Аԥҳәынҭшәҟәҭыжьырҭа
Аҟәа 2012

Алықьса Џьениа

ИԤЫМҬАҚӘА РЕИЗГА

Хә-томкны

Еиқәлыршәеит Марина Тәанба

Аԥҳәынҭшәҟәтыжьырҭа
Аҟәа 2012

Алықьса Џьениа

ИҩЫМҭАҚӘА РЕИЗГА

Аҩбатәи атом

Ароман
Аповест

Апҳәынҭшәҟәтыжьырҭа
Аҟәа 2012

ББК 84 (5Абх) 6-44
Џь 45

Џьениа А. К. Иҩымҭақәа 5-томкны.
2-тәи атом. Ажәабжьқәеи аповестқәеи.
Аԥҳәынҭшәкәтыжьырта. Аҟәа, 2012. – 500 д.

Иналукааша аԥсуа шәҟәыҩуа Алықьса Џьениа (1930–1998) иҩымҭақәа реизга 2-тәи атом ианылеит ароман «Абна амаҳа», аповест «Аҳы аԥсра».

© Џьениа, А.К., аҭынхацәа, 2012
© «Аԥҳәынҭшәкәтыжьырта», 2012

АБНА АМАЗА

◦ **Ароман** ◦

Автор иҟнытә

Аџьынџьтәылатә еибашьра Дуззаа ашықәсқәа есааира инаскьоит Европа зегьы зғәыӡҳәаны иаауаз аға бааҧс ихы ҳтәыла иадҧиҷелеит. Рысадгьыл ахьчаразы азәк иеиҧш игылеит милатҀс иҟоу зегьы. Афронт аҷы иқәҧоз Асовет Ар иарҧьажәҩаны иаарывагылеит апартизанцәа. Рыбҕашшара еиҩыӡәӡәаны илеиуа иалагеит аиҳакәа. Аҳауа иазцеит арельсқәа, аешелонқәа, ашьтәӡартақәа. Апартизан днеит аға иҧсы иаӡаӡа иӡәахны имаз имазақәа рҷы, иааиртит асеифқәа, иӡеиӡеит амина, ауапцәа иҷәарҳәы, диаҧцаны дигеит абнахь.

Абас аға итил аҷы фырхаӡала иқәҧоз дыруазәкын, абри ароман фырхаӡа хадас иамоу Датҵикәа Кәыгә-иҧа Зыхәба. Уи иҙбахә ансаҳа, сара сцеит иара иахьа уажәраанзагьы дахьынхо, Белоруссиа ахҵнықалақь Минскҟа.

Аибашьра еилгеижьтҀеи шықәсы рацәа шцахьоугьы, уи ибзиазаны игәалашәоит: урҵ амш хьантақәа, ицеибашьуаз иҩызцәа, иҟалаз ахҵысқәа. Уи игәалашәара аҟнытә сара ианысӡаз рацәоуп. Ҳаибаирдырит иҩызцәа апартизанцәеи сареи, ҳцаны иаабеит 75 нызқь-ҩык апартизанцәа ҧшьышықәса хатәыҩныс ирымаз Налибоктәи абнаршәыра. Иҩызцәагьы исырҵо иалагеит истахыз аматериал. Уи акәым, ашәҟәы ҩны саналга ашьтахьгьы, урҵ рматериалқәа сара сышка аашьтра ишаҷыц иаҷын.

Абас аматҙаахә рацәаны ишсымазгьы, сара сҿазысымкит, сфырхаӡа хада Датҵикәа Зыхәба икәша-мыкәша иҟаз акәпарақәа ррамка стыӡны, Белоруссиатәи апартизанцәа рӡысра зегьы аасырпшуеит ҳәа.

Иара убасгьы, ароман афырхацәа: агенерал Чернишов, уи ихатыпуаҩы Армианинов, апшыхәреи атакпшыхәреи рначальник

Зыхәба, аԥшыхәцәа хаӡеи-ԥҳәыси Зержинскиаа, аполиак маиор Свентаржецки рҧыдахаз егьырҭ ароман иалоу афырхацәа зегьы рыжәлақәа ԥсахуп. Уи сара еиҳа анапҟьарҭа снатҵеит, сфырхацәа рхаҧсахьақәа реизакреи рхарҭәаареи рҧгьы исыцхраабит. Амала, Белоруссиатәи акалақьқәа, ақыҭақәа, аҳаблақәа, аӡқәа, абнақәа уҳәа зегьы рыхьӡқәа ишыҟаз иаансыжьит.

Исыздыруам сара аҩымҭа шаҟа исыԛәԛиаз — уи аԥхьаҩ инапы иануп. Амала, идуӡӡаны иҭабуп ҳәа расҳәоит абри аус аҧы ацхыраара сыздҭаз зегьы.

◦1◦

Абар, ожәшьҭа хымш ҵуан, Даҭикәа иҭаацәа дрыламԥхьацижьҭеи — уи командировка дыҟан, чан еиԥш ауп дшыхынҳәыз. Иԥҳәыс Софиа хымз ҵуашәа лгәы иабон, иҧкәын хәыҷы Владик — иара шаҟа шыкәса ихыҵуаз аҟара.

Уажәы, Даҭикәа игәы ҩарханы, драҳаҭӡа дахьышьҭоу, дивҵиаазшәа иган дадыршәылоуп Владик хәыҷы. Уи, иаб дырҩегьых ҷьара дицәцар хәа дшәауазшәа, инап ԥахә хәыҷқәа инароуны ихәда инакәыршан, изшьапыкгьы ҩышьтыхны инаиқәҵаны, игәы ырраҳаҭӡаны дыцәоуп. Дыцәоуп икараха иааԥсаны иҟаз абгьы.

Дыцәам Софиа. Уи зны-зынла, дызҽҧу лус даақәыҵны, лыԥшәмеи лхәыҷи ахьышьҭоу ауада дааҩнашылоит: аби-ԥеи рразҟы ашәа еимданы ирҳәоушәа, аӡә далгар, егьи дналаго, ахәырхәырҳәа игоз рыцәашьтыбжь дазыӡырҩуа дааҵгылон.

«Шәеигымхааит, срыцҳами, шәеигымхааит...» Уи лгәы дҵацәажәо, ацгәы ашьыргәыҵақәа реиҳа иҟәымшәышәу леимаа аҵаршьқәа адашьма иқәмыркьысӡакәа, ԥшьшьаала лышьҭахьҟа даагьежьуан. Рҽаархон, ианаҭахугьы, ианаҭахымгьы ихианы иҟоу лылабжышқәа, нас, лхы дазгәаауан Софиа: «Сызхҟьозеи, мшәан, абри сара... Аҩыстаа дсылахәмаруама!..» Еишьҭаххыеишьҭаххы иааиуа лылаҕырӡқәа наҟ инаргьежьны, амаҵурҵа ашҟа лҽыналхахуан.

Амаҵурҵа афатәқәа рфҩы хаа ҩынҟьа ицоит. Адырган ианыԥаны ицашашәа, ахәша рыҵакәашо, аԥьра иаҽуп ачаԥьқәа, зымҩа игылоу астол гьежь — Владик «иерадром» иқәыӷӷаа иқәгылоуп, зоурахкы уҭаххалак «аҳаирпланқәа», «амашьынақәа». Еиқәката иуанҭаны, «иаагала шаҟа бҭаху» аҳәауашәа, зҽы аар-

тны иқәгылоу ачамадан цәхаԥшь ду аҭаҵара даҽуп Владик имаҭәакәа. Уаҵәы иаашар мҽышоуп. Владик дыргараны иҟоуп Белосток амҵан иҟоу ахәыҷқәа рԥсшьарҵахь.

Аҵх агәҭа ааѽнашахьеит. Амѽа аныкәларада ус имамкәа, деиқәыршәоуп Владик. Софиа, ахәыҡатцарҭа ахышәкәа ҟьаҡьаҙа иаалыртын, Белосток ақалақь далаԥшуа дааҭгылеит. Иаалыртындаз ҳәа иԥшны ахышә иадтәалаз аҳауа хьшәашәеи аласахы аиԥш аҽеикәарҳә уи иаԥылаз афатәқәа рфѽы хааи неилаҙѽан, рҽеыларҟә, ѽны-цыԥхьаҙа инкыдгыланы, згәы ырраҳаҭны ацәа иалоу рԥынҵақәа ырчыхәчыхәуа ақалақь иналапҟа ицеит.

Зқьы бла иаҵәа рыла илацәҟәуан ақалақь, иралацәҟәуан: ахәа илаԥсоу аԥь-ԥырґқәа реиԥш ицам-цамуа иааԥшуаз аиаҵәақәа, Софиа лҙамѽақәа реиԥш игәылҭәаа, игьежьыхәҵәаҙа, иҙса-ҙсо инеиуаз амза, ҳаргьҵас иахагылаз ажәѽан хәапштәала. Ицәан ақалақь, аҭынчра акәа аҽҭаршә — абра уажәы, Владик хәыҷы иаб ивараҽы игәы шыраҳаҭу еиԥш, агәы раҳаҭҙа.

Софиа, Гарԥаа рышьха ҙыхьқәа лҽеынырҭылшьызшәа, дыхьшәашәаҙа даақалан, аԥенҵьырқәа алыркрацы лнапы налырххоны, лылаԥш иааҵашәеит, адгьыли ажәѽани рышьхәа ахьеивҵаҵәҟьаз, аԥсымра ақәыԥсычҳара иахылҵызшәа иѽавҵибаҳәаз аԥҭа еиқәаҵәақәа. Лҽеаанылкылеит. Урҭ дара-дара еихыѽруа, дара-дара еибарбылгьо, иаразнак амраҭашәара шыҟаз ажәѽан акалҭ ааҵырҟьеит.

«Иаууеи, ҳамш еилахәара иҟоуп», — аалгәахәт Софиа. Аԥҭақәа есааира рҽеышьҭырхуан. Аԥенҵьырқәа ааиҽажьны иналыркын, луадахь даахынҳәит.

Аби-ԥеи шыцәац иҭаҳәахаа ицәан. Софиа ԥшьшьаала лҽееилылхын, иҵаулаҙан ахәхәаҳәа даақәыԥсычҳан, рывараҽы аиарҭа ԥха лҽеаалалкит. Даҭикәеи Владики рыцәашьҭыбжь иаланы — ҟыгә-ҟыгә, ҟыгә-ҟыгәҳәа аҵзамц ахьтә иааѽуан, аҭынч ԥсҭазаара аминуҵқәа зыԥхьаҙоз асаат абжьы. Иҟалап убасҟан, ҳаԥхьа инаҙо ҳәа еивасны, ацәеи ахәыцреи Софиа дахьышьҭаз иаалхаххызар. Ацәа аҽыналхажьны, иааԥса-икараха иҟаз лцәа-лжьы еилархха иааннакылт, ахәыцрақәа лгәы-лхы инҭапапан, идырццакыз ашьа иацны алеиѽеира иалагеит. Енагь еибабаны иаанымхаҙо абарҭ аѽ-мчык шеиқәпоз, ацәа аиааизар акәхап — Софиа ԥшьшьаала дынҭанагалт.

Уи ашьҭахь, иҟалап, саатқгьы цқьа имцацызҵгьы, зегь раԥхьа Даҭикәа дцәырҳаны, ашырҳәа ииарҭа даалатәеит: ауаргьала ианушәа игьалон рыѽны, иқыцькыцьуан аҵзамцқәа, аз-

ныказ иааиқәтәаз ахлымʒаах-быжьқәа ирылԝны илымҳа инҭасит аҳаирпланқәа руубжьы. Урҭ есааира иааигәахон. Ашырҳәа дԝатɕкьаны, аԥенԥьыр днылаххуаны, амацәыс блаҭыхга ниҽаӷӷеит, иԥжәеит, идыдит, рыԝны аҭʒамц игәы икыдсылазшәа дышьҭкьан, аҕьеԝхәа днаваҳаит, аԥенԥьыр асаркьақәагьы иԥыххаа ихәаш-хәаша изкәа иныкәпсеит.

Ашьҭыбжьқәа зегьы ирылҵәраа игәы иныкәсит иԥшәмеи ихәыҷи рыгызыбжьы. Дҳәазаны уахь иҽынеихеит. Ахаҳә-рдыд иныкәлаз ауардыныжә еиԥш, аɕуартәракәа зегьы еихамгыло, иҵысуан аԝны. Иɕалаз макьана аʒәгьы издыруамызт. Даҭикәа иԥҳәыси ихәыҷи амаҵурҭаҿы инартәаны, аддыҳәа амардуан дналбаан, ҵаɕатәи ашә днагәҭасит — уи, ахы зыкәшәаз ауарбажә амҵәыжәԝа аиԥш ихьынҳалаʒа, иҽыж-мыжуа икнаҳан. Днагәҭасны, инцәыҵраашәа днавсын, аулица днангылеит.

Ақалақь ахәшәбылфԝы алшәшәо ишьҭан. Уаха аԝныɕа данаауаз, афымца лашара зныччало даазнысыз аулица ҭбаа-ҭыцәкәа, ана-ара иҵыжааны еиқәыжьын, аҽҽаҳәа аилабылра иаҽын аԝынқәа.

«Ассир збоит! Иɕалазеи, шәанаԥьалбеит?» — зыҵра иҵамгылоз игәы дҭахәыцуа, ԥыҵрак дгылан Даҭикәа. Нас, аулица ааихҵәаны, усɕан иара аус ахьиуаз Белостоктәи аҳәаахьшьцәа рзастава шыɕаз иҽынеихеит.

Дырԝагьых амраҵашәара шыɕаз аҳаирпланқәа руубжьы геит. Алеи-ԥси рыбжьара, аԥсҙы аазгоз урҭ «алаҳәа еиқәаҵәакәа» рымҵәыжәԝа иааҵаркит Белосток ақалақь. Ақалақь, ашыʒ ахьызшәа, ишәаны иқыцьқыцьуан, асиренақәа ҵәааит, апрожекторқәа напыршьшьит, иҵɕьеит зыԥсы нханы иɕаз азениткакәагьы, аха ҳара ҳҭәы ɕаҳҵеит, инхаз ҳашьҭахьɕа иааиуа ирымазааит рҳәауазшәа, аҳаирпланқәа, реишьҭагылашьаҵәɕьагьы ԥьара иаамԥсахʒакәа, амрагылара шыɕаз, ажәԝан аимыггара иналаʒит.

Ацәылашара иаҽын. Зыхәба дымԥшʒакәа, рыштаб зыԝназ аԝны лаɕә хәыҷы амардуан дыԝхаԥалан, ашә ааимԥааны длыԝнаххит.

– Алло, алло! — ишилшоз атрубка дҭахәаауа, астол дахагьежьуан афицер аукы, абаакы. Аха ателефон аныҽнамҵ, иҽы иҵашәоз акгьы агмыжькәа, ирууаʒа иршәын, аҕьеԝхәа астол иныкәыжьны, иԝнапыкгьы рыла ихы еимлагәа икны днатәеит.

— Иɕалеи? — дҵааит Даҭикәа, иԥси-иԥси еихьымʒо.

— Аибашьра! — наҵеикит афицер, ибжьы иара итәʒамкәа.

– Аибашьрацәҟьоу?!!

– Аибашьрацәҟьа, Давид Кәыгә-иԥа, аибашьрацәҟьа! — дѡацҟьан, дырѡегьых атрубка дназытрыст афицер. Инапы қыцьқыцьуа, илымҳа еиҭанадикылан, аха даблызшәа иаадԥааны, ижьцәа еизганы дылҭажьцәан, агәараҳәа еиҭаныкәижьит.

– Анемец дхәыцѡрит. Макьаназы ҳҳәаахьшьцәа иҽагыланы иқәԥоит... Мап, уи дахьхәуеит, уаҵәыцәҟьа дахьхәуеит. Ҳвожд имҳәахьеи мшәан: «Еибашьрахар, ҳара ҳаибашьраны ҳахьыҟоу аҕа идгьыл аҽоуп» ҳәа...

«Уу-уу-уу!» — ахарантә игоз ахысыбжьқәа ирылѡны, дырѡегьых аҽаанахеит аҳаирпланқәа рыбжьы.

Афицерцәа рѡыцьагьы рылаԥшқәа ааиқәшәеит: ателефон иасуаз афицер — ажьаҳәа иҵырхыз аихаҙа шәыта аԥштәы иԥштәын, Даҭикәа — ишьауардын ԥынҵа иҵегьгьы аҽархәан, ибла гәаԥшьқәа наскьаны иааҭгылт, аа, уажәы-уашьҭан днышьҭууаа, аҭуангьы ахыбгьы еибарга, зуубжьы есааира иааигәахоз аҳаирпланқәа дырԥыларц дцоит уҳәаратәы дгылан.

Уи нахыс Зыхәба иҟалаз ҳәа акгьы игәалашәом: илацәа хьанҭыцьқәа анааиқәих, рыштаб андәылҵ адәаҽы дышкажьыз ибеит. Инаѡсшәа, избжарак анышә иаацәыҵҳәҳәуа дышьҭан, уажәраанҙа Даҭикәа игәы зырҕәҕәоз афицер. Иԥышә хиаҵәаақәа иаарывҵжжны зҽаазхаз ашьа, иҙамѡа иахьыжжы, ихәда иҵаланы инеиуан.

Абри аамҭазы, зыхәаа рквартираҽы ашәи ишиҳәара еилан. Уи аѡнаҟны инхоз афицерцәа рыҳәсақәеи рхәыҷқәеи зегьы Софиа еизылган, ауадақәа ирзымкуа еилагылан. Асабицәа рбыжьқәа ахьынҙацоз иҵцаны, аҕзаа ҳәа еицҵәуон, иҵегь ихбыԥыз ахәыҷқәа, рылаҕырҙқәа рҽеибаҳәа иныҵакны игәынқьуан. Ранацәа ракәзар, ԥштәык ҳәа рхаҙамкәа, ируа-ирҳәауа иақәымшәо еилагьежьуан.

– Шәымшәан, абаақәа! – ргәы лырҕәҕәон Софиа. – «Ишыдыдуа еиԥш ақәа ауам» рҳәауеит, иааидыслазар, еилгап. Аа, абарҭ надшәырки, аҵәыуара иаҟәышәх, – иаха Владик изы илырхиаз ачаԥьқәа надыркуа, дрылан.

Ԥытрак ашьҭахь, Владик ихы амыргәырҕьа ҭан – зныкыр абриаҟара ахәыҷқәа еизганы иуадаҟны ибахьазма. Иан еидылкылахьаз ихәмаргақәа зегьы цәыриган, «иеродром» иқәыҕҕаа иѡықәиргылеит. Нас, иҽырҟасаҙаны, зҵәыуара зхаиршҭыз ахәыҷқәа ирзеиҭеиҳәауан: абарҭ «аҳаирпланқәа» шиднагалаз, урҭ ирҭаххар инышьҭԥрааны, аҳауа иналашәкәа ицар шрылшо,

иара аниҭахугьы, иргьежьны, абри «иеродром» аҽы иширтәо, абанҭ «амашьына» ҟаҧшьқәа – «аҳаирпланқәа» рзы абылтәы ныҟәызго шракәу уҳәа, иаби иани иааизеиҭарҳәахьаз зегьы, уаҟа иара итәқәагьы нацҵаны.

Софиа лчаԥьқәеи Владик ихәмаргақәеи ицәгьамкәа аус руит: минуҵқәак раҧхьа ҭыгьзаа реиҧш еилаз ахәычқәа рҽеиқәыркын – ԥьоукы Владик «илекциа» иазыҙырѡуа игылоуп, даҽеа ԥьоукых, ахәхәа-хәхәаҳәа иқәыҧсычҳауа, рнапхәычқәа ранацәа рыхәдақәа ирыкәыршаны, акрыфара иаҽуп.

Иаалырҟьаны ашәаҽы игаз аҵәҵәабжьы зегьы ааиланарҙыҙеит. Ԥыҵѡыкгьы уахь инаҭрысит. Софиа ашә анаалырт, дҳашҳашуа, асаба даганы иҽеааѡнаижьт, аҭырас ѡа зқәырблааз аужәра иаҭынхаз арасамахә еиҧш дцәышәшәҙа, дҟатҟато иҟаз фицар қәыҧшк. Уи Даҭикәараа ргәыла акапитан Костиа Сизов иакәын.

– Шәеибгоума? – иҧси-иҧси еихьымҙо дҵааит уи, иаҧхьа игылаз адиван ахыҧҳәа иҽенықәыжьны. Ишанханы ихәаҧшуаз аҳәса аҙәгьы ҽылымҵит. Ибла цәышқәа ҭыгга иѡышьҭихын, днарылаҧш-аарылаҧшит. Илаҧш иаатцашәеит, еиҟәныҧсыланы акәакь аҽы икҽагылаз иҧҳәыс Валентинеи иҵкәын Славеи.

— Аибашьра иалагеит! — еихатәы қәыҧсычҳарак еиҧш ихьынҵыцьхьынҵыцьҙа иѡаихәылпхьеит абарҵ ажәақәа. — Аҕа дҳазнымкылт. Аҳәаа дҳацәхыҵит... — иблақәа есааира ихәашьхо-ихәашьхо, иҧҳәыси ихәычи аҭҙамц ашкәакәара иналаҙ ицазшәагьы ибеит. — Амашьынақәа ҵаҟа иааины игылоуп, шәыҽшәырхиа, — илацәақәа ԥшьшьала инеиқәиҧсан, адивангьы ихы надиҵеит. Илымҳа ашьаҭа иаавҵыз ашьа иблуз ахәда инавалахьан.

Саатк ахы-аҵыхәала, зѡызцәа звыршьааз асолдаҭ иеиҧш, ахәда акәаҽе, изаҵәҙа аулица иангылаз афицерцәа-ҳәаахьшьцәа рыѡны ҭадырцәит. Аганқәа рыҽерывак уи иаадыххылоз аидарашьҭыхга машьынақәа рҭәны, Белосток азааигәара иҟаз абнашҟа ауаа рдәықәҵара иаҽын.

Софиа иагьа ларҳәандазгьы, Даҭикәа ихабар збаанҙа шьаҽак ҟасцом, лҳәан, аѡны ддәылымҵит. Ахысыбжьқәа есааира иааигәахон. Аҕа иҳаирпланқәа, ирымѡатәны ишааиуа, уажәыуажәы Белосток ақалақь хыла-гәыла еиҭааилаҵаны, ишамшамуа ажәѡан икыдланы иааиуаз амрагьы абомбақәа ақәрыжьырц рҭахушәа, рхы ақәк, ахшцәгьа аԥштәы змаз ажәѡан иналаҙ ицон.

«Ҳгәыҕрақәа зегьы башазма, мшәан? — алуқәа реиԥш ихьынҭыԥьза, лгәабыцаҟь иадыҕәҕәалоз лгәы дазҵааруан Софиа, дгьежь-гьежьуа аѡны дахьыѡназ. — Ҳазхара ҳаибамбацт: аҵара, аусура, акомандировка. Иахьа аҵкьыс — уаҵәы, уаҵәы аҵкьыс — уаҵәашьҭахь, ҳгәыҕуан абас. Аа, аибашьра!.. Раԥхьа иҵҟьаз абзарбзанхгьы ҳара инҳабжьасын, ҳаимцәхытраа ҳақәнаҵеит. Нас уаҳа ҳаибамбарцу, мшәан?» — аԥырԥырҳәа, лшьаргәыҵа инаркны лхагәҭаҟынза амца ѡалыхҟьан, ахышә днылаххит. Иаха зқьыбла иаҵәа рыла илалацәкәуаз Белосток ақалақь, уажәы, ашәарыцаѡ ихымҭа иартәаз ашьауардын еиԥш, аԥышә, иацрыҵыз ахәа илакны, амҵәыжәѡа ԥҵәақәа хьыдышьшь, алѡа ахылшәшәауа игылан.

Уи, акыраамҭа, иахантәарак, знапы мцаԥшь ѡыз дуқәа ажәѡан иаҵызшьуаз апрожекторқәа реиԥш, ақалақь лаԥшыла еиԥхьышьшьааруа далаԥшуан. Зхьымацәаз зымхшәаны аҙыблара иалашәаз дылѡызан Софиа: дгәаҟуан, лԥышәқәа хылҟаҟааруан, алаҕырʒ иʒаакәкәала иааԥшуаз лыбла гәыҵҟьа-ԥсыҵҟьақәа Даҭикәа имѡа иаԥшын...

Ашә ацаԥхабжьы геит. Софиа лаԥхьа Владик днеин, дахьынкәакәала иааиртит. Даҭикәа иԥҳәыси ихәыҷи роуп акәымзар, даҽеаʒәы дибар дидыруа дыҟамызт: иԥсы иман амца далҵны дышнеиуаз, ақәыцра дылаҳазшәа, дцәыббылʒа деихьыжәеикәыжә дгылан.

— Шәеибгоуп?! — иблақәа рыцкар аҿы зхы ыҵызгаз аԥышәырчча, ихы-иҿы зегьы ааимнадан, дҵааит Даҭикәа.

Владик дыԥаны иаб ихәда днахьынԥашалеит, Софиа иахаахыс еизылгоз алаҕырʒ лызнымкылазт, аҽырҳәа инылҷашит.

◦2◦

Абылра иацәындырхаз ахшара иан дшылгәыдлмыхҳәҳәалара иагәыдна-ҳәҳәалон ауаа, Белосток ақалақь амрагыларахь ала ҟаитан иаҵәаҵас иаҿыкәыршоу абна. Урҭ уахь инеиуан машьынала, ҽуардынла, зшьапы инанаго иҟазгьы — шьапыла: аутрақәеи абаҳчақәеи инарҭыс-аарҭысуа, аулица ахықә иқәҳау аҵлақәа рҽаарыцакуа. Аха, ажәѡан злаҵкьаз аԥарда иаҵәа ԥжәаны иаакылѡрызшәа, ана-ара, еиқәаҵәа-еиқәаҵәаʒа иаацәырҟьон «аиункерсҟәа», «амессершмиттқәа». Урҭ еибарҕызы-ҕызуа, илаҟәʒаны — зны, абомба ҵыхәа кьатагәа хәыҷқәа карппы, ргәыш-

ҭа аарҳәны амра ныҵарԥханы, аҳауа иналашәкәа ицон, даҽазныхгьы — ашьаԥштәы змаз аԥыр мца каҟьаны иѡахысуан.

Есымҽыша белостокаа гәыргьаҵәа ԥсшьара изызнеилоз рыбна иахьа алаҕырҙи, ашьеи, агәырѡа дуи ыҵаргалон, агәынқьбжьи аҕзбжьи ыҵыѡуан. Иаргьы, абас еиҵазааҙаз, бзиа избоз ауаа ргәаҟра агәаҟроушәа, рхьаа ахьааушәа — аҷыт бжьы мыргаҙо, амахәқәа хьыдышьшьы игылан.

Даҭикәараа уахь иназгоз аидарашьҭыхга машьына, ахҵкьа еиԥш, амѡа ианыршәланы ишнеиуаз, иааҵәин, абнахь илбаагаз амѡаду ҭаҟәаҭаҷа ихыс-хысуа инанылеит. Софиа, Владик дназлаз хѡык раҟара ахәыҷқәа лыманы, акабина дҭатәан. Даҭикәа, хыхь акузов аҷы еивҵаҟҟы еилагылаз ауаа дрылагыланы, изызцоз абна дазыԥшуан. Нҵәара ақәҙамшәа, ииаҵәкаҟараҙа инашьҭыз абна нахьхьи ажәѡан иналаҙѡа ицон. Даҭикәа уи игәаланаршәеит дзааҙаз иҳабла Гарԥ ахәы дықәгыланы дызхԥшылалоз Амшын Еиқәа агәы казказра.

Уи даамҵазырсыз ахәыцрақәа неихырҟьеит иааигәахо иалагаз аҳаирпланқәа рыбжьи абна иѡагәылҟьаны еишьҭаххыеишьҭаххы, ижжаҙа аҳауа иалалаз аракетақәеи. Аҳаирпланқәа лаҟәҙаны, аԥша рынданы инархыпраан, ишнеиуаз, аракетақәа ахьцәырҟьаз ианнеи, аҳарҭ еиԥш абомбақәа карппы рҷынархеит. Иаразнак, ана-ара абна алѡа ѡалшәшәан, амцагьы абыз лакьылакьуа аԥсақәа рықәцә иѡалҟьеит.

Аҳаирпланқәа, наскьаны ахагьежьра рыҽшазыркыз аниба, Даҭикәа ишимчыз амашьына ахы даст. Амашьынагьы шнеиуаз, аԥышә, амѡа аҷықәан игылаз акәыкәымдырқәа инарылакны, иԥыцҙа иаагылеит. «Алаҳәа еиқәаҵәақәа» хагьежьны рҷаархахьан.

— Шәылбаа! — ибжьы иара итәҙамкәа, дыҳәҳәеит Зыхәба. Иаргьы аборт днахууаан, адгьыл ишьапы ахьымсыцкәаны, акабина днадххылеит…

Минуҭқәак рышьҭахь, урҭ аазқәыҵыз амашьына, алашәага рыц икылырхыз аҽыбаѡ авакьыцқәа реиԥш ихаххала иахькажьыз амца ақәҵәиашо абылра иаҷын.

— Ҳаиқәхеит! — дԥышәырччо, иаԥхьа ажра иҵаҟәыҡәыз ауаа днарылаԥш-аарылаԥшит Даҭикәа. Урҭ, акьаадгьы қьаадын, даргьы қьаадын. Аха, аԥсра абла ихыԥшыло ишгылаз, аамҵала акәзаргьы, уи зышьҭахь аазеинархаз ауаа, рԥышә хыԥшшақәа аарԥшҙеит агәыргьа.

Уаҟа иҟан: мчыбжьык ада зхымҵуаз асабицәа, Даҭикәа иаб дигәалазыршәоз аҭаҳмадцәа, ѡыцьа астудентцәа, акьыба чымазара зыхьуаз урҭ ран аҭакәажә, Владик иқәлацәа, Софиа леиԥш иҿаз аҳәсақәа уҳәа зегьы ѡажәаѡык инареиҳаны.

Абарҭ зегьы рыблақәа ҭырхаха изхәаԥшуаз — афицер-маҭәа ишәны, алым еиԥш деиѡыҳаҳа раԥхьа игылаз Оҭҳаратәи арԥыс иакәын.

«Дарбану аҳаирпланқәа абас асигналқәа рызҭоз? — дхәыцуан иара. — Урҭ аракетақәа дәықәызҵази аҳаирпланқәеи хымԥада еимадан... Ус анакәха, абнаҟынгьы аҕа дыҟоуп, уахь цашьа ыҟаҳам», — даақәыԥсычҳан, илахь инапы адкыланы дынкахәыцт.

Даҭикәараа рмашьына ахьԥырҿези адәыҕба астанциеи рацәаҳакгьы рыбжьамызт. Уи, саатк ахала-аҵыхәала, инап ианыз ауаа инкылга-аакылго, астанциаҟны иманы днеит. Уаҟа ашәиқашьи реиԥш аилыхара иаҿын. Уажәы-уажәы ипахәҳа уаала идырҭәуаз аешелонқәа, ҿымҭ-ԥсымшьа, иҵауланы иқәыԥсычҳазшәа алѡа наргәыҵаршәшәаны, ԥшьаала инадҵуан. Урҭ рҭыԥаҿы рыхқәа неидыкшало, еицырхашьшьы еиҭаацәырҵуан даҿа вагонқәак. Акәытрыхьшь еиԥш, урҭ ирышҭашәарыцо ирышҭаз аҕа иҳаирпланқәеи зхы раҳаны ицәыҵагылаз азениткақәеи бҕарҵахьы аиқәпара иаҿын.

— Бца, бышиашоу Аԥсныҟа бца! Бымшәан, Дыгәи Выкьтори бхы балԥшуа бҟарҵом. Владик дрыцҳауп!.. — Ԥшьшьала астанциа аныжьра иаҿыз аешелон даванык̆әо, ацәажәара даҿын Даҭикәа. Ирццакны иандәықәлагьы, ус даваѡуа ԥытк дласкьеит. Софиа ажәақәак лҳәар лҭахын, аҙы зҵабаз аԥсыҙ еиԥш, лҿы ѡеихылхуан, аха лгәы икылачыз алаҕырҙ илнарҳәомызт. Ус, уаҳа акгьы лзымҳәаҳакәа, лаԥхьа ииаҟьҟьоз ашьаҟауаа дрыцны, апаровоз алѡа днала҂ дцеит Даҭикәа.

Иахганы идәықәырҵоз ауаа зланаргоз еидарашьтыхга машьына шьҭаҳәарск ала дгьежьит Даҭикәа. Амашьына, еилабганы икажьыз аулица аҭыжаарақәа инархыкәша-аархыкәшо, ахәшәбылфѡы зылшәшәо, ихәахәа-жьахәаны игылаз ақалақь иалаланы, дырѡегьх ауаа реизгара иахьаҿыз апарк еихашьшь ду ашҟа инеиуан. Зыхәба амашьына аанымкылаҳакәа, ишцоз дналбааԥан, иѡызцәеи иареи еиқәшәарц ахьеибырҳәаз аштаб ашҟа иҿынеихеит.

Аштаб ахьыҟаз днаҳаанҳа, дара ахьынхоз Артиллериа аулица днангылеит. Азныказ изымдырырцгьы акы ааигымхеит:

икахәхәа, ҭиаа иаҵәалеи хыбра ԥшʒалеи ихырҷаны, ақалақь агәы иналаʒ ицоз аулица, уажәы, аԥина млашьы иаҟаҟаз амаҟа еиԥш ахи-аҵыхәеи еидысло ишьҭан. Иаха, ихәыҷы игәы дкыдыршәыла, драҳаҵʒа дызҵаиаз аѡнгьы ҕәара-пара аулица ианԥсалан. Ицәыббыл-цәыббылʒа, макьаназ иҷымцәаацкәа еилажьыз ақыдқәа дрыхәаԥшуа ԥыҵрак дгылан, нас, лаба ҕәҕәак ихәда иақәшәазшәа, деиҵакы-еиҵакуа иҷынеихеит.

Аҳәаахьшьцәа рыштаб аҟны данааи, иара иѡыза, апрокурор ицхыраа Ѡ Гусаров ида аʒәгьы дыҟамызт. Уи адәыҕба ааира дазыԥшуашәа, иѡнапык игәыҵаԥса, абылра иацәынирхаз аштаб адокументқәа дрыдтәалан.

Абар, абар, аҕа дааины ақалақь даалагылахьан. Зыԥсы нханы ахьаҵра иаҷыз ҳар, ирывыршьааз рѡызцәа рыхәда ихшьушәа рхы рыкәаҿ, ииасны ацара иаҷын. Инрыжьуан Белосток ақалақь. Иахаахыс ԥсеивгахак ҳәа амҭаʒо ақалақь иахатәаз аҕа иҳаирпланқәа, уажәы, абомбақәа рцымхәрас, апарашиутқәа рыцраппы инеиуан — адесантцәа дыртәон. Аҕа зехьыныҵьара джәылон: адгьыл ахьтә, ажәѡан ахьтә.

Абри аҿны ахәылпазы, Зыхәбеи Гусарови, рыштаб адокументқәа ҭәахны, амѡахь ирықәшәоз асолдаҵцәа еидкыло, Белостоки Волковиски рыбжьара иҟоу Валила астанциа иаадгылеит. Адәыҕба астанциа арыҕьарахь ала иахчынгылоу ахәы инавалахьан амра. Ашәшьыра есааира изхыҵәоз ачарҭа еиужь ду иагәылгаз амѡахәасҭа ианыланы, астанциа рхы ақәк инеиуан асолдаҵцәа. Захьыныҵьара ҭынчран. Ицшәха ишьҭаз аихамѡа авокзал иахылҵны иѡеиуаз алѡаҵагьы, ԥықәсыларак амаʒамкәа, икахәхәа ажәѡан иалаланы ацара иаҷын.

«Ҽнак ахы-аҵыхәала зегьы шԥеиҵас, мшәан, — ихы иқәыжьны дхәыцуан Зыхәба, Гусаров дивагыланы дахьнеиуаз. — Ҳашԥеижьеи, ҳашԥеиҟаҵәеи, дҳахәлаччо иарҕьа напы анҳиркуаз, иарма напала аҳәызба цырцыруа ҳазқәа иадкыланы ишикыз шԥаҳазгәамҭеи… Иабашьтәуп, ихаиршәшәалаз иԥынҵа ҭаԥҵәатәуп. Аха ишԥаҟаҵатәу уи, амѡа ҳақәызҵода: ҳаштаб рыцҟьеит, иҵахаз ҭахеит, инхазгьы аилаѡынтра иналаʒ-аалаʒ ицеит…» — Сажәақәа рҵак зсоумҳәои иҳәозшәа, ихы ѡышьтихын, иѡыза Гусаров днеиҷаԥшит. Аха, уигьы хәыцрак дшеилнарх’уаз удырратәы ихы-иҷы хшәааны, ана-ара ацәа ахыԥаны ицон.

Абри аамҭазы, аҭынчра рʒыʒаны, аҟәҟәаҳәа автомат ауачарад аҷаанахеит, «шәыт-шәыт», — ахымѡасқәа назхашәашәыз

ҳсолдаҭцәа, азныказы иҟарҭара рзымдыруа иааилагьежьын, нас, ачарҭа рыҽныларыԥсеит.

Даҭикәа, иҟәаԥҙа иган иадыршәлаз итапанча ада усгьы абԥьар имаҙамызт, — иааҭихын, ача ахәыҵәқәа маҷк днарыхаарыханы днаԥшит. Рацәак набжьамкәа, абыржәыцәҟьа амра назвалоз ахәы ашьапахьшәа, ачарҭа агәгәаҳәа амца алҟьаны иҩеиуан. Афрангь еиԥш атыр-тырҳәа ахымҩас ихнаҵәоз ачахәыҵәқәа рызқәа ишыкәыԥсозгьы, аҕа, аибашьцәа адгьыл изыкәкәаауамызт.

— Амца! — маҷк ихы ҩышьҭыхны ишьҭахьҟа даахьаԥшшәа акоманда ныҟаиҵеит Гусаров. Аха, ихы аларҟәыха иамраҙакәа, ихылԥа еицарса хәыҷы неихууаан, ахыԥҳәагьы ҽыцха дынкаҳаит.

— Ҳкомандир дыршьит! — дыҩныхәааит ивараҽыцәҟьа ишьҭаз асолдаҭ, иавтоматгьы аҿынаирхеит. Даҭикәа ахқәа шихашәышәауаз дҳәазаны иҩыза иҽы днеин, даарҳәны днышьҭеиҵеит. Уи илахь аҿашараҵәҟьа ашьа алыжжы иаауан. Аарла иаатцирааз иблақәа ашкәакәара аархыҩхьан.

— Салгеит! — иҳәеит Гусаров, иԥышә хәылԥшшақәа ҩеиқәихын.

— Ураа! — абжьқәа геит. Даҭикәа иҩыза днышьҭаҵаны ихы данҩаха, еидыркылаз рсолдаҭцәа, ахәы шыҟаз рхы рханы, ажәылара иаҽын. Аха, рывараҽыцәҟьа автоматк ҿааихак ҟанаҵомызт. Уи зызқәа иақәкыз ҳсолдаҭцәагьы, аҳарҭ аиԥш еилшәшәаны, акаҳара иаҽын.

Даҭикәа данаахьаҳә, илаԥш дааҵашәеит, ицәырҟьа-цәырасуа, ахымаҭ аиԥш иҳәазаны, ачарҭа иалҵәраа-алҵәраа иааиуаз анемец автоматчик. Уи, иабԥьар зызқәа ҟьаҟьа иадкылаз рыда аҙәы дибо дыҟамызт. Абар дырзааигәаҙахеит, иԥышә хыԥсаақәа еидырҕуҕуала икуп, ибла амца хуп — аҙәы имацара взводк аибашьцәа нирҵәоит…

Уи ашьҭахь иҟалақәаз ҳәа Даҭикәа цқьа акгьы игәалашәом. Амала, анемец автоматчик, иԥышә анышә ицәыҵаҵаны, азҵаараҭа дырга аиԥш деиԥьыԥҙа дхәаны дышьҭан, Зыхәбагьы итапанча хәыҷы ахы алҩа ҭышәшәауа икны дихатәан.

Раԥхьатәи аҕа, раԥхьатәи атрофеи. Анемец иавтомат ааихԥааны, ажәылара иаҽыз иҩызцәа рышҟа днаҭрысит. Аха узматәадаз! Аҳәиҵәҳәа зехьынԥьарантә ахы ааиуан. Ибла ишабоз, аҵыхәтәантәи аибашьцәагьы, ахыԥ-сыԥхәа ачарҭа иналаҳаит. Иикыз автоматгьы ахԥатәи ауачарад ашьҭахь, иаазхихыз еиԥш

аҽаҳа нахәалалеит. Уи азныказ иршәны икаижьрац иҿыназикын, аха иҿааанкыланы, ивараҽыҵәҟьа абомба иҵнажааны иҟаз ажра иҿыһҵаижьит.

Итапанча абоима наҵыршәаны дыһҵаԥшын, аха уигьы ҩ-патрона заҵәык ракәын иҵаз: «Ак раԥхьа иаaиуа аҕа изы, егьи сара сзы!» — иҳәан, дыԥшны даатәеит. Азныказ иааҭынчрахеит. Даҭикәа ихы ҩышьҭыхны данԥшы, амшцәгьа ашьҭахь адгьыл иҩыҵиааз акәыкәбаақәа реиԥш, аҕацәа ркаскақәа гьежь-гьежьӡа ачарҭа иҩалибааит. Урҭ аҭак жәылара иалагон. Хрыжь-хрыжь, аҭынчра рӡыӡо рҽаархеит автоматқәагьы — зыԥсы нханы иҟаз ахәцәа ршьуан, рыгьалпал бжьгьы есааира иааигәахон. Даҭикәа дызҭатәаз ажра иаавалеит. Аӡәы имагә дуқәа рыҵа аҭырҟҟарагьы днаҵаԥшит уи. Итапанча иаҵакыз инацәа ирҵысрацы аԥсык ауп иааигхаз. Аха анемец уи ажра дҭамԥшыкәа, ахыҵәҟьа дныкәсны дцеит.

Абасоуп раԥхьаӡа аҕа ибла дышҭаԥшыз — алеитенант еиҳабы, Белостоктәи аҳәаахьшьцәа рырхәҭаҽы усеилыргаҩыс иҟаз, аиурист Даҭикәа Зыхәба.

Аҕа идесантцәа хаха ирызнеиз аибашьцәа ҩажәаҩыки иҩыза Гусарови абраҟа ицәыӡит. Иара макьаназ иԥсы ҭоу, иҵаму изымдырӡо, аҕа ицәигаз иавтомат ҭацәы ихәда ихшьны, имырӡкәа амца иалганы иааигоз ишәыра ду иҩыҵракны, ааилалашьцоны, ачарҭа арҕьарахь ала инашьҭыз абнара иҿеиҭеит.

Ԥыҵк абна агәҭахьы данынаскьа, ахәшырб зҵаҩы иҟаз ԥсак ашьапы ибҕа адҵаны даатәеит. Усҟаноуп, уаҳа изынеихмыркәо дааԥсаны дшыҟаз анидыр. Имаха-шьаха зегьы рҿырзымдырӡо идысны, ихьынҵыԥь-хьынҵыԥьӡа акәын ишыҟаз. Илацәаҟәа неиқәиԥсеит. Ихы ауу ҭгон. Иаԥхьа иаацәырҵит иахьатәи амш азы ибла злаԥшыз агәаҟракәа зегьы: аҳаирплан еиқәаҵәаҟәа, амаркаԥьы еиԥш зҵыхәаҟәа еимҿаԥа-еимҿаԥаӡа, зхы иакапануа, урҭ ирыцрыппы илеиуаз абомбақәа, амца, ашьа ԥха, аҵәаабжьқәа, Софиа лылаҕырӡқәа, мчыла ихәда иаамикәкәааз Владик инап-ԥахә хәыҷқәа, урҭ ицәызгаз аешелонқәа, ашьа цәеиқәара зҿаланы иааиуаз Гусаров илахь ҟьаҟьа, акәыкәбаа еиԥшнишьалоз аҕацәа ркаскақәа…

Илацәаҟәа шеиқәыпсаз инапы аамсҩаниҵан, иавтомат ҭацәи ишәыра чаҟәеи ааишьышьит: «Егьаурым, «ашьа бауам иԥсуам», — рҳәауан ҳабацәа, шьа-жә шьа-ҿа ақәыхҵап, гусароваа ршьа кәапеила иаҳтап!..» Ибла даахгылахт, зсаса еихырҳа, зҿаҵахә иаҩаӡарц иаҿу агәылшьап деиԥшха, ачарҭа далшьқьраа-алшь-

қьраа, иҳәазаны инеиуаз анемец цәабаа. Ихаԥыцқәа аҿҿа аарыҭгеит. Нас, иблақәа аахитын, ашырҳәа даақәтәеит. Иахьатәи алѡа ҳантақәа рыԥштәы змаз алашьцара иагәыланаҳәахьан абнагьы. Даҭикәа иавтомат ааидхаланы, абаҕь ԥаҵа аиԥш, икьатагәаҙа иаҵаз адиск лаҵԥааны дынҭаԥшын, инацәалагьы иаагәеиҭеит:

«Аригьы еихаҙоуп, саргьы скәацуп уажәазы!" — игәы аахьухьууит. — Ицатәуп, абԥьар ахьыҟоу, иалаушьша ахьуԥыло, хымԥада ицатәуп!.. Дѡагылан, амраҵашәараҟа ихы рханы, макьаназ аихаҙа еиԥш ицраз ишьапқәа рҳәазо иҿынеихеит. Иаацәырҵит, иаха Софиа лыԥсы зларҵәаны дызхәаԥшуаз амза хаҿгәылҵәаа. Уи неиуан, ажәѡан иаҵататаз алѡа ҿыҵха-мыҵхақәа инрылсаарылсуа, адгьыл ианылаз ахәрақәа арҕьарц аҵахушәа, ашәахәа хьтәы рахәыцқәа наҿшьы-ааҿшьуа. Иҵәыуозу, ишәаҳәозу узымдыруа, ҵыск ашәа аацәырнагеит. Аҕзааҳәа зегьы иацырҕызуа рҿаархан, аԥарда аѡахамҵазы атеатр музыка бжьыла ишаатәуа аиԥш, абна ҭынч ҵысашәа хаала иааҭәит. Уажәраанҙа изаҵәҙаны зхы збоз Даҭикәагьы, игәы ҟәандаҙа даақартцеит.

Зыхәба, усҟан абри аибашьра дахәаԥшуан иѡызцәа зегьы шахәаԥшуаз: иаармарианы, иааинырсланы, иԥсынҵрыданы, машәыршәа иҟалаз акы акәны, иара аҕа иакәзаргьы — дымчыданы, дыбзамыҟәны. Аха ус иҟамлеит...

◦3◦

Зыхәба, гәыҕырҵас имаз иабԥьар ҵацәқәа инацәа рыҵарҕәҕәа, адырѡаҿны шьыжьымҵан абна дахьнылшәаз, игылаз аҵаа-ҵла ҕраԛкәын ашьапы дшадгылаз, дызԥыларц дцоз аҕа даацәырҵит. Иааиуан атанккәа — жәылара ицо асланқәа реиԥш, рԥышәқәа раҳаны, мѡеи-дәи зегьы ргәыҵҳәа, асаба хартәала; алыцәҳа реиԥш ирцырԥсса, рабԥьарқәа рнацәа рыҵак урҵ ирышьҭан аҕа ишьаҟауаа. Адгьыл шәазшәа иқыцьқыцьуан, ашьҭыбжьқәа аҳауа еинырҟьон. Ицон, ицон, ҵыхәаԥҵәарак ҳәа рымаҙамызт: атанккәа, ашьаҟауаа, амотоциклқәа...

Даҭикәа дгылан, дызвагылаз аҵааҵла аиԥш дышәны, ддысҙа. Иаҳахьази иибози зцәеилаҳаз ихы аусура иаҟәыҵт, аха еиқәтәомызт — еиҵало, еиҵыҵуа аусура ишаҿыц иаҿыз, ашьаҟәаҟәа зҵажьыз игәы — «ашьоура, ашьоура, ашьоура!» — аҳәаауазшәагьы иаҳауан.

Уи, абри аҽены инаркны аҕа ишьҭахьҟа дныжьын. Иара иеиԥш абри аиҿаҳара ду иаԥсаҟьаз ҳаибашьцәа, иҙыҙымкуа, дарадарагьы рыгәра еибамго, ана-ара ацәырҵра иаҿын. Даҭикәа урҭ реидкылара далагеит. Еиқәшәоз зегьы гәтыхас ирымаз акы акәын: ашьа каршуа ахьаҵра иаҿыз рҩызцәа рҽырхьыгҙаны рыцеибашьра…

Абас, аҙәаҙәала рҽеидыҟәшәало, шьаҿа-цыԥхьаҙа зԥышә иҵасны иааныркылоз аҕа ивсны, ԥшьымш аатҵуаны, Слоним акалақь иналаԥшуа, хәык иаақәгылеит ҩынҩажәаҩык аибашьцәа.

Ицәаԥшь-иаҵәараҙа, ахәы ашьапы инаркны, изазо инашьҭыз ачарҵа иагәылгаз амҩахәасҵа ианыланы инеиуан ҵыхәаԥҵәара змаҙамыз ауаа. Урҭ аибашьцәа иреиԥшымызт — ианамух, зыԥс знапы дыкәыргыла аԥсыжрахь дназго ауаа ракәын изеиԥшыз.

Зыхәба ивараҿы игылаз аказақ еибашьҩы ҷкәына иланарԥшыга ааимихын, акраамҵа ачарҵа иалаланы инеиуаз ауаа дырзыԥшуан. Урҭ, нахьхьи, ақалақьи ачарҵеи еиҟәызшоз аҙиас Шьчара ианнықԥынгылалакь, еилаҭыруа иааилахон.

— Ҳара ҳҭәқәа роуп ихҵәаны ицо: ахәыҷқәа, аҳәса, абыргцәа, — Даҭикәа иланарԥшыга ибла иаадихын, изтәыз инеииркит. — Аха рҟазшьақәа сгәаԥхом, ацҳаҿы ианнеилакь акы еиларгьежьуа иааиланархоит. Ирыцхраатәуп! — инапы иаԥхьаҟа инеиҟьан, раԥхьа дгыланы, аддыҳәа дылҵалеит…

— Шәымшәан, аҳаҳаи шәымшәакәа шәықәыл, аа, абар, аҕа дҳахьҙоит, — инапқәа аԥыр-ԥырҳәа иҟьо, ацҳа нырцә дгыланы ауаа дрыԥхьон аҙәы.

Уи иҳәатәы хаҵаны, еибак-еибашьҭуа, ацҳа ықәырҵәаа иныкәлон ахәыҷы-аду, аҳәса-ахацәа зегьы. Аха урҭ ацҳа агәҭа ааиҩыршаанҙа, агәыркьхәа аҙыҳәҭала зҿаадырхоз апулемиот, ршьапы иқәгылаҙамшәа ирхны инышьҭанаҵон.

— Уахьакәым, арахь, арахь, сара сышҟа шәеиха! — даҽеаҙәы абас дыҳәҳәауа, еилагьежьуаз ауаа дларылҟьаны, аҙыҳәҭа иҵаршә, алада ддәыкәлон. Нас, аҙәи-аҙәи еихыҩрны еилаҳауа, агәгәаҳәа уи ишьҭаланы ишлеиуаз, ацҳа ианазиашахалакь, дырҩагьых аҙыҳәҭа апулемиот мца ҭҟьаны аҿаанахон. Ирааны аҟәара иныкәҳауаз ауаа, ирыҵкьаса зҿыназхоз ашьа аамҵарсны иргон Шьчара ацәқәырԥақәа.

Еилауаҭыррахеит, ҟаарахеит, ҳәҳәарахеит. Ԥьоук ахьгылаз рыҽекарыжьт, ашьҭахьҟа иааиуаз ааҳәны иҩит: «Анемец ҳамҩа ԥитҵәеит, анемец ҳамҩа ԥитҵәеит!» — ишрылшоз иҳәҳәауан даҭикәараа ирԥылозгьы.

Асолдаҭцәа, хыла-гәла еилаз иаарылаххит. Зыԥсы нхаз нкылатәын.

— Шәаагыл! Шәахьыҟоу шәахымҵысын! — ишилшоз дрылаҳәҳәеит алеитенант еиҳабы Зыхәба. Ажәлар ааилаҙыҙеит.

— Аҩыза акомандир, аҩыза акомандир! — иԥси-иԥси еихьымҙо, Даҭикәа дааидыххылт ҳар рыматәала еилаҳәаз ҷкәына хышк, аукы, абаакы. — Афашистцәа ҳамҩа ркит, ацҳа аладахьала итәоуп, хәдаҟа ҳдәықәышәҵа, ма ҳандыртцәоит, ажәлар шәҳәатәы иацныҟәоит, шәраԥгыл, — дгьаҵәы-ғьаҵәуан уи.

Зыхәба азныказы ииҳәара иҷамшәо даалакҩакит. Арԥысгьы уи иҟазшьа ицәымыҷхазар акәхап, дҩаидҟьан:

— Арахь, арахь, аҩызцәа, сара шәсышьҭал, ҳашьҭахьҟа атанккәа аауеит, ҳаршьаҟьоит! — дыкәлааны, инапқәа ҟьо, аҙы аԥшаҳәа иаваршә аҩада ддәықәлеит.

Иҟарҵара рзымдыруа, зхы ҭырҟьахьаз ауаагьы, дырҩагьых, агәырқьхәа уахь инеибарҵысит.

— Шәымцан уахь! — арҵәаахәа дҩарылаҳәҳәан, иҩнапыкгьы шьҭыхны ирԥаԥо, даарԥыххылеит Даҭикәа, аха аҙхыҵра акаҭ аԥыражьны иауизынкылахуаз – иҩаивибаҳәаны шьаҷақәакгьы аакарымҵацкәа, пулемиотла ахысра еиҵаналагахт. Ахы иариаз дубап, ус зыҷеказыжьыз дубап — адгьыл рҷеаҟаратәны инышьҭалахт зегьы.

Араҟа рыцҳара дук шыҟаз ҩашьомызт уажәшьҭа. Даҭикәа игәы амца ҭагьежьуа, еилараа ишьҭаз дышрылаԥшуаз, ирыԥхьаны изгоз арԥыс ау ԥшьшьала дҩагылан, дыцраԥ-цраԥуа ацҳа шыҟаз иҷыҩеихеит. Уи Зыхәба илаԥш даатцашәеит.

— Уаагыл! — ибжьы ҷацаҙа илаиқәиргеит.

Уи ишьаҷақәа еиҳагьы иааирццакит.

— Уаагыл, суеихсуеит! — Даҭикәа иавтомат уи ишьапы шыҟаз инаирбеит. Днатҟьеит иара, аха, иааикәыршаны инкаддыз ахымца ахыԥхәа дналаҳаит…

Минуҵқәак рышьҭахь, ауаа апулемиот ахымца иаҷазгалоз ауаҩ ау абаа, Зыхәба иаԥхьа дгылан игәы еимхьажжы. Уи фашист агентԥшыхәҩын.

— Иабаҟоу уҩызцәа? — дҵааит алеитенант еиҳабы.

— Шәаԥхьаҟа ишәзыԥшуп, — иҳәынҵәрақәа еибаркуа, аҭак ныҟаиҵеит уи.

— Урҵ ҳара иаҳзыԥшызааит, аха уара иузԥшу удыруоу?

— Оо, исымдыркәа, ачын, амал, амузыка, аҳәса…

— Аԥсыжразы иадырҳәауа амузыка, — наҭеикит аказаҟ солдаҭ.

— Иазхоит! — ала акәтаҕь зго аиԥш ихаԥыцкәа аахирԥьаԥьеит анемец.

— Апатын, афицер, уара уакәу ҳара ҳакәу итҟәоу? — ҭынч дҭаанит Даҭикәа.

— Шәара…

Зыхәба иҩызцәеи иареи неихәаԥшы-ааихәаԥшит.

— Ааи, ааи, шәара! Ихашәаымҭҭаҙои? Шәарыцҳасшьоит! — аҭәаҳә аиԥш иҿырхәаны ашра даҿын агент.

Аԥшыха змадаз. Зыхәба иҩызцәа днарылаԥшын, инацәа ааирҭысит. Наҟ-ааҟ ҩыԥьа ааиваԥалан, ижәҩа дынҭадырсит анемец.

— Соушәышьҭыр еиҳа ишәзеиҕьуп, усҕьы ҳнапаҿы шәыҟоуп, ԥьара шәыԥсы сызҿыхыр жәбап… — ахысыбжьқәа ирхәаҿаанҙа уи ибжьы абас игон.

Анемец агент иҵып дахьынҙакәырҵоз, Зыхәба адҵа зиҵаз гәыԥҩык асолдаҭцәа, уажәрааанҙа ауаа зҿазыҟәшәоз апулемиот хәдаҟала иаахыкәшан, еишьҭархху иазынарышьҭыз агранатқәа иҕуаԥсаны иҩықәырҵеит.

Даҭикәа уажәшьҭа хәыҷы-хәыҷы еиликаауа далагеит абри аибашьра, еилыргашьа змаҙамкәа еилахәаз аԥсыҙкыга акаҭ ишаҩызахаз: аибашьраҟны афырхаҵареи агәымшәареи инарываргыланы аблаҵаррагьы агәеилгарагьы шаҭаху, аиҕацәа аԥса ахьеилыршьуа адәи, аԥыртә ԥсаатәқәа рымҵәыжәҩа-қәа ахьҿибажәжәо ажәҩани, амца зыҵҟьо аҭабиақәеи рҟны мацара шакәым аҕа дахьуԥыло. Уи уизԥшызароуп ар ҭынч рыԥсы ахьыршьо, акрахьырфо, аҭынчреи аусуреи рыда хәыцырҵа змам ҳажәлар ахьыҟоу, зегьынԥьара.

Абри аидыслара ашьҭахь, сааҭыбжак аатҵаанҙа, Слоним ақалақь абомбақәа аларыжьуа, иалагеит. Аԥшыхәразы Зыхәба ԥхьаҟа иишьҭыз иҩызцәа ҿыццәа: Иван Весницкии Миша Дубанеци рыԥсы рыманы аарла ихынхәит. Ақалақь ашҟа неишьа ыҟамызт.

Шьчара ахыҷәаҿы зыԥсы нхаз ауаа, аҙнырцә ишьҭаз абна ҽыгә ашҟа ирган, иааԥхьакшәа инадыртәеит. Згәы ҭҟьаны иҟаз ахәыҷқәа ракәын еиқәыртәашьа змамыз — урҵ абна ыҵырцәажәаауа аҵәыуара иаҿын. Еилаҟәаҟәаны еилажьыз аԥсцәа ирылыргаз ахәцәа ԥьоукы, ҿымҵ, рԥышәқәа еихарҕуҕуа рхьаақәа рычҳауан, даҽеа ԥьоукых — анемец иԥсцәа, ибзацәа цәҳауа, ишрылшоз ихәаауан.

Даҭикәа иҩнапык ааигәыҵаԥса, ҭлак ашьапы иҿенадҵа, ишыцәаз зхы ԥҿены избаз абарҭ ауаа дрылаԥшуа дгылан. Есааира амца зҵадырццеиуа ақәаб аиԥш ахәараҳәа дышуан, уажәыуашьҭан ашьа аарылыжжып уҳәаратәы ихиќаќаауан иԥышә ҭаɣақәа:

«…Ирхароузеи, иќарҵахьази абарҭ цәгьарас — ауаа ҭынчқәа, ауаа қьиацәа… Зыбз ада акгьы зыхәлам ахәыҷқәа!..»

— Сыҷкәын! — Зыхәба ивараҽыҵәќьа игаз абжьы хәанча ихәыцрақәа ааиԥнаќьеит. Данаахьаҳә, иаԥхьа дгылан ҭаҳмада кьаҽк, фархьк. Уи иԥаҵа иалкәкәаны инеиуаз илаɣырʒ, ицламҳәа иахьыкәкәаны, зыхәда ҭарбаќаца ишәыз иҷықә блуз иатҵәа иагәыдпсалон.

— Сыжәга шәахьцо, макьаназ снапқәа ɣɣуоуп, абԥьар рыкратәы иќоуп, суҳәоит, мап сцәумкын…

— Умацара уоума иќоу? — дҵааит Даҭикәа иаархааны.

— Ааи, сыҷкәын, уажәшьҭа сымацара соуп иќоу. Умбои, абни аʒәк лакәын исымаз, — аҭаҳмада рыварахьшәа инапы неирххеит, — сынлыжьит, лхы схылбааит, анасыԥда…

Даҭикәа, деиси-еисиуа, шьаҽақәак иаԥхьаќа иааќаитҵан, ихылпа ихыхны даагылеит. Деиқәхьаԥи, абду ибымба палта кьаҽ дыларшәын ахьҩежь иаҩызаз ахәыҷы хахәы быршын.

— Весницки! — ибжьы наиргеит Зыхәба, хрыжь-хрыжь даақәыԥсычҳаны, ихылпа анааихеиҵа. — Иумоу автоматқәа руакы абри иҭ! — инаидиҵеит автоматқәа ҩба зыхәда ихшьны игылаз ачқәын қәыԥш. Нас, иара, уа ааигәа иҵыҩрны икажьыз аԥсаҵла иқәтәаны забԥьарқәа зрыцқьоз иҩызцәа рышќа иҽынеихеит.

Абри аҿены анемеццәа Слоним ақалақьгьы ргеит. Зыхәба иҩызцәеи иареи ргьезмардарц изышьҭаз Ар Ќаԥшь ргееанырккылт ҳәа ахьраҳаз аҭыԥ рхы ақәкны идәықәлеит.

Иааилашәшәуаны, адәыґба, станциа Леснаиа инадгылеит. Ууанʒа аԥшыхәразы ԥхьаќа ирышьҭхьаз асолдаҭцәа ҩыԥьа, изықәшәах здыруада, ихнымҳәит. Абри аҭыԥ аќны, аибашьра шыќалаз ма макьана ирмаҳаʒацт, мамзаргьы зыԥсы ҭоу аʒәгьы даанымхеит уҳәаратәы иҵынчран. Абомба атќәацреи ахымҩас ашәышәбжьи реиҳа игәырʒыʒагоуп абри аҭынчра. Ахәа ицәыҵаҳәҳәоу акәицқәа реиԥш, зқьыбла цәыҵатәаны, икылҳәҳәа-кылҳәҳәа иузыԥшуашәа убо, узқәа кыдхьҭшьаа-кыдхьҭшьааua уќалоит усќан.

Астанциа арҕьарахь ала уназдыԥшылоз, аҵаа-ҵла шьапышқәа рыбна рҽааларкит инеиуаз.

— Миша, Иван! — даарыԥхьеит Зыхәба, аибашьра ианалага адырԥаҽены аахыс ицыз, зегь реиҳа дзықәгәыҕуаз Миша Дубанеци Иван Весницкии. — Шәца, иаҳзеилышәкаа абри аҭынчра иаанаго, — инарыдиҵеит уи.

Сааҭыбжакгьы ахмырҵкәа арԥарцәа хынҳәит. Урҭ дрыцын аихамԥа аусзуԥцәа рыматәала иеилаҳәаз ҭаҳмада ҷых-еилам-гылак. Аҭаҳмада ибла гызмалқәа ныҵаркәыр-аатҵаркәыруа, ԥыҭрак, еиқәышьшьы итәаз дрылаԥшуан.

— Шәызусҭада шәарҭ? — дҵааит уи иҽехыршәааны.

— Ҳаибашьцәоуп! — аҭак ныҟаиҵеит Зыхәба.

— Шәеибашьцәоуп, шәеибашьцәоуп! — аҵәы налеиҵеит уи. — Иҟәаҟәаны иҭашәҵеит, аа, иншәырҵәаз шьаҙагәаҙаха ихьеилажьу, — астанциахь инапы наирххеит аҭаҳмада, ганла дрыхәаԥшуа. — Сыԥхашьоит, шәара шәзы сара сылахь аԥхҙы аауеит! — Уи иаразнак ақәабшәшәыра ԥеиҷысын, ашырҳәа дара рахь даахьаҳәт. Иԥнапыкгьы ихгьы аҵысра иалагеит. — Амалуаа, ашкәакәақәа, Деникин. Иуденич... Аа, абарҭ снапқәа рыла, — иԥышьҭихит изеиқәымкуаз инапы ҭыԥсаақәа. — Арҭ уажәшьҭа имчыдоуп... Дықәҳа дауеит. Ех, иаргьы саргьы аԥсра ҳақәшәахгьы... — Ԥыҭрак зегьы ҷымҭ еиқәышьшьы итәаны, аҭаҳмада ахҷеиԥш ирылеиҵоз ажәақәа ирзыҙырԥуан.

— Саб, — Даҭикәа дԥагылан, ԥшьшьала аҭаҳмада дааидгылеит, — иҳаҳәа иудыруа, ҳнумырхан.

Уи, Зыхәба ихаҟынтә ишьапаҟынҙа илаԥш леихигеит. Нас, дааҟәараҟәанҵашәа ҟаиҵан, уажәшьҭа зегь башоуп иҳәозшәа дналагеит:

— Изшәасымхәои: Слоним ргеит, — инацәкьарақәа акы аахеирҟәалеит, — бҧьаргьы ҟыԥ амырҳәакәа, сыԥсҭазаара зегьы зыдҳәалаз ҳастанциа рнапаҷы иааргеит, уажәы, ҳара ҳтәқәа здыԥсыланы иржыз аҭабиақәа ирҭатәаны, амрагыларахь иԥшуеит, рыԥсы ааиҭаркыр, амԥа еиҭақәлозар акәхап...

— Ҳара ҳтәқәа абаҟоу? — деиҭатцаахт Даҭикәа.

— Ҳы, — ицәа дынҭаст аҭаҳмада, — ҳара ҳтәқәамкәа, урҭ ахьыҟоу уара иумдыруеи! — дырԥагьых иган аареиирхеит уи. — Аихамԥа нырцә рҽааныркылт ҳәа иалацәажәоит, — нациҵеит ԥыҭрак ашьҭахь.

Зегьы хәыцрак иаамҵанарсын, ҷымҭ акыраамҭа еилашьшьы игылан...

Аҵх агәҭа ааиԥнашахьан, аҕа иракьетакәа амца рыцрыдды ажәԥан ианналалоз. Урҭ гьежьны адгьыл аҷгьы имлаҙацкәа, агәаақьхәа наѣ-ааѣ иааиларҵеит. Уажәраанҙа аҭынчра зцәа иҵнарԥсааузаз аԥсабара цәырҳаит, илашеит. Ҳара ҳтәкәа ирымҭахап — амрагыларахьтәигьы аснариадкәа кахәхәа-кахәхәа рҷаархеит. Хԥа-ԥшьба саат адгьыл амца акны ибылуан — зхы ԥахоу хыбрак гыламкәа зегьы адгьыл иаѣкарартәит, аихамԥагьы еилаѣкәыбаса, иқәыцҟьааз арельсқәа — ауардын зхысыз аҙырлашә аиԥш, еиԥыҵәцәа-еихыҵәцәа инышьҭарҵеит.

Ашамҭаз, Даҭикәа дахьыҟоу изымдырҙауа, илацәа хьанҭақәа аарла иаахитит. Иаха ианаауаз аиҳагьы иҵынчран. Дхәаҷуа даналага дааҳәыԥызыԥит, аха иҙара лахыс иқәжьыз анышәи аихамԥа ашпал хьанҭақәеи дызрыҵымҵит азнык азы. Маҷк иԥсы анааивига, имышьхәылтқәа ныҵаргыланы, дырԥегьых иаԥхьаѣа деихан, анышә даацәыҵыҵны, ихы ауу ҭго даақәтәеит. Псы зхоу аҙәгьы иааигәара дыѣамызт. Ана-ара алашьцара иналибааит, ишьны, еиԥхьытта иважьыз иԥызцәа. Иара иԥсы ҭаны дахьынхаз ихы ахыбаауа, ԥыҵрак ус дтәан, нас, днапыршьышьуа, икәша-мыкәша икажьыз иԥызцәа зегьы гәеиҵеит, аха зыԥсы ҭаз уаԥ дрыламызт.

Аимыггара иаҷын. Инапы аамԥаниҵан, ивараҷы ихәапҙа икажьыз ишәыреи иавтомати аашьҭыхны, абна еиқәылашьца днылалт.

Ашьжьымҭан, иаха зыԥсы нхаз, Зыхәба иԥызцәа еихьышәшәа-еиԥышәшәа абнахь анеира иалагеит. Уи дшымгәыҷоз арҭ цәырҵуа ианалага дреигәыргьеит. Иааиуаз ааидыԥхьало абнаҷы дыштәаз, шьыбжьон ѣалеит. Ихынҳәызгьы рацәак уаԥ дыѣам: ауха ижәылаз ԥынԥажәи ԥыцьаԥык рҟынтә зыԥсы ҭаны ихынҳәыз: Иван Весницкии, Миша Дубанеци, Васиа Иаковлеви роуп. Егьырҭ зегьы абраѣа иҵахеит. Иҵахеит иахьа Зыхәба игәыԥ иалалаз аҭаҳмадацәа рԥыцьагьы.

◦4◦

Август мза нҵәаны, сентиабр мза аналагамҭазы, Зыхәба дырԥегьых еидикылаз ауаа иманы, Белоруссиатәи араионқәа ируаку — Зержинсктәи араион абнақәа руак аҟны даатгылеит.

Уи уажәраанҙа ивагыланы ицеибашьуаз — арра амаҵура абырҵкал икылсхьаз, зус бзианы издыруаз аибашьцәа ра-

кәызҭгьы, уажәы, аҕа иҽагыланы ицеибашьып ҳәа дзықәгәыҭуаз ауаа амаца аиԥш еилаԥсан. Уаҟа иҟан: ахаангьы абџьар знапаҿы изымкыцыз аколнхацәа, аусуцәа, арҵацѡцәа, аҳасабеилыргацѡцәа, зырхәҭақәа ирцырҟьаз асолдаҭцәа — зегьы 39-ѡык рҟынӡа.

Урҭ зегьы ирҭахыз: афронт ахыҵра, ҳара ҳтәқәа рышҟа аиасра, нас, уантә аҕа иабашьра акәын. Аха, усҟан, аҕа амрагыларахь акыр днаскьахьан, зегьынџьара амѡақәа ԥҵәан. Раԥхьатәи ақәҽиарақәа зхы еиладыргьежьыз афашистцәа, имшәа-имырҳа, ақәыцьма-лыцәҳа реиԥш еицырԥсса, уахгьы-ҽынгьы ирылан, рнапаҿы иааргаз ақалақьқәеи, ақыҭақәеи, аҳаблақәеи.

Зыхәба еидикылаз ауаа иманы, аӡы аԥан дашьҭоушәа дынкылпҳш-аакылпҳшуа, амрагыларахь ихы рханы амѡа дыкәын. Аҕеи дареи анааиҽаҳалакь — абжеиҳан, иааилаҵаны инибартҵәон, зны-зынлагьы, рыԥсы ӡаны рышьҭахьҟа ихынҳәуан. Абас, амшын агәеисра ихыршәлоу афлыка аиԥш иҟьо, аԥсҭазаара иаманы Белоруссиатәи абнақәа ирылан урҭ ауаа уажәы.

Дарбанзаалакь аӡәы ихахьы иааиуазма абриаҟара аибашьра иадхалоит, аҕагьы абас ҳҭәыла игәыҵҳәо агәахьы днаскьоит, ҳадгьылгьы абас шьала ицәаакхоит ҳәа. Аколнхаѡ иакәзар, иаарласны иҽаѡра аҭагалара иаӡо ԥьишьон, аҳасабеилыргаѡ инижьыз иаҳасабга ԥхыӡла ибон, арҵаѡы — август мза ѡажәа анбааиуеишь ҳәа игәы хыҵхыҵуа дыԥшын, аиурист-усеилыргаѡы Даҭикәа Зыхәба, амца иалганы иааигоз ишәыра чаҟәа, зны-зынла, аҽеымчга амгәархақәа реиԥш, амаҟақәа аддыҳәа иаартны, иқьаадқәа еилырттуа днарылалон.

Аха, аҵыхәтәантәи амшқәа рзы, урҭ ргәыҕрақәа рыдҵны еиҳаеиҳа инаскьо иалагеит. Даҭикәагьы, иԥсы зхырѡааны иааигоз ишәыра аиҳа, анемец ицәигаз иавтомат ааидихалон.

Сентиабр мза раԥхьатәи амшқәа инадыркны, ҽаѡраҭагалара ахы днардыруа иалагеит. Иааҟәымҵӡакәа инеиԥынкыланы, ѡымш илеиуаз ақәа, асаба зынтатала иҟаз Белоруссиатәи амѡақәа ҳәынҵәала иасыбт, аӡиақәеи аӡмахқәеи рҽынеиҵырхит, иааҟалаз ахьшәашәара хәыҷы назхьысыз абыҕьқәа, џьара-џьара рҽааикәадырҳәит…

Амза иатәымызт. Аарѡара зыкәшәаз аҕьара аиԥш, иҕарԥшарӡа ажәѡан иаҵаԥсаз иаҵәақәак, аҵх мачк аԥсы ааҭарымҵозар, уаҳа лашарак улаԥш иҵашәо иҟамызт. Иҟаз аҵх лашьца рхы иархәаны, шаанӡа афронт ҳазхыҵуазар ҳәа ӡбаны инеиуан Зыхәба ицызи иареи.

— Шәымшәан, шәыҽшәырҕәҕәа! — ргәы рхаҵо дрывагыланы днеиуан Даҭикәа.

Урҭ уаҳаҵәҟьа нарылымшо иааԥсахьан, ашарагьы есааира иааигәахон, амрагыларахь ажәѡан цәыҵлашо иалагеит, хара нахьхьи ԥьара, аҳаԥшьа иҵаѡуазшәагьы арбаҕьқәак иааиларԥсеит. Аха, дара рҽыхәжәаха изышьҭоу афронт ахәынгагьы ԥьара иҟам: ақыҵақәа ыцәоуп, амѡақәа ҭацәуп, аҕагьы дышнеиуаз атәым дгьыл днахәлабгеит уҳәаратәы иҵынчроуп.

Иккаҙа иаашеит. Зыхәба, аԥхьа игыланы инеиуаз инапы надирбан, урҭ ааҳәны еицрыхәха амѡа иаваҵаны инашьҭыз абна инылалеит.

Уи ашьҭахьгьы, абна агәҵа иаханы акыраамҵа иныҟәон. Аҙҟәаҿ кылҕьашаа-мылҕьашаақәа зкәыршаны, иѡылгәыгәҙа ишьҭаз дгьыл хбарсҭак аҿы инеин, ахыԥсыԥхәа рҽынкарыжьит. Ԥьоукы адгьыл аҿгьы имлаҙацкәа ацәа иаамҵарсны иагеит, даҽа ԥьоукых «уажәшьҭа иҳаԥсыхәозеи?» ҳәа, блала еизҵааруа, инеихәаԥшы-ааихәаԥшуа иаатәеит.

Даҭикәа, иѡызцәа ргәы имышьҭырц дцәажәон акәымзар, уажәшьҭаҵәҟьа ихы зҟәикшаз ҳәа акгьы издыруамызт. Зҵаара шәкы изҭоз ахаҿқәа ибла иаимырбарц иҵахызшәа, дзыдтәалаз аҵла ихы надиҵан, илацәақәа нхиѡеит, усҟан ауп игәы ҭыҵны ишцоз цқьа иангәеиҵаз: «угыл, угыл!..» аҳәауазшәагьы иаҳауан. Мчыла еихарҕәҕәа иикыз иблақәа аахитит: зегь рыблақәа нҵааруан. Ԥшьаала-ԥшьаала дѡагылан, иавтомат аашьҭыхны, дынкылпԥш-аакылпԥшуа абна дныламеит. Але-аԥси рыбжьара, знапы хьѡежьқәа неиҵых, аԥсабара аазгәыҵазыҳәҳәааз амра ашәахәақәа, ана-ара аҙҟәаҿқәа рыҽехыԥсала, адгьыл-аҙа рҽықәԥса, абгьыц гәаѡақәа ирынтәала, иҟьашҟьашо ахәмарра иаҿын. Ишәаҳәауан лыԥсаа дызмамкәа ашара иаԥылаз аҵарақәа. Абарҭ зегьы рнапы ԥшқақәа зхьыршьуаз арԥыс игәы, азныказ иҟәандаҙа иааҟалан, ашәахәақәа анаауаз изаргазшәа хәыцра шәкы даарыгәҭыларкит. Уи ибла иаахгылеит: арѡаш ҙыхь шәахшқәа здац ҟаԥшьқәа ҿырҙәҙәааруа гарпаа рыԥьккарақәа, Владик инапы кны есымҽыша дназҵалалоз Белосток амҵаҿтәи аԥсара, амажәа аиԥш еимыттаны еилаҳауаз аѡнқәа уҳәа асахьа хыгагаа-мыгагаақәа рацәаны.

Даатгылан, акартоф цәымза аиԥш ишшапаҙа игылаз аҵла иҽнадиҵеит. Абри аамҵаз илаԥш иааҵашәеит, еиқәыцәаак ивараҿ икаршәыз ақьаад бгьыц хәыҷы. Азныказы хырѡаасгьы

иҟаимҭеит, аха ашьҭахь, исцәагозеи игәахәын, иаашьҭыхны илаԥш нахигеит...

— Весницки! — аккара ѡыҭцирцәажәааит Зыхәба, еилараа ицәааз иѡызцәа дшаарылаххыҭцәҟьаз. Уи игәы ҭыԥан ицо, ихаҟынтәи ишьапаҿынӡа деилышша, иқьаад кәамҟьа хәыҷы инапсыргәыҭца иантҵаны дгылан.

— Араҟа сыҟами, аѡыза акомаидир! — дыцәаӡамызшәа, ахьышәҭҳәа дѡатҟьеит Ваниа.

— Ирҿыха зегьы! — инаидиҭеит уи.

«...Анемеццәа рыр ҳара ҳтәыла рҿагәылархалацыԥхьаӡа есааира дара ртыл иацәыхарахоит, — дналагеит Зыхәба, иҟалаз ззымдыруа иааилатәаз дрылаԥшуа, — урҭ цәымгыс измоу ауаа рыгәҭаҿы еиҿырымкаара ада ԥсыхәа рымаӡам атыл ҿыц. Абри атил аҟны ҭәгәала иқәпароуп апартизанцәа, анемеццәа рыр аҿеибыҭаха рырымҭароуп, иахьынӡазалшо ирԥырхагахароуп. Убасҟан, аҕа иҿагыланы иқәпо ҳар рымчхара иацлоит, раҕа ишьҭахьҟа инхаз рыжәлар ргәамчи дара ргәамчи еицылоит, ироуеит шаҟа рҭаху аҟара ауаа, аԥьаԥҳаны, афатә, ртылгьы ҭәгәалаҭәҟьа иакәгәыҕуа иҟалоит. Анемеццәа ргәы ишаанагоз акәымкәа, ҳар еиҳа иҕәҕәаны рхы аадырԥшит. Анемец мпыҵахалаѡцәа иахьынӡаҿхәоз аҟынӡа иҟам. Урҭ еиҳа иԥсыҿены иааԥшит... Досу шәахьгылоу шәыцәԥа — шәпартизанцәоуп — аҕа шәаԥхьа дгылоуп...

КП(б) Ацентр Комитет»

Зыхәба ихы ѡышьҭихын, еиқәыӡырѡуа иаԥхьа итәаз днарылаԥшит.

— Миша, ҳазуҵцәада ҳара? — дҵааит Даҭикәа, завтомат зыцламҳәа иатҵаргәа, иаԥхьаҵәҟьа итәаз аҷкәын ихы наиқәикын.

— Ҳпартизанцәоуп ҳара, аѡыза акомандир! — ииҳәарызеишь ҳәа дыԥшызшәа, акеѡ ааҭиргеит Дубанец.

— Ҳпартизанцәоуп ҳара!—хрыжь-хрыжь даақәыԥсычҳан, инаҭеикит Зыхәбагьы. Нас, еидара дук ихәда иаақәҳәаны абыққәа иаԥхьа инкаижьызшәа, иҿаариашан даатҕылан, акыраамҭа дрылаԥшуан. Алеи-аԥси рыбжьара зҵаара шәкы назыхбала ицаз ибла ҟәыш-гәыразқәа назхьыслак, аужәра ҕыгк аиԥш аԥырқьҳәа амца ѡарыхҟьон.

Зыхәба иикыз абгьыц деиҷаҳауа, ԥшьыцьараны иааирҿын, аҵла ашьапаҿы ишьҭаз ишәыра итеиҵарц иҿыназикын, аха иаргьежьны икьитель аԥхьа аџьыба инҭеиҵеит.

— Ваниа! — дааиԥхьеит уи Весницки.

Ваниа ашырҳәа икомандир дааидыххылт.

— Абарҭ наҟ инаскьаганы, мцак рыцраҵаны иблы, — иҳәан, Зыхәба ишәыра ахы ларханы илҭирԝрыз ақьаадқәа ааидгәаланы инеииркит. Урҭ, ԝымз раахыс, Даҭикәа ибла аҷыц аиԥш ихьчо, амца иалганы иааигоз адокументқәа ракәын. Уаҟа иҟан: ашьаус процесс кодексқәа, дзыҿцәажәахьаз абаандаԝцәа рҿахәы зныз абланкқәа, ақәҵарақәа, апротоколқәа уҳәа усеилыргаԝык имоу, иубац.

— Ус ҟашәымҵан, аԝыза акомандир, — ибла гызмалҙа днеиҿаԥшит Ваниа.

— Ига, ига, ҳусура ҳалгеит, аконтора ашә аркуп, — иҳәеит Зыхәба, уажәраанҙагьы абри дахьаҵаз ԥхашьаны дихәамԥшҙакәа.

Итәаз неибарччеит.

Зшьамхы зҿыззамыргакәа аҕа ишьҭахьҟа инхаз ажәлар, раԥхьатәи амзақәа рзы рхы зқәыркшаз абри-абри ауп ҳәа иаахҵәаны акгьы рыздыруамызт. Аҕа афронт аҷы иабԥьар аус шаируаз аиԥш, абраҟагьы ибз аус аируан:

«Ауаа тәыс иумазаарц уҵахызар — аполициа рыҟны аусура уалага, — рҳәауан урҭ. — Усҟан уара уаҳҳоит, аҳ изинқәа зегьы уманы уҟалоит: меигҙарахда иуфап, иужәып, иаҵҳәаны амал урҳап, аҳәсагьы ишуҵаху унапаҷы иааугап. Изымуз изы абԥьар уаҳҭоит, дшьы, кәчышьк ашәа дымԥхьаҙакәа…»

Иҟан ауаа насыԥдақәа — имхәыцҙакәа аҟаԥыҳәа абри амԝа ҟьаҵәыра ианылоз. Аиашазы, анемецҵәа урҭ ирарҳәауаз еижьомызт: зхы иалахәмарырц зҵаххаз ауаԝ зинс иҟаз зегьы ирҭон.

«Абри амԝа уанымларц уҵахызар, — инаидгылон урҭ аполициахь имцакәа илак-ԝакуашәа ирбоз ауаԝы, — аа, уаныл абри амԝа, — рнапы надырххон егьи амԝашҟа, — ҳара ҳзыҳәа абраҟа аус ула. Аҙәы угәы нирхар, ҳара иаабап. Нас, Германиаҟа ҳанцо уаагоит…»

Иҟан абри аԝбатәи амԝа мап ацәызымкуазгьы: «Ԛ-ҳәынҵқарк еибашьуеит ҳәа сара сыҿзыбжьасырҙрызеи, сыршьыр еиҳа сыԥсы шҵазаалак иҵаны, уск ԥьара изулар еиҳа еиҕьгәышьоуп, иҟало збап, аиааира згаз ситәуп…» ҳәа дхәыцуан, уи.

Аҕа иабԥьаргьы ипропагандагьы махәи-ҵыси еиқәмыртәо аус руан: «Москва ҳнапаҟны иҟоуп, инхаз ахәыҷгьы мчыбжьык ахҳарҵуам, ҳазхысхьоу атәылақәа реиԥш, иаарласны шәара

шәтәылагьы Германиа дуззаҿаԥхьа ишьамхышлараны иҟоуп. Шәхы шәазхәыц. Аԥсра аиҳа ахақәитреи аԥсҭазаареи шеиҧьу шәхашәмыршҭлан», — рхәауан урҭ.

Ашәақь иаҿоукуазар аиҳа, абри апропаганда иузаҿамкуаз ауаа, рабԥьар шьҭыхны, абнақәа ирызцон. Урҭ афронтцәкьагьы ахьыҟоу шырзымдыруазгьы, дара-дара рҿеидкыланы, аҕа ԥсгаха имҭо иааишьҭалон…

Абри ашьҭахь, Зыхәба ипартизанцәа иманы, ишьҭахьҟа — амраҭашәарахь ихы рханы амҩа дықәлеит. Урҭ зегьы бԥьарла еиқәшәамызт, насгьы ҩымз раахыс иҟьо абна иахьылаз рыматәақәа цкьа ицеит, ршьаҵақәа рышьхҙааит. Ашьыжь, адәхәыԥш аҿы ирымаз аилацәажәараҟны ирыҙбеит, раԥхьа ирыгу, ирыбзоу рыла рҿеиқәдыршәарацы.

Уажәраанҙа, Белоруссиатәи аҙиақәа раҟара зҿырҭынчны, зыхәда ҩацә зыкәа иҭацала, аганқәа инарывагыла-аарывагыло иныҟәалоз Кузма Лихардов, абра аилацәажәараҟны (Зыхәба иажәақәа рыла иуҳәауазар) «амраҵәкьагьы аатгыланы алымхақәа наизкыднаҵаратәы дықәгылеит». Уи, аԥхәыс бзиа лыкәты шеиҿылымхра еиҿыршәшәа-еиҿыршәшәа иааганы раԥхьа, аҭәа фҩы зхылахьаз ашьацра иаалеиҵеит Ивенецтәи Зержинсктәи араионқәа. Уи ашьҭахь далацәажәеит: ауаа ргәалаҟазаашьа зеиԥшроу, зыԥсы зҵиız ирхымҩаԥгашьоу, аҕа иаҳа иахьитәарҭоуиахьигыларҭоу, раԥхьа икнаҳатәу, аатцәа зхы иҭарԥаны абнахь иаагатәу уҳәа, 1812 шықәсазы Напалеон ибҕа ылаԥызцәаз аурыс партизанцәа напхгара рызҭоз иара иакәызшәа.

«…Ҳара ҳазлыцыз ажәлар ҳанрымадамха, — иҳәеит Кузма аҵыхәтәаны, атәара зҿазызкыз апҟа аиԥш ихәда иҵегь иҩҭиҳәан, — абри абнаршәыра дугьы Каракәымтәи аԥслымҙра иаҳзаҩызахоит, ацигар бҕьыц кәалҙра узнауазар еиҳа аҵх лашьцагьы ҳазыҵәахуам…»

Лихардов ихәда ԥшьшьала икәа инҵеиҵан, «саҵашәымҵан ажәа шәасыршьызар», — иҳәауазшәа, днарылаԥш-аарылаԥшит, илымҳа ашьаҭакынҙагьы дҟаԥшьҙа дааибакит.

Аҟьаԥ-аҟьаԥ аарылиргеит, згәырґьа енагь зԥышә иқәку Миша Дубанец, дагьыҩагылт, аха иара инапқәа рышьҭыбжь ада шьҭыбжьы анимаҳа, иҿааникылан, ԥшьшьала днатәеит, амала, ихәыцы хаҿы шықәлашац иқәлашон.

Абри аҿены, апартизанцәа Кузма Лихардов днарыԥгылан, дырҩагьых амҩа иқәлеит. Шьыбжьаанҙа ныҟәара ицахьаны, абна ааимҟьан, ахыгә-сыгәҳәа Ковалиов ақыҭа иналагылеит.

Аҕа иакәымзар, аакьыскьа, абас жәпаԝык ахацәа еицны изымбацыз ақыҭауаа, иԥьашьаны акәын ишрыхәаԥшуаз. Зегь реиҳа агәаҕьра змаз ахәыҷқәа, абарҭ штәымуаамыз анырдыр, ирыцрыԥсса инарышьҭалт, илакԝакуа акәын аԥсшәа шырҳәоз аҳәсақәа, инханы иҟаз ахацәа кьоу-шәоуқәа, апартизанцәа рҿынрылак-аарылакуа, иҟаз аҭагылазаашьа рзеиҭарҳәауан, афронт аҵбахәала акрыжәдыруазар ҳәагьы ираздҵаауан.

Абраҟа апартизанцәа абԥьар маԥымкәа еизыргеит, ԥьоукгьы рыматәажәқәеи ршьаҵажәқәеи рыԥсахит. Зыхәба, хәԝык-фԝык ахьааидибалоз, ихны иҿаз иажәа аацәыригон, еиларҿы иапхьа иԥьыба иҭаз ақьаад бгьыц дырзаԥхьон. Уи иажәақәа згәаҵанҵа инеиуаз ахацәа быргцәа, ицәыҵаҵәахны ирымаз рабԥьарқәа цәырганы, апартизанцәа инарылалон.

Ашьҭахь, апартизанцәа ыҟан ақыҭақәа: Ковшово, Иузовск, Старое Село уҳәа рҟынгьы. Иахьнеилак Даҭикәа дықәгылон. Уи, иҟаз аҭагылазаашьа дара реиҳа ишизымдыруазгьы, аҿырԥштәқәа ааганы ргәы ирҕәҕәон. Иреиҳәауан, аҕа рыԥсадгьыл агәы иҿалеихалацыԥхьаҵа, еиҳа-еиҳа арахь ибҕахы шкәадахо, аибашьраҟны ауаԝы аиааира изыргараны иҟоу абҕах шакәу, Ҳар Ҟаԥшь иахьагьы бҕас ирымоу дара шракәу, дара аҕа ишьҭахьҟа иантҵыржаа, икажьра еиҳа ишымариахо…

Абас, ақыҭақәа жәпакы ианрылс ашьҭахь, уахык, Старосельсктәи абнаҿы иаатәеит. Уаҵәы иаашар мҿышан. Амшгьы каԛҷа еилганы иҟан. Ахьтәы мацәаз хыԥсы аиԥш зыгәҭа ҭыфааҵа, ажәԝан иатҵәа иатҵаршәыз амза, аҭашәара дахыццакуа дшахәаԥшуаз, ацәа дынҵанагалт Даҭикәа…

Хәы ҳарак дуҵҵак ақәцә дықәгылоуп Софиа, Владик дылгәыдкылан. Урҭи иареи, еиқәатҵәа-сымсалха, иҳанто ирыбжьажьуп аԥҵақәа. Дгәаҟуеит-дҵәаҟуеит, изхара ибар иҵахуп ихәыҷи иԥҳәыси, аха, иааимкьеит шиҳәауа, дырԝагьых агәараҳәа иааимаҳаны иаахырԝауеит. Рықәҷиҭыргьы иҵахуп, аха ибз иҿытҵа иатҵаҷабызшәа ажәакгьы наихәылшәом, даргьы махԥсахуеит… Ус, абарҭ аԥҵақәа дрылууаа, имаалыкь мҵәыжәԝа хәыҷқәа хахаҵа, дԥырны, иара ишҟа иҿаайхеит Владик.

«…Аа, укаҳауеит!» — дшәаны дныԝныҵәаашеит Даҭикәа. Ибжьгьы дырҭрысны даанарԥшит. Амза агәы хахаҵа аҭашәара иаҿын, илҵыз аԥхҵгьы илабахьан, ицәа дааҭыхьҭшьааит. Игәы хьоу-хьоууа ихьуан.

— Лихардов! — ибжьы наиргеит Зыхәба, аԥь ду амҵаҟны рыбжьы ныҵакны, аҕды-мыдыҳәа еицәажәо итәаз апартизанцәа рышҟа.

Дааидгылт Лихардов.

— Иаамҭоуп уажәшьҭа. Иҟаҵатәқәоу зегьы еибаҳҳәахьеит. Амҩа шәықәыл, — ибжьы хәанчаҙа адҵа наиитеит Зыхәба.

Старинки ақыҭеи апартизанцәа ахьтәаз абнеи акыр нарыбжьан. Кузма еиҳабыс дызмаз аԥшыхәцәа ргәыԥ, аҵх агәҭа аамҩнашоны ауп ақыҭа ианналалаз. Ачархырсҭа ахы ахьаантҵәоз акәыкәмыдырқәа рҟны иҩызцәа ааныжьны, наскьа зцәаара алашьцара иалубаауаз аҩны хаҟәқәа рышҟа иҷынеихеит Лихардов. Ифҩы ҷьара лакгьы аԥышә инҭамскәа, изхара иимкыцыз анемец автомат инацәа аҵарҷәгәа, аҩны атҙамц иҿадҵаны даагылеит уи. Зегьы рыхқәа рықәыжьны ицәаан.

Ԥытрак ашьҭахь, игәыбжьынацәа ркәеҩны, аҟыгә-ҟыгә ҳәа апенҷьыр асаркьа днаснасит Кузма. Шьҭыбжь ыҟамызт. Ашәаҙа ҵәыԥсы аиԥш еиҵыхәхәа ицон аамҭа гәырҙыҙага. Иаарыҷәгәаны деиҭасит. Асаркьа иадыршәылаз аԥарда аатҵрааны, аҙәы иқьышә аадикылеит.

— Василь, сара соуп — Кузма Лихардов, Кузмагьы илахь асаркьа хьшәашәа инадырҷәҷәаланы, ибжьы наиргеит.

Аԥарда ааимаҳаит.

— Иҟоу удыруама? — ацәажәара дналагеит Кузма Лихардов, Васили иҩны аҿаԥараҟны инеины ианаатәа. — Ишеибаҳҳәахьоу ала, абри шәқыҭаҟны, зегьы ҳарбо-ҳраҳауа ҳаацәырҵыр ҳҭахуп. Ҳкомандиргьы дшәацәажәарц игәы иҭоуп… Уара ушԥахәаԥшуеи, аҭагылазаашьақәа зеиԥшроузеи? — иажәа уаҳа имроукәа дҵааит Лихардов.

– Уажәыҵәҟьа еиҳа ҳҭынчуп, — даақәыпсычҳашәа даацәажәеит аԥшәмагьы. — Ари Лиошка мзышәа аполицаи данкнеиҳа ашьҭахь, ишуасҳәахьоу аиԥш, цәгьалаҵәҟьа ҳдыргәаҟит. Иван Матвеи-иԥагьы уи аҧсахҩы иԥсы дарҵеит. Аха, Лиошка дрымҭиит. Уи аахыс аполицаи шәаны, шамахамзар, арахь иқәлаҙом…

– Нас, уаҵәы?! – дҩагылеит Лихардов.

– Ишеибаҳҳәаз.

– Иаба?

– Ашкол аҟны еиҳа еиҕьхап, – ԥытк дназхәыцшәа инациҵеит Василь.

Кузма ашәахь иҷынеихеит.

– Уара абаагәарагьы уазнымкыло уҽеибуҵеит, – иҩыза диҵашьыцуа, даацәажәеит Василь.

– Иааурызеи, еибашьроуп! – иҽеазырԥагьашәа, аҭак ныҟаиҵеит Кузмагьы.

– Ааи, ааи, усоуп, џьоук шәеибашьла, џьоукгьы аԥинеиԥш шәышә ҳалаҷаҳәааны ҳшәымаз. Аҧыҕә-ҷыҕәҳәа ҳашлап – ҳабжьада иҳалоузеи, ахацәа шәара шәоуми – шәхысла…

– Ус умҳәан, Василь! – ашырҳәа даақәтцәит Кузма. – Абраҟагьы ауаа шаҵаху умдыруеи, шәара шәыда ҳара ҳҷаҳауп, ҳдагәоуп.

– Уца, уца, уцәшоит! – изқәа днаснасын, дындәылигеит Василь иԝыза. Арбаҕьқәагьы иааиларԥсеит.

Василь Унучаки Кузма Лихардови ианыхәыҷқәаз аахыс еибадыруан, иеиԝызцәан. Урҵ аус ахьеицыруаз Молодечнои Мински ирыбжьгоу аихамԝаҷы Василь амашәыр дақәшәан, изшьапык хырҵәеит, убринахыс аусура даҟәыҵны аԝны иҷееаникылт. Аиԝызцәа шәеицәыхҟьазгьы, мызкала ԝынтә-хынтә рҷеиқәдыршәауан. Иара Василь, ишьапы апротез шнеиҵатцәҟьалак, усура дҵыҵцгьы игәы иҵан. Аха, зыҷены ишьапы ҟаҵаны аԝныҟа дхынҳәыз аухаҵәҟьа аибашьра иалагеит.

Абри ауха, Василии Кәызмеи еицхырааны, Кузма ицны инеиз апартизанцәа, еиҳа ишәарҵоуп зыргәахәуаз ақыҵа амԝақәа рыҟны еизшаны идыргылеит. Кузмагьы, амра абз Старосельсктәи абна иԝавҵнагоны, рҵыԥ аҟны дааит. Апартизанцәа рҷырмазеины иҟан, рыԥшыхәыԝ дааԥса-дкара дшыҟазгьы, дырԝегь дԝараԥгылан, амԝа инықәлеит.

Апартизанцәа неиуан абна рҷыларӡны, ааида аганқәа рҷаарывакуа, амԝақәа ааихыҵәцәо, ауҭрақәеи аҭәархырсҭақәеи инарҵыс-аарҵысуа. Ус, амра ҵлакашәара иԝеихьаны, Старинки ақыҵа ршьапы наладыргылт. Шәааила арахь сара сышҟа хәа Старинкиаа рхәыҷқәа аднаԥхьалар аҭахызшәа, ақыҵа иагәылгоу аулица заҵәы ахаҷы, агәыҵа иаҵәаӡа инадыԥшылоит рыҕәтәы школ. Ацәылашара инаркны, ақыҵа алашьцара аԝыҵра иаатцанакааиӡа, агәыргьабжьы зҵыԝуаз абри ашкол ашҵа, уажәы, амҷҭәы џьар еицаҟьақәа рыда акгьы зыҵнымхаз ақьаԥҵажә акәын изеиԥшыз.

Дара Старинкиаа излархәауала, — Зержински ақалақь ргараны ианыҟаз аламҵалазы, хымш заҵәык абраҟа аҕа итанкқәа рырхәҵа гылазаарын. Аха, абри аамҵа иалагӡаны, атанкқәа рышьхәа иқәҵәиаауа изқәыз адгьыл агәы цәдырҵәеит, ирҵатәазгьы ашкол аԥенџьырқәа рыбла ҭаҟәаҟәа, ашәқәа ҷыжәжәаны иаанрыжьит.

Ахьшь зласыз акәҷарақәа реиԥш, иныҵаба-аатцаба ицеит ахәыҷқәа, рышкол ахаҷра рхаҷны, рыхәда рыкәаҽ ирԥылон ранацәа.

Зыхәба ипартизанцәа иманы, еиқәшәараны иахьыҟаз ашкол аҽы даннеи, ауаа рыбжеиҳараԝык еизахьан, имааицызгьы, еихьышәшәа-еиԥышәшәа, аҳәаҳәала, ԝыԥьа-ԝыԥьала ашҭа иҭалон.

Апионерцәа руадаҟны, зшьапқәа ҭкьыҷҳа игылаз астол еиқәаҵәа иадтәалан: Даҭикәа Зыхәба, Василь Унучак, Васиа Весницки, даҽеа ԥҳәыс аукы, еиқәакы, лыхцәы ырша ду цырцыруа иқәҳәаны. Иныхгыла-аахгыло, ԥшьшьала иааԝналоз ауаа, рҟытԥсыт бжьы мыргаҳакәа, иахьақәшәоз инатәон.

«Ирасҳәаша рацәоуп, аха сышԥалагари, — еилашьшьы итәаз ауаа дрылаԥшуа, дхәыцуан Даҭикәа. — Афронтаҽы иҟоузеи ҳәа исмазҵаар рушам, ирасҳәаша аахҵәак сыздыруам, аҳы зҵабаз аԥсыҳ аиԥш, аҟәара ҳақәхеит...»

— Иаамҭоуп аԝыза акомандир, ҳалагап, — Лихардов Зыхәба дааихагылан, илымҳа дынҭацәажәеит.

Аизара цон. Даҭикәа, ажәытә иабацәа рабацәа, аҽыԝҳәа рлабашьа нарсны, иааҟәмҵҳакәа, ԥшьба-хәба саат ишцәажәоз еиԥшҭәҟьа ацәажәара даҽын. Ашьеи ахши рҽеилаҳԝаны изқәыхәмаруаз ихыиҽы ау аҟны ԥьара дакгьы ҭысуамызт, абахәаԥшь ашьапаҽы зхы ыҵызгаз ашьха рԝаш аиԥш ицқьакәакәараҳа, иҽыцаҳәцаҳәааҳа, аимхәыц ԥьбара рхыҳәҳәыла акәын ишааиуаз иажәақәа.

— Бара абри доурысуп бгәахәоу? — дҵааит аԥхьаҵәҟьа итәаз ԥҳәыск, лԝыза лхы налҷакны.

— Анцәа идырп, ицәажәашьала доурысуп, аха иԥшрала?.. — даалакԝакит аԝбатәи.

— Ҳара ҳкомандир даԥсуоуп, аԥсуа ҳәа зныкыр ишәаҳахьоу? — урҭ рцәажәара иҽналеигалт, рывараҽы итәаз Миша Дубанец.

— Мап, иахьада исмаҳац, — лхы аалырҵасит раԥхьатәи.

— Ишԥабмаҳац, Амшын Еиқәа ахықәаҟны инхоит. Ҵыпх ԥсшьараҳәа Шәачаҟа санырышҵ, уахь екскурсиа ҳарган, аиаларԥшырагь аабеит, — аԝбатәи лыблақәа ааихмырсыгьҳакәа, Даҭикәа диҷаԥшуа дцәажәон.

Зыхәба иаамышҵахь игыланы ицәажәеит Василь Унучак, астол аҟны ирыдтәалаз аԥҳәыс еиқәа-ау уҳәа аҳәырԝы.

Аизара ианалгагьы, аимпра рҵахҳамызт ауаа. Урҭ Даҭикәа икәшаны дҵырҵаауан: афронт абаҟоу, ииашаҵәҟьаны Москва ргахьоума, аҕа иара дшыҽхәо еиԥшҭәҟьа дыҕәҕәоу, дыҕәҕәаму уҳәа шаҟа уҵаху.

Зыхәба данцәажәоз, урҭ рыҙбахә дшазааҭгылазгьы, иара уажәгьы арҭ азҵааракәа рҧак ҟаиҵон.

— Исцәымҙакәа ишсоуҳәара, сыҷкәын, — Даҭикәа икәшаны игылаз ауаа днарылс-аарылсуа, дааигәаҙаны дааидгылт ҭакәажә кьаҷк, аха дахьыҟоу дҧыхҙа. — Аҕа дышцаз еиҧш дгьежьны арахь ишьҭра дыҚәлеит ҳәа иалацәажәоит, иашоума? — дҵааит уи, лыбжьгьы аармаҙашәа.

— Мап, бсызжьом, сан, — налаҭеикит уи, илахь ааиқәҵаны.

— Ее, уара уаҩы гызмалк уакәымкәан уҟам, — кыҷыра рацәа зҷыкәыршаз лыблақәа ҵыркны, лхы ныркаашәа дҩеиҷаҧшит Даҭикәа. — Волма рган ҳара ҳтәқәа, Минск иааины иаадтәалеит ҳәа рҳәауеит, убригьы умаҳаҙаци?! — дҭылҵаауан аҭакәажә.

«Ех, бҷы изҳәаз хьыла иҭәыхгьы!» — ааигәахәт уи.

— Макьана ирымгацт, аха уигьы ргоит. Ҙержинск, Ивенец, Воложин, Молодечно… Ҳтәыла, зегьы ахы иақәиҭыртәуеит, шәымшәан! — ргәы арҕәҕәарашҟа дниасит Зыхәба.

— Иуҳәар уҭахым? Еилыскауеит, еилыскаа. Зны шәааҧшы ҳәа шәарҳәазар акәхап, — аҭакәажә зынҙагьы ахәыҵхәыҵрахь дниасын, иаҳагьы лҷыргызмалны, дзацәажәоз дивҧшшәа наҟ дыҧшуа даҷын. — Минск аныргалак, нас иааидкыланы иҳашәҳәарц шәҭахызар акәхап… Аиеи, мшәан, ҳара аҙәы акы ҳаиҳәаратәы ҳаҟоума, ҳабз хыркәаратәы, ҳҷы иауҭагылахуа…

— Ус иҟандаз ишшәаҳҳәарыз, аха… — даақәыпсычҳаит Даҭикәа.

— Ыы, нас, Волма дмырхынҳәҙеи ҳара ҳтәқәа? — даалҟьаны, лыбжьы ѡтыганы дҵааит аҭакәажә.

— Мап!

— Сыҷкәынгьы уа дыҟан, — лхы нхьашьшьит ан, аҵыхәтәантәи лгәыҕра хәыҷгьы ҙшәахҵас лхы-лҷы иныкәба ицеит.

Зегьы ацара рҭахҙамкәа, аҙәаҙәала идәылҵуа, Зыхәбеи Унучаки рыда уаѡ дыҟамкәа ауада ааҭацәит. Урҭгьы неиҷаҧшыааиҷаҧшын, идәылҵрацы иѡеихоны, ҧшьшьала ашә ааиртын, даасҩнашылт Лихардов.

— Аѡыза акомандир, — уи Зыхәба дааидгылт, — аҙәы уибар иҭахуп, — иҳәеит ашәахь дырҧшуа.

— Даашьҭы, нас, — иҿааникылт Даҭикәа. Даасҩлашылт арҧыс ныркак, аҧшькы, ауапа ажәѡахырқәа реиҧш ижәѡахырқәа ҷаҷаҙа.

— Мшыбзиақәа! — иҳәеит уи, аԥсшәа реиҳәауазу, драцәҳарц дааиу узеиҩымдырауа. Дааигәаҙангьы Зыхәба дааидгылт. Рҩыцьагьы рхы аҵәаҟьа ныкәаушьратәа еиҟаран.

— Бзиара убааит! — наиаҵеикит Даҭикәа.

Василь уи иқәҷеимҭит. Иааиз ибла ҭалашьцақәа ҭархәны Василь длеиҷеаԥшын, уаҳа иааиҕьымтәҙакәа ус ишыҟаз Зыхәба ишҟа иааиеигеит.

— Ҳаузыҙырҩуеит! — иҳәеит Даҭикәа ҭынч.

Арԥыс иԥьымшь иларкны, ицламҳәа аҟынҙа, амзаҷа аиԥш еицарсаҙа иалгаз ашәахсҭа иҵегьгьы иааимеиркаҷын, иԥышә ҭаҕақәа ҩеихирԥхьеит:

— Шәпартизанцәоума, шәара?

— Мап, ҳпартизанцәаҙам!

— Ус акәзар, шәацәажәара иаԥсам, — арԥыс дааҳәны ашәахь иҷынеихеит.

— Уара узусҭада? — ибжьы неихьиҙеит Даҭикәа.

— Лиошка! — аҭак ныҟаиҵеит уи дааҭгылан, аха дхьамҳәҙакәа.

— Ужәла?

— Лиошка!

— Уаб ихьҙ?

— Лиошка!

Даҭикәа аҳаҷаҳәа дааигәалашәеит, иахьа абрахь ианаауаз, аполицаи дыкназҳаз ҳәа Лихардов зыҙбахә иеиҳәаз ауаҩы.

— Ууаскьа арахь, — ибжьгьы ихиҷгьы рҷаарыԥсахын, Зыхәба уи ишҟа шьаҷақәак аакаиҵеит.

— Ипартизаным рҷы ус сымаҙам!

— Ҳаилибакаап.

Арԥыс дааҳәын, дырҩегьх Даҭикәа дизааигәаҙаны дааидгылахт.

— Ҳара ҳпартизанцәоуп, аха уара узусҭоу зҳаумҳәозеи?

— Сара схы здыруа сҟалеижьҭеи Лиошка ҳәа исыԥхьоит.

— Нас, иуҭахузеи ҳара ҳҟынтә?

— Рацәаҙакгьы сҭахҙам!..

— Уеизгьы?

— Аҕа дшәыцысшьларц!

— Абџьар умоу?

— Уигьы ҳаԥшаап!..

Ԥытрак наҟ-аакъ еиҷеаԥшуа игылан, ҟазшьала еиҕацәоу, аха иахьа зус акхаз ҩыџьа арԥарцәа. Нас, ԥшьшьала еицны индәылҵит.

◦5◦

Апартизанцәа алым аҟара ишыҕәоугьы, ажьа аиҳа имкәаратцар ада ԥсыхәа рымам. Ҭыԥк аҟны, уахык акәым, саатк аиҳа ианзымтәогьы ҟалоит. Иныҟәалароуп, икәаратцалароуп, рышьҭа дырзларoуп, зны аҕа «еигәырҕьаны» иԥыларoуп, зныхгьы «ицәшәаны» ихьатцроуп, ддырҟьалалароуп…

Уи ада ԥсыхәа шыҟамыз идыруан Зыхәбагьы. Старинки ақыҭаҟны ианымйказ аҿынгьы, иаадырҳәын, уаҳа Старосельсктәи абнахь имнеикәа, Ивенецтәи араион рхы ақәкны идәықәлеит.

Илашьцеит. Икараха, уаҳа нарылымшо иныҟәахьаны, уиаҟара идуцәамыз, аха уахык аҟара рҿаазларкшаз бнак аҟны иԥхьеит.

Ақыҭа ианаалҭ нахыс, Даҭикәа Лиошка дишьклаԥшуан. Аха иара, аханатә аахыс дрыцызшәа, аҙәгьы дихәамԥшҙакәа ихы иқәыжь, дрывагыланы днеиуан.

Уажәгьы днаскьан, амза ашәахәақәа зхьыршаны игылаз атцаа-ҭла днамтцатәеит.

— Лиошка! — аҭынчра ааилеиган, ѡызатцас ибжьы наиргеит Зыхәба, рыԥсы анааиҭарк ашьҭахь.

Уи аҭак ҟаимтцеит, аха дѡагылан, ԥшьшьала Даҭикәа дааидтәалеит.

— Уара арҭ аҭыԥқәа бзианы иудыруазар акәхап? – дтцаанит акомандир.

— Сыхәнацәак реиԥш.

— Нас, раԥхьа ҳазҭаарыда?

— Абра полицаик игәаҕ сымоуп, ҳашниасуа иҳамѡатәны ҳац даакылаҳкыр ицәгьамызт, – иблақәа кәеицеиуа, Зыхәба дниҷаԥшит Лиошка.

— Иҕәҕәазар уи акакан?

— Сара схаԥыц азы кәтаҕьцәак аиҳа иҕәҕәам!

Зыбызшәа бзианы еибакыз арԥарцәа неибарччеит.

Лихардов Зыхәба изеиҭеиҳәахьан Лиошка иҭоурых: уи даагылеижьҭеи бахҭамзар акгьы ззымдыруаз, ауаѡ ишьра акәҷышь ашьра аҟара ахызмырцуаз, знаԥхы бааԥсыз уаѡын. Аибашьра ианалагоз, уи жәаѡа шықәса иқәны, Белоруссиатәи араионқәа руак аҟны абахҭа дҭакын. Анемеццәа ашәқәа ҟьаҟьаҙа иззаадыртыз абаандаѡцәа дрыланы иаргьы дҭыҵит. Аха макьаназ, уи доузышьҭыз дырԥырхагамзар дызларыхәоз ҳәа акгьы ыҟамызт.

Зыхәба иусураҟны абри еиԥшыз ауаа маҷѡымкәа иқәшәахьан. Идыруан урҭ рҟазшьа, рцәажәашьа, рызнеишьа. Аҙәыр-

ѡгьы иара инапала рус ʒбны идәықәитцахьан, аха дрыцшьҭалаҩны дмыцәацызт, дрывагыланы дрыцеибамшьыцызт, рыгәҭыха дирҳәауан акәымзар, игәҭыха реимҳәацызт…

— Дшәарҭоуп, — иҳәауан Лихардов, Зыхәба имариа шааиоулак. Аха уи инахига-аахигон, иҵахын дызлаԥишәашаз аамҭеи ахҭысқәеи, иҵахымызт иахьатәи аамҭазы, абасеиԥш иҟоу агәыцҳафыр зызҭоу ауаѡы дигәҭасыр…

Аʒынра амѡа ишықәлаз уанаҳәауан аҭынчра иалахәхәа иааины улымҳа инҭахәыҵхәыҵуаз ашьыжьтәи аԥша хьшәашәа. Аха апартизанцәа макьаназ уи рызгәамҭацызт, ирызгәамҭацызт есышьыжь икнышәшәаны рԥынҵа ахцәыр инадҟьацыла ицоз аʒаʒа какаҷқәеи, Белоруссиатәи адгьыл тамтами аҵаафѡы шаархылазгьы.

Уахагьы урҭ аԥхʒы нып хьаҳәауа, Лиошка згәаҕ имаз аполицаи дызланхоз ақыҵа иаалалеит. Ашарагьы саатқәак ракәхарын иагыз. Апартизанцәа шаны, амѡақәа ԥыцәҵәаны иныкәдыргылан, акыц ҟаԥшь зқәыз аѡны лаҟә ԥшʒа иазиаша рҽынархеит. Ақыҵа анаʒарахьтә иааѡуан аѡы иашьны иҟаз ԥьоукы рыбжьы хьырвырʒа. Лақәакгьы зны-зынла уи ашәабжь инацдырҕзлауан.

— Ҳзышьҭоу хымԥада абанҭ дрылоуп, ҳааԥшып макьана аѡныҟа алеира иаԥсам, — иҳәеит Лиошка, Зыхәба илымҳа ихы надикылан.

Даҵикәа дшақәшаҳаҵыз ирдыруа уи инапы ааирҕәҕәан, иавтомат ырмазеины, аѡны аʒамц иҿаавеикит, Лиошкагьы днеиҵаԥан, абарҵа ашьаҟа дааватәеит…

Агәашә аҽыж-быжь геит. Аʒәгьы дқәацә-қәацәуа, алашьцара дналырбааит. Уи дшааиуаз, аттаҳәа ихәымԥьар аапиртын, Лиошка дзыдтәалаз ашьаҟа иҿенадижьлеит. Дыгәрымшәрымуашәагьы ашәак иҳәауан.

— Ҟыык! — игеит бжьы мырмашәага хәаҿык. Зыхәбагьы, Дубанецгьы наҟ-ааҟ иаарыдԥалеит. Иааиуаз ахаҵа, ажәѡан ахьтә длеизшәа игәышҵа аарҳәны дышьҭан, Лиошкагьы уи иҽы еимлагәа икны диқәтәан…

— Иужәлоузеи? — дҵааит Даҵикәа, зхы ҵәыҕьахьаз аҵлашьапхса днықәтәаны.

— Проворныи, Мехас Проворныи, — даацәажәеит инаргаз, ашыʒ ихьызшәа аҟәара-ҟәара деиҵасуа дахьгылаз.

— Аполициа уалоума?

— Ишԥа?

— Аполициа уалоума ҳәа суазҭааит.

— Сароу?.. Анцәа исыдумгалан!

— Нас, ари атапанча узҭада? — Зыхәба иԥьыба иааҭигеит, ахрыхә иакыз ашәишәи аиԥш згәыҵ ыҵчаа иҟаз атапанча еиқәаҵәа.

— Ишԥа?

— Уаҟәыҵ аҽырбзамыҟәра, иҳәа, иузҭада абԥьар?

— Абԥьару? Абԥьар мачхәума уажәы, — ицәа дыҽԥаҵәиит аполицаи.

— Аполициа уалаҙами, нас?

— Мап, схәыцқәа снапала исшьуеит...

— Ыых, ацәаҳа, уԥсы шҭоу улбааздоит! — Лиошка уи дааидыххылан, ицламҳәа данкны, аҵәгәыр иаҽашәаз аԥаҵақьиа ԥсыцәгьа аиԥш дкәалкәало дҽышьҭихит.

— Уиҟәаҵ! — иҳәеит Зыхәба, ҭынч.

Лиошка иҵахҙамкәа дауишьҭын, днаскьаны, дырҽегьх дшыԥара иҽеиҵархәач даагылеит.

— Ари закәи, нас? — Даҭикәа имаҟа иаавҵихит иаха аполицаи инапы иахырхыз акасыжә.

Акәытҵара иҵаркыз абгахәыцы аиԥш, Мехас ицәа дылҵашьшьын, иблақәагьы шәаны наҟ инаскьеит.

Алымт иаганы, апартизанцәа ркомандир иикыз акасыжә еиҵәа ианын: «Шуцманн-шафт. Старое село».

— Нас, иарбан уара узырбыжәуа — сара смаалықьуп ҳәа? — Зыхәба дҽагылан, хаха уи дааидгылт.

— Салалеит, иҟасҵагәышьарызеи, салалеит, хәыҷ гәарҭак срылатәоуп, сыԥхәыс дычмазаҽуп, амла ҳагон, — иаразнак ицәаԥхҭы аарҳәны иааихаирԥеит «Шуцманн».

— Нас, узхара уҽарҵауоу?

— Раԥхьа ҳацәгьамызт.

— Уажәы?

— Уажәы — ԥсымышьҭыгак.

— Ууалафахәы зыладырҟәызеи, излауқәгәыҕуаз уаԥсамхеи?

— Узыхдырҟьара мачхәума... Ирҳәауа зегьы ахьыҟасымҵо акәхап.

— Уҟәышхо уалагеит? — Зыхәба иқьышәқәа ҵыс-ҵысуа дааигәаҙаны дааиҽагылан, Лиошка ирҟаԥшьхьаз ицламҳәа инапы наҵаҵашәа, ихы ҽышьҭихын, ибла дылхыԥшылеит. — Нас, уԥсы цқьоуп?

— Ааи, ицқьоуп, ҳанцәа ду имаҷуп, шәара ишәымаҷуп! — ацгәы иампытцашәаз аҳәынапҵ еиԥш, ицәа ихыԥаны ицо, ибла ҭҟьыш-кылхәхәа ҳәаҭҳәаҭо деитцалеит аполицаи.

— Аӡәгьы думпытцамԥсӡацт?— акалакәыт аиԥш илаишьҭит даҷеа зтцаарак.

— Усҟан сысабицәа сшьааит…

— Дбыжәуеит, ала аԥынтца икылҟьаз, дбыжәуеит! — иара ишҟа деиҭанаҭрысхт Лиошка. — Дсашәраӡа, уажәыцәҟьа аҳаҷаҳәа зегьы исырҳәауеит.

Аполицаи адыххәа дѡышьҭԥеит, ацҳара зҷеаззырхио амаҭ аиԥш иҷееитцархәач, иԥьымшь шкәакәақәа ҭарссы, иблақәа ҟәыскәысуа Лиошка дихәаԥшуан.

– Уажәшьҭа иуцәахуа башоуп, иҳәа, қьиала ацәажәара аус абжак хнаҷеуеит рҳәауеит. Сузыӡырѡуеит, — Зыхәба даагьежьын, дырѡегьых аҵла ахы днықәтәеит.

— Аҭаҭын сарха,— аполицаи илахь иаақәнаԥсаз аԥхӡы хьшәашәа имаҕрала иааирыцқьан, инапы Даҭикәа инаимцеикит.

Уи ихазы зырҳәра даҷеыз аҭаҭын наиркит.

— Аҭаҭын шәырымҭаӡои?

— Мап, — инапқәа қыԥьқыԥьуа, иҭаҭын рҳәны иааиҷеикын, амца нацреирсит. — Акгьы аансыжьуам, зегьы уасҳәауеит… Амала, схәычқәа рыцҳауп, сыԥсы лахьыцәгьа рхумбаан, ча-ҷатцак рзаазгоит,— иблақәа рытцкар алаҕырӡ аавцыжжит.

— Акгьы мӡаӡакәа?!

— Усҟан сзықәгылоу адгьыл сытцабгааит. Сара урҭ анааигьы, схы нахызга-аахызго, акыраамҭа сыҷерысҭомызт, — иҷеырхәаны (ихәлачыз алѡа акәхап) ахәыз-хәызҳәа деимҳәауа дналагеит уи, — аха амыхьтә дсызкашәан амыхьтә сзыҟаитцеит.

— Дзусҭада уи?

— Гаврил Букатик — ҳастароста. Иаб адамра дҭытцны дқәаԥуа дизаауазшәа ауп, урҭ ҳқыҵа ианаалалоз дшырԥылаз. Зегьы раԥхьагьы уи урҭ дрыдгыланы абԥьар шьҭихит. Нас, дгьагьо ҳара дааҳалалеит. Ԥьоук ҳиршәеит, ԥьоук ҳаижьеит. Изымузгьы — инырцәатәу абарҭ роуп ҳәа, есымчыбжьа, асиақәа ҟатцаны иритоит… Иааг ада акгьы рыздыруам, ажәцарақәа реиԥш рыҷқәа раҳаны исҷаԥшуеит хәыҷ гәарҭак…

— Нас, уззикзеи уԥшәма ҷыц?— деиҭатцааит Зыхәба, уи еиҳа ихәлахоз ажәақәа рҷы дшаааиз аниба.

— Уззикра мачхәума: ауаѡшьра, ацәгьаҳәара, аҟарулра, афатә-ажәтә реизгара.

— Уара иалухыз арбан? — деиҭанеиԥыҩлеит уи.

— Афатә-ажәтә еизызгоз срылан, егьырҭ анцәа иснәиблааит.

— Измухуадаз урҭ еизугоз?

– Измысхуадаз: уара, сара, агәыла-азла.

— Изҽоуҵауадаз?

— Сеидроу, сара исуалыз аизгара акәын, нас, изҽаҵахәыз аҳәы ифозар акәхарын.

— Иарбан фатәқәоу еизыжәгоз?

— Зоура ҳкы уҭаххалак: арахә, аԥсаатә, ахәша, акәтаҕь, ахаҷа, ахш, ацха… урҭ ҳастароста имоу ашьҭаҵарҭаҟны еизаагон. Уи, ацаԥхақәа зегьы инацәа иахаргьежьуа икуп, уҩназырԥшуада, аҩнажьра ҳаҽуп, арахь ҭәра ақәҳам…

— Еилыскааит, — дҩагылеит Зыхәба, ожәшьҭа иазхоуп анигәахә. — Уара цәгьара шулам еилыскааит! Амала, имҳакәа иҳаҳәа, уаҩы дабеиԥыхьашәари абри шәыстароста?

— Уиу? — азныказ даалакҩакит – «Шуцманн», иуасҳәауеит, амала, сыҳбахә алоумҵан, сысабицәа рыцҳауп.

— Уара уцкьоуп, уус уалгеит, абри ҳаҳәа, нас, ашәқәа рыԥшьбагьы узаартуп.

— Дынхоит ауахәама анаҩсан илеиуа акәараҷҷа ахықәан. Аха шамахамзар аҩны дҟалаҳом: ҽынла иабԥьар харшала ақыҭа дҳалоуп, уахынла ауатка иҽаҵаны, ицәыбза лҽы дцаны дышьҭалоит.

— Дабанхо уи аԥҳәыс?

— Амраҵашәарахь ала ҳқыҭа уахьналшәауа, аҵаа-ҭлақәа рымҵан.

— Миша! — даахьаҳәит Зыхәба, инаҩсшәа, завтомат зыцлымҳәа иаҵаргәа итәаны, ирзыҳырҩуаз аҷкәын ишҟа.

Дҩаҵкьан, дара рышҟа иҽәааихеит Дубанецгьы.

— Уаханҳа унапы дануп, абра ԥьаранҳа ҳнеигарц ажәа ҳаитеит, нас, ихы дақәиҭуп, — Миша иахь длацәкәаысны, зхы хьышьшьы игылаз аԥсахҩы изқәа днаснасит Зыхәба.

Ихы даназынхоуп Даҭикәа уаҳа наилымшахуа дааԥсаны дшыҟаз ангәеиҭа. Имаха-шьаха хьынҵыԥьҳа, ихы ауу ҭго, иблацәақәа еидҷабло, зхы нықәыжьны иԥслак ибаргәызеи ҳәа, акәын дшыҟаз. Еиларҳәны зымҩа ишьҭаз ишьнел аашьҭихын, иавтомат агәҭа кны, аккара дныҵалеит. Хьаа-баа змаҳамыз аҵарақәа акәылкәаҷа ҳәа ишәаҳәауа, еиқәышьшьы игылаз абна аԥсы ахарҵон. Уи ԥытк дахьынаскьаз, ашьылҭа аиԥш ита-

таҙа ишьҭаз аҵыҭәа ишьнел нылаиршәын, игәы аҩада ирханы днылаиеит. Еидыҿырбало еидгылаз аԥсаҵлакәа дрыбжьыԥшны, ажәҩан илаԥш налеиҵеит. Мҷышь аҙы дынҙааԥшылазшәа ииаҵәкаҡараҙа уҿанубаалон: «Уахьыҡазаалак ажәҩан — жәҩануп, зегьынҵьара уи еиԥшуп, адгьылгьы — дгьылуп. Нас, ҳара ауаа абас ҳаиԥшымкәа ҳзыҡалазеи? — ацәагьы, ахәыцрагьы деицаамҵадырсит Даҭикәа. — Аҙәы иԥсадгьыли иуаажәлари рзы диит — иаҭахханы ианыҡала — урҭ рзы иԥсы деигҙом; егьи урҭ ршьаԥхала инапы ҙәҙәаны ихәы дахатәоит; ахпатәи дшәаргәындоуп — игага дацәшәаны, уаргьы уҭаирхоит, ихгьы ҭаирхоит; аԥшьбатәи зегьы изеиԥшуп — аԥша ахьасыз дагоит…

Уихәаԥш абри аԥхҭ, иахьа шаҡантәы ицәа иԥсахыз. Илам иҡоузеи: дыԥсахҩуп, дгьынгьашуп, дшәаргәындоуп — ахаҵарада зегьы илоуп. Цәгьарамзар бзиарак ҡаиҵарц игәы иҭамызт — арахь аԥсра аҙбахә иаҳар — дшықыцьқыцьуа, ибаҩқәа еиҷышәшәаны ицәа иҭаԥсоит…

… Аа уигьы дыцәгьауаҩын, аха дышпаԥылеи усҡан аԥсра, — дырҩегьых ибла даахгылеит, аамҭала зны, Гагра ҙбаҩыс даныҡаз зус иҙбаз абрагьҩы — уаҩы нарҳак, ҵашәшәалак, иблуз еиқәаҵәа ахәда ыҵарбаҡаҷа хаԥала еибаркны. Уи аԥсра абла дхыԥшыло дышгылазгьы, да заҵәыкгьы шәаны ихаҷаҡны итрысуамызт. Данцәажәозгьы, данхысуаз ипатронақәа дышреигҙоз аиԥш иажәақәа дреигҙа-реигҙо дцәажәон, иҡаиҵаз дахьхәымызт, — зус хьанҭа зыхәда иаақәхәа инкажьны, оҳ гәышьа ҳәа, зҽеиҵых зиарҭа иныламаз ауаҩы диеиԥшын.

«Ашьра уқәуп» — сҳәеит сара ишьаус саԥхьаны санаалгоз. Арҵәаа аарылгеит еиқәыҙырҩуа еилагылаз ажәлар. «Уан, уан… Саб, саб… Сашьа, сашьа!» — игон аҳәсақәа рыҕазыҕызбжь. Иара аԥсра дахәлаччозшәа, дԥышәырччо, зегьы лаԥшыла иааимидеит…

Уи аахыс ҡазшьала еиԥшым ауаа шаҡаҩ сҧылахьада! Ҡазшьала еиԥшым…» — Абас дышхәыцуаз, илацәақәа рхала рҽынеиқәырԥсеит.

Амза иатәымызт, аха аҵх лашьцара иашьцылахьаз апартизанцәа рзы уи каԥхозшәа акәын ишыҡаз. Урҭ неиуан аҙәаҙәала еишьҭагыла, инкылс-аакылсуа, рхы зызкны ицоз ақыҭа Старое Селогьы ааигәахара иаҷын. Амхурсҭақәеи адәқәеи аԥьыка рылнаҳәазшәа иҡәашшҙа ирықәҵаахьан, аиатҵәақәа рҵаабла зҭаҷҷоз аҙиақәа ҡәазгаҙа иҭатәан. Машәыршәа ԥшак насны, иԥсыдаха иҷоу ԥьара бгьыцкгьы ҽнаршәауамызт.

Иахьа идырҳәацәаз аполицаи дзыбжьацала, апартизанцәа ираԥгыла инеиуаз Лиошкеи Кузма Лихардови ԥеааныркылт ақыҭа иахьналагылаз.

— Ҳааит, — иҳәеит Лихардов, Зыхәба данаарыдгыла.

— Уара угәы ишԥаанагои? — дҵааит Даҭикәа, аполицаи ихы наидкылан.

— Ҳааит. Абна нақтәирахь ауп уи дзыҿцаауа аԥҳәыс дахьынхо, — ибжьы изҭымкаауа ҿааиҭит «Шуцманн». — Амала, сшәыҳәауеит сара уахь сшәымган, соушәышьҭ, ргәы ҭқьаны имҧсыцзар, схәыҷқәа рыбла аҭаԥшра азин сышәҭ…

Аполицаи иреиҳәаз иашоу, иашаму еилыркаарц, ркомандир идәықәиҵеит Лихардови Дубанеци. Инхаз рыҽшаны, раԥхьа иѡашьҭыз амарда рыҽнадрыҧсалеит.

Аԥшыхәцәа дәҳәыԥшк инықәсын, нас, акартош-ҵхырҭа аҭыжаарҭақәа ирыхқьашо ишнеиуаз, аполицаи аҵаатлақәа ҳәа дызҿыз иаарыҵагылеит. Ҭынчран. Ргәыцә-шшапақәа еилыҕраа, ацәашьқәа реиԥш икахәхәа-кахәхәа еилагылаз аҵлақәа рнаѡс, инахарамкәа лашаракгьы ҭааҙа рылаԥш иаатҵашәеит. Иаразнакгьы уахь рҿынархеит.

Ақыдқәа еихажьны икыз ааида рҟәара инхибаҳәан, ишьаптҵыркьакьо, алашара зыѡнырбаауаз аѡны аҭҙамц ҽеаадырҵеит.

— Горкаа, горкаа! — аҳаҭгәын аҵахьтә иааѡуазшәа быжьқәак дагәаҙа иѡныѡуан аѡны. Уи иашьҭархх, акыркырҳәа ԥҳәыс ччабжьыкгьы гон — уи ажәа иацу ахаара назгәықәыршьуаз аҙәы лакәхарын.

Лихардов аҭҙамц дадҳәазало, аԥенџьыр аҵкар иԥышә навирҳәҳәеит, аѡнуҵқала иадыршәлаз аԥарда маҷк инаханы иҟан. Миша иавтомат ырмазеины дгылан.

Ауада азхазаҿ игылаз астол рыгәтылак итәан гәыпѡык ахацәеи аҳәсеи. Ашәиқашьи реиԥш еилыхо еилаз ирҵынчрац, имгәацәа астол аҵкар иқәҵа дрылагыланы, анапҟьа-шьапҟьара даҿын аҙәы. Аха, уи аҙәгьы диххәыцуамызт, иваракәы итәаз аԥҳәыс дкагәа лгәыдкылара даҿын ачынқәа змаз уаѡабаак.

Лихардов иаразнак дидырит уи — ақыҭа астароста Гаврил Букатик.

«Астароста исасцәа иххәыцуам убама», — ааигахәт Лихардов. Нас, ишьҭахьала ишьапқәа неихига-неихиган, Миша иҿы данааи, рѡыџьагь аԥшҙқәа реиԥш алашьцара иналапҟа ицеит.

Жәаминуҵкгьы мцеит — ѡынѡажәижәаѡык апартизанцәа аѡны иакәшаны игылан. Зыхәба, Дубанец, Лиошка рыгагақәа

аԥенԥьыр инавшәшәан, аҕьалпал зыԥназ аԥны ашә иныла-хит. Зыхәба дымԥшʒакәа апҟаԥхәа шьхәала аԥны ашә данас — иакʒамызшәа иааимҟьеит, рыхԥыкгьы равтоматқәа харша-лан, адых-сыххәа илыԥнаԥалеит.

— Иаатцасыз уԥсит! — арҭәааҳәа дларылаҳәҳәеит Даҭикәа.

Ачынқәа змаз ауаԥ-абаа ишьҭахьҟа днеиҭаԥан, ицацха иақә-жьыз итапанча днамҵасит, аха аҭыхха ианамраʒеит Лиошка иав-томат инаҷыцҟьаз амцабз. Уи, ашьалашьын иԥаҷыҵыз ацәыцә аиԥш, дааикәаҳәын, ҷыцха адашьма днықәҳаит.

Астаростагьы иблақәа нцәыҵирҟәаҷит, ивараҷ иҷаз аԥенԥьыр ахь, аха уа икылхәҳәауаз агәыцә хьшәашәақәа рхы данын-ҭаԥш, дааиҵаҕәҕәан, ԥшьшьала инапы дԥахеит. Егьырҭгьы уи изыԥшызшәа рнапқәа ԥышьҭырхит.

— Еимыжәда! — иавтомат ахы неиҟьеит ркомандир.

Ахысбыжьқәа рышьҭахь иԥналаз ԥыԥьа, апартизанцәа на-рыдԥалеит.

Ани-аби дынмыжьуа, иҷы ҭыʒәʒәаа астароста изы дыцәҳауан, атрымхәа ишьацәҟьо, аԥсра иаҷыз анемец афицер.

Астаростеи аполицаицәа хԥыки рабԥьарқәа анырхырх, ры-шьҭахьала рнапқәа ҷаҳәаны, еиварԥшьыхаа аҭʒамц инаддыр-гылеит.

Руа илҵәыуаз дыздырхуада — уажәраанʒа анемец афицер ирххоз аԥшәма ԥхәыс шәпажәпа, лқьышә хәаԥқәа ҵыстцысуа, лылаҕырʒқәа лҷыхәҳәы аҵәыуара даҷын. Егьырҭ аҳәсақәагьы иналыцдырҕзуан, ршьымхқәа рыҵамгыло иахьгылаз.

— Шәуа дарбан абри ақыҭа астароста Гаврил Букатик? — дҵааит Зыхәба, аҭʒамц иадгылаз аԥшьԥыкгьы дааигәаʒаны да-наарыдгыла.

Аполицаицәа неихәаԥшы-ааихәаԥшит.

— Иҟалап уи ара дшәыламзар? — иавтомат ахы хьшәашәаʒа руаʒәы имгәацәа инадикылт.

— Аа, дыҟоуп, дышԥаҟам… Зҷумҭуеи уара, Гаврил? — ибжьы қыԥьқыԥьуа, ахаҷы игылаз ишҟа дыԥхьаԥшит, автомат зым-гәацәа иадкылаз.

— Аа, уара уоума Гитлер ихаҵарнак? — апартизанцәа ркоман-дир уи ишҟа иҷынеихеит.

Астароста ихы хьыдышьшьы дгылоуп, ҷиҵуам.

— Иҳәа, уаха сымаʒам: уабанхо, иабаҵәаху еиҵоуҟәаҟәахьоу уускәа, еизугаз афатә? Уалга! Уалга! — ицламхәа днаҵасшәа

ихы ҩышьҭихын, хыгәха ибла дылхыԥшылт, аҕьфҩгьы ҵәыҵәҙа иԥынҵа инҭасит Даҭикәа.

— Сахьгылоу сынхоит, ус еиҵаҟәаҟәагьы сымаҙам, — иҷы аарла иҩеихихит астароста.

— Дыҩнажәгал рашьа! — инарыдиҵеит апартизанцәа.

Деимырхха дрыманы иааҩналеит Проворныи.

— Аԥхамшьа! — ихәеит Букатик, уи дшынеиҷаԥшыҵәкьаз.

Сааҭыбжакгьы цқьа имцацызт, иркыз раԥца, астароста дахьынхоз ашҭа ианааҭалоз. Араагьы, атҟәацәа иаарыдхалаз ракәымзар, егьырҭ апартизанцәа зегьы рыҷеша, аҩны иакәшаны иаагылеит.

– Иабаҟоу асиаҟәа? – дҵааит Зыхәба, аҩны ашә ишынхыҵыз.

– Иарбан сиоу? – илахь ацәа нахԥеит астароста.

– Иарбан умбои, есымчыбжьа уԥшәмацәа иҟаҵаны ируҭо асиаҟәа.

– Сара акгьы сыздыруам, — макьаназ дхьышьарххон Букатик.

– Уԥсы маҷҙак аҟара иуҭахызар, ирласны иҳаҵ, – итапанча аԥынҵа иаргәҵыста инадикылт.

– Ауправ аҷы иҟоуп, – ашырҳәа ихы днахан, оумашәа ибазшәа дҩеиҷаԥшит.

– Ахҩаалақәа? – Зыхәба итапанча уи ихы ахьцалак иашьҭан.

– Ара иҟоуп.

– Ирлас, ирлас! – днаирбҕаҕеит Даҭикәа…

Ажәлар рҷаҵахәы еизганы изҵарыжьуаз ашьҭаҵарҵақәа аҷеуаҩ дзакәшомызт. Астароста дқәач-мачуа асапат дуқәа раартра акыраамҭа иҷадирхалт. Нас, ашә аартны днапыршьышьуа дныҩналан, алампақәа ҩбаҟа аркны, азбжарак ҭаҙа ииаирлашеит. Ашьҭаҵарҵа цьара унаҵәа узавҵамыркьакьо ипахәҙа иҵәын: акәтаҕь зҭаз аиашьыкьқәа, ахҷаҵи, ахәшеи, ахаҷеи, ашәи, ацхеи уҳәа зҭаз акадушкақәа, акартош аатҵәақәа, ачашыла, акәац…

– Иҩнажәгал егьырҭгьы! – инарыдиҵеит апартизанцәа ркомандир.

Апартизанцәа иаха аԥь ду иамҵатәаны, урҭ рус аныржбауаз, рхаҷы икнаҳаз абҕыцқәа ираҳазшәа акыркырҳәа иччеит, аԥшагьы нарҷахәмарын, ирҷшәаз ражәақәа аашьҭпаа иаманы Адгьыл Ду ашҟа ицеит.

Апрокурор Даҭикәа Зыхәбеи аҙбаҩ Васиа Иаковлеви (ашьаус здыз адукат дырзықәымгылеит) акыр ажәа «шеиқәдырԥазгьы»,

аҵыхәтәаны иззааҭгылаз, неиҩымсрада зегьы иргәаԥхеит. Зегьы реиҳа дгәырґьон зажәалагала иаҟәшаҳаҭхаз, насгьы уи анагӡара занаршьаз Лиошка. Абахҭа акамера ахышә аҟынтә, ибла рыцәгьаны дшахәаԥшуа, аҭӡамц хьшәашәа инаваӡ ицалоз амза, уажәы, аԥь амахәқәа иаҳа иахьеимҟьаз ԥшааны, ашәахәанапы ԥшқақәа рыла дгәыднакылозшәа, ихы-иҿы ашьышьуазшәа, ахьтәы ххәала ихахәы ықәнаҳәауазшәа игәы иабон. Ашьанҵа ԥсаҳәауазар аиҳа рыԥсаҳәашьа зқәымыз игәгьы ҟәандаӡа, агәрагара изҭаз иҩызцәа дрылаԥшуан…

Ашьаус – шьаусын, ажәагьы – ажәан: апартизанцәа рабԥьарқәа рхианы, ашәахь ала аҭӡамц иадгылан, Лиошка раԥхьаҟа днаурыжьит. Уи дышнеиуаз дларыдыххылан:

– Шәҿеилышәх! – ибжьы лыҵакшәа, аха имыхьтәха иларықәиргеит.

Урҭ рыԥсы шҭаз удырратәа иааҳәыцымыцит, аха аӡәгьы аҿеилыхра изыгәыҕуамызт.

– Шәласы, шәласы, мамзар, шәыхшыбаҩ ҭсырттоит! – рхы иамариашаны иавтомат аԥышә аамҩаниҵан, иаарылыҳәҳәауаз аӡәгьы ибла ацыԥхь ҩыҵирддит.

Астароста ида егьырҭ зегьы реиқәақәа агәыаԥ-саԥҳәа ирышьклыҩрны инкарыжьт. Уи ақшара згәы иҵоу ацә еиԥш ихәда хчаа ацәақәа еизырҿы, иблақәа рыцәгьаны, иҩызцәа ашәыргәындақәа дырзыԥшуан.

– Уҿеилых! – иавтомат игәы илыҵаригылт Лиошка.

– Ухыс! – иҳәеит уи, ҭынч.

– Агызмал, иуҭахуп акәу хаҵала аԥсра?! Маԥ, уи аиԥш иҟоу уара иуаҭәам! – аҿыжәҳәа иблуз длахан, ишәӡамызшәа, илеишәихит. Алеи-аԥси рылагьы иан дшаалыхшаз дҟьантазӡа дааилихт. – Уажәшьҭа абра иааганы икашәыжьла ажәлар ирҿышәхыз рҿаҵахәы! — инадирбеит, астароста дахьгылаз акәшамыкәша.

Аишьыкьқәа ирҭыҩрны, аҟәараш аиԥш ишьҭарҵауан: акәтаҕь, ихдыршәҭуаз акадушкақәа ирҭыкьаса адашьма иныкәлон ахҷаҭ, ахаҷа, ацха… Иаразнак, ашьа зхыҵәалоз рыстароста иблақәа аарла иаакылҳәҳәауа «дыржит» иҩызцәа.

– Уажәшьҭа! – уажәраанӡа зыбжа хиҟаҟаахьаз иԥышәқәа ачча аарықәххуа инарыдиҵеит Лиошка, – шәалаланы ишәкәаха!

Аԥсахцәа неихәаԥшы-ааихәаԥшит, нас, иаахьаҳәын, апартизанцәа ахьгылаз ашҟа инаԥшит — урҭ, рабԥьарқәа рхы аиҳа иҭылашьцаан рыблақәа. Ажьхәацәа реиԥш аҟҵәасҵәаҳәа ина-

лалеит. Аҟәақ-чақҳәа ршьаргәыҵа иаҵаԥҽҽуаз акәтаҷь, агәы ѡеижьʒа егьырҭ ирылаҭәон, даргьы, зыԥсы “шҵаз” иржхьаз рѡыза “иҳаҭгәын” есааира иазааигәахон…

Апартизанцәа рыгәҭакы нагʒаны, ақыҵа иалҵны харaʒа ицаанʒагьы аԥсахцәа злабылуаз ашьҭаҵарҵа иахылҵуаз амцабзқәа кахәхәа-кахәхәа ирбон.

Астароста исиақәа ирныз ауаа адырра рыҵаразын, Лихардов гәыԥѡык апартизанцәа иҵаны, ақыҵаҷы даанрыжьит.

Дара уаҳа ԥсшьамѡахәк ҟамҵаʒакәа, ирықәшаанʒа ишыҟәоз иныҟәон. Анаашоз, Столбцытәи араион иахьналагылоз бнакаҷы рҽааныркылеит. Амра ҵлакашәара иѡеиаанʒа, Лихардов иѡызцәеи иареи рнапы ианыз аусқәа ҟаҵаны, асиа ианыз рахьтә даҽеа хәѡык ауаа рыманы, абраҟа ирыхьʒеит.

◦6◦

Ашамҭаз қәаԥсаташәа иналагаз, иаахымкәаʒакәа ишлеиц илеиуан. Мышқәак раԥхьаҟа, белоруссиатәи ақәа, иҟәандашьшьыраʒа, аҳалалцәа аҟәнышьшьыла илеиуазҭгьы, уажәы, ақәыцмҭы алыхәҳәауа акәын ишлеиуаз. 1942 шықәсазтәи аʒынра ааины ашә ишаалагылаз ала зегьы адырра ҟарҵон. Иҷырҷыруа еилагьежьуан абраҟа иԥхьарц згәы иҵаз аҵарақәа, ицәхәны, ирцәыʒыз рҵәыуазшәа, аʒыԥсы рҷыкәкәа игылан аҵиаақәа. Макьаназ ҷьара қәабаа-сабаак нканамҟьацзар, сык кыдҳаны ишымлеицызгьы, архақәеи, аҳәыстақәеи иҟәашʒа аҵаа иаахнаршлон, аʒиақәеи аʒҟәаҷқәеи ркалҭгьы зигар-бгьыцк аҟара иҵаҕаʒа иааҷыкәнаршалон.

Апартизанцәа рыда, аԥсабара иқәу зегьы аʒынра рҽазыҟарҵон. Урҭ макьаназы, аʒәгьы ицәаматәа ԥхак адмызт. Азхәыцхагьы рызҭадаз — уаха шаанʒа иҷҟьаса аҕа ишьҭан, иас, икәараҵо, рымҭашьҭа ырʒны абна рҽарҵон. Иара уаҟагьы, цәымҭа-хаак нагʒаны иҟамҵакәа, уахатәи рыпланқәа рыҟаҵара иналагон.

Абриабжьарак, дара рѡызцәа аʒәгьы ҷьара хәыцк ихы иналмыршәакәа, аҕа акырынтә иԥсы иҷарҵахьан. Уи еиҳагьы ргәы архаҵеит, излагаз аус шус дууз агәра нагʒаны идханарҵеит, иазнарҳаит.

Уажәы ақәа еихатәаны алеира иаҷуп. Уажәы ааигәа еиладырʒыʒаз ақыҵа инацәыхараʒаны, абнаршәыра агәҭаҷы, ахә-

шырб зҵаҩы иҟоу аԥса ҭоуҩанқәа ирымҵаианы ицәоуп апартизанцәа. Ицәам — абна нылҵ игыланы зҩызцәа рыцәа зыхьчо аҟарулцәеи апартизанцәа ркомандир Даҭикәа Зыхәбеи.

Даҭикәа сааҭкгьы инагзаны дызмыцәеит. Уи шәхәыцрак деимдыррхон: дреигәырҕьон ари абжьарактәи рықәҷиарақәа, аха ибзиаҵәҟьаны идыруан, аҕа шаҟа уицҳауа аҟара дышураапкуа, имҩа уаԥыригарц дшалаго, иахьа, иахьцалак лыпсаа дрымамкәа ихынҳәуеит, аха уаҵәы иааиҵазырҕәҕәаша аусқәа ирықәшәар шалшо.

«Ахаҭәаара иаҷуп ҳпартизанцәа рхыҵхьазара, — ихы ҩышьҭихын, алҩаҵә зхылыззо, иааикәыршаны ицәаз апартизанцәа днарылаԥшит. — Иааиуеит ҳара ҳашҟа, ухы агәра шумгаша зыгәра угаша арԥарцәа: Миша иеиԥш атанк ашыра зцәа-зжьы адблылахьоу, абомбақәеи аснариадқәеи иржхьоу, иҵырххьоу Ваниа Весницки, аԥсадгьыл ҭоуба азҭахьоу аҷкәынцәа. Урҭ рыдгьыл аҕа ишьапы ықәгыланаҵы ицрыҵраны иҟам. Сыгәгьы рызҭынчуп.

Аха иааихуеит даҷеа ҷьоукы — иахьаанагаз, рхы-рҵыхәа акгьы узымдырзо: «Ҳшәыдышәкыл. Ҳхы идаҳшьыларц хҭахуп, ҳаԥсадгьыл иақәлаз аҕа!» — абас, егьырҭ ирҳәауа даргьы ирҳәауеит, егьырҭ шааиуа иааиуеит даргьы. Уахьрыхәаԥшуа зегьы еиԥшуп, зегьы рыбла амца хуп... Аха агәы?! Иаҳәауазеи агәы? Излеилыскаарызеи сара? Аҭҳараҭҳара еисуа, нахьхьи ҷьара ицәыҵатәоу атәым гәы хәыҷы иазбыз? Иҟалап уи иланага-ҩанаго ашьа — шьацкьазар, аԥсадгьыл азы мацара еисуазар; иҟамлари ашьа ацынхәрас ашҳам лазгаҩазго гәызар?..

Деилкаатәуп! Суцеибашьуеит ҳәа иааудгылаз ауаҩ деилкаатәуп. Уи азы иаҭахуп абла-ҵар — хараҙа акыр збо, ҩырада иаԥхьо абла-ҵар. Уаԥхьа дгылоуп ахаан иумбац ауаҩы, ицым ииҳәауа агәра ухазырҵаша шәкәык, шамахамзар дуԥыхьашәауам, абри аҩыза дышԥаудыруеи ҳәа уназыҵааша аҙәы. Иара, уара! Ма, дудукыларoуп — игәрагьы ганы умаҙа иоуҳәароуп, уицышьҭаланы уцәароуп, уивагыланы уицеибашьроуп; ма, мап ицәукроуп. Мап ицәукп, аха, уара узалымдара иахҟьаны, гәык наҙаҙа иурԥсыр, ҕак иԥсы ҭаны адәы дыкәуҵар, аԥсадгьыл фырхаҵак дацәурҟьалар?! Ус акәымкәа, маҭык ааганы уҩызцәа рыкәа иҵоуҵар, уахьымгәыҕзауа ҭыпк аҷы зегьы ашҳам иарганы, иныҵаба ицар?..

Иуадаҩуп. Иаҭахуп аҩызцәа бзиақәеи абла-ҵари. Еибашьроуп. Аибашьраҷы иҟамлар ауам абасгьы, егьысгьы. “Аха афыр-

хатцара аиааира агоит!» — Зыхәба даақәыпсычҳан, дырԥегьх лапшыла иааипхьишьшьааит иԥызцәа.

Урт, ранацәа рнапала ирыздырхиаз ашьылта-быбышқәа ирылаиазшәа, рыгәқәа ырраҳатны ицәан. Амала, рцәа иадбалоз рыматәа тцаҕақәеи, иԥыххаа-жьыххаа ирышьаз ршьатцақәеи, иааины иаарыдтәалаз аҙынреи анааидихәыцла, ицәа адырдырҳәа иԥеихыпеит Датикәа.

– Шәзыцәами, аԥыза акомандир! – иԥсы ҙаны, ишьтахьала дааихагылт Васиа Иаковлев.

– Аа, Васиа уоума? – ихы дԥахан дԥеиҷапшит Датикәа. – Утәа, – ивараҷ дахьтәашаз наиирбеит.

– Сминауатуп! – пшьшьала дааидтәалеит уи.

– Узыцәоу узхара? – дцааит акомандир.

– Цәарас иҟастцазгьы егьыҟам.

– Ахьта уакызар акәхап?

– Мап! Агәалашәарақәеи ахәыцрақәеи…

– Ааи ахәыцра, ахәыцра, шаҟа ухәыцрызеи, шаҟа урыхьҙарызеи, — ихы дацәажәозшәа дааҕрымшәрымит уи. – Уара иухәыцуеи Васиа? – даалҟьаны дцааит.

– Ирацәоуп, аԥыза акомандир, – ибла ҟәыш цаулақәа тыгга дԥеиҷапшит. – Цыпх акәын ԥьабаала Киевтәи ауниверситет санталаз… Сеиталагахт, шәгәы пыстцәеит, – ақәыпшра-шьа зқәыхәмаруаз ихы-иҷы аҷаарыцҳанатәын, даҟәытцрацгьы инапы неиҟьеит.

– Иҳәала, Васиа, иҳәала, ахәы изы – ахәрашәа хәшәуп, агәырԥа змоу изы – ажәа, – изқәа ааишьшьит Датикәа.

Ахәрашәа ҳәа акомандир дызҷыз, Васили изеилымкааит, аха аиҷцәажәара гәырпсаҳәага ианакәзаалак уи мап шацәимкуаз идырт…

– Стәлеит сыпсы згоз ажурналистцәа рфакультет, исоуит аԥызцәа бзиақәа, азеиԥшнхарта, астипендиа, – ахәхәа-хәхәаҳәа даақәыпсычҳаит Васили. – Сани саби ирзызыԥуаз асалам шәыҟәқәа ахьаантцәоз ианыстцон: «Астудент Васили Иаковлев» ҳәа. Астудент иаанагоз – сышстуденту шәхашәмыршҭааит амарԥьа ҳәа акәын… Игәыргьон сани саби, сыхьз мардуанс иҟатцаны ажәԥан далақәлон саҳәшьа хәыцы Валиа. Уи аа-класск рҷы дтәан… Аха урт зегьы ашьыжьтәи анаҟа аипш уахык ала инкаба ицеит – ауниверситет ахьтә схынҳәны санааи, сани, саби, саҳәшьа хәыци рцымхәрас испылаз, ицәԥажәҙа ахәа илагылаз

ҳаплитажә ауп… – Васили ицәажәара абра иааҽахиҵәан, ԥыҵрак ихы кны дтәан. Нас, даалҟьан, ихы ҩышьҭикәыцәааит:

– Аҩыза акомандир, ижәдыруоу, иахьа сымшира шакәу? Ҩажәа шықәса схыҵит.

– Иудысныҳәалоит! – дааигәыҵеиҳәҳәан, ихахәы хпапынԥштәала зқәыԥсаз илахь днагәӡит Даҭикәа.

– Иҭабуп, аҩыза акомандир! – дҩаҵҟьеит Васили. – Саҭашәымҵан сгәы каҳаны сахьцәажәо, иахьатәи амш акала иҟоуп сара сзыҳәан.

– Ахаҵеи агәкаҳареи еицымзароуп. Амала, абри абжьарак, умшира ицәгьамкәа иазгәаҭо ҳаауеит ҳәа сыҟоуп?! Уахагьы убасҵәҟьа иазгәаҳҭароуп, аҕа ҳаԥсадгьыл дықәнаҵы убас иазгәаҳҭаларoуп.

– Сара зегьы раԥхьаӡа Валиа лшьа зуеит, нас, ишсылшо, саԥхьа аҕа дхысаанӡа… – иблақәа есааира рыҽедырхәыҷуан Васили.

– Ҳаԥхьа аҕа даҳмырхысроуп: иаҳхазароуп ԥшь-блак, иҳамазароуп ԥшь-лымҳак, иҳазҭазароуп ԥшьба-ԥшьба гәы, иҭыҟьҟьозароуп хнацәкьарақәа зегьы, – Даҭикәагьы дҩагылт. Васили данааидгыла, иԥьымшьқәа рҽынӡа дизааиуан. – Уажәы уцаны Лихардов, Весницки, Дубанец арахь усызрыԥхьа, – инаидиҵеит.

Есааира изызҳауаз апартизанцәа ротриад, гәыцәс иамаз ауаа иҙбны ишьҭырхит рыпланқәа. Нас, ааигәа Лихардов ицны иааз аҽыццәеи Лиошкеи иаарыԥхьан, акыраамҭа ирацәажәон. Урҭ араатәиқәан, насгьы, иҟаз аҭагылазаашьа еиҳа еиҕьны ирдыруан азы, апартизанцәа ирыхәашаз акыр рарҳәеит.

…Аҵх чан аиԥш инеихьан, ԥшыхәра ирышьҭыз апартизанцәа хынҳәны, рҩызцәа ахьынрыжьыз аҭыԥаҽы ианааиуаз. Ақәагьы аахыкәкәеит. Зыҽҭазырцәыз аԥҵақәа неилыҩры-ааилыҩрын, еҵәақәакгьы, зкасы зҽырхыз аҭаца леиԥш; рыблақәа ҟәыс-ҟәысуа, иаацәыҵԥхеит.

Апартизанцәа рыԥсы ӡаны, ақыҵақәа инархыкәша-аархыкәшо ишнеиуаз, зыҟны имҩахыҵрац иҟаз ақыҭа иналалеит. Уажәы-уажәы, рацәаӡакгьы инахарамкәа, аӡаз аланакшозшәа аҭынчра ацәа иҩҭырԥсааны, аҽаанархон адәыгьба аҵәаабжьы. Нас, уи, аҟыгәбжьы еиқәымтәаӡо ишго, хәыҷы-хәыҷы, амрагылара шыҟоу ацәыҵлашьцара иналаӡ ицон.

«Иаханы иргоит, – игәы амца аԥыр-ԥырҳәа инҭагьежьит Даҭикәа. – Ҳнапала иҟаҳҵаз ҳаихамҩақәа ирықәҳәа иҳазнаргоит ҳазларшьша, ҳазлахдырҵәаша, ахәура ҳазлаҭарцалаша абԥьар,

аԥьаԥҳаны… Асимофорԛәа зегьы рзаартуп, гәата-бԍата иныҟәоит, ах, даргьы саргьы, аԥсра ҳақәшәахгьы…»

Зыхәбеи, Лихардови, Бистрови даҽеа ѡыԥьаҟа апартизанцәа аашьҭырхын ицеит, иахьа абнаҿы зыӡбахә еимыркәкәаауа иалацәажәоз аҭаҳмада ишҟа. Аѡны иазааигәахо ианалага, Бистров иѡызцәа ԥьара иаартәаны, иара иҟоу еиликаарц аԥхьаҟа дцеит.

Онуфри Николаи-иԥа Бистров дуаѡбыргын, аха ажьа аҟара ишьамхы ҭарын, абжьас аҟара игәы иҽанын. Уи, уажәы ааигәа ирԥыхьашәаз асиа ахаҿы ианыз, иахьа, ма уаҵәы, аконцлагер агәашә иҭадырԥаланы иҟаз аӡәы иакәын. Жәпаԥьара аус иухьан: раԥхьа, амалуаѡы Черниаховски ихәура дҭан (иара уи аҳҭынраҿоуп дахьизгьы), нас, иабԥьар шьҭыхны, Колчак диабашьуан, ашьҭахь, инапала еиҿикааз аколнхара хантәаѡыс даман, аҵыхәтәаны, Брест — Барановичи — Минск — Москва еимаздо аихамѡа ахьшьцәа рыбригадақәа руак аҿы бригадирс аус иуан — иара убраҟоуп аибашьрагьы ахьихьӡаз.

Аԍа иқыҵаҿы дааӡаанӡа, илшоз зегьы ҟаиҵеит. Нас иара иажәақәа рыла иуҳәауазар «аҭаҳмадара иҽазикит»: иԥаҵа аужьны, маҭәажәқәак ишәҵаны, аԥечка ахы днықәтәеит.

«Алыцәха реиԥш, аақ-чақҳәа ишуа ҳаѡны зҽааѡназыжьуаз афашистцәа аԥса ансыладыркьакьалак, аҳәа-аашьа аиԥш, аҿыҿра салагон апечка ахы сахьықәтәаз», — иҳәеит Онуфри Николаи-иԥа, Зыхәба даниҿцәажәоз.

Бистров уаҳа дӡырызгашаз акгьы даламцәажәеит. Ашьҭахь, уи иѡызцәа Даҭикәа изеиҵарҳәеит, Онуфри Николаи-иԥа аԍа иешалонқәа ѡынтәҟа хыла-гәыла ишеилеиҵахьоу, абрахь даанӡа, дырѡегьых ацҳарҵа абасоури ҳәа дкылпшуа дыштәаз.

Бистров рацәак днымхакәа дхынҳәит. Дзызцаз аҭаҳмада аѡны дыҟан.

— Уажәшьҭа абра иааины иҵагылоуп, абра! — иԥсахы шеибакуаз удырратәа, ишаҟь-шаҟьоз ихәда абаѡ акәаѡра ааникылт аҭаҳмада исасцәеи иареи еилибакаақәаны ианаатәа. — Иахьа хәлаанӡа, уаха шаанӡа, аԥсҭы ааргошәа арҵәаа-сырҵәаа ҳәа еибарҳәҳәауа, ҟыгә-чыгә, ҟыгә-чыгә ҳәа абра схы инықәсны ицоит. Амѡа саԥнымкәа сыҟандаз исыбаргәыз. Мҿык аазгоит ҳәа ундәылҭыргьы, ахыпҳәа иара унангылоит: «Еи, рус капут!» ҳәа, рыбжьы уқәдырго иалагоит, акәалаа зӡаз ала аиԥш, рмазыркан хәыҷқәа рҿыҵарзза, авагонқәа рхышә иахьылагылоу. Ҵыхәаԥҵәара рымаӡам, ицоит, иаауеит. Ма иара ус, машәыршәагьы вагонк аихамѡа инықәҟьашам…

— Урҭ хыла-гәыла еилаҵатәуп, аха излаԥаажәаша абаҳԥыхьашәари? — дҵааит Зыхәба, днавала-аавамлакәа, иаахҵәаны.

Миколеи Онуфрии неиҽаԥшит.

— Шаѣа шәҭаху сара ишәзысыԥшаауеит, — игеит рышьҭахьҵәѣьа ʒɣабк лыбжьы.

Зегьы уахь инхьаԥшит, аҩны агәҭаны иҽаз ашә аатын, лхылҽы шьалла иҵаҳәҳәаны, деихәылԥхаауа, ʒɣаб ѣатак дааҩнашылеит.

— Хәлыбзиа аҭыԥха! — дҩагылан, дналехырхәашәа аԥсшәа неиҳәеит Даҭикәа.

— Бзиара жәбаит! — аԥҵа назхыҵыз амза гәылҭәаа аиԥш иаалашеит аʒɣаб лхы-лҽы.

— Ҳы, агызмал! — иҿыргәаашәа, аха длызгәдуны даапышәырччеит лабгьы.

– Уааи, Микола, иҵәыраагап иҵәахны иҳамоу ҳхәаҷымаҷ! — иҳәан, дҩагылеит Онуфригьы…

Микола апартизанцәа дрыцны дцар цәгьа имбеит, — Онуфрии иареи аихамҩа анԥыржәоз иршьыз анемец ѣарул ихихыз автоматгьы ааҵәыригеит, аха Зыхәба имуит:

— Ҳара қыҵацыԥхьаʒа шәара шәеиԥш иѣоу ауаа бɣас ианҳмоу, — иҳәеит Даҭикәа, аби аԥҳаи рыжәҩахырқәа наѣ-ааѣ инапы нықәикын, — абна ҳнылантҵәа ҳцоит.

Апартизанцәа зышьҭаз анроу иаразнакҵәѣьа амҩа иқәлеит. Урҭ ишьҭырхит аԥжәаразы ирҵахыз аматәахәқәа рацәаны: атолтә шашкақәа, ашариккәа, ашашәакәа, адетонаторқәа.

Микола инаскьеигарц дрыцдәылҵит.

— Аҩны сдәылҵуеит ҳәа баламган, ирласны схынҳәуеит, — иналыдиҵеит аʒɣаб лаб.

— Бзиала! — лыбла дхыԥшыло, лнапыԥха ѣәымшәышәқәа рыɣәɣәаны иааникылт Васили.

— Галиа! — лҳәеит уи лыбжьы ныҵакны. Акәаҷаб алашара цәыш зқәыхәмаруаз лхы-лҽы аԥырқьҳәа амца ҩықәлан, дааѣапшьхеит.

Васили иҩызцәа дәылҵхьан, иара ацашьа дақәымшәауа, азныказ дбалыбаҭо даақәхеит, аха дааиԥхьхәыцын, нас ашырҳәа днарышьҭалеит.

Раԥхьа игыланы инеиуаз Миколеи Онуфрии, аихамҩахь имцакәа иаадырҳәын, апартизанцәа злааз рышьҭра иқәланы, ԥыҵк инаскьеит. Амш дырҩегьх иналагар цәгьа иабомызт, аԥсабарагьы — иаадырҳәыз адәаʒа еиԥш аʒафҩы ахшәшәа ицон.

Рҽызцәа ахьынрыжьыз ианааи, Даҭикәа зегьы ааидыԥхьаланы иреиҳәеит уахатәи рыдҵа.

Апартизанцәа ираҳаз ргәы архаҵан, инеиҿахәыҵхәыҵ-ааиҿахәыҵхәыҵуа, маҷкгьы рыбжьы аарымпыҵҵит. Миколеи Онуфрии рыда уаха абраҟа еицу зегьы рзы иҿыцыз усын уи. Аидара шьҭызхрацы зҽыназызкыз ауаҽы, имахашьаха заа аҽшархиауа еиԥш, даргьы ирзыԥшыз аус аҽазырмазеира иналагеит. Изызцоз аҭыԥ иааины иаадтәалазшәа, ԥьоукы равтоматқәа раԥхьаҟа иаааргеит, даҽа ԥьоукгьы ртапанчаҭрақәа ааԥдыртлан, ихьшәашәаҙа рнапы аиха инадырҵеит. Игәҙажәуан: ҽенак ала ашьеи, амцеи, алаґырҙи рыбла иҵазырԥшыз аґа, рызхара изимыцҳацызт.

Аҙәи-аҙәи меицәажәо, зегьы хәыцрак-хәыцрак ирылахәхәа, ус ԥытрак ицон.

— Ас, зыгәҭыха аку, маҷзак иадамхаргьы аґа иԥышә инҵасша ԥьоукы рҽеидкыланы иќоуп ҳәа сгәы иаанагомызт, — аҭынчра ааилеигеит, абна аган зҽавакуа, Зыхәбеи Бистрови ирыбжьагыланы инеиуаз Микола.

— Егьаԥьара иќоуп, — наҭеикит Даҭикәа, иара ихаҵагьы уиаҟара агәра изымго.

Ԥытрак рызегь ҿырҵуамызт. Ахҵаалара иаҿыз аҳәынҵәа зҵачаԥоз рмагәықәа, абґьыжәра инылшь-аалшьуа ирышҭан апартизанцәагьы.

— Абни аҙәак лоуп сара гәыґырҵас исымоу, — дырҿегьх дналагеит Микола, — аха аԥсра дацәысхьчоит хәа салагом, иаҵахны ианыќала. ...Абас агәаҟра ҳанҵагылоу аамҵазы, хьыҙла аԥсра еиҳау иќоузеи!

— Ҳара ҳҿы, ус иќоу ахаҵамҧхәыс ҳәа илышьҭоуп. Дыссируп, дыссир, лыхир убааит! — Даҭикәа, Галиа лырҽхәара даҽын.

Васили, урҵ Галиа лыҙбахә ишалацәажәоз илымҳа ианааҵас, уахь дааццакит.

— Ҳара ҳҿы хәа уахьаҿу абыкәу сыԥкәын? — дҵааит Микола.

— Уи арантә ихароуп, Микола. Амшын Еиқәа аҿықәан иќоуп тәыла хәыԥык Аԥсны ҳәа, аҙбахә уаҳахьазар, — даакәыпсычҳаит Даҭикәа.

— Ҳы, анцәа уиныҳәааит, — даахышҿышит аҵаҳмада. — Абри снапсыргәыҵа иангылоушәа салаԥшны изымбахьеи.

Амца был-былуа игәы инҵалан, зегьынԥьара дааимнадеит Даҭикәа. Иҵегьгьы дааскьаны, Микола дааивагылеит.

— Уажәшьҭа ҳааигәахеит, — рган аҿы игаз Онуфри ибжьы рҩыцьагьы ааиԥнаҟьеит.

— «Ҳмузыка» ашьҭахь иузеиҭасҳәауеит, сыцкәын, — еиқәыцәаак иҟаз Даҭикәа изкәа аҟьаҟьара инапы нкыдишьылеит Микола.

— Антракт азы? — дааԥышәырччеит Зыхәба.

– Ааи, ааи, аихамҩа иагу-иабзоу «аныҟаҳҵалак», аԥсаа рашәаҳәабжь ҳазыҙырҩлап, — наҭеикит Миколагьы, иҵегь ибжьы ларҟәны. — Абыржәы ҳааины ҳахьыҟоу аҭып, аԥжәаразы зегьы реиҳа иманшәалоуп, — ицәажәара уахь иааиеигеит аҭаҳмада, илахь инапы аԥыракны, алашьцара далаԥшуа. — Ари адәыгба астанциа хәычқәа, Негорелои Колосови рыбжьараҵәкьа иҟоуп. Ахьшьцәа амоуп, аха аҕа ирхәҭа еиҳа инаскьагоуп, иара аихамҩагьы абна иазааигәоуп.

Аԥшыхәцәа иааргаз ажәабжь рацәак уаҩ деигәырҕьаратәа иҟамызт: аихамҩа зыхьчоз рхыԥхьаҙара рацәан, насгьы, амҩа наҟгьы-аакгьы иаваҵаны илашьҭын амаҕ зҿыцыхәхәа иҟаз аҭел-ԥа.

Уи, апартизанцәа заа ирыдыркылахьаз рыпланкәа акыр иаԥсахуан. Рхы ааилакны иахьынҙеилацәажәоз, амрагыларахь ала иҵадыдуа, иҵамацәысуа аҿаанахан, ахаҽаҳәа акәаурагьы иналагеит.

Рыԥжәага маҭәахәқәа змырбаазашаз мшьамбак иааларҳәан, абна иавганы игаз амҩаду ааихҵәаны, аихамҩа шыҟаз рҿынархеит.

Ақәа есааира аҽарҕәҕәон. Зцәа зыхҵәрааны ицоз адгьыл иқәкьаны инеидаҳалоз апартизанцәа, иамеигҙаҙакәа Гитлер иԥсцәагьы-ибзацәагьы рхәы рырҭон. Амала, уахатәи аҵхлашә еигәырҕьон урҭ: «Ишәҳарбап атәым изы ҳадгьыл шаҟа иҳараму!» — дарбанзаалак дхәыцуан абас.

Абна иахьылшәауаз, еихашьшьы инашьҭын, уаҩышәара инаҙоз ачлааи аԥкызреи. Урҭ еиқәыбааҙа абраҟа иаалатәеит. Ажәҩан алакыҵа ҵшәаара инадырбалеит, аихамҩа иқәланы илеиҩеиуаз ҩбаҟа-хԥаҟа гага. Урҭ агага хәаԥштәылақәа, иқәацмацо ишнеиуа иаатгылон. Рыбжьы иацәымшәакәа, рыгәқәа ыррахаҭны ицәажәозаргьы ҟаларын, аха ҿааихак ҟазымҵоз ақәа ашьҭыбжь иалҩны, апартизанцәа рҿынҙа цкьа изааҙомызт.

— Раԥьал иаргәаҭеиуеит! — иҳәеит Кузма Лихардов.

— Шәмаар ҟалом, ҳшәыхәауеит ҳәа рзыцхәдаз? — инацитцеит, Зыхәба иарҕьарахь ала иваиаз Миша Дубанец.

— Иаамҭоуп! — иҳәеит Зыхәба, ихы Быстров инаиқәикын.

Рыԥсы ʒаны гәыԥ-гәыԥла рҽааршеит апартизанцәа. Лиошка еиҳабыс дзырҭаз агәыԥ аҟарулцәа рыкәгара иазкын. Уи, уаха абри аус инапы ианырҭеижьҭеи, иҽы ѡеихырԥхьаны аʒәы диацәажәомызт, дихәаԥшуамызт. Ихы шьҭацаланы дхәыцуа дахьнеиуаз, абнацә ҟата еитҳәа заԥхьа ишьҭоушәа згәы иабо абжьасмлашь аиԥш инацәкьарақәа еитеиԥсон, еитцихуан, ихаԥыцқәа аҽҽа рытгон, уажәгьы, адҭа шааиоуз, иѡызцәа драԥгыланы, бжьастцас алашьцара дналаʒ дцеит.

Быстров еиҳабыс дызмаз аԥжәаѡцәа ргәыԥ арҕьарахь ицеит, Микола иѡызцәа иманы, армарахьтәи аган иҽеиҭеит. Иаанхаз апартизанцәа ргәы рҽанҵаны инаиртәан, иаргьы гәыԥѡык иманы, аихамѡа зықәгылаз адрыԥараҽ дааины днадтәалеит Зыхәба.

Ақәа шлеиц илеиуан. Уи иахылҵуаз абыжь-дагәа иалѡны, хәарԥ-чарԥ ҳәа рлымҳаҽынʒа иааʒон, рхагәҭаҵәкьа инықәсны ицоз, иаауаз аҟарулцәа рмагә ʒлачқәа рышьҭыбжь.

Даҭикәа иблақәа ааихмырсыҕьʒакәа, дызҵаԥшуаз агагақәа ԥытк иласкьан, рышьҭахьҟа ианыѡагьежьуаз, адгьыл иѡыҵиааззшәа наҟ-ааҟгьы иаацәырҟьан, иаарыдԥалеит даҽа гагақәакгьы, «Ҟыҟ-чыҟ!» — амшцәгьа ашьҭыбжьи еибархәаԥуаз рышьҭыбжьи иналѡит зҽы еихаргәоз аҟарулцәа рыхәаҽбжьы. Ѡыцьагьы аихамѡа иаахыѡрын, еибарбылгьо ишааиуаз, Даҭикәараа раԥхьаҵәкьа, агәараҳәа аҵел иаадҳалеит.

— Илоумҵан! — инапы днамҵасит, аԥшʒы аиԥш аҵел инкылҵәрааны еиқәпоз инархаххыз Зыхәба.

Ԥшьшьаала иаҳәызба длахан, ҵаҟа икажьны згәы дыкәтәаз аҕа, иԥсырҭа иадкыланы дааԥшит, зкомандир ибжьы здырыз апартизан. Уи Миша Дубанеу иакәын.

Уажәазы зыԥсы еиқәырхаз анемец ҟарул, иҽы акы лаԥырагәаны, илаихан, аҵел дылкылҳәаны, ѡыцьаҟа апартизанцәа дрыма, апҟызра иазцеит. Егьырҭ уа иааԥшит. Аихамѡаҽы бҕарҵахьыҵәкьа аиқәпара ишаҽыц иаҽын. Бцьаркгьы ҟыԥ амырҳәакәа, Лиошка иѡызцәеи иареи, ашьшьыга иҵалаз ақәыцьмақәа реиԥш, рнапала аҕацәа рыхәдақәа ԥыжәжәа-ԥыжәжәа ишьҭарҵон.

Аусура иаҽын аԥжәацәагьы. Ԥьоукы аихамѡа арельсҟәа наҟгьы-ааҟгьы итҵшәаны ашашкақәа аҵарҵон, егьырҭ урҭ ашашкақәа ирыцрыргаз ашашәақәа амца рыцрарсра иазхианы итәан.

Азныказы, иаалырҟьаны, зегьынҧьара иааҭынчрахеит. Аҟарулцәа ыкәызгоз Лиошка игәыпҧ, аихамԝа иаахибаҳәан, еибаркәымпылуа ахылаҕьара инҭалеит.

Илацәҟәыс-лацәҟәысуа, ацпхь рыцрыдды алашьцара инагәылыччеит амца назыцрадырсыз ашашәақәа. Урҭ аччахәа ибылуа ишнеиуаз, ҭыпкаҷы еишьылҙа агәырқьхәа амцабз ԝархылҭын, аҭх лашьцара рзыҙауа, агәакьхәа иҧжәеит. Уи ашьҭыбжь цқьа еиқәтәаанҙа, инашьҭалеит аԝбатәи, рыкәҷнаҭит ахпатәи. Аҙы рыҵажжы, апартизанцәа зыкәиаз адгьылгьы шәаны иқыцьқыцьуан, акырцх аиҧш ақәа иаланы илеиуаз аҧслымҙи абҕанҵи апыҟҟаҳәа рызкәа иқәыпсон. Иҷыжуан амч ду еиҷнажәжәоз арельсқәа.

Апартизанцәа, ргәы ҭгәырҕаауа, ари «амузыка» иазыҙырԝуан. Ираҳауазшәа ргәы иабон, зегьы реиҳа ирзааигәоу, зегьы реиҳа бзиа ирбоз рыжәлар рашәақәа: аурыс — аурыс ашәа, абеларус — абеларус ашәа, аҧсуа — аҧсуа ашәа…

Зегьы ааиқәтәеит. Ԝынԝажәижәаба, ханԝажәа метр иахьыбжьанакыз аихамԝа акгьы иапҳамкәа еилаҟәыбаса ишьҭан.

Апартизанцәа «зҭааз» аҭыпҧ ааныжьны, амԝа иқәлеит. Аҵх ашарахь инеигәон, уажәраанҙа ҷааихак ҟазымҵоз ақәагьы аахыкәкәан, амрагыларахь мачҳак аҟара иаацәылашеит.

— Умшира шымԝапҳагаз шпоубои, Васиа? — дпышәырччо дҵааит Зыхәба, ԥьара дааицрымшәауа ивагыланы инеиуаз ачкәын днеизыпшны.

— Иҭабуп, сеигәырҕьоит! — иҳәеит уи, ихааҙа дызлаз ахәыцра даалҟьан. Шьал-пхала зхы-зҷы ҭаҳәҳәа, еихәылпхааua иапхьа игылаз аҙгабгьы алашьцара дналаҙ дцеит.

Ишшарыз ишахьан, апартизанцәа икараха, аарла рыпсы рыманы, Колосовотәи абнаҷы ианнеи. Ркомандир Зыхәба адҵа ҟаиҵеит, абна нылҵ-аалҵ аҟарулцәа ыкәыргыланы, егьырҭ иаанхо иныкәиа-аакәианы рыпсқәа ршьарц.

Иаргьы уаҳа илшомызт, дааин, аҵла зыбҕа адҵаны, змахорка ԥьаԥьа ззеидымкыло ақьаад аларкәымпылра иаҷыз аҭаҳмада Микола дааидтәалт.

— Исмаҳацт абри аиҳа ихааy, угәы-ушьамхы уҵзырпрааua «музыкак» абжьы! — иҭаҳмада быжьгәаԝа ныхҵа-аахҵаны, аԥыкә-ԥыкәаҳәа дыччеит Микола.

— Ашьхақәа ирҷыԝны, акка-ккаҳәа сгәы иқәыԝуазшәа збон «Ажәеиҧшьаа рашәа!» — наҵеикт Даҭикәагьы, ихы-иҷы ихалашо.

— Уи ҳара ҳбелорус ашәа «Мати моиа» еиԥшзар акәхап?

— Ааи, фырхаҵа ашәоуп, шәара шәашәа акаршәрақәеи, абнақәеи, аҳиақәеи ишырхылҵыз еиԥш, ҳара ҳашәагьы ажәҩан шьаҟас иаҵагылоу ашьхақәеи амра згәылаԥхо ахрақәеи роуп изхылҵыз.

— Ааи, шәышьхақәа, шәышьхақәа, иахьагьы сыбла ихгылоуп! — иҵаҵын амца нацраирсын, иԥаҵа еиқәыцәаак алҩа ҩалиршәшәеит Микола. — Уи аахыс амбатәгьы аумҵуа, аха…

Даҭикәа, Микола иажәабжь ацәыргара иҿшазирхиауаз аниба, итҷегьгьы дааскьаны дааидтәалеит.

— Уи 1921 шықәсазы акәын. Аҕба «Пестель» ала Амшын Еиқәа ҳхыхәхәала ҳхыланы ҳцон. Усҟан сара, уи аҕбаҷы боцманс сыҟан. Хымшҟа ҳныҟәахьаны хәылԥазык, ҳарҕьарахь ала, амшын иаҵәа ду аҳаашьшьылара иаҷыз амра ашәахәақәа рхьыршаны, рыхқәа ҟәаш-ҟәашҳа ишланы, рхәамцқәа иаҵәҟаҟараҳа иаацәырҵит шьхақәак.

— Арҭ Аԥснытәи ашьхақәа роуп, — иҳәеит ҳкапитан ицхыраҩ, иланарԥшыгақәа рыла дыԥшуа. Саргьы исыман, зеижә рзы абелогвардееццәа рфицер ицәызгаз ланарԥшыга ссирк. Убри сыбла иаадымхҳакәа Аԥсны сшалаԥшуаз, илеихашәа исцәыхәлеит. Анцәа итәарҭа, мшәан, анцәа итәарҭа!..

Ашьыжь санааԥш, ҳаҕба, асқьала инацәыхараны, Аҟәа ақалақь аҷаԥхьа амшын ихгылан. Аматросцәа рыҿкажьны акапитан иҳәауан, ақалақь ашҟа иауишьҭрацы. Аха дыԥсразгьы, уи аҳәы аборт дхимыжьит: «Аԥснытәи аиҳабыра азин ҳарҭом, — иҳәеит уи. — Акарантин ыҟоуп, арахь шәыҳхыҵыр ҟалом ҳәа ҳзаарыцҳаит».

Амала, хәылԥазынҳа «ҳ-Пестель» уа ихгылан. Аҟәа сызхара избеит. Иара абыржәгьы, сыҷкәынра иацны, урҭ асахьақәа зныҙынла сыбла иаахгылалоит…

Микола ацәажәара дахьынҳаҷыз, Зыхәба, Ԥсоу инаркны, Егрынҳа илаԥш иныҵижьит… Абар, абар, снапы аамҩанысҵар, иаасгәыдсыҳәҳәалап игәахәратәы иааины иапхьа игылан: есыԥхын зҳауа цқьала дчоз ишьхақәа, ацәқәырпақәа дрылҵәраа, згәы казказра дазцоз амшын, иқыҵақәа, иқалақьқәа, иҳқәа… иаб иҩны…

Уажәы-уажәы зҿызԥсахуаз аҟарулцәа ршьапышьҭыбжь акәымзар, абнаҷы уаҳа шьҭыбжьык уаҳауамызт зегьы карауараха ицәан. Микола, «уаха нахыс сахьышәҭаху сыҟоуп!» ҳәа, нараҳәаны, дрыцрыҵит. Даҭикәа, ус аҵла ихы надҵаны, саатк

аҟара дыцәаны данааԥш, итҟәаны иааргаз аҕа иҟарул дизаргарцы рыдиҵеит.

Уи давстриецын. Уаҩы абаакы, аукы. Дахьдырххоз, ибласаркьақәа ицәдырӡзаап, амра зыԥштәы агаз иԥьымшь хышлаақәа ирыҵаҳәаҭҳәаҭуаз иҳәабла хәычқәа ԥхашьазшәа, уажәы-уажәы ихитуан, ихиҩон. Қәралагьы дмаҷмызт уи — илакыҵақәа ирыцрыҵуаз акҧырақәа, ажә иарбзазшәа иҟьантаԥсӡа иқәҳәаны иҟаз ихахәышла иналаӡ ицон.

— Аурысшәа удыруама? — дрыманы ишааидгылазҵәҟьа дҵааит Зыхәба.

Уи иблақәа ԥаҟь-ԥаҟьуа, ахра ақәцә иқәтәоу ашьауардын аиԥш, зҽеиқәыԥсаны иаԥхьа итәаз апартизанцәа ркомандир дихәаԥшуан, ажәакгьы иҳәауамызт.

— Аурысшәа удыруама сымҳәеи? — аҕьеҩ ҩеихиргеит Даҭикәа, австриец иҟазшьақәа игәаҵаҽынӡа инеизар акәхап.

— Нихҭ! — ихәеит атҟәа, зынӡагьы иҽырбзамыҟәны днарылаԥш-аарылаԥшуа.

— Ус акәзар, наҟ днаскьаганы шәилга! — инарыдиҵеит Зыхәба, зегьы изеиԥшушәа иҽыҟаҵаны.

Австриец, Даҭикәа ииҳәаз шеиликааз удырратәа, маҷк дааҳәыцымцит. Наҟ-ааҟ ивагылаз апартизанцәагьы, ижәҩа дынҭадырсын, дырқәасқәасуа дрыманы рҿынархеит.

– Мап, мап, издыруеит, издыр! — иааҭирҟьеит уи урыс быз-шәала. Иажәақәа хәанчан, аха ииҳәауаз цқьаны иҳәауан.

— Шәырхәҭа абагылоу? — иаахҵәаны дҵааит Зыхәба, иара ишҟа дымԥшӡакәа.

— Колосовотәи астанциа амҵан, — уаҳа лак-ҩакрак ҟамҵаӡакәа дналагеит австриецгьы.

— Шаҟаҩы шәыҟада?

— Шәи ҩажәаҩык ҳаҟан.

— Иахьӡуи шәырхәҭа?

— Аихамҩа ахьшьцәа рырхәҭа.

— Хышәҩык шәҟынтә шаҟаҩ аанхарыдаз? — икылкааны дихәаԥшуа дыҽехырҵааит Даҭикәа.

— Шәи ҩажәаҩык ҳаҟан, иаха шаҟаҩ ҭахаз сыздырам.

— Абԥьарс ирымоузеи инхаз?

— Автоматқәа, апулемиотқәа, аминомиотқәа….

— Абзарбзанқәа?

— Хәба.

— Умбыжәын!

— Ҳанцәахәы имаҽуп!

— Аихамԥа ухьчоижьҭеи иҵуеи?

— Мызкы.

— Уахыки-ҽнаки шаҟа ешалон иасуазеи? — ахәыцха иамраҳо аттаҳәа азҵаарақәа иқәиԥсон Зыхәба.

— Ԥажәа-ԥажәихәба, — атҟәагьы, зурокқәа бзианы изҵаз аҵаԥы иеиԥш, даҽамхаҳакәа аҭакқәа иитон.

— Иргозеи?

— Ар, афатә-ажәтә, абԥьар.

— Ушьҭахьтәи ианааула ишәзааргозеи?

— Сеидроу, — даалак-ԥакит австриец.

— Амал, ахәцәа, аԥсцәа... Досу дзышьҭоу! — уажәы иара димацәажәаҳозшәа наҟ дыԥшуа, ҽааиҵит Даҭикәа.

— Акәхап, — ихы лхьышьшьит атҟәа.

Даҭикәа илацәакәа еидҷабло ацәа дакны, дааԥса-дкара дшыҟазгьы, атҟәа, зны ԥсеивгаха имҭо даҽакны, даҽазныхгьы гызмалрала днаиҵс-ааиҵсуа, ииҭахыз, шамахамзар, зегьы иирҳәеит.

Уи ала апартизанцәа иеилыркааит аихамԥаҟны иҟаз аҭагылазаашьа зеиԥшраз; Минск амҵан ирцҟьаз аҕа иминомиоттә полк «аремонт азыҟаҵаразы» Колосовтәи аихамԥа астанциа хәыҷы ааигәара иааргараны ишыҟаз; уи «анеибырҭалакь» ашьҭахь, иаарласны афронт ашҟа идәықәырҵараны ишыҟоу; дара аихамԥа ахьшьцәа рырхәҭа иатәу ашьҭаҵарҭа ахьгылоу; уи зне-ишьас иамоу, шаҟаԥы ирыхьчо уҳәа убас иҵегьгьы.

Атҟәа илахьынҵа усгьы иҙбан. Уи Лиошка диманы зымԥа дышнавалаҵәҟьаз, Зыхәба ипартизанцәа аԥсшьара азин риҭан, иҷырҷыруаз аԥсаатәқәа рыда шьҭыбжьы ыҟамкәа, абнараҽы иааҭынчрахеит.

◦7◦

Абри аҽны, апартизанцәа инарҭбааны аилацәажәара рыман.

— Уажәшьҭа ҳара, — иҳәеит ркомандир, еилашьшьы иаԥхьа итәаз днарылаԥшын, — ҳаԥсадгьыл аҕа дықәнаҵы, ҳабџьар ҳнацәа ааҵымхҙакәа, дахьцалакь шьапҽаршә изыҟаҵо ҳишьҭазароуп. Ҳар Ҟаԥшь ахьыҟазаалакь дара ртәы ҟарҵоит. Иҟаҳҵаларoуп ҳара ҳтәгьы. Урҭи ҳареи ҭагылазаашьала ҳаиԥшым. Ҳара есышьыжь, ан гәыблы леиԥш ҳазгәыҵазҳәҳәауа абри абноуп хатәыԥныс иҳамоу, аҵх лашьца ауп кәалҙматәасгьы

иаҳшәу. Амала, иаадыруазароуп: иаҳку абџьари, абнеи, атџх лашьцареи рымацара шаҳмыхәо напы злаҳкыз ақәпараҽы. Ҳажәлар рыбґа ҳамазароуп, урҭи ҳареи агәыри арахәыци реиԥш ҳаиҭдазароуп…

Шәҩыла анемеццәа рышьреи, аешелонқәа аихамҩа рыкәкьареи, аполицаицәа рыкнаҳареи уҳәа рымацара ҳахәом. Ҳар Каԥшь анбахынҳәришь ҳәа зыблақәа тырхаха рымҩа иаԥшу асовет уаа гәыґырҭа дуны ҳарзыкаларoуп. Ҳақәпашьеи, ҳажәеи рыла урҭ агәра дҳаргароуп, ҳадгьыл ақны тәым дацк ґьацашьа шақәым. Ҳаґа мрагыларақа днаскьацыԥхьаҙа, ипропаганда амч иаҳа-иаҳа иґәґәахоит, ҳажәлар ргәыґрақәа рымкәыҵикәкәааеит. Ауаа зегьы ԥшрала ҳшеиԥшым аипш, кәзшьалагьы ҳаиԥшым. Ишыжәбо, аґа ипропаганда џьоук рзы игипнозны ик̆алеит, рыҩнапыкгьы шьҭырхит, иуґә наганы рхала рыхәда иқәырҵеит, даҽа џьоукых, кәанызануа абжьара ибжьахеит. Абарҭ зегьы, уи инапы ырҵәины имаҳхроуп, рхьышьҭрахь иҳархынҳәыроуп…

Ишыжәбо еиԥш аҙынра ҳзааит, — ихы ҩышьҭихын, ажәҩан днатцаԥшит Даҭикәа. Белоруссиатәи ажәҩан иадимбалацыз даҽа ԥштәык аанахәахьан: ашьапы иадыргахьоу ас-жәытә аипш икылшәытаа-кылшәытаа ик̆аз аԥҵа ԥжәахақәа рыла итцк̆ьан. — Атцаара иалагеит, абар-абар, асгьы аҳәатаҳәа ишналагара иԥшуп. Арахь, маҭәа-ԥхак аҙәгьы ҳцәа иадым, ҳшьапқәа ракәзар ихтит…

— Гитлер ҳаилеиҳәааит, ииуеи, ҭаацәа-бзиак ҳак̆аҙам, ҳаизеиламҳәауеи, — игеит рыгәҭахьшәа итәааз партизанк ибжьы.

— Абџьар шҳаиҭо аипш амаҭәагь ҳаиҭтаит!

— Ҳизнык̆әымгозар, дахьааз дцаат!

Иаааиларԥсеит апартизанцәа. Зегьы аалахҿыххеит.

— Сшәықәшаҳатуп, ҳаилызхыз ҳаилеиҳәароуп. — Зыхәба ипартизанцәеи иареи гәаанагарала иахьеиқәшәаз деигәырґьо, иблақәа ихаччо иажәа деиҭаналагеит. — Амала, хәыда-ԥсада, иахатәи «ҳасас» ицәҳарҙыз ибласаркьақәа реиҳа ахҵнымцаҙакәа ҳ̌еилаххәароуп…

Аԥсадгьыл абзиабареи аґа ицәымґхареи еиднакылаз ауаа — ашьҭахь апартизанцәа зыхьыҙхаз — анемеццәа ргарнизонқәа рықәгареи, адәыґбақәа рыбґатцареи, зыжәлар зыԥсахыз ауаа рахьырхәреи ада ус рымамкәа иауҟахыз. Урҭ раԥхьатәи амш инаркны, рҿаԥхьа иаақәгылеит, акалаҭ аҵа аипш еилыршьу егьырҭ анхамҩатә зцаарақәагьы. Ирҭахын афатә-ажәтә, ашәҵа, ашьаҵа, ахәшә-абыґьшәы уҳәа, ауаҩытәыҩса зда дхәарҭам зегьы.

Аха, аиушьас ирымазеи урҭ, уԥсадгьыл аҿы уантәыму, ушьапы неихугар уахьҭаҳауа анузымдыруа аамҭазы?

Аиашаз, аибашьра раԥхьатәи амшқәа рзы, афатә аиура уиаҟара ицәгьамызт. Усҟан аҕа иигаз афатә шьҭатҵарҭақәа рацәан, рацәакгьы ирыхьчомызт, убри аҟнытә, реимҵәара еиҳа имариан. Анхацәагьы еиҳа рыԥсы рылан — хѡык, ԥшьѡык акрырҿатҵаны идәылзмыжьуаз ѡнаҵа ыҟамызт.

Афатә аиура аиҳа абԥьар аиура еиҳа иуадаѡын усҟан. Зҿааидызкылоз апартизанцәа абԥьарс иркыз, Ар Ҟаԥшь анхьаҵуаз ирцәынхази аҕа иабашьны ирыцдырҟьази ракәын.

Раԥхьатәи амшқәа рзы уиаҟара ахы днамырдырзаргьы, наҟ ианнықәла, зегьы реиҳа ихыԥеыгоу зҵаараны рҿаԥхьа иаақәгылеит ашәҵеи ашьаҵеи рызҵаатәы. Дынхаѡыз, дусуѡыз, забԥьар шьҭыхны аѡны индәылтҵуаз дарбанзаалак, имаз ала иҿеилеиҳәауан. Уи дызланагалаз агәыԥ хьаас дрымамызт, акыраамҭа ихгьы игәырѡахомызт. Аха, аамҭеи апартизанцәа ирымаз аҵагылазаашьеи дара ртәы ҟарҵон: есааира иршәхыҙауан рыматәақәа, ирышьхыҙауан ршьаҵақәа… Анхаѡы, ичаз, икәацыз, ихшыз уҳәа, имоу акы деигҙауамызт апартизанцәа рзы, уиакәым, деигәыргьаны акәын ишырҿеиҵоз. Амала, ашәҵеи ашьаҵеи ртәы еиҵаҳәашьа амамызт. Анхаѡы деилыхны ахәа иҿеҳәартәара цәгьаурак иаѡызан, уи аҙәгьы ихахьы изаагомызт…

Нас, ишԥаҟаҳҵари ҳәа зегьы илеимҵакны ианазхәыцлакь — аҕа ҳаилеимҳәар ада ԥсыхәа ыҟам ҳәа азырҙбуан. Абасоуп, Зыхәба ипартизанцәагьы, иахьа иҙбаны ишышьҭырхыз.

Абри аҿены еиҳа азакәан ԥшра аанахәт, дызцәнымхара жьымдырны аҕа игәаҿы иаацәыртҵыз абри апартизанцәа ротриадгьы: Даҭикәа Зыхәба зегьы еицҿакны ротриад акомандирс дшьақәдыргәгәеит, уи ихаҭыԥуаѡыс дҟарҵеит Васили Весницки, аԥшыхәцәа ргәыԥ акомандирс — Кузма Лихардов, аԥжәацәа ргәыԥ акомандир — Онуфри Бистров, Даҭикәа иҟаиҵаз ажәалагалала, Васили Иаковлев дҟарҵеит апартизанцәа ротриад акомиссарс.

Уи ашьҭахь, аотриад анапхгацәа ирымаз аилацәажәараҿы ишьҭырхит уахатәи рыплангьы.

Хәылԥазыҙа амш ачкәаҳара иаҿын. Аԥсабара зегьы акы еиларххa иакушәа иҟәызгаҙа ишыԥшыз, апартизанцәа зымҵатәаз аԥса еилачқәа ирылшәшәаны рҿаархеит асы цыра хьшәашәақәа. Урҭ азныказ, аҳауа иаланы харантә иаауа абылра аццышәқәа

реиԥш акәын иҕар-ԥшарҙа ишкаԥсоз. Аха, ԥытрак ашьҭахь, еибархәмаруа аҳәылыҳәа рҽаархеит.

Апартизанцәа, иахьада асы леиуа рымбацшәа, реицәажәарақәа иаарҟәаҵны, рыблақәа ҭырхаха ажәѡан иѡаҵаԥшит. Абгарымҙқәа аҵх лашьца ишалҷҷаауа аиԥш, еимаҳаны иааиуаз раԥхьатәи асы, иалԥха-алԥхо рҽаархеит ахәыцрақәеи агәалашәарақәеи. Апартизанцәа ирзааиуан: рхәыҷра, уи ахьырхыргаз ақыҭақәеи ақалақьқәеи рсахьақәа, рыҷкәынра, рарԥысра, абзиабара, ашәаѡа-қьышәхырҿеқәа, аѡызцәа… Иугәаланамыршәауа иҟоузеи раԥхьатәи асы, абзиабара иаѡызоуп — қәрас иҟоу зегьы раҵкьыс иааиуеит, азныказ уахьыҟоу-уахьану уханаршҭуеит, аапынтәи ахьычԥаԥыр аиԥш иԥыр-ԥыруа, уаманы аҳауа иналалоит.

Ашьхақәеи акаршәарақәеи ирхыпраа, аҙиас ҙымшынқәа ирырны, Белоруссиатәи абнаршәыра агәҭаҿы даԥшааит Даҭикәагьы ихәыҷра. Уажәрааанҙа, зца-ҭам, злаҕәра-ыкәым, мҿыхьышьаҵәык зызкыдгылам, хәыҷ-гәарҭак ирылатәоу апҳәысеиба леиԥш, иҟасҵарызеи ҳәа, дынкахәыцуа дыштәаз, ԥслаҳә-ҭас дкьацәҙа дныкәпалеит Гарп ахәы акьышәкьышәра.

«Даҭикәаа! — илымҳа иҭыѡуеит ргәылацәа хәыҷқәа рыбжьы. — Ҳара ҳҿы асы леиуеит, ааишь, ооишь! Уи мчыбжьыкгьы иаҟәыҵҙом, мызкгьы, шыкәсыкгьы…»

«Тсс! — абарҵа иҵацаланы дрыдгылоуп Даҭикәараа рашьеиҳаб Дыгә. — Ҿышәымҭын, ҿышәҭыр асы алеира иаҟәыҵуеит».

Еҳ, шаҟа иҭахыз Даҭикәа усҟан, абагьыр инапы нхырҳәҳәаны, иуаԥсҵа азнаҵәкьа асы аанкыланы, ибз иқәирҙыҭыр. Аха иабаҟоу, иҿабг-ҿабгҙа икәшаны игылоу иашьцәа ируам, иара ихаҭагьы деигҙоит — инҵәар дызлабылгьои, аҭаҳмада шлаҕәыз дызлихуеи…

Аԥснытәи ажәҵарақәа реиԥш иҷырҷыруа, рымҵәыжәѡа ҿыԥсаақәа рыла ихиааланы иԥыруа изааиуаз агәалашәарақәа, игәы ҟәандаҙа иааҟарҵан, ихиҿгьы нықәлашеит Даҭикәа.

Нас, урҭ игәалашәарақәа дкылырхх дрыманы инеит, ҭыԥх аҙынра дахьаԥылаз Белосток ақалақь ашҟа. Акыркырҳәа ахьшьҭәҵәа еиԥш игәы иқәыѡуа иалагеит Владик иччабжьы: «Ус ҟоумҵан, ахьҭа илоумҵан, уара мыжда!» — рыкәҿылҭуеит Софиа ахышә аҟынтә.

Усҟан шаҟа еихәмарзеи Даҭикәа ихәыҷи иареи: Владик дыччон, дыччон, иҙамѡа ҟаԥшь хәыҷқәа ҭыҵәрааны ицо асахьы де-

ихон. Аразҟы рыман ани аби, аразҟы иман, зхәыҷра агәаҟра ду ахьӡаз Владикгьы.

Иахьа?! Иахьыҟоу здырхуада Владик иани иареи.

– Ҟыгә-чыгә, ҟыгә-чыгә, – игәы иқәсуа иалагеит Даҭикәа, ихәыҷи иԥҳәыси мҵарсны амрагыларахь амҩа иқәлаз адәыҷба абжьы.

«Омашәа иубаша, – игәы дацәажәон уи, – уԥсҭазаараҽы иухугахьоу хҭыск ҟалеит – Аԥсны, егьи – Саратов, даҽеакы – Белосток… Ирыбжьажьуп ашықәсқәа, акаршәрақәа, ашьхақәа, амшынқәа, аха дара-дара еицраҳәоуп, абыржә зышьҭыбжь саҳауа адәыҷба авагонқәа реиԥш. Урҭ руакы уахьыҟоу анаԥшаа, нас, егьырҭгьы еихьынҳәҳәы, еишьҭаланы рҽаархауеит…»

– Ижәдыруоу, аҩыза акомандир? – илымҳаҽыҵәҟьа бжьык қәыԥшӡа иаагеит.

Даҭикәа аԥхыӡ хаа еиԥш дызлахәхәа дызлаз ахәыцрақәа даарылҵын, ихы ҩышьҭихит.

– Ари асы шаҟа гәалашәара сзаанагаз? – ихы минауаҭра аҭо, ацәажәара даҽын Васили Иаковлев.

– Иашоуп, Васиа, аԥсабара анапы – аҭыԥҳа ԥшқа лнапы иаҩызоуп, – ибжьы ҭахәаҽӡа даацәажәеит Даҭикәагьы. – Уи хиааланы ҳгәы арахәыцкәа ианырхьыслак – бырлышла иҭәу аҟәԥьал хәыҷы ахҩа акараҳәа иҩахшәауеит… Ааи, ааи, Васиа, урҭ бырлышқәоуп! Еиҭаҳәашьа зқәым, хашҭшьа змам… – иҵаулаӡаны даақәыпсычҳан, ицәеимпыз игәалашәара хаақәа иԥшаарц иҭахушәа, аԥсабара днықәыԥш-аақәыԥшит. Асы зегьынԥьара ихнаршлаахьан.

– Сара сышәаҩақәагьы ҳаҩны анбылуаз иалаблит, – ибла гәыраз ҭбаақәа нкыдырхало, ихылҵуаз ибжьы иара итәӡамкәа дцәажәон Васили. – Ауниверситет сахьҭалаз аҳаҭыр азы саб исзааихәан. Ах, ижәбазшәа шәыҟандаз, аҩыза акомандир, – ибла ҭыггақәа маҷкгьы иаахаахеит Васили. – Еиқәкны ҭынч минуҭк узрықәгыломызт – иуҵакәашон. Нас, знызаҵәык ажәҩаҟьара акәын иаҭахыз – ушьҭыпрааны уҽынаухон. Улымҳақәа аԥша рҭашәшәуан, ублақәа иаразнак лаҕырӡыла иҭәуан – гәыргьалаҕырӡыла! Угәы есааира ишьҭыҵуан, ишьҭыҵуан… Урывҟьҟьон аҵлақәа, ахыбрақәа, ауаа…

– Аԥсуа ҿыҩ уақәтәоушәа?! – иҳәеит Даҭикәа, дԥышәыррчо, икомиссар дҩеиҽаԥшын.

– Акәхап. Уигьы ус иласума? – дҵааит Васили.

– Ахьшьцба! Иумбахьеи уи, ажәҩан агәы иаҵәа аҟынтә аҿеикәаԥса, адгьыл аҽы игәанаҭаз аҽаҵахәы ианазаауа?

— Ишԥасымбац!

— Убри аиҳагьы иласуп аԥсуа ҽыѡ. Аԥьуҳар зынпыкҟала иҟоу ахәдапа ҭҳәаны, алымҳацә хәыҷқәа ақәыпҫа адәы иаанныкәла, ашьапы шшәырқәа адгьыл иахьысраны иҟазам.

— Шәақәымтәацкәа шәыкам?

— Егьараан...

– «Ажәлар шәнаскьа-ааскьа, ажәлар! Аҽеыѡқәа аурышьҭит, аҽеыѡқәа! — арҵәаа, арҵәаа ҳәа ажәѡан агәы кылнаҵәоит аҳәҳәабжь. — Уамысын, макьана уамысын! Амѡа шәаԥыртҵ аҽеыхацәа, амѡа! — дырѡегьх жәѡангәашәԥхьараҵас адунеи ааимкьан, икказа, Лыхны ашҭа днықәпшит Даҭикәа. Изазоит ашҭа злақәҵоу ажәлар рыцәқәырпҳа, ршыкь-бжьы иархыцхыџуеит аамҭа иаргыдыз абаа хыжәжәарақәа.

Ижәлар! Есышықәса знык абас еизганы дызлаԥшуаз ижәлар!

«Лыхны ашҭакны аҽеырѡра ыҟоуп, аҽеырѡра!» — Уаҭҳарала амарда икыдланы, ма Хәаԥала акҟаԥа-ҽаԥарақәа ирҽысны, есышықәса зны, аҳабла хәыҷы Гарԥ, хьшьыцбаҵас иаахагьежьлоит абарҭ ажәақәа. Усҟан:

— Сеы шәааха, дад, сеы! — деиханы ииарҭа даалатәоит, зыбжарак хьшәашәахьоу аҭаҳмада. Иан длыхәлаччошәа ибжьы ныхҵа-аахҵаны дыччоит агара игароу аӡкы. Ашақә иасны, аҽҭҳәа инаҵкьоит, ашҭахь иргарц ргәы изыҵам аҽеы надигьы. Аҭыԥха ԥшӡа леиԥш, ашьҭахьтәи ашьапқәа ирықәгыланы, ацәакҟәа аеиԥш ахәда ырхәаны, акәашара иалагоит ҵыԥхтәи зшьапҭыпқәа ашҭа ианымҵыц аҽеыѡгьы.

«Ꭴымш абас илеины, нас акҟәакҳәа иҵаар, адунеи ахәша ықәшьушәа иҟалон», — игәҭыха хаакәа дызрымкәыцыҵуам Василигьы.

— Уаргьы макьана усабизаап, аѡыза акомиссар, — абриакара аамҭа, агәалашәарақәеи ахәыцрақәеи иахьриҵаз азы, ихаҭагьы ихы гәыбган аҭо, дѡагылеит Даҭикәа. — Урыхәаԥши ушьапқәа — зҽаҵахәы ԥхарс иашьҭоу агәылшьап аиԥш, рыҽқәа раҳаны иркуп, арахь асы леиндаз ҳәа анцәа уиҳәауеит, — днаидгылан, диҽаччо, ижәѡахыр инапы ныкәиҵеит.

– Хар рымаӡам рыцҳа, акыргьы саргеит, — ихы ларкәны, ишьацәкьарақәа зкылыхәҳәауаз имагәыжәқәа днарзыԥшит Васиа. — Ижәдыруоу, аѡыза акомандир, арҭ ахьсышьастҵаз?

– Џьара аӡәы ишьхуҳәазар акәхап?

— Ишәгәаламшәауеи, уахык зны, Леснаиа астанциаҽы, адгьыли ҳареи ҳаилырхны ҳанышьҭарҵаз? Усҟан, ацәымсарпыл

аиԥш, исыԛәжьыз анышә сагәа-агәо схы анынкылсырҳәҳәа, аарла иааџәылашон. Схы аҩнутԥҟа аҙлагара ҭадыргылазшәа аҕуҳәа алагара иаҷын, сыблақәагьы салиут ҟарҵон. Аҳаҭгәын аҩнутԥҟа аиԥш иҭынчран. Сара аҭынчра дагәа цәгьалатәаҟьа исџәымҕуп, изызҙарызеи, сагьацәшәоит... Сыблақәа цқьа еилыркааua иҟалаанҙа ус стәан. Нас, сҳәаазаны ҳахьеиԛәшәаз абна сқьышә анныласкыҵәҟьоз, сывараҷы дхәаԥизҙа немецк дышьны дышьҭан. Имагәқәа цыр-цыруа санынрыхәаԥш ауп, сыстудент еимаақәа руакы шсышьамыз ангәасҭаз. Слаханы илаишьысхит. Абыржәшьҭа ԥшьымз ҵуеит. Акыргьы сааргагәышьеит, рыцҳа.

— Ҳара ҳҷы, Васиа, ашәарыцацәа ашәак рҳәоит: «Ажәеиԥшьаа рашәа» ҳәа, иашьҭоуп. Уи убас иалагоит: «0, иҳауҭаз ҳфеит, иаажәит, о, аҷа ҳәа ҳуҳәауеит...» хәа.

— Уи ашәа уажәада исмаҳацт, аха иҳазҭац иҳаҭала ҳәа акәхап иаҳәауа.

— Нас, ишԥа!

Рҩыцьагьы неибарччеит.

Аҵх акыр инеихьан, аха Лихардов иԥшыхәцәа ргәыԥ ахабар ыҟамызт. Зыхәба аԥсеибакра далагахьан. Аԥшыхәцәа злацаз аганахь ала игаз ахысыбжьқәа закәыз издыруамызт, дтәон, дгылон, иблақәа ааихмырсыҕьҙакәа рымҩа даԥшуан.

Асы кыдҳаны ишлеиц илеиуан. Уажәраанҙа, хыгәҵәы ажәҩан иазцарц рҭахушәа, аракетақәа реиԥш зҽеикәаԥсаны игылаз аԥсаҭлақәа, уажәы рыҽдырбабан, ачақ-сақҳәа рдаш ссақәа ахьрылаԥыҵәҵәоз ашьҭыбжь уаҳауан, згәы еисыбжьы ада шьҭыбжь змаҳауаз апартизанцәа, иҟәызгаҙа изгәылатәаз аҭынчра амца днаркуан. Рҩызцәа анцоз иалыргаз аграпара есааира еималон.

— Азин сышәҭ, аҩыза акомандир! — ибжьы ныҵакны аҭынчра ааилеигеит, Зыхәба дахьгылаз иаԥхьаҵәҟьа, аԥсаҭла ашьапы иҟәыҟәҙа иадтәалаз Бистров, — схала сцоит, иҟоу еилыскаауеит, — дҩагылан дагьааидгылеит.

— Ишәарҵоуп, Онуфри Николаи-иԥа, — иаргьы уи дшазхәыцуаз мҩашьо, даацәажәеит Даҭикәагьы.

— Шәысцәымшәан, араҟа исзымдыруа кәыкәмыдракгьы ԥьара игылам, уажәыҵәҟьа схынҳәуеит, — иҽааирмазеит Бистров.

Зыхәбагьы, заа иихәыцхьаз илабжьагажәақәа ициҵарц иҷы ҩеихихуаны:

— Тсс! — иааиларԥсеит апартизанцәа, зегьы иаразнак рҽаадырмазеит.

Наскьа, асы ашкәакәара иналырбааит, игәамгәамуа гагақәак дара рышҟа ишааиуаз. Урҭ есааира иааигәахон, аха рҩызцәа шракәыз анырдыр, апартизанцәа рабԥьарқәагьы лоурышьҭит. Ҩыцьа наҟ-ааҟ аҳәы ижәҩа иатҵагылан, дхьышьшьы, дрыманы иаарылагылт. Зегьы нарыдибаҳәалеит.

— Зегь рыла ҳманшәаланы ҳусқәа ҟаҳҵахьан, — ацәажәара дналагеит Лихардов, апартизанцәа рхамы затҵәы ахәы итҵаршәны, днышьҭатцаны ианаахынҳәы. — Пҫы зхоу аҳәгьы ҳимбакәа аихамҩа ҳахысит. Ашьҭатцарҵақәа зыхьчоз аҟарулцәагьы рԥышә хаажәома уҳәаратәы иааигәаны ҳрывсуан, аха аҳәы ҳизгәамҭеит, — иҳлачыз абажәқәа реиԥш ибыкә-быкәҳа иахьгылаз, иқамсҳәыцьуа, изцәнымхаша ҳара ҳахьҭа ацкәашара иаҷын. Ашьҭатцарҵақәа ҳархыкәшеит, урҭ рацәак ирцәыхарамкәа игылоу аҩны знеишьас иамаз гәахҭеит. Нас, иахатәи атҟәа, аминомиоттә полк гылоуп ахьиҳәаз ҳхы ақәкны ҳдәықәлеит…

— Аҳы, сшәыҳәауеит абаақәа, ҷамҩак аҳы! — аарла иаагеит, уажәраанҳа ҟыт зыхәлымшәауаз ахә ибжьы.

Зыхәба аҳырҩра даақәыцын, уи дахьышьҭаз днеихагылт:

— Ишәмыржәын, иԥышәқәа алашәырбааҳа, — ахә иҷаҳәара иаҷыз инарыдитҵеит уи. Нас, Лихардов дааидгылт.

– Уаҟа, аполк акәым, патрона ҭацәыкгьы ԥьара икаршәны иаамбеит, — деиҭаналагеит Лихардов.

— Нас, ҳаижьеит уи аԥсаҭа еиқәатҵәа?

— Мап, аҩыза акомандир, даҷеа ԥытк иааҳарҕәҕәар, рынаскьагарагьы ҳақәшәауазаарын.

— Ицеит?

— Рышьҭа ҭхәахаа аихамҩа астанциахь иган. Ҳгылангьы акыр ҳнаскьеит.

— Дыԥсит, аҩыза акомандир! — ашьа имҟәыцатата даарыдыххылеит, ахә дҷазҳәауаз ачкәынцәа руаҳәы.

Зегь ашыр-сырҳәа уахь рҷынархеит. Аԥшыхәҩы деитҵхәаа дышьҭан. Рхылпақәа аархырхит.

— Акырҳагызма, ҳцахьан, урҭ аихамҩа ахьшьцәеи ҳареи ҳааиҷамҳар, уаргьы уԥсы ҭазаауан, сыҷкәын! — илаҕырҳи игәи еилатҵәо, зымҩа днавалеит Лихардов…

Макьаназ уиаҟара ашьа иаламԥшыцыз апартизанцәа рҩыза иҭахара иааитҵанарҕәҕәеит. Уажәы зегьы рыхкәа рыкәыжь, уаҭәашәпара асы ԥны иахьнеиуа, изызхәыцуа рҩыза ишьаура ауп.

Асы аахыкәкәеит, аха ажәѡан еимашьыпны ишыҟац иҟан. Аԥшыхәцәа иалыргахьаз аграпара ихыршәланы акыраамҭа иныҟәахьаны, аихамѡа ацәаарақәа рбо иалагеит. Нас, иаамѡахыҵын, идырҟәыдыз ауасақәа реиԥш, игыдымыдҙа асы илубааузаз ачыԥьқәа рыҿерывакуа даҿа верск аҟара ицеит. Ачыԥьқәа нҵәан, ашәытара зҽысны ишьҭаз арха дук инықәлеит — шьамхахьгьы аҙбаара иныла гылеит. Итѡны рцәа инадлаз аҵааршә зынҙагьы еилнашьааит, аха асы шкәакәа иларша ̄у арахәыц еиқәаҵәа аиԥш акәын, арха ишыԥәубаауаз, инеицрымшәо еицырхәхәа инеиуаз апартизанцәа.

Уажәшьҭа ашарагьы рацәак агымзар ҟаларын, ԥыԥәсыларак рымаҙамкәа аихамѡа ихыҵны, ашьҭаҵарҵақәа рышьҭахь, имахәажә-шьахәажәҙа игылаз аҵла хыжәжәарақәа рҿанаарыварку аз.

Ԥсыԥхак злоу аҙәы абраҟа дыҟам уҳәаратәы иҵынчран. Зыбҕа ҟәашԥәа еиҵхәа асы илагылаз ашьҭаҵарҵақәа, аҳаҭгәын аиԥш идагәан, идагәан, урҭ рацәак ирцәыхарамкәа, кәыкәбаатцас ихаҟә-хаҟәҙа иубоз абуткақәагьы.

— Шәыҿшәырхиа! — иватәаз илымҳа дынҵахәыҵхәыҵит Зыхәба.

— Шәыҿшәырхиа! Шәыҿшәырхиа! — амацәыс аҟара иласны, уи ажәа ааимырдеит зегьы. Иҵәиҵәиуа рцәа-ржьы иналсын, ирыдшәыланы иҟаз аҵаагьы аарԥсаҳәеит.

Атәара зҿазызкыз апҟақәа реиԥш, х-гәыԥкны рҿааршан, рҽынархеит. Азныказ ҟыҟ-ҽыҟ, ҳәа бжьыхәаҿқәак мгазар, уаҳа шьҭыбжьы ыҟамызт. Аҳәызбақәа аус руан — апартизанцәа иманшәалаҙаны аҟарулцәа рықәгара иаҽын. Зыхәбагьы гәыԥѡык иманы, еиҳа ишәарҭоуп ҳәа ргәы иззаанагоз аѡны дааины даадтәалеит. Дахьыԥшуа, ицәырҟьа-цәырасуа асы иналибааует ипартизанцәа. Урҭ абуткақәа иреиѡаҙауеит, акакала иҵадырцәуеит…

«Макьаназ аусқәа анцәа иџьшьарала ицоит!» — Даҭикәа игәы анҭахәыцхагьы иамраҙакәа, аҟәҟәаҳәа автомат аочеред аҿаанахеит. Иԥсны игылаз аԥсабара ацәа инҭаҙыҙеит. Зыхәба илаԥш нарықәшәеит аҵыхәтәантәи абуткахь зҽыназхаз ипартизанцәа. Урҭ еихьышәшәа-еиԥышәшәа, ԥсы рхаҙамкәа асы инылаҳаит.

Абри нахыс, иаакалаз зегьы еилфаҷа избон ҳәа зҳәауа аибашьѡы иқәшаҳаҭхара цәгьоуп. Иҭҟьеит автоматқәа, итҟәацит аграна тқәа. Зыхәба игәыԥ зыдтәалаз аѡны ахыб аҟны амца

аҽытԥҟьо, ацәажәара иналагеит апулемиот. Аҳәы ихы дѡаханык амузеит. Зыхәба раԥхьа иршәыз агранат, аԥенџьыр икылууаан аѡны аѡнутԥа иԥжәеит — уахьынтә иҷагьҷыгьуаз автоматқәагьы рыбжьы ааиқәтәеит. Абри згәы архаҵаз апартизанцәа, иҳәазаны аѡны аԥенџьыркәа ирызнеин, еишьҭархху агранатқәа рҽынадырхеит. Аѡны ауаргьала ианушәа иҵысуан, аха апулемиот џьара ҽааихак ҟанаҵомызт. Агранаткәа зыԥсы рцәызгаз фашистцәақәакгьы, уахь ихалазар акәхап, апулемиот акәшамыкәша идырғызуа рҽаархеит автоматқәагьы. Апартизанцәа зынҳак адгьыл иқәдырҟацеит. Ашамҭаз амыхьтә ззыҟалаз аға исолдаҵцәа иахьаақәшәаз ихысуан. Асы ицәыҵаланы, адгьыл рҽеаларпс ишьҭаз апартизанцәа, ахқәа зны ирхашәышәуан, зны ирҳывасуан, ицаҳәцаҳәуа зызқәа иналаҟацазгьы дҟалеит... Аҭак змауз аҕацәа ԥытрак рҽеааныркылеит.

– Ԥхьаҟа! — абри иазыԥшыз Зыхәба, зегьы ираҳаратәы дыҳәҳәеит.

– Ураа! — аѡны ахганкгьы рҟны игеит абжьқәа.

Еиԥылеит, еидҟьацылеит ахи-ахи. Але-аԥси рыбжьара апартизанцәа аѡны ашәқәа ҷыжәжәа, аԥенџьыркәа ҷыцҟьаа илыѡнеибаҳәеит.

Уахада абасҵәҟьа иааигәаны, аҕа ибла ихымԥшылацыз апартизанцәа, зынҳагьы иаҷаапкит. Аԥшатлакә аиԥш иѡнагьежьны, ҵаҟатәи ауадақәа иаразнак иҵадырцәит, аҕа иавтоматчикцәа рҷы еихаркит, аха апулемиот амца шаҷыҵҟьац иаҷыҵҟьоит, аҭуан рыгҕаны иқәнаҵон.

Ѡыџьа апартизанцәа еишьҭаххы, аҭуан ашҟа ихагалаз амардуан иѡаҷалеит. Даҭикәагьы урҭ рышҟа днаҭрысуан, хыхь аҭуанаҷы иԥжәеит ѡ-гранатк, аҭуангьы азыбжарак амыѡрны, агәараҳәа адашьма илықәҳаит...

Ҟыт-ԥсыт бжьык џьара имго иаатынчрахеит. Зыԥсы нхаз рыԥсы ҭоу-иҵаму рзымдырҳауа, акыраамҵа еиқәыҳырѡуа, ишапшапуа ишны иркыз рабџьарқәа рнацәа рыҵымхҳакәа игылан. Ашарагьы адәы иаақәлан, алыхәҵа еиԥш икылыхха игылаз аѡнгьы игәгәаҳа иааѡналеит...

Абри ауха, изқәылаз аҕа ишәаџьхәа зҳәара аҳәгьы иԥсы ҭаны даанымхеит. Иҵахеит апартизанцәагьы аҳәырѡы. Иҵахаз наскьаганы, абнаҷы анышә иамардеит. Абџьар, аматәа, аџьаԥҳаны уҳәа ирызгашаз, ирҭахыз аҟара анышьҭырх, ҕәгәала ихәыз ахәцәа хѡык, аҕа ицәыргаз анасилкақәа инарныртцан, излаазала акәымкәа, даҷеа мѡакала ихьаҵны идәықәлеит,

Ҕәҕәала дхәын Васили Иаковлевгьы. Уи, аидыслара еихсыгьаанҙа аҙәгьы дгәеимҭеит. Апартизанцәа рҽызцәа анырԥшаауаз, Васиа деиԥьыпҙа, иқьышәқәа шьа-кәармак рықәҙамкәа дшьабаны, аҵыхәтәантәи абутка азааигәара дышьҭан. Ихәын ихы, ишьапы, ибҕа. Раԥхьа дызбаз иҽызцәа дыԥсыз ԥьыршьан, иҵахаз ахьышьҭаз рывараҷы даааганы днышьҭарҵан, рхылпақәагьы аархырхит.

— Васиа! — днеихаххит Даҭикәа иҽыза хәыҷы. Нас, ишьымхқәа нарсны, иаԥхьа днагылан, ажәжәаҳәа иҳәынҵәрақәа аапиртын, игәы дазыҙырҽит. Уажәоуп ацәа данынҵанагалаз уҳәаратәы, иҵааҙа иҟаз иблақәа хтны дырхыпшылеит. Васиа иԥсы шҭоу дирдыррац иҵахызшәа, дааҳәыцымцит…

Уи уажәы, ибжьы ҭганы дқьуеит, зны-зынлагьы ажәақәак налеиҵоит, аха еилгам. Иуҭахыуи ҳәагьы иазҵааха змада. Ишшарыз ишеит.

— Шәласы, аҽызцәа, шәласы! — раԥхьа дгыланы дрыԥхьоит Зыхәба ипартизанцәа. Уи иҵахуп, ицҟьашәҟьа иқәырҵаз аҭыԥ наҟ хара инрыжьыр.

Иныҟәон ҽ-саатк, х-саатк. Апҵа шәыта ҵаҕақәа ирылубаауеит ҵлакашәара еиҳа зыҿҽышьтызххьоу амра. Рышьтахьҟа иҵынчроуп. Зыбҕа ырхәаны иқьуа игылоу аҵлақәа, оҳ, гәышьа ҳәа рҿааиҵырхуеит, асшәыб рхьыҽрны, абақ-сақҳәа ианынкаҳалак. Абна еиҳа-еиҳа ижәпахоит, асы маҷхоит инаскьацыԥхьаҙа. Зынҙагьы ирзынеихмыркәо рымч рылҙааит, ршьапқәа ҷапшьҷапшьҙа ихтит.

— Аԥхьа инеиуа шәаагыл! — ибжьы наиргеит Зыхәба, Васили дызныз асакаса давагыланы дахьнеиуаз.

Саатыбжак ахы-аҵыхәала, апартизанцәа, иубар иузымдыруа рҿеиларҳәеит: аҵаа злашәны, еихьыжә-еикәыжә иршәыз рыматәақәа ршәыхны, ибба-ббаҙа асы иларыжьуан. Урҭ рцымхәрас иршәырҵон, анемец ичоуҳа маҭәақәа, ирышьхыччәауа ирышьартон, асахҭан рҵәы афҽы зхышәшәауаз амагә хәыҵәҽагақәа, ирхарҵон ахәы зҭаз ахылпа ԥхақәа, аԥсыԥ ҭарчушәа заԥхьа ргыланы иҟаз афицар хылпа ҵашәшәалақәа.

Ԥьоукы ҷымҭ-ԥсымшьа ажәжәаҳәа аҿеилаҳәара иаҷын, даҿеа ԥьоукых, ашәҵара шырҭахымыз удырратәы, ирҟатымыҵуа, икажьуа-ишьтыхуа, иныҵакшәагьы изҙахыз изы ицәҳауан.

— Иҟалеи, аҽыза Петров? — зҳәатҳа маҭәақәа змахәар ихшьны, игәрымуа игылаз апартизан дааидгылеит Зыхәба.

— Исҭахым, аҩыза акомандир, ашьа фҩы ахышәшәауеит, сцәа исзадҭом… Насгьы, макьана сара стәы… — ихы лаирҟәын лаԥшыла иҿааимидеит.

Иара итәы ҳәа дызҽыз аласкәыгә иаахырхызшәа, еицрыжәжәа ишәын. Ана-ара, маҽа-маҽа иааԥшуаз ижьы кылҟаԥшьаакылҟаԥшьаа иҟан. «Уара ухы уҭахымзаргьы ҳара ҳрыцҳашьа» ҳәа, рҳәарц рҭахызшәа, зҽы раҳаны изкыз еимаакәа ирцәыҵыԥшны иааԥшуан ихшәаахьаз ишьацәкьарақәа.

– Амаҭәа — касыжәуп, аҩыза Петров, акасыжә акәым аус злоу, уи зшәызҵаз итәуп. Урҭ рхазы ирзахыз рымаҭәакәа рыла ҳҿеилаҳәаны, ҳара ҳзы еиҵарҵаз абџьар ала ҳреихсны иҳазшьыр — убри ауп ахаҵара захьзу… Иушәҵа, — ирхааны ҩызаҵас диацәажәон Даҭикәа. — Саргьы сҿеиласҳәеит, аа умбои, — инаиирбеит, ахә шкәакәа зҭассы ижәҩахыр иҭарԥаз имадиар хамы. — Амаҭәа акәым, ҳаԥсадгьылгьы ашьафҩы ахырҵеит, — даақәыпсычҳан, инаицҵеит Зыхәба.

Дара-дара еихәаԥшны, иџьеибашьаны иччон апартизанцәа. Лиошка дзыхшаз иантцәкьагьы дылбар дылзымдыруа иҿеиԥсахит: уи ишәын зеиґьыҟамз ачоуҳа еиҵәа иалхыз анемец фицар маҭәакәа, иҽыбгаз ахра ҿыцә аиԥш, абз хәыҷы ҭакнаҳаҙа ихаз ихылпа иаҵаҿырбон, ибла еиқәаҵәа ҵашәшәалақәа. Ишьнел ижәҩахыр иҭарԥаны, ифицар маҭәакәа цырцыруа зымҩа дгыланы, аҿеилаҳәара зҭахымыз иҩызцәа дырхыччон уи:

—Шәыҳәсақәоуп шәара, шәыҳәсақәа. Ишәмаҳаҙаци «Акәты — ԥсаатәым, аԥҳәысгьы — дуаҩым» ҳәа, рҳәауа? Шәхацәоума, нас шәара, аґа имаҭәаҵәкьа иацәшәаз.

— Суҳәоит иахумырҟьарц, аҩыза! — дааидгылеит ркомандир. — Зегь раԥхьаҙагьы иудысҵоит: ужәҩахыр иқәу аҵыршьқәеи, ухылпа иамоу агәыргаги, умыґракәа ирыдзахылоу акасыжәқәеи наҟ иамухырц.

Изганк лхьырҩршәа, иџьыба ҵаулақәа инапқәа рыҩбагьы рҭаршьшьы, дышгылац дгылоуп Лиошка.

— Уџьыба унапы ҭых, апартизан! — аґьеҩ ааихиргеит Зыхәба.

Абыржәоуп икомандир ибжьы аниаҳаз угәахәратәы, ԥшьшьала инапқәа иџьыба иааҭихт, аха ацәкша аиԥш дышгылац дгылоуп.

— Сыԥшуп! — уажәшьҭа еиҳа ибжьы ларҟәны, аха инақәырґәґәааны ҿааиҵыхт Даҭикәа.

Лиошка, жьымжәак акәыхь иҽы инҭеирҟәыцызшәа, ихы-иҽы ҩеимакыҷын, ибла ҵашәшәалақәа еиҳагьы инаскьаны иаа-

шанхеит. Даҭикәагьы, иблақәа ааиԥҟәымгаҙакәа, дкылкааны дихәаԥшуеит.

— Ҳыҳ, абарҭ ҳхапыцқәа ирбжьахазар, — ихиҷы ҽеицаԥан, инеивԥҟьаз иԥышә хыԥсаақәа ҵыс-ҵысуа, ижәҽахыр днықәсныкәсын, ичынқәа аақәԥааны, асы иныл еиԥсеит Лиошка.

— Егьырҭгьы, — иҳәеит Даҭикәа дырҽегьх ҭынч.

— Сара срецидивиступ, исзычҳауам априказқәа: уца, уаа, иԥаҵа, иуы, иҳәа. Иԥаҵатәу сара издыруеит, — зынҙагьы деикәашәан, амца иаладыршәыз ахларҵә ҟата аиԥш дҳәыԥны, Зыхәба иаԥхьа даагылеит Лиошка.

Аха Даҭикәа акгьы ҟамлаҙазшәа дԥышәырччауа, дгыланы дизыԥшуеит: «Ҳы, уара уеиԥш егьаҽ ҵәины, ихәаԥалаҙа исымпыҵахахьеит, аха ашьҭахь аканауа иҭаршәны, ахәхәаҳәа ицәаҕәо акәын ишыҟасҵоз», — ааигәахәт уи, аха акгьы имҳәеит.

Лиошка уаҳа ишамуаз аниба, егьырҭгьы аамыжәжәаны иаԥхьа илкеиԥсан, зегьы зхароу шәара шәоуп иҳәауазшәа, дрыҕраԥаланы асы илылеикәаҳаит.

◦8◦

Аҵыхәтәантәи амзақәа рзы, абри араион аҷы, Зыхәба напхгара зиҭоз апартизанцәа, аҕа акыр иԥсы дақәдырԥшит. Уааҟәымҵҙакәа аԥсынкәа аҭра аҵәы ҭоукшо уалагар, акы умыцҳакәа ишԥаҟало: изаманаха ишааиуаз, аҵыхәтәантәи реидыслараҷы даргьы акыр еилыршьааит. Аамҭала акәзаргьы, иныжьтәын абарҭ аҭыԥқәа. Ахәцәа иахьақәгәыҕуаз аѽнаҭақәа рҟны иныжьны, ԥаса зны хыҵәахырҭас иахьрымаз Ковшоветәи абнахь еитадәықәлеит.

Ҳаракырак уқәгыланы уазыԥшуазар, Ковшоветәи абна хымԥада иааугәаланаршәуеит зеиҳаҟам чамсҟәыл дуҙҙак. Уи абна шьҭоуп шыкәсык ԥььынтә зцәаԥштәхәы зыԥсахуа адәы сакарақәеи зыбла аҷыц енагь иҭиаҵәааҙа иҟоу Белоруссиатәи аҙиақәеи рыгәҭаны. Адәы сакарақәа ирываѽ, ажәѽан иаҵәа ашьаҵа иналаҙ ицо абри «ачамсҟәыл» дуҙҙа, ахәҵәы егьырҭ абнақәагьы ирымадоуп. Убри азы акәхап «Ажьа ахьыҵҟьаз аҭыԥ ашҟа ихынҳәуеит» шырҳәауа аиԥш, апартизанцәа дырҽегьых абрахь изыхынҳәыз.

Урҭ Колосоветәи абна нрыжьит, аҵыхәтәантәи реибашьра аухаҵәҟьа. Ԥаса излааз рышьҭра иқәымлакәа, инкылс-аакылсуа,

рышьҭа ырҙны, Живици, Старинки уҳәа ақыҭақәа арҕьарахь ала иааныжьны, адырԥаҿены ахәылпҵазы, изызцоз абна ршьапы ныладыргылеит.

Ихыжьлаз аҵааршәы еиҷкьазшәа акәын, ажәԥан акалҭ еиҟәышьшьа-еиҟәышьшьа ишааԥшуаз. Аиҟәышьшьарҭа цәаҳәа иаҵәақәеи аҵааршә абла зхаз аԥҭаҿеыҵқәеи ирбыжьышьқьрааны алеира иаҷын, амра-гәыргәыл ду шаԥшаԥуа.

Аҵаа ԥьбара афԥы ахышәшәауан аҵсабара. Абна арҷыхеит ахәырдхәырдҳәа иныҵԥыз ашьҭыбжьқәа. Апартизанцәа, хыхь ихҵааны, ҵаҟа ибаҟаҙа ишьҭаз асы иаханы, есааира абна агәы иазцон.

Реиҳараԥык хыхь иршәыз рымаҭәа ԥхақәа ршәырхит, рмаҕракәеи рхылпақәеи аарҷышьуа идырбоит ирҷыҵәҵәа инеиуа аԥхҙы. Аԥшәма бзиа еиԥш, абна ашәқәа аӄӄа-аӄӄаҳәа ирзаанартуеит, иагәыҵаҳәҳәа, ашәарҭа иацәыхьчаны, есааира агәахьы иагоит…

Акыр мзақәа раахыс амца абла ҭыԥхаара иҭамԥшыцыз апартизанцәа, иаразнак иаарыгәтыларкит, зыбз ҟаԥшь-хәыӄқәа ҭхәаа-ҭхәааауа иԥатӄьаз афархьмца.

Афархьмца есааира аҿеибнаҭон, апартизанцәа ирмазеины, раԥхьа ишьҭаз ахыч-мыч анахәларпҫалак, еигәырҕьаҵәа, иччаччо, аҙагьы-аԥагьы рыбҕашара еиԥҵәҵәа ҵаҟа илашьҭны, иԥырхысуан. Амца ацыфа аиуцыԥхьаҙа аҿарҭбаауан, ишьҭыҵуан, изыбжьаӄӄоз, изҷахәмаруаз апартизанцәа шәхәыцрак рзаанагон.

Еиҟәыӄӄа иҵаауаз аҵх акыр инеихьан. Ирымаз ахәыҷала какал ркын, изымҵатәаз аҵсаҵла дуқәа рыҵаҟа, иаакәыршаны аҵсамахәқәа лышьҭарҵан, рпалтақәеи рышьнелқәеи ҏеылаҳәа инышьҭалеит.

Ашамҭазынҙа Даҭикәагьы дкараха дыцәан. Аха, ицәа-ижьы иақәпапаны иацҳауаз аҵаа-маҷариа ссақәа мчыла ацәа даалырхит уи зегьы раԥхьа. Ахәацра дылаиазшәа, ихаҟынтә-ишьапаҟынҙа дбызбызуа акәын дшыҟаз. Даақәтәеит. Наскьа, аҵаа иаркәашоз аҟарулцәа ршьапышьҭыбжь ада шьҭыбжь ыҟамызт, зегьы ыцәан. Ихамы иҵегьгьы иҿаалаҳәааны, амҿы еиԥш идысҙа иҟаз ишьапқәа ааиҵеиԥсан, ибҕа аҵла инадиҵеит.

«Ҳаилыршьааит,— аҵаа иареиҷьны иҟаз игәы амца нҵагьежьит Даҭикәа. Ихы ԥышьҭихын, ажәԥан дԥаҵапшит — аҕьара ихпсалоу аҷьықәреи цырақәа реиԥш иҕар-ԥшарҙа ажәԥан иаҵаҧсаз аеҵәа шьабԥштәалақәагьы, гәалак рымоушәа иааԥшуан. — Зе-

гьы ауаԝ иԥсҭазаара рыхҭынҵатәхеит: акасыжә, ачыс, абџьар. Амца ахы злеиҷаҳкша асԥычкаҵәҟьагьы ашьа азкаҳамҭәакәа иҳауам… Аҳарақәа гәарзхуа агәаҷ еиҳа деибыҭоуп, ҳара абнада царҭа змам ҳаиҳа…

Арахь ҳдагәоуп, ҳлашәуп: ҳаԥсадгьыл зегьы ргәыҵҳәаны иқәҳа ицозар ҳаздыруам, ма ишнеиуаз, адгьыл ааимҟьаны, инахәлабга ицаны, аибашьрагьы ааилгазар ҳазҳәауада?! Ҳгазеҭ ыҟам, ҳрадио ыҟам. — Дԝагылан, ихьынҭыџьҙа иҵагылаз ишыц шьапқәа ԝынтәҟа инеихиган, ачхәарԝа аиԥш аҷҷаҳәа ишьапы инаҵаԥҷеыз аҵаа ашҭыбжь иԝызцәа арҷыхар ҳәа дшәаны даатгылеит. — Инҳажьыз ҳахәцәа шԥаҟоушь? — ихәыцра уахь иааиаигеит Даҭикәа. Васиа дынсыжьыр иҵахымызт, дшәауан, дхәыҷыми рыцҳа. Амала, анап бзиа данаҳҵеит… Софиеи Владики абашьҭоушь уажәы? Саҳәшьцәа уахатәи «сшьалҭа» рбозар, ихагахар ҟаларын… Ҳаиқәшәауеит, хымԥада ҳаиқәшәауеит!» — дырԝегьх, игәы инҭагьежьыз амца ицәа-ижьгьы аарԥсаҳәан, дааины «ииарҭа» деиҭаалатәеит.

Ацәылашаразы, Ковшово ақыҵахь идәықәырҵаз аԥшыхәцәа, амра ҵлакашәара аиҳа аҷԝышьҭнаххьаны ихынҳәит. Урҭ иааргаз ажәабжь ала, умшәа-умырҳа ақыҵа уалаларатәа иҟан: абар ожәшьҭа мызкы иазынаԥшуа иҵуан ақыҵа аҕа ишьапы алаимыргылеижьҭеи.

Абри аҷеныҵәҟьа, Зыхәба гәыпԝык апартизанцәа аашьҭихын, уи ақыҵахь дцеит. Ҵыпх сентиабр азы, урҭ абра ианыҟаз аахыс, зыԥсадгьыл азы бџьарк зку аҳәы ибла иҵамԥшыцыз анхацәа, рчеиџьыка рнапы иқәыргыланы акәын иахьнеилакь ишырԥылоз.

Иҟан, ҷааихак ҟазымҵоз аҕа ипропаганда зыбҕа ԥнаҵәаны, зхы ԝ-напыкла икны апечка ахы иқәтәаз, иҟан хара иԥшуаз, згәыҕра ҷымцәаауаз: «Шәымшәан, аҳаҳаи… Ишыдыдуа аиԥш ақәа леиуам» ҳәа, зыжәлар ргәы шьҭызхуаз. Абарҭгьы, егьырҭгьы, рыблақәа агәырҕьа лабжышқәа аархыҳәҳәылеит, бџьарла еиқәныхъ иҟаз арԥарцәа анырба.

Апартизанцәа ԝыцьа-ԝыцьала, хԝы-хԝыла рыҷешаны, ԝнаҵацыԥхьаҙа инкыдгыло, ирдыруаз ажәабжьқәа рзеиҭарҳәауан, ргәы дырҕәҕәон, даргьы, уиаҟара рхы аԥшнымҵашәа, анхацәа акыр рдыруазар еилыркаауан.

Даҭикәа иҵахымызт Лиошка ихы доужьны ақыҵа далеиҵарц, аха ақыҵа ршьапы шналадыргылаз, днаҳәны даахьаԥшаанҙа, иара ицәаԝала иаҳа изааигәаз иԝызак диманы, аԥшҙы аиԥш, дналапҟа дцеит.

Зыхәба, ҭыпҳ абра ианыӄаз иидырыз аҭаҳмада ишӄа дымѡахыҭцит, ѡыцьаӄа ицны. Аҭаҳмада Даҭикәа дшибаҭцәӄьаз иаразнак дидырт, аха аԥечка ахы дахьыкәтәааз албаара дахыццакуамызт. Уи зынʒагьы деихәлаҳаит: еидара хьанҭак ихәда ишныкәҳаз удырратәа дхәаны, иԥынҵа хашәшәала хәычы иԥаҭашла иузалымбаауа акәын дшыӄаз.

— Уԥсы ҭоума уара, аѡсҭаа-гызмал?! — ихәаԥ-хәаԥʒа ичны иӄаз илацәаӄәа ирыҭаҭәахыз ибла ʒыфакәа ааччеит аҭаҳмада.

— Нас ишԥа, аԥсыха ҳазҭада, абду Филат! — албаара зҽазызкхьаз аҭаҳмада днаиҵаххын, дѡышьҭкәыцәааны, асаара длаиргылт Даҭикәа.

— Абаҕь фѡы ухышәшәауеит, — иҳәеит Филат, дцәыҵыԥшны, ганхашәа, Даҭикәа ишәыз имаҭәаӄәа дрыхәаԥшуа.

— Адольф ахьҭа ҳалалар ҳәа дшәауеит, сабду Филат, абас ҳаилеиҳәеит, — инаҭеикит Зыхәбагьы, имаӄа аарҽеиуа. — Насгьы, абзиара узызуз абзиара изутәыми — ҳаргьы иҳалшо ауигҳажьхуа — ҳиеихсны даҳшьуеит.

Апартизанцәа неибарччеит. Абду Филатгьы ихиҽы неихамччакәа дыӄам, аха абнаршәыра илаʒыз амра ашәахәаӄәа реиԥш, уи иԥышәырчча, иԥаҵа еилачӄәа инарылаʒ ицеит.

Уи ашьҭахь, абду Филат иҵаз исасцәеи иареи акыраамҭа еицәажәон, иԥшәма Ефросиниа Карп-иԥҳа илырхиаз астол иахатәаны. Реицәажәараҽы иааԥшит, абџьарла еиӄәных аҕа ишьҭаз апартизанцәа реиҳа, апечка ахы иӄәтәаз аҭаҳмада иаҳа ажәабжь ҽыцӄәа шидыруаз. Уи ииҳәауаз иажәабжьӄәа, егьа уҳәан-сҳәан ԥшра риҭазаргьы, иаарҳәаз зегьы рӄынтә, дара, аҵх лашьца иагәылҷҷауа ацәашьӄәа иреиԥшын аҽафѡгьы рыхшәшәа ицон.

Апартизанцәа зегьы гәыѡ-ҽыѡны иӄарҵеит абду Филат иажәабжьӄәа, аха лымкаала идырчыхәчыхәит аиурист игәы.

Аҭаҳмадагьы амцхә шиамхаҳәацәаз ицәа иалашәан:

— Ҳлымҳа кыдгәышьоуп, аҵыс ак ҳзаанагоит, аҳәыҳә ак ҳзаанагоит, есышьыжь, адгьыл ду иаавҵшәауа амра ҳазҵаауеит, ҳаѡны аԥша ҳаԥылоит... Амала, шәара шәабџьар кашәмыжьын, ҳаргьы ҳахьышәҭаху шәхы ҳакәыхшоуп, — нас, абду Филат дѡагылан, иҵәахны имаз иҽызаҵә ааигарцы дцеит.

«Абри аҭаҳмада хымԥада акы далаӄоуп, — агәыѡбара дааимнадеит Даҭикәа. — Иидыруаны иҳаимҳәазгьы рацәоуп, иҳаиҳәазгьы — ихыҭҳәааун узҳәаум — аиаша еиԥшуп. Ус анакәха, иара ишиҳәаз аиԥш, аԥсаатәқәеи аԥсабареи ракәым ари илымҳа иҭахәыҭхәыҭуа!.. Еилкаатәуп, хымԥада еилкаатәуп...»

Амра хыҵны иҭалеит, аҵааԥша ҵысит. Анхацәа еизыргаз: афатә, аихаԥсыхә, ачысмаҭәа, абаҳақәа уҳәа, абду Филат ирызирхиаз аҽеыуардын ақәҵара иаҿуп. Апартизанцәагьы еиқәшәараны иахьыӷказ аҭыԥ аҿы еизеит, аха Лиошкеи иѡызеи рхабар ыӷкаҙам. Зыхәба дгәамҵуеит, длеиѡеиуеит.

— Аѡыза акомандир, аѡыза акомандир! — аҽеыуардын аидара ақәызҵоз апартизанцәа аҙәы аѡны дааѡнаххит.

Зыхәба ихәыцра даалӷьан ашырҳәа иавтомат ааирмазеит.

— Пҳәыск лыҳәҳәабжь гоит, — иҳәеит уи, данааиз аиҳа иҽеаарҭынчны.

Али-аԥси рыбжьара апартизанцәа аакәшеит аҳәҳәабжь здәылѡуаз аѡны шкәакәа хәыҷы.

— Шумел камыш и деревиа гну... гнууу... — ашә ааимӷьан, дкьанта-кьанто даалагылеит Лиошка иахьа ицбналаз иѡыза.

Зҽеырмазеины ашәҵымхыр иавагылаз арԥарцәа лаимҵасын, уи уаҳа ихы дамырхәакәа, аатҵра дрыманы ишнавалатҵәӷьаз, Даҭикәа аѡны длеиѡнаххит.

— Сыԥсы еиқәшәырха! — деиҭаѡныҵәааит аласкәыгә даахырхызшәа деицрыжәжәа, ашәыта даганы, иқыцьқыцьуа акәак игҽагылаз аҙгаб.

— Лиошка! — аҕьеѡ ѡеихиргеит Даҭикәа.

Иҭыҵны ицоз иқәыцьма блақәа цырцыруа дааиҿаԥшит Лиошка. Уи, абжьас аиԥш иҽееиҵархәач, дырѡегьх аҙгаб лышӷа аԥара иҽазырхианы дгылан.

— Ахьымҙг! Аԥхамшьа, ахьымҙг ҳургеит! — Зыхәба ишилшоз дыѡныхәааны, иавтомат харшала иара ишӷа иҿынеихеит.

— Сызѡахәы бымоуп, ибҭахымзар быӷаз, ибышьҭада, — арцына изахьымҙаз арбаҕь аиԥш, дҙыргәаԥуа ашәахь иҿынеихеит Лиошка.

... Амра Ковшовотәи абна ишнавалатҵәӷьаз, ахьҭеи алашьцареи ақыҭа иаалалеит. Филат иҽеыуардын иашьҭаланы инеиуаз апартизанцәагьы, ақыҭа ааныжьны, абна инылагылахьан. Даҭикәа ҭыԥ ирҵомызт иахьатәи ахҵысҟәа: игәы ҵӷакҳааны иафон Лиошка иӷаиҵаз, ирхиҳәаара издыруамызт абду Филат иажәақәа. Иҭахын, уажәы зҽеы зыбжьы нақәырго, иашьҭаланы инеиуа аҭаҳмада днеихьҙаны, гәыҭыгьгьаала диацәажәар, иахьа згьама иирбаз ажәақәа ахьынтәааигаз иирҳәар. Аха, ҭынч иацәажәарҭа имам. Насгьы, иаахжәаны далагар, аусҟәа зынҙагьы иԥхасҵеитәыр ҳәа дшәауеит...

«Мап, сыԥсы ҭазар уи иидыруа зегьы исырҳәауеит… Ажәабжь ҷыцқәа идыруеит, аха иабааигеи?» — ихы-игәы дазцаауан Даҭикәа.

Иҟалацәаз ашьынка-са аиԥш икьатагәаҙа ажәѡан икыдыз амзеи, зыблаԥыцьқәа ҭыԥхааузаз аеҵәа хьшәашәақәеи, ашәырҵаҵа иаѡызаз асы шкәакәеи еилалан, аҵх ацәаҟәа аиԥш, ԥшҵәы-хкы рацәала еилыччааua иҟарҵеит. Аибашьра акәым, адунеиаҷы, уаха ираҳаҵҙа ацәа акәа иҵаршәым гыгшәыгкгьы цьара иҟам уҳәаратәа иҵынчран. Апартизанцәагьы рацәаҙак амѡа иқәымхакәа рҵыԥаҷы иааит.

«…Сара исхароуп. Сара сыда уи зегьы ацәкша аиԥш дрыԥхьаҙон, дрыларҵар рҵахымызт. Сара изымуит. Десҭынбжак цәаҕәаны, десҭынк икәаҳауеит…»

— Весницки! — даалҟьан ихы ѡышьҭихит Даҭикәа. — Аԥь-ду аҵаҟа еизга зегьы! — инаидҵаны, иаргьы уахь иҷынеихеит.

«Аԥь-ду аҵаҟа!..» арҵ ажәақәа аниҳәауаз уиаҟара дырзымхәыцҙеит уи, аха, шьаҷақәак нықаиҵаанҙа, имцаԥшьны, итҵәиҵәиуа ицәа-ижьы, зегьы ааимырдеит урҵ. Урҵ ажәақәа – ихәычра афѡы зхышәшәауа, иԥсы иалоу, изааигәаҙаны игылоу ажәақәазаап:

«Ооо-ууу, ҳабжьы заҳауа шәарбанзаалакь аҙәгьы шәаанымхакәа аԥь-ду аҵаҟа шәеиза!» — ахрақәа ирынҟьаны, агәаѡақәа ирҵабылгьо, нас, ашьауардын еиԥш рымҵәыжәѡақәа еиҵҳәа иқыҵа Уаҭҳара инахалалоз абжьы игәы иқәыѡуа далагеит.

«Ооо-ууу, оо-уу, аԥь-ду аҵаҟа, аԥь-ду аҵаҟа!..» — ашьхақәа рытра ишузаԥырмцо еиԥш изиԥырцом Даҭикәа, шәышықәсала, зқьышықәсала, иабацәа рабацәа ирыԥхьоз, рыԥсадгьыли, рыжәлари, рыламыси, рлахьынҵеи ахьырыҙбуаз аԥь-ду аҵаҟа еизыззгоз ажәақәа.

Уи днеиуеит, Гарҧ ахәы акьышәкьышәра днықәпраану, дышшаҙа, Уаҭҳара ақыҵа дынхалазшәа игәы-ишьымхы иҵԥраауа. Инаскьаганы, аҷҷа-ҷҷаҳәа аилабылра иаҷуп апартизанцәа рыԥь-мца.

Амца иакәшаны, изгәыҵаршуа игылаз апартизанцәа даарыдгылт Даҭикәа. Лиошка дтәан, аҳәатәхамҵаразы аҟамчԥҵаҵа иҵырхыз алым-гәаа еиԥш илацәақәа еиқәыжьны, зымѡа дыԥшуа. Иѡызагьы дхырсысуа дихагылан.

Зыхәба лаԥшыла зегьы ааимидан, иаԥхьа ихыцҙа игылаз ақыдхса днықәтәеит. Дырѡегьых агәалашәарақәа неихапапахт: Гагра ҙбаѡыс даныҟаз, ашьҭахь аинститут аҟны апрак-

тика данахысуаз, архәҭаҷы усеилыргаѡыс аус аниуаз уҳәа, аибашьра имнахыз изанаат амѡа ккаҙа днанԥшылеит. Иблагьы иаахгылеит, ҵѡа змаҙам ахаҷқәа: аԥагьақәа, ацәыршәагақәа, ашәаргәындақәа, аҵашәшәалақәа... Дшааиуаз Лиошка иҷы иҷеааникылан, ԥыҭраамҭак дихәаԥшуан.

— Ҳахьыӷаз иҳацыз ижәбеит, иахьа ҳѡызцәа бзиахәқәа рхы шымѡаԥыргаз, — дѡагылан, ибжьы мырдуцәакәа ҷааиҵит Зыхәба.

— Иазхоит! — дыѡныхәаан, дагьѡаҵӷьеит Лиошка. — Сара мап рцәыскуеит: аҙбаѡгьы, апрокуроргьы, ашаҳаҭцәагьы, — дзышьцылахьаз иажәақәа рҷааирхеит уи. Нас, инапы неиӷьан, амцагьы, уи иакәшаны игылазгьы ишьҭахь реиарханы днатәеит.

Зыхқәа хыжәжәаны, уажәы-уажәы еихәлаҳауаз акәызҭхақәа ирхылҵуаз амцабз икыднарлашаауан изқәа аӄьаӄьара.

— Нас, уус зыҙбарц иуҭахыда, ахара зду? — агәаҕ зхыҳәҳәыла иӄаз иблақәа ааррчашәа, акыр мзақәа раахыс иимҳәацыз ибызшәала даацәажәеит Зыхәбагьы.

– Гитлер, Геббельс, Геринг! — ашырҳәа дааҳәын, инеиқәиԥхьаҙеит Лиошка. Ибла аҷыцқәа зынҙагьы рыҷедырхәыҷит, иҵьымшьқәа еиҭаԥан, акы ихагәҭахь ихалеит, егьи иҵлымҳәахьы илбааит.

— Урҭ ракәзам уара иахьа узаҕоу, узаҕоу ҳауп уусгьы зыҙбуа, — иааҷахиҵәеит Датикәа.

Иалагеит апартизанцәа рѡызцәа рус аҙбара. Урҭ неиҭа-неиҭасуа иқәгылон: ԥьоукы иааркьаҷны, ԥьоукы инеиҵыхны. «Жә-граммк, уаҳа ԥсыхәа ыӄам ожәьҭа!» — ҳәа зажәа иалгозгьы дубарын.

«Жә-граммк» — анырҳәалак, Лиошка, иахьа ѡызара изызуаз арԥыс маҵәаӄьа адрымҳәа дышьҭыԥон, ақшара згәы иҭоу абаҕь еиԥш иҵламҳәа икәа иҭацаланы дахьгылаз, илаҕырҙ иҷыжжы инеиуан.

Лиошка иҵламҳәа инапы аҵаргәаны наӄ абна агәҭахьы ԥьара кәаԥк алхны, иблақәа ааихмырсыҕьакәа дазыԥшуан. Уи ихы-иҷы убриаӄара зегьы азеиԥшын, иқәыҙбуаз ирҳәауаз ажәақәа иара иҷынҙа инаҙозу, инамҙозу аилкаарагьы уадаѡын. «Жә-граммк» — анырҳәалак, агызмалцәа зыӄәну ԥышәырччак ихиҷы ааимнадон, аха уи асапыншәах еиԥш иаразнакгьы инықәба ицон. Зегьы реиҳа дзыраапкуаз, «алекциа» изаԥхьарц иалагоз ракәын. Усҟан дтәон, дгылон. «Иазхоит!» хәа, амшә ахы зықәшәазеԥш, даныбыбуазгьы ыӄан.

«Еидызкылазеи абарҭ, ажьа шәыргәындеи бжьара зқәым ақәыцьмеи рыԥсқәа зхоу ауаа? — дхәыцуан Даҭикәа, ицәажәоз ирҳәауазгьы илымҳа инавмыжьʒакәа. — Агәымшәара? Ауатка? Аҳәса? Егьырҭ иарбанзаалак… амала, агәымшәареи ахаҵареи ракәым еидызкылаз… Адгьыли ажәѡани раҟара рыбжьоуп. Ари — дшәаргәындоуп,—днеизԥшит Зыхәба,ампыл еиԥш зҽеиҵацаланы игылаз арԥыс. — Убжьы рыҕәҕәаны аҕьеѡ ѡеихургар, иԥсы лбааны ишьхәаҿы аҽаҵәахуеит… Абас иҟоу еиҳа дшәарҭоуп. Аʒәгьы ииҵахʒам иԥсы фѡгар азыҳәа унықәыргыланы уиҵиуеит. Жәграммк абри изоуп изрыцҳашьатәым, аха иабаҟоу дызлоушьышша акгьы ҟаимҵеит. Ашәаргәында, аԥсыхьшәашәа! — Даҭикәа ицәымʒхара зынʒагьы ихыҵуа ианалага, уи илаԥш ааиҟәиган, Лиошка днаизыԥшит. Изыхҟьаз иаргьы изымдыруа, маҷʒак игәы ааизҟәандахеит. — Рѡыцьагьы урысҁәоуп, Урыстәыла акаршәра иааʒеит, аибашьра иаʒрыжәхьоу арԥарцәоуп,— руаʒәы ақәыцьма аԥсы ихоуп, егьи — ажьа аԥсы… Иаҳа еиҕьузеи, мшәан, иахьа ҳазҭагылоу аамҭазы?.. Амала, ажьа алым агәы аманы иузыҟаҵом, алым убжьар улшоит акәымзар!..»

— Арҭ, шәара шәымацара шәакәым, шьаԥхак злоу, гәыҟәандак зызҭоу ауаа зегьы ҳцәа ԥырҿеит, — иҵахәаҿʒа, аха мчы-мчы, ихәыцраҟәа аҿырылаʒѡа иаҳауан Зыхәба абду Филат ибжьы. — Ишьтәым, иаарԥеиԥштәуп, амала, убри иачыдахаз ирыҟәшәҵалак рыхәҭоуп…

Абду Филат днаскьеигарц дицдәыкәлеит Зыхәбагьы. Маҷк иахьынаскьаз, апартизанцәа заа идырмазеихьаз: амҿы ала аҿыуардын дырҭәит. Урҭ рышьҭахьҟа игьежьрацы нарыдиҵан, Даҭикәа абду Филат ижәѡахыр инапы ныҟәкшәа дивагыланы иҿынеихеит.

— Ҳы, ҳы, ҳы, Кәыкәла, узыраашьозеи аҳәаҟьаѡ ухы хисаеит, — абду Филат ибжьы мырдуцәакәа, иааѡыз дуқәа иҿы аган ианҟьо, аҿыуардын аԥхьатәи агьежь давагыланы днеиуан. — Абриаҟара иаашьо ҳаиуанк макьана сашҭа иҵанамгалацт, — уи дыззыԥшыз ацәажәара мѡахигарцы далагеит.

«Абгахәыҷы аҟара угызмалуп, абду Филат, аха ашьацҳәа ашьҭаҵашьагьы сара иахьа изымбеит», — дхәыцуеит Даҭикәа, зыжәѡахыр инапы ыкәку аҵаҳмада игәы изԥхаʒа.

— Еиҳаракгьы аԥхын иааҵашылоит: ауаѡ-ԥсыцәгьа ифаратәа ииаҵәҟаҟараʒа, аҳәашша еиԥш арахә ирҿаʒҭуа иѡагыло аҳаскьынҵәҟьа, иаашьаны иазыфом, — ихы аԥшнымҵаʒакәа даҿуп уи. Усгьы, аашьаѡ дахьцалак аҿырҳасра ауицхым — абри иубо

аҳаиуан еихиаа, ахыларҟәра иацәаашьаны ианҽырҳаслак, аҙаҙа иарбааз аимаажә аҵыршьы еиԥш, ҵаҟатәи ацламҳәеи хыхьтәи ацламҳәеи еихѡрны иааҳампыҵахоит… Ҳы, ҳы, Кәыкәла, аҳәаҟьаѡ ухы хисааит! — аԥсыҙ зыхәлахаз аҙыцәа аиԥш ахәда ҭҳәаны, ихәцәырххо, ахы калакәыт ыркәаталеиуа иаханы инеиуаз иҽеы, ибжьы еиҵанакәиргахуеит.

«Иахгала, иахгала, саргьы ццакыра сымаҙам», — асаара дышьҭаԥшуа, дцәыҵаччон Зыхәбагьы.

— Нас, Карп-иԥҳаи сареи ҳаицхырааны, ҵаҟатәи ацламҳәа лара дахо, хыхьтәи ацламҳәа сара сахо, иааулак, аҟәырҿ-сырҿ ҳәа инаганы рҭыԥқәа рҿы инҵаҳартәоит… Ус ҽенак шаҟантәы…

– Абду Филат, — иҳәеит Даҭикәа, — абри аҽжьы цәгьалатәҟьа аҭубар алҵуеит, зныкыр иуфахьоу?

— Ҳы, — Даҭикәа иихәаз игәы ишналакьакьаз удырратә даахамчамит уи, — шәарҭ аѡсҭаацәа, ишәымфара иҟоузеи, ҳаҙмахқәа ҭашәырцәыр, ааԥынра шааз ҳзырдыруа адаҕьгьы ҟалашам.

Зан илырчыхәчыхәыз ахәыҷ иеиԥш, ибжьы ныхҵа-аахҵаны дыччеит Даҭикәа, дԥышәырччон абду Филатгьы.

Кәыкәла, ахәы зыцрыссы иҟоу ашьындырҙаақәа ирымашәыз аҵаашьашьалқәа ырхьархьаруа, иазырҳәауа ацәаԥҽыга ажәақәа анамырҳарц аҭахушәа, алымҳа хцыцқәа ақәыжьны, иахо инеиуеит. Ахәырдхәырд ҳәа абжьы гон ршьапы иаҵахыхуаз асы.

— Абду Филат, — иҳәеит Даҭикәа, ихәыцрақәа иҽеарымхны, — ишубо ҳҿаҳахеит, ҳдагәахеит, ҳлашәхеит — адунеиаҿы иҟоу ҳәа акагьы ҳаздыруам…

— Нас, сара ишәзызугәышьарызи, аблеи, алымҳаи, ахәдеи сырҳақьымым, анцәа ибоит, — днаԥыѡлеит абду Филат.

— Уҳақьымуп, исцәумҙан, абарҭ иахьа иныкәҳәа-аакәҳәаны, узлацәажәоз ажәабжь ҿыцқәа, саргьы исаҳаратәы иҟаҵа. Уи, иахьа иаҳку абри абцьар азы ицьаԥҳануп, игәашьымхуп, иҟаҳамҵаша ҳнарҟаҵоит, иҳалымшаша ҳалнаршоит…

Аҵаа иаҳа-иаҳа иԥьбарахон, ршьапы иаҵахыхуаз асы ашьҭыбжь ҳаракхон. Даҭикәа иажәа аҭак дазыԥшын, абду Филат ҿиҵуамызт.

— Уаҵәы ахәылԥазы, абри абна нылҵ адәҳәыԥш аҿы усзыԥшыз, — иҳәеит абду Филат, акыраамҵа анца ашьҭахь.

Адырѡаҽены, амра аҭашәахагьы амраҙакәа, дырѡегьх, асы еимаѡны аҿаанахеит: раԥхьа аҵаа-ԥша зҵагьежьуаз ахырг-сы, аматра ахы иҭалозшәа аҽеикәарҳәны, ԥытрак абна иҵагьежьуан, нас иалагаз «ахырг» ҟәашҙа аҵааршәы иныкәпсаны, ашә ҟьан-

тазқәеи, аԥь мадыхқәеи, атԥаатԥла шьапхышқәеи инарыбжьыс-аарыбжьысуа, икәкәаҙа абна илаланы ицеит, асырҳәы амҩа ззылнахыз ас-цыра ԥаћьақәагьы еибархәмаруа рҽаархеит.

Абду Филат адәхәыпҵш ззиҳәаз аҽы иааины иԥшуижьҭеи акраатԥуеит Зыхәба иҩызцәеи иареи. Уи арахь данаауаз иааигаз: Ваниа Весницки, Миша Дубанец, Онуфри Бистров рыҿшаны, рацәаҙакгьы еицәыхарамкәа, амраҭашәарахь ала абна атԥкар илатәаны, иара дауазаргьы абынстәы дауеит зларгәахәуаз амҩа иапҵшуан. Зхамы шкәакәа иҭашьшьы игылаз абнагьы, абду Филат изыԥшушәа, алымҳақәа кыдҭаны иҙырҩуан.

«Уатԥы ахәылпҭазы...» — иҳәеит уи, — дхәыцуан Даҭикәа, асы зыкәнауз аҳаргь еиԥш ихыгьежьаа-шьҭаҭачаҙа игылаз аҧса дахьамҭатәаз. «Ахәылпҭаз» — исаатым, иминуҭым: амра ҭлакашәара ианлеилак нахыс иҭашәаны иаалашьцаанҙа ахәылпҭаз ҳәа иашьҭоуп ҳара ҳҽы. Ус акәхап араћагьы... Ашьыжь, ахәылпҭаз — аа, ҳабацәа саатс ирымаз... Нас, урҭ рымш х-саатк ракәызма иамаз, мшәан?! Абду Филат имшгьы х-саатк ракәхап иамоу...

Аа, ожәшьҭа уԥшыз... Дмааргьы. илухуазеи, иара иқәла зыкәлоу, аҭыҩра иҭалаз амшә еиԥш, алҙынрак аплита ахы ишыкәтәоу иаархыргоит, — Даҭикәа инапы наиргҙан, зҿырхәаҙаны ибла иаԥырахаз аҧсамахә даннаха, ихаҽыҵәћьа зеидара ззышьҭымхыз махәык ԥћьан, асы бахҵәа хьшәашәаҙа ихәда илҭаҧсеит.

Есааира зҿызрыжәпоз алашьцареи еихашьшьы илеиуаз аси еимырттааула, акыраамҭа иапхьаћа дыпҵшуан, аха аҙәгьы ихабар ыћамызт:

«Мап, абду Филат сара сижьауам, амала, изаћароузеи уҳәарауазеи уи «ахәылпҭаз...»

Абри аамҭаз, аҷакҳәа Даҭикәа ишьҭахьҵәћьа маҵәык аԥҵәабжьы геит. Уи ишьымхқәа дрыкәҵәиааны, ахьшәҭҳәа дааҳәын, иавтомат ҩышьҭихуаны, асы шкәакәа дналибааит абду Филат.

– Сара егьсурым, аха абна ыцәоуп иумырҷыхан, — иҳәеит абду Филат, аԥыкә-ԥыкә ҳәа дыччо.

Даҭикәагьы дыччазшәа ћаиҵеит, аха иҩызцәагьы иаргьы ргәырҿанызаара, абду Филат ацәыцә иахьеиҩимхыз дѳеилшьаа дагеит.

— Егьаурым, ари абна сара шаћа издыруа аћара, агьшәма ԥҳәыс лдулаԥ иҭоу лзымдыруазар ћалап, — Зыхәба ихьыз шхьымҙгишьаз аниба, изқәа днаснасшәа, дирҭынчразы иҿыназикит абду Филат.

Ажьа-кәараҵа ашьҭақәа реиԥш акәын еихьыр-еиԥыр асы ишылубаауаз абду Филат данаауаз ианиҵаз ишьҭаҭыԥкәа. Урҭ ирхыршәланы, аҵкьарҭа иқәгылоу аспортсмен инапқәа реиԥш зымахәқәа асы илакны зҿырхәа игылаз аҧсаҵлақәа инарыҵасаарыҵасуа, саатқгьы аамҭа мгакәа ақыҭа иаалалеит. Игәкыгәыкзаа, ана-ара, аҵх шкәакәа иалубаауан аканзара зҿазызкхьоу агәыл-шәҭы аԥштәы змаз алашара ҭаақәа.

— Шәааԥшы ара, — иҳәеит раԥхьа игыланы инеиуаз абду Филат Даҭикәараа анааихьза. Иара, агәашә еихаҟәа хәыҷы ишьапы ѡаҵаҵашәа иааиртын, ишәытаза асы илубаауаз аѡны-лаҟә хәыҷы ашҟа иҿынеихеит.

Знымкәа, Зыхәба ипартизанцәа иманы абри ақыҭахь дшымѡахыҵхьазгьы, уахада урҭ абри ашҭа иҵанамгалацызт. Даҭикәа иѡызцәа ргәы рҿаниҵарц иҿы ѡеихихуаны, уаха абду Филат «рфурҭ аʒы шаиржәыз» анааигәалашәа, иҳахьлак ҳахьааит, иҳәан иҿааникылеит.

— Шәсышьҭал! — рышьҭахьҵәкьа еиҵаагахт абду Филат ибжьы.

Ашырҳәа ианаахьаҳә, ажәѡанахьтәи дылбаазшәа рышьҭахьала дааигәаʒаны даарыдгылахьан уи.

«Ҳаи, анцәа иныс, абри аҵаҳмада сыширхаго», — ааигәахәт Даҭикәа.

Егьырҭгьы дырѡегьх иԥьашьаны инеихәаԥшы-ааихәаԥшит, аха аʒәгьы ҿымҭкәа, абду Филат инаишьҭалеит.

Раԥхьа изыѡнашылаз ашьҭахьтәи ауадаҿы, иҟәыпс-ҟәыпсуа аԥхарра ааргәыдшәшәалеит. Уи иаразнак Зыхәба илаԥш ааѡнаиргьежьит: хышә амаʒамызт, анацәаҭыԥқәа зынпыҟҟала иҟоу аҳаԥшьа еиԥш иҵашьыхааны акәын ишыҟаз. Иҵрааны иҟаз агәҭантәи ашә иавҵыччаны, ауада зҿыѡназыԥсоз ашәахәа ԥсадақәа ирылаланы иааиуан, еиқәных азхаз иқәгылаз рԥынҵақәа зырчыхәчыхәауаз акартош-џьы афѡы. Гагақәакгьы цәырҟьа-цәырасуа, зны-зынла ацәыҵаара инадырбалон.

Абду Филат, бзиарас иҟаз зегьы зыѡныркааузс ауада анырѡнашылаха иамраʒакәа, ашә ҟьаҟьаʒа иаартны, даалагылеит ԥҳәыс ҳаракык. Ахсаалага еиԥш, уи лышьҭахь ала дҭызхуаз алашара иадубалон, игьагьаʒа, лʒарапа иѡаҵагыло иҿаз лыгәчам ҟьаҟьақәа. Лхы-лҿы цқьа иубарҭамызт, аха иқәҳәаны иҟаз лхахәи еиларшаны лхы ашьҭахь иадыз лыхцәи иуарҳәауан, зыцәцәымҭа иҵагылоу ԥҳәыск шлакәыз.

— Бзиала шәаабеит! — лҳәеит аԥҳәыс, илаҳа-лаҳауа ауадақәа ирыѡназ аԥхарреи акартош-џьы афѡи реиҳагьы лыбжьы хааʒа.

— Бзиара ббааит! — налаҭеикит Даҭикәа, асырʒ зцыркәкәо еилагылаз зегьы рцымхәрас.

Аԥшәма ԥҳәыс лысасцәа ахьналԥхьаз ауада иаҳа иҭбаан, иагьеилырган. Зымгәацәа қьаадла иқәыршәны, наскьа акәакьаҽы ашькаԥ ахы иқәгылаз алампа шьапеихархә, астол иқәқәаз аарла иарлашон. Уи аԥҳәыс адашьма лшьапқәа ахьысʒом уҳәаратәа, дыʒсаʒсо днеин, алампа ахьықәгылаз иаақәхны, дахʒыʒааua, азхаз аҽы игылаз астол иааганы иаақәлыргылт. «Ҳашьцәа анемеццәа шәахь!» — днаԥхьеит Даҭикәа, алампа ашьушьа иақәыршәыз агазеҭ цыԥжәаха ѡежь.

Аԥҳәыс, алампа алымҳацә кьамама хәыҷы ѡҽалырцәиаан, ауада иаҳагьы иаалырлашеит. Инылгәыдыпсалаз ашәахәа цәышқәа, зқәыхәмаруаз лхы-лҽы гәыкы, лгәы ԥшʒа лаԥшыла иааиԥхьыршьшьааит завтоматқәа зытәгәыбжьара ибжьаргыланы, лаԥхьаҵәҟьа итәаз апартизанцәа, ларгьы ирмаʒашәа лылаԥш нархылгеит.

Армарахь ала иҽаз ашә аартны дааѡналеит ҭакәажә аукы, абаакы, аха дахьыҟаз деинаалаʒа. Даҭикәа ашырҳәа дѡаҵкьан, аԥсшәа ҳәаны дналеихырхәеит аҭакәажә. Зкомандир иҟаиҵаз збаз апартизанцәагьы ѡаҵеибарҟьеит.

— Сынтәа аиԥш ʒынра жәашықәса раахысгьы иҟамлацт, — лҳәеит иааѡнашылаз аҭакәажә, ахьҭа иакызшәа лыбжьгьы қыцьқыцьуа.

– Есааира аҿрыцәгьо иаауеит, — наҭеикит Даҭикәагьы.

– Ҳаурыс ʒынра атәым дацәымʒуп, — иаагеит абду Филат ибжьгьы. – Ах иазымгаз — аҵаа, аҵаа иазымгаз — азѡа, аршра…

Абду Филат иажәақәа зегьы ргәы аадырҟәандеит, аха аʒәгьы рықәҽимҭит.

Арҭ ахьынʒеицәажәоз, аԥҳәыс илымаз ала астол аалырхиеит: акартош ԥьны, ижәны, зцәа иҭԥхаауа иҟаз анаша-рҵәы аҭәаҵла ахышәҭ иалху асараԥь иамазкуаз аҳәашша, рнапала ирʒыз ача уҳәа, бжьымз раахыс абас иааидкыланы урҭ раԥхьа иқәымлацыз афатәқәа.

— Зны ҳиашуп, зны ҳҳәынаԥуп, ожәшьҭа ҳзакәу ҳаргьы иҳаздыруам, — лызнапык ала лҿыршәшәауа, егьи лнапы ҭыпсаала штоԥк ахәцә ианкны илыманы дааин, астол инықәлыргылеит аҭакәажәгьы…

Аимхәыц зхыҳәҳәыло иҟаз акартош уатка, маҷк аҭабылфѡы ахын, аха ухагәҭа инаркны ушьапԥықә аҽынʒа уеилнашьаауа иԥьбаран.

— Сара с-Алик, ианду дикәыхшааит, иԥышәкәа цқьа ахшгьы рыкәымбацызт, дмаалақьын… — иҙыфаны иҟаз лыбла цәышҭыггақәа кыдырхаланы дналагеит аҭакәажә, хпыҷк-хпыҷк анаарылс ашьҭахь.

— Мама! — даахәыҵәы-ҳәыҵәит аԥҳәыс қәыԥш. — Баламгахын, сбыҳәоит, ҳара ҳамацара ҳакәым урҭ агәырԥа ззааргаз…

— Дмаалықьын, иара дыччаанҙа иблақәа ччон, иахьа ԥьара хаарак иԥыхьашәар, икәа иҭаԥьгәаны исзааигон, — даҟәыҵуамызт аҭакәажә, — сара сҷакәын дахьышьҭалоз, уаҳа аҙәгьы, уаҳа аҙәгьы… инапы хәыцқәа сыхәда иакәыршаны ишикыз, уа даахьшәашәеит… Уажәы, хазы-хазы ҳашьҭалоит, Алики сареи…

— Лмоҭа хәыцы деиҭалгәалашәеит, — иҳәеит абду Филат, Датикәа ихы наидикылан. — Жәиԥшь шықәса ихыҵуан. Иқәлаки иареи анемец солдаҭ дышьны иавтомат ахьихырхыз иакҙит…

— Усҟан, уи алаԥынҵа икылҟьаз, сшьымхышланы сиҳәеит — патрона заҵәык сара сызгьы игәаҡьрацы, аха:

«Аа, аурыс! — иҳәеит уи, иҷы ахьынҙацоз еихҳәаны дыччо, — аҧсра бзиа баргьы ибҭахызаап, мап, мап, бгәаҟла, быбла бџьа абалаайт, быԥсы ахала иҭҟьышәаанҙа ус адәы бықәыз», — абас ааиҳәан, сыззыҡьаҵәыҡьаҵәуаз сымҭаҙакәа, ашҭа дылҭыҵны дцеит.

Анду амыткәма лҳәауан, аха даныз, дандууз аҙәы лаҡырҙык налҷшәауамызт — аарԥара бааԥсы иҭанарбаз аҙыхь аҷышәҭа еиԥш акәын рлакыҵақәа шабажә-шабажәҙа ишыҟаз.

Ԥытрак зегьы еилашьшьы, ҷымҵакәа еилатәан.

— Ҳара ҳиааиразы! — ахпыҷ аақәылхын, акеԥ ҳәа Даҭикәа иаҵәца амгәацәа иԥанылҟьеит аԥҳәыс қәыԥш.

— Иаҳзыԥшу аиааира ду азы! — иаҵәца аақәиԥаан, дԥаҵҟьеит Даҭикәагьы.

Акеԥ-сеԥҳәа игаз аҵәцақәа реинҟьабжьи ибылбылуа рдаршьа инҭахәмарыз ауатка џьбареи, азныказ иааилазырххаз агәырԥа нырхырцан, илахҷыхҙа еиҭаақалеит анду лыда зегьы. Уи уаҳа ажәакгьы мҳәакәа дԥагылан, деԥыхәа-еиԥыхәо, агәҭантәи ашәқәа акы аалыртын, еиқәылашьца иҟаз уадак дныԥналеит.

Акыраамҭа иахьимжәыцыз акәу, дааԥсаны дахьыҟаз акәу, Даҭикәа иижәыз аԥ-хпыҷк даашьҭырԥаан, дласкәантраҙа, игәалашәарақәагьы иаргьы еиманы, иԥеиԥеиуа аҳауа иналалеит: уи раԥхьа Владики Софиеи ааигәыҵеиҳәҳәаазшәа игәы иабеит, нас, днаҙеит Аԥснынҙа, дхынҳәит Саратовҟа, ибла иаахгылеит аилабылра иаҷыз Белосток ақалақь… Ус дшааиуаз, иаԥхьа

итәаз аԥхәыс ԥшӡеи иареи рылаԥшқәа ааиқәшәеит. Лара дышихәаԥшуаз дахьаҟәикыз ԥхалшьан, лхы лалырҟәит, иара лылаԥш ахьицәылҭәахыз ихы иаирхәан, амцаԥшь зхыҳәҳәыла иҟаз ишьауардын блақәа рыла дишьышьуан, дишьышьуан, есааирагьы деилшшауан…

Раԥхьа даниба, еиларшаны лхы ашьҭахь иадыз лыхцәы, уажәы акны иԥаны, иҳәылмышьӡа, лгәы ԥшӡа ҭҭәаақәа аҿрыбжьаҵа, дызхатәаз астол илаваӡ ицон. Лхы-лҿы гәыкы иқәхәмаруан, амаҷар еиԥш аччаҳәа аилашра иаҿыз лшьа, лпышәқәа ҵыс-ҵысуан, лыблақәа хәашьуан — лаԥхьа итәаз арԥысгьы блала дшишьышьуаз дацәымѡашьо илдыруан.

Лхы ѡышьҭылхын, дырѡегьых дѡеиҿаԥшит. Ожәашьҭатәи ауачарад бара ибтәуп иҳәауазшәа, илаԥш мчыла иаалҟәикәкәаан, астол ицахатәаз егьырҭ днарылаԥшит: абду Филати Онуфри Бистрови еидшыланы акы иалацәажәон, егьырҭ апартизанцәа арԥарцәа рѡыцьагьы маӡала аԥхәыс илыхәаԥшуан…

Сааҭыбжак ашьҭахь, апартизанцәа рқьафқәа ҷыгә-ҷыгәӡа иҟаҵаны, зкәата-шьапы гынҷынаақәа зҵарбаҕьа игылаз апечка-буржуика рыгәҭылак, аѡны аҵаҟа апогреб аҿы итәаны, арадиодкылага хәыҷы иазыӡырѡуан. Уи акыраамҭа ихәар-чаруан, ашыш икылахаз аҳәынаԥ еиԥш иҷыжь-ҷыжьуан, инеиԥынкыланы, ухагәҭа кылнаҵәаратәа ишәышәуан. Нас, иаалырҟьаны акеѡ аатҵаргеит: «Ицәажәоит Москва! Ицәажәоит Москва!»

Даҭикәа ишьа зегьы еизыкәкәаны ихахьы ицазшәа днеилууаан, илабжышқәа аахаҟәҟәалеит.

«Асовет информбиуро аҟнытә! Аибашьра бааԥсҭақәа рышьҭахь, декабр мза 30 аҿены, Асовет Ар ахы иакәиҵыртәит Калуга. Уи инашьҭархны — ақалақьқәа Белев, Мешьчовск, Серпеиск, Мосальск. Иахьагьы, Брианскҭи афронт ақәҿиарақәа аманы ажәылара ишаҿыц иаҿуп. Уаҟатәи ар, декабр мза анҵәамҭазы, Белеви Верховнеи рҳәааҿы ииаины иаатәеит!..» Игон агәыгра дуӡӡеи, агәҿанызаареи, афырхаҵареи зылжжуаз Адгьыл ду абжьы.

Апартизанцәа рыԥсыԥ алага-ѡагараҵәҟьагьы иаҟәыҵны, ишьханԥсыланы итәоуп.

«… Анемец фашист мҵарсѡцәа ирҳәауа зегьы башоуп — атәыла аԥсы шҭац иҵоуп,— еиқәтәара ақәым, абахә иалҿҿеаны иааиуа ашьха рѡаш еиԥш ицқьоу, еилгоу адиктор ибжьы. — Афатәи, ази, ааглыхреи рзы хра злоу базақәаны иҟалеит: Поволжие, Сибра, Урал, Казахстан, Абжьаратәи Азиа. Ауадаѡра бааԥсҭақәа

ҳшырҭагылазгьы, абарҭ араионқәа рҟны, ачарыц шкәакәа аарыхраҽы, 1940-тәи ашықәс иадкыланы иугозар, 1941-тәи ашықәс азы ҩ-миллион гектарк рыла еиҳаны илаҵоуп…»

Абас, акыраамҭа ҧықәсыларак ҳәа амаҳамкәа игон Адгьыл ду абжьы. Нас, аҽаанахеит бжьымз раахыс ирмаҳацыз амузыка.

Абри ауха ҵхагәҭанынҳа, зегьы апогреб ицәыҵатәаны аицәажәара иаҽын. Цқьагьы еибадырит: изҭаз аҧшәма ҧҳәыс Маргарита Иван-иҧҳа Масиукова дырҵаҩызаарын. Уи ирзеиҭалҳәеит аибашьра ианналага аҽены аахыс лхаҵа ихабар ҳәа акгьы шыҟам, лыҷкәын Алик афашистцәа дшыршьыз, хышықәса зхыҵуа лыҧҳа хәычи арыжәтә иачычаз ланхәеи лареи шааидхалаз.

— Схала исзымгәаҕьыз сыҧсы сеигҳом, сацәшәауам, даҽеак азы исҭахым, — лҳәеит Маргарита Иван-иҧҳа аҵыхәтәаны. — Сахьышәҭаххозаалак сыхиоуп, исыдышәҵо ҟасҵоит…

Абри ауха нахыс Зыхәба ипартизанцәа ирхиҧхьаҳалеит абду Филати Маргарита Масиуковаи. Иагьрыдиҵеит, иахьынҳазалшо рҽыҵәахны, Асовет информбиуро иҟанаҵо адырраҭарақәа еилкааны, ажәлар рылартҵәара иалагарц.

◦9◦

Аихамҩа ахьшьцәа рныртҵәара, ашьҭаҵарҭақәа рыбылра уҳәа, аҵыхәтәантәи аамҭазы аҕа инаилакшаз аҵәыршы дараапкын, амшцәгьа збо алашәагатә реиҧш дыҷҟьаса ақыҭақәа днарылалеит.

Ауааи алақәеи ракәым, инханы иҟаз акәытқәаҵәҟьа ркакаҷбла хәычқәа ҭынч инеиқәыпсаны изыцәомызт. Урҭ рыбжьы жьакца рхарззала ашҭа ианааҭалалакь, аҭаҳмадацәа рыпсы ҩеины рыхәцә иҩыҵачуан, аҳәсақәа ргәы аҽареиҷьуан.

Уашҭа ҳанҭала унапы ыргьежьы узаҳҧымлази ҳәа аҭаҳмада инеигәыдҵаны дыршьуан, быхш аҙы абҭеит, ма иҳамҵабҵаз ашша ҵаацәоуп ҳәа аҭакәажәгьы ақьпсықь дыҵырхуан.

Урҭ, ажьа ашьҭа иху аматҵуарқәа реиҧш, аақ-аақ ҳәа еишьҭашуа, Вишниовка ақыҭагьы иаалалон.

«Иабаҟоу апартизанцәа? Иаажәг апартизанцәа! Мап анакәха шәынҳартҵәоит, шәынхамҩа шәалакны шәаабылуеит» — ишрылшоз ихәаауа, бҷьар-шьхәала иаарысуа, ҷьара еизырцон. Нас, ирхык, ирывак инарышьҭуан ахқәа. Аха апартизанцәа рыҙбахә здыруазгьы, иззымдыруазгьы инеибанеиҧшны «рҽы аҙы ҭа-

ҭəан» — џьоукы рыхқəа шьҭацала асааракa иԥшуан, џьоукы — абнахь, џьоукгьы — ажəѡанахь. Ари афашистцəа араапкуан, рцəа иҭыҵуан, иҭалон, амзаатə рзаанагон. Ианырмуҙалак, аҟəҟəаҳəа инрылаҵаны, ирааны инышьҭарҵон, нас, ишааиз еиԥш, ԥшатлакəҵас иныҵаба ицон.

Усҟан, срымбанда аҳəауашəа, ақыҵа налҵ, абна еиқəара аҿылаpҟəыҟə, ахылԥа абз еиԥш иаҿаркьакьоу абарҵа хəыҷы алахь иҭаршьшьы, аԥенџьыр-бла еиқəаҵəақəа ҭырлашьцаа абрахь иааԥшуан Микола Верховски иѡны.

Алаԥш бааԥсы иацəырхьчарц рҭахушəа, зҿырҷəҷəаны иаԥырагылаз аџь-ҵлақəеи, иҟəашҙа, изцəаԥштəхəны излагылаз асы шкəакəеи ракəхап, уи аѡны хəыҷы, ақыҵа зегьы шьаҟьаны ианахыслоз, аҷа бааԥсы ибла иацəызхьчалоз.

«Оҳ, гəышьа, дырѡегьх иҳахнагеит, арахь зҿы мҳəыша!» — даақəыԥсычҳаны, дызкылпшуаз акылхара даадҵуан Микола, аҷа имашьынақəеи имотоциклқəеи ақыҵа ааныжьны, иҭагə-ҭасуа рҿанынархалак.

Инықəлашон, зыԥсыԥ алага-ѡагара иаҟəыҵны, ихшəаа, заб ишьҭахь игылоу Галиа лхы-лҿгьы. Нас, уи аҟыԥхəа даақəҵəиааны, аԥшҙа еиԥш, ауада хəыҷы акəакьаҿы иҟоу акылҵəара дылкылашəкəа, аѡны аҵаҟахь дцон.

— Васиа уцəоума? Арахь ууаԥши, дырѡегьх иҳахнагеит, — уи дшьапҵыркьакьо днеихагылон, зылацəақəа еиқəыԥсаны, еиҵхəаа акаруаҭ иқəу ахəы.

— Аҙы! — иҳəауан уи, иҙылабахьоу абажəқəа реиԥш ихəылԥшша иҟоу иԥышəқəа аарла иѡеиқəыхны.

Галиа лызнапык, аԥлакь еиԥш ишу ахəы ихы инаҵаҵаны дѡахо, егьи лнапала илку лаҵəца ҟьашҟьашо инаганы иԥышə иныкəылкуан. Аҵəца қыџьқыџьуан, ашыра азымчҳазшəа иқьышəқəа ирыдԥон, наҟ-ааҟ иҿыжжы илеиуаз аҙы ихəдаҿы еиԥылаанҙа инықəбон, иԥышəқəа, ибз, иҿыҵа иаҵашьшьы, ацəымса аиԥш аҙы ржəуан, иҟырҟы, еиҷырблаауаз иѡнуҵҟа, ишабаны ишыҟац иаанхон.

— Аҙы! — дыѡныҷзуан Васиа дырѡегь, иаҵəца ааиҿыхны ихы ахчы иныкəылҵаанҙа. Илацəақəа еиқəыԥсан, акəаҷаб алашара ҭаа зыкəԥсаз ихы-иҿы апырпыл аиԥш иҟаԥшьын, дшынеибаркыз дбылуан.

Ихəарақəа хымжьыжькааит. Абар ожəшьҭа мчыбжьык аиҳагьы ҵуеит, Васиа Иаковлев Микола Верховски иѡны днаганы даанрыжьижьҭеи. Иѡызцəагьы зныкѡынтə раҟара иаакыдгылахьеит,

хәшәқәакгьы изааргеит, аха еиҧьхара имам. Иҭахуп, хымпадагьы иқәыршәатәуп асулфамидтә хәшәқәа. Аха иабаҟоу, адгьыли ажәѡани ирыбжьакнаҳау, аҳауа ада гәыгыртә змам ирѡызцәоуп Микола иԥхаи иареи.

— Аҙы! — дырѡегьх аарла иԥышәқәа ѡеихихуан Васиа.

Ихы лнапы натҭатҵахны, атҵәца неиҧалкуеит Галиа. Алеи-аԥси рыбжьара, иара еиԥштҵәҟьа ишабажәҙа иааиҧылхуеит уи.

Аԥатҵасаѡы икомпресс ҟатҵагақәа реиԥш еиқәыцәаак, еиларҵәины иаԥхьа аҟәардә иқәуп, Галиа зхырҷара дахьымҙаз ачаврақәа. Урҭ уажәы-уажәы ирбааҙаны илахь иақәылҵоит, ихәда итцылшьуеит, инапқәа ахыза иаатҳны, апианист инацәкьарақәа реиԥш иҭхәаа-тхәаа иҟоу инацәкьарақәа ирыбжьылшьуеит, дихагьежьуеит, дхәырбгьыцны ихәра даҧазар лҭахуп, аха илымчузеи…

«Аҙы!.. Сан!..» — абарҭ аѡажәак роуп иҧакҙоу, аха Галиа лнапы аанкыланы акыраамҭа ишьышьуеит. Абарҭ анапы разқәа, анапы ԥшқақәа зтәу дибарц иҭахушәа, аарла ибла аахтны, дѡалытԥаԥшуеит. Аҭашәара иаҧу амра ашәаԥшь рҧыкәыршоуп ибырлаш-бла ҷыцқәа.

Иҭахуп иааԥымҵәаҙакәа абас длытԥаԥшлар, аха иауам, атса зхарҭәоушәа ихьанҵоу иблацәақәа ҭааҙа дырѡегьх рҽынеиқәырԥсоит.

Уи дазԥшушәа Галиа ауеимадаҳәа инеималҭәоит. Ԥаса гәаҟҵәаҟрала иҭәыз лыблақәа, уажәы ихыхәхәо лаҕырҙыла иаатәуан. Ожәраанҙа, лаб дицәыԥхашьаны лылаҕырҙқәа илырбаҙомызт: абжакы, ахә дахьышьҭаз апогреб аҟны икалҭәон, иаанхаз лыманы, рыѡны ашьҭахь, ахаҳәқәа ирыбжьахәмаруа илеиуа акәараҷҷа ашҟа дцон. Уаҟа лызхара дҵәыуаны, лҧы ҵаа-ҙык нақәтәа-аақәтәаны дхынҳәуан. Аха, ожәшьҭатҵәҟьа лылаҕырҙқәа лзыҵәахуам, лажәагьы:

— Саб! — деиҵақьы-еиҵақьны дҵәыуо, ихәда лҽаахалыжьит Галиа. — Ҳала шааԥшуа даҳцәыԥсуеит, исылшом, сахьихәаԥшуа сзычҳауам, дрыцҳауп!.. — ицаҳәцаҳәуа ихәда инавалаз иԥҳа лылаҕырҙқәа, дааилыршьааит Микола.

– Быстыҳә, сыԥҳа! — иҳәеит уи, иаарԥшқаны, — сҽысшьыр сыԥсуеит, уаҳа исымчу ҳәа акгьы сыздыруам.

– Ҙержинскынҙа ицазар, ахәшәқәа уаѡы иоур алшон, — ақьыпшәыпра дааҟәытцын, асарарҟа дышьҭаԥшуа ҧаалҭит Галиа.

Микола ихы иқәыжьны дхәыцуа дтәан. Уажәы иԥҳа дызлацәажәо, иара хәыцырҭас имоуижьҭеи акраатҵуеит, аха уаха

дахьышьҭоу иизбо, ашьыжьтәи ахҭысқәа ихдырбгало, шьыбжьон иизбо, ҟаҵашьа шамам хәылпазынза иаҳауа мацара, иахьанза абас дауеит.

— Ҳаҳәшьаду Софиа лҷы ицазар, уи зегьы лыԥшаауеит, — даҟәыҵуамызт Галиа.

Микола ихы ԝышьҭихын, иԥҳа дрыцҳашьо даалҷаԥшит:

«Софиа лыпсы анцәа илҭахьеит, Софиа ҳәа аҙәыр дбымоу ԥьыбшьома рыцҳа!» — абарҭ ажәакәа иқьышә иаакәыхх-аакәыххын, иҳәарц азы маԛк ауп иааигхазгьы уи. Аха «лгәырԝа гәырԝа зацсҵарызеи», — игәахәын, иҷеананикылт.

— Ҳаҳәшьаду Софиа илзымдыруа Зержинск иҟоузеи, аԝны унартәаны, лара али-аԥси рыбжьара иуҭаху зегьы узылԥшаауеит.

— Ибзиоуп сыпҳа, ма Софиа лышҟа сцап, ма даҷеаԥьара, амала, ахәшәкәа сымамкәа схынҳәуам. Сеиқәыршәа, — иԥҳа лхы днагәҙын, Васиа дахьышьҭаз ашҟа иҷылеихеит Микола.

Васиа аухаҵәҟьа дхыҵуеит ҳәа иҟамызт. Рыхԝыкгьы ҙи-маҭи реиԥш ишааиқәҵәашоз, аҵх абжеиҳарак цеит. Ожәышҭа ибла цәымҭаазаргьы ицәымҭааит аныргәахә, ишьапҵаркьакьо иааихыҵын, акәакь игҷагылаз акьыбала аԝада ихалеит.

— Иаарлас, сыпҳа! — иҳәеит Микола, иара уажәгьы ибжьы ныҵакны, дмах-ԥсахуа имаҭәакәа реидкылара дахьаҷыз.

Уи дыпханы иҷеилеиҳәеит, Галиагьы, шәырак, аҳәашшеи акәтаҕьи рыла ирҭәны илыма дааидгылеит.

– Иаҳҷаҵахәызар — Васиа ихәшәкәа ирыцны ихынҳәып, иаҳҷаҵахәымзар — изҷаҵахәу аҙәы ихәлаҳап, — иҳәан, ихьынҵыԥьҙа иҟаз ишәыра аалымихит.

– Ишеибаҳҳәаз – асапын, аԥьыка, агаз, арахәыц – аԝныпҳәыс зда дхәарҭам «ааухәарц» уцоит.

— Исаҳаит, аԝыза акомандир! — ишәарҭлеи быкә дуқәа абақ ҳәа иааидыкшаланы, ихгьы инапы надикылеит Микола.

Еиҟәжәаны аҵаара иаҷын. Ахәра иаҷаз абымба ҷыҵкәа рыпштәы зманы, ажәԝан иаҵататаз апҵа цыжәхакәа инрылсаарылсуа инеиуан амза гәылҭәаа хаҷы хьшәашәагьы.

— Бҷеырҕәҕәаны быҟаз сыпҳа, — иҳәеит Микола, абарҵа иааҵҵны, ашҵа ианаакәгылоз. — Уи макьана аҧсразы акгьы ихьуам, игәы ҕәҕәоуп, дыҷкәынами, ихәра дакәпаратәа дыҟоуп. Анцәа иҳәар, саргьы сманшәалаханы, ирласны схынҳәып сгәахәуеит… — Дкәанызануа шьаҷакәак иапхьаҟа иааҟаиҵан, даатгылеит Микола: «еибашьроуп, ауаԝы дзыкәшәаша иудыруеи, сыпҳа лылахь

снагәҙны сцап», — азныказ игәы инҭеиҳәан, аха иҽааникылт уи: «иаҳагьы илзеицәоуп,лгәы зысшьҭрызеи», — деиҭааиԥхьхәыцаан, ашацаҳәа иҿынеихеит.

Галиа дзаҵәны лхы баua, лчымазаѡ изы лгәы аҵра иҵамгыло абарҵа данааҵала, рла хәыҷы Пушок бажәгәалеиуа лшьапқәа аҽаарыднаршәлеит. Уи маҷҙак лгәы ааннакылан, иѡышьҭыхны, илгәыдырҟәыҟәала илыма аѡныҟа дныѡналеит.

Галиа уаҳа дышьҭамлаҙакәа, мҿқәаки ведрак азна арацәеи лыманы, Васиа дахьышьҭаз ашҟа длыбааит. Апогреб акәакь аҿы игҿаҟәыҟәын х-шьапы заҵәык ирхакьакьаз аҵыңьтә печка — «буржуика». Уии хыхь ирзыкҿаз аплитеи еимадан. Галиеи Миколеи раамышьҭахь Васиа игәаҟра збоз, иажәа заҵәы-маҵәқәа заҳауаз, иагьеиҭазгоз абри аԥечка хәыҷы иѡахылҵны, икахәхәа ажәѡан иналалоз алѡа заҵәы акәын.

Галиа лведра наргыланы, лымҿқәагьы ԥшьшьала инавалҵан, дааины Васиа дааихагылеит. Ихәда аҙы ахьылбааua убартә иҵхәаа, иңьымшьқәа хьаша-ԥаша, илацәақәа еиқәыԥсаны дахьыкәыз, зны-зынла ибжьы ҭахәаҿҙа дыѡнықьуан.

— Микола Виачеслав-иԥа! — қьыбжьҵас ихьынҭыңьҙа иааге-ит Васиа ибжьы.

– Сара ара сыҟами, Васиа! – Галиа днеихаххын, иңьымшьқәа еиԥхьышьшьааua, илахь лнапы ныкәылшьит.

— Галиа. Микола Виачеслав-иԥа дабаҟоу? — дырѡегьх иԥышәқәа аарла иѡеихирԥхьан, дҵааит Васиа.

— Уиу? Уи… — илҳәару, илымҳәару лзымдыруа, даалак-ѡакит Галиа.

— Иаҭахымызт… Ишәарҭоуп… Уамак ҟалома, нас сара сыԥ-сыр… сан, саб… ажәлар зегьы, — иажәақәа еиѡҵәҵәа-еихҵәҵәа, ихыбжа-ҿыбжаҙа, адыд зхац зҽнаршәаз аҟанҵ-хәац еиԥш аарла иҿиҳәаауан Васиа.

— Акымзарак, сабгьы даауеит, уаргьы убзиахоит, аҕагьы ҳад-гьыл дыкәхцоит! — игәы рыҕәҕәо, лнапсыргәыҵала иңьымшьқәа ныкәхәаны, ахпапын аԥштәы змаз ихахәы иналылшьуан лнапы.

— Зегьы бзиахарц ахәҭоуп… Сбыкәшаҳаҭуп, Галиа,— ибылуаз арԥыс ихы-иҿи игәыкуаз аҭыԥҳа лнапы ҟәымшәышәқәеи ирыкә-хәмаруаз акәаҷаб алашара ԥсыда еиԥшха, ишгацыз игон Васили ибжьы. — Зегьы бзиахарц ахәҭоуп… Ибзиахоит… Амра гылоит, аԥсабара шәҭуеит… — Васиа иблақәа рыҵкар аацәаакит.

Уинахыс Васиа ишоура иаҳагьы ишьҭыҵит, атәымажәақәа рҳәара далагеит: ашкол ицҭаз ракәу, изхара изымбацыз ауни-

верситет аҽтәи иԥызцәа ракәу здырхуадаз, џьоукы рыхьӡқәа еиқәиԥхьаӡон, дрыԥхьон, драцәажәон. Нас, «аспанка» чымазара еиԥш, иаразнак аибашьра иааҽанаҟәшәаз иан, иаб, иаҳәшьа рышҟа диасит.

Ахаангьы абас ачымазаԥ гәаҟ зымала знапы данымхалацыз Галиа дшәаны, лшьымхқәа лыҵамгыло, лыц-лышә еихамгыло, аҟәараҳәа дыхьҭышьуан.

Ашара шәытаӡа адәы ианаақәлоз, Васиа итәымажәақәа даарҟәаҵын, маԥкгьы дааҭынчхеит.

«Дзыцәамашь?» — лхы дазҵаауа, лыԥнапык лгәыҵаԥса, акыраамҭа дгыланы дизыԥшуан Галиа. Нас, лцәа-лжьы зегьы хьынҭыџьӡа, деиси-еисиуа амардуан дԥаҽалеит.

Ашьыжьгьы алахь еиқәышьшьы иҟан. Аухантәарак еишьҭаԥуа еишьҭаз, аԥҵа кьынтыжәқәа рҽеимардан, ажәԥан аҳаша аҵдыршазшәа, ицәшәшәы-цәыхәаӡа иааԥшуан.

Ҳаԥык уныҵалазшәа акәын ахьҭа-цәаакы хьанҭыџьӡа ишаауԥылоз, иацы аахыс мцаԥхара зымбацыз хыхьтәи ауадақәа рҟны. Галиагьы цқьа аҽеилаҳәаха ламраӡакәа, ахьҭа анапы ҭыпсаақәа дааиԥхьыршьшьааит. Ақьышә хәыҷы хаҵааны, ахьаԥарч еиԥш ацәа иҵаланы, акәакь икҽаршәыз Пушок ԥагылан, Галиа иаалыҵагьежьит.

— Уу, Пушок рыцҳа, Пушок! — Галиа уи ԥышьҭылхын лхамы иааҵалкит.

Аласба агәы ԥшаан, иркьыкьӡаны аҵәыуара иалагеит. Убри аминуҭ азы, ишынеималҭәарыз дааҟалеит Галиагьы. Иаалыкәыршаз лдунеи, изаҟаразаалак џьара ԥха-ԥсык аламызт — аԥцара иныҵганы, ацәыкәбар иныҵарыжьыз аиаҳәажә еиԥш акәын ишылбоз.

Еиқәхьаԥи, изыкәшәаз рхы анраала, акәакь игҽаҟәыҟәыз астол хәыҷы иқәын — ҵыԥх сентиабр акы азы ашкол ашҵа илызҭамгалаз, зыбгьыцқәа лзеихмыршәшәаз, ахԥсыха иахьымӡаз ажәабатәи акласс ашәҟәқәа.

Зны-зынла Галиа урҭ аахлыртлоит, аха аурокқәа ахьлырҭаз лыздыруам, дахьақәшәаз даԥхьоит, дзыкәшәаз лҳасабуеит, нас, лаҕырӡқәак наргәылаԥсаны, зҽаҵахәы афаха иахьымӡаз аибашьыԥ иан лчыкьмаџьа еиԥш, рҿқәа налыркуеит.

Микола дахьышьҭало ихаҽы игылоу ашкаф хәыҷы иҵакнаҳауп, ан лыпхыӡ-фԥы зху, илызмырхаз лыматәакәа. Галиа лышәҟәқәа рҿы днаӡаанӡа, уи ашкаф ашә аалыртуеит — азныказы лан днагәыдԥшылазшәа иԥхьаӡаны лгәы нҵгәырҕаауеит. Нас, игәыр-

маҵгаха иаалҷашәшәауа аѡшьыга афѡи зыжәѡахырқәа рҷы акнаҳага аҭып ылхны ихшьу амаҭәақәеи дѡеилыршьаауеит. Уи, лыѡнапыкгьы нарыкәырша, иааидыҳәҳәала игәыдылкылоит лан лымаҭәақәа.

«Ус ҟабымҵан, бан дбыкәыхшоуп, сара исызнымҵыз бара инҵы, сара сызхьымʒаз бара бахьʒа! Бан дбыкәыхшоуп, бан дбыкәыхшоуп!..» — Иааҟәымҵʒакәа лгәы иқәыѡуа иалагон, лан леиқәыкра ианналагоз, лҧышә хьшәашәақәа аарла иѡеиқәыхны, илалҳәаз ажәақәа.

Абарҵқәа рышьҭахь, Галиа лышәҟәқәа рҷынʒа рацәак алаҕырʒ лызнагомызт.

Микола иҧҳәыс данҧсы ашьҭахь, ѡба-хҧа хчы рбааны ихчнихит, аха усҟангьы, уи аахысгьы, лаҕырʒ-кәармак иҷшәаны иҧҳа илимырбеит.

– Быстыҳә, наҟ, агәырѡа лаҕырʒыла бзахәом, — дналықәыцәҟьон Микола иҧҳа, дышҵәыуа ангәеиҭалак. — Иаҳҳаҳаршҭроуп, уаҳа ҧсыхәа ыҟам, сыпҳа, — нас, ицәажәара аарҧшқаны, инапы лхы иныкәишьуан.

Ахаҵа аҧҳәыс, ҧсыхәша дицәыʒиижьҭеи, аҧҳа ан-цәымзаркыра длыцәкьаҭеижьҭеи абри аѡнаҭаҷы, акыр-кыр ҳәа, ҧаса еиҧш, ччабжьы ѡнымѡыцкәа ишыҟаз ауп аибашьрагьы ишалагаз. Аҕа иааира, ашьа-ҧха алаҧшра, иныʒтагылаз ашәа-зыʒара уҳәа, фырҵын-ҵас инырхагьежьын, ҧасатәи ргәырѡа рыхҧаа, инаскьаганы инанаргылеит.

Галиа, есышьыжь еиҧш иахьа, лан лымаҭәақәа лгәыҵалмыҳәҳәеит, лышәҟәқәа рдаҟьақәа лаҕырʒыла илмырцәаакит — инышьҭалҵаз аидара аиҳа ихьанҭаз аидара даҵан уажәы.

Пушок ҵаҟа иналыргылан, лхылҷы ҭаҳәҳәа адәахьы дындәылҵит. – Иҷахьаʒа иааҧшуаз лхы-лҷы кылҵәаны иаго иылҷашәшәеит ашьыжьтәи аҵаа-ҧша. Уаҧшаҵәык азна ашьха ʒыхь нылҷалҭәазшәа, деихыкка даақалеит.

Аӷыҭа макьана абжак ыцәан, абжак ааҧшуан. Ирымҵажьыз аҵааршә саркьоушәа ианубаалон, ицәҳәы-ҟьантазʒа еилагылаз ашәаҧыцьаҧ. Алѡа кахәхәа-кахәхәа иныркылҵхьан, еимша-еимыта, ана-ара асы илагылаз ѡынқәакгьы.

Галиа аплита амца ҭалҵеит, ажә днаҵатәан агәаҷаҳәа илхьеит, лхы ныҵарҟьа иҵакны аѡны еиллыргеит. Уи иахьада абас лымацара аѡны дазнымхацызт азы, ҭыҧҳа наʒак леиҧшҵәҟьа лхы лбо дыҟан.

«Саб дманшәаланы дхынҳәуандаз уаҳа даҽеакы саҳәауамызт, — дхәыцуан Галиа, ахш амҳатҙа аатҷшьуа аплита дахьахагылаз. Ахәшәқәа ааигар, усҟан сара ҳақьымк леиԥш Васиа снаидтәаланы дысхәышәтәуеит, ишьапы дықәсыргылоит… Нас? — лхы дназҵаан, лхәыцрагьы ԥыцҙа иаанылкылеит, лымҳатҙәгьы налымҟәытҷшәан, зшәах хаччала аҩеира иаҿыз ахш инҙаашәкәала ицеит. — Дныҵашәкәа дцарцу?! Аибашьра иалгаанҙа, ианалгалак, зынҙагьы?! Мап, мап!» — лгәы ҭытҵны ацара иалагеит, лымҳатҙа зҙаакәкәалахьаз ахшгьы агәы ҩылззан, аҽырҳәа акастриуль аганқәа инарыхьшит.

Абри аамҵазы, аҭынчра иалҩны машьынақәак рышьҭыбжь ллымҳа инҵасит. Инақәырццакны, амацәыс ажәҩан агәы шахәуа еиԥш, ашьыжьтәи аҭынчра агәы хәны, апыҟҡаҳәа хысбыжьқәакгьы аагеит. Галиа днышьҭшәааит. Нас, ԥьанаҭтәи ашәҵқәа реиԥш игәылыжны, акастриуль иахьшы илеиуаз лыхш амца иаахылган, зымҩа иныкәыргыланы, Васиа дахьышьҭаз апогреб ашҟа излалыбаауаз ауада днышнаххит.

Ахысыбжьқәа еихсыҕьуамызт. Алыбаарҵа иамаз аҕәышә цқьа инахалыршәын, зқәыршә еиқәатҙәа шьҭассы, авараҿыҵәҟьа игылаз лан лшьапыла-машьына ааганы инақәлыргылеит. Нас, аԥышәа ду змоу аҙә, леиԥш, ауада блала ииаимылдан, лаби лареи зкылпшлауаз ахышә днадххылт.

Ахысбыжьқәа еихсыҕьхьан, аха ақыҵа ҕьал-палла иҵәын. Гагатҷас асы иныкәылбаауан, ашьхымза иақәлаз аԥсынкәақәа реиԥш иҟьажәышуа, агәыларатәи аҩнқәа ирыбжьаз афашистцәа.

Ус, ҩыцьа, Галиараа ргәыла ԥҳәыс-еиба Мариа лбарҵа иаатҷҵын, дара рыҩны рхы ақәк рҿаархеит.

Галиа днеилуаан, аԥырқь-ԥырқьхәа амца ҩалыхҟьа-ҩалыхҟьеит. Азныказ, урҵ иааиуаз, адгьыл иҩыҵиааны, даҽеа хҩык-хҩык наҟ-ааҟ иаарывагылазшәагьы лбеит. Лылацәақәа неиқәыԥсаны, лхы аҵзамц инадылҵеит. Ус, дахьыҟоу-дахьану лзымдыруа, маҷк дгылан. Нас, лхаҟынтә-лшьапаҿынҙа фырхатца-нап дуқәак лхьысуа рҿылархазшәа, лшәара лхыҵуа-илхыҵуа, дзықәгылаз адгьыл ааимҟьаны, днахәлапҟа дцеит.

Лылацәақәа аахылтын лаҧхьаҟа днаԥшит: анемеццәа агәашәхәыҷы иаатеибаҳәааны, ашҭа рҽааҭарыжьхьан.

— Аԥшәма, аԥшәма! — иаагеит урҵ рыбжьы жьакцақәа. — Зыпсы ҭоу уаҩы шәыҟами?..

Галиа даакәанызанит, аха лҽаамылхын, ашырҳәа ашәахь лҷыналхеит. Ашә еицаадыртит анемеци лареи.

— Ууу, гәытен таг, фраинлаин! — иавтомат лоуижьҭын, апингвин еиԥш инапы хәыҷқәа рхахаҙа иҵээаникылеит уи. — Шәыԥшҙара аҿаԥхьа схырхәоит! — нациҵан, атахҳәа ишьхәаҟәа неидкшалаҩны, иаԥхьаҟагьы днахырхәеит.

– Сышәзыҙырѡуеит! — лҳәеит Галиа лҵеаарыцәгьаны, аха идысҙа иҟаз лыбз ишылҭахыз лхы илзархәомызт.

– Ууу, ақәыци ашәҭи еинаалом, аҭыԥҳа — ашәҭ абаҳчаҿы ишәҭлароуп, акәыц — абнаҿы, — анемец хылтыҿ ԥаҵаҟаԥшь, акан зықәтата иҟаз инапы-хәымса аҭыԥҳа лыхәдахь аҿынаирхеит.

Галиа атах аахлыргеит уи инапы азқәа. Иаргьы, дызблышаз акы днакьыысызшәа, ашырҳәа иааидихалт, ихиҵы ныхшәаан, иавтоматгьы ааирмазеит.

— Акәты шәымаҙами, аҭыԥҳа, мырза ишәцәагама? — даарыдыххылеит, ахыбрақәа зегьы ырзаны иааиуаз егьи анемец.

– Усҭыҳә! — дылхьижәааит аԥаҵаҟаԥшь иѡыза.

Чынла аԥаҵаҟаԥшь деиҳазар акәхарын, егьи анемец цәабаа иҵеидыԥсаланы даагылеит.

— Дабаҟоу иҵәахны ишәымоу апартизан? — аурыс ҵаа иаршьшьаз иԥышә-ҳампал дуқәа ҭысҵысуа дҵааит уи.

Галиа дѡеилыблаа-ѡеилыблаан, лыблақәа акакаҷ аарыҵаԥсеит, аха мчыла лҵеаамылхын дҵааит:

— Дарбан партизану зышьҭа ҳадыжәгалаз?

— Дбыздыруам?! — иавтомат аԥышә лгәы иныҵарҷәҷәаны, иѡыза ишҟа инапы неиҟьеит аԥаҵаҟаԥшь.

Аѡны илыѡнеибаҳәан, амацәыс еиԥш иаразнак ауадақәа зегьы ааимдырҟьеит. Минуҭқәак раԥхьаҟа, Галиа иҷыгәҙа еилырганы даазыдҵыз лыкҿаѡра ладырҳәы-ѡадырҳәит, ашқафқәа ирҵаԥшит, акаруаҭқәа ирыҵаԥшит. Галиа, абар ожәы-ожәы лыбаѡқәа неиҿшәшәап угәахәратәа, лҵееихарԥс дгыланы дырзыԥшуан.

— Дабаҟоу апартизан, дабаҟоу? — даалыдххылеит уажәраанҙа акәытқәа ирышьҭаз анемец.

— Сара апартизан ҳәа аҙәгьы дсыздыруам, ахаангьы дсымбацт, — наҵалкит Галиа, зынҙагьы рыгәхьаа лымкҙазшәа лҵеыҟаҵаны.

Уи дналыдҟьан, дыҟамзар бсырбап иҳәауазшәа, аҙахыга машьына днадххылан ашырҳәа ақәыршә ѡақәижәааит.

Галиа арҵәаа ааҭлыргаразы аԥсык ауп иаалыгхаз.

Уи аамҭазы, амашьынақәа рышьҭыбжьи амотоциклқәа рыҟьаԥҟьаԥ бжьи аҳауа иалѡны аѡны иааѡналеит. Ахагара ззааны

иԥназ анемеццәа ԓыԓ-ԓыԓӡа иаагылан, рлымҳақәа нкыдырҵеит. Амоторқәа рышьҭыбжь есааира ирацәахон. Нас, аԥатцаҟаԥшь акы неиҳәан, иикыз нкажьны, ашәахь иҷынеихеит, егьигьы Галиа длыгәҭасны дынцәыҵаирххын, днаишьҭалеит.

◦10◦

Абар ожәшьҭа хымш ҵуеит Лиошка ачаѓьа иҷахьы иааимгоижьҭеи. Агьыргьаласа ихоушәа, дзыдтәалаз аԓь-ҟата дахьакәшоз, шьымхышәара дынҭашәауа иаакәыршаны иҵижааит.

Ахымш рызгьы шьыжьхьа идимкылеит, аха, ԥаса ишыҡаиҵалацыз еиԥш иаарымхны, иршәны асы илеимыжьит, иназгазгьы ран лхәы римҭеит:

— Исҭахым, шәара ишәфа, — иҳәеит, иблакәа ахәамырԥшӡакәа зымԥа дыԥшуа.

Зыхәба, уи иҡаиҵаз аниаҳа, дааԥышәырччан, еихәылшаауа иаԥхьа еиқәыз амца дыҷеҳәаԥшуа акыраамҭа дтәан. Нас, ижәԥахыр иҵарԥаз ихамы ааишәиҵан, иара ишҡа иҷынеихеит.

Абри аҷены Лиошка изнаргаз ашьыбжьхьа идикылеит.

«Аѓацәа рзы иумоу ацәымѓхареи иулоу агәымшәареи ракәымзар укнасҳауан», — иҳәазу, мшәан?! — Даҭикәа иажәақәа дрызхәыцуан Лиошка, ахԥа-хԥа ҳәа акрыфара дахьаҷыз. — Макьана уабаҡоу, аԥыза акомандир, иҵегьы судыррацы уҡоуп… Уабԥьар зқәукыз кәлааауа иузылашьҭуа ԓьушьоит, аха у-Кавказ қәыԥшыга ду уамжьаатишь… Ҳы, ишсашәҳәара, Белоруссиаа рҭыԥҳацәа ирыхьша сара исыхьааит, изгашагьы сигааит, иҳәазма?! Ааи, ааи, уи урҭ дгәыѓырҭа дуны дрызкашәеит, ус иҷашәааит! Ҳара, дара рзы ашьа казҭәо ауаа иаҳцәихьчоит, арахь уаҵәы фрицк икәашьшьы инаицшьҭалоит, ма полицаи-ԥсахԥык аҳамам дҭартәаны, изқәа аѓәырԓ-ѓәырԓҳәа ирҡәыҷуа днеихагылоит. Усҡан иҡауҵо сымбари, аԥыза акомандир!» — Лиошка ихаԥыцқәа аҷҷа аарыҵирган, ацгәы абз аннашьылазшәа ицырцыруа иикыз исындыкәыр ыршәны асы инылаиршәит.

Ашьыжь, еилганы, ицқьаӡа иааԥшыз амш, уажәы еимаҷыԥны, ишналагарыз аҷеырххa иԥшын. Иаха аахыс аҷеырхиара иаҷеыз апартизанцәа, уажәы рҷееиқәыршәшәа, амԥа анықәларада ус рымамкәа ихианы игылан.

Молодечно, Красное, Заславль уҳәа ақалақьқәа ирылсны, Минскҡа инагаз аихамԥа ду агәҭаҵәҡьа ааихызҵәоз аӡиас Свис-

лочь ихыз ацҳа аԥжәара ргәы иҭан. Уи аус ҧеаладырхәарацы арахь ииаз, Ковшовотәи анхацәа быжьѡык, уажәы, равтомат ҷыцқәа ирыҭаҷеырбо, зымѡа игылан акы иалацәажәон.

— Ԥшьшьала, Кәыкәла, ԥшьшьала, уҧы ԥымжәакәа акрыф! Ыы уԥсы мыжда, уԥсы! — абду Филат иҧеы давагьежьуан: зны агәчама ћьаћьа инапы нықәишьуан, нас азқәа, ахәда, агәыҭа... Иаргьы, алакәымҳа-бгьы еиԥш ах-баз ду иаларкьакьаз алымҳақәа леивыхѡеивыхуа, аԥышә иҭарԥаз аш-аатцәа аҭырбзаара иаҷын.

Кәыкәла зҵаҳәаз аҷеыуардын аидара ақәҵаны, амшьамба ахаршә игылан. Уи иақәын ацҳа злаԥыржәашаз аминақәа, аснариадқәа, ажәакала, изҭаарацы ргәы изызҭаз «асасцәа» рзы инеидыркыла-ааидыркылаз ахәҷымыч зегьы.

Даҭикәа дыкәгьежьааны адҵақәа рыҵо дрылан. Апартизанцәа рлагер хәычы аҷы иааниҟьит Лиошка дналаҵаны фѡык апартизанцәа.

Верскгьы имныћәацкәа, илеихашәа ихәлеит. Асы иҵнарлашаауаз абна инылшәаны, аҭаҷкәым иадыргазшәа еилшәытаа-еилшәытаа ишьҭаз адәеиужь ду ишнықәлаҵәћьаз, аԥҵақәа зынʒагьы илаћәын, ақәа кыдҳаны иналагеит. Апартизанцәа рныћәашәа ааиҵанаћьеит уи, рабԥьарқәагьы ныԥхьаркит. Аҷеыуардын иақәыз рԥжәагақәа дмырбааʒарц нарыдҵаны, анаатә шиҷанаҳәоз, аколонна аԥхьаћа иҷыѡеихеит Зыхәба.

Рымѡа еихызҵәаз ацгәы-еиқәаҵәа еиԥш акәын апартизанцәа ари ақәа ишахәаԥшуаз. Иаргьы цас ауазшәа есааира аҷеарҕәгәон. Уажәраанʒа, ахәырд-хәырд ҳәа излагылаз асы тыѡын — иқашьхьасаха арха иаақәтәеит. Ақәа алагаанʒа аʒмахқәа ахьҭатәаз уаѡы ибартә ићазҭгьы, уажәы зегьы еиԥшхан, апартизанцәа шнеиуа аћып ҳәа маћҷаҳәара асырʒ хьшәашәа инʒаашьшьыла ицон.

Минуҵқәак рхы-рҵыхәала икәматырхеит урҭ, аха аʒәы илахь еиқәны, ихы дахашшаауа убомызт. Кәыкәла хәцәырххо, инанагоз аҷеыуардын иавагьежьуан ааигәа-сигәа ићаз зегьы: ԥьоукы аԥхьа игыланы, аʒы ахьҭатәақәаз гәаҵаны иавыргон, даҷеа ԥьоукых, иахʒыʒаауа аныћәашьа здырҵо асаби иеиԥш, наћ-ааћ акылаҵәқәа кны, иавагыланы, иацхраауа инеиуан.

— Ҳо, ҳо, ҷашәа змауз, Кәыкәла... Ԥшьшьала, ԥшьшьала, иууазеи, абаѡдан! — иҵахәаҷеʒа, ақәа иалѡны иаагалон абду Филат ибжьы. Уи ижакьа иалкәкәаны инеиуаз аѡар, ихәда иҵкьаса, ицәаижьы иахьыʒсаны, ишәарыцага магә-хәҵәѡагақәа ирҭаҭәон.

Ақәа ҷааихак ћанаҵомызт. Зны сбашәагьы акы наланаҵалон, аха адгьыл аҷынʒа алаʒаха амраʒакәа, ақәа цырақәа

ицҟьа-шәҟьа иргон. Адәқәа рацәаны ирхысит, абнақәа ирылсит, иааԥсеит, икарахеит, ирылҭуаз аԥхӡи ирхьыӡсоз аҩари еиҟарахеит.

Аҭх агәҭа ааҩнашоны, даҽа дәеиужь дук раԥхьа иаацәырҭит. Ақәагьы маҷк аҽааиқәкра иаҿын. Ана-ара, ихаҟә-хаҟәӡа алашьцара иалубаауан ирхны еиқәыз ачахәҭәы.

Даҭикәа дааҭгыланы ишьҭахьҟа днаԥшит: аҭыккара иаҿыз ажәҩан акалҭи ауапцәахәы аԥштәы змаз адәеиужь-ӡымҟатари инарыдибалеит «уаҳа злоу иԥсра убеит» ҳәа иззынеихмыркәо иаауаз ипартизанцәа. Игәы иаарыцҳанашьеит.

— Шәаагыл! — ибжьы мырдуцәакәа, иаԥхьа иааиуаз ираҳаратәа ҿааиҭит Зыхәба.

— Шәаагыл, шәаагыл! — аԥшатлакә еиҳа иласны, аҭыхәанӡа зегьы иааимырдеит.

Апартизанцәа ирцәыбааӡаз рабџьарқәа иаразнк идрыцкьеит, џьоукы, абду Филат ицхрааны Кәыкәла хәыҵдыртлеит. Нас, ачахәҭәы еимырттаны иахьынцәыҵалаз, али-аԥси рыбжьара ацәа инҭаҳәахаа иагеит.

Зыхәба, Лихардови, Весницкии, Дубанеци, Бистрови, нас аҭыԥантәиқәа даҽа ҩыџьаҟеи даарыԥхьан, ичаҟәаӡа еиқәыз чахәҭәык рҽаагәылакшәа иаахдыртлеит, Ар Ҟаԥшь ргенералтә штаб иҵнажьыз Белоруссиатәи аобластқәа рыхсаала. Уи уажәы ааигәыоуп Даҭикәа ианиԥыхьашәаз, аблаҷыц еиҳагьы ихьчоит.

— Уажәыҵәкьа ҳахьыҟоу здыруада? — дҵааит ркомандир зегьы рхы анааиларкҵәкьа.

– Гәыти Роговичи ақыҭақәа рыбжьара ҳааины ҳаҟоуп, – наҭеикит аҭыԥантәи апартизан ҿыццәа аӡәы.

Зыхәба иџьыбаҭаҵа ифанар хәыҷы ԥшаауа, ишнеиуаз урҭ ақыҭақәа еиҿаԥшуа иахьаныз аҽааннакылеит. Зегьы ԥыҵрак рыхқәа ақәгәаны иахәаԥшуан.

— Даҽа ҳахьааз аҟара ҳагуп, — иҳәеит Даҭикәа, даақәыпсычҳашәа. — Хә-саатқ ҳныҟәахьеит, ҩ-саатк ҳацәар, инхо аамҵа ҳазхоит, — инациҵеит, исаатгьы днахәаԥшын.

Зыхәба иҩызцәеи иареи, иара уаҵәҟьа ачахәҭәы иҩаҕралан, рхы рнапы наҵарҵааныӡа ацәа иаашьҭпаа иагеит...

Ҩ-саатқгьы цқьа имцацызт, Лихардов Зыхәба данааирԥшуаз. Уажәоуп уи, ачахәҭәи ицәа-ижьи еицхырааны, еиқәыбааӡа ишәыз иматәакәа андырԥсаҳәаз. Аԥсра аиԥшгьы иԥхьаӡон «ииарҭа ԥха» агәылҭра.

— Абас ирласны ицама, мшәан, ҩ-саатқ? — ицәеижьы еиԥшԥәҟьа ибжьы хьынҭыцьза дҭааит Даҭикәа.

— Ицагәышьеит, сыцкәын, ицеит, — инапы разкәа, абҵас икомандир изкәа ҟьаҟьа инкыдишьылеит Лихардов.

— Ақәа? — деиҭатҵааит уи, ачахәҵәы еимырттааула агәылҵра дахьаҷыз. Аха, иажәа аҭак иаҳаанза апыҟка ааиҷдыргеит аԥша еилаҧсынтны иааанашьҭуаз ақәабаасабаа.

— Амшгьы уаха аҕа изы илԥханы иҟалеит, — ихәеит Лихардов.

— Иаабап, ҳара ҳамш иара изы илԥханы ишыҟало, — иԥсахы ԥыжәжәо, иднаҳәалоз анаатә изкәа амҵак, аттаҳәа иҳәынҵәрақәа реибаркра даҷын Зыхәба.

Амшҷааихак-мҩа амамызт. Уажәрааза ишаҭахыз икыдҵәаны алеира иаҷыз ақәа, уажәы аҙы ихнаҵаз акаканцәа еиԥш иҟьо, аԥша иаманы иқәуп. Ҧаса еиԥш апартизанцәа рымҩа арлашомызт иҙымҟатархаз асгьы. Шьаҷак анаҩс убла аҵәы хызкшало ауаҩы дгылазар дубомызт, убас илашьцан.

Ахра ҭакнаҳақәа ирҷоу альпинистцәа реиԥш, зҷеидмыршәа инеиуаз апартизанцәа, раԥхьа игылан, зхәычра аахыс абарҭ аҭыԥкәа ирышьцылаз, ибзианы издыруаз аҭыԥантәи анхацәа. Аха урҭгьы, саатқ, ҩ-саатк ианнықәа ашьҭахь, ахаан изыкәнамгалацыз тәым дгьылк ианиазшәа, зегьы еилашьыхааны ирбо иалагеит. Уажәы-уажәы иаатгылон, напышьашәала рымҩа рыԥшаауан, ирцәыҙуан, еиҭарыԥшаауан. Аҵыхәтәаны зынҙагьы имҩахҟьеит.

Аарла иаацәылашоны, аххыҳәа инеидаҳало, ргәы рҷеанҙамкәа, аҭҩа зынтәаланы иҟаз улицак ахыгә-сыгәҳәа инангылеит. Ақәагьы аахыкәкәахьан. Ацәгьаура згәы иҵоу ауаҩ ихылпҵа абз еиԥш, рбарҵа кәамҟьа хәычқәа рылахь иҵаршьшьы, ԥха-ԥсык рылаҙамкәа, аулица наҟгьы-ааҟгьы иаваггаа иҩашьҭын ахыбра хәычқәа.

Апартизанцәа иаразнак рышьҭахьҟа инеиҭапан, иаазлыҵыз абнаҟны рҷееаԥхьаркит. Урҭ аҕеи дареи ааиҷаҳазшәа ргәы иабан — иаалахҷыххеит, рааԥсарагьа азныказ инарыхҟьан, ргәы цҳафыруа, рабԥьарқәагьы аадырмазеит.

Аибашьра шыҟалазгьы амаҳацшәа ираҳатҙа, ацәа акәа аҷеҭаршәны игылан ақыҵа. Еимыгга ашара иаҷын. Зыҷезырдаз ажәҩан ԥштәыда иадубалон, ицәхәны, ихаха-чахаҙа игылаз аҵла ҙлачқәа.

Аҙысаамҭазы аҕьара иқәхаз аџьыкәреи-жәла аиԥш акәын иҙлачны ишыҟаз урҭ ирыҵагылаз апартизанцәагьы.

Ақыҭахь идәықәырҵаз аԥшыхәцәа, рацәакгьы инымхакәа ихынҳәит. Урҭ ирыцын, макьаназ цқьа ацәа иалымҵыцыз ҭаҳмада еилабыҭәки агәыр аҵа дынкылуршәаратәа иҟаз ҷкәын қәыԥш еилҟьа-еилгәыцәки.

Даҭикәа, урҭ Гарԥынтә иҭаазшәа ауп, дреихырхәаҳаны аԥсшәа шреиҳәаз. Нас, иҳашәҳәозеи ҳәа аанарго рѡыцьагьы илаԥш нархигеиг.

Аҧкәын, игәы иҭаз зегьы ѡеины иԥышәқәа ишрықәкыз удырратәа иҵыс-ҵысуан, аҭаҳмада иахь дхьаԥшуан, дыҳәҵәы-ҳәыҵәуан. Аҭаҳмада дааганы, адыххәа раԥхьа днадырсызшәа, дымҵысҙо дгылан, иԥьымшь еилыжәжәақәа ирыҵагьежьуаз ибла-гәыразқәа рыла Зыхәба дкылҵәаны дигон.

Аԥышәа змаз аиурист, азныказ, урҭ аблақәа рҽаԥхьа аҽеынкылара ааицәуадаѡхан, харак идушәагьы ихы бауа даакәаанызанит.

— Араатәқәахап? — иҽаалихын, иаарԥшқаны дҵааит Даҭикәа.

Аҧкәын дырѡегьых даахәҵәы-ҳәаҵәит.

Ус акәзааит, нас? — ибжьы дагәаҳа, иԥаҵақәа иаарылѡит аҭаҳмада, ԥытрак ашьҭахь.

– Иҟоу аҭагылазаашьа еилаҳкаар ҳҭахуп, — Даҭикәа дааигәаҳаны даарыдгылеит.

– Ыы! — даағьаҵәы-ғьаҵәит аҧкәын.

— Усҵыҳә! — дихәамԥшҙакәа днаиқәымчит абду. — Зҽы аус сымоу шәысзымдыртеи?

— Ҳара ҳпартизанцәоуп, — имҙаҳакәа аҭак ныҟаиҵеит Зыхәба.

Абдуи амоҵеи неихәаԥшы-ааихәаԥшит…

Урҭ аѡыцьагьы неиҵа-неиҵасуа, иҟаз аҭагылазаашьа ахьынҙеиҵарҳәоз, ишшарыз ишеит. Аҟыҵа ацәа иаалҵын, иааҳәцымцит. Ашәык аҕьеѡҳәа иныдҳалеит, жәқәак рыҟаабжьы геит, аѡнқәагьы ихәхәа-хәхәаҳа алѡаҵә нырхылҵит.

Иҭагылаз аҽеқәа реиԥш иаргьы ргар ҳәа ишәозшәа, амѡа нымѡахыҵ, абна аҽецәыҵак игылан аҭаҳмада иҽҭра. Апартизанцәа гәаҟны ишыҟаз аниба, аҭаҳмада раԥхьа днагылан, рацәак уаѡы илаԥш иҵамыршәакәа, уи аҽҭрахьы илеигеит. Аҽхыцәгьа ашьхәа иқәырҵәиааны иѡаурхәмарратәа иҵбаан ахыбра. Апартизанцәа ласны ана-ара аррымца еиларҵеит. Ԥьоукы ҽԥынгылан, даҽа ԥьоукых рнапы ыргьежьны игәыдыркыларц рҭахушәа, рымҵәыжәѡақәа рхахаҳа, ргәы амҵак иҽҳәатәан. Ирхылбыбуаз ахылѡа-ԥсылѡа, аҽҭра ныѡннарҭәаан, аҙәи-аҙәи гагаҳа еибабо иааҟалеит.

«Арҭ изларҳәаз ала ацҳа ашҟа неишьа ыҟам", — дхәыцуан, Даҭикәа, аиашьыкь ҟәарҿар ахы дықәтәаны, иблақәа ааихмырсыҕьзакәа амца дыҿеҳәаԥшуа. — Ацҳа абҕашшара еиѡцәаны, ажыҟҳәа илашьҭтәуп, ешелонк иадамхаргьы, аҕа ир рыԥсыжра уаҟа иҟаҵатәуп, аха ишԥа?! «Инеиҭа-неиҭасуа, уи ацҳа зыхьчо ҵѡа рымам», — иҳәеит аҭаҳмада. «Сара знымкәа, урҭ шаҟаѡ ыҟоу сыԥхьаҕарц сҿазыскхьеит, аха шәѡык рҿы саннеилак исцәеилагоит», — иҳәеит аҷкәын. Ҳара усҟаѡык ҳаҟам, бҧьарлагьы дара еиҳа еибыҭазар акәхап. Акырқәагьы ҳаилыршьаахьеит… Абаагәыара шыԥҿтәу анудыр, уи ухы аҵкьыс ишыҕәҕәоугьы удыруазароуп… Ҳы, рхылԥа ақә аҵыс ҭаҳәуа акәымзи, мшәан, урҭ ҳақалақьқәеи ҳққыҭақәеи ргәыҵҳәаны ишцоз, ма рышьҭахьҟа инхаз ауаа атәарбозма, ак зылшо ԥьара аҕә дыҟоуп ҳәа ргәы иаанагозма, решелонқәа хысхысуа изқәу аихамѡақәаҵәҟьа ҿеишәа ирыхьчомызт. Уажәы?! Уажәы, реихамѡақәа рыбҕа еиѡцәҵәа, рыцҳақәа еиларбганы, решелонқәа еилаҟәыбаса ирбо ианалага ауп, ирзышҳаму адгьыл ишықәнагалаз анырдыр… — Даҭикәа амца ибла ааҟәиган, апартизанцәа днарылаԥшит. Уажәгьы, рцәа иақәбоз рыматәақәа ирхылѡыруаз ахылѡа-ҧсылѡа ҳанта-ҳанто аҿҵра иѡнан. Амца аԥхара злысхьаз ԥьоукгьы, рылацәақәа еидҷабло, ахырсысра иаҿын. — Ауаа рыԥсҭазаара хьчатәуп, макьана ҳаԥхьаҟа ақәԥара ду ҳзыԥшуп!..»

Аихамѡеи ацҳаи рышҟа ҧшыхәра иршьҭызгьы, уаѡ дзеигәырҕьашаз ажәабжь аарымгеит. Абдуи амоҭеи иаарҳәаз зегьы ҵабыргхеит: ацҳа нырцәгьы-аарцәгьы, аԥшь-кәакьҭакгьы рҿы игылоуп авишкақәа. Урҭ авишкақәа ирықәгылоу аҕа иҟарулцәа, рнапсыргәыҵа иангылоушәа ауп ацҳа акәша-мыкәша зегьыԥьара ишырбо. Уигьы азмырхакәа, урҭ, абри ацҳа иаакәырашны, амыҕ зҧыцкылҳәҳәо иҟоу ҭелла иҵарлаҳаит. Аҭаҳмада имоҭеи иареи изларҳәаз ала, урҭ аҭелқәа атокгьы рықәхәмаруа ирықәзаап.

Ари ажәабжь зыпланқәа хнарбгалаз апартизанцәа, ргәалаҟазаара иаразнак аҿаԥсахит.

Иамур, бҧьарԥынҵала иганы, нас, иҳархәашап акәымзар, аранҕа ҳааны, уи ацҳа Свислоч аҙы инҕаамыртәалакәа ҳцом хәа иқәгылақәазгьы ыҟоуп аха:

— Иахьа ҳазҭагылоу ҳаамҭаҿы, — иҳәеит Зыхәба, ҭынч дацрамлакәа, — амала аҿшьра — аԥсадгьыл аԥсахра ауп иаанаго. Знацәкьарақәа зегьы абҧьарны иҵыҟьҟьо икылатәоу ротак аҕа ир, инеины ахыԥҳәа аҿырҿажьра, ҳара ҳзы амала аҿшьра

иаҩызоуп… Ари аихамҩа ацҳа иаақәсуа аҕа, иешелонқәа мҩахытцны, акатран-мҩа иауқәлахуа, урҭ, ишыжәбо, ицо-иаауа аихамҩа иқәуп. Насгьы, еилкааны излаҳамоу ала, аихамҩа иаҳа имаԥны ирыхьчоит. Абраҟа аус ааур, ҳалҭшәадахап ҳәа сыҟам…

Иаха шаанӡа ҽааихак ҟазымҭоз амш, уажәы акалҭ ѿцыккан, ҟаитан иатцәала ихдырԥазшәа иааҟалеит. Инеилыѿры-ааилыѿрыз аԥҭа хәылдақәа, реимҟьара ибыжьшәшәаны зҽаазхаз амра ашәахәа хьтәы рахәыцқәагьы рыҿныларыԥсеит иқашь-ӡымҟатараха ишьҭаз асырӡ хьшәашәа. Аҕа ицәымгхара иршны иамаз апартизанцәа ирԥыдахаз, урҭ иаарыкәыршаны иҟаз аԥсабара зегьы, аӡмах-ѿежь ҟазцаз асып цәеиқәара аиԥш, ихьынҭыԥьӡа акәын ишыҟаз.

Аҭаҳмада иԥь-мцеи какал аныркуаз инеимда-ааимдо иржәыз акартош уатка фыѿ-ҟыри зыԥсы ҭарцаз апартизанцәа, уажәы, илахҿыхӡа аҿтра иаадәылтцын, абна аган ԥҿеаҭаны, иаха излааз рышьҭра иқәланы идәықәлеит.

Хԥаҟа верс иныҟәахьаны, еиваѿуа адәы иқәланы ишнеиуа, амаҭқәа реиԥш абна цәеиқәара инылаӡ ицоз, арельс дуқәа ѿба рылаԥш иаатцашәеит.

Ашыр-сырҳәа зегьы ԥҿынаԥхьаркит: аҵла иазааигәаз — аҵла иҿенаваикит, ачыкь иазыманшәалахаз — ачыкь, уаҳа ҿытцәахырҭа змаузгьы — ибахҵәаӡа, иршәыз рыматәақәа, ачернила иӡаашәалаз арбага аиԥш, аӡымҟатар хьшәашәа ѿарылатцәеит.

Апартизанцәа ахьылатәаз абнеи аихамҩеи ѿажәихәба шьаҿагьы нагӡаны ирыбжьамызт. Ѽахьхьи, адәеиужь ахаҿы иаацәырцны, лахьхьи, дырѿегьых абна еиқәара инцәыцалоз аихамҩа, уиаҟара ишьҭыхымызт азы, наҟгьы-ааҟгьы унапсыргәыцҵа иангылоушәа иубарҭан. Омашәа иуабаша, икылкааны, шә-партизан блакы зхәаԥшуаз аихамҩаҟны иҟаз аҭынчра ауп: Свислоч аӡы ихкьакьалоу ацҳа ротак, ма баталионк аҕа ир ирыгәтылакны иантәоу аамҭазы, абраҟа кьоу зҳәара аӡәгьы дықәыршәым. Уи акәым, усҟантәи аамҭазы, аҕа ѿадахьтәи аихамҩақәа апартизанцәа рцәыхьчаразы ихы иаирхәоз: аҭабиақәа, адотқәа, аҭелеилаԥа уҳәа араҟа акгьы ахәынга убом.

Иҟалап, саатыбжак аиҳагьы урҭ рыԥсы ӡаны, абри амҩа иахылаԥшуа итәазҭгьы, аха машәыршәа акәзаргьы аӡәы аихамҩа дадырбаломызт. Абри аамҭазы, алѿах-цәы кьларӡа азқәа иқәцаны, иҳашҧышуа адәы ацыхәаҿы абна иаахәыцѿрын, амраҭашәарахь ала ахы рханы, дырѿегьых абна инылашьшьы ицеит ешелонк.

— Адольф ихәцәа изыргоит, — иҳәеит Зыхәба.

— Иара иаԥхьа зыԥсы анцәа изҭаз иҩызцәа гәакьацәагьы, — нациҵеит Миша Дубанец.

– Ах, уаргьы-саргьы аҧсра ҳақәшәахгьы, уаб идгьыл уқәушәа, гәата-бҕата ушԥаныӷәоишь! — аҵаатԥла хьшәашәа даваҕәҕәа дахьавагылаз, дуарҵаруан Онуфри Бистровгьы.

Есааира зӄыгә быжьқәа маԛхоз аешелонгьы, аеҵәа акыдшәара еиԥш, амраҭашәаратәи аҵыккара иналаҙ ицеит. Аихамҩаӷьы штынчрац иааҭынчрахеит.

«Исгәаԥхом сара абри аҭынчра, — агәыҩбара дааимнарххеит Даҭикәа. — Ҳрымҭизааит аҭаҳмада имоҭеи иареи?! Адырра зыртаз аҕа иҷеырмазеины дкылатәазар? Мап анакәха, асҵәӄьа кашырра уаҩы ибахьоу…»

Абри аамҭазы, егьи аҵла ашьапаӷынтә дыԥаны дааидԥалт Кузма Лихардов:

— Аҩыза акомандир, абри аҕа иӄаиҵо агәызианра сгәаԥхом, ҳҭимзааит абраӄа! — икомандир илымҳа дынҭахәыҵхәыҵит Лихардов.

— Аԥшыхәцәа дәықәҵатәуп, уҷеазкы уи, — инаидиҵеит ргәыԥ аиҳабы.

Уажәазы, ироуз агәыҩбараҵабыргу, иҵабыргымуеилымкаакәа, аҕа рызқәа наимҵакны, хьаҵшьа рымамызт — иахьыӄаз аҭыԥ аҷы рҷеырмазеины иаатәан, аԥшыхәцәа дәықәырҵеит.

Иԥшны итәаз асаатқәа цазшәа рбазаргьы, аԥшыхәцәа рацәаҙак инымхакәа ихынҳәит. Урҭ анааигьы рԥышә ачча ықәыхх, инеихәаԥшы-ааихәаԥшуа, ирҳәара рзымдыруа, ԥытрак иаакәаанызанит.

— Иҳашәҳәа иӄоу! — рӄазшьақәа ицәымцхәхандҩарықәцәӄьеит Зыхәба. — Аибашьра еилгеит, аҩныӄа шәца ҳәа шәарҳәазар шәахьнеиз, иаҳцәышәымҙан! — маԛк иааирхааит аҵыхәтәантәи иажәақәа.

— Аибашьра еилгаҵәӄьазаргьы ҟалап, аҩыза акомандир, — иҷеидыԥсала, аҵла изқәа аирха, икомандир иаԥхьа даагылеит апартизан-ԥшыхәцәа руаҙәы. — Ҳара ҳзыхьҙаны игәаҳҭаз — хәышә метр иахьаҵанакуа аихамҩа аҙәгьы ихьчаҙом, иаҳԥырхагахаша ԥынгылакгьы ԥьара иӄам.

— Кашырроуп?!

— Ус акәхоит, аҩыза акомандир!

— Иолки-палки! — иҳәеит Кузма Лихардов.

— Бистров! — Зыхәба дааиԥхьеит, аԥжәацәа ргәыԥ аиҳабы Онуфри Бистров. — Иумоу «учеиԥьыка» уамеигʒакәа иныкәҵаааԥаҵаны «астол» архиара уалага, — адҵа наиитеит уи.

— Ҳаззыԥшу асасцәа лассы иҳахьʒап сгәахәуеит, — даалацәҟәысит Лихардовгьы.

— Уи ауми иаҳҵаху, асасцәа рыдкылара иахьа иауаабах, — Даҵикәа иблакәа ааихмырсыгьʒакәа, ишьҭаианы аихамѡахь инеиуаз аԥжәацәа дрыхәаԥшуа, дцәажәон.

Бистров игәыԥ есааира аихамѡа иазааигәахон. Ус, арельс даш еиԥәаҵәа дукәа зԥәырдаз адырԥара иѡкыдыззалан, рыҽшаны аихамѡа иаахапапеит. Али-аԥси рыла, ашпалԥәа рыбжьара напыла ибгьаҵны ихәыҵыржаан, ѡажәа килограмм зкапануаз аминеи шәи-ѡажәа милиметр иҟоу апушка аснариади еихыкеиҵыкны илыҵарҵан, аԥслымʒ ѡарыԥәхәҳәаны, еибарбылгьо рышьҭахьҟа илҭалеит.

Зегьы аныҳәаѡ ишиҳәара акәын ишцоз. Аминеи аснариади ирцырганы иааргаз ашашәа иҵегьы идроун, апартизанцәа хьаҵны рышьҭахьҟа инаскьеит, рҽырмазеингьы иԥшуа иаатәеит.

Аҟанҵ-хәац чымазаѡ абырфын рахәыц шаҷнахәаауа еиԥш акәын аамҵа еиҵыхәхәа, икантҳаиуа иԥәланы ишцоз. Згәалаҟазаара есааира илаҟәуаз апартизанцәа, рылацәаԥәа уажәыуажәы рхала рҽеиԥәырԥсон, нас, ҷыц иааиԥылазшәа инеихырхәаны, ашыр-сыр ҳәа иаахыртуан. Уажәраанʒа, зкалҭ заҵәык ҟаитан иаҵәала ихырҷаз ажәѡангьы, уажәы, ахьаҟала еиԥш ицәҟәыншьан, иҵам-ҵамуа иааԥшуан. Амрагьы, апартизанцәа зымҵатәаз аҵлакәа рхыԥәцә иѡыԥагылахьан.

Абри аамҵазы, иаалырҟьаны, абна аѡадахьала барбалԥәак рҟыгә-чыгә бжьы геит, иашьҭырххны, ажанглиор ичанахҟәа реиԥш алѡа хыгьежьаа-ҟьаҟьаԥәа еишьҭарххны ажәѡан иалаҵо, паравозк амацара, ихындыгәʒа, ԥшьшьала иаацәыртцит.

Апартизанцәагьы ацәа нарыхҟьан, иаразнак рҽеадырхиеит, амина иацыргаз ашашәа, знапы иамашәны изкыз аԥжәаѡы Бистровгьы иҽеааирмазеит. Аха, апаровоз акгьы шацраҳәамыз анырба, зегьы неихәаԥшы-ааихәаԥшит.

— Рымѡа гәарҵоит, — иҳәан, ирхханы инапы иакәыршаз ишашәа ааиркәадеит Бистров.

— Ус анакәха, агәакьацәаҵәкьа ашьҭахьҟа иаауеит, — наҵеикит Даҵикәагьы, илаԥш ааихмырсыгьʒакәа, уажәы-уашьҭан, иан-басыҵабго ҳәа хрыжь-хрыжь иԥәыԥсычҳауа инеиуаз апаровоз заҵәы дахәаԥшуа.

Уи апаровоз ашьҭыбжь цқьагьы еиқәымтәацкәа, згәы аҳәызба наладырҟацоз аҳәа еиԥш, амраҭашәара ҭырцәажәаауа, даҽеакы аҵәаабжьы геит.

– Шәыҽешәырхиа! — акоманда ныҟаиҵеит Зыхәба.

Уи ашьҭыбжь есааира иааигәахон. Апартизанцәа шьымхахьы излагылаз аҙы хьшәашәа ныркашҭын, рнапы зыдшәыланы иркыз рабԥьарқәа аадырмазеит. Ус, иаацәырҵит аихамѡа зегьы згәыҵҳәаны иааиуаз апаровоз. Иҭагә-ҭасуа, ҵыхәаԥҵәара рымаҙамкәа уи иашьҭан, аҳәынҵәа згәыҵатата иҟаз авагон-ԥха кәалаԥқәа.

Бистров ивижьит апаровоз, авагонқәа акы, ѡба, хԥа… Абри аамҭазы, шәақьк ахысбыжь иаҟараны, апҟеѡҳәа, идагәаҙа ҭҟәацыбжьык геит — уи агранат-ԥжәага мцымҳәарада аус ауит. Аха, макьаназ авагонқәа рымаша иахыҟьҟьа, еишьҭаланы инеиуеит, урҭ ирҭоу афашистцәа ҭынчуп, избанакәзар, раԥьал зыҭаны идәықәырҵаз амашинист апаровоз иманы дымѡасны дцахьеит, аихамѡа аҵысҵәҟьагьы ахыпраар шыҟамло ала агәра ддыргахьеит, насгьы аҽенышьыбжьон…

Бистров ашиԥка имыхьит: аешелон агәҭа ахьазеиҟароу инеиуаны, зны амцаԥшь еишьылҙа иѡаҵҟьан, иашьҭархны, адгьыл ацәа иҭырҙыҙааауа, аминагьы аснариадгьы еихык-еиҵык еицыԥжәеит. Еилаҳанто иаахтәалаз алѡа иалҟьҟьаны, ԥшандагаҵас ҏееиҵыхуа, ишьҭууаа-шьҭууаа ажәѡан иазцон: ашпалқәа, аҕәқәа, аҭанақь-еыҵқәа, афицаршьнел иаҵәақәа, ахыҟаԥшьқәа, анапы-хәымсысқәа… Урҭ ԥытк ианыѡаскьалакь (досу рыхьанҭара зеиԥшроу еиԥш), иҽыцәааз ракета-ҵас игьежьны, зҽеырҭбааua ирԥылоз алѡа-хәашь иналаҙ ицон.

Макьаназ апартизанцәа «рмузыкада» шьҭыбжьы ыҟамызт. Аимыггара иаҽыз алѡа-хәашь иналырбааит, алаба иадыргаз амаҭ еиԥш еиѡҵәҵәа-еихыҵәҵәа, агәышҵа аарҳәны, аихамѡа наҟгьы-ааҟгьы иаважьыз аҕа иешелон. Апаровоз зынҙагьы иҟамызт, аешелон аҵыхәтәантәи авагонқәа хԥа, ашышкамс зхапапа амѡаду ианыршәлоу аҙырлашә-ҵыхәа еиԥш иҽахҵәаҙа, иласкьаганы аихамѡа иқәгылан.

Апартизанцәа русумҭа цқьа рылаԥш нахыргаанҙа, икауua ирхатәаз аҭынчра ацәқәырпақәа еинҟьаны, амцаԥшь аҽаадырхеит анемеццәа. Ихысуан, зыԥсы нхаз ах-вагонк ирҭаз аҕа ир.

Урҭ раԥхьа иахьаақәшәаз ихысуан, аха, апартизанцәа рҟынтә аҭак рауа ианалага, ишыцәаз рхы ԥызҽеыз раҕа дахьтәаз еилыркаан, амца зыншыз ашышкамсқәа абажә шынрыжьуа еиԥш,

рвагонқәа ирҭыппы, аихамѡа наӄтәирахь ала рҽаважьны, рабԥьар-мца зегьы уахь идырхеит.

Апартизанцәа адгьыл рҽаласаны инышьҭалеит.

— Шәеибахьчаны гәыԥ-гәыԥла ахьатҵра шәалага! — акоманда ныӄаиҵеит Зыхәба, иавтомат иаҿыцӄьоз амцаԥшь иадибалоз авагонқәа илаԥш рӄәымгазакәа.

Ихысуа ахьатҵра иалагеит. Уацәымѡашьо агәра угартә иӄан, дара ахвагонкгьы ирҭахаз аҕа ир, апартизанцәа реиҳа хыԥхьазарала ишеиҳаз. Аха, уи, зхы ҭырӄьахьаз аҕа иабеидыруаз, иҿахысуа есааира абна рҽагәылархалон апартизанцәа. Аматцәқәа ҿыцәҵәа илашьҭуа, ирхашәышәуа ицоз ахымѡасқәа хѡышьҭыхра рырҭомызт. Маӄҿаҳәара еимгәҳәаны, аҙы иалаланы ишнеиуа, аҵаа-ҙмах инхәыцашьшьуан уажәы-уажәы, нас, иаахәыцыцны, рыбҕақәа ырхәа, рԥышәқәа ҙаакыланы, дырѡегьых ԥхьаӄа еихон.

Апартизанцәа наскьацыԥхьазаҙа, аҕа ихысыбжьқәа есааира абна иазааигәахо иалагеит. Ус, алашбыжьқәагьы иааиларԥсеит — афашистцәа азныказ ихәыцѡрны идәықәлазаап, аха амаша еиԥш инызцаԥшыз абна еиқәареи, итыѡны иҵатәаз аҵаа-ҙи, уааназа излаԥшхьаз ашьаԥхеи рхы аҭыԥаҿы иааргазар акәхап, абна иахьаалагылаз иаагылан, рабԥьарқәагьы, рыхқәа реиԥш ишны иӄалаанҙа ихысуан, нас, иааҳәын, еилаӄәаӄәа еилажьыз ахәцәеи аԥсцәеи еилдыргарц рҽынархеит.

Апартизанцәа абна агәы иаханы акыраамҭа ицон. Ахысрақәа зынҙагьы еихсыҕит. Минуҵқәак раԥхьаӄа, зыц-зышә еихамгыло ихьҭшьуаз ауаа, уажәы, рцәа иахьыҙсаны инеиуаз аҵаа-ҙы рышьхәаҿы илаҙаанҙа алѡаҵә ахылзза иԥхон.

Рыԥсы рыманы, еихӄьашаны еидаҳало, сааҭыбжак ашьҭахь апартизанцәа еизеит, амѡа ԥыржәарц ианцоз абду Филат иҽуардыни иареи ахьынрыжьыз, абна нылҵ адәҳәыԥш хәычы аҿы.

— Ииш, шәарҭ аѡсҭаацәа, шәнымҵәеи, шәымԥси, аха шәтәарҭа сагәҙыроуп, исаҳауан «шәмузыка» абжьы, — абду Филат инапы рԥаԥаҙа, иааилак игәыдыҳәҳәаланы игәыдкыло, дытроԥуа, дхагаха дрылан.

— Иолки-палки! — иҳәан, иҿыкәкәаны илеиуаз аҙы-ԥсы ааирыцкьеит Кузма Лихардов, Зыхәбеи иареи рылаԥшқәа анааиқәшәа.

— Ацгәы абла иаҳарҭәҳәаҵәӄьеит! — иҳәеит Даҭикәагьы аԥсышәала, амцаԥшь зхыҳәҳәыла иӄаз ибла-гәаԥшьқәа ахьҭоу умбо, аҳәынҵәеи ашәакь-лѡеи еилашьыхааны иҿатата дахьгы-

лаз. (Уи иаԥсшәа гәхьааганы, абас зны-зынла ицәажәара иналаиҭалон).

— Ожәшьҭа аӡмах аҭаԛа сышьҭоуҭаргьы сраҳаҵны сыцәоит! — иԥсы ихәлаханы, дҳашҳашуа даарыдгылеит Онуфри Бистровгьы.

Апартизанцәа зегьы еизеит, Миша Дубанеци иацы рхыԥхьаӡара иацлаз аҷыццәа аӡәи рыда. Уажәы-ушьҭан иаацәыртуеит ҳәа маԛкгьы иаарзыԥшит урҭ зхабар ыԛамыз.

Ауаа рышьҭарҭеит. Ирышьҭарҭаз абна агәҭа иаханы, дырԝегьх маԛҷаҳәара аӡбаара иҭаланы, акыр инаскьахьаны, еибакы-еибашьҭуа, икаҳауа, игыло иаауаз рԝызцәа рылаԥш иаатҭашәеит. Урҭ дара рышԛа инатрысит.

Руа ихәу дарбану узымдыруа, ашьа иаганы иԛан рԝыцьагьы. Миша изкәа икыдыжьланы иааигоз апартизан ҷыц, хьаа баапсык дшаргәамҭуаз удырратәа, шьакәармак зыкәкымыз иԥышәкәа хиԛаҟаауан, ишьымхы алахыс игьалгьало ицраз иԝшьапыкгьы рԥыкәкәа нак ишьҭахьԛа ихан.

— Ишиашаз рыԝбагьы уадышххараха иагеит, — иҳәеит Дубанец, ихәда иахарԥаз данаахырх.

Апартизанцәа руаӡәы, иҳәынҵәрақәа аддахәа иааԥиртлан, икәа инапы нҵаҵаны аҷыжәҳәа ихарԥ длахо, иԥыжәжәаны иаатҭигаз амыркан ҷыҵқәа рыла, ахәы ишьапы неиқәыршәа-ааиқәыршәашәа, ирхханы иҷарҳәеит.

Рԝызцәа рԛны ианааигьы, имԥшӡакәа, ахәы амшьамба даалаҳәаны, абду Филат иҷыуардын дԝақәырҭан, дрыманы амԝа иқәлеит.

◦11◦

Амшгьы, сахьынӡашәзыԥшыз шәызхоуп аҳәозшәа, аԥҵа еиқәарақәа ажәԝан еиҵаатҵалан, уажәраанӡа, игәкы-ҵәыкуа, аԥсабара зырԥсаҳәарц иаҷыз амрагьы аахырԝеит. Апартизанцәа ишзахәоз рыҷҍьаны иныԛаон — урҭ ирҵахын, ашьа ахькарҭәаз аҭыԥ хара инрыжьрац.

Иааилабыҷуаны, ргәы рҷеанӡамкәа, қыҵак иаалагылт.

Зыхәба, аԥшыхәцәа ргәыԥ акомандир дааидиԥхьалан, ԝыцьа аԥшыхәразы раԥхьаԛа идәықәиҭарацы наидиҭан, иара рышьҭахьԛа игыланы иааиуаз абду Филат иҷыуардын даазыԥшит.

— Абду Филат! — иҳәеит уи, аҷыуардын анаарыдгыла, — ишеибаҳҳәаз ала, жәохә, ԝажәа шьаҷа реиҳа уаҳцәыхарамкәа

ҳаԥхьаҟа угыланы уцала. Џьара аҳәы дуҽаҳауазар, иуҳәаша усгьы иудыруеит — мҽаагара абнахь уҟан, амҽы ааугоит. Ақыҭа уналшәаны, абна уахьнылагылаҵәҟьо ууаҳзыԥшуеит, — уигьы адҵа наиҭаны, ахә ихыхь аҿуардын иақәыз амҽқәа ааирҿеит. Нас, иѡызцәа ахьизыԥшыз ашҟа даахынҳәит Даҭикәа.

Макьаназ, ѡажәа, ѡажәихәба шьаҽа уаԥхьа инеиуа дааилукаартә илашан. Аԥша иҽнаршәшәаз ааԥынтәи аҳа-шәҭқәа реиԥш, еилахәмаруа аҽаанахеит асгьы. Ақыҭа иагәылсны инеиуаз амѡазаҵә, наҟ-ааҟ иаварыԥхыз аѡны лаҟәқәа иаарнумшьаларатәы иҭбаан, анапгьы адкыланы иҟаҵан. Уажәы-уажәы, аԥенџьырқәа рҧарда аацәыҵраарны, џьоукы рҧышә аадыркылон, аха аҳәы дынҵасызшәа, ишааимкьаз еиԥш, дырѡегьх иааимаҳауан. Бгарымʒ-ҵыхәак иаҟароу џьара лашаракгьы ақыҭа иалубаауамызт. Иҭынчран, агәра узымгартә иҭынчран.

Иаалыркьаны, аҭынчра агәы ахҵара анҵаны, апыкҟаҳәа, иааигәаҳаны игеит автомат абжьы. Апартизанцәа, амѡа иавгаз ажра аттаҳәа рҿынҵарԥсеит. Ажәѡан иалѡрызшәа, х-ѡык аҿцәа, рышьнелқәа бгьаауа архәара иаавыкькьан, абду Филат ианылаидыххыла, аҭлаѡа иҽаҟьаны, рҿыхәда даатҵаркит. Аҿцәа руаҳә, ираҳаны иикыз иавтомат ҵлымхәа-гәымжьаҵә хахаҳа ацәытлашьцара иалубаауан, егьырҭ рышьнелқәа рхыхь надаада рыхәда ихшьын.

Рнацәаҟәа раарҵысрада ус рымамкәа, рҿаадырхиеит апартизанцәагьы.

— Апартизан? — арыԥкьага иакыз ахьыжь аиԥш дыѡнкыжит, завтомат раҳаны изкыз.

— Апартизан ҳәа аҳәгьы дсымбацт, сыҷкәын, — наиаҭеикит абду Филат, иҿаархааны.

Уи ииҳәаз даҽамхаҳакәа, аттаҳәа иааиҭеигеит аҿцәа руаҳәы.

— Ҳы, аурыс-ҳәа, аҷкәын бзиа диҭаххеит убама! — иѡызцәа рахь даахьаҳәын, иҽы ахьынʒацоз еихҳәаны дыччеит анемец. — Сара анемец шьацкьа злоу, анемец ҭауад иԥа… Уух, шәарҭ аҳәакәа, ауриацәа реиԥш иныхтәу уаауп! — анемец иаамѡанитҵаз иавтомат ақәыԥшыга, абду Филат хыхьтәи иԥышә аҿыѡҳәа илеиѡнаҟьеит. Ашьагьы ҟәандаҳа иԥаҵа еиқәыцәаак иналажжит.

Абду Филат даагазҿазын, дыхбыкьны, иҿыуардын аган днадҳалеит. Дыԥаны, ила ацыԥхь ыҵзырддыз автомат дамҵасрацы иҿааиҵаирхәачын, аха, ивараҽы амшьамба илаҳәаны, амҽы иаҵаз данааигәалашәа, иҿааникылт.

— Иҳәа, узуҭада, уабантәаауеи, узышьҭада, иааугo закәызеи? — уажәраанӡа аҳауа иалеиҵаз ахкәа реиԥш, апыҟҡаҳәа рҷылаирхеит анемец абарҭ ажәақәа.

— Соурысуп, абнахьтә саауеит, аҷеырԥхара сашьҭоуп, амҷы ааз-гоит, — инеиқәиԥхьаӡеит абду Филатгьы, иазҵаауаз иакәымкәа, еиҵаганы иазҳәоз аурыс диҷаԥшуа, иҷы иҵалаз ашьа ахҵа-хҵа ҳәа икажьцәо.

— Аурыс-ҳәа! — дыѡныхәаан, дыкшарц иавтомат ѡаирххеит, аха абду Филат, ҷкәына еибагаӡак иеиԥш, ахьшәҭҳәа днатԥеит.

— Иҷеы хәыҵшәыртла! — уи ицыз инарыдиҵан, иара аҷеыуардын даадххылан, лаԥшыла иаагәеиҵеит. Нас, еиқәыркьакьаз амҷы шьхәала данас, агәгәаҳәа илеиқәѡрит. Абду Филат дѡышьҭԥсаан, амца зҭагьежьуа абылра иаҷыз игәгьы аҷеареиҧьит.

Апартизанцәагьы, ҳаззыԥшузеи ҳәа аанарго, ркомандир инеиҷаԥшит, аха уи макьаназы акоманда риҭомызт.

Кәыкәла ажәжәаҳәа иаахәыҵдыртлеит.

— Аурыс-ҳәа, ожәшьҭа уара уҷеаҵаҳәаны ига! — анемец иҷеы аҕәра аҷақшаны, имаҳмызкәа анаирба, ашьхәа иаакәҵәиаан, инатҷьеит. Урҭ, апартизанцәа златәаз ала имааикәа, раԥхьаҵәкьа ибжьагалаз амѡаду ҭшәа инбжьапҟа ицеит.

Аԥхьаҟа идәыкәыртцахьаз аԥшыхәцәа хынҳәит ԥҳәыс быргк дрыманы. Уи, лыблақәа аакылҳәҳәо, дбыкәӡа, лоурагьы-лыҵбаарагьы еиҟараха деилаҳәан. Ус дшыҟазгьы, ашыӡ лыхьызшәа, аҟәараҳәа дыхьҭышьуан.

— Сыҷкәынцәа, шәара сыԥшқацәа, сыхаара!.. — дыѡныҕзыҕзызит аԥҳәыс, лгәы иѡалаҵәа-ѡалаҵәаз лылаҕырӡ илнамырҳәауа, зҷы аус лымаз шпартизанцәаз анеилылкаа. — Иахьа ашьыжь аахыс ҳара иаҳхаагахьоу, ҳабла злаԥшхьоу, шәанацәа рышҟа шәыхнымҳәында згәахәуа ус енагь ибла иабалааит, — абымба зкылҳәҳәо иҟаз лыжәѡахыр хыгьежьаақәа ҭрыс-ҭрысуа, зынӡагьы инеималҭәеит уи.

— Иаҭахым, аҵәуара баакәыҵны, иҟоу аҭагылазаашьа ҳзеиҭабҳәарц сбыҳәоит, — лыжәѡахыр инапы ныкәкшәа, лыкәа иҵацала илкыз лыхгьы дѡахеит Даҭикәа.

Аԥҳәыс, иахьа лаҕырӡы рацәа шкалԥсахьаз удырратәы, лыблақәа зыфаны, иҵыҟаԥшьаа иҟан.

— Ҳқыҵа ршьаҟьеит, арҵ ауаѡжьыфацәа, агыгшәыгқәа! — лыбжьы қыць-қыцьуа дналагеит аԥҳәыс. — Ашьыжь, хәҷгьы-дугьы зегьы, ԥаса ҳусҳәарҵа ахьыҟаз аԥхьа ҳаизырцеит. Нас, апар-

тизанцәа рҭаацәа рҳәан, забацәа абнахь ицаз еидыҳәҳәала илҳалырцан, ран ишаалыхшаз иҳәынтаԥс-ҳәынтаԥсҙа иааилыхны, афосфор рыԛәԥсара иалагеит… Сыла иабаз закәыузеи, слымҳа иаҳаз закәузеи!.. — аԥҳәыс даагаз-ҿазын, аҿыуардын днадҳалеит, лыхәцә ыҵхәрааны илхаз лшьалгьы аалыркәадеит.

Ишьхныԥсыланы, ацәажәабжь хлымҙаах иазыҙырѡуаз апартизанцәагьы, лара лышҟа шьаҿақәак аакарҵеит.

— Иҿаа-ҿаауан ахәыҷқәа, иҧызы-ҧызуан ранацәа, урҭ рыбла шааԥшуаз аҿҿа-ҿҿаҳәа, рцәа-ржьы рыԛәблааны, ишгылоу рыбаѡқәа еиҿшәшәаны икаԥсон… Ҳгәы иазымчҳакәа ҳабла рҟәаагар ҟалозма — ашәақь-шьхәа ҳԥышә иадкыланы иркын: «Шәрыхәаԥшла, шәрыхәаԥшла — ишрылшоз иҳалахәаауан, — абасоуп Германиа дуҙҙа заҭәазымшьаз, иаҿагылаз ишрыхьуа!..»

— Уажә иабаҟоу, нас, уажәы? — дналԥыѡланы дҵааит Зыхәба.

— Ицеит, ҳқыҵа иалҵны Валовшьчина шыҟоу рхы рханы, иахьымааша ицеит…

— Аѡыза акомандир! — даарыдххылеит партизанк,— ақыҵа анемеццәа алҵны ицеижьҭеи ѡ-сааҭк ҵуеит, уажәазы иҵынчроуп… Ахә иҵыԥ хиоуп, игара азин ҳашәҭ.

— Дыжәга! — даақәыԥсычҳан, иаԥхьа игылаз апартизан илаԥш ааиҟәганы, аԥҳәыс деиҵаналзыԥшит уи. — Маҷк ҳаицәажәар сҵахуп, сбыҳәоит ѡызара ҳзыбурацы, — лыжәѡа аанкылашәагьы иҿынеихеит.

…Ауха, афашистцәеи урҭ ртәитәыхцәеи злагьежьуаз ақыҵаҿы ииаанҿасит Зыхәба ипартизанцәа. Урҭ, ақыҵа алаларҵақәа зегьыныҷьара рҟны амѡақәа ԥыҵәҵәаны аҟарулцәа нықәдыргылан, рыҿшаны, игәыҵҟьа-ԥсыҵҟьаха зыѡнқәа ирыѡнатәаз анхацәа рҿаарыларкит.

Даҭикәа зыѡны дымѡахыҵыз аԥҳәыс, макьаназы аҙәгьы лцәа далымҵыцт уҳәартә, ашәшьыра иҵииааз ашьац иатҵәа еиԥш, дқанқашаҙа акәын дышгылаз. Уи, илҭааз асасцәа дышреигәыргьоз, дышрызгәыкуаз рхубаалон, гәил-шәҵҵас игәылпыж-гәылпыж ирыхәаԥшуаз лыбла гәыразқәа. Аха, ахаа-цәа зкәыршаз лԥышә хыжәпаа ԥшҙақәеи изклак зегьы зымпыҵѡрны икаҳауаз лнапы ҭхәаақәеи агәра удыргон, уаҵәтәи амш азы ашәаҙыҙара шлымаз.

— Сара с-Петиагьы арра дыҟоуп, — лҳәеит уи, Зыхәбеи лареи аԥсшәа анааибырҳәа ашьҭахь, анахьгьы иҟамкәа, арахьгьы иҟамкәа.

Акьанҧьа абла ҟәысуазар аиҳа, рыбла-какаҷ ҭхышаа хәыҷқәа уаҳа иаамырҟәысʒакәа, ран лкалҭ-ҭбаа ду наҟ-ааҟ ҏылаҳәаны, Даҭикәа иҵаԥшуан, хырҭәагак иааҭшәшәазшәа еиҟараз, аха уиаҟара еиԥшымыз ѡыцьа ахәыҷқәа.

«Аʒҕаб лан лхы аахҵәаны илхагылоуп, аха аҷкәын дзеиԥшыда? — уигьы иаб диеиԥшхап, иаб Петиа... Владик?! Владик уара дуеиԥшуп рҳәон дызбалак. Дабаҟоушь уажәы? Иан лыкәа иҿҭаршәны дыцәазар акәхап... Ма?!» — игәы амца былбылуа инҵалеит, иблагьы иаахгылеит, иахьа, еиѡҵәҵәа-еихыҵәҵәа, алѡа зхышәшәо амѡа ианыжьлаз аешелон.

— Иухьʒуи, мшәан, уара! Издыруан, аха исхамшҭи, — Даҭикәа ихәыцрақәа иҿаарымихын, длаҟәшәа, ахәыҷы ихахәы инапы налишьрацы иҿыназикит.

Ахәыҷы дшәаҟьан, иан лкалҭ иҿылеиҳәеит.

— Уааи, мшәан, сара сҽы, аа, аконфеҭ устоит, — Даҭикәа иџьыба дынҵаԥшын, уаԥсҵәык азнаҵәкьа автомат патронақәа ааҭиган, ихьынҵыцьʒа ахәыҷ ишҟа инаирххеит, аха иааицәымʒхан, ашырҳәа иааргьежьны иџьыба инҭеиԥсеит.

— Аѡыза акомандир! — дааѡнаххит Миша Дубанец, аха иҟаз аҭагылазаашьақәа аниба иҿааникылт.

Зыхәба уи ила наиирбан, егьи ауадахь иҿынеихеит.

— Аѡыза акомандир дааѡнаххит! — деиҭаналагеит Дубанец, рѡыцьагьы рымацара ианааизынха. — Зыгәра узымгаша ԥҳәыск аҟарулцәа дырԥыхьашәан, даарышьҭын, абра дыҟоуп, слыԥхьарыма?

— Лыгәра рзымгартә дызларбазеи? — Зыхәба даақәыԥсычҳан, ивараҽы игылаз амҿтәы каруаҭ дныкәтәеит, акаруаҭгьы, ажьы аирцазшәа, иаразнак иѡнаҟыжит.

— Дыхраа-ʒрааруа,дкылыԥш-кылʒырѡуа дааруан,апартизанцәа ахьыҟоу жәдыруама ҳәа, дзызҵаақәазгьы ыҟоуп, — наҵеикит Дубанец.

— Улыԥхьа арахь, — инаидиҵан, иаԥхьа игылаз аҟәардә еихаҟәа аашьҭыхны, зыбла-хаа хәыҷы ҭаа иаркыз ацәашь-хҵәаха зықәгылаз астол днадәалеит.

Ашә аатҵрааны, ачымазаѡ-гәаҟ дахьышьҭоу апалата дыѡналозшәа, дшьапҵыркьакьо дааѡналеит ԥҳәыс шаҭлаҟьак, апаҭлика ԥшра змаз лшьапы мадыхқәа лыҵаргыланы.

Даҭикәа дааԥсаны дахьыҟаз акәу, ма уи лзы заанаҵы илымҳа иҭыршьхьаз акәу — аԥсышәагьы леимҳәеит, дагьылхамҵгылеит, амала, иблақәа лҟәымгаʒакәа акыраамҭа длыхәаԥшуан.

— Хәылбзиа! — лхала аҭынчра ааилалгеит уи, иахьынӡазалшоз лыбжьы ырхааны.

— Бзиала баабеит! — аҭак налиҭеит Зыхәбагьы. – Баҳзаазгазеи амшцәгьаха? — акгьы изымдырӡауазшәа иԥеыԥаҵаны дҵааит.

— Сыԥсы ахьынӡаҭоу партизанк ибла аҭаԥшра сашьҭан, убри саанагеит, — баѡ-шыѡ лылаӡамшәа лцәа дынҭаҵәин, дхьатиԥатиуа иара ишҟа лҷаалхеит.

— Ҳара ҳпартизанцәоуп ҳәа базҳәада? — дѡагылан дааигәаӡаны даалҷагылеит.

— Иахьа адунеи иқәу — зыԥсы ҭоугьы, зыԥсы ҭамгьы зегьы ԥшьба-ԥшьба лымҳа рымоуп, ԥшьба-ԥшьба бла рхоуп, рҷы рԥьоуп, абыз рымоуп, ицәажәоит, аѡыза акомандир! — лара иаҳагьы дизааигәаӡаны лҷээидлырӷуӷуалан, атәан аиԥш икәалыкәаԥьо ацәыбзара зхыз лыблақәа ѡаиҵалырԥшит, лыԥсыԥгьы ԥәандаӡа ихәда иѡыҵашәшәеит.

Даҭикәа азныказ днеилууаа дцан, инапқәа налыкәиршарц аԥсык ауп иааигхаз. Аха апост дшықәгылаз ацәа дынҭанагалазшәа, ашырҳәа даалԥьеит.

«Ҳаи, аѡсҵаа шәихәхааит, шәара аҳәса, ацәа хаа шәышԥаѡызоу!» — ааигәахәын, ашырҳәа дналыдԥьеит.

Ԥыҭрак ашьҭахь дырѡегьх даалыдгылан, лыжәѡа данкны ԥшьшьала дааиган, иара дзықәтәаз аԥәардә заҵәы дныкәиртәеит.

— Бабантәаауеи, насгьы, бзышьҭоузеи? — ихьыз азы ихы гәыбгән аҭо, иаахҵәаны дҵааит Зыхәба.

Апҳәыс иаразнак дааиҭашәан, уажәраанӡа ижьаржьалеиуа иԥаз лыблақәа хыхәхәо лаҕырӡыла иааҭәит, агәыӡра зҽазырхианы, иԥахә-ԥахәӡа зҽеыԥаҵаны иԥаз лқьышәқәагьы, ҽеишәа ирҵәым асахҭан еиԥш иѡеиҵшьшьын, ақәацқәацара иалагеит.

— Бабантәаауеи, бызшьҭоузеи, насгьы бызусҵада?— изҵаара еиҭеиҳәахт Зыхәба.

— Схаҵа сишьҭоуп, — лҳәеит уи, асаба илаԥсаз аӡы цәыкәбарқәа реиԥш икәыр-кәыруа лӡамѡа иадланы илеиуаз лылаҕырӡқәа рыцқьо. — Хәыҷгәарҭак насыкәпсаны дцеит.

— Дабацеи? — дналпыѡланы дҵааит Зыхәба.

— Абнахь. Партизанра! Ибла иабоз ахлымӡаах изымчҳазт дцеит… Уи дхаҵан, ахаҵа дышныԥаашаз дныԥаеит, аха сара?! — инеималҭәаӡеит уи.

— Ижәлоузеи бхаҵа?

— Блохин, Афанаси Блохин! Дудыруазар, ҷьаракыр дуҷаҳазар! Абри уара уеиԥш аукы, аха иҵегьгьы иааиланы, ихахәы азуп,

иблақәа аԥшьуп, — дѡатԛьан, агәаҟ-бжьы лхатцаны, дгызы-ғызуа, Даҭикәа деиҭааиҽагьежьыхт аԥхәыс.

— Мап, Блохин ҳәа аҳәгьы дыспымлацт, — иҳәеит Зыхәба, уаҳа шилымшоз убартә ибжьы каҳаны.

– Нас, аԥхәыс деиҭатәарц инапала иналирбан, иаргьы дааиасны, аҳәа аашьа еиԥш унавалар иҽыжуаз акаруаҭ деиҭаныкәтәеит.

— Дыршьызар акәхап, сара с-Афанаси, сара сгәыраз, сара сдауаԥшь! — уи деизҟәыҷны аҟәардә днықәтәан, ахыԥхәа лхы астол иныкәжьны, деиҭала-еиҭыҵуа ацәыуара хылҵаҳеит.

Даҭикәа ихы аҭҳамц инадиҵаанҳа илацәақәа неиқәаҳан, инышъҭпрааз аҳаирплан аиԥш, дкауа, ацәа хаа дналалеит.

— Аѡыза акомандир! — игәы иныкәсыз абжьы ашырхәа ацәа даалнахит. Илацәақәа анаахит, Миша Дубанец дҷыхҳа иаԥхьа дгылан.

«Сара сааԥсара сиааит, аа, ари аҷырхҵәаха еиԥш дшыҟоу», — ааигәахән, дагьыѡагылеит уи.

— Сатамзааит! — икомандир дахьирҷыхаз азы дрыцхашьо, даалак-ѡакит Дубанец. — Маҷк уԥсы ушьар ҟамлари, урҭ аҳәсақәа сара саархылаԥшуеит.

— Иҳәа иуҭахыз, Миша, аибашьра ианалгалак ашьҭахь, адоуцәа реиԥш иоужьҭны мчыбжьыла ҳацәазаап, — Даҭикәа иаргьа напала уи иѡыҵра дааҵеиҳәҳәан, диманы даалеи-ѡеит.

— Раԥхьа иаҳзааргаз аԥхәыс лҷеылшьуеит, абри дызусҭоу сара иасҳәоит, слеиԥхьааит лҳәеит, ишԥалзааури? — ибжьы ныҵакны, зхы астол иқәжьыз аԥхәыс лышҟа дыԥшуа ацәажәара даҷын Миша.

— Улыԥхьа! — инаидиҵан, аҵәыуара иаҟәыҵны, ашәарыцаѡ иԥба зкыз абынҳәа еиԥш иҙыѡҙа итәаны иԥшыз аԥхәыс даалхагылеит:

– Ибысҵаз азҵаарақәа рҵак иашаны иҟабҵар, ирласны, шәыѡныҟа бцап, мап анакәха, аусҟәа даҷеакала иҟалагәышьоит, усҟан бхы иавбала.

Ашырхәа лхы ѡышъҭылкәыцәааит аԥхәыс, лԥышәқәа дырѡегьх иаақәац-қәацан, лылабжышқәагьы еиҭаахаддылеит:

— Сзыхшәырҟьозеи, сара апартизан иԥхәыс, хәыҷ-гәарҭак ран, афашистцәа ашколқәа адыркаанҳа ирҵаѡыз, апартиа ачлен… — лҙарақәа наҟ-ааҟ инҭарсны икны, Зыхәба диҵаԥшуа дышцәажәоз, ашә илагыланы илзыҙырѡуаз аԥхәыс данынал҃аԥш, аҳампал лыхәлахазшәа, лыблақәа ҭызза даанхеит.

— Ббыжәла, ббыжәла, цәгьашәа ибзианы еиқәбыршәоит, — ԥшьшьала лара лышҟа лҽаалхеит раԥхьатәи аԥхәыс.

Егьигьы дѡагылан, ѡбаҟа шьаҽа лышьҭахьҟа иааҟалҭеит. Зыхәбагьы Дубанецгьы ишанханы ирзыԥшуан.

— Бара акаҳԥы, афашистцәа рҧатҵәы! — иааѡнашылаз аԥхәыс дыѡнытҵәаан, аҟәарҭ акәҷарақәа ирхыбааны ахьшь ианазытрысуа еиԥш, лхәы-лжьы еиларгыланы длалзытрысит.

Уажәраанҙа ѡ-ролык зыхәмаруаз аԥхәысгьы, лԥатлика шьапқәа аԥсыԥ рҧарчушәа дышьтыпан, лыварақҽы иҽаз аԥенџьыр хыла дасрацы днылаххит, аха Даҭикәа дналԥырагылан «ҳаҭырла» дааникылеит.

— Ҳхәыҷқәа ржьымаха шәҽыҳәҳәо ишәҽакуп бхаҵа аԥсахыѡгьы баргьы! — ожәшьҭа лыԥсы лызҭкаауамызт, Миша ирххо иикыз раԥхьатәи аԥхәыс. — «Апартизан иԥхәыс, арҵаѡы, акоммунистка, ахәычқәа ран?!» — шаҟа абыжәшьа лдыруазеи, шаҟагьы дкакозеи: ҳшьа зыжәхьоу аполицаи иԥхәыс, ацәгьаҳәаѡ, аблахтыха рамраҙакәа, ашьарақәа реиԥш зхәычқәа ықәыргыланы изҭиуаз! — уи лыпсы еивахаҙо даналага, Миша лыжәѡа даҵагыланы дааиган, аҟәардә днықәиртәеит. — Ирзеиҵаҳәа иаҳа еиҕьуп, — деиҵаналагеит лара, маҷк лыԥсы анааивылга. — Иахьа бхаҵа иеизицаз ахәычқәа, ахәшә-хәынгара рықәԥсаны, аҽҿаҳәа ианырбылуаз, бара апатифон арҳәаны, ҵаҵгәыс бызмоу афашистцәеи бареи шәшеицыкәашоз…

Егьи аԥхәыс, ацҳара згәы иҵоу амаҭ еиԥш, лыҿреиџьны, аԥенџьыр ахь дыԥару, лсабрада лҧызжәаз дылзытрысру лзымдыруа, днаԥшы-ааԥшуа дгылан.

– Бхаҵа дабаҟоу уажәы? — акгьы ҟамлаҙазшәа, ҭынч дҵааит Даҭикәа, ԥытк ианааихсыҕьқәа.

Уажәраанҙа, Даҭикәа икәа иҵаланы, имаҕра икылсуаз, ианылҭахугьы, инатәаны, аҭәакьаҳәа иҵәыуаз аԥхәыс, уажәы, лԥышәқәа дѡарықәылҵан, ииҳәаз лмаҳаҙозшәа лҿыҟатцаны, зымѡа дыԥшуа даагылеит.

Зыхәба игәахы аԥырқьхәа амца ѡақәҵәиашан, ихаԥыцқәагьы аҽҿа аарыҵгеит, ираҵәац изымдырҙауа зхала зҿызраҵәаз иҵаҷкәым хьанҭақәа, ажәҵыс аҵыхәа еиԥш, еиѡҟьаҙа иҟаз лыцлымхәа ҭдырԥарц аԥсык ауп иаарыгхаз.

«Иууазеи, дад, аԥхәыс алаҵәҟьа леишуам» рхәогьы умаҳаҙаци уабацәа, ҳурпхашьома!» — илымха иҵыѡуа иалагеит Даҭикәа иаб ибжьы.

«Ҳаи, афы асааит, сцыкәкәаҙама, иабахәа!» — ихы гәыбԍан аҭо, даалеиԝеит иара.

— Саҭамзааит, аҳкәажә, — дырԝегьх, асԥычка ԍыԍк еиԥш ачԥхьҳәа деиҭаԝеибакын, даакәҵәиааит, — ҳазҵаара аҭак ҳабҭар ћамлари?

— Заславльћа дцеит, — лҳәеит уи, дахьԥшыц дыԥшуа.

— Шәылжьеит, акаҳԥы, шәылжьеит! — дырԝегьх дыԝныҵәааны дԝаҵћьеит егьи аԥҳәыс. — Иахьа изхараҵәћьа ҳшьа ижәын, дцәыҵаланы, иԝны аплита ахы дыԛәтәоуп… Ее, анцәа срыцҳашьа, ауаԝы дгыгшәыгхоит рҳәоит, аха асҵәћьа убахьоума! — аԥҳәыс деизћәыҷены дзыԛәтәаз аћәардә деиҭаныԛәтәеит…

Асы еибакны илеиуан. Уажәрааҙа, еиҭарћәаћәан, ићьатаԝызҙа, ушьапы ылухаанҙа иԝеимашьшьы ицо ишьҭаз асы хәаԥштәала, уажәы, ахаатца зкуа ахш еиԥш, абаћахара иаҷын. Аҳауа хышәашәеи уи иалахәмаруа иааиуаз асы бахҵәеи, ихьынҵыцьҙа ихәдаԓьал иԛәжьыз ацәа маҷк иныԛәырцан, дааласхазшәагьы ибеит Даҭикәа.

Игагаҙа, аҵх лашәеиԛәара аарла иалибаауан, аполицаи иԥҳәыс дзыбжьаргыла, иаԥхьа инеиуаз Миша Дубанеци Кузма Лихардови.

Ачашәаћьа аћыт-ԥсыт гозар аиҳа, аћыт бжьы гомызт иахьагьы аԍа згәы ҭарҷаҷаны дызхысыз аԛыҵа.

— Ахы цаҳәцаҳәԛәа бызԛәа иалаћацар бҭахымзар акомпасажә еиԥш бшаћь-шаћьо бҷеыћамҵакәа, бполицаии ҳареи иаарласны ҳаиԛәыршәа, нас, бымԝа уарҳалуп — аԥшьганкгьы, руа иахьыбҭаху, — лгәы лҷеаниҵеит Дубанец, агәашә ишаатыҵҵәћьаз.

Аԥҳәыс ҷылымҭит, аха дырԝегьх, алаԍырҙ ацымхәрас, атәан кәалыкәаԓьо иаазхыҳәҳәылаз лыблақәа Миша иԝаиҵалырԥшын, лҷеааидырԍәҍәалашәа, иаԥхьаћа лнапы аҷаалырхеит.

— Баћәыҵ анапыршьышьра, исҳәаз базхәыцыр иаҳа еиԍьуп, — дԝалыцәхасит Дубанец.

— Сызԝахәы уамоуп! — лҳәеит уи лыбжьы аармаҷҙаны.

Лихардов рыԛәҷиҵуамызт, аха иҟаз ибон, изнапык иҷы иадгәаланы, ижәԝахырқәа ҭрыс-ҭрысуа аччара даҷын.

Даҭикәа иаԥхьа инеиуаз рыхԝыкгьы иаадырҳәын, ахәылпазы, абду Филат иҷы згаз злабжьалаз ала иныбжьалеит.

— Ари, Заславльћа ицо амԝаду ашћа укылнагоит, — иҳәеит, Зыхәба наћ-ааћ ивагылаз Ковшовотәи анхацәа руаҙәы, даргьы уи амԝа ишынангылаҵәћьаз.

— Лтәым хацәа рышҟа ҳлымгааит, — натҽеикит Даҭикәагьы, даахәмаршәа.

Инзыбжьалаз амҩа, егьи аиҳа иҭшәан, ианыжьлаз асгьы уиаҟара ицҟьамызт, аха иаҳа илашьцан. Раԥхьа игыланы инеиуаз рцәыʒыр ҳәа ишәаны, ршьаҿақәагьы аадырццакит.

«Ажьа шкәакәа зкыз ззырҳәо ҳашҧеиҩызахеи,— дрызхәыцуан Даҭикәа, уаха зыҩны имҩахыҵыз аԥҳәыс гәыраз гәыҵҟьа-ԥсыҵҟьеи, уи лкалҭ зҽылаҳәа, зыблақәа еихмырҟәысʒакәа иҵаԥшуаз амаалықьцәеи, — ҳара аҕа ҳаимыцҳар ҳахәшәым, нас, иара дааҳәны, «аҿы иазымиааиз акәадыр дасуан» ҳәа, аҳәсақәеи ахәыҷқәеи, иҿы иааҭаԥсаны ифоит — уиалагьы ишьа иуеит... Ҳы, ашьоура! Ҳгәы ԥызҵәахьаз ашьоура! Аха, аԥсуа шьауҩы иеиҳа афашист шьауҩы дгыгшәыгзаап! Урҭ аԥҳәыс дыцәазар ддырҿыхомызт, раҕа ихәыҷқәа дшырбо дыршьуамызт. Арҭ?! Арҭ здыскылара ҳәа акгьы сыздыруам. Ақәыцьма — ирыцҳауп, агәылшьап — иаҳа иқьиоуп, ианамуʒах иаҳа амаҭ иадукылар ҟалоит, — ашҳам ада акгьы змам амаҭ акәымкәа, ашҳамгьы абцьаргьы еидкыланы изку амаҭ...

Нас, абри амаҭ уасыр — ухы иацҳауеит, уамысыр — угәы иацҳауеит рҳәар, иаҳа иалухраны иҟоузеи?! Аа, абри ҳара ҳҩыза иакәхап, аԥсуаа, ажьа шкәакәа зкыз ҳәа изышьҭазгьы...»

– Ҳааигәахазар ҟалап, — иаагеит, Даҭикәа иарҕьарахь ала ивагылаз апартизан ибжьы.

Ихы анҩышьҭих — амраҭашәарахь ала амҩа аҵыхәан, аҭашәара зҽазкны иҟоу ашарԥиеҵәа еиԥш, ашьабʒҩа аԥштәы змаз лашарак ҭааʒа илаԥш иаатцашәеит. Раԥхьа игыланы ицоз апартизанцәагьы зынʒа рааигәа иҟан. Урҭ акы шеимаркуаз удырратә амахԥсахра иаҿын, аԥҳәыс лыбжьы есааира илымпыҵыҵуан. Зыхәба иҩызцәагьы иаргьы уахь иааццакит.

— Илҭахым ацара, аҩыза акомандир, — иҳәеит Дубанец, ианаарыдгыла. — Наполеон Бонапарт Ажәафтәи икнеиҳаз лабду иаб иԥсыбаҩқәа дырнықәуеит.

Аиашаз, анахәҭа иацымныҟәар зҭаху агәыжь-мбжьа еиԥш дхьышьырхха дгылан уи аԥҳәыс, даақәымцʒакәа апарпаррагьы даҿын.

— Иазхоит, амшгаха ҳамаʒам! — лыжәҩа дынҭаирсит Даҭикәа. — Еибашьроуп, гәаҟроуп, аха аԥсра аҵкьыс аԥсҭазаара енагь еиҳа еиҕьуп, ибасымҳәахьеи, бхаҵа аказы ҳиазҵаар ҳҭахуп, нас, амреи амзеи реиԥш шәеидажәыл, аʒәгьы дышәԥырхагам...

— Дыкнашәымҳаʒои? — даалҟьаны дҵаайт аԥҳәыс.

— Сгәы снапы надкыланы ҭоуба быстоит дышкнаҳамҳауала, — налаҭеикит Зыхәба.

— Сара с-Афанаси, сара сгәыраз, иҭахны даларгалама, хымз абԥьар ахы дҭаргыланы дыркын... Уи акаҳԥы илҳәаз хашәымҭан, ҳара зхацәа ззынхаз дҳаҵашьыцуеит, дахьрыхәаԥшуа лыԥсы қымқымуеит.

«Уа банлыдгылаз, аԥшхәынҵә быхәлахазшәа блыхәаԥшуан, усҟан ибымҳәоз», — ааигәахәт Даҭикәа, аха иаулеиҳәоз.

— Ҳныбымкылан, уи шәаргьы ҳаргьы ҳус иаԥырхагамзар иахәом, иаарлас, иаарлас! — мчыла лаԥхьаҟа шьаҿақәакгьы аалирҟаҵеит уи.

— Нас, дыкнашәымҳаҙои? — деиҭаҵааит. — Апартизанцәа ршьа ус аупеи ишыруа...

— Дон-Кихот аԥшаҙлагарақәа данрыжәла, фырхаҵала иҭахаз саб иашьа аҙлагарахьча иԥсы иамаҿуп бхаҵа ихы хәыцкгьы шалҳмыршәо!.. Ожәшьҭагьы ихабымҵаҙои? — ларгьарахь ала лыжәԝа нҭаирсит Дубанецгьы.

— Ожәшьҭа ихасҵоит, — лҳәан, дрыцны, акәатаҳәа лҿыналхеит аԥҳәыс.

— Атыԝша-ҙԝа еиԥшыз алашара есааира иааигәахон. Уи иазааигәахацыԥхьаҙа, аԥҳәыс лшьаҿақәа иаҳа-иаҳа илырссон, днаԥшы-ааԥшуа, аҙлагара дыԝнагылоушәа лыбжьы лхақәҵаны дцәажәарц далагон, аха:

— Быбжьы маҷк иианкыл, бхаҵкы, ицәоу ҳарҿыхарым, ирыцҳами, — ианылмуҙалак, Миша инапсыргәыҵа ԥьаԥьа, аԥҳәыс лкьышә ҟәымшәышәқәа инарыдкыланы, дааникылон.

Асы еихатәаны, икашьшьы илеины ашьҭалара ишаҿыц иаҿын. Ана-ара, аарла зцәаара убоз аԝынқәа, асаара ианшәылаз ахәыжә-ҳампалқәа реиԥш еиқәыхьаԥи, еивҵаҕәҕәа-еивҵаҕәҕәа еивагылан.

— Абрааума? — дҵааит Зыхәба, алашара заҵәы зыԝнырбаауаз аԝны агәашә ианаалагыла, аԥҳәыс ихы налыдкыланы.

Аха уи Даҭикәа изҵаара аҵак ҟалымҵеит, — лыблақәа лхагәыҵа аҿынҙа ихацаланы, зны иара диҵаԥшуан, нас, илыкәшаны игылаз егьырҵ апартизанцәагьы лылаԥш нархганы, ашҵа анаҙара асы шкәакәа иқәубааузаԝны иналырхон. Дрыцәцар шылҵахыз ауԝашьахуаз, аҵәгәыр иаҿашәааз ахамса еиԥш дҵәи-ҵәиуан. Аха, есааира згәы зԋанылоз апартизанцәа, ррыҵәа-напқәа дышзырцәымцоз анылба:

— Афанаси, Афанаси, апартизанцәа!.. — ишлылшоз дыҳәҳәеит. Аҵыхәтәантәи лажәа аҳәаха ламраҙакәа, Дубанец иавтомат ашьхәа лыхәда амца ԝалнарддын, дхышәтны асы дԝылаҳаит.

Апартизанцәагьы рыҿераҕаны агәарааида рыҿенаварԥсеит.

Гагақәак шаҟь-шаҟьо алашара инадырбалан, иақәырццакнгьы ашә ааимҟьан, аҙәы абарҵа даақәыххит. Абри амҭазы аԝнуҵҟа иаркыз алашара ыцәт, автомат ауачарадгьы аҽаанахеит.

Аԝны ахышәқәа зегьы аҿыԝ-ҿыԝ ҳәа амца ркылҟьон, урҭ абжьы ахьгаз шырзеилымкааз удырратәа, иахьаақәшәаз ихысуан, аха, асы ицәыҵаланы, адгьыл аҽынҙа илаҙахьаз апартизанцәа рыԥсы ҙаны ишьҭан, аҭак рырҭомызт.

Ашәаҙыҙара акәа зыҿеҭаршә, еиқәыцьабо игылаз ақыҵаҽыхеит, илеины уи ахәда зҿеахазыжьыз аԥҵақәагьы, ишәазшәа, маҷк рҽы ааихаркит. Аха, аԝны идәылҟьаны иааиуаз амца еиқәтәомызт, — иубартәгьы иҟан, уи аԥшәма — асасцәа маҷԝымкәа ишиҵаз.

Рпатронақәа ирмеигҙаҙакәа ихысуан урҭ, нас, аҭак анырмоуҙа акәхап, маҷк рҿааныркылеит. Агәыр умпыҵшәаны икашәар, акеԝҳәа зышьҭыбжь аныԝуаз аԥсабара, абызкаҭаҳара иаганы игылоу ауахәамажә еиԥш азныказ еиқәышьшьы иаақалеит. Апартизанцәа рыҽедырҵысуамызт. Аԝнгьы дагәан — изаҟаразаалак шьҭыбжьык дәылԝуамызт, гагакгьы адубаломызт.

Даҭикәа иԥышә зцәыҵаз асы маҷзак иааибгьаҭын, абри аҭагылазаашьаҽы зегь реиҳа ирызшәарҵаз аԥхәыс лышҟа днаԥшит: уи, раԥхьа дахьынкаҳаз, уаҳа нақәацарак лымаҙамкәа, дбақәҙа дышьҭан, асгьы даахнаршлаахьан.

«Дишьҙама инҵәаша?!» — ааигәахәт уи, аха лара лышҟа анеира иҿазимкит. Егьырҭ ипартизанцәа зынҙагьы ибаҙомызт.

Аҭынчра гәыҵҟьага ацәа аҟәыншьшьыла, еиҵыхәхәа аҽынанахеит аамҭагьы. Апартизанцәа раҕа дахьыҟаз ожәшьҭа ирдыруан, аха, зыгага иацәшәаны ахысра ҭазҵаз Афанаси исасцәа, иҟалаз иахырҳәааараҳәа макьаназ акгьы рыздыруамызт. Зегьы ззеиԥшу аԥсабара иара атәы ҟанаҵон — икыдшьшьы, иаақәымҵҙакәа илеиуаз асы, ашҭа иакәыршаз ааида еихаҟәа ажәԝахырқәа ачын рықәнаҵон, аԝны акәзар, иахаз «ахылпа» есааира иарқәацәуан, апартизанцәагьы раҕа ибла иацәыхьчо, ашьыршьаф шкәакәа рықәнаршәуан.

Абжьаапҵны еиԥш, аҵаагьы уаха аҟаҽыҳәа ирыцҳауамызт, рызқәа иԝықәҵәо аҙымҡатарра иалаиамызт, насгьы, рнапсаргәыҵа иангылоушәа акәын асы ишықәырбаауаз раҕа дзыԝ-

натәаз аҩынгьы. Ас еиԥш иҟоу аҭагылазаашьаан апартизан дыццакʒауам, зегьы ишәоит изоит, икапануеит, иара ихы хәыцк налмыршәаʒакәа, иаҕа дызланирҵәаша дашьҭалоит. Уахагьы ус акәын ргәы иҭаз, агәарааида рҿаваʒа, асы ихәыҵаланы, зыблақәа ааихмырсыҕьʒакәа Афанаси Блохин иҩны иазԥшуа ишьҭаз апартизанцәа рыхәҩыкгьы.

Зыхәба илаԥш лыхирԥомызт, аԥсабара шкәакәа иалаʒҩахарц акгьы згымыз аԥхәыс. Уи, ианааиҵәҟьа иҭалҵаз аҳәҳәара, уажәгьы, иҵәыҵәʒа акәын игәы ишыҟәыҩуаз.

«Аԥхәыс лыʒбахә уаналацәажәо, зегьы раԥхьа убла даахгылоит ан, — дназхәыцит Даҭикәа. — «Ан» иахьугалак иԥшьоу ажәоуп! Нас, ҟалашьас илымоузеи ан аԥсахҩы?! Схы исызҭагʒом!..»

— Антонинаа, бабаҟоу, Антонинаа? — абри аамҵазы, аҩны абарҵахьтә хаҵак иҿыҵбжьы аагеит. Иашьҭархны, аҩны аԥхьатәи ахышә инкылҷҷаз автомат амцаԥшь абарҵа нықәнарлашаит.

— Афанаси! — ишлылшоз дхәааны дҩыҵыббын, днаҭрысит, уажәраанʒа ԥсы зхаʒамкәа, Зыхәбеи Дубанеци рыбжьара ишьҭаз аԥхәыс. Аха уигьы, ашҭа лшьапы ҭалыргылаанʒа илԥылаз автомат ауачарад дхыршәҭны, ԥышәха асы дҩыланажьт.

— Уахь акәын иахьшәымҩаз, ожәшьҭа шәнапқәа еибаркны шәца! — иҳәеит Миша, амца зкылҟьаз аԥенԥьыр иавтомат ақәкны дахьтәаз.

Дырҩегьх, аҩны аԥенԥьырқәа зегьы амцабз еишьылʒа иркылҟьо аҿаанахеит. Аԥхәыс ирылҭаз ахырхарҵа акәхап — уажәраанʒа ирхашәышәны атҳ лашьца иналапҟа ицоз ахымҩасқәа, уажәы, ахәа иҿхәатҟәацуаз аҩсҭаа-ԥьықәреи аиԥш, иаарыкәыршаны, ана-ара асы илатҟәацуа иалагеит. Аҕа илаԥшыҟәиҵеит, ԥшра аҭахымызт.

— Амца рыжәышәҵа! — игеит Зыхәба ибжьы.

Злымҳа кыдҵа, ҳкомандир ибжьы анбагаришь ҳәа иԥшыз апартизанцәагьы, ахәиҵә ҳәа аҿынадырхеит ацымхәра ахы. Ожәшьҭоуп аҕа ианидырыз, атҳ лашьца иалахәхәа илымҳаҿынʒа инеиз аԥхәыс бжьы шбашамыз.

Ахи ахи еиԥылон, еидҟьацылон, еилаҭәон, арахьынтә инарышьҭуаз аҩны аҭʒамцқәа кылжәжәа иргон, уахьынтә иаарышьҭуаз — ааида еихаҟәа ԥыххаа, ирхәашаны асы иларԥсон. Ицон аминуҵқәа акакала, нас, жәаба-жәабала, аха, ахысра еихсыҕьуамызт.

«Ахьымʒг аагоит убама!» — игәы нкыдԥсаа-нкыдԥсаан, аҵыхәтәантәи идиск аҿеҩ хәа иҩаҿеиҵеит Даҭикәа.

— Аҩыза акомандир! — асы шьҭырбыбны, абыққҳәа аҙәы иҿааиваижьит.

Зыхәба данаахьаԥш, адәы ианыршәаз аҿымчга еиԥш иԥынҵа афакь ҭкьо, дгьазкны диваиан Онуфри Бистров.

— Онуфри Николаи-иԥа?! — иԥьеишьеит Даҭикәа.

— Ҳааит, шәхысыбжьқәа ҳаргеит, адҵа ҳаҭ, ҳаԥшуп! — иԥсыиԥсы еихьымҙо дцәажәон Бистров.

— Аҩны шәахыкәшаны, шәамеигҙакәа иагәыдшәҵа!— адҵа наииҵеит Зыхәба.

Армарахьгьы, аргьарахьгьы, еиқәаҵәа-еиқәаҵәаҙа асы иныли-бааит, аҩны иакәшарц зҿааиҟәызшаз апартизанцәа.

— Агәаҟреи агәырҩеи роуп алагырҙ зызшоу рҳәоит, аха ииашам, агәыргьа иазшоу лагырҙыкгьы ыҟазаап, — Даҭикәа иԥсадгьыл аиааира арганы, дкалаҙа иаб иашҭа дынҭалазшәа дааҟалан, агәыргьа лагырҙқәа игәы иҩкылаҵәа-ҩкылаҵәеит, махәҽа бзиак аҟараҵәҟьа амч назлалаз игәыбжьынацәагьы аҿаархәачын, иавтомат дырҩегьых амца ҩаҽыддит…

Аҵх чаншьҭахь еиԥш инеихьан, храҙагаҵас икылхха игылаз аҩны аҽы анааиханакуаз. Зегь ҭахеит, мамзаргьы аҙәгьы акы имыхьҙеит уҳәаратәы, хәык иҟыт-быжьгьы ԥьара иҟамкәа, иаатынчрахеит.

Апартизанцәа еихьшәшәа-еиԥышәшәа, икаҳауа, игыло аҩны азааигәахара иаҽын, аха иара дагәаҙа ирԥылон. Ашьҭахь, апартизанцәа, аҩны иакәыршаны ишышьҭаз еиԥш иҩагылан, рҿырмазеины, уахь рҽынархеит.

— Быгәнаҳа зыԥсы базҭаз ирымазааит! — иҳәеит Даҭикәа, ҽыцха агәашә илажьыз аԥхәыс данынаҳлыԥа.

Ихыза ицәкьаҽхазшәа иҿырлакь. агәашәаҽы «изԥшыз» иԥхәыс лыхьҙ иԥышә иқәкны, абарҵаҽы дышьҭан, аполицаи Афанаси Блохингьы.

Зыхәба аԥша инданы инаивҟьаз апартизанцәа ҩыԥьа, аҵҙамц рҿаваркын, икәлааua зҽынадырхаз агранатқәа аҩны аҩнуҵҟа еицыԥжәеит.

Ахәшәбылфҩи ашьаԥхафҩи дааихәладырчит Зыхәба ашә ишьапы шынхигаҵәҟьаз. Уи ицны иныҩнаххыз иҩызцәеи иареи дырҩегьх равтоматқәа андырцәажәа ԥытрак рҿааныркылан, атса иаҩызаз алашьцара хьынҭыԥь зыҩнажьыз ауада рылаԥшқәа ныҩнадыргьежьит. Аха, асы ихнаргагаахьаз рыблақәа акы рбо ҳәо иҟамызт.

Ус, аҳаҭгәын иҭыѡуазшәа, ауада ашьҭахьтәи акәакь аҟынтә ҕызбжьык го иалагеит. Уахь рҽынархеит Зыхәбеи уи ивараҽы игылаз Бистрови. Аҕзыбжьы ахьгоз инеиааныҳа, урҭ, ихьапи-хьапиҳа ишьҭаз апсцәа аҳәырѡы ирыхҟьашеит. Даҭикәа зҽынаирхаз ифанар хәычы алашара, аԥьуа еиԥш акәакь иаакҽашаҟьшаҟьан ишлеиуаз, згәы аѡада ирханы икажьыз анемец фицер ихаҽаҽы аҽааннакылеит. Уи, аҳы зҵабаз апсыҳ еиԥш иҽы ираҳауан, иаиркуан, акы иҟыжә-быжәрацы иҽазикуан, аха иҽыжжны иѡеиуаз ашьа дахәаҽуан, инарҳәомызт.

«Уаагылшь, уаагылшь! — ифанар алашара гьагьа анемец ихыиҽы иаҽарҳәазо, дкылкааны диҽапшуан Зыхәба. — Ԥьара дызбахьеит, ԥьара дызбахьеит! — Иаразнак ихы-игәы зегьы ааилирхит уи. — Аа, уаҽашәама! — аҳаҷаҳәа дааигәалашәеит аҵыхәтәаны — иапхьа дышьҭан уаха абду Филат ижакьақәа ашьа рылкәкәа днаргыланы, иҽы аахәыҵыртланы изгаз анемец фицер.

Афанар аблазаҵә-ҭшаша ԥшаауа ауадақәа ирыѡнан. Уи мыццакҳакәа еимдо ишнеиуаз, аиха иақәшәаз аминаԥшаага еиԥш иҷыцҳа ԥьара аҽааннакылеит: «СС» инапхьон апартизанцәа, ашьахәар цәырҵәақәа еихыршьны изкәу ахыбаѡ аҵаҡа иану аѡыра. Афанар дырѡегьх аҷынанахон: «Шуцманн шафт» ииаанырхуан урҭ, зказен-чоуҳа маҭәа иаҵәақәа ирҵахәапҵала ишьҭоу апсцәа рмаҕра иахоу акасыжә шкәакәа иану аѡыра. Ус ишнеиуаз, аԥшәмацәагьы, ирҵаз асасцәагьы зхатәаз астол иаахашаҟьшаҟьеит афанар: аурыс уатка зҵаз ашҵоԥкәа рымгәацәа кылжәжәа, авулкан иахылҵшьҭроу ашьхақәа реиԥш рхапыц ҵарыхәҵәақәа хаххала иқәгылан, ауаткагьы ҭҟа-ҭҟо ирыҵаҭәан – аҕа иҷаҷынҳа зѡагара дахьымҳаз аурыс-чыс.

– Ельзаа! — ахҭҟьара еиԥш акеѡ ааѡнгеит ауада.

Апартизанцәа ашыр-сырҳәа абжьы ахьгаз ашҟа иаақәҵәиааит. Зыхәба ифонар еиҵаазқәыхәмарыз анемец афицер ихы-иҽы иаҽататан, уажәраанҳа дызмырцәажәоз ашьа, иҕьағьаҳа аҭуан иаҵапшуаз иблақәагьы ԥшьшьала иааҳәын, иаатцыргаз ашәапшь ааҷыцәааит.

«Дызуҫтадашь Ельза? — дназхәыцит Даҭикәа. — Дианума, диԥхәысума, диԥхаума? — маҷкгьы игәы даарыцҳанашьеит азныказ, аха, ахәылпазтәи иҟазшьақәа анааигәалашәа, иавтомат иҵаханы иҟаз апатронақәа ноуишьтразы апсык ауп иааигхаз.

Абри аухагьы, зыхәда аҳәызба аҵыршьыз аҳаиуанқәа реиԥш, атрым ҳәа ишышьацәкьоз, ԥьаҳаным атым-итыша илҵапҟа ицеит

«СС-аа» ааԥыки урҭ рҵыхәа кны ирышьҭаз аполицаицәа ԥшьԥыки.

Афанаси Блохин ибаҳча аҵыхәа ахьаанҵәоз, асы бгьаҭны анышә хьшәашәа иамардеит ԥыцьа апартизанцәагьы.

◦12◦

Арҭ ахҵысқәа рышьҭахь, апартизанцәа, ауха иԥхьаразы иахьнеиз ақыҭаҷы аагылашьа рымамызт. Абри иахьатәи рықәпарақәа рылҵшәа еилызкаашаз ԥыцьа аԥшыхәцәа уаҟа иааныжьны, амԥа иқәлеит.

— Ҳо, ҳо, ҳо, уара атҟәа-ччиа рыцхә, дырԥегьых сара сҷы уаанагоит ҳәа уасымхәази, — арха-ҿан еиԥш зҵыхәа хабааҙа иикыз иҟамчԥыз ду ԥаирххан, аха игәаҒьны изымԥанымҵеит абду Филат.

Кәыкәлагьы, итҟәаны иахьыргаз ԥханашьозшәа, иаваркыз аҽынади ҵыхәа-хырқәыц аҽаварҒәҒәа, ахы ақәыжьны, иахо инеиуан.

— Ииш, уара афашистцәа ртәитәых, — иҽеизеиқәкуамызт уи. — Ачах напышьцыла еиԥш уқамсхәыцьуа уишьҭаланы уцон, ақьар уахыҵны аԥ уахалон. Ҳаи, аԥсыхәа ургагьы, аҭоубар улырхыр акәын иуқәнагаз, арахь ҷьоукы уԥсы ҷырхит акәымзар…

— Узацәҳәауа дызусҭада, абду Филат? — уаха ахәылԥазы анемец фицер иҵакәашоз аҽеы ишьхәа наирбан асы шьҭырббы дааиваххит Даҭикәа.

— Зхала инеины афашистцәа рхәура иҵало дарбанзаалак, — наҭеикит абду Филат, аҽеыуардын ахәда, дахьықәтәаз.

— Кәыкәлагьы?

— Раԥхьа инаргыланы.

Даҭикәа адырԥегьх иҽеы ишьхәа наирбан, Кәыкәла дасшашәа ҟаҵаны, иҟамчы рыхха дладххылеит. Аха, абду Филат иблақәа ҭырхаха данықаиҵаԥш, дааччан, аколонна аԥхьаҟа иҷыԥеихеит.

Амшгьы уаха апартизанцәа иаарыцәнымхо акәын ишыҟаз: аԥьал бжьыргазшәа иҵҳәахаа ирышьҭаланы инеиуаз аграпара, шә-метрак инрыжьаанҙа, асы ҭарҳәҳәы, еимашьыхаа иԥахысуан. Урҭ, аныҟәара ишаҷу, амахҷеқәа реиԥш ахәырқь ҳәа ацәа инҭанагалон, нас, иаалҟьаны, аарԥара бааԥсы иқәнакызшәа

еиҟәышьшьа-еиҟәышьшьа иҟоу рхы-рҽқәа, асы хьшәашәа шаҽыршьуа, идысʒа, рҽырзымдыруа иааҟарҵон.

Зынʒа иззынеихмыркәо иҟалаз хѡык-ԥшьѡык рҽынʒа, абду Филат иҽеыуардын иақәдыртәан, шьалҵак еиԥш иԥхьаʒаны, уаха раɣа ихырхыз аҳәаҵҳа кьакьамсеѡ иақәианы ицәан. Хәѡык раҟарагьы ҽыжәын, аха реиҳараѡʒак, уаҵәашәпара асы иахо инеиуан.

Рышьҭамҵа ауанҵа ахьшьуа асы шрышьҭазгьы, уаҳа ԥьара иаамтәаʒакәа, иаацәылашоны, Ковшово ақыҵа аѡадахьала ршьапы ааладыргылт. Ахамы шкәакәа иҵашьшьы ицәан ақыҵа. Аԥшыхәразы раԥхьаҟа ҽыла иаарышьҭхьаз анхацәа, русҟәа ҟаҵаны ирԥылеит иахьаалагылаҵәҟьаз.

Саатбжак ахы-аҵыхәала, иҽажәкны иҟоу асакара аʒцәыкәбарқәа ныкәба-аакәба ишцо еиԥш, рыҽшаны, ақыҵа иналаʒаалаʒ ицеит апартизанцәа.

Даҵикәа, ѡыиҵаҟа ицны дымѡахыҵит, раԥхьа иаазыдгылаз арҵаѡԥхәыс Масиукова лыѡны. Маргарита Иван-иԥҳа, лцәа иадшәало илшәыз лхалаҭ-хәылда акалҵ адашьма илықәс-лыкәсуа, лыхцәы барақьаҵ ааилардадашәа иааҵакны, ашьҭахьтәи ауадаҽы дырԥылеит.

— Анцәа ҳрыцҳашьа! — абԥьар налҽаркызшәа адыххәа даагылан, иҟәашәʒа иааԥшуаз лгәы лыѡнапыкгьы еихыршьны инақәылкит.

– Шьыжьбзиа! — абҕажә зыкәтәаны иҟаз иԥышәкәа аарла иѡеиқәихын, дналеихырхәеит Даҵикәа.

— Бзиара жәбаит, аха?.. — деиҵаацәажәеит уи, илҳәаз ажәакәа лара илтәʒамкәа.

— Шәҳаршәазар ҟалап, ҳаҭамзааит?! — ԥышәырчча хаак, ԥышәырчча гәыкык аҽеырҵбааʒаны ихы-иҽы иныкәлеит Даҵикәа. Аха, аʒмах иʒаашьшьыла иʒаагылоу ачлаа, ааԥынтәи амра ашәахәакәа налаʒ ишцо еиԥш, жәамш раахыс ҳәызба зхьымсыцыз ихы-иҽы еимашьып иналаʒ ицеит уи аԥышәырчча.

Егьырҵ иѡызцәагьы, ашәала акәымкәа, хыхьтә, аплита алѡацарҵала илыбаазшәа акәын ишгылаз.

— Зыла ҳалагарызеи? — дҵааит арҵаѡы,лҟазшьақәа ашырҳәа иааԥсахны.

— Атҟәа иазҵааʒом, усоуп аибашьра закәанс ишамоу, — наҵеикит Зыхәба.

— Арахь шәлеины шәтәа, сара уажәыҵәҟьа аʒы шәызсырҟәандоит, — Маргарита Иван-иԥҳа даақәгьежьын, лыгәчама ԥшʒақәа ʒса-ʒсо лҽыналхеит.

— Аа, абра иҟоуп ѡыцьа шәҽызлашәыԥсахша ҭаҟатәи ацәаматәа, — қьаад цәхаԥшьк илаҳәаны, матәакәак аалган, аҟәардә иныкәылҭеит уи, жәабаҟа минуҭ цахьаны, — арҭгьы Митиа иԥаҭасагакәа роуп, уара ухынҳәаанӡа аҙәгьы иӡамѡа иадикылар шызымуа ҳәа данцоз ҭоуба иста̀н, аха еилазгеит… — лхы-лҧы иқәылҭарц дызҧыз аԥышәрччеи дызхәаҽуаз алаҕырӡи, ашьыжь, аҙаҙа зҧықәыхәхәы иааԥшыз агәил-шәҭы деиԥшыртәуан Маргарита.

— Ҳаҭамзааит ҭоубас иҟоу зегьы ахьеилааго, аха ишԥаҟаҳҭари, еибашьроуп, — Даҭикәа ихы гәыбган аҭо дѡагылан, дылзааигәаны даалыдгылеит.

Аси аҵааи идыршьшьаз инап ҷьаҷьа дуқәа иаадыргәгәеит, иԥхаҟәымшәышәӡа инапсыргәыҵа инанылаз Маргарита лнапы. Иаргьы аушьҭра иҭахымызт, ларгьы имылхуамызт…

— Еибашьроуп! — наҭалкит, иҵаулаӡаны даақәыпсычҳан.

Бжьымз раахыс, уаѡҵас хчык зхы нылаҵаны, оҳ, гәышьа, зымҳәацыз Даҭикәа иѡызцәеи иареи, адоуцәа реиԥш акәын иҭаҳәахаа ишыцәаз.

Уи илацәаҟәа анаахит, дахьышьҭаз ауада алашьцара иаахнаргагаахьан. Иахьа ашьыжь, тоннак ахьанҭара аманы ахчы иныла̀ҳаз ихы, уажәы, аҵысхә еиԥш иласкәантраӡа акәын ишихагылаз. Иҭаҷкәым азқәала иблақәа аарҟәыцны, ииарҭа данаақәтәа, илаԥш наиқәшәеит акаруаҭ амаа иҽахшьны, ишьапаҧы ицәаз апартизан.

— Миша! — иԥьашьаны ҷааиҵит Зыхәба.

Ишьапқәа рыбжьара ибжьагылаз иавтомат аашьҭпааны дѡаҵқьан, иҽааидиԥсалеит Миша Дубанец.

— Уаазгеи, бзиароу?

— Бзиароуп. Бԥьарла еикәных иҟаз ѡыцьа ҳкит. Шәкомандир ихаҭа даамбакәа ҳазусҵәоу шәаҳҳәом рҳәан, рҧы аӡы ҭаҭәаны итәоуп, — иҳәеит Дубанец.

— Нас, уара ара уԥшуижьҭеи акрааҵуама? — дҵааит Даҭикәа.

— Саатки бжаки аҟара ҵуазар ҟалап. Убас ихааны уцәан — мгәарҭа иҟоу аԥшқагьы уиаҟара игәарԥханы дзыцәарым, урыцҳашьаны усызмырҧыхеит, — ибла ҭыҟаԥшьаақәа ааччеит Миша.

Даҭикәа иԥаҵа карффа исаны, иҽыкәаба-иҽышьшьы аиарҭа ԥха дахьылаиаз ихы ахыбааура, дыццакны аҽеилаҳәара дналагеит.

Зѡызцәа рыцәа зыхьчарц иқәгылаз аҟарулцәа икны иааргаз ауаа даара ргәы нханы иҟан, ргәы нханы иҟан аԥшәмацәагьы.

— Ирымуит, аҩыза акомандир, ирымуҵәҟьеит, ахырқьиара даҽын Дубанец, Зыхәба дивагыланы дахьнеиуаз. — Урҭ ақыҵа рхы ақәкны ишааиуаз ҳаҷкәынцәа ианырба, раԥхьа агәашәқәа ҟьаҟьаҙа ирзаадыртит, нас, абԥьар мыжда ахы хьшәашәаҙа рызқәа инадыркылеит… Ааит, хьҙыда-цәада шьҭахьла ҳазшьырц згәы иҭоу шәара шәоума рҳәан, иаакәҵәиааны, рабԥьарқәа ирыхеит даргьы… Аха иумдыруеи, аҩыза акомандир, ихаршалам абԥьар аԥхьа, ихаршалоу ҭҟьар шалшо — уи даргьы ирдырзар акәхап — азныказы рҽааныркылеит.

«Шәҳашьҭал акомендатурахь, иҟалаз уа еилаҳкаап» – иҳәаазаап ихамыждараз, ԥаса амилициаҽы аус зуаз ҳпартизанцәа аҙәы.

Ари аазаҳарыз дара ракәын:

«Ех, шәара, афашист изқәарҟәыҷцәа-аполицаицәа!» — иааины иаарзыҵҟьеит…

Нас, аҩыза акомандир, ари еиԥш иҟоу ацәаԥеыга зычҳауа дарбану — абраҟа ауп хыгәҭас-чыгәҭас ахьыҟалаз: арельсқәа аҭәыц еиԥш иԥхьаҙаны, зхаԥыц икылшьны иказԥсо ҳаҷкәынцәа, акы иннакыло иауҟаху — иларысын, рабԥьар рхырхит, иагьырҳәынҷеит…

— Еицәааз акы рзыжәымузааит? — игәы иҽаанылеит Даҭикәа…

— Мап, аҩыза акомандир, аҙәы иблуз маҷк иԥжәеит, егьи х-ҳәынҵәарак ицәыҙит, дара ҳара иаҳтәны иҟалар, аҟара ацҵангьы ираҳҵоит…

Атҟәацәа нкыланы иахьрымаз абду Филат иҩны ианнеи, апартизанцәа агәырқь ҳәа ркомандир иҩеихаҵгылеит. Имгылеит ауада акәакьахьшәа зҽыкҽакны итәаз ҩыԥьа ахацәа. Урҭ рхқәа ҩышьҭырхын, иааиз иҩарыҵаԥшит: аласкәыгә иахырхызшәа акәын ицҟьаны ишыршәыз рыматәакәа, руаҙәы, атыҩ иакыз амза еиԥш изблак ашәытара аҽыкәыршаны, иҙаакәкәала иааԥшуан, егьи иԥьымшь-жәпа иҩахыкны, ашьа адшәыла иҟан.

Зыхәбеи Дубанеци рылаԥшқәа анааиқәшәа, Миша дыԥхашьан, ашырҳәа ихы наирҟәит.

—Хәлыбзиақәа,ҳасасцәа! — ибжьы аарҕәҕәаны иҩарықәиргеит Даҭикәа.

Азныказ иаалакҩакын, аха ԥшьшьала иҩагылеит рҩыԥьагьы.

— Ҳаизыншәыжьрацы сшәыҳәоит! — Зыхәба ихы апартизанцәа инарыкәикит.

— Иҟалап аҷкәынцәа маҷк шәгәы ндырхазар? — дҵааит Даҭикәа, гызмалрак аҵамҵаҙакәа, дара рхала ианааизынха.

— Агыгшәыгқәа! — иҳәеит, злакыҵа шәытаз, иқьышә ҳиаҵәааакәа ҵыс-ҵысуа.

— Сԝызцәа зегьы рыхьʒала аминауаҭра шьҭасҵоит, абас иаахжәацәаны иахьшәызныҟәаз азы! — хаа-хаа дналагеит апартизанцәа ркомандир.

Даргьы, уи иҟазшьа иахырҳәаара рзымдыруа, зны ихаҟынтә ишьапаҷынʒа лаԥшыла дааимырдон, нас, шә-зҵаарак зхибаҳәа иааиуаз рыблақәа наидырхаланы иааиҷаԥшуан.

— Ҳаибадыруаз, сара Даҭикәа Қәыгә-иԥа Зыхәба, апартизанцәа ркомандир.

Руаʒәы иҷы азганк маҷʒак иаақәацан, иара убраҵәҟьа ԥышәырчча-гызмалк ахгьы ааҵнагеит, аха, зхы-зҷы шьханԥсыланы иҟаз иԝызеи иареи рылаԥшқәа анааиқәшәа, ʒшәахҵас инықәбеит.

— Уи злаадыррызеи ҳара? — дҵааит, зхы-зҷы шьханԥсыланы иҟаз.

— Ҳара шәара шәеилаҳкаарц шышәҭаху, — наҭеикит Зыхәба, имырхьааʒакәа.

— Шәара шәуаа апартизанцәа ракәым изеиԥшу, афашистцәа роуп, — иҳәеит уажәраанʒа ҷызымҭуаз.

— Ишыжәдыруа, еибашьроуп, аибашьра ԥҟа-ԥҵәак амаʒам — абасгьы ҟалоит, егьысгьы ҟалоит, — Зыхәба иҵегьы дырзааигәаны даатәеит. — Шәааи, ҳаибамыргәаҟкәа ҳаилибакаап, исцәымʒакәа исашәхәа: шәызусҵәада, шәабантәаауеи, шәзышьҭази?

Иҟаҳҵарызеи хәа аанарго, рԝыцьагьы дырԝегьх иааиҷаԥшын, рыхқәа шьҭацаланы, ихәыцуа инатәеит. Даҭикәа уи ихы иаирхәан, иууристбла ҵарыла икылкааны ԥытрак дрыхәаԥшуан, нас, изусҵәаҵәҟьаз макьаназ цқьа еилкааны ишимамызгьы, игәы иаарыцҳанашьеит.

— Ҳаргьы ҳпартизанцәоуп! — ибла амца хыланы, ихы ԝышьҭикәыцәааит, зылахь ашьа адшәылаз арԥыс. — Амала, иахьазы ҳкәацны шәнапы ҳакуп, ишәҭаху ҳалшәхуеит: шәҭахызар — аиҵарш, шәҭахызар — акатлетқәа. Аха ҳашпартизанцәоу ҳаԥсуеит, уаҳа акгьы, — дԝаҵҟьеит уи.

— Уаҳа акагьы! — инапы ҟьаны дԝагылеит егьигьы.

— Ахи-аҵыхәеи уи ауп! — дԥышәырччо дԝеихеит Даҭикәагьы. — Аха уеизгьы-уеизгьы, шәеиҳабыра-шәеиҵбыра зҳәаз еиԥш, ԥьара акы ыҟамкәа иҟаларым?

— Еиҳабык дахьыҟам, еиҵбыкгьы дзыҟалом, — иажәа ырмчʒаны иаахижәеит раԥхьатәи.

Итҟәаны ирымоу иара иакәушәа, ас мчы-мчы иахьиацәажәоз ааицәаымыҭхан, игәы ԥеибакит акомандир, аха урҭ рҭагылазаашьа данаазхәыц, иҿааиқәикит…

Арҭ реицәажәара ашьҭахь саатбжакгьы цқьа имцацызт, иаха аполицаи Блохин иҿтра иҭыргаз ԥшь-ҿык кәадырны, Зыхәба иԥызцәеи иареи иааганы ианаарыҵадыргылоз.

Иркыз аҧкәынцәа руаӡәы уа дааныжьны, Зыхәбеи, уи ихаҭыԥуаԥ Иван Весницкии, аԥшыхәцәа ргәыԥ анапхгаԥы Кузма Лихардови, егьи дрыманы амԥа иқәлеит.

Амш каххаа еилган, еиҟәыҧҵангьы аҵаара иалагахьан. Иаха шәақьымцала ирызмырҷыхоз ақыҵеи, уаха изҭоу апартизанцәа рқыҵа Ковшовои, хәыки-шьхаки рыбжьан: абраҟа уажәы, анаара, аԥсабара шәырҭаҵа иалубаауеит, ажәԥан ҵамҵам златҧьаз аиаҵәаҟәа рыбла зхаз алашара гәыҟаҵагақәа.

«Афырхацәа ҳаҧкәынцәа! — иааигәалашәеит Даҭикәа, иахьа ашьыжь Маргарита илҭаз, Совинформбиуро ацыхәтәантәи адырраҵарақәа зныз ақьаад-бгьыцқәа. Дыццакны, икитель аԥхьатәи аԥьыбақәа аагәеиҵеит. Урҭ уа ишҭаз анидыр, игәы аатынчхеит. — Алымқәа реиԥш игыланы иқәпагәышьоит!..» — аҭыпҳа-хымкыц леиԥш иныхгыла-аахгыло дназгоз аҿы-ццышә, иҟамчы шеиԥырҷаз, иара ус агәчама ианнадикыла, ахьышәҭ ҳәа инаиҵԥан, игәы иҿаннаҵеит.

Аибашьра иалагеижьҭеи аахыс, уахаҟара игәы шьҭытцны, дҳаракны ихы ибо дҟамлацызт уи. Иблагьы иаахгылеит: алԥа еилахәашь иалҟьҟьа ажәԥан иазцоз аҕа имаха-шьаха, еилараа еилажьыз Блохин исасцәа рхырҷерақәа, зыԥшқа заҵәы лыԥсҭазаара иацәымшәакәа зыԥны ашәқәа ҟьаҟьаӡа ирзаазыртыз Маргарита, икаруаҭ ашьапы зҿахшьы ицәаз Миша. Совинформбиуро иҟанаҵаз аҵыхәтәантәи адырраҵарақәа рҟны иарбоу ацифрақәа уҳәа, уахыки-ҿнаки рыла иаархыргаз зегьы.

Амзагьы, аӡмах-ԥежь ихҵаалазшәа еиқәыхьшәашәа иаацәырҵын, аԥсабара ахаҷы злаҵаҳәҳәаз ахҭырпаш аххьа хҵо ажәԥан иаатцалеит.

«Мзак ауми, мшәан, адунеиаҷ иҟоу? — даазхәыцит Даҭикәа, ахәырма-ҟала еиԥш иԥежь-ҟанҵалеиуа ихаҷыҵәҟьа икыдыз амза дахәаԥшуа. — Сара шаҟа исзааигәоузеи, аа, абни абнеиқәара иԥылҵны ауп ажәԥан ишнаҵаҷабыз. Абасҵәҟьа ирзааигәаны ирбозар акәхап Софиагьы Владикгьы, ҳԥны абарҵа иқәгыланы иахәамԥшуа иҟам саҳәышьҭәа, ҳгәылацәа, Аԥсны зегьы… Иабаҟоушь сашьцәа? Урҭгьы уаха абри сара сеиԥш амза

иахәаԥшуоушь?..» — Даҭикәа дзыԥәтәаз иҵеы аӡы иалшьны иҩалигазшәа, адыр-дырҳәа иаазԥәыршәшәан, ихәыцрақәагьы даарылнахит.

Усҟан, иҩызцәагьы иаргьы, амза аԥхьарҭа ҳәа дызҿыз абна иаалагылахьан…

Даҭикәараа ахьыԥәҵыз Ковшово ақыҭеи изызцоз Старо-Сельсктәи абнеи маҷгьы рыбжьаӡамызт. Иаацәылашоны, мзақәак раԥхьаҟа дара ҿҟьаса излаз абна инылалеит.

Иаазгоз арԥыси дара рҩызцәа аӡәи еицҵаны ԥхьаҟа иноурыжьын, даргьы, хара-хара инарышьҭалеит. Уиашьҭахьгьы акыраамҭа, аграпара-ҭшәа зыҵгаз абна агәы иаханы ицон. Имыруадаҩкәа иоурыжьит иԥәгылаз аҟарулцәа. Нас, наскьа ашьҭыҵра иацәаашьо иҩеиуаз амҿаӡалҩа рылаԥш иаатҵашәеит.

— Ҳааит, — иҳәеит ираԥызаны иаазгоз, иҵеы аҕәра ааҿакуа, Зыхәба данааихьигӡа. Уи ԥаса амамиқәара иҿартәаны, ибла ихмырԥшылаӡакәа, ахыжә иаҩызаз ажәақәа ргәыдиҵозҵгьы, уажәы, иааихәылшәаз ажәа заҵәы ааԥынтәи ашәахәа аҟара ихаан, амра назҿаччаз ахра еиԥш ихы-иҿгьы цқьаӡа даақалеит.

Рҩыцьагьы рылаԥшқәа анааиқәшәа, Даҭикәа дааԥышәырччеит. Егьи даҵеак иҳәарцаз иҿы иҩанххыла-ҩанххылан, аха иамраӡакәа:

— Лихардов! — дааиԥхьеит Зыхәба, Кузма Лихардов. — Ҳҩыза иабџьар иҵ, — иҳәеит Даҭикәа, уи данаарыдгыла.

Уиашьҭахь, ҩажәа минуҭгьы цқьа имцацызт, Зыхәба иҩызцәа иманы дзызнеиз апартизанцәа ргәыԥ акомандир Иван Казакови уи ихаҭыԥуаҩ Иаков Дуки дареи, еихәылшааua еиқәыз аџьа-мца иахатәаны, аханатә аахыс еибадыруазшәа, гәата-бҕата ианеицәажәоз.

Иван Казаков шәагаала рацәак дыҟамызт, аха зшьеи-зыхши ааилазҭәоз арԥыс аԥшькы, еилаҟацак иакәын. Уи дмырцәажәакәа, иара ус уихәаԥшуазар: ихаз ихьшь-блақәа ныҵыркәыр-аатҵыркәраашьеи, урҭ ирнаалатҵәҟьаны ирыбжьагылаз иԥынҵа кәрыцәи, уажәы-уажәы зҵеызыԥсахуаз ихаҿи рыла, гызмалрала ихыхәхәо иҭәу уаҩуп уҳәартә акәын дшыҟаз.

Аха, уи иҿы ааихыхны ацәажәара данналагалак нахыс — ауаҩы игәазы ихы-иҿы саркьоуп ҳәа ирҳәо ажәаԥҟа хырбгало иҿынеихон. Дышнеиуа, ахаан кәара-хәашьык зламлац, издызкыларцгьы иҟам ашьха рҩаш еиԥш дыцқьакәакәараӡа уаԥхьа даацәыртуан.

Уи иахьагьы, Даҭикәа иажәақәа ахраҙага ркылхра дахьынҙаҷыз, иара дизымпшҙакәа, ихы-иҵыхәа зегьы изеиҭеиҳәеит:

Минск анырга раԥхьатәи амшқәа рзы, Иван Казаков, аимааҙахѡы ижьаҳәа хәыҷы ала анемец солдаҭ дишьит, иавтоматгьы ихихит. Уи автомат иманы, ҽынла абна иҿаалакуа, уахынла даацәыртуа, илшоз ҟаиҵон. Ашьҭахь, иара иеиԥш иҟьаланы абна илаз ааидкыло, апартизанцәа ргәыԥ-жыцәк еиҷикааит. Уи агәыԥ, знымкәагьы импыҵанҵәеит, еиҭеиҷикааит, акыр ешелон хылагәыла еиларҵеит, жәпаѡык аполицаицәа аԥсман ддырҳәеит…

Зыхәбагьы, уажәраанҙа, аҳәара иаԥсам ҳәа иаваижьыз ихҭысқәа еиҭаҳәо дшаауаз, жәацтәи аешелон аҭыҙшәаҷы данааи, злымҳақәа кыдҵаны иҙырѡуа итәаз Казаков, ихы ѡышьҭихын, иблақәа гызмалҙа дѡеиҷаԥшит:

— Заславли Мински рыбжьара? — дагьыҵааит уи.

— Нас, аха уи шәара иабажәдыруеи? — даалак-ѡакит Даҭикәа.

— Уи акәым, шаҟаѡ лашәышҭызгьы аадыруеит.

— Шаҟаѡы? — днеиԥыѡлеит Зыхәба.

— Ишәзымдыртҷәҟьозар ишәаҳҳәар ҳалшоит, — Казаков иԥьыба дынҭалан, қьаад бгьыцк аатигеит: — ѡышә-ѡык аҕа ифицерцәа, хәышәѡык асолдаҭцәа, урҭ ирықәнагахашаз абԥьар, аԥьаԥҳаны, зежә вагон, апаровозқәа ѡба… — еиқәиԥхьаҙон уи.

— Ибзиоуп, аха апаровозқәа ѡба абаҟаз? — изҳәара ззымдыруа, еилаҙырѡуа еилатәаз рҭынчра ааилеиган, дҵааит Весницки.

— Уигьы ԥьоушьартә ауп ишыҟалаз, — деиҭаналагеит Казаков, арҭқәа зегьы ҟазҵаз иара иакәны ирзеиҭеиҳәозшәа. — Шәара аешелон абҕашшара шәанас, шампанское апробка аиԥш иахҟьаз апаровоз шлеиуаз, даҿа паровозк илахьҙаны иѡагәыдыззалан, акәтаҕьцәақәа реиԥш рыѡбагьы леидыхәашала ицеит.

— Иолки-палки, шәара шәлымҳақәа ашышкамс аҵәыуабжьыҵәҟьагьы рывшәауазаарым?! — иҳәеит Лихардов, игәы шҭгәырҕьаауаз убартә, ихы-иҷы ааԥса ихылашо.

— Ҳлымҳақәа убриаҟара идухеит — зыԥсы ҭаны адә иқәу ашышкамс аҵәыуабжь акәым, ҳаҕа иԥсцәа ахьжу, хәыҵхәыҵла еибырҳәо зегьы ҳаҳауеит, — наиаҭеикит, уажәраанҙа рықәҷымҭҙакәа ирзыҙырѡуа итәаз Иаков Дукгьы.

— Ааи, ибзиами, алакә лабҷабаны ианыҟало, — иҳәеит Даҭикәа, аԥсуа лакә «Аҿаԥа Ԥьамхәыхә» аҟны ашышкамсқәа ирзыҙырѡуаз Лымҳа-ду дигәаларшәо. — Ус анакәха, афронтаҷ иҟоу аҭагылазаашьагьы жәымдыруа шәыҟам? — Издыруа иаҷыданы исарҳәарызеишь ҳәа илымҳагьы нкыдиҵеит уи.

— Абра ҳдагәоуп, ҳлашәуп, ҳҽаҳауп, — даақәыԥсычҳаит Казаков, уажәраанӡа инубаалоз афырхаҵарагьы неиԥыргәгәан, агәкаҳара ааилжжит.

— Уаҟа ҳара ҳшәеиҕьзаап, шәара иааигәаз ҳзеилышәкаазар, ҳара ихараз шәзеилаҳкааит, — Зыхәба дааччан, Совинформбиуро иҟанаҵаз аҵыхәтәантәи адырраҭарақәа зныз ақьаад иԥьыба иааҭиган, Казаков ишҟа инаирххеит.

Казаков даалахҽыххеит иаразнак, нас, ашырҳәа иаамиԥаан, ԥҳәыс напыла иқәырҷҷа иҩыз ақьаад илаԥш ахго иҽылеихеит: «Амраҭашәараҟа зхы рханы ажәылара иаҽу ҳар, — аҳәон ақьаад ианыз, — ианвар мза нҵәаны, февраль мза ианналагоз, рымчқәа ҕәгәала ианыршәа ашьҭахь, Витебсктәи ахырхарҵаҟны аҕа 250 километр дхьарцеит. Иара убасгьы абарҭ амшқәа рзы аҕа дхьацоуп: Гжати Иухнои рҟны — 80 — 100 километр, Рославль — 150 километр… Анапаҽы иаагоуп акырӡа зҵазкуа аихамҩақәа реихагаларҵа — Виазма— Брианск…»

Казаков ақьаад ибла ааҟәиган, итәаз даарылаԥшит. Уи усҟанҵәҟьа, зан аимааҟаԥшьқәа ззаалхәаз ахәыҷы иакәын дзеиԥшыз:

— Нас, излашәҳәо ала, иԥынҵа ҭархәахәеит?

— Иԥынҵа акәым, ибҕа ашшарагьы ылаԥырҵәараны иҟоуп, — даақәыԥсычҳаит Дукгьы.

— Иабаҟоу ибҕа макьана илаԥҵәамеи, — ихы-иҽы маҷк агәкаҳара аақәиҵеит Даҭикәа. — Ленинград амацәаз еиԥш иҭакуп, аҕа ажәаатәи ирхәҭа аахаҕәгәа шаиузгьы, ҳар уи ақалақь ахы ирзақәиҭымтәыц, — ихьанҭа-хьанҭаӡа ихәылшәшәон Зыхәба иажәақәа, изаҳауазгьы ус акәын ишрыдыркылоз. — Ижәдыруазар акәхап, Керчтәи адгьылбжьахабжаҽы ҳар ишрықәымҽиаз? — иҵегь ибжьы аармаҷшәа дҵааит Даҭикәа.

— Иуасымҳәеи, зхац зыҽшәаны аҳауа иалакнаҳау абызкаҭаҳара ҳаҩызоуп, уахь иҟоу иажәланы акы аадыруа ҳаҟам, — наиаҵеикит Казаков.

— Уаҟа иеибашьуа, Кавказтәи афронт архәҭа, ашьакаҭәара ҕәгәа шыҟарҵазгьы, дырҩегьх, Феодосиа ақалақь, нырмыжьыр ада ԥсыхәа рмоуит, — иҳәеит Зыхәба аҵыхәтәаны.

Уи ашьҭахь, апартизанцәа ротриадқәа рыҩбагьы рнапхгаҩцәа ҽымҵӡакәа еилашьшьы акыраамҭа итәан. Еихәылшааува еиқәыз аԥь-мца иахылҵуаз аццышә иаахнаршлаахьан рыжәҩахырқәа.

«Арҭ ҳара ҳаиҳа еиҕьны инхоит, — дазхәыцуан Зыхәба, аҭаҭын ахаҩбааԥс иеиԥш иазгәышьны алҩа лбааздоз ақьала ахыб цәеиқәара даҵаԥшуа. — Фабрикак иҭнажьызшәа ауп

дара зегьгьы еиԥшны ишыҟатԥоу, — уи илаԥш ааҟәиган, адәахьы днаԥшит — амра ашәахәақәа зқәыршаз асы-шәырҭатә ублагәы иақәыгәгәаны иунархьуан. Ана-ара, аҭла ҭоуган дуқәа рыҿерыдырҟәыҟәыла игылан, рхыб инаркны адгьыл аҿынӡа ԥшакәармак ркылмышәшәо иҟатԥаз акьала хәыцқәа. Урҭ ирхылҭуаз алѳеи, адаш-ссақәа реиԥш зҽеихыршь ирызнеиуаз аграпарақәеи, уажәы-уажәы, аҭынчра ацәқәырԥақәа еинҟьаны ирдәылѳны зҿаазхоз апартизанцәа рыччабжьи афантастикатә роман асиужет акәын изеиԥшраз.

Зыхәба иѳызцәеи иареи шьыбжьышьҭахьынӡа абраҟа иҟан. Казаков ирызхиртит, иара ишиҳәаз еиԥш: «Ѳымз раахыс иԥсы иаҟәычҳаны иааигоз» ачалых уатка зҭаз аԥаҵлыка.

Даҭикәагьы, аԥшәма изиуз даҵамхеит: иабацәа ишыҟарҵалоз еиԥш, аѳы ыжәны, уаҳа назҭахымз аҽыкәаша иѳыза ҿыц ииҵеит.

Урҭ азныказ ротриадқәа еидырҵарц рыӡбан, аха, иахьазы рхы аазлакны иҟаз абнақәа рхәычра ианазхәыц, абри аӡынра, ус хазы-хазы ишыҟоу ирхыргарц еибырҳәеит.

Арҭ аѳымшк амш бзиан, аха, зхатца згәы изынхаз аԥҳәыс леиԥш акәын амра адгьыл ишахәаԥшуаз — уи есышьыжь, инаскьаӡаны иѳагылон, нас, ашәахәа хаақәа аԥсабара азрыцҳатәуа, ажәѳан акалҭ аҽавакуа ишнеиуа, кәты ҿырҳасракгьы ахымҵкәа, афархь мца еиԥш иѳеиқәчыԥхьны, егьи акалҭ инаваблы ицон. Иԥсасиаанӡа амца зҵырхыз аԥакьал акәын асгьы зеиԥшраз — ашьыбжьонҵәҟьа уи маҷӡак иааԥсаҳәон: зҽырхәаны игылоу атҵлақәа ҙцәыкәбарқәак нарымшәшәон, махәқәакгьы «оҳ гәышьа» ҳәа рыбԓа ааиҵырхуан, араӡын-саба зқәырҳәҳәы ишьҭоу асгьы ацәаакыра аалыжжуан. Аха, иара аригьы кәты ҿырҳасрак акәын иахыҵуаз — амра Ковшовотәи абна ишнавалалак — атҳаԥша аԥсабара иқәыҵәҳәо иаақәланы, зегьы ҵаа-ҳәагәыжьла еиқәпах еиҵааҿанаҳәон.

Абас, амра ашәахәақәатҵәҟьагьы иҟәашӡа ирыкәҵааны аԥсабара анынрыжьуаз хәылпазык, Зыхәба ипартизанцәа иманы, ѳаԥхьа Ковшовотәи абнахь дхынҳәит.

Аха, абри абжьарак ироуз ақәҿиарақәа еиҵырхыз имҵәыжәѳақәеи ишьҭырхыз ихи наикәаҽеит Даҭикәа, рѳызцәа ахьынрыжьыз аҭып ианаадгыла.

— Иолки-палки! — иҳәеит Кузма Лихардов, «Гандаган» дкәашарц иҵахушәа, илахь инапы адкыланы, ицәыббыл-цәыббылӡа асы илажьыз рԥьалақәа дрыхәаԥшуа.

— Ари, ашаха ырҟәараҟәантә ихаршәны дшаҳкыз, инҳампытцыпшша ицаз ауаҩ инапкымҭоуп, — иҳәеит Миша Дубанецгьы.

— Усоуп, ақәыцьма бжьаны шәарыцара изгоит ҳәа уалагар ишухьуа, — Весницкигьы иибоз игәы иазымчҳакәа зымҩа днавалеит.

Адыд исызшәа дышьхныпсыланы дгылан Даҭикәа, иҩызцәа идыршәауаз ахаҳәқәа, иара иутра ишҭапсозгьы ибон, аха рыкәҽиҭуамызт. Игәалашәон, бахҭала мацара иааҙаз абри ауаҩ-ҟьала иҙбахә ала иҩызцәеи иареи еибырҳәақәахьаз зегьы.

«Дҽеим, дыцқьам, иахьакәым ҳкылигоит», — анырҳәалак, Даҭикәа урҭқәа дрықәшаҳаҭхон, аха, дҳалаҳцап, ма даҽеак изааҙбап анырҳәалак, ҳааипеипшып, аҩны ҟаҳцозар, амаҭәахә бзиа злыҵша аџь амаҕршәыра илагылоуп ҳәа ҳацәаашьаны ҳашпавсуа иҳәон уи.

Аха ожәшьҭа еилыкка ибон, Лиошка изыҳәа имаз агәыҕрақәа дшыржьаз. Казаков ипартизанцәа зыҩназ ақьалақәа реипш ишәыгәны иҟаҵамзаргьы, аамҭала уаҩы ихы аарыцеикратә иҟаҵаны ирымаз рқьалақәа рыжәабагьы хыбыл-ҽыбылны, итроуны асы илапсан. Ианцоз абраҟа иаанрыжьыз рҩызцәа рыфҩыкгьы ршәаџьҳәа зҳәара аҙәгьы дыҟамызт.

«Абарҭ бналаны ицеит ҳәа ауп иаразнак зегьы иақәҳҵаз, аха?.. — ихәыцра аҽееапсахит Даҭикәа. — Џьоукы рықәланы индырҵәазар, ма икны еиқәҽаҳәа иргазар?

— Аҩыза акомандир!

Аатцәа дук ихәда ишықәыз дааҳәуазшәа, ԥшьшьала даахьаҳәит Даҭикәа, партизанк, қьаад кәамҟьа хәыҷык кны дааидгылахьан.

Уи даагәыҩ-ҽыҩхеит. Нас, шьаҽақәак иаргьы иаақаиҵан, апартизан зҽееирхаз абгьыц ааимхны днахәапшит: «Уҟаз, аҩыза акомандир! Анцәа иџьушьалар ухәҭоуп, уара аҳәса-ркьасыгә хымхаԥагьа, ухәамц ҩызи ухы гызмали шеимадаз иахьаанхаз. Урҭ хазы-хазы ишьҭаларц аҧсык ауп иаарыгхаз. Шәызбаны саанхом шәцәак зкәыршоу шәарҭ аиуристцәа ҵмыҳәҳәарахқәа — сгәы ҭыхны ишәфахьеит, сшьа сылцәцәееаны ижәжәхьеит... Уара исоуҳәаз ажәа ыргьежьны иусҭоит: «...Аҕа ишҟа иумоу ацәымҕхара ауп акәымзар укнасҳауан!..» сыздҽоуҳәалаз аџь ашьапаҽыҵәҟьа. Сцәа ахьынҙапьшәехьоу шәызхоуп. Шәыҟаз, умаҟахы иадҳәаланы иумоу уеибашьцәа-фырхацәагьы уаргьы, даабап ҳаиҳа аҕа дызцәымҕу, ҳаиҳагьы зылшо. **Лиошка**».

Даҭикәа, карандашь-ԥышә хаԥагәала иҩыз анбан еицаҟьаҟәа зныз абри ақьаад-ҽыҭ хәыҷы нарҳәы-аарҳәуа акыраамҭа дахәаԥшуан. Дахәаԥшуанатӡы ихы-иҿы акырынтә аҽеиҭанакит: даԥхьаны данаалгаҵәҟьа, арыцхашьареи агәынхареи еилаҳҩаны изылжжуаз ԥышәырччак ихы-иҿы иаақәлеит, аха уи, ахра иаҿысыз аԥҭа агагақәа реиԥш илымҳа ашьаҭа инаваҳ ицаанҳа, ақәабшәшәыра ҩеиҿысын, иԥышәқәа аҵыс-ҵысра иалагеит.

Уи дыхшәааны ԥыҭрак дгылан, амца зҵырхыз ақәаб еиԥш иеилашра анааиқәтәа, абгьыц ԥыжәжәаны икамԥсақәа, иус ахы злаԥиртлашаз акы иԥыхьашәазшәа деиҷаҳауа, ирҽны иԥьыба инҭеиҵеит.

Ожәшьҭа урҭ араҟа аагылашьа рымамызт. Иара тәарҭасгыларҭас иахьрымаз Ковшово ақыҭахь анеирагьы ԥасақәа раасҭа иаҳа ишәарҭан. Зыхәба, ихаҭыԥуаҩ Весницки, апартизанцәа иҵаны, аамҭала зны иахьтәаз Стольбцытәи араион, Колосовтәи абнахь индәықәиҵан, иара ҩыԥьаҟа иманы дынҽыжәлан, Ковшово ақыҭахь деиҵацеит.

Абду Филати Маргаритеи ираҳаз ажәабжь омашәаҵәҟьа ирцәымҭхеит. Маргарита, даҽеакы дазхәыцуа лыбла ҭраа, ҷымҵҙакәа Даҭикәа дихәаԥшуан.

— Дышшәылҵыз еиҕьуп, зыԥсы адунеи иамкуа ауаҩ иаҳа ирласны иҭыԥ иԥшаауеит, — ԥыҭрак ашьҭахь даацәажәеит абду Филатгьы.

Зыхәба дыццакуан. Уи, абду Филати Маргарита Масиуковаи ирыдиҵеит Совинформбиуро иҟанаҵо адырраҭарақәа зегьы иаааиԥмырҟьаҙакәа еизыргаларц, урҭ рҟнытә, ажәлар иаҳа ргәы шьҭызхша кьыԥхьны, маҙала ирыладырҵәаларц.

Нас, арадиодкылага ахьырзықәгылаз аҩны аҵаҟа илбааит. Иҟәызгаҙа иҩнатәаз ахьҭа-ҟәкы ажәпара рыҽеналарыԥсеит, Маргарита зхы асԥычка нықәлырсыз ацәашьы-хҵәаха иҩахылҵыз алашара ԥсада. Аарла ауада аалашеит: еиҿҟьаз асыпра аиԥшҵәҟьа акәын апогреб аҭҙамцқәа, аҭуан, адашьма, апечка-буржуика кәата-шьапы аҙы рылжж ишцоз.

— Иацы аахыс амца ҭаҳамҵацт азы зегьы шәҭит, — лҳәеит Маргарита, арадиодкылага архиара дахьаҿыз.

Даҭикәа иҩызцәеи иареи арадиодкылага иаакәшаны иаатәеит. Уи, акыҕара-цгәы аиԥш абла ҭиатцәаақәа ҟәысҡәысуа, акыраамҭа ихәарчаруан, ишәышәуан, нас, иаалырҟьаны, улымҳа аҵгәы ыҵнаҟьартә тәым музыкак аатнарҟьеит.

— Адольф имшира азгәеиҭозаап, — иҳәеит Даҭикәа.

Маргаритагьы ашырҳәа даҽеаԥьара иаааилгеит.

«…Иацы, ашьа ҕәҕәаны ианкарҭәа ашьҭахь, ҳар, аамҭала иааанырмыжьыр ада ԥсыхәа ҟамлеит…» игон еиқәтәашьа змамыз Левитан ибжьы.

Арадиодкылага зҽеаварҟәыҟәы иқәгылаз акьыԥхьга машьына, иақәыршәыз ашьал аақәылхын, днаҷатәеит Маргарита. Анемец машьынка «Мерседес» апыҟҟаҳәа иакьыԥхьуан, анемец фашистцәа аамҭалатәи рықәҷиарақәа. Адиктор ибжьы еиԥшҭәҟьа ихшәаан, аклавишқәа еилызҟәшәоз Маргарита лнацәкьарақәа, лхы-лҷы, лгәы. Акәыба иадтәалоушәа рыхқәа хьышьшьы, инеидхәыцло итәан апартизанцәагьы…

— Макьаназ, ҳгәы шьҭызхша аиҳа, ҳгәы казыжьша иаҳа ирацәоуп, — иҳәеит Зыхәба дандәықәлоз, — аха уи аамҭала шакәу аадыруазароуп. Ҳақәԥаларoуп: бџьарла, бызла… Абду Филат ҳаимеидоит. Шәнап иану шуадаѡу, ишшәарҭоу здыруеит, аха — иԥшьоуп, — Даҭикәа Маргарита даалыдгылан лнапы рҕәҕәаны иааникылеит, ус, ираззҳа ихәаԥшуаз лыблақәагьы акыраамҭа дырхыԥшылон, иахьадагьы абас еиқәкны, дырзааигәаны дырхымԥшылацызт уи. Урҭ, иара дзааҳаз ашьха ҳырѡаш аҟара ииаҭәан, иҵаулан, ицқьан. Ибон, абзиабареи анреи рзы игәылҵыз ашәҭ, абаҳча иҵганы иганы, ар рымѡаҷы ишеиҵеиҳауаз, аха имчгәышьоузеи…

Аҵх каххаа еилган, еиѡжәангьы иҵаауан. Зыхәба иѡызцәа иманы Ковшово ақыҭа дахьналҵыз ирыниеит, жәаха ешелон анбҕарҵа, иҟалаз еилыркаарц инрыжьыз апартизанцәагьы.

Урҭ даара иааԥсаны иҟан, зынзаҵәык Ковшово ақыҭаҷынҳа ҳнаҳандаз ҳәа акәын ишаауаз. Рѡызцәа анырба, иаалахҷыххеит, аха Лиошка иҟаиҵаз анрарҳәа, руаҳәы, зегьы ишраҳауаз иангьы, иабгьы рхәы риҭеит, егьи ҷганла асы днылажьцәан, иныҵакшәагьы дшәышәуа акыраамҭа дгылан.

Урҭ ирзааргаз ажәабжьи Казаков ирзеиҭеиҳәази, шамахамзар, еиԥшын: хышә-ѡык афицерцәа, хәышә-ѡык асолдаҵцәа, Гитлер игенералцәа аҳәы, овчарка лажәлақәа шәи-акы авагонқәа ѡажәа, апаровозқәа ѡба уҳәа, убас етҵегьы.

Даҭикәа цәгьалаҵәҟьа деигәырҕьеит, уи аԥьаҳаным аилашыра анемец генерал дахьалашәаз. Иблагьы иаахгылеит, алѡа еиқәара иалууаа-алууаа ажәѡан иазцоз ашьнел иаҵәақәеи анапы хәымсыс цәыҟаԥшьқәеи. Аха уаҟа, агенерал ихьтәы чынқәеи

инапы ҟәымшәышәқәеи рылукаауа иҟарымҵеит апартизанцәа рминақәа. Урҭ зегьы еиларҙѡеит, зегьы еиҟарартәит.

Аѡымш рыԥены, Зыхәба ипартизанцәа дрыхьҙеит, аамҵала зны зыԥны иҟаз Старинки ақыҵаҷы. Апартизанцәа зегьы ҭышәынтәалахьан, иаргьы, ҵыпх ҿаѡраҵагалан дызҵаз Васили Унучак иѡны дымѡахыргеит.

Аибашьра раԥхьатәи амшқәа рзы абри ақыҵа, харада-барада иацы абахҵа инҵадырԥалаз ауаѡ иеиԥш игәыѡ-ҷыѡҙа, макьаназ амчгьы ҭаҟаца иҟазҭгьы, иахьа, зхы пашҙа исаны, зқьышә ашьа ықәба, абахҵа ашәқәа анбаатуеи ҳәа иԥшу абаандаѡы иакәын изеиԥшраз.

Дара уаҟатәи анхацәа изларҳәоз ала, афашистцәа рхаҵақәа, лассы-лассы Старинки ақыҵахь имѡахымҵлозаарын, аха ажәытәшыҙ ауаѡы дышшьалнамцәцәаара ишьалырцәцәауан, агәыларатәи ақыҵа ду Рубежевиче аҟны зҭыѡра ҟаҵаны иҟаз аполицаицәа.

Уаҟатәи аполицаицәа ргарнизон аначальник Алеко Пенчук, ажәылара зҿазыҟазҵо ар рстратегиатә план аиԥшҵәкьа дахҙыҙауа, асеиф иҵаҵәах иман, ақыҵақәа рыхәш-хәыбзара зынҵаны ишьҭыррхьаз асиақәа. Урҭ ирнын: анхацәа шаҟа жәы ҭаргыланы ирымоу, урҭ ажәқәа ахш анрымҵәо, ҷыц ианхьо, ма акәац ахь иаиагатәу, иахьа шаҟа кәты ҵо, шаҟа килограмм ахәша хырхуа, рчарыц, ркартош ахьышьҭоу, ауатка зыршуа дарбану, ахыжәла иаҳа ибзианы иҟазҵо дызуста уҳәа убас иҵегьгьы.

— Уажәы саазқәылаз, афашистцәа реиҳа аҳәынаԥқәа срыцәшәо салагеит, — иҳәеит Васили Унучак, ирымаз ахәыҷы нықәҵааақәҵаны, рыстол ианаадтәала. — Уи ишуматәҟьам идырыр, уахымшьаакәа ууанижьыр ҟалоит. Аха, иахьа укәты иаҵаз акәтаҕь аҳәынаԥ иуцәагар, ани аполицаи-ԥстәы, раԥхьа иқьаад дахәаԥшуеит, нас, ишәақь датҵхоит... Угәхьаа зкыда, иахьа ауаѡы кәтаҕьк агәы даԥсам, шә-граммк ауатка аҟара ихдыртуам, — зцәа еиҟәышьша имҵаз акартош-шәыта аапиҿын, ицқьакәакәараҙа иаԥхьа иқәгылаз аџьыкатра инҵарчачаны, иҿы иаатеиҵеит уи. — Ҳқыҵа ашьабара иаҷуп, хаара-бзаара ҳамазар зегьы ашҵа итыҵны ицоит, абар шыкәсык ҵразы егьагым, гәырк арахәыц атҵхны исымбацижьҭеи, сапын-шәахк сыбла ихымлацижьҭеи, ҷьыка-цыракгьы ҳхәы иаламшәацижьҭеи. — Васили иҿааникылан, акҷыра ҵаулақәа зылгаз илахь аԥхҙы аақәирбеит.

Васили Унучак, иԥны имԥахымҵкәа даҽеаԥьара дрыԛәшәар, амалахазгьы дырдырраны иҟамызт уаха иҵоу: абас, бжьымзыаамзы рыԥнуҵҟала ажәцәа иҟәнылеит, деихәлаҳаит, игәы зыҽекыдырчыла иҿаз ижакьаԛәа, ххьа шкәакәала иԛәҵоушәа еилаарцыруа иҟалеит. Уи, сшьапы хҵәоуп, сыбжоуп ҳәа иаартны далацәажәомызт, аха ихьааганы ишимаз зегьы рыла инубаалон: «Кәтык ҳаԥсуам, аҳәса ркалҭ ҳаҵатәоуп, ча-ҽытк баша иԥхасҵаҳтәуеит...» — иҳәон уи, ԥьоук рыʒбахә даналацәажәо, ихгьы нарылатҵаны.

— Шаҟаԥ ҟаларыдашь уи агарнизон аҿы? — Васили дцәажәонатцы, иара ихы иеиҭоз азҵаара ааиҿытҵкьеит Даҭикәа.

Ԥшьынԥажәаԥык иреиҳамзар, иреиҵам, — наҭеикит Васили, узмаҭәада ҳәа аанарго.

— Шаҟаԥ ыҟаҵәкьоу еилкаатәуп, — иҳәеит Зыхәба, ивараҿы итәаз Лихардов ихы наиԛәикын.

Лихардовгьы уи акәзаарын дзызхәыцуаз, даақәыԥсычҳан, ихы ааирҵысит. Зегьы гәазҭоз Васили Унучак иблақәагьы нҵылашан:

— Акы шәнацҳа, шәхы ахыжәымбаан, ҳазлабеиоу ҳаигәыргьоит, — дааҳәыҵәыхәыҵәит Васили. — Ее, Дариа Иван-иԥҳа, уаҳа ибымоузеи? — даақәҵәиаан, ахәыҟаҵарҵахь иҿы нарханы ҿиҵит уи.

Абас, Даҭикәа Зыхәба, Иван Весницки, Кузма Лихардов, Васили Унучак иԥны итәаны ианеицәажәоз ауха аҟарулцәа ԥсахны зуадахь иаауаз Миша Дубанец, амԥа архәараҟны, ладатәирахь аҵаҳара иҵагылаз аԥны данаавала, даагылеит.

Излагылоу асыршәы еиԥш еиԛәыхьшәашәа, зышәгьы зԥенџьырқәагьы ыҵашьыхаа иарку аԥны «Наҟ усывс, иаҳа еиҕьуп наҟ усывс!» – аҳәозшәа иаҳауа далагон, дцарц иҿанынеихалак: «Умшәан, ууаи арахь сара сышҟа, аԥхәыс-заҵә енагь ахаҵа иааира дшазԥшу ухоумыршҵлан, игәаҕьы, игәаҕьы!» – аԥысҵаа бжьык иқәҷнаҵуа аҿаанахон.

Иблагьы даахгылон Мариа — ҵыԥх ашкол аҟны аизара анымԥаԥыргоз ивараҿы итәаз аԥхәыс, иахьа ахәылԥазгьы амҿы ршьшьаны изызкеиԥсаз.

Уи омашәа уаԥы иибаша ԥхәыс цәыҵагызмалк лоуп: ҵыԥх, иара иԥсы ҭыкәкәааув данлацәажәоз, лара зегьы лзеиԥшушәа лҽыҟаҵаны, абнаршәыра иаҵаҵәаху аʒиа еиԥш дҟәызгаʒа дтәаны дихәаԥшуан. Ари акы зылуршаша ԥхәысым ҳәа инапы

ҟьаны дандәықәла, убас инцәыҵакшәа длыбҕаҷит — акәукәуҳәа дыҳәҳәарц аԥсык ауп ииаигхаз. Нас, еҳ, уара аԥынҵа-зымԥсса хәа аанарго дѡеиҷаԥшын, ашкол дындәылҵны дцеит.

Иахьа?! Иахьа садааԥьа уарҳалҵас ауп азныказ иаԥхьа дшышьҭалаз.

— Миша-а! — ихааҙа игәы иаақәсит Мариа лмырзакан-бжьы, ахәылԥазы, лыѡны давсны дышцоз.

Данаахьаҳә, амра згәыҵаршуа амарда икыдиаалоу ашьынка ҟала еиԥш, дшынеибакәу уҷы дынҵаҙҭ дцартә дгыланы дихәаԥшуан уи.

Миша иааԥьеишьеит Мариа абраҟа дахьибаз. Уи, Старинки ақыҵаҷы иааижьҭеи акырқәа дигәалашәахьан, маҷкгьы дналышьҭашәа-аалышьҭашәахьан, аха, изыхҟьа иаргьы издыруам — абнахь, наҟ, ашкол анаѡс, абна акалҵахьшәа дынхоит ҳәа игәы инаҵон, хәыҷык иааҭышәынтәалар, дцарцгьы иҙбаны иман. Аха, иара дахьаанҷасыз аѡни Мариа дахьынхои шә-шьаҷакгьы рыбжьамзаап…

Аҧараҳәа агәашә-хәыҷы изаалыртит уи.

— Уеибгоума? — днеиԥыххылеит, илкыз леиха асы иныларшәны. Иара изымгәаҕьт акәымзар, ашьа зқәыԥхаауа, маҷк иаартшәа иҵаԥшуаз лҧышәқәа иҿырыларҵәаны игәҙыргьы ажәак иқәлымҵар ҟаларын усҟанцәкьа. Баша ус рнапқәа ааимырхит.

Уажәраанҙа, аҳәса рыкәа иҵаланы рмаҕра икылслауаз Миша, уажәы, ибз иҿыҵа иадҷаблазшәа дҷаббаҙа дгыланы длыхәаԥшуан.

— Уарԥыс наҙааҙахеит, уҙрыжәхеит, — аҵаа-зы иаршьшьаз инапы ҷьаԥьақәа шьышьуа, акыраамҵа илкын Мариа.

Шықәсык аахыс, абас ԥҳәыс бла-хаак иҵамԥшыцыз, напыԥхак зхьымсыцыз арԥыс, ишьамхқәа дрызнымкыло, аҷынҙа днеины длыдгылан, нас, «ожәшьҭа сара дыстәуп, дысцәызгозеи», — ааигәахәын, иавтомат лыхәда илхишьын, ихылԥагьы лылхаҵаны, зхы дыкәслак амҷқәа аҟауар еиԥш акка-ккаҳәа еиѡыршьшьо, уардынк иазынаԥшуа амҷы хны асы иѡылаижьт.

Ашьҭахь, Миша аѡныҟа дналԥхьеит Мариа. Утәа ҳәа идлымҵеит, аха, аимхәыц зхыҳәҳәыла иҟаз литрабжак ауатка аакәлыргылан, ҳәашша-еыҵ жыцәкгьы ташәҙа иааганы иаавалҵеит.

Аусҷәа зегьы аныҳәаѡ ишиҳәара ицон, Миша аѡбатәи ахпыҷ ҭаирцәаанҙа: лара лаԥшыла дгәыдкыло дышихәаԥшыц дихәаԥшуан, иара, амшын ихдыршәлаз ахаҳә ҟьаҟьа еиԥш дҵаакәкәала ацара даҷын. Нас, ԥшьшьала лара лышҟа иҷынеихеит.

— Умааин! — Мариа днеиҭаԥеит.

– О, ас зыҙымкшьа ббахьоу! — Миша иҽеырҟәымшәышәҙаны лара лышҟа дышнеиц днеиуан.

— Умааин ҳәа уасҳәеит! — аҕьеѡ ѡеихлыргеит, уажәраанҙа иразҙа ихәаԥшуаз лыбла ҭыԥьԥьаакәагьы наскьан, инҭылашьцааит.

Миша азныказ ииҳәараҭәҟьагьы иҽамшәо даалак-ѡакит, Мариагьы уаҳа лыбла хтны данҭалмырԥшы, дгәаан, ашә ааимԥааны дындәылҟьеит.

Миша агәашә аҽы днаҙаанҙа аԥенԥьыр асаркьа асбжьы геит. Данаахьаҳә, Мариа лхы-лҽы лаша-лашо дадгылан — лԥышәкәа ҭырқәацәааны ѡынтә асаркьа дагәзын, аԥардагьы лоулышьҭит.

Абасоуп ишеиԥырҵыз иахьа ахәылпазы Мишагьы Мариагьы.

Ԥҳәыс-гәыс иҟоу зегьы рцаԥхақәа зԥьыба иҭоушәа згәы иабоз Миша, аԥҳәысеиба, аԥҳәысзаҭә Мариа лҽаԥхьа асаби диаѡымсуа даакәхеит.

Аа, абар уажәы аҵх агәахьы инеихьеит, ацарагьы иҭахымкәа, анеирагьы изымгәаҕьуа, дкәанызануа агәашә дылагылоуп.

«Иҟасҵарызеи? — ихы дазҵааууеит Миша, аҵаа-мза иқәыҷҷа дахьгылоу. — Март аҵкьыс еицәоу ԥҳәысуп — сааҵк ала ханѡажәантә лҽылпсахуеит... Слеип, аха, ахаан слымбаҙацшәа лҽыҟаҵаны, лыбжьы ныхҵа-аахҵо акәукәҳәа дыҳәҳәар, уаҵәы ашьыжь, Лиошка иеиԥш сара сусгьы ҙбатәха иаакәгылоит... Нас, иара ҳкомандир иблагьы сызлаҭаԥшрызеи! Маԥ, маԥ!.. — Миша даақәгьежьын, дцарц иҽынеихоит. Аха, цәанырра-хаак анапы наикәыршаны, дагәыҵаҳәҳәа даашьҭнахуеит. — «Иудыруеи уи ашә амыркҙакәа дышьҭалазар, снеира дазԥшны, дызмыцәо, дуазыруа лиарҭа дылазар, лнапы сыкәырша, лцәа-ԥха садылҵараны дшыҟоу дкажьны сцозар?!» — игәы ааиԥсахын, ахьҭа акәу, ашәара акәу здырхуада, ицәа дышҵаҙыҙоз, дшьапҵыркьакьо днеины, ашә дныла гылеит.

Ҭынчроуп. Миша игәы аисыбжьы ада даҽеа шьҭыбжьык ыҟам. Игәыбжьынацәа акәаѡрала ѡынтәҟа ашә днас-насын, илымҳа адҵаны дҙырѡуа даагылеит. Аҭак ыҟам. Игәы зынҙагьы иааиԥсахын, ожәшьҭа инацәала акәымкәа, иҭаҷкәым раҵәаны агәаԥагәаԥ аахирган, иара ус ахала иаатуазарҳәагьы иҽенадирҕәҕәаалеит.

— Уарбан ашә иасуа? — Миша адәаҿы дануазыруаз, ларгьы ашәҵымхыр давагыланы, дҕәыҕәҙа дизыԥшызшәа, иаԥхьаҵәҟьа Мариа лыбжьы аагеит.

«Иамуʒакәа ицәгьарахозар, уаҵәы ашьыжь ҳақәҵуеит, бзиала ҳәа басҳәарц сааит сҳәап», — аҟаԥыҳәа иааиʒбеит Миша.

— Иаарты, Мариа, сара Миша соуп, — иахьынʒазалшо ибжьы ырхааны, налыкәҿиҵит уи.

— Уарбан, Мишоу?

«Ҳоҳ, ари Мишараа шаҟаѡ лымада, иʒша!» — ааигәахәт Дубанец.

— Миша Дубанец, иахьа сыббама, мшәан, — ашә аартра дахгәаҟуа, есааира иҿадирҧгәалон уи.

— Иуҵахузеи, нас, ҵхабжьон?

— Ак басҳәарц сааит, ажәазаҵәык, минуҵк!

— Уи уаҵәы, уаҵәы, уажәы ахьҵа уламҵакәа наҟ уцаны ушьҭал, — ԥыҵрак ашьҭахь, ашә иавѡны еиҵаагеит Мариа лыбжьы.

Арҵ аҵыхәтәантәи ажәакәа иаҳа иҟәандазшәа, иаҳа агәыҧра рыҵазшәа ибеит Миша:

— Уаҵәы сҟалаʒом, Мариа, уаҳа ҳаибамбаргьы ҟалоит, иаарты, минуҵ заҵәык, — дгьаҵәыгьаҵәуан уи. Зынзаҵәык ашәхамс ашьапы анхыгарада даҿеакы даҳәомызт уи усҟанҵәкьа.

Аамҵа ԥыҵк цахьаны, иахьа аҷараҳәа агәашә шизаатыз аиԥш изаатит аѡны ашәгьы. Мариа лцымхәрас, иҵынчʒа ауада иѡнатәаз аԥхара ҟәымшәышә даагәыднакылеит Миша. Мариа дыҟаʒамызт. Иԥсырмаҷгаз аҵынчра еиланагон игәы акеѡбжьы.

— Мариа! — ибжьы ааиргеит Дубанец, ауада зегьы лаԥшыла ианеимида ашьҭахь.

— Изакәи? — акаруаҭ гылазаргьы иахәҵоуп ахьигәахәуаз аҵʒамцахьтә иаагеит Мариа лыбжьы.

— Мариа!

— Ааи, Мариа соуп сара, умѡашьеит, уаҳа акыр уҵахума?

«Деиҵанакхт!» — ааигәахәт Миша, иҵагылазаашьагьы ԥхашьаны дааицралеит.

— Абзиара бзыҟалаайт! — иҳәеит уи, аамҵа акыр анца ашьҭахь.

— Абзиараз, Миша! — ихааʒа иаагеит Мариа лыбжьы.

«Дсылахәмаруеит, зынʒак скьанԥьахеит абри лҿы… Иаабап, нас!» — игәы зынʒагьы иааиԥсахын, абжьы ахьгоз акаруаҭ ашҟа дааццакит.

Мариа аҵʒамц ашҟа лҿыналыстхахьан.

Ашамҵазы Миша дцәырҳазшәа дааԥшит, ашырҳәагьы ииарҵа даакәтәеит. Мариа дҿыхеижьҭеи акраатцуан. Уи лгәы ҳаҟьа-дук

ыԛәҵаны дышьҭоушәа ихьынҭыцьҙа иԛан, иара ихы тԛәацны ихьуан. Ирԓены ирытҵаз лыхцәы хпапын-ԥшҭәала ааԥхьаҳәҳәаны, лылахь днагәҙит Миша, ларгьы, амца зыхԛьо иԛаз илахь лҙамѡа надылҵан, ихы акыраамҭа илшьышьуан.

— Бзиала, Миша! — лҳәеит уи, Миша ацара шиҭахыз анылдыр.

— Бзиала, Мариа!

— Уаҳа ҳаибамбозар акәхап?

— Мап, мап, даԓеа ԥытк ҳанхозар ҳәа сыԛоуп... Рѡыцьагьы неибарччан, ишырҭахҙамыз мчыла рԓээимыркәкәааит. Миша данцоз, ихыхь наԛ инкажьны, Мариа лгәы иаԛәыгәгәоз аҳаԛьа аашьҭыхны игазшәа ауп, рѡыцьагьы ласкәантра-ласкәантраҙа, аԓеынтәи амш ишаԥылоз.

◦13◦

Алҙынрак дгьыл-ҿытк ацәаара уаѡы имырбо икажьыз асы ѡамгылах, амца зыгхаз абысҭа еиԥш ихьасаҙа иааԛалан, аҵәҵәаҵәҵәаҳәа иҙытны аҿынанахеит. Уи аиԛәышьшьарҭақәа рҿы иаацәытцыԥшыз адгьыл, ижәцәаз акәац аԥштәы акәын иамаз. Ԥаса укылҵәаны узгоз ажәѡан аҵаа-бла хәымгқәагьы, уажәы, ираҙҙа иԛоу ашәахәа хаақәа рхылҵны иааиуан.

1942 шықәсазтәи аапынра зегьы аигәыргьо иазԥшын, иазԥшын апартизанцәагьы, аха рус ахьеиԥнаԛьоз, ишырҭахытҵәԛьоу рыбҭа ахьреиҵнамырхуаз ргәы азԥжәон: асы есааира аҿыгҳара ҵаҕахацыԥхьаҙа, абнақәеи, алаԛәрақәеи, ажрақәеи сырҙхьшәашәала иҭәуан, аҙиақәеи аҙмахқәеи хытҵуан, рхыԥхьаҙара иацлон.

Абар, ожәшьҭа ѡажәамш цқьаны иҵуеит, Зыхәба ипартизанцәа, Старинки ақытаҿынтә иқәҵны, Кәликтәи абнашԛа ииаижьҭеи. Уи аахыс, Мински Столбци ирыбжьгоу аихамѡа ѡынтәԛа еимдыршәшәахьеит, телефонтә шьаԛақәак хырҵәҵәахьеит акәымзар, уаҳа аҕа излеиԥырхагахаз ҳәа акгьы ыԛам.

Аҙы-мшын зкәыршаны, знышәтә ѡны хәыцқәа ирыѡнахаз апартизанцәа, ируша шаԛа ирацәоу аԛара ирҳәаша шырацәамыз рдырит, рабџьарқәа ныкҿаргыланы, инеиҿаԥшы-ааиҿаԥшуа ианаатәа.

Урҭ зламцәажәоз ҳәа иԛоузеи: раԥхьатәи амшқәа рзы, инеиҭанеиҵасуа ирҿакыз, рфырхаҵарақәа ртәы акәын. Џьоукы урҭ ахҭысқәа анеиҵарҳәоз, шәыга-ххыс иԛоу зегьы рхы иадыр-

хәон, анапы, ашьапы аҵарҵон, атәыԝақәа қәацәҙа иахадыргылон, ахҙыргара иашьҭамшәа урбо, фырхацәа хадақәасгьы ҏ‹еыћарҵон. Даʻеа ԥьоукыхгьы, иаартыҵәћьаны иʻехәарԥыжәуан.

«Шәшаћәыҵра шәдинаныс, — рҳәон, Кузма Лихардов иеиԥш аʻехәара збаны иаанымхоз. — Акыр ҳалшозар, ҳара иаҳтәуп, иаҳцәызгода...»

«Мамоу, мамоу, аиаша ҳҳәар ауми, аполицаицәа ахҷаҵи акәтаҕьи анеилырхуаз зымбаз, иан лымгәа дҵоуп!..»

«Уара ассир сҳәоит ҳәа уаҏуп, уии, аҳауа иалаланы «иныћәоз» аешелони абеидукыло!..»

«Шәара ишәҳәогьы саҳауеит, аха, сара абыржәгьы сгәы иқәыԝуеит, Кәыкәла ҳцәызгаз анемец офицер аҵыхәтәантәи ибжьы».

Абас, апартизанцәа ршәыкьшьа рымамкәа ишнеиуаз, уи ргәы аахшәан, ииасит досу рбиографиақәа рҳәара ашћа.

Аʻехәацәа абраћоуп зынҙагьы рымҵәыжәԝақәа ахьеиҵырҳәаз: апартизанцәа ирылазаарын Деникини Колчаки ирҏагыланы иқәԥоз, Ленин уара ҳәа идгыланы иацәажәалоз, аколнхарақәа реиҏкаара гәыцәс иамаз, Шерлок Холмси Рихард Зоргеи рԝызцәа уҳәа атомкәа зыҵужьшаз ауаа.

Дара рхаҵақәа ишырдыруаз еиԥшҵәћьа ркомандиргьы идыруан, урҵ шбыжәуаз. Аха, даныхәыҷыз, иаб иапхьа дтәаны, аԥсуа лакәқәа дшырзыҙырԝуаз еиԥшцәћьа игәарԥханы дырзыҙырԝуан урҵ ирҳәақәоз. Дыччон икьатеиах ԥҵәаны, иаргьы Андерсен илакәқәа рԝызцәа алакәқәа рзеиҵеиҳәон.

Амала, урҵ рыччара, рыхәмарра рацәак зʻеалазмырхәуаз Иван Весницки иакәын. Уи дуаԝы ҭынчын. Дуацәажәозаргьы — акаҷбеи рԝаны, цәыкәбар-цәыкәбар арашы шалырхуа аиԥш акәын, иажәақәа дреигҙа-реигҙо ишуеиҳәоз.

«Ниу-Иорктәи аамҵала азҵаара иуҵар, Москватәи аамҵала аҵак уиҵоит», — рҳәон апартизанцәа, иара ианимаҳауаз.

Аха, Весницки ииҳәаз иажәа, ахырҵәага иамкуа акы узахаҵәозар аиҳа акгьы узацҵомызт, иагьузагыжьуамызт. Уи, шамахамзар, дыччо убаҙомызт, уажә даазқәылаз зынҙагьы даћәыҵит — Лиошка ибналареи даргьы мызкаахыс рацәак ахьрылымшацзи гәалас иман. Уажәы ааигәа Зыхәбеи иареи гәоу-гәоугьы иааицәажәеит:

— Иухьзеи, Иван, ухы ԝнапыкла икны узтәоузеи, уԝызцәа ахьыччо урылачча, урылахәмар, — ҳәеит Зыхәба, ҵхабжьоннҙа,

рҩыцьагьы рыҩн-хәыҷы зхагаланы итәаз апартизанцәа цаны, дара анааизынха.

— Сзеигәыргьарызеи? — иҳәеит Весницки, жәабаҟа минуҭ анца ашьҭахь.

— Зегьы раԥхьаҙагьы — иахьа уажәраанҙа уԥсы ҭаны уахьааиуа, нас, џьоукы-џьоук реиԥш уԥсадгьыл ахьумҭииз, иулшо ахәыҷы азыҟауҭартә аҭагылазаашьа ахьуоуз, уара уеиԥш ихәыцуа, иқәԥо ауаа уахьрылоу уҳәа, узеигәыргьаша маҷума?! — дцәажәон Даҭикәа, игәы ҩарханы, анышәаҙа афҩы зхышәшәоз аҭуан даҵаԥшуа дахььышьҭаз.

— Ахаҳәҵәҟьагьы имбылгьар аҵыҵәа ақәиаауеит, – иаагахт, даҽеа ҩбаҟа минуҭ рышьҭахь, Весницки ибжьы.

– Абри ахаҳә ҳәа узҿу, ианаҭахугьы, ианаҭахымгьы абылгьара иаҟәымҵыр, уаҳа ахаан изымбылгьо, ҙаҩак иҙаатәалар алшоит.

— Абни амҙанраҵәҟьагьы асаби дшырымжьарыз ҳаижьеит, усҟан ххәатәы хеибаҵар… — иажәа далымгакәа иааҿахиҵәеит Иван.

Уи аҽеԥныхәа, инықәхәа-аақәхәашәа акәзаргьы зныкымкәа згәы иқәыршьхьаз Даҭикәа, иԥсы ҩеины ихәлымшәа ааннакылан, ашырхәа ииарҭа даакәтәеит:

— Иаҳцәыԥсхьоу рҵәыуара ҳаҟәыҵп, аҩыза Весницки! Ҳара ҳакәым, анцәагьы џьара гхак иоухьеит… Амала, иудсҵоит абри аус аҵыхәа кауршәрацы! — аҵыхәтәантәи иажәақәа иаҳагьы инарықәиргәгәеит Даҭикәа.

— Исаҳаит, аҩыза акомандир! — ҿааиҭит Весницки, дырҩегьых иара иаамҭала.

Уи ауха уаҳа рҩыцьагьы еиқәымцәажәеит. Аха, Зыхәба дшызмыцәоз Весницки ибон, иара Весницки измыцәарагьы Зыхәба шаҳаҵс даман.

Миша Дубанец иакәын, ҙхыҵреи мышцәгьеи акы иазнымкылоз. Уи иҟаиҵалак, мчыбжьык ала знык-ҩынтә Мариа димбакәа даагыломызт: иабџьар изқәа икыдҿаҳәа, асырҙ хьшәашәа газго изҵатәаз, изықәтәаз абнақәеи архақәеи жәҩаҵыхла дыҙсаны дырхысны, иԥси-иԥси еихьымҙо, уаха аҵхабжьон Мариа лышә даадгылон. Еицәажәан излаҟоу ала, ҩынтә ашә асхагьы иамраҙакәа изаалыртуан, згәы аҭра иҵамгыло изԥшны итәоу Мариа…

— Миша, уҙгаб лаа-хаԥыцқәа аахьоу?

— Уара, шәанеибагәӡуа, шәакь-ҭҟьарак аҟара абжьы дууп рҳәоит, ииашоума?

— Ишҳауҳәара, укәытрабааха уаннеилак, умаҭәакәа шушәу ууалгәыҵаҳәҳәааны, иара ууаҵәҟьа илырбоит, иагьылуанҭоит ҳәа иалацәажәоит, иҵабыргхару?

Абас, иҩызцәа ҷан-ҷаны дыркуан Миша, уахь дыҟаны дхынҳәыцыԥхьаӡа.

— Иаашәҳәо зегьы иашоуп, — дрыкәшаҳаҭхон уи, раԥхьатәи амшқәа рзы. — Амала, ишәзымдыруагьы даҽеакы ыҟоуп: — Пиотр Актәи аӡы дӡаазхыз сара с-Мариа лабду уи иабду иоуп, насгьы, зынӡак шәҽаҳадагәамзар, ишԥашәмаҳац, Сергеи Есенини Владимир Маиаковскии хәыцык рыгәкәа еивҵасны иҟан ҳәа рҳәо?.. Аа, урҭ еимаркуазгьы сара с-Мариа лакәын.

Изыҩнатәаз анышәтә-ҩны хәыҷы архыԥхыԥратә иччон апартизанцәа, дрыцччон Мишагьы.

Аха ишнеиуаз, усеиԥш иҟоу алафқәа рҭак ҟаимҵо, дрыцмыччо далагеит Дубанец. Аԥкәын аҽыԥсахра дшалагаз гәазҭаз иҩызцәагьы рлафҳәара ааныркылеит…

Мышцәгьеи мшыбзиеи рзеиԥшны акәын, Кузма Лихардов иԥшыхәцәагьы иаргьы аус шыруаз. Урҭ ыҟан ақыҵақәа: Кулики, Гнецки, Лучицы, Петрашевичи, Александровка, Нове-Рубежевиче уҳәа рҟны. Уи акәым, аполицаицәа рҵыҩра акәша-мыкәша инхо ишырҳәауала иуҳәозар — «аматқәа рыҵра» Рубежевиче ақыҵа ахьгьы лассы-лассы имҩахыҵлауан. Зны урҭ, асапыни аԥьыкеи афатә рыҵнызыԥсахлоз «ҳәсақәан», даҽазныхгьы, зыбла ҭаҽаҳәа, армарахьгьы, арҕьарахьгьы ззеиԥшны, ицыркьуа ҳәацәан, ма ала кыдҟьо, аҳәа кыдҟьо афатә-ажәтә еизызгоз «полицаицәан». Аҵыхәтәантәи рроль, егьырҭ реиҳа ишшәарҭазгьы, лассы-лассы рхы иадырхәалон аԥшыхәцәа, избан акәзар, аӡы-мшын зкәыршаны абна илатәаз рҩызцәа амла иацәырмыхьчар ада ԥсыхәа рымамызт.

Март ахьыҟазаалак иҳәаш-гашуп: абелоруссцәа рыдгьыл абжеиҳарак ӡымҟатарны иахьыҟанаҵаз азмырхакәа, ацамҭаз дырҩегьх хәыцык агәы иаақәнамҟьар амуит: ашьыжь, ааԥын-мшык уаҩы ишибац, ажәҩан агәы кеи-кеиуа, амра ашәахәақәагьы, ҭынха гәакьак леиԥш иулаҵәаны угәыдыркыло иааԥшит. Аха, амра мыстхәага-шәаракгьы имҩеицкәа, ԥҭа мырмашәага еиқәаҵәа дуқәак ажәҩан рҽааҵарыжьын, уахьынҳаланы ухәнартә ақәа аҽыланахеит. Уи уаҳа аҽы ааихамкӡакәа, хәылпазынӡа илеиуан.

Нас, иара ацәаԥштәхәы зцәаԥштәхәыз ас-баа наланаԥсо, саатқ ашьҭахь, ҙынрак уаҩы иахьибац аиԥш, асы еихатәаны аҽынанахеит…

Иахьа ашьыжь аахыс инҵкьыҧы-аатқьыҧуа, зарҕьаблагьы сахҭан еиқәаҵәала иҽаҳәаны, ақыҭа ирылаз Кузма Лихардов, уажәы, Рубежевиче ақыҭаҿтәи аполицаи Парфинчук иҿтра аҭуанаҽы аҭәа далаианы, апыкҟаҳәа ахыб иасуа ақәа дазыҙырҩуеит. Ибҕа еихҵәаны ихьуеит, аҟарашы еиԥш иҵаҙыз иблагьы, алаҕырҙ авҵыжжы, жәамш раахыс ҳәызба здимкылац иԥаҵа еилашла ашьаҭақәа инрывҵакәараҵа-аарывҵакәараҵо инеиуан.

Иааигәаҙаны дызҵаиоуаҿтра ахыб иақәкәашо ақәа ашьҭыбжь дарҧыхоит уи уажәы-уажәы, нас, иблақәа нҵааны, дҙаакәкәала ацәа даманы аҽынанахоит, аха, иҵаҟа ашә аҽыжбыжь газшәа игәы иабаны даацәырҳауеит иаразнак.

«Дабацеи ари? — дизхәыцуеит Лихардов, иахьа ашьыбжьон дааганы абра дыкәзыртәаз аполицаи Парфинчук. — Акыр иҵырдыраама, ма ииҳәаз дахьхума?.. Абар ожәшьҭа ахәларагьы егьагым, саатқ ҩ-саатқ реиҳа сынхом имҳәази?..»

Иҵакаҵәкьа ашәаҽыжбжьы геит.Ирмазеины иараҽы ишьҭеиҵахьаз иавтомат аамҵԥааны, ихгьы маҷк аҭәа иҩагәылихын, ҿааихак ҟазымҵоз ақәа ашьҭыбжь дналаҙрҩит: ҳәарч-марчҳәа аҙәы аҿтра дыҩналаны дааиуан:

Уԥшыз, сыхаара, уԥшыз,
Схаҵа дышьҭалап,
Снеины укәа сҭалап,
Уԥшыз, сыхаара, уԥшыз…

Игәы иныкәсит ԥхәыск лашәаҳәабжь.

«Бара бакәҵәкьан сагьззыԥшыз», — ааигәахәит Лихардов. Нас, аҭәа еимырттааны иҟаиҵаз акылԥшырҵа иԥышә надикылт.

Пҳәыс-ҿак, лашәа дацкәашо дааиуан, дшааи-шааиуаз, иҵаҟаҵәкьа даагылан, лхы дирижиорра азуа, лашәа ыркьыкьҙаны даалган, липка ҩышьҭԥааны длатәеит.

«Анцәа бԥижәааит!» — Лихародов дыԥхашьаны, ихы аҭәа иныле икит.

Аԥҳәыс лашәа дналагон, даақәыцуан, аҙәы диԥхьон, даҿаҙәы лгәы илҭон, зны-зынлагьы дауарчарлауан… Ус, акы дашьҭоума, акы лыԥшаауама уҳәартә, дыкҷымкәаруа, акыраамҵа деимдон.

— Бзышьҭоузеи? — ашәаҿыҵәҟьа иаагеит хаҵак ибжьы.

Кузма днеилууаа дцеит, иавтоматгьы аамҵиԥааит.

— Иабоугеи уара, амардуан, ишеибгаз илбааудама? — ԥаса ашәа зҳәоз абжьыхаа акәҙамкәа, абҳәаҟамла еиԥш, иҵәыҵәҙа иаагеит аԥҳәыс лыбжьы.

— Изыбҭахузеи амардуан?

— Аа, дҵаахуеит дырѡегь, — иуасымҳәахьеи уара, абас ақәа анлеиуа аѡнахыб азаааигәара ашьҭалара бзиа избалоит ҳәа.

«Абар ассир, ари ҵфаҟа иҟалҵазгьы азмырхакәа, арахь дхаларц лгәы иҭазаап убауоу!» — иаҳагьы даагәыѡ-ҿыѡхеит Кузма.

— Ожәшьҭа ахалара иаԥсам, бымбои ақәагьы ахыкәкәара иаҿуп, баала аѡныҟа, ақәыцьма аҟара сымлашьуеит, акы ҳнацхап, — гәыбзыԓ-гәыбзыԓ дцәажәон ахаҵа.

Аиашазы, ожәшьҭа ақәагьы уиаҟара ахыб апҟомызт.

– Уара сгәы иҭоу зныкыр сахьугҙахьоума, амҙанра, ахцәықәпсса, уеиҟәнажәааит акруҿасҵаанҙа, — аԥҳәыс, лажәақәа рыбжак адәахьынтә иааѡуан.

Лихардов аимҟьара деиҭанкылпшит. Парфинчук даахьаԥшаахьаԥшын, ашә ишьҭахьала инкыдҵаны, иԥҳәыс дахьцоз дналышьҭалеит.

Аилашәшәра иаҿын, Парфинчук ихы асы ықәтата, Лихардо иаԥхьа ианаацәырҵуаз. Уи ашырҳәа даақәтәеит.

— Ишәихаша мшуп, ҽенак шәынтә еиҭашәоит, — Парфинчук дуарчаруа дѡыхәнан, Лихардов ивараҿы аҭәа иҽаалаижьт.

— Асы леиуама? — дҵааит Лихардов.

— Адунеи зегьы еиԥшхеит: амш — мшым, ауаа — уаам, аамҵа — аамҵам, — Парфинчук ихылпа лымҳа хьышьшьы ааихихын, инапала ақәцә днас-насны иааиршәшәеит.

«Аԥҳәыс илҳәаз мцызаарым убауоу, — дназхәыцит Лихардов, аѡар еизнаҳәҳәаазшәа, Парфинчук ихы аҟьашра иаҿыкәыршаз ахәыц қымфафылқәа данынарыхәаԥш.

— Аа, абра иҟоуп ишәҭаху зегьы, — аполицаи ихылпа аҵаҟа аартланы иаатигаз қьаадқәак Лихардов инаииркит.

— Зегьы?

— Изсашәҳәаз зегьы!

— Апарольгьы ҳҭаххоит.

— Шәгәы иантоу саҳар, уигьы шәхьызгҙоит, — Парфинчук иблагәыгракәа ҳаҵ-ҳаҵон, игәра нагҙаны иргар, иҵегьгьы адҵақәа ирҭар, игәнаҳақәа зегьы ишәар шиҭахыз рхубаалон.

Лихардов дцарц иҽыназикит.

— Шәкомандир исызиаҳәа — саргьы ипартизанцәа сырхиԥхьаʒалааит, дсырԥхашьом, суалԥәа зегьы шьала исшәоит, — ацәажәара даҽын аԥшәма, амардуан даҽаланы дахьлеиуаз.

— Мчыбжьык аахысгьы ҳара уаҳхыԥхьаʒалоуп, ууалԥәагьы шәо уаауеит, итҵегь иахьушәаша аҭыԥқәа уоуеит, — Лихардов ибла ҽаҳәауа ацәажәара даҽын. Иахьа ѡашоуп, аԥшьашаҽены иахьеибаҳҳәаз сузыԥшуп. Бзиала! — Парфинчук инапы рԍәԍәаны иааникылан, аҽҭра дындәылҵит Лихардов.

Ақәабаа-сабааи, март-ԥшеи, ʒи-маҭи реиԥш еиԥәҵәиашо адәы иԥәын. Асы-ʒымԟатар акыр иарлашон акәымзар ишылашьцарыз илашьцахьан.

Кузма ѡ-шьаҽак ааԟаитҵаанʒа, ихьшәашәаʒа ишьацәкьарақәа аʒы ѡрыбжьажжит. Изԥәа ахьҭышьра кәыркәыруа иныԥәлан, есааира аҽеырҭбаауа, ицәеижь зегьы аҽеаахьнагҳеит. Збамба кылтта ишәыз иполтакьаҽ ахәда дѡахан, акәуа еиԥшгьы ицәа дылҵашьшьит. Дцон уи, наԟгьы-ааԟгьы дкьалы-кьаҽо, Рубежевиче ақыҭа иалгоу амѡаду агәҭаҵәԟьа ианыршәланы.

Жәаха, иԥшыхәцәа шаны ақыҭақәа ианрылеиҵоз излеибырҳәаз ала, иахьа ахәылпаз, Сула аʒиас ацҳаҽы еиԥәшәараны иԟан зегьы.

Ақыҭа дышналшәаз, ибла аҽаҳәага аамиԥаан, иԥьыба илҭеиҵеит, иҽеыриашангьы ашацаҳәа иҽынеихеит уи.

Ажәѡан аатԥссааны, аʒынра иацәынхаз ас-хәыҷы иаакәлаз аԥша иагазшәа, ажәѡан зны ауараҳәа иааихшәан, аха уи аԥша хысымҭакгьы имнеицт шуҳәо, игьежьны, итәѡасуа дырѡегьх аԥсабара иаакәлон.

«Уи узыԥәгәыҷша уаѡуп, — Парфинчук дизхәыцуан Лихардов, аԥшаҭԟьа еикәаргьежьуа иаанагоз ақәа изԥәа намҵеикын, уи ииҵаз ақьаадқәа икәахь инаскьаганы итҽаахит. — Иара сара сыԥшаара дашьҭан, сара сабаиқәшәари ҳәа сынкыдҵаало сишьҭан… Ашәара ԟадыԥь, угәы иаҭахым, иуцәаѡам шаԟа унарԟаҵозеи. Аха, ус дшәаргәындаҵәԟьоуп уҳәаратәгьы дыԟам. Нас, иԟалазеи?..»

Итҵыр-ҵыруа, амацәыс хәасҭақәа ѡба ажәѡан агәы еиѡԟьаны алашьцара иналаҷҷа-налаҷҷан, аҽыцәаахагьы рамраʒакәа, аҵыкь-аҵыкьхәа иааигәаʒаны ихысит. Лихардов даагаз-ҿазит, итҽыҵәʒа иԥынҵа инҭашәшәаз атыѡшафѡи еихашәаны аҵуу назыҭгаз илымҳақәеи, азныказ иԥсы изеивымго даакәдырхеит.

Иааигәаʒаны ԥьара акы ишасыз ауимдырхуаз Лихардов. Ихы ѡышьҭихын, дызлагылаз аʒмахҭабаара аԥштәы змаз аԥсабара

дныкәпҧш-аакәпҧшит — ахьшькыга аскьыңь еиҧш, ихаха-чахаҙа, ҭлацәхәкәак алашьцара иналибааит, атыѡшафѡгьы уахьынтә иаауазшәа игәы иааинатеит.

Лихардов иѡызцәа иқәшәараны иахьыҟаз аҭып аҿы данааи, иѡызцәагьы ыҟамызт, ацхҳагьы ыҟамызт. Аҧшаҳәа зегьы згәыҭцхәа, ихшхыҭәаны илеиуаз Сула аҙиас, адгьыл аҵаҟа ицәоу аҙиа аҟара иҭынчын, иагьгәыҭҟьаган.

Аҧшыхәѡ днаҧшы-ааҧшуа акыраамҭа дгылан.

Ақәа аҿы еиханакуамызт. Уажәазы иааикәыршаны иҟоу зегьы иара иаҳацәан — амшцәгьа, аҙхыҵра, икьатеиқәа еилзырхуаз амла, ицәа-ижьы зырдысыз ахьҭа, дықәыргыланы ипҟара иаҿу ақәа, аҭынчра гәыҭҟьага…

Арахь иѡызцәа ыҟам. Иабагеи иѡызцәа? Аҳа импыҵашәама, ма аҙы ихнатцама? Урҭ зегьы рлахьынҵа акы акәны ишҧаҟаларыз.

— Шәииуу! — иааигәаҙаны, еиҵыхәхәа ақәа ашьҭыбжь иналѡит шәышәбжьык.

Лихардов даақәгьежьаан, иавтомат ырмазеины, ашәышәбжьы ахьгоз ашҟа дыҧшуа даагылеит.

— Марс! — еиҭаагахт уи абжьы, ҧаса иахьгаз акәымкәа, иааваквны.

— Волга! — натеикит Кузмагьы, даақәыҧсычҳаны, аха иавтомат ырмазеины ишикыц икын.

Нептун еиҧш аҙәы, аҙы-мшын дѡалҵызшәа дқәацә-қәацәуа иара ишҟа иҿааихеит.

— Егьи дабаҟоу? — дҵааит Лихардов, уи дшааидгылатцәҟьаз.

— Ара дыҟоуп, — иҳәеит Миша Дубанец.

Аҧшыхәцәа рыхѡыкгьы еибга-еизѡыда еиқәшәеит. Урҭ ирбаз, ираҳаз ркомандир иарҳәарц рҿааазыркын аха идмырҳәакәа иааникылт:

— Уи ахьеибаҳҳәаша ҳауеит, амала, уаха иҟаҳҵалак ҳҭып ашҟа ҳхынҳәыроуп, аҙы ыршьас иаҳҭо шәазхәыц.

— Аратәи афлыканыҟәцаѡ ацәа далҳамхыр ҟамлозар акәхап, — аҭынчра ааилеигеит Дубанец, иҟаҳҵарызеи хәа еидхәыцло ишгылаз.

— Иашоуп, уи акыргьы ҳивсит, исасцәа рыматц шиуа аиҧш, аҧшәмацәа ҳаматцгьы наларшә-ѡаларшәны иулааит, — дақәшаҳатхеит Лихардовгьы.

Рыхѡыкгьы ргәаанагарақәа ахьеиқәшәаз акәхап, изнеишьас иҟаҳҵарызеи ҳәаҵәҟьагьы иаламцәажәакәа, ашацаҳәа рҿынархеит.

Аԥшыхәцәа уажә изызцо Иван Заиц, афлыканыҟәцара аҟны мацара даанырмыжьит анемеццәа анааи — дызланхоз аҳаблаҷы старостасгьы дҟарцеит уи.

— Шәахәаԥш шәара ожәшьҭа, — иҳәон уи, аҭырҷҷаразы икылаԥырҟаз ақьафына еиԥш, еицарса-хмырҷаҙа иҟаз иблақәа ыргызмалны иқыҵауаа дрылаԥшуа, — шә-Совет мчи иаҳзааиз ҳаамҭа ҷыци еиԥшызар: акрыздыруаз, акреилызцоз ауаа ҳакәын иҵаҳәаны излацәаҕуоз, ԥаса аиқәа иаша зшьазымҵацыз, зшьапыкла адгьыл иқәгылаз, ашьҭахь ҳара ҳнарца-аарцон… Аха анцәа иԥьшьарала, аиаша аиааит, аҳәынҵәраҭыԥ иазҭаԥҟаз аҳәынҵәра иакәшәеит — иазхоуп ҳаԥсҭазаара аҳәынҵәрақәа еихьыр-еивырны иахьынҙаҷаз… Капут, капут, капут! — иҳәон уи иажәа даналгоз, анахьгьы-арахьгьы иҟамкәа. Нас, иара старостас дҟазҵаз анемец маиор Гольбах ишыҟаитцало еиԥш, инацәакәа еиҷаԥса, иҷапан илахык ицацха иакәҵаны даагылон.

Идыруазма, нас, Сула аҙиас ахыкә, адаҕь еиԥш ишыҟәтәаз зуаѡбжара инахысыз, ешҵас избалак ирыханы зкылаарахь изгоз, ари апоза Гольбах ишаԥимҵаз, ахылҵшьҭра шдуу?

Уи, 1933 шыкәсазы раԥхьаҙа Адольф Гитлер иҟаиҵеит, нас, иаамҵырԥааит: Геринг, Геббельс, Гиммлер, Рудольф Гесс, Альферд Розенберг… Гольбах иҷы иаaиааҙа зыкьѡыла рцацха рнапы ақәыжьны игылахьан.

Мап, афлыканыҟәцаѡ-астароста уи иаҭоурыху ҳәа акгьы издыруамызт, иԥхәыс длыԥсахуоу длымԥсахуоу шизымдыруаз еиԥш.

Астароста иҳаблаҷы ала ҳәа ишьҭан. Уи, аамҭа ҷыц анааи, раԥхьатәи иԥхәыс дкажьны иааигаз аԥхәыс, ѡажәа шыкәса рыла иара иаҵкьыс деиҵан, агәнаҳа ахьаҳҳәо сыздыруам акәымзар, маҷкгьы иавылшьуеит ҳәа илыхцәажәон.

«Ишҕьычҵәкьоз иакәрымкыз, дҕьычѡҙам!» — иҳәон лхаҵа, згәы нлырхоз аполицаицәа, уԥхәыс дкаҳԥуп хәа иаахтны ианиарҳәалак.

Арҭқәа зегьы апартизанцәа-ԥшыхәцәа шьахәлаҵәкьа ирдыруан. Иара уи адагьы, урҭ еилыркаахьан, уи аҳаблаҷы ѡынѡажәижәааба ҭзы шынхо, ѡыԥьа аполицаицәа шыҟоу, урҭ есышьыжь русҳәарҭа ахьыҟоу Рубежевиче ақыҵахь ишцо, уаха ҵхыбжьон, арыжәтә ҏеаҵаны, аҳәақәа реиԥш ԥышәла адгьыл цәаҕәо ишыхынҳәуа уҳәа убас иҵегьгьы.

Аиашоуми иаҳҳәаша, уи астароста ибиографиа иҵоижьҭеи акрааҵуан Лихардов, ус иаармарианы диҵаарцгьы игәы иҵамызт.

Аха, март ҳәаш-гаши мышк ааихәласыр адажә еиԥш зыҿзырчуаз Сула аʒиаси роуп уаха абри зхарахаз.

Амш аахыкәкәашәа ҟанатцеит аԥшыхәцәа аҳабла ианналалоз. Алашара ҭаа-маақәа еицәхынтраа алашьцара иалаԥсан. Аҳаблаҿтәи аѡынқәа иаарылганы игылаз астароста иѡнаҿгьы алашара аркын.

Ишнеи-шнеиуаз, уаҳа лакгьы иамбаʒакәа, аутра инҭысын, абарҵа иааҵагылт. Миша, Мариа лышә данадгьежьылоз, игәы иаҳа ирццакны еисуан уажәы аасҵа. Устцәкьакәын иѡызцәагьы шыҟаз. Лихардов ишьапи иавтомат аԥышәи еицырхыраан ашә длагәҭасын, агәараҳәа, аѡныҵкала аҭʒамц инкыджьыланы илыѡнеибаҳәеит. Аиҵарши ачаԥхеи рыфѡы гәыкатцагаха иаарҿашәшәан, рԥынҵақәагьы ырчыхәчыхәуа инҭалеит.

Рымҳатцәқәа ааилышьуа астол иахатәан: астароста иԥҳәыс ԥшʒа, нас даҿеа ѡыцьа ахәыҷқәа (урҭ раԥхьатәи иԥҳәыс лҿынтә акәхап).

— Ҳаҭашәымҵан, ианаамҭаʒамыз ҳшәылаҳаит! — иҳәеит Лихардов, ҭынч.

— Уҿшаанукылара, сѡыза гәакьа! — Миша ахьышәҭҳәа днеиҭапан, астароста ивараҿыцәкьа аҭʒамц иадгылаз ашәакь аамципааит.

Ахәарҭа ишаѡаʒоз иақәыркыз ацгәа еиԥш дааиҵахәачын, иблақәа ҟәыс-ҟәысуа дѡагылеит астароста, ишәакь аҿынʒа дахьзымнаʒаз игәы иаланы.

Ахԥатәи аԥшыхәѡы уи днаидԥалан, ихаҟынтә-ишьапаҟынʒа дшьышьуа дааимидеит, аха уаҳа бџьар идимбалеит.

Ахәыҷқәа руаʒәы, лымҳатцә анѡалгозцәкьа иақәшәазаап, илҿыцазза илҿакын, лыблақәа есааира рҿырҭбаауа дрыхәапшуан. Егьи ачкәын хәыҷы, аҳәынаԥ еиԥш астол аҵаҟа дхәыцакәырхьан. Ашьа зыкәбахьаз лԥышә хыжәпаақәа цыс-цысуан астароста иԥҳәыс, дзыдтәалаз аҭʒамц аиҳагьы дцәышхахьан.

— Иаанагози ари? — дҵааит астароста, ихәлахаз аԥшхәыцә ихәылҟьазшәа, иажәақәа еишьҭархху-еишьҭархху. Ишәишәиԥынҵа канʒа еиқәаҵәагьы, ақәцә шьҭыпа-шьҭыпо акәашара иаҿын.

— Иаанаго убома? — Лихардов изшьапык ѡышьҭихын, зҿы раҳаны, аҳәынҵәаршьшьы еиқәаҵәа зҿыцкәкәаны илеиуаз имагә наимҵеикит.

— Ара шьаҵаʒахырҭа фабрикаʒам, — иҳәеит Заиц, иԥсы лбааны ишьацәкьаракәа ишрыбжьатәаазгьы, иҿхыршәааны.

— Уалга, уалга, аԥшыха ҳамаҙам, — Дубанецгьы дааскьаны дааидгылеит, — мап анакәха, абарҭ сымаҭәаҟәа реиԥш укылжәжәа узгоит.

Аиашазы, аԥшыхәцәа уажәы излацәажәо иалацәажәарц амалахазгьы ргәы иҭамызт, аха Лихардов иҩызцәеи иареи шеилаҳәази астароста дшахәҙа дыштәази анааидыркыла ауп уи аидеиа ашырҳәа рхаҷы ианаааиз. Нас, еибыҳәаны иҟазшәа, ирҳәоз еицырхәо, иҟарҭоз еицыҟарҭо рҷаархеит.

Астароста ибла ҭыҟаԥшьаакәа Дубанец иааиҟәиган, иҭыркшәа иԥҳәыс иналыхәаԥшит.

– Иван Афанаси-иԥа! — дҩаҭҟьеит иԥҳәыс… «Ирымазааит, ԥьаҳаным ицеит, уара уеибгаз, уаҳа иаҳҭахи» ҳәа, акәын ирҳәоз, аркәкәра иарчыз лыԥьымшь ацәаҟәеи агәыҙразы мацара ишаз лԥышәкәеи.

Ҕыстыҳә ҳәа аанарго деиҭаналҷаԥшит лхаҵа — уи макьаназ иҷериҭар иҭахымызт.

— Аԥстазаара, ма умагәкәа! — Лихардов иабԥьар ахы хьшәашәаҙа астароста имгәацәа аԥссыра инадирҕәҕәалт.

Уи дырҩегьх иԥҳәыс лышҟа даахьаԥшит, аха илбахьаз лхаҵа иакәмызт — ахәтәы ихьызшәа дхәылԥшша, ауардыныжә еиԥш деилаҟәарҟәаруа дҟалахьан.

— Иван Афанаси-иԥа, ҳрыцҳашьа ухәыцқәагьы саргьы! — иара ишҟа днаҭрысит иԥҳәыс.

— Унаха наҟ! — Заиц, Лихардов иавтомат аԥышә днагәҭасын, иԥҳәыс димыҳәар дааҳәны дрызхьамԥшуазшәа иҷеыҟаҵаны днатәан, инапкәа қыԥьқыԥьуа, имагәкәа рышьхра далагеит.

Мишеи аԥҳәыси рылаԥшкәа анааиқәшәа, Миша иавтомат ахы агәҭантәи ашәахь инеиҟьан, иаԥхьа дгыларц иблақәагьы налирбеит. Аԥҳәыс зны лҷеыргызмалны дыччазшәа ҟалҵеит, аха Дубанец ихаҷы аҷеанамԥсах, арахәыц иахарыԥху абырлыш какаҷқәа реиԥш иҵыԥьԥьаауаз лхаԥыцқәа лқьышә иналалҵан, ашацаҳәа иаԥхьа днагылт.

— Шәкомодажә иҵоу зегьы ҭыртта! — иналыдиҵеит Миша, абнацә атәыҩақәа реиԥш зхы ҭырҷҷа, рышьҭаларҵа уадаҷы игҷагылаз акомод ианаадгыла.

Абри азоума сзааугаз, рҳәон иҩаиҵаԥшыз аԥҳәыс лыблақәа. Нас, акомод ашә даахан, ишҷыжуаз наҟ инкыджьланы, еилыртто дынҵалеит.

Амаҭәақәа зҭаз акомод ахьгылази агәҭантәи ашәи еимариашан. Миша иаартны иианижьыз ашә икылҷҷаны иааиуаз алаша-

ра, аԥҳәыс лышьҭахьала илыдԥхалон: уи ишаанагара иҟаз ԥҳәыс еикәаҭәык лакәын, лгәыҳәԥқәа ҭҭәаа, лыгәчама кәымпылқәа иѡархык лҙара ҭаԥҵәаҙа, ажәакала, дарбан хаҵазаалак дхьалырԥшратәы деиҷартәын.

Ишьапы ахьынаиргылалак зҟәаҷк ҭартәо, иԥаҵа хыхмыць аҙԥсы алкәкәо илышьҭаз Дубанецгьы, илаԥш аалҟәиган, арцына изахьымҙаз арбаҩь еиԥш иҷеырԥагьаны, зымѡа дыԥшуа даагылеит. Нас, иҵыганы адашьма иқәлыжьуаз амаҭәақәа днарылалан, хаҵа-маҭәас иибаз зегьы ааидкыланы, егьи ауадахь даахынҳәит.

Данааи Лихардови астаростеи рымаҭәақәа еиҵнырԥсахлахьан.

— Аҳкәажә! — иҳәеит Лихардов, еимырҵәаз ран леиԥш зыѡнапыкгьы згәыҵаԥса игылаз аԥҳәыс ихы налыкәикын. — Баҳ деибга-дызѡыда дхынҳәыр бҵахызар, ихабар ббаанҙа аѡны бҷеааѡнак, аҙәгьы ҟыт-ԥсыт шәыхәлымшәан, мап анакәха, беибаны баанхагәышьоит...

— Уара ҳаԥхьа угыл! — Дубанец днеин, астароста ижәѡа дынҭаирсит, егьи рѡызгьы дааиасны дааивагылт.

— Иаба, сабажәго, ожәшьҭагьы ишәзымхаҙеи? – дышхьышьархҳоз ашәахь дрыманы рҷынархеит.

— Бымҵәыуан, уи уажәыҵәҟьа дарауеит, акамфеҵгьы бзааигоит, — Лихардов игәы иазымчҳазт, зымҳаҵә зҷы иадгәаланы, зылаҩырҙ зҷыкәкәо итәаз ахәыҷы лхы инапы аакәишьын, астол аҵаҟагьы дынхәыҵаԥшит: акыҕәра-цгәы еиԥш иблакәа кылхәҳәо дцәыҵатәан егьи ахәыҷгьы.

Заиц адәахьы дандәылырга, иаҳагьы ибжьы ирҕәҕәеит:

— Шәҳадызцалазеи иаҭымцәак ҳахькаԥсоу, акыр ҳамазар ижәгеит, аа, абарҵ аѡныжәкәа роуп инхаз, урҵгьы жәга.

— Аопера хумыртын, апатын астароста, мап анакәха, уаҳа иазымҳәо иҟастоит! — Миша иавтомат аԥышә шнеиуаз, астароста иҷы аихыккара инҵашьшьит.

Уи акәхеит, афлыкақәа ахьҵәахыз Сула аԥшаҳаҷы инеиаанҙа аҙәгьы ҟыт ихәлымшәеит.

— Ицәырга уфлыкақәа иреиҕьу, — иҳәеит Лихардов, афлыкақәа зыѡназ абутка ианаадгыла.

Астароста иѡнапыкгьы иҧьыбақәа рышҟа рҷылаирхан, аха еиқәыбааҙа иҟаз атәым ҧьыбақәа данынаркьыс, ашырҳәа иѡҭиԥааит, амахәоркафѡы зхышәшәа иааҟалаз инапқәа.

— Сцаԥхақәа аѡны иныжьны сааит,— ихәеит уи,ибыз хитҵәома уҳәартә ицишә еихамгыло.

Дубанец днеилууаа дцеит, иавтомат ашьхәа нымѡанҵаны, илымҳа-ԥадра ду ихы иаадирҟьацыларгьы цәгьа ииаимбеит. Ахԥатәи рѡызагьы даатрысит.

– Аа, усҵ, иаарты ирласны,— Лихардов инапқәа ԥхаҙа изҵакыз иԥьыба ацаԥхақәа аатиган, Заиц инеииркит…

– Иҟоу убома, апатын астароста,— даацәажәеит аԥшыхәцәа ркомандир, рыԥсы рыманы Сула нырцә аҟәара рҽанаақәрыжь,— уара узлоу ажәлар алахша ҳәа иушҵазаргьы, игаҙоу уаѡым — иузеицәоуи иузеиҕьуи удырратәа уҟоуп, уахатәиала, уԥси уцәаужьы ԥхҵи еиԥҳархом, еизынҳажьуеит, амала, абра ԥьоукы ыҟан, иаан, ицан ҳәа уҟәлеиҽлеиуа уҙбахә анҳаҳа, анышә уҵаларгьы уԥшааны убз алатцәҟьа укнаххауеит. Нас, ани ажәлар урылагыланы иубаԥбаԥқәогьы ожәшҵа иаанкыл… Ҳара ара ҳшыҟаз уҵаацәеи уареи шәыда аҙәгьы издыруам, убз уҽы иҵакны уаатәаны, иудахҵо ҟатцала, мап анакәха, ухы акәапеира иавбала, аа, усҵ ушәақь,— зымгәа ҭыԥшша иҟаз ишәақь иара ишҟа инаирххеит.

— Уԥҳәыс ԥшҙа зегьы деигәыдырҵо иҟаумҵан,— инацитцеит Мишагьы.

— Ишԥаҟахҵари, сашьцәа, аамҵа бааԥсык хҵахеит, қәыцьмақәак рнапы ҳанхалеит,— зҟәаҟәа ԥҵәахьаз ибз аарла иааирхәаҵхәаҭын, дцәажәазшәа иуит афлыканыҟәцаѡ-астароста.

Аха уи ихырқьиага ажәақәа аамҵырԥаан, ирыма рҽынархеит, идагәа-дагәаҙа афлыка аган иадсылоз Сула ацәқәырԥақәа. Аԥшыхәцәагьы алашьцара иналаҙ ицеит.

Рубежевиче ақыҵа аш еиԥш апартизанцәа рыбла иххалеит. Иаци иахьеи, уи амҵаҽы иааины абна иаалатәаз апартизанцәа рымацара ракәым, акәша-мыкәша иҟоу ақыҵақәа зегьы рзы имаҭҭраны иҟалеит.

Рубежевиче, егьырҵ ақыҵақәа раасҵа иаҳа идуун, абри аамҵа-хыԥҽыга ҟалаанҙа, иара аиԥш илахҽыхыз, ибеиаз, зҽар рашәаҳәабжьы еиқәымтәоз шамахамзар, ааигәа-сигәа даҽа қыҵак убомызт. Аха, аҕа Белоруссиа иҽанаахаирԥа нахыс, ақалақьқәа. Ивенец, Столбци, Зержинск уҳәа рыҟнытә, иҵхәыхаа Рубежевиче ақыҵахь иаауаз амѡадуқәа ирныланы рҽаархеит, Германиа дуззда аҵасҟәа зазқәынҵаны иаазгоз афашистцәеи аласба еиԥш урҵ раԥхьа зыҽкаршәны асаба илабылгьоз Белоруссиатәи анационалистцәеи.

Аҕа дшааигәахоз анырба, ԥьоукы — амрагыларахь ихьатҵны ицоз ҳар ирыцны ицеит, урҭ изырхьымʒаз – абна ҏеарҭеит, даҽеа ԥьоукыхгьы — ахьшь зласыз ақәҷарақәа реиԥш еимцәхытраа ицан — ишаны Белоруссиа иалаԥсан. Абарҭ рхаҭыԥан, рыбла кылхәхәқәа гәыҕрыла ихыхәхәо иҭәны, Рубежевиче ақыҭа ҏееаларыжьит аполицаицәа.

Раԥхьа, аполицаицәа-аԥсахцәа рхыԥхьаʒара маҷын, аха, аҕа амрагыларахь иаҳа-иаҳа днаскьацыԥхьаʒа, Геббельс ипропаганда амч аиуан, аполицаицәа рхыԥхьаʒарагьы иазҳауан…

Иацы ашьыжь, аԥшыхәрахьтә ихынҳәыз Лихардов иҩызцәеи иареи иааргаз ажәабжь, маҷкгьы уаргәырҕьон, аха маҷкгьы уаршәартә иҟан: аполицаи Парфинчук ихы иадиҵон, апартизанцәа агарнизон ианақәло, уахынлоума, ҽынлоума, иазԥымккәа, ҩажәаҩык аполицаицәа рабԥьар аадырҳәратәа ишыҟаиҵо ала. Насгьы, уи иҵыхны иааишьҭит, аполицаицәа Рубежевичетәи ргарнизон асхема. Асхема аҷы иарбан: агарнизон уажәы изыҩноу, ԥасатәи ақыҵсовет ахыбрақәа ахьгылоу, урҭ рыцхырааразы аʒәыр ааруазар, излааша амҩақәа, уахь неишьас иҟоу, рыштаб ахьыҩноу уҳәа иаҵаху зегьы.

Арҭқәа зегьы, Зыхәба, инҭкаатҷәҟьаны дрықәымгәыҕуазаргьы, игәы дырҕәҕәон, игәы ҟарҵон. Аха, ихԥсны, зхәы-зжьы хаххала иаԥхьа иқәу ақьаад данахәаԥшлак — изышьҭымхуаз еидарахьанҵак хыхьтә илеины ихәда илықәыҕәҕәазшәа дааитҷаҕәҕәон. Дырҩегьх илаԥш ахго иҷылеихон: 89-ҩык аполицаицәа, 40 автомат, 43 шәақь, апулемиот дуқәа ҩба, анапыла пулемиотқәа ԥшьба…

Парфинчук рабԥьар аадырҳәуеит ҳәа ззиҳәаз аполицаицәа рхыԥхьаʒара, зны, уи азеиԥш цифра иациҵон, иагирхон, иара итәқәа рсиа дахәаԥшуан, рабԥьармчқәа еихишьалон.

Аиашазы, Зыхәба ипартизанцәа уажәада абас инҭкааны қәыларак ҏеазыҟарымҵацт, аусгьы адрымулацызт: аамҭа рацәаны иақәдырʒит, аԥшыхәцәа шьахәлатҷәҟьа аус руит, иахьынʒазалшоз шәҵатәылеи бԥьарлеи ҏееиқәдыршәеит, рхыԥхьаʒарагьы хынҩажәижәохәҩык ыҟоуп.

— Аха, — иҳәеит Зыхәба иацы, аштаб аҟны инарҭбааны имҩаԥыргаз аилацәажәараҷы, Весницки дцәажәаны дантәа ашьҭахь, — ауаа рхыԥхьаʒарагьы уиаҟара агәхьаа скым — уахынла ахыԥхьаʒара аиҳа ахԥша аус ауеит, ҳафа-ҳажә, ҳашәҵа-ҳшьаҵа ҏы иҳагугьы сашьҭам, сара исзышьҭымхуа абарҭ аҟарҩаԥқәа роуп, — инапхыц налаирҟацеит апулемиот дуқәа ахьарбаз аҭыԥ аҷы.

— Иаҳҳәаҽуеит, «алимонкакәа» аус дҳаруеит! — аууы ааилдыргеит џьоукы.

— Ишшәасхәахьоу еиԥш, урҭ руак иадтәалоу ҳара даҳтәуп, — иҳәеит Лихардов, «ҳара даҳтәуп» аниҳәоз иаҳа инақәырҷҷәаны.

— Пулемиоткгьы ҳара иаҳтәуп! — инациҵеит Весницки, ԥасатәи ицәажәара алаирҷҷәарц.

Даҭикәа дааԥышәырччеит: уи игәы шьҭнахуан ипартизанцәа ргәеизҳара, аҷа ишћа ирымаз ацәымҷхара, рыԥсадгьыл абзиабара...

Аҿҳәара ада егьырҭ зегьы еиқәышаҳаҭны ишьҭырхит уи аҽны. Аҿҳәарагьы, Лихардови Парфинчуки аҵыхәтәантәи реиқәшәара алҵшәақәа ирзырԥшны иаанрыжьит.

Амш каххаа еилгеит. Инеилћьашаа-ааилћьашаа ишьҭаз ас-ѡаза иацрыҵуаз аѡарқәа лаћәырас ићаз зегьы дырҭәуан. Шықәсыбжак аахыс иаханы аʒыжәра иаҿыз адгьыл, ожәшьҭа цәыкәбарк азылбаадо ҳәа ићамызт, арахь иаҿыжжны иаауан акәымзар. Амала, асы хьанҭа иатҵыҵуз аҳаракырақәа, ахәызқәақәа, амардақәа амра ргәышҵа амҵак, алѡатҵә рхылызз аҽырбара иаҿын. Зны-зынла, адгьыл ақәыԥсычҳара иахылҵыз аҳауа ћәанда иналѡуан аʒынра иацәынхаз аԥсаатәқәа рҵәитсит бжьы.

Адунеи аҿы ҷьаргьы бџьарк ҭћьом уҳәартә, аԥсабара акәзар, ааԥыни амра ашәахәақәеи рыфѡы ахшәшәо ишыћоу, ма амраҭашәарахь ала, ма амрагыларахь ала, еибарууа иаацәырҵуан аҷа иҳаирплан еиқәатҵәақәа. Урҭ зны илаћәʒаны, ашәарыцаѡ иԥба зкыз ардәына еиԥш иҵәааны, бнагьы рхагьы рʒыʒауа, ажәѡан аиатҵәара иналаʒ ицон. Даҽеа зныхгьы, еидарахьанҭак ишатҵоу удырратә, апћақәа реиԥш рыхәдақәа ҭҳәа, еицырхашьшьы иаацәырҵуан, рыбжьқәагьы еиқәыршәаны ишууа, амраҭашәарахь инҭахәаша ицон.

Иахьа ԥшьашоуп, иаха, ишылашьцараз илашьцахьаны, апшыхәѡы Кузма Лихардов, абри анышәтә ѡны хәыҷы ашә ҭшәақәа днырбыжьшьқьрааны, алашьцара дналашәкәа данцоз.

Аҵыхәтәантәи амзақәа рзы уи, акыр ажә-цәа иҟәнылеит, аха деихәламҳаит. Уанихәаԥшуа — зықәра зфахьоу, аха иахьагьы ажәгьы-ҿагьы раԥхьа игыланы шәарыцара иҭызго алым гәымшәа, алым ћәыш деиԥшнушьалон: ижәѡахырқәа ауапа бзиа ажәѡахырқәа раћара иҭбаан, иʒара амацәаз закәымшахуазеи,

аилашлара иаҽыз иԥьымшь жәпақәа рцәаԥштәхәы змаз иблақәа нкыдырхала-аакыдырхало духәаԥшуан.

Уи ацәажәара мыцхәы бзиа ибаҙомызт:

— Иолки-палки, аграмофон иҩнуҵҟа иҵагылоуп сгәахәуеит, — иҳәон уи, ҽааихак ҟазымҵоз Миша Дубанец дихәаԥшуа.

— Иҵагылоуп, Кузма Иван-иԥа, иҵагылоуп, акы амацарагьы акәым, иҩбангьы иҵагылоуп, акы сара сҽахәы аҳәоит, егьи — ацәажәара хылхрак еиԥш изԥхьаҙо рҽахәы, — аҵак ҟаиҵон Миша Дубанец. Усҟан Миша дшынеибаку дычча-ччон, ацәқәырпа-хьтәы рахәыцқәа рхеибаҳәа рҽаархон иблақәа, илахь ҟьаҟьа, иԥышә ԥшҙақәа, дара абанҭ иблахәыц ауқәагьы, рымгәа рнапы ҭаԥса, ркьатеиах ԥҵәаны иччозшәа, рҽырлакь иҵыс-ҵысуан.

— Бзиак уақәшәааит, игәарԥхаҵәҟьаны ушҧеишеи! — илаԥш ихга-ихго, ихаҟнытә ишьапаҽынҙа деиԥхьышьшьааua, лаԥшыла даагәыдикылон Лихардовгьы.

— Исаҳаит! Инагҙахоит! — ҩажәак роуп ииҳәаз Кузма Лихардов, иаха идҵа анагҙаразы данцозгьы.

«Ожәшьҭа ирласны дхынҳәуеит», — игәы иаатәеикит Даҭикәа, абна акалҭ ҵыблааua аҽыҵәахра иаҽыз амра дазыԥшуа. Нас, ашәшьыра зхаԥахьаз амаахыр ҷыкьқәа даархәыҵыҵын, иара ишҟа иааиуаз Весницки дааизыԥшит.

– Аплан хиоуп, Даҭикәа Кәыгә-иԥа, — иҳәеит Весницки, амзашафҩы ахшәшәа аҭҙамц иадҟаҵалаз аҟәаргьатә стол цәыхацәыфа даадтәаланы.

— Иплан мшхааит! — Зыхәбагьы дԥышәыррчо, иикыз акьаад ааимихит.

Ақьаад аҟны иарбан: Рубежевиче унаҙаанҙа иуԥылоз ақыҭақәеи аҳаблақәеи, амҩақәа реихагалароҭақәа, аҙымҩасҟәа, ацҳақәа ахьху, афлыкахьшьцәа рбуткақәа ахьгылоу, иарбан гәыԥқәоу аԥхьа иргылатәу, урҭ рышьҭахьала изыхьчаша уҳәа, Парфинчук ирзааишьҭыз асхемагьы налаҵаны.

Зыхәба ихаҭыԥуаҩгьы иаргьы акыраамҭа абри аплан иахәаԥшуан, еимаркуан, еиқәшаҳаҭны иахьырԥсахқәазгьы ыҟоуп. Ус, аҵх акыр инеиааннҙа, анышәтә ҩны хәыҷы иахатәаз алашьцара дагәа рыбжьқәа алыхәхәа еицәажәон, Лихардовгьы уажәыуашьҭан ашә даахыҵуеит ҳәа изԥшын.

Лихардов дхынҳәит ашамҭаз — заа иҽыхаз аҵара рҵәит-сит бжьы ада даҽа шьҭыбжьык абнаҽы ианумаҳауаз.

— Ҳапланқәа хыбгалеит, — дналагеит уи, ацәа зхыланы, иҵакәаҳа иҟаз иблақәа асаараҟа ишьҭарԥшуа.

Даҭикәагьы бзиарак шыҟамыз идырт, аха диҧырхагамхакәа, дзырԝуа, ииарҭа даақәтәеит.

— Аҧсахԝы ҳаиҭиит!

— Парфинчук? – изымчҳакәа дҵааит Даҭикәа.

— Мап, астароста-флыкахьчаԝ, жәаха зыӡбахә уасҳәоз — Заиц. Даҭикәа маҷк иҽааиқәикит.

…Рубежевичетәи аполицаицәа русбарҭаҿы ииҳәозгьы азмырхакәа, Зержинсктәи иҧшәмацәа рҿы дцаны дбыжәит: ԝажәижәаԝык апартизанцәа абӷьарла еиқәных иԝны имԝахыҵызшәа, абӷьар рҿы иҵакны идырҳәызшәа, иара ифлыкақәа анимырх ашьҭахь, дыршәны Сула аӡиас даларыжьызшәа, уҳәа, иҟамызианымыз зегьы еиқәырҽаҽеаны.

— Ихарҵеит?

— Ихарҵеит! — иқәыпсычҳара иалаҵаны ҿааиҭит Лихардов. — Ихарҵеит, ҳапланқәагьы хдырбгалеит: иацы Зержинсктә шәԝык ирзынаҧшуа «СС-аа» аакылсын, раҧхьа аполицаицәа русбарҭа ладырҳәы-ԝадырҳәит, аусбарҭа аначальник Алеко Пенчук иҿабырҳацәразы, ирҷганы иҳамԝа нацәаҭыпқәак ԝанырҵан, нас иҿкьаса ақыҵақәа иаарылалеит. Ажәлар даара идыргәаҟит, иаҳа зшьапы инанаго иҟаз хәԝык анхацәагьы аарылырган иргеит, — маҷк иҽааникылан, дкахәыцуа даатәеит аҧшыхәԝы.

— Нас?

— Ашьҭахь ианцоз ԝынԝажәижәаԝык «СС-аа» аусбарҭаҿы иаанрыжьт, иара астароста-аҭиԝы Заиц, Пенчук ихаҭыпуаԝсгьы дҟарҵеит, абӷьарлагьы идырҷәҷәеит…

— Арҭ зегьы Парфинчук иҟынтә акәхап?.. — дҵааит Зыхәба, ҧытрак аабжьысхьаны.

— Ааи, раҧхьа уи иҟынтә ауп ишсаҳаз, аха ашьҭахь, егьырҭ иҳамадақәоугьы ишьақәдырҷәҷәеит — исеиҳәаз зегьгьы иашоуп.

— Нас, уи зынӡагьы зыгәра угаша уаԝуп?! — ихы дацәажәозшәа иажәақәа раҷаны, ҭынч днақәшаҳаҭхеит Даҭикәа.

Сааҵк ашьҭахь, Зыхәба дзыԝназ анышәтә ԝны аҿы еизеит аштаб аилазаара иалаз зегьы. Абраҟа иҟалеит еиуеиҧшымыз агәааанагарақәа: аратәи ала ҳусқәа ҧхасҵахеит, зынӡагьы ҳлаҧшыкәырҵааныӡа ҳақәҵны ҳцап рҳәеит ӌьоукы; мап, иҟало аабааныӡа ари аҭыԝра кажьны цашьа ҳамаӡам, иамаркит егьырҭ; шәара ишәҳәо акәӡам, — рыҿтыхны иқәгылеит ԝыцьа-хԝы, — ҳанҵәаргьы, ҳжәыларoуп, иабажәбахьоу шәара ҧсҵбара зцым аибашьра!..

Аҵыхәтәаны, зыбла амца хымбалаз аҳәык-ԝыцьак ҟалазаргьы, еиқәышаҳаҭны ирӡбеит: иахьыкоу аҭыпаҿы рҽаанкыланы,

рыԥшыхәцәа рыла агарнизон рылаԥш иҵдмыршәарц, даргьы аҽазыћаҵарақәа ишырҽыц ирҽызааларц, аҵыхәтәаны, ажәылара иаԥсаны ианырба — ижәыларц.

Абраћа гәыбԍан рыҭан, аԥсахѡы иҽы имѡахыҵыз, зымш ала русҟәа еиҵаћьахаз аԥшыхәцәа…

◦13◦

Зыхәба ирыдиҵаз адҵала, иацуха, аԥшыхәцәа Кузма Лихардови Миша Дубанеци, аамҭала зны ахә Васили Иаковлев зыѡны дынрыжьыз Микола Верховски ишћа имѡахыҵит.

Ԥшьымз раахыс, ихаҽынʒа иѡеимгацыз инапқәа, наћ-ааћ ихы иаҵаҵа, апогреб аҭуан даҵаԥшуа дианы, Галиа дылзыʒырѡуан Васиа. Галиа лызнапык, ххәаҵас иќаҵаны, Васиа ихы иалылшьуан, егьи лнапала, Денис Давидов ифырхаҵара атәы зҳәоз ашәћә кны аԥхьара даҽын.

— Васиа, асасцәа уҵоуп, — албаарҭа аԍәышә ѡҵрааны, ихы аакылеикит Микола.

Ԥаса, игәы бзианы данықаз еиԥш, ахьшәҭҳәа ииарҭа даакәтәеит Васиа. Галиа лышәћәы лымпыҵѡррацы аԥсык аалыгхеит, аха икамыжькәа илыманы дѡагылеит.

Раԥхьа иаацәырҵит ибыԟә-быԟәʒа иќаз асолдаҭ магәқәа, нас зыцламхәақәа ҭыфааны, зыԟәԥшыгақәа ҷапанʒа иќаз анемец автоматқәа.

Васиагьы дѡаҵћьеит. Ацәашь-хҵәаха иахылҵуаз алашараҭаа зыѡнаԥхоз апогреб иааҵалеит Лихардови Дубанеци. Васиа азныказ урҭ зуслҵәаз изымдырʒеит: ибла ҭыггақәа рыдырхаланы акыраамҭа дрыхәаԥшуан, нас, аҵлаѡа иадгьалаз ацәымса еиԥш, ишьалабаны иќаз иԥышә хыԥшшақәа ҵыс-ҵысуа иалагеит:

— Кузма Иван-иԥа, Миша?! — дѡныћаан, инапы-абаа дуқәа, аʒахәа еиԥш Лихардов ихәда иаақәирҵәашеит.

— Ну, ну, усҵыхә, уажәыгьы ухәыҷу ԥьушьома, аҕа ихымца иаʒыржәхьоу, ахәра ду зхызгахьоу… — иҷкәын иеиԥш дигәыҵаҳәҳәа, изԟәа ишьышьуан Лихардовгьы…

Уи иацуха акәын. Уаха, Микола Верховски ихатәгәабзиара зыхҵынҵаны иихәышәтәыз Васили Иаковлеви иԥха Галиеи наскьеигоит.

Амза иатәуп, аҵхгьы чан еиԥш инеихеит, аха Живица ақыҵаҽы ашьҭыбжьқәа еиқәымтәацт. Микола иѡнаҽгьы алашара аркуп.

— Галиа, сыԥха, бҽааанкыл! — дыҩнаҕызын, имахәҽа иахарԥаны иааигоз амаҭәаҟәа ыршәны зымҩа игылаз акаруаҭ инықәижьын, асаркьа-ҩабжьа иадгылаз иԥха дналыдххылеит Микола.

— Ус аҭахуп, саб, ожәшьҭа ари аха сызҭода, аибашьра зыҽены инҵәо аҽенытҵәкьа еиҭаусышьҭуеит, угәы унамырхьын, — иҳәылмышьуа, еикәассы ихтҵәаны илкыз лыхцәы, лнапы ахәда иаакәыршаны, акҷыра ҵаулакәа еивҵаԥсаны изылдаз лаб илахь аҵәах аахлыргеит Галиа.

— Аҩсҭаа, ацәыгьк, зхы иҭашәалак ҟазҵо, рыцхашьара злаҙам… — дгәааны, иԥха лыхцәы аалымиԥаан, ашацаҳәа егьи ауадахь иҿынеихеит. Аха ҩ-шьаҿак раҟара ааҟаиҵан, дҿыцҙа даагылеит.

Нас даакәҵәиаан, арахә иҵырфааз аԥҳәаҟәа еиԥш, зхы хырқәацҙа игылаз иԥха лаԥшыла дгәыдкыло акыр аамҭа длыхәаԥшуан. — Ари сара исымазааит, — иҳәеит уи, ибжьы қыцьқыцьуа, анҭ, бан лыматәаҟәа бахьцо ига, бҽрылеиҭабклап, — акаруаҭ иқәыз аматәаҟәа рышҟа инапы наирххеит Микола.

— Саб! — лыбла гәыҵбаакәа аазыртәыз алаҕырҙ мчыла иаанкыло, иара ишҟа лҿаалхеит Галиа, — иахьала сара сзы ахцәгьы аԥҳәысматәагьы еиԥшуп. Уи аҵкьыс, иумоу уцәаматәа ҷыдақәа суҭар иаҳа еиҕьуп.

— Ибымаз, ибымаз, сыԥха, саргьы ожәшьҭа ахаҵа-маҭәа зыстахузеи, схәарҽхеит — аҵларкәыкәҵәкьа зхыкәласра иаҟәыҵыз абажә саҩызоуп, — иԥха длызгәдуны, иажәреи игәамбзиареи хьааганы дцәажәон Микола, иԥхәыс лыматәаҟәа ирывакнаҳаз ицәаматәаҟәа ҭыганы, аттаҳәа иԥха лаԥхьа иқәҵо.

Амза акыр илҭагьалахьан, ашара иахыццакуаз рбаҕьқәакгьы ақыҵа рыбжьы наларԥса-ааларԥсон. Дласкәантраҙа, арасамахә еиԥш дынҵыхәа-аатыхәаны, ачықьқәеи аҵлашьапқәеи дырбжьышьқьраа, иацуха Лихардов изынижьыз атапанча ԥагәа хәыҷы имаҟа иаваҵа, аԥхьа дгыланы днеиуан Васили. Уи, уажәиуажәи даатҕыланы, ишьҭаланы иааиуаз Галиа даалзыԥшуан.

— Уцала, уцала, шаанҙа абнаҿынҙа ҳнаҙароуп, — дааихьҙаны, изқәа лнапы кыдшьыло, лҿынидылҵон Галиагьы.

— Омашәа избоит, сызлоу ԥхыҙу ҷьысшьоит, сгәы аҭра иҭагылом — Галиа, сара; сара, Галиа — ҳҩыцьа ҳамацара, хыхь ажәҩан, ҵаҟа ҳара… — амза ашәахәақәа зхьыршаз аапын-ҵхы иалахәхәа иуаҳауан Васили иҟәынд-шәынд бжьы.

Днеиуан, ишьапы адгьыл иахьысуазу, иахьымсуазу изымдыруа, ача еиԥш иԥха-ҟәымшәышәҙа инаԥсыргәыҵа ианыз Галиа лнапы дахо.

Ацәылашара иалагеит. Ажәҩан агәаҽы ишанхаз амза, ицәышҙа, аԥҵа шәытақәа аҽатата иааԥшуан. Абар ожәшьҭа аимыггара иалырбаауеит, ҳәызба-хәҵас еилаԥсоу аҵаа-ҭлақәеи ахьҭа зцәа-жәпа аршьшьаз аԥсақәеи ршьапқәа. Илаҳа-лаҳауа, игәыҟаҵагаха ирԥылоит амзашеи, ааԥыни, аҙаҙеи рыфҩы.

Ожәшьҭа ишәарҭам, аԥсыԥ алага-ҩагарагьы мариоуп. Итҵаулаҙаны, хрыжь-хрыжь даақәыԥсычҳаит Васили, даақәыԥсычҳан, лыбжьы ныхҵа-аахҵаны дыччеит Галиагьы.

— Тсс! — дналыдԥалан, лҽы инапы наԥыреикит Васили. Ихыблааны ицоз аԥышә ҟаԥшьқәа ирхылҟьоз амца, иаразнак ицәа-ижьы зегьы аҽаахьнагҙеит. Акы рҳәарц рҵахызу, ма ус итҵыс-ҵысуазу сеидроу, урҭ аԥышә ԥшқақәа акыраамҭа Васили инапсыргәыҵа дырчыхә-чыхәуан, иаргьы деилшьаа-еилшьаауа дгылан, нас ԥшьшьала иаауишьҭит.

— Ашәаргәында! — лхәеит Галиа, амза ашәахәа-ԥсадақәа зҽаԥсаз лхы-лҽы лхаччо.

— Сшьабыста-ҙсы бзамыҟә хәыҷы! — наҵеикит Василигьы.

Нас, рыбжьы ныҵакны, аха гәыҵкаала иччан, рнапқәа еибаркны, еибарыѡуа абна иныҵалеит.

Ус, абна агәҵа илаланы акыраамҭа ицон. Аԥхареи, ааԥыни, аԥсҭазаареи иреигәыргьоз аҵарақәа еиқәҽырҭуан, еицшәаҳәон. Галиа ҷьара днышьацәхысломызт, аха лаб имагә дуқәа есааира илцәыхьанҵахо далагеит, лхылԥа иавҵыжжны, амаахыр еиԥш еикәаԥхоз лҙамѡақәа ирҽаланы илеиуан аԥхҙы. Ишьымхы ԥсадақәа иҵаҟәало далагеит Василигьы. Мыстхәага-шәарак аиҳа зҽеыѡышьҭызххьаз амра кажжы, абна аҽаларҵәа иԥхон.

— Сыѡнапыкгьы шьҭысхуеит, сшьабсҭа-ҙсы аҽаԥхьа! — иѡнапыкгьы хахаҙа ишьҭыхны, Галиа лҽаԥхьа даагылеит Васили.

— Ашьабсҭа-ҙсы бзамыҟә-хәчы! – инхалырҭәааит Галиа.

— Усгьы акәзааит, ҳаԥсы ҳшьап?

— Иаҳшьап, излымшо даҳшьуама, нас.

Адырѡегьх инеихәлаччан, ршәырақәа хбарсҭак аҽы инышьҭатҵаны, раԥхьаҵәкьа, ахьхьа-хьхьаҳәа, адгьыл ацәа иалҵны иааиуаз аҙыхь иныҽԥынтәалеит. Уи аҙыхь, акы иԥхатҵаны иаанацозшәа, адгьыл ацәеи-ажьи иаарыбжьыҵны, абырлыш-ҧеыха аиԥш еилыԥхо азқәа унықәнарԥшуан, нас, ҵыԥхтәи абҕыжәи аҵыҵәа татеи инарылаҙуан, еиҭаацәырҵуан — унацәа хызҵәоз аҙыхь, ауапахәылда злақәҵоу арахәыц шкәакәа акәын изеиԥшраз.

Рнапсыргәыҵақәа ҭаргәаѡаны, аҙыхь рҽарҭәо, ирҽарҭәо мацара, акыраамҭа рыҽедырхьуан Галиагьы Василигьы. Нас ршәы-

рақәа руакы ааԥдыртлан, акадифа иатҵәа аԥштәы змаз атыҵәа тата иныларҵеит, иаха Галиа лнапала илʒыз ача хыгьежьаақәа, анашарҵә, ашәырҭаҵа иаԥызаз аҳәашша ҽыҵқәа, зцәа зыхҵәрааны ицоз акартош жәы.

Зегьы реиҳа ихаан, ахәырд-хәырдҳәа иуҽахыхуаз анашарҵә — Галиа леиҵатҵамҵа. Аҳәашша аʒәгьы даламкьысит. Ашьҭахь Галиа днеин, алиуминиатә кәрышка азна аʒы ҭтаны иаалган, рԥыцьагьы инеимда-ааимдо иааҭадырцәит.

Иаха, Галиа лыхцәы шхылҵәаз аниба, днеилууаа дцан, адыд исызшәа акыраамҵагьы дгыланы длыхәаԥшуан Васили. Игәы ишнанамгаз леимҳәакәагьы даанхомызт, аха, ахәыҵаԥ импахьшьы еиԥш, Микола, иԥҳа лыхцәы имахәҽа ихшьны дгылазшәа аниба, игәы дрыцҳанашьан иҿааникылт. Уи аахысгьы, Галиа иҟалҵаз азы ажәак лыкәимҵацызт. Ларгьы, уажәтәи рхәыч-гәыргьара даԥыкәсылар лҭахымзар акәхап, лхылпа аалхыхны, лхы лҳәарц зымԥа днавалеит.

«Сыԥсы ҭаны саанхеит, — дхәыцуан Васили атыҵәа тата дахьылаиаз. — Ауаԥы сеикәирхеит. Адырԥегьх адгьыли, ажәԥани, аԥсабареи сгәазхара избоит: схаҽы абгьыцқәа хәыҵхәыҵуеит, сывараҽы ачатаҳәа аʒыхьқәа еилашуеит, адгьыл гәыҵбаа ду сыкәиоуп… Шаҟа иԥхоузеи, шаҟа иразузеи абри адгьыл… Ажәԥангьы убасҵәҟьа иразуп, агәы цқьоуп, абла хтуп, — атҵлақәа реимҟьарсҵа дбжьыԥшны иибоз ажәԥан-ҿыҵ, ишазиҳәаҵәҟьоз еиԥш агәы кеикеиуа ицқьан, иразʒагьы илбааԥшны ихәаԥшуан. — Мшәан, абри акәымзи сыпсы зыҽҳәараз; абна, абԥьар, сԥызцәа, нас аҭынчра, ҳәарас иатахузеи, Галиагьы…»

— Уцәоума, Васиа? — иваракҽыҵәҟьа Галиа лыбжьы атыҵындра-фԥы ахшәшәо иаагеит.

— Сыцәоуп!

— Нас узырцәажәои?

— Ус ҟазшьаны исымоуп!

Галиа лшьамхқәа налырсын, лхы ларҟәны, Васили иԥышәқәа атәах аарыхлыргеит. Нас лҿеиҵыхны, лызнапык игәы иқәҵа, дыхәхәаʒа дԥаиваиеит.

— Галиа, бзиа сыббоу? — дҵааит Васили, инапы зҵаз лхы иара ишҟа даахо.

— Сарґьа-бла еиԥшҵәҟьа! — лҳәеит, ихааʒа еиқәыпсаз илацәақәа лԥышә рзааигәатәуа. — Уара?

— Сарма-бла аиԥшҵәҟьа! — Галиа лыпсып ҟәандаʒа иʒамԥа ианнадшәшәала, илацәақәа зынʒагьы инеиқәиԥсаʒеит Васили.

Акыраамҭа иҭынчран. Еидыз аҩгәык реисыбжьи ҽыҩраҵагалантәи абыҳьқәа реиԥш, ҭлакы иалшәшәаны даҽа ҭлакы зҽалазыԥсоз аҵарақәа реиқәҷҭыбжьи ирҷыдахаз уаҳа шьҭыбжьы ыҡамызт. Васили илацәақәа шеиқәыԥсац еиқәыԥсан, Галиа лхы дҩаханы диҷаԥшуа, амзаҷа еиԥш икыдхәхәала-кыдхәхәала икыдыз иԥьымшьқәа ықәылҳәон.

— Васиа!

— Ыы.

— Укомандир дыбзиоу?

— Аромаиқәа рҷада ԥьаргьы дсымбацт!

— Сара сидимкылар?

— Сыҽкажьны сиҳәоит.

— Васиа!

— Ыы.

— Ууаи ҳаибагап!

— Ыы, ҳаибамгахьеи?

— Ачарагьы аауп.

— Уи, аибашьра ашьҭахь.

— Васиа!

— Ыы.

— Ууанҙа сыршьыр?

— Саргьы сҽысшьуеит!

— Уи сара иабасыхәо?

— Уахьгьы ҳаицымзаауеи!

— Васиа!

— Ыы.

— Анҭ аҵарақәа ирҳәо уаҳауоу?

— Исзеилкаауамеи.

— «Горкаа!» «Горкаа!» ҳәа, аҳәҳәара иаҷуп.

— Аиашаҵәҟьа рҳәеит, — Васили илацәақәа аахитын, иԥышәқәа ирымариашаны алаҡәра иаҷыз аԥышә хыҡаԥшьаақәа иҽырыларҵәаҙаны игәҙит.

Ус, амра ҭлакашәара иҩеины, аԥшқа инапсыргәыҵа еиԥш икәрыцә-ҟәымшәышәҙа иҷаз абыҳь-ҷақәа ирылҷҷаны ирҷаԥхо иалагаанҙа ишьҭан рҩыцьагьы. Васили цәамҭахаак шыҡаитҵаз ибзианы игәалашәоит, уи акәым: «Ахьҭа улалоит, адгьыл ушԥақәиоу», ҳәа, иан дааихагыланы иалҳәазшәагьы ҧхыҙла ибеит, игәы еиҡарамкәагьы дааԥшит. Галиа убриаҡара илзыхааны дышьҭан — абарҭ зегьы макьаназ иԥхыҙу, илабҷабоу лзымдыруа ауп дышгылаз.

Нас, абырлыш ҧҿыхақәа реиҧш еилыҧхаауаз аҳыхь еиҭаныҿеҧынтәалахын, рацәак аҳыша ишамкуазгьы, ѡба-ѡба уаҧсҭәы ржәит, иѡарҿаҭәа-ѡарҿаҭәо рыҿедырхьшәашәеит.

Урҭ цон инкылс-аакылсуа, Лихардов ирзеиҭеиҳәаз амѡа иқәланы. Сосенки ақыҭа армарахь иааныжьны, аҳбаарақәеи аҳҭачқәеи иныркыкәша-аархыкәшо, амра аҧсы шҭаз, Лихачев ақыҭа иналагылт, абна аҭыхәагьы уаҟа иаанҭәеит.

Еибарҟаауа агәарлара иаҿыз ажәқәеи ахшҟәанда иархаганы, икьаасуа агәашәқәа ирылагьежьуаз аҳәарақәеи рышьҭыбжь ақыҭа иалаҧсан. Василии Галиеи, ақыҭеи абнеи ҳәаара рзызуаз аҭабиажә ахы иқәгыланы, акыраамҭа иалаҧшуан. Иаарыкәыршаны иҭыжаа-мыжаа, ицәыжәжәа-мыжәжәа иҟаз адгьыл, иҕьаны, аҕәаҕәа аазхалоз, аха зшәаахсҭа нзыжьуаз ахәра акәын изеиҧшраз.

«Араагьы икашит ауаѡы ишьа, — дхәыцуан Васили, — аха адгьыл иажәит, аҧсабара ахәырбҕьыц ақәнаҵеит, иҕьарц иаҿуп… Ашьапахьы иҕьоит, аха макьаназ, ҽенак зқьы-хәра анырҵоит агәы, напышьашәала иҳәазаны акәзаргьы, ахаҿынҳа инаҳар рҭахуп… Адгьыл рыцҳа, узҿыҵуам ҳәа аума абас зузыруа?!» — имагә аҧышә ныҵеикшан, аҵаа иабылхьаз анышә ҿыппы аҭабиа инҭаҧсеит. Иаатцшәеит ажьакцеи ахәшәабли зыфара иалагахьаз патрона ҭацәык: уи аивзахаҵарҭа аҵа иаакәыршаны ианыз анбанқәеи ацифрақәеи рыла, аурыс-шәақь иаҿнаршәаз акы шакәыз идырит Васили.

— Аҳәгьы ҳимбакәа ақыҭа ҳазныжьыр, анаѡсгьы бнаразаап, ҳцон, — иаагеит Галиа лыбжьы.

Васили ихы анѡышьҭих, аҭашәара иаҿыз амра ашәахәақәа, зхы иқәыршаз абна илаҧш иаатцашәеит. Ақыҭа, амраҭашәарахь алагьы иааины иаадгылоз абна, еилашьыхааны иҭыху декорациа иаҵәак еиҧш акәын ажәѡан ишадубалоз.

— Аа, абна иалагоит ҳзызцо Кәуликтәи абна, — иҳәеит Васили ибжьы ныҵакны, Галиагьы иѡыҵра даатцакшәа дааидихалеит.

— Ҳаама, нас?

— Ожәшьҭа рацәак ҳагым.

— Сшәоит, Васиа, сшәа!

— Бзыцәшәои, абгахәҷқәа ракәу, ақәыцьмақәа ракәу?

— Шәкомандир, сидимкылар, дсыҵаҟьаны сҿааирхар?

— Бымшәан! — лнапы ааникылан, рѡыцьегьы аҭабиа инахыҧаны, ақыҭа армарахь ала иавгаз амѡа рҿавакуа рҿынархеит.

Урҭ, аҳәгьы илаԥш рҿыҵамыршәакәа, ақыҵа иахыкәшаны, абна иазнеит. Амра аҵашәаха амраҳо, ажәѡан агәаҷы иааҵәырҵыз амза иҵнарлашаауан, аԥша еихьнашьуаз амахәқәа ирхылҵуаз ашьҭыбжь ада шьҭыбжьы зҵымѡуаз абна.

Аҵх чаншьҭахь иахысхьан, Василигьы Галиагы апартизан ҟарулцәа иануаныркылоз. Васили, Лихардов ииҵахьаз апароль имҳәар, русқәа уадаѡхозаарын. Жәохә минуҭ рышьҭахь рѡыԥьагьы, Даҭикәа иаԥхьа итәаны, ахаҷаҳәа рыхҭысқәа изеиҵарҳәон.

Галиа дгәыргьон — лгәыргьара ҳәаак амаҳамызт:

«Агәил абаҳча ԥхасҵанатәуам, иарԥшҳоит акәымзар! — иҳәеит, — дрызхәыцуан уи Зыхәба илеиҳәаз ажәакәа. — Баша сшәозаарын… Ароманқәа рҿы иҟоу уаѡыҵәҟьазаап ари!..» — аконсерв-банка иалхны иҟаҵаз акәаҷаб, иахылҵуаз алашара зқәыԥхоз Даҭикәа ихы-иҿы, лылаԥш ааҟәымгаҳакәа дахәаԥшуан Галиа. Усҟан Даҭикәа, Ерцахә акьышә-кьышәра иқәтәаны, зԥацәа аԥыршьа дзырҵо ашьауардын акәын дзеиԥшраз: иԥынҵа агәы ырхәаны, ихьшь-блақәа амца рхыҳәҳәыла.

— Аҵх алԥха шәымаз! — иҳәеит Даҭикәа, инышәтә ѡын хәыҷы, Василии Галиеи ирызныжьны, Весницки изыҟарҵаз аѡын-ҿыц ашҟа данцоз. — Ҿыц еиднагалаз рзы ҳаԥсуаа амҳара дыргылоит, абри шәара шәымҳара акәзааит — аԥсҭазаара ахьыҟоу амҳарагьы ҟалароуп!..

Ауаѡы зегьы дрышьцылоит, аха, иԥсадгьыл имазкыз иаҕа ишьапаҿы дышьҭаланы ацәара амалахазгьы дзашьцылозаарым. Ожәраанҳа, жәохә, ѡажәа мшы, хәышә-былфѡык зԥынҵа инҵамскәа иззымчҳауаз апартизанцәа, уажәы, астароста-флыканыҟәцаѡ ихҟьаны, даҿа мызкы, Куликтәи абнаҿы итәаны иԥшымзар ада ԥсыхәа рымамкәа иҟалеит. Аиашоуми иуҳәаша, урҭ ргәалаҟазаара ҿенак жәантә еиҵашәауан, аха, ротриад аиҳабыра, имццакҳакәа, ишәо, икапануа, изо, аус шыруц ируан. Амра аблақәа адгьыл иаҟәнагозар ҳәа, Рубежевичетәи аполицаицәа ргарнизон рылаԥш аҟәыргомызт Кузма Лихардов иԥшыхәцәа ргәыԥ.

Еиқәшәалон Лихардовгьы Парфинчукгьы — зны, раԥхьа иахьеиқәшәалоз, иара Парфинчук иказармаҿы, аха, Парфинчук иԥҳәыс, уи аҭыԥ чычахәырҵас ианылк, еиқәшәо иалагеит, Гнецкии Рубежевичеи рҳәааҿы игылаз арахә рфермажә аҿы.

Парфинчук иԥсы ҭыкәкәаа аус шиуц иуан. Уи, уажәраанҳа, ѡажәаѡык аполицаицәа рабџьар шаадырҳәуаз ала агәра дир-

гозҭгьы, уажәы, ԝажәихәԝык иаадмырҳәуазар, схы ақды иныкәкны ихышәҵәа ҳәа дгылан.

Аҕа иагентурагьы баша амала итәамызт. Кәакь-цыԥхьаҙа игҷаҳаны ирымаз акаҵақәа, ирылашәалак зегьы ирыханы агарнизон ашҟа иааргон, ирацәажәон, ирацәҳауан, ирпҟон, аа арахәыц ахы ҳԥыхьашәоит шырҳәо, инарымпы-ҵыԥшшаны, аҙыжь иаҵәа инахәлапҟаз аԥсыҙ еиԥш ирыцәцон.

Нас, иршьуаз дубарын, иаанхозгьы Германиаҟа идәықәырҵон.

Аҕа, есааира иблақәа кылҵны ихагәҵахь иԝаскьон, апартизанцәа рыԥсы ҙаны, инхгыла-аахгыло аус руан, астароста-флыкахьчаԝы иибаз зегьы лаԥшыҵашәараны иҟарҵон.

Урҭ шаҟантә, абԥьар аҵхарҵеи аҳәызба аҟьарҵеи марианы ироузеи! Уи акәым, иара Адольф ихаҵа иеиԥш изыхҙыҙаууа ирхьчоз рстароста-флыкахьчаԝгьы иҟыт-бжьы мыргаҙакәа, дҷыгәҙа дынкнаҳаны инеиԥырҵратә еиԥш шаҟантә имариа роузеи! Аха, згәы иазымчҳакәа забԥьар ашҟа знапы натрысуаз дарбанзаалак, — илымҳа иҭԝуа иалагон икомандир ибжьы: «Ҳара ҳагәҵакы анагҙара ҳнапы аналаҳкуа ауханҙа, аҕа ихы иалшәаны икашәаз ахәыцҵәкьагьы иаҕрагылаз апартизан, хымԥада ҳус даҕоуп!.. Ажьа аҟара ҳшәароуп, абжьас аҟара ҳаԥсы ааҙароуп, ахахә аҟара ҳачҳароуп!..»

Иарбан арра маҵуразаалак аҟны, аиҳаб имоу амчра аус ауеит, аха апартизанцәа рыԥсҭаазараҷы, уи даҽеакала иҟоуп — аиҳабы абԥьарс иику — инапаҵаҟа иҟоу ауаа рылаԥхьа ирҳаз авторитет ауп.

Уи заманалатәкьа идыруан Зыхәбагьы. Иара игәымшәареи, ихшыԝи, хара иԥшреи, инапаҵаҟа иҟаз ауаа рышҟа имаз абзиабареи рыла ирҳаз авторитет, ипартизанцәа, аҵақәым еиԥш еилартәаны иаман, ирымаз ажәлар рыбҕахгьы есааира иҕәҕәахон.

Даҵикәараа Куликтәи абнаҷы итәоуижьҭеи, абду Филат абыржәы ԝынтәны дауеит. Уи иаха, иара иҳәан еиԥш, аибашьра ашьҭахь иоураны дыззыҟаз ипенсиа ицәыҙырц аԥсык ауп иааигхаз: Кәыкәла дақәтәаны дхылҟәышь-хылҟәышьуа, аԥхьарцажә абжьы зхаҵаны, иаакәымҵҙакәа иҷыжь-ҷыжьуаз арашәыгақәа дырзыҙԝруа дшааиуаз, изгәамҭаҙакәа аҟарулцәа даарыдҳалан, еибаршәеит. Урҭ ҷыццәан, абду Филат иҙбахәқәа раҳахьан, аха дрымбацызт.

Сара абри соуп, сыздыруагьы абарҭ ауаа роуп, иҳәеит абду Филат. Аха, ужакьагьы ҳаҵыр ақәаҳҵоит, уара зыҙбахә умоу ауаа-

гьы ҳхаҟара ҳаҭыр рыԛәаҳҵоит, аха еибашьроуп, ишԥаҟаҳҵари, уабҵәҟьа игәра анузымгаша аамҭа ҳҭагылоуп, рҳәан, иҿы ахәда иаҵеибаҳәа, иҿышькылгьы нкыланы дааҿыжәырхын, Кәыкәла зымԛа инҷаҳәаны, иаргьы днарган, ԥсак ашьапы днаддыртәалеит.

Аҕа иҳаирпланқәа реиԥш, рыбжьы гәыпҵәага еиҵыхәхәа, илахь зҿеаадзыԥсалоз акәыбырқәа аҟьеԛ аархырго, ҷааихак ҟазымҵоз арашәыгақәеи иаԥхьа илеи-ԛеиуаз апартизан-ҟараул ишьапышьҭыбжьи дырзыʒԛруа дыштәаз, ишьҭахьала шьҭыбжьык иаҳаит. Данаахьаҳә, урҭ зынʒагьы иааивалахьан.

— Иааиуа уаагыл! — аҟараул ибжьы аагеит.

— Минск! — аҭак ныҟаиҵеит, раԥхьа игыланы иааиуаз.

«Аԛсҭаа ихәхааит, абри здыруазар уаҳа акыр сҭахума», — ааигәахәт абду Филат…

Аибашьра иалагеижьҭеи абри аҿены аҟара, Даҭикәа, шамахамзар, дгәырґьо дҟамлацызт. Уи, уажәы-уажәы, Маргарита лнапԛымҭа зну атетрад илаԥш ааҟәганы, иблақәа чча-ччо абду Филат дааиҷаԥшуеит.

«Уаԥхьала, уаԥхьала, илагʒаны уаԥхьа!» ҳәа, аанарго ихы ааиҟьоит абду Филатгьы.

Даҭикәа деиҭаналагоит. Бґьы иаҵәала зыҿԛыча, еикәаҭәы игылоу аҭла ҭоуґанқәа иаарылҷҷаз амра ашәахәақәа, иʒамԛа рыҿенадырԥсалеит. Урҭ иршьышьуеит, иршьышьуеит, дара урҭ рыдагьы, зқьыла, ахьтәы шәахәа рахәыц-пақәа зхылҵны иааиуа арԥыс ихы-иҷы.

Дгәырґьоит, зжакьа шлақәа леиԥхьашьшьааua, зыбла гызмалхәыҷқәа ныҵыркәраа-аатҵыркәрааua, Зыхәба изԥшуа абду Филатгьы.

Аиашоуми, Даҭикәа, атетрад аҵыхәтәахьы днеиуа даналага, ихы-иҷы даҿеакала аҿееиҵанакит, агәаара аазыххәҳәылаз иблақәа наскьеит, ҵаҟатәи иԥышә анаʒара иабԥьар хаԥыц ақәыргәгәа ишикыз, даԥхьаны даалгеит.

Ус шыҟалашаз здыруаз абду Филатгьы, иара харак идушәа ихы ԥхьаʒо, илаԥш ааиҟәигеит…

Апартизанцәа шьыжьхьа анырфа ашьҭахь, Даҭикәараа рнышәтә ԛын хәыҷы ашьҭахь игылаз аԥсаҵлақәа рыҵаҟа еизеит, шамахамзар, зегьы. Урҭ, абду Филат баша напымацара дшырзымааз, акы шырзааигаз рдыруан, аха иарбан ажәабжьу, ицәгьоу, ибзиоу рыздыруамызт. Дара урҭ ажәабжьқәа здыруаз Зыхәбеи абду Филати рхырҷқәагьы акы рнухратәа рҿыҟаҵаны иҟамызт.

— Нас, иахьа шәгәалаҟазаарақәа шпаҟоу? — дцааит Даҭикәа, дааины данаарылагыла. Ихы-иҿгьы ааикәапҳа-ааикәапҳан, ҧышәыррчак аҿеыртла-ҿеыртло инеиҿысит уи.

— Енагь аиҧш ҳацҳафыруа ҳаҟоуп, аѡыза акомандир! — аҕзаа ааилдыргеит апартизанцәа.

— Убасоуп ишахәҭоу. Ожәшьҭа шәырзыҳырѡ Совинформбиуро иҟанаҵаз аҵыхәтәантәи адырраҭарақәа, — Даҭикәа, имаҟа иаваз атетрад иаҵәа аавихын, деиҭанарылаҧшит.

Зегьы, аҧсыҧ лага-ѡагараҵәҟьа иаҟәыҵцын, иааҭынчрахеит.

«…Ҳазну ашықәс аҳынразтәи ақәпара, ҳ-Ар Ҟаҧш аиааира шьахәқәа рыманы иалгеит! — иажәақәа агәыргьабжьы рхаҵаны, дналагеит Зыхәба. — Уи иалахәын ҳафронтқәа жәба, афлотқәа ѡба. Ҧшьымз рыѡнуҵҟала, Асовет Ар аҕа дхьарцеит 100-350 километр…»

Апартизанцәа ирзымычҳазт, аҟьаҧ-чап ааилдыргеит, еиныз-ҟьаз ракәхап, ҷьоукгьы рхырҿқәа еикәапҳо иагьыѡагылеит.

— Ҷсс, шьшь, ну, чу! — ааилдыргеит егьырҭ.

Даҭикәа иҿааникылеит, аха ақьаад илаҧш аҟәимгеит. Иан-ааиқәтәа, деиҭаналагеит:

«Аҕа иҟнытә инагҳаҳаны рхы иақәиҵтәуп: Москватәии, Тулатәии, Риазантәии аобластқәа, иара убас рхы иақәиҵтәуп: Ленинградтәии, Калининтәии, Смоленсктәии, Ориолтәии, Курсктәии, Харковтәии, Донецктәии аобластқәа рҿтәи араионқәа жәпакы. Аҕа баапсы иҟынтә зхы иақәиҵхаз араионқәа зегьы ирыҵаркуеит 150 нызықь километр-ҧшьыркца, апсҭазаара иаша ашҟа ирхынҳәуп хә-миллионѡык асовет уаа!..»

Егьа ирычҳазаргьы, ргәыргьара абраҟа ирыцәхыҵцын, агәақьҳәа анапеинҟьара иалагеит апартизанцәа. Ҷьоукы ураа ҳәа иҳәҳәон, даҿеа ҷьоукых, гәыдеибакылон, згәыргьа-лабҧышқәа аахыҳәҳәылазгьы дубап.

Уи нахыс, Даҭикәа ибжьы, анапеинҟьабжьқәа ирыцны акәын ашьыжьтәи аҳауа иалаланы ишцоз:

«Абри аамҭа аѡнуҵҟала, аҕа идивизиақәа ѡынѡажәижәаба ицҟьа-шәҟьа иқәҵоуп, иагьҭахеит ҧшьышә нызқьѡык инареиҳаны аҕа исолдаҵцәеи иафицарцәеи. Абарҭқәа згәы ҧыржәаз Адольф Гитлер, иамҳәаны икаижьит 35-ѡык агенералцәа, убарҭ рхыпхьаҙараҿы дыҟоуп ашьаҟа ар ркомандахадаҟаҵаѡ, афельдмаршал Браухич…

Аха, — иаҳа ибжьы наихәлашәан, ихы-иҿгьы ҧаса аиҧш аҿааиҭанакхт Зыхәба.

Анапеинҟьарақәагьы еихсыҕь-еихсыҕьуа, ԥшьшьала иааиқәтәеит.

— Аҭагылазаашьақәа ҽеим Крымтәи адгьылбжьахаҟны. Ҳ-Ар Ҟаԥшь ҽышәала рыԥәԥарақәа рышьҭахь, маи мза 19 рзы, Керч ақалақь нырмыжьыр ада ԥсыхәа ҟамлеит… 250 мшы алымқәа реиԥш аҕа иҽагыланы иқәԥеит Севастополь ахьчацәа-фырхацәа, аха аамҭала уи ақалақьгьы нырмыжьыр амуит…

Уеизгьы-уеизгьы, егьырҭ афронтқәа, шамахамзар, зегьы рҟны, ҳара ҳар аԥыжәара рымоуп. Аҕа ҳаԥсадгьыл дықәцахоит, аиааира ҳара иаҳтәхоит!» — Зыхәба илаԥш ԥшьшьала атетрад иаакәиган, ипартизанцәа днарылаԥшит. Урҭ зегьы рхы-рҽқәа агәыргьареи агәынамҙареи еилаҙԝаны ирықәын.

Арҭаԝԥхәыс Маргарита Масиукова, лыбла ҭыкәкәаа, арадиодкылага дадтәаланы илԝыз атетрад, абнаҽы амитинг ду мԝаԥнагеит.

Инеиҭа-неиҭасуа иқәгылон апартизанцәа. Ражәақәа ҽацан, иԥьбаран, рыбз, адалақь еиԥш аффаҳәа ахәы агон. Дықәгылеит Васили Иаковлевгьы, ажәа-бжьаршә бзиак ҟалҵеит Галиагьы, ашьҭахь апырпыл еиԥш дҟаԥшьхеит умҳәозар.

Ахәылпаз, Даҭикәа Зыхәба абду Филат днаскьеигон. Амра адгьыл кәымпыл инаваҙ ицахьан, зегьы ззеиԥшыз аҵарақәа еибарҷырҷыруан.

— Ишеибаҳҳәаз, — иҳәеит Даҭикәа, абду Филат дҽеыжәҵаны данааиҵагыла, — иаҳа ауаа ргәы шьҭызхша адырраҭарақәа роуп ишәкьыԥхьлаша… Нас иахькыдшәырҷабло ԥьара аҙәы шәимбааит, амарԥьа. Иаҳа ауаа ахьырацәоу, иаҳа рылаԥш иахьыҵашәаша…

— Зегьы ҟаҵахоит! Ара шәахьынҙаҡоу адырԝегьх схабар жәбоит. Ҳы, ҳы, Кәыкәла! — иҽеы аҕәра наҽеикшан, ишьхәақәагьы наирбеит абду Филат.

— Маргарита салам сызлыҭ!

— Хымԥада! Абду Филат акәыкәмыдырқәа данырҵәах, Даҭикәа ишьҭахьҟа даахынҳәит.

«Уажәы Аԥсны егьа иԥшҙоуп,— дхәыцуан уи, ишьи-ишьи еиқәҵо, абна дылаланы дахьнеиуаз. — Иаатәҟаҟараҙа иҵатәоу амшын-ҟәанда уҳәару, зыхқәа хырҳәҳәаны уи иҙааԥшыло игылоу ашьхақәа уҳәару… Аԥьықәреи азнашәа иаҵоуп, аҭаҭынгьы адиԥ аҵхра иаҽуп…

Аа абан, аҽеагакцәа рҽеагақәа разқәынҵа, аҭаҭынҽыхцәа ркалаҭқәа ирыҵала иахьнеиуа… Ҳажәқәа еибарҟаауа агәашә илагылоуп.

Абан Ница, азеифыр лыхьтата, ажәқәа агәашә рзаалыртырц ашҭа дықәланы дахьнеиуа… Еиҭах сыбла иабарушь?!.» — абри аамҭазы илымҳа иааҭасит ипартизанцәа рашәабжь. Ихәыцра гәырԥшаагақәа наҟ инеихицан, ашацаҳәа уахь иҽԥынеихеит.

Ацәылашьцара иналибааит, иахьа аизара ахьымѡаԥыргаз аԥсақәа рыҵаҟа, еилашьшьы еилатәаны ашәа зҳәоз апартизанцәа.

Даҭикәа идырт, иахьа ахәылԥазы аԥшыхәрахьтә ихынҳәыз Миша Дубанец ибжьы:

Абна уахьнылшәо аԥсаҵаҟа, иҳарамкцәакәа, иқыцьқыцьуа агьитара аструнақәа ирхылҵуазшәа, игәыҽкаагаха игон Миша ибжьы:

Дныкәиазшәа дышьҭоуп апартизан.
Ак ицҳарц иҵахызаарын аѡныҟа,
Дахьымʒеит, ажәымҵацәгьа иан.

Даҭикәа, дара рҽынʒа дымнаʒакәа, адгьыл иѡыҵҳәҳәоз анышәтә-ѡны аҳәыгәра ибԓа адҵаны даатәеит.

Нас иихҳәарц ииҵахыз аадыруанда!

Миша ибжьы ианрааланы, аԓзаа ҳәа иаацәырыргеит иѡызцәаԓы:

Аԥсаҵаҟа ицәоу апартизан
Ихәлабаз иажәа ҳхимбаанда,
Илаҳамҳәоз афырхаҵа иан.

Ашәахаа иалахәхәа иааиуаз ажәақәа иныру, ма иахьатәи иааԥсарақәа ихьʒоу здырхуада, илацәақәа ԥшьшьала инеиқәиԥсан, инапкәа еихыршь игәы иныкәиҵеит Даҭикәа.

Ашәабжьы шгац игон:

Уи иуасиаҭ аԥшалас иҽԥнахит.

Деиҵаналагеит Миша:

Аҳәыҳәқәа иргеит имҵарс.
Уи ихьʒ ажәѡан ианхалеит,
Ашьхақәа изгылеит баҟаҵас.

Иааиҽырԥаахт иҩызцәа:

Нас дыԥсым, баша дныкәиазаап,
Аԥсаҭаҟа ицәоу апартизан.
Дышәмырҽыхан, илҭызгьы ԥхҙызаап,
Дааугит ҳәа лашәҳәала иан.

Игон апартизанцәа рашәабжь, — афырҭын бааԥсы зҭоу амшын агәы еиԥш, зны илаҟәуа, зны ишьҭытцуа.

Амза еицарса-ҭыфаа, агәы хаххаҙа аҩада ирханы иаацәырҭит. Даҭикәа илацәаҟәа шеиқәыԥсац еиқәыԥсан, аха дыцәамызт. Иҭахын ашәа иаҟәымҵыр, абас игәыҟаҵагаха ишгац игалар. Уи игәаланаршәеит: Софиеи, иареи, Владики аибашьра аламҭалазы, Белосток амҵантәи абнаҽы рыҟазаара.

Аԥхын раԥхьатәи амшқәа рзы акәын. Мҽышан. Автобус ахаҵәирҭаҽы иааины ианаагыла иаалыбаан, еихашьшьы, ашшы зыхга игылаз абна иныҵалеит. Ухәы нышьҭаҵаны акырзумфарызеи, убылгьо уҵаланы узымцарызеи — убас ицқьан абна. Аԥша еихьнашьуаз абыҷқәа ршыкьбжьы, кәаԥ-кәаԥ иалаԥсоушәа иуаҳауан, уи аԥсабара-цәа аҟәныҙцоз аҵарақәа рбыжьгьы.

Даҭикәеи Софиеи рыжәҩақәа рнапы аҵибахны инеиуан, Владик хәыҷы амыргәырґьа ихы иҵаха, амшәҳәыс еиԥш дбыжәгәаламуа, раԥхьаҟа дыҩны дцон.

Усҟан, адгьылгьы ажәҩангьы зтәыз абри аҭаацәара ракәын. Ус, ауаҩытәыҩсеи аԥсабареи еицыҟарҵаз абна иагәылаланы ицон, Владик, ҷыц ашәаҳәара иалагаз аҟарматцыс-ԥшқа еиԥш даақәымҵҙакәа дҷырҷыруан, дҷырҷыруан; аби ани ракәзар — аґьара иху аҟәарасақәа реиԥш иҟәынд-шәындуа уи ишьҭан.

Иргәаладыршәон раԥхьа ишеибабаз, Софиа, Даҭикәа ицкәашара мап шацәылкыз, иара, асԥычка-ґыґк еиԥш ачԥыхьҳәа иаразнак дшыҩеибакыз... Раԥхьа атеатр ахь ианеицца ауха еибаргәааны ишеидыҵыз, ашьҭахь ишеинаалаз, уҳәа ирхыргақәахьаз зегьы. Усҟан Софиа лыбжьы ныхҵа-аахҵо акыр-кырҳәа дыччон, иацирҷзуан Даҭикәагьы...

Нас ршьапқәа рыҵаԥса, дәыкакаҷла иқәҵаз адәҳәыԥш иаҵәаҽы итәаны, какал ркит. Усҟан аҟара ихааны акримфацзар ҟалап Даҭикәа. Итҵегь, итҵегь, — дыҳәҳәон, уажәраанҙа мчыла акрызҽарҵалоз Владикгьы. Ашәа еицырҳәеит рыбжьы еинрааланы, амаца иаст еиндаҭланы...

Ари аҵыхәтәантәи амҽыша акәын. Егьи амҽышазы Даҭикәа, уи абна амца акәҵәашо иакны ибеит. Аҳәаҳәабжьи, аҟаабжьи, амцеи инарылганы, амрагыларахь ицоз аешелон иаманы ицеит Софиеи Владики…

— Аҩыза акомандир! — иааигәара бжьык иаҳаит, илацәакәагьы аахитит.

Апартизанцәа рашәа еиқәтәахьан.

— Уахантәарак сушьҭоуп, — иҳәеит ихагылаз апартизанпҵшыхәҩы Петиа Шалашников.

— Иҟалазеи?

— Апҵшыхәрахьтәи ҳхынҳәны ҳанаауаз аҳә дҳацны цааит, уажәы шәкомандир дзымбар ҟалом ҳәа дгылоуп.

Даҭикәа дҩагылан, иааиз апартизан дишьҭаланы иҿынеихеит. Апша ҟәандеи, абҕьы иаҵәакәеи, урҭ ирҭоз амзаҿа ашәахәакәеи реицәажәабжь, аҭажә-ҭаԥьҳаҵәҟьагьы лгәы хнахратәа иҟан.

«Дызустада акыка зҿыҵшәахыз», — ааигәахәт Зыхәба, ихәыцра хаақәа ахьеиԥырҟьаз, Софиеи Владики ахьицәдырҙыз, Апсны ҧшҙа илапҵ иахьыҵдыршәаз игәы иаланы.

Зыхәбеи Шалашникови, инзыҩнашылаз анышәтә ҩны иҩнатәааз алашьцара еиқәаҵәеи, ацәаакыра-ҟәыки, амахәорка фҩи уԥсыԥ узыламга-ҩамго урхәаҷуан.

— Аҩыза Шалашников, алашара ҳзаркы! — аулыр ҙылач иҵыҩуазшәа иаагеит Зыхәба ибжьы.

Алаашк абыз аиԥш иҳаҵ-ҳаҵо, акәаҷаб иҩахылҵыз алашара цәыҟаԥшь ауада аарла иаарлашеит. Ркомандир ибжьы анраҳа акәхап — ауадаҿы иҟаз егьырҵ аԥшыхәцәа рҩыцьагьы гылахьан, ашырҳәа дҩаҵҟьеит акәакь игҿатәаз арԥысгьы: Уи даун, ачын рықәушәа ижәҩахырқәа иаша-иашаҙа иҟан, иҙарагьы пан. Ихыиҿы гьежьыхәҵәа иаақәлаз аԥышәрчча қьиа, ауада иҵегьгьы иаарлашазшәа игәы иабеит Даҭикәа.

— Хәлабзиақәа! — ихы нарықәикит акомандир.

— Бзиара убааит!

— Бзиара збаша!

Рбыжьқәа еихьымҙа-еиԥымҙо, аҭак ныҟарҵеит зегьы.

Арԥыс ицәажәашьеи иԥшреи уҳәа рыла, дшоурысымыз иаразнак идырт уи. Дааскьаны, иаҳа дизааигәаны дааидгылеит. Асас дышԥышәыррчац дԥышәырччон: ихы-иҿы еиқәа-гәыкы иацыччон, ацәаҟәа аԥштәы зманы алашьцара иалҷҷаауаз иблаԥырҕқәа, ишынеибаку асымсал еиԥш еиқәаҵәан ихахәы, иԥьымшьқәа, иԥаҵа.

«Даԥсыуазаргьы иудыруеи, сшыгәыкуаз дырны анцәа дыссзааишьҭзаргьы?!» игәы иааинаҭеит Зыхәба. Аԥсыуа ажәакәакгьы иҳәарц иԥшә иаакәыхх-аакәыххын, аха имҳәакәа ичҳаны иҿааникылт.

– Сузыʒѡруеит! — иҳәеит Даҭикәа, ԥыҭк лаԥшыла ианԥхьеибашьшьаа ашьҭахь.

Арԥыс дцәыҵыԥшшәа, игылаз днарзыԥшит.

— Ҳаизыншәыжьырц сшәыҳәоит! — ихы нарыкәикит акомандир иԥшыхәцәа.

— Сара сыздоу партизанцәазар ҳәа сыɬоуп? — иаахиртит арԥыс, Зыхәбагьы иаргьы, наɬ-аaɬ еиҿаԥшуа ианаатәа.

— Усгьы акәзааит.

— Шәыʒбахә слымҳа иҵасны икоуижьҭеи акраадцуан, аха егьа ааургьы ҳхы ҳазшәыкәыршәомызт, — даҿын уи.

«Даԥсыуахарыма, ма д-Аыԥснытәхарыма, ианаԥьалбеит!» — ахгьы-аҵыхәагьы уи акәушәа, раԥхьа ихы иааҭашәаз агәаанагара дзампыҵҵуамызт Зыхәба…

Ашьҭахь излаапшыз ала, уи арԥыс дқырҧуан, д-Гаратәын, Хариташвили ижәлан.

Иажәа данналага нахыс, Даҭикәа дацәымѡашьо агәра игеит, уи, зхазы адиферамбқәа аԥызҵо шарԥысымыз. Иҿаз иԥыр-ԥаҵа сымсалқәа рыла иажәакәа ираʒозшәа, дымццакʒакәа, ҭынч-ҭынч дцәажәон:

— …Аибашьра сыхьʒеит сара Бобруисктәи абнаҿы, — иҳәеит Хариташвили Аԥснытәи иҵоурых ааркьаҿны иани ҳәа ашьҭахь. — Аибашьра иазыԥшыдаз, насгьы усɬан иҳаҳауази уажә ҳазҵагылоуи анаайдукылалакь… — иажәа намыгʒакәа иҿааникылан, ихыблааны ихьынҳалаз акәаҷаб акасыжә-фҵил днас-насын инхиршәшәеит, алашарагьы аҿыѡеиҵнахит.

«Аибашьра ɬаргьы аҕа идгьыл аҿоуп иахьыɬкало!» — ҿырҳәала ииҵахьаз алозунг игәы иаатаххын, ихы ѡышьҭыхны иҿаԥхьа итәаз арԥыс дѡеиҿаԥшит Зыхәбагьы.

Уи деиқәышьшьы, хәыцрак дышханагалаз удырратәа, илаԥш аaɬәымгаʒакәа акәаҷаб алашара дахәаԥшуан.

— Ҳар хьаҵуан, аҕагьы рышьхәа дыкәԥало дрышьҭан, — даақәыԥсычҳан, иажәа иацҵо иҿынеихеит Хариташвили. — Сара сызлаз 34-тәи абаталион адҵа аиуит, Могилиов азааигәара, Днепр аʒиас ацҳа хнаҵарц. Уахыки-ҿнаки рыла ацҳа хҵан. Уи иқәсраны иɬаз ҳаргьы ааигәахара иаҿын, абар ожәы-ушьҭан ршьапы ныкәдыргылоит шаҳҳәоз, амыхьтә ɬалеит: ашшаанда

зҽаваʒаны итәаз акәытрыхьшьқәа реиԥш абна иаахԥраан, рымʇәыжәԝа ҳаатцакны, абомбақәа ҳалажьуа рҽаархеит аҕа иҳаирпланқәа:

Днепр аԥаԝқәа ирʇытцын, аԥшаҳәа ианылт, аԥслымʒи, анышәи, абҕанҷи еилаҳанто ажәԝан иалан... Ари зегьы амацәыс еимҟьара еиԥш ауп ишызбаз. Уи нахыс иҟалаз ҳәа акгьы сымбеит, исмаҳаит... Аԝымш рзы саалʇит — аток зысыз ихы ԝытцҳәҳәо дыржуа збахьеит — убастцәҟьа анышә самадан саргьы. Аԥсабара атыԝшафԝы ахшәшәа ицон, ажьи-марʇеԝ ижьаҳәа иʇытцыз агәыргәыл-шәыта еиԥш акәын ишызбоз аҭашәара иаҷыз амрагьы...

Хариташвили дызлацәажәоз ахʇысқәа убриаҟара исахьаркны иҳәон, иара Зыхәба ихаҭа ихигақәахьаз зегьгьы ҷыц игәаладыршәон — иара изы иʇырхыз фильмк дахәаԥшуазшәа акәын дшыʒырԝуаз.

— ...Схы усҟанʇәҟьа излаҟаз ала, ас ԓьара снанага-аанаго, ҳаԥсадгьыл иақәлаз аҕа дшышьтәу аʒбо иҟалоит ҳәа сыҟамызт, — иажәа неигʒон уи. — Амала, бзиарас иҟалаз — схәымызт, изулак сеихаеигәо адгьыл саахәытцын, саақәтәеит, исыважьыз аԥсцәа рыфԝы ʇысхьан. Арысҟатәи анышә иамаздо сыҟазма — сеихҟьашо, ҳара ҳаиԥшʇәҟьа ишьаганы ишьʇаз абна снылалеит.

— Лахьынʇала иааиҟәыршаз ахнышьра еиԥш ҳаиԥшуп, — иҳәеит Даʇикәа даақәыпсычҳан.

– Алада уцаны уаахьеит? — инацәа асаараҟа илаирххеит Хариташвили.

— Шьчара аʒиас азааигәара, аихамԝа астанциаҷы, абыржәы ишаауҳәатцәҟьаз.

— Уи иабԥьар ахы ҳақәкны икижьʇеи акраатцуан, аха... — адырԝегьых иажәа намгʒакәа иҷааникылахт Хариташвили.

Зыхәбагьы, арԥыс игәынамʒара ибон, аха иациҳәомызт.

— Уи ашьʇахь даҷа ԝымш, сԥышә аалырҳәҳәаны снаԥшуа, адырԝегьых саханы агәахьы сцо, абас сҷҟьаса абна сылан. Аʇцыхәтәаны исыԛәшәеит, ҳбаталион аҟны исыцҟаз Дмитри Кумсишвилии Иван Хохлови. Сыпсы ааивызгеит. Аха уигьы башахеит анемеццәеи ҳареи ҳаидысларак аҷы ҕәара-пара ҳцеит, уинахысгьы урʇи сареи уаҳа ҳаиқәымшәаʒеит...

Ажәа узасыршьрызеи, аҕа импыʇеикыз атерриториаҷы, шамахамзар, сахьнанамгац ыҟам. Убас, сара сеиԥш инкыдгәгәало идәықәыз аʒәырԝи сареи ҳаиднагалт, ҳҷеибыʇаны аҕа ҳиабашьит, ҳахьиааиз ыҟоуп, дахьҳиааизгьы убап, ешелонқәакгьы

бԍаҳҵеит, шьҭаҵарҭақәакгьы амца роуҳажьит, полицаицәак ахьҳархәит, самоохаа рабԥьар рымҳҳуан, зыҿезырххозгьы — апатрона ҳаигʒаны, иара ус дынхшьны ҳанцозгьы убарын, — Хариташвили иажәа хиркәшар шиҭахыз иҿееаникылт.

Иахьа ҭагылазаашьас ишәымоузеи ҳәа аанарго исас дѡеиҿаԥшит Зыхәба.

– Иара ожәгьы иќоу ҳмаԛуп, аха ожәшьҭа ҳпартизанцәам узҳәом, — ихиҿы иаразнак иааќәандахан, ахаара адырѡегьых иаақәыжж-аақәыжжит уи.

– Уеизгьы? — дҵааит Даҭикәа.

– Жәаѡаѡык ҳаќоуп, бԥьарлагьы ҳаҷәгьаʒамкәа ҳаибыҵоуп, — аҭак ныќаиҵеит Хариташвили.

– Аԥсадгьыл абзиабара, аʒәы шәѡык дреѡсуа дќанаҵоит!

— Ус анакәха, ҳара зқьи ѡышәѡык ҳаќоуп?!

— Хымԥада!

Рѡыԥьагьы рылаԥш ааиқәшәеит — иччон амцаԥшь аԥштәы змаз аблақәагьы, арацәаххыра аиԥш икәеи-цеиуаз аблақәагьы.

— Саргьы абри аамҭа аѡнуҵԥала исхызгақәахьоу зегьы узеиҭасҳәоит ҳәа салагом, — даацәажәеит Даҭикәа ԥыҵрак ашьҭахь.

Иԥьымшькәа ѡеиҭаԥан, уи днеиҿаԥшит Хариташвили.

— Ҳѡыԥьегьы ҳҵоурых, шамахамзар, еиԥшуп — ужәла аҭыԥан сыжәла наргылазар — сара исавтобиографиоуп ҳәа саԥхьоит, — уахантәарак, ԥышәрччак зхызҿы инықәымлацыз Даҭикәагьы ихы-иҿы аалашеит.

Агәыѡбара зауз Хариташвили дааҭынчхеит.

Ари ауха даара аҵх ԥырҿеит рѡыԥьегьы. Иргәаладыршәеит рыԥсадгьыл Аԥсны, уи ашьхақәа, амшын, ақыҵақәа, ақалақьқәа, рѡыԥьегьы еицырдыруаз ауаа. Иааќәымҵʒакәа аʒбахә рҳәон Гагра. Хариташвили иҳәеит, уаќа дышиз, ишизҳаз, абжьаратәи ашкол дшалгаз, Зыхәба игәалаиршәеит 1931-1932-тәи ашықәсқәа рзы, Гагра жәлар рыʒбаѡыс дшыќаз, усҟан Гагра зеиԥшраз, ашьҭахь, уантә, Саратовтәи аиуристцәа ринститут ашќа дышцаз…

Рѡыԥьегьы караханы ишыќазгьы, ацәа рымԥахь иқәломызт. Азныказ, изҭагылаз аамҭаҵәкьагьы рхашҭит, аʒәи-аʒәи рыгәра еибамго ишыќаз рхахьы имааʒакәа, маʒас иќаз зегьы еибырҳәеит.

Аҿены шьыжьымҭан имѡаԥыргаз, аштаб аилазаара реилатәараҿы иахәаԥшит Хариташвили иќаиҵаз аҳәара. Иагьазырʒбеит: уи ипартизанцәа ргәыԥ дара рбригада иаларҵарц.

◦15◦

Хариташвили ипартизанцәа иманы, Зыхәба ибригада дадлеижьҭеи жәамшҟа ҭхьан. Есааира зхыԥхьаҙара иазҳауаз, зымч иацлоз апартизанцәа, ирзыԥшыз ажәылара ҏеазыҟарҵон, урҭ блас ирхаз рыԥшыхәцәагьы, Рубежевичетәи аполицаицәа ргарнизон лаԥшхырԥа азыруамызт.

Лихардов иаха аԥшыхәрахьтә дхынҳәит, дыԥаны ажәѡан аеҵәа кыдиԥааратәгьы игәалаҟазаара бзиан .

— Иолки-палки! — иҳәеит уи ашә дшаахыҵҵаҟьаз.

Зыхәбагьы, иԥьыба-ҭаҵа ифанар хәыҷы ақәырԥхо, дызхәаԥшуаз ахсаала илаԥш ааҟәиган, алашара гьежьы ашәахь инаирхеит. Еснагь алоурҵа зхы ҭаку аҙлагарахьча иакәын Лихардов дзеиԥшраз: ихаҟынтә ишьапаҟынҙа дҟәашҙа, асырҳәы зланауз аҳаскьын-ѡа еиԥш иԥаҵеи иԥьымшьқәеи асаба рылатата дыҟан. Аха, афанар хәыҷы иамакуа иуҽаԥхоз иблақәа амца рхын, иқьышәқәа ччон.

Игәы иҭаҙамкәа даамхаԥышәарччеит Даҭикәагьы.

— Уахьцо уаалеит! — дѡагылан, иара ишҟа иҽааихеит Зыхәба.

— Иҭабуп, аѡыза акомандир! — аҭак ныҟаиҵеит Лихардовгьы.

— Ицеит! — иҳәеит аԥшыхәыѡ, урҭ рѡыԥьегьы анаатәақәа.

— Изусҭада? — уи иажәа ахы ахьцоз шидырызгьы дҵааит Даҭикәа.

— «СС-аа», Заиц дзыхьчарц ииаз «СС-аа».

— Ианба?

— Иахьа. Иаха шаанҙа итәаны иржәуан, ашьыжь, рыҿԥжәаны ианыѡагыла, иахантәарак ирхагьежьуа рыматҵ зуаз полицаик итәарҭа ататараҵәкьа хык ѡаладырҟацан, рмашьынақәа рҿыѡарықәыжь, илықәхәаша ицеит.

— Уаҵәымѡашьо иудыруеит?

— Сыла иабаз, слымҳа иаҳаз, аҭуан сахьықәтәаз сыҵаҟа иныҵсны ицеит. Ашьҭахь, ицеит, аха еиҭаахраны иҡазар сгәахәын, Парфинчукгьы дызбеит. Урҭ ықәтцны ишцаз ала уигьы агәра сиргеит, — маҷк иҽааникылт Лихардов. — Ах, Даҭикәа Кәыгә-иԥа, ишԥамариаз, ѡба-хԥа гранати автоматки рыда рҭахҙамызт, — иблақәа иҵегьгьы иааҭбаахан, ихгьы ааирҵысит аԥшыхәѡ.

— Егьаурым, амаҭ ахы урҷаҷаргьы, иԥсуеит, абҕа еиѡуҵәаргьы иԥсуеит — инхаз ҳазхоуп уажәазы, — наҭеикит Зыхәбагьы ҭынч.

Абарҭ реицәажәара ашьҭахь ԥымш аатцуаны, аԥшыхәцәа рыла Парфинчук иҟнытә Зыхәба иоуит абасеиԥш зҳәоз ашәҟәы: «Аԥыза акомандир, (аԥыза ҳәа аҳәара сакәиҭзар) иааит ҳазегь ҳаззыԥшыз амш — уаҵәуха асаат быжьба рзы, Ӡержинскынтә даҳзаараны дыҟоуп ажандармцәа рвахмаистер. Имԥаԥигоит аизара. Иҟалоит аполицаицәа зегьы. Аҟарулцәа сара иқәсыргылоит, иқәсыргылогьы ҳара ҳтәқәа роуп. Апороль — «Волга». Ԥымкрада шәоурыжьуеит. Ахысра шәаналагалак, ҳара иҳадгылоу аполицаицәа, аусҳәарҭа амраҭашәареи аԥадеи иахьрыбжьанакыз аган рҿадкыланы итәоит. Ианеихсыҕлак ҳара ауахәамаҿы ҳаизоит. Егьырҭ аҭагылазаашьақәа зегьы абри шәызназго идыруеит. Бзиала еиқәшәаша».

Ииун мза ԥажәижәаба аҿены Зыхәба априказ инапы аҵаиԥит.

Апартизанцәа ргәыԥқәа зегьы рыдҵақәа рдыруан:

Зыхәба ихаҭыԥуаԥ Иван Весницки игәыԥ, аизара ҟалараны иахьыҟаз аусҳәарҭа амрагылареи аԥадеи рган ала иазнеираны иҟан; Хариташвили идын, амрагылареи аладеи иахьрыбжьанакыз аган иҿееиҭарц; Васили Иаковлев игәыԥ — амраҭашәареи аладеи рган ала; акомандаҟаҵаԥцәа рпункт ҟалон — Рубежевичетәи аусҳәарҭа армарахь ала — асаан ианшәылаз аҳампал заҵәы еиԥш ишәыгәҙа иубоз ахәызқәа ашьапаҟны.

Аа, абар уажәы, иааины аполицаицәа ргарнизон аусҳәарҭа иахьадтәалоу. Парфинчук имжьеит: бзиала шәаабеит ҳәа рыбжьы ҭыганы ирзымҳәеит акәымзар, адгьыл аҿынҙа «ихырхәаны» ауп аҟарулцәа апартизанцәа шоурышьтыз.

Зыхәба иԥызцәа иманы, «ахәжә-ҳампал» ахы иқәгылоу аԥса ашьапы даватәоуп. Амза зны иааҵәырҵуа, нас инцәырало, аԥҵа хәымбыбылқәа ирылаҙсо инеиуеит. Аусҳәарҭа аԥенџьырқәа иркылҷҷо алашареи аԥҵақәа инарылшьқьрааны ажәԥан иаҵәа инаҵало амзеи инарыдибалоит, иқәацә-қәацәҙа аҵх иалагылоу аҟарулцәа.

Иара убас, абри ахәызқәа аҟнытә, унапсаргәыҵа иангылоушәа иубарҭоуп Рубежевиче ақыҵа. Аеҵәақәа зҵаԥсоу ҙмыжьк уҙааԥшылоушәа иааԥшуеит алашара кьаԥ-шәаԥқәа зларку уи ақыҵа.

Исуеит, иааҟәымҵҙакәа, укәа-умаҭра иҵахәмаруа исуеит аԥша ҟәанда. Уи иаланы зны-зынла иааԥлоит аурыс мырзакан абжьы. Уи зку, зны анемец вальс гәырԥшаага аирхәоит, даҿа зныхгьы, еимихуама угәахәратәа ирҟыж-ҟыжны дналагоит

фокстрот ацыԥҵәахақәа. Ус ишнеиуа иааиқәтәоит, нас ихааҙа, игәыҵшьаагаха, аҳауа иаланы аҽаанахоит абелорусс-ашәа: «Еҳ, сан, сгәыҕырҵа ишсабҳәара!..» Уи ԥьоукгьы иацырҳәарц иаҽуп, аха рбыжьқәа хара-бгьара ирцәцоит, ирзеиқәыршәом, иашьны ишыҟоу удыруеит.

— Рвахмаистер ицәынхаз иахатәазаап, — иҳәеит Лихардов, Зыхәба ихы неиҽеикын.

Даҵикәа ақәҽимҵит. Уи, илаԥш аархмырԥаҙакәа, аизара ахьымҩаԥысуаз ауада аԥенԥьырқәа дрызԥшуан. Алашара дадибалон вахмаистер: ибласаркьақәа цыр-цыруа, ашхырцәаҕь дыркызшәа инапқәа аԥыр-ԥырҳәа иҟьо. Уи ишилшоз дымхәаауа дыҟамызт, аха агранат ҟадыцьқәа ирыцәшәаны аԥенԥьырқәа аудмыркыхуаз — ибжьы дара ахьтәаз аҟынҙа иааҙомызт.

Васили Иаковлев, ауахәама аладахьтәи аган дыхәхәаҙа даваиан, лыԥсыԥ аҟәандара иҙамҩа иадшәшәало, диваиан Галиагьы.

Неишьас иҟарҵаз уара идыр, ҩыцьа апартизанцәа, рнапыла пулемиотқәа рыманы, ауахәама асаркьалсырҵахь ихалан, икылԥшуа итәан.

Уахаҟара ахысра игәы аҳәо дҟамлацызт Миша Дубанец. Иҵахын иавтомат инацәа аатцымхҙакәа, иаҽыцҟьо амцабз дахәаԥшуа, иаашаанҙа дхыслар, абыржәы дааигәаҙаны дзыдтәалоу абанҭ аԥенԥьырқәа рыбла ҭеиҟәаҟәар, алинза еиԥш афымца лашара зынӷӷало дызхәаԥшуа авахмаистер ихы ихицҟьаар, ауада ашьа ҩнаиршыр…

Ивараҽы ишьҭаз иавтомат инапала иааишьышьит уи, иаагәеиҵеит имаҟа иаваз адиск ҷыда, дааханы иаԥхьаҟа иаашьҭеиҵеит анемец «лимонкақәа» жәаба зҵаз арҭмаҟ хәыҷы.

«Арҭ ахара изыкшом, аха рыбжьы цәгьоуп, алаҕәым злаԥжәаз аԥсыҙқәа реиԥш рхы ҭырҟьап!» — ааиҙбеит Миша.

Леонид Хариташвили иаҟара аҙәгьы ибарҵамызт, ауасақәеи, ахҷаҵи, ахәшеи, акартоши уҳәа рус иахьалацәажәоз аусҳәарҵа ауада ҭбаа. Аусҳәарҵа рацәак, инацәыхарамкәа, аҩадахьалашәа, «ажьы» ааԥшуа аҟынҙа ицәыжәжәа игылаз ақьырмыт ҩын хәыҷы иҽадырԥсыла дгыланы, ауада дазыԥшуан. Ибон: амзаатә ззааны ахәаара иаҽыз авахмаистер иҙараҩахыс, ажьақәа реиԥш ишәаҟьаны итәаз аполицаицәа рыхқәа, аԥина еиԥш зысас ивагьежьуа аҙы изҵазҭәаз Алеко Пенчук, звакьыцкәа хаххала, авахмаистер ишьҭахьҵәҟьа ашьқаԥ ахы иқәгылаз анатомиатә ԥсыбаҩ.

«Арҭ рныртҙаара сара сгәыԥ амацарагьы азхоит,— ааигәахәын Леонид, амза ашәахәақәа зызкәа иқәпса, аҙы аҵаҟа ицәоу акалмаҳақәа реиԥш адгьыл з‹еаласа ишьҭаз апартизанцәа днарзыԥшит, — аха урҭ зыхьчо роуп ицәгьахаша… Х-пулемиотк ыкәгылоуп, изларҳәо ала ѽба ҳара ҳзы ихысраны иҟоуп. Афырхаҵа Парфинчук, ушьацәхыслазаргьы у‹екоумыжьырц уа‹ҽуп, — уи изблак ала дцәыҵыԥшшәа, излааиз амѽахь днаԥшит: амѽа шшаҙа лбаа ишьҭаз ақыҭа иагәылсны ицон. Рацәакгьы днаскьагамкәа, аамѽахыҵ, ажра ахыкә дыкәгылан аҟарул…

«Ҳжьазар?! — игәы нҵыхьшәашәеит Хариташвили. Ашаха ырҟәараҟәантә ҳахәда иахаршәны, аѽахарада ус амамкәа иҟаҵазар?! — Мап, мап, адунеи зегьы аԥсахцәа рыла ишԥаҵәхари. Иҟоуп аԥсадгьыл, аламыс, ауаѽра — ҳхы зкәаҳҵо, адәы ҳаззыкәу… Урҭгьы ҳара ҳахьиз, ҳахьааҙаз атәылаҷ ауми, мшәан, иахьиз, иахьааҙаз?! — уи маҷк игәы а‹еаарҭынчит. — Уаҵәы шьыжьымҭан ҳашԥаҟаларишь? Мзиа уажәы дҭахәхәа дыцәамкәа дыҟам. Ах, абыржәы Гагра сналаԥшызшәа сыҟандаз. Амшын егьа иҟәандоуп»… — абас, амхалдыз аихаҷамаҷақәа шаҟәшәо еиԥш, Леонид ихшыѽ, Белоруссиатәи аҵх иалҟәшәаны иаанагон еиуеиԥшымыз агәалашәарақәа.

Иара аҵхгьы, ацәа акы алаҙамшәа, иқәҳа ацара иа‹ҽын. Ақыҭа есааира иҵынчхон. Амала, еиқәтәашьа амамызт иҕзы-ҕызуаз аурыс мырзакан абжьы: «Еҳ, сан сгәыҕырҵа, ишсабҳәара!» Ақьаԥҭажә ианхалазшәа лакгьы, иҟууа ақыҭа анаҙарахьтә аҵәыуабжьы ааѽуан.

Германиа дуззаа ахаҭарнак, авахмаистер Шульц Геидрих, ауасақәа рызҵаара далацәажәон, абоима иҵоу апатронақәа реиԥш, анҭҟьарада ус рымамкәа, р‹еырхианы иԥшын апартизанцәагьы.

Ианакәызаалак, ауаѽы иԥсы ҙаны, игәы аҭра иҭамгыло дзызԥшу аус, шамахамзар, иаалырҟьаны ауп ишыҟало. Иара абыржәгьы, Миша Дубанец, Шульц Геидрих ихы аҟьашра дшахәаԥшуаз ауп, цәамҭа бзиак ҟазҵахьаз Рубежевиче ақыҭа ацәа иҭырҙыҙаауа ишааиларҵаз.

Уи, дызватәаз ауахәама аган ихы аавакны, иабџьар анааигәыдирсылоз, ажәѽан иналибааит, акамандаҟаҵаѽцәа рпункт аҟынтә ишьҭууаа аҳауа иналалаз аракета иатцәа — уи ахьѽеишаз иѽеины, иҷыцәааua агьежьра иа‹ҽын.

Дубанец дызхаѽоз авахмаистер ихы ицәыҙхьан, аха уаанҙа изкылибаауаз аԥенџьыр иақәкны, иавтомат инацәа аатцаиргәгәеит. Дискк абжа ҭирҟьахьаны, амца зкыз ацажә аҳәынаԥ-

қәа шалыппуа аиԥш, аусҳәарҭа аҵаҟатәи ашә икылеибагәаны иаадәылеибаҳәаз агага еиқәаҵәақәа илаԥш нарықәшәеит. Дыԥаны ауахәама агәҭантәи ашьаҟа днадԥалан: «Аа шәыстеит, аа шәыстеит, аа шәыстеит!» — иҳәо, иавтомат инацәа наҵарҷәгәо, иаатҵхуа, рызкәа иарбаны, дхысуан. Уи, раԥхьатәи амца аныҽеихкьа ашьҭахь, уаҳа ибла ԥьара иҟәысуамызт, икылкааны инаишьҭуан.

Хыхь ауахәама асаркьалсырҭаҷы иқәгылаз апулемиоткәа ҷааихак ҟарҵомызт. Ахкәа зҙывасуаз аусҳәарҭа аҭҙамцкәа аҷеыҽ-ҷеыҽхәа амца рылҟьон, иԥжәон агранатқәа, иԥыххаа, икыдхәаша илеиуан асаркьақәа. Згәы иҵаҙамкәа амца қьоуқьад иалашәаз аполицаицәа иахьцара рзымдыруа ианаадәылҟьалак, ирԥылоз ахымца еилараа инышьҭанаҵон. Ихәаауан ахәцәа. Авахмаистер иԥсы знапы ианыз ихьшьцәа ракәхап, аусҳәарҭа ашьҭахьтәи уадақәа руакы иҽнатәаны, иоужьны ахысра иаҷын.

Даҵикәа дҳәазаны есааира аусҳәарҭа дазааигәахон. Иабԥьаргьы иблагьы дыржьомызт — иаадәылшәаны ацәыҵлашара инадибалалак зегьы, ршьапы иқәыкъкъа ицаны еилаҳауан. Уи иҵахын, абанҭ ахысра хзыртыз зыҽнатәоу ауада аҷынҙа днаҙаны, рҷы еихазкша акы рылаижьыр. Аха уа днаҙаанҙа, дыԥаны, ашьабсҵа еиԥш дкалаҙа, аҙәы илаԥхьа дниаҟьеит.

— Уиа, уиа, уажәыҵәкъа уиа! — ибжьы наиқәиргеит Зыхәба, Дубанец шиакәыз анидыр.

Мишагьы азныказ ԥышәха иҷеынкаижьит. Аха адгьылаҷынҙа дымлаҙацт шиҳәоз, дҽаҵкъан, ибҕа ырхәаны, амцаԥшь зкылкъоз аԥенԥьырқәа рышка иҷынеихеит:

— Аа абригьы, аа абригьы, аа абригьы! — еишьҭаԥсаны зҷынаирхаз «алимонкақәа» рыхԥагьы, ауада аҽнуҵка иԥжәеит, игоз ахысбыжьқәагьы ааиқәтәеит.

Уи аҷекажьха дахьымҙацзу, ма агранатқәа иҵегьгьы иршәрацы иҵахызу здырхуада, ибҕа ырхәаны дышгылаз, аусҳәарҭа ахыб ахьтә пулемиотк аҷаанахеит.

— Уиаа! — ишилшоз дыҽныхәааит Зыхәба. Иаԥхьа иҽыҵыддыз аҷеԥыхәшә агәыркьхәа иааиҷаҳан, дҽеихәланакит, ихгьы нцәыҵеиҵеи.

Абри абжьы заҵәык ауп ԥхыҙцас Миша игәы иныкәҽызгьы. Уи, ганха еихырсаз аԥслыш-ҟата аиԥш дааихаҵәин, дхьыдшьшьы, игәы ҽарханы дынкаҳаит. Иблақәа ҭырхаха ажәҽан дҽаҵапшит: раԥхьа уи, ҵа змаҙам, ахь-ҟәырҷахақәа зҭаԥсоу аҙыжь иаҵәа еиԥш иҵаулаҙа дынҭаԥшит. Нас, агәараҳәа акы ҭаҳазшәа иааи-

лагазгазан, ихәашьуа-ихәашьуа аҽынанахеит. Изаҟаразаалак хьаа-баак имамызт, уи акәым, дҧышәырччо акы иҳәарцазгьы иҿазикуан, аха егьа иургьы иҧышәқәа изеиқәымхит, адгьылгьы ааҟәараҟәанҿеан, иҵашьшьы идәықәлеит.

Атыѡ иакызшәа, ихәашьҟаҟараҙа, нахьхьи ажәѡан аҵа иаҵаршәыз амза инадибалеит зҿааихазыжьыз Даҭикәа ихиҽы.

— Саҭамзааит, аѡыза акомандир! — аарла иҧышәқәа ѡеихирҧхьан, икомандир днаихәлаччазшәагьы иуит Миша. Аха ибз, иҧышәқәа, имаха-шьаха зегьы есааира иҵсахон, иххәыцуамызт.

— Ҳаи абааҧсы, иҟоуҵо закәи, ҳаи абааҧсы, иҟоуҵо закәи?! — дыгәжәажәо, дырҳәазаны, ҿааихак ҟазымҵоз апулемиот амца даҵигоит ҳәа даҽын Зыхәба.

Ииулак, ауахәама аладахьтәи акәакь аҽынҙа длеиган, игәы ѡарханы даашьҭеиҵеит.

— Иҟалеи исыхьи, иабаҟоу автомат?.. снапқәеи сшьапқәеи зыхьанҭахеи?.. Шәсыцхраа, шәсыц... — идақәа рхы еидкыланы аҙә дахазшәа дааиҵақыӡь-қыӡьын, ашьа ҟәандаҙа ихапыцқәа иаарбжьажжит.

— Ҳаи абааҧсы, ҳаи абааҧсы, ушҧабзамыҟәхеи, иҟоуҵо закәи?! — еихҵәаны иҟаз Миша иҙара имаҭәақәа аҽагәаны, ашьа ныскылоит ҳәа даҽын Даҭикәа.

— Егьоурым, сныжь, егьоурым... ҳаи, сан! — дыѡнаҕзит уи. Иагьидырт уаҳа дышзымгылоз: иаарыцҳаишьеит ихы, иан, дызхьымҙаз зегьы. Дҭыкка иҽынеихеит. Ажәѡан агәаҽы дѡаганы доурыжьыз шәа акәын дкаууа дышцоз. Иҵахын ацәара, ацәара, ацәара...

Ацәылашара иаҽын. Аусҳәарҭаҽы ахысрақәа еиқәтәахьан, аха, Рубежевиче ақыҭа агәҭахьы, ана-ара, уажәы-уажәы ахысбыжьқәа гон — зыпсы еиқәзырхарц ицәыҵаланы: аборақәеи, аҭуанқәеи, апогребқәеи рҽы итәаз аполицаицәеи авахмаистер Геидрих данаауаз иааигаз анемеццәеи, рышьацәа ианкны ицәыҵҳәаны, ақыҭа иалганы иршьуан.

Зыхәба, гәыпѡык апартизанцәа ицны, аизара ахьымѡаҧысуаз ауада илѡынаххит: ашьеи, ашәақьхәшәи, аҭаҭыни рыфѡы угәахы ҿыркаауан.

— Уахьоуп иахьшәымѡоу! — иҳәеит Даҭикәа, адарч иҵдырѡрыз аҧсыҙқәа реиҧш, еилацәашь еилажьыз данаарылагыла.

Ачыҵ-иаҵәа зқәыршәны, иҵкьыҿҙа игылаз астол, иѡнапыкгьы еиҵҳәа, ҿыцха дықәжьын авахмаистер Шульц Геидрих. Даҭикәа уи днеихагылан, ихьтәы чынқәеи ашьа злашәны иҟаз иблузи

неидгәала дҩышьҭихын, даарҳәны, игәы аҩада ирха днықәижьит. Асаркьа зҭасоушәа иҟаз иблақәа ғьағьаҙа иааԥшуан, ихы апашрагьы азбжак амцҟьааны, ихшыбаҩ ҭытта, ашьа алашә ивараҷы астол иқәын.

— Германиа дуҙҙа ахшыбаҩи аблақәеи, — авахмаистер ицламҳәа инапы иатцатцашәа икны, ԥытрак диҷаԥшуан Даҭикәа. Нас иаауижьын, позас иуҭаху зегьы ҟаҵаны ишьҭаз аԥсцәа днарбжьыс-аарбжьысуа, иаартны иҟаз агәҭантәи ашәахь иҷынеихеит.

Уи, Рубежевиче ақыҭаҷтәи аполицаицәа ргарнизон аначальник Алеко Пенчук икабинет акәын.

Даҭикәа ашә дшынхытцҭәҟьаз, илаԥш наиқәшәеит, аначальник истол дықәгыланы, Гитлер ипатреҭ аус адызулоз апартизан быргь. Уи, сахьаҭыхыҩ ҟазак иеиԥш ихы днаханы дахәаԥшуа, деиҭаналаго, Гитлер ажакьа иҷеицарц даҷын. Ибла иҭажьыз ихцәкәыкәын шьыҵәра ауп акәымзар, Гитлер иоуп ҳәа дузымдыруа дирҩашьахьан: ижакьақәа қамсаҙа, иԥатца-ҳәынаԥ ҭыхәақәа ҷартцәины, ибла ҭашәшәалақәа ҭыхны…

Аҩыза Валич! — имырҕьеҩцәакәа ибжьы наиқәиргеит Зыхәба.

— Сминауатуп, аҩыза акомандир! — дқәаԥ-маԥуа дааҳәын, иблақәа гызмалҙа Даҭикәа днаизыԥшит Валич.

Уи иарма напсыргәыҵа ачернилатра ангылан, егьи инапала қьаад-рҳәы дук ачернила ахьыхәхәа икын.

— Апартизан сахьаҭыхҩы?

— Мап, аҩыза акомандир, цәгьашәа сгәы иалан асахьаҭыхцәа абри ауаҩ иахьигрыжьуаз — ишыҟоу умбои — ауаҩ ду ианакәзаалак ажакьа иҷазароуп, иԥатцақәагьы ыршаны икыдзароуп. Иугәаламшәои Каизер иԥатцақәа?! — дҳәарч-марчуа астол дахьылбааз ацәажәара даҷын Валич.

— Иблақәа? — дцааит, Зыхәба ивараҷы игылаз Хариташвили.

— Аа, иблақәа?.. Иблақәа сус рылам, изымбаз-зымбеит, иҟасымцаз-ҟасымцеит, — иԥатцақәа инапы аарылишьын, дцәыцагызмалҙа деиҭанрылаԥшит апартизан быргь. — Урҭ ихала иҭихит, усгьы иҭыхтәын, рԥьа рбо иҟалаанҙа дрылгеит.

Гитлер ипатреҭ зеиԥшрази, уи ауаҩ быргь иҟазшьақәеи ааидызбаланы имччарыз дарбану, аха Даҭикәа усҟанҵәҟьа дыччартә дыҟамызт, егьырҭ нцәыцачча-аацәыцаччақәеит.

Ахырш-гәыршы ахьуазшәа, абжьы ҭахәаҷҙа иааҒәыр-ҒәырҬ астол алаҙара иқәгылаз ателефон тәыҩа-хаххала.

— Аа, аҩыза акомандир, ҷааихак ҟанатцом абри, зхәы зцәыргар ҳәа ишәо ацгәы еиԥш аҒәыр-ҒәырҬа иаҷуп абра сааижьҭеи, —

изнапык ала иҙара кны, егьи инапала иԥатԥа рҽеиуа, дцәажәон Валич.

Зыхәба днеин атрубка хәдацәхәы аакәихит.

— Алло, алло, Рубежевиче, алло! — быжь-хәанчак хыр-выр҃а амембран иҵыѡуан. — Алло, шәынҵәама, аѡсҵаа шәихәхааит, тфу! — атрубка лыкәижьит иасуаз.

Игылаз зегьы Зыхәба изԥшуан.

— Умццакын, аѡыза акомандир, уи деиҵасхуеит, аҵарбел даѡызоуп, — ихы ирҵысуан Валич.

Уи иажәа далымгацкәа, адырѡегьых ателефон ааҕәыр-ҕәырхт. Ожәшьҭа ацәажәара иҽшазыԓаиҵоз удырратә, днаҽхреимхәаааҽхреимхәан, ԥшьшьала атрубка аакәхны, илымха инадикылт Даҭикәа.

— Рубежевиче, Рубежевиче, алло, Рубежевиче, — игон ԥасатәи абелорусс быжь-гәаѡа.

— Рубежевиче ҙырѡуеит! — иҳәеит Зыхәба, ибжьгьы ихыиҽгьы аапсахны.

— Рубежевиче?

— Ааи, Рубежевиче!

— Шәабаԓоу, шәынҵәама, шәынзырҵәаша шәылалааит, сшасуаз сҽы ҭхааитеи?! — Ишилшоз дхәаазаап уи — атрубка аҵыкьхәа еимсеит, Даҭикәа илымхагьы аҵуу нҭган, атрубка аадиԥааит.

— Изхәо уарбан, дабаԓоу Пенчук?

— Аполицаицәа ргарнизон аначальник Алеко Пенчук дышәзыҙырѡуеит!

— Аҽада! — ихаԥыцкуа ахьеихьишьызгьы абжьы уаҳаратәа деиҵахәааит иасуаз. — Иуаҳама исхәо, аҽада?!

— Алеко Пенчук аҽада дышәзыҙырѡуеит! — данааиуаз, звахмаистер иҵаԥшуа, згәы аѡада ирханы даазвысыз Алеко Пенчуки Иван Заици ахьышьҭаз ашԓа днаԥшит Даҭикәа.

— Дабаԓоу герр вахмаистер?

— Дыцәоуп, хәыцык иқьаф ҭаиҵан, иԥсы ааиҵеикразы ихы ныкәиҵеит.

— Хәыцк ихы иалшәаны данықала, ушкнасҳауа удыруаз!

— Ишԥашәхәо, ҭалашьа амоума!

– Ожәшьҭа уҙырѡы арахь!

— Сҙырѡуеит!

— Ауасакәа дәықәшәҵама?

— Ԛынѡажәижәаба хы, — иацы ашьыжь идәықәырҵаз ахԥхьаҙара иҳәеит Зыхәба.

— Даҽеа ҩынҩажәижәаба!

— Ишәҭахызар ишьны, ирмазеины ишәзынаҳашьҭып, — аԥсцәа ахьеилажьыз ашҟа деиҭанаԥшыхт Даҭикәа.

— Мап, мап, рыԥсы шҭоу, архьшәашәага ҳамаҳам, иаҳцәбаауеит. Ожәшьҭа уҳырҩы арахь.

— Сҳырҩуеит!

— Ахҷаҭ аус шԥаҟоу?

— Пшь-уалырк дәықәаҳҵеит.

— Даҽеа ԥшьба.

— Хымԥада!

— Ацха?

— Ацхагьы!

— Ожәшьҭа уҳырҩы арахь!

— Сҳырҩуеит!

Пытраамҭак наҟгьы-ааҟгьы ҽырҭуамызт.

— Уаҵәы сымшира шакәу удыруеит усгьы?

— Издыруеит!

— Нас?

— Уасак, уалырк ахҷаҭ, шҭоԥк ауатка, ацха… аттаҳәа реиқәыԥхьаҳара дналагеит Зыхәба.

— Пшьшьала! — ацхаҟара ихааҳа, атрубка инҭыҩит уажәраанҳатәи абжьы мымрашәага.

Иҟи-ҟиуа ианалага, атрубка нықәиҵан, игылаз даарылаԥшит Зыхәба. Илаԥш наиқәшәеит, полицаи маҭәала деилаҳәаны, знапы згәыдҳәала игылаз ауаҩаԥшь. Уи Зыхәба дихәаԥшны даақәымҵҳакәа дԥышәырччон, зны-зынлагьы, ивараҽы игылаз Лихардов дааиҽаԥшуан.

— Аҩыза акомандир, шәеибадыр: — Парфинчук! — иҳәан, иаԥхьаҟа ҩбаҟа шьаҽа аақатцаны, ганла дааҳәшәа, аполицаимаҭәа зшәыз инапы наиқәикит Лихардов.

— Иҭабуп, аҩыза Парфинчук! — иқьиаҳа ихәаԥшуаз иблақәа дырхыԥшыло, имыхьуаз инапы рҭәҭәаны иааникылт Даҭикәа.

— Ухаҭа иҭабуп ҳәа уасҳәоит — ҳагәра ахьугаз, ҳхызҵаз аҳымшын ҳахьамухыз азы, — ибжьы қыць-кыцьуа, аха иажәақәа баҕьа-баҕьаҳа аҭак нықаиҵеит Парфинчукгьы.

— Ухәуп?

— Аа, уи уадаҩҳам, исҟьашьхьаз ашьа ауп ицаз, — дԥышәырччо, итамтамуа ашьа зылжжуаз иарма напы ааишьышьшәа иуит Парфинчук.

— Аҩыза акомандир, егьырҭгьы иахьырҳәаз иԥшуп, арахь срыԥхьарыма? — дҭааит Лихардов.

— Урыԥхьа!

Лихардов даакәҭәиаан ашәахь иҿынеихеит…

Аполицаицәа русҳәарҭа ладырҳәы-ҩадырҳәит, ирҭахыз адокументқәа шьҭырхит, Миша Дубанец дналаҵаны, ааҩык апартизанцәа ржит, ақыҭа налҵ, ашәышықәсқәа зазқәынҵа игылаз аԥь дуқәа рыҵаҟа.

Апартизанцәа, аҵыхәтәантәи руалԥшьа рҩызцәа ирырҭарцы рабԥьарқәа рнацәа анаарыҵаркуаз, Даҭикәа илабжышқәа игәы иҩалаҵәа-ҩалаҵәан, аха мчыла иааникылеит. Агәгәаҳәа игоз ахысбыжьқәа ирылҩны иаҳауан Миша Дубанец иашәабжьы:

Абна уахьнылшәо аԥсаҵаҟа,
Дныкәиазшәа дышьҭоуп апартизан,
Акы ицҳарц иҵахызаарын аҩныҟа,
Дахьымʒеит, ажәымҭацәгьа иан.

Даҭикәа, Миша иԥьыба иҵигаз асалам шәҟәы еицарса аацәыриган, деиҵанахәаԥшит: шьала ишәын, арбага еиԥш зхәыԥсы хаххала иҟаз ақьаад.

«Сылашара сан! — абас днаԥхьеит Зыхәба асалам шәҟәы ахы. Нас иблақәа ааҟәиган, ипартизанцәа днарзыԥшит: ԥьоукы рыхқәа рыкәаҿ, асараҟа ишьҭаԥшуа игылан, егьырҭ агәгәаҳәа аишьцәа рымаша анышә ҭарыжьуан. Днарылҵын, аҟәарашы иқәыԥсыз адыʒаҷиа еиԥш, здац ҭыԥсаақәа хаххала икажьыз аԥсаҵла ашьапы дыкәтәан, даԥхьо иҿылеихеит. — Бгәы иаанамган асалам шәыҟәқәа змыҩуа ԥьышьа — санаауаз ибысҭаз аҭоуба назыгʒоит — мчыбжьык абас ҩба-хпа салам шәҟәы зыҩуеит, исыздәыкәҵаʒом, сԥьыба ишҭоу ихоит, еиҵазҩуеит… Сан, сара бысцәымшәан, аҕьараҳәа сыҟоуп. Аҕа икәа сылҵаланы, ишсылшо сицҳауеит, нас имаҕра сылкылкәрааны сцоит — уаҵәы сукып… Сан, сбыҳәоит аҷеиʒ аʒы ҭысхуеит ҳәа баламган, бҭаҳар ҳәа сшәоит, Вера блыҳәар ибызҭылтауеит… Быбҕа шԥаҟоу? Зынʒагьы бысцәышлазар акәхап… Ҳара иаарласны ԥьоукы ҳарҭаараны ҳаҟоуп, сшаахынҳәалак еиҵабзызҩуеит. Сбыҳәоит бхы быхьчарц. Бгәыдыскылоит шәынтә! Быҷкәын **Миша**».

Ақьаад-хԥсы инапсыргәыҵа иқәҵаны, дахәаԥшуа, деиҵаҕәҕәа акыраамҭа дтәан Зыхәба, нас, иԥшьырқцаʒа ишырҿыз иааирҿын, иаԥхьа иԥьыба инҭеиҵеит.

Амш кеи-кеиуа еилганы иҟан. Иаха шаанҙа, згәы кыдшәаны, абԥьар-мца иалагылаз ақыҵа, аԥсԥха шалалоз удырратә, аҳәцы-мыцра иалагахьан: ашәқәак рҽыжбжьы гон, аԥардақәа инарыха-аарыхон, зхацәа аизараҽы иҟаз ракәхап, ҳәсақәакгьы, иаха илахаз рыжәқәа ирышьҭоушәа, ихраа-ҙрааруа; аусҳәарҭа иавсны ицон, иаауан, аԥсы мыжда ҵаами, игәаҒьны ашҵа изҵаломызт.

Амра ҵлакашәарагьы иѽахыҳәҳәахьан, жәаасѽык аполицаицәа, рнапқәа еиқәпах рышьҭахь иҽаҳәаны, наҟ-ааҟ ирывагыла, ақыҵа агәҵа иалганы ианнаргоз апартизанцәа.

Иарманапы игәыдҳәала, иарҒьанапы имаҟа иадҽаҳәала, раԥхьа дгыланы днеиуан Парфинчук. Уи ихы «икәаҿ», аԥсхәыц «дхәыцуан».

Ахәычқәа, аҳәса, аҵаҳмадацәа ицәырҟьа-цәырасуа, агагақәа реиԥш ахышәқәа ирыдубалон, рԥынҵақәа аборашәқәа ирывҵыҳәҳәон: «Иреихсны, алажәқәа реиԥш ишьтәуп! Икнаҳатәуп!» — зны-зынлагьы аҵуанқәа рҟнытә иааѽлон абасеиԥш иҟаз абыжьқәагьы,

— Шәласы-шәласы, ииш шәарҵ аԥсахцәа, егьа жәузаргьы, ишәыхьҙеит! — рызқәа ашәақь ԥынҵа адыргыло рыбжьқәа рдуны ирыцәҟаауа инарцон апартизанцәагьы.

Галиа ианакәзаалак Даҵикәа иааигәа агылара бзиа илбон. Уи изқәа аҟьаҟьара дкыдыԥшыло, ма, ауапа ажәѽахырқәа реиԥш иԥеаҿеаҙа иҟоу ижәѽахырқәа лыҿрыҵакуа данныҟәо, аҒба дҵоушәа лхы лбон.

Уажәгьы, аколонна аханы, Василигьы иаргьы наҟ-ааҟ дрыбжьагыланы, иахьа ашьыжь, ажәа ахҳәааны Даҵикәа илиҵаз автомат даҵаҿырбо днеиуеит.

— Васиа, ииаг, иумыздоит, ужәѽахырқәа ухьуеит мшәан, — Галиа уажәы-уажә, Васили ижәѽахыр иқәу апулемиот агәыцә даахьынԥашалоит.

— Мап, ишыласу быздыруам ауп Галиа, абыржә иааусышьҭыр, есс, аԥша иаасымхны иагоит, аа быԥши, — ижәѽахыр ҭыпсаақәа наҵакшашәа иѽышьҭирԥоит Васили, аҟаҽыхәа ицҳауа ижәѽахыр иқәу аихаҙа.

— Уеизгьы-уеизгьы!

— Мап, мап!

— Суҳәоит, Васиа.

— Ус анакәха, «аҵҟәацәа» брывагыл, — Васили даайасны иҵыԥ Галиа илиҵоит.

Ашьапышъҭыбжьқәа ирылԝны иуаҳауеит ахәцәа рықьбжьқәа, рыҕызбжьқәа. Еидарак иатцам аҙәгьы дубом: инаргоит иахатәи рқәыларҽҷы иргаз апулемиот дуқәа хпа, анапылатә пулемиотқәа, иашьыкьла апатрон, асакасақәа ирну ахәцәа…

Амра акыр аҽԝышъҭыхны, ашәахәақәа цаҳә-цаҳәо аҧсабара зегьы аҽалартцәаны иҧхон, урҭ, рхатәы ԝны — рыбна адырԝегьых ршьапы анныладыргылоз.

— Иҧшәырты ҳԝызцәа! — акоманда ҟаитцеит Зыхәба, абна ианнылагыла.

Апартизанцәа «итҟәаны» иааргоз инарыдибаҳәалан, аҳәызба зҧыхьашәаз, иара ус напыла, знапы ҭацәымызгьы хапыцла, аттаҳәа рԝызцәа аапдыртит. Зегьы еихәлаччо рнапқәа рымибахуан, згәы ҧшааҙаз ҧьоукгьы игәыдеибаҳәҳәало игәыдеибакылон.

— Ус иаҳа еиҕьуп, — иҳәеит Зыхәба Парфинчук дааидгылан.

— Хымпада! Ҳаҭҟәаны ҳаргеит, ҳаршьит ҳәа рдыруазааит — зегьы ҳҭаацәароуп… Иажәа намгҙакәа иҽааникылан, «сара изысҳәарызеи, шәара ижәымдыруеи», ҳәа аанарго, Даҭикәа дԝеиҽаҧшит Парфинчук.

Амза гылаанҙа акыр аԥьа рбеит апартизанцәа. Аха, изывҧытцуаз абна амца аркуа, ишам-шамуа ажәԝан иаатцалаз амза, кәара лашәыкгьы ԥьара иннамыжьт уҳәаратәы аҧсабара аарлашеит. Абыжь-ду ҭахәаҽҙа ацәажәара иаҽын абна, зыгәҭыха зызхара иззеибымҳәо аҭыҧҳацәа реиҧш еибархәыҵ-хәыҵуа, еиваԝуа инеиуан акәарақәа рыцәқәырпақәа.

Адырԝаҽены шьыжьымҭан, ианцоз излацаз акәымкәа, даҽа мԝак ала иахыкәшаны, рлагер аҽы иааит апартизанцәа. Иргаратәы иҟамыз ахәцәа шаны, зыгәра ргоз акыҭауаа рыҟны ишьҭарцеит. Уаҳа имҧшҙакәа, ажәжәаҳәа рҽааидыркылан, рлагер ныжьны, амраҭашәареи аладеи иахьырбжьанакыз ашҟа рхы рханы идәықәлеит. Урҭ уажәы ицон, Казакови дареи еицәажәаны излаҟаз ала, Налибоктәи абна иазиаша.

Иныҟәеит ҽенак, ԝымш. Ԥхынран, аҙмахқәеи, аҙиақәеи, акәара лашәқәеи, иара Белоруссиа атәала, ахаҽы илеины ишыҟазгьы, аныҟәара даара иуадаԝын. Амаҭ адаҕь шацәцәауа еиҧш ушыҽаа-ҽаауаз улбааздоз аҙмахқәа рацәан. Уахынла, мԝала иныҟәон, ҽынла — бнала. Ԝынтә анемеццәеи дареи еиҽаҳаит, зны аполицаицәа ирылаҳаит, аха бҧьар ҭмырҟьакәа, ахьатцшьа рҽақәыршәаны ихьатцуан. Ҷыц ирыланагалаз рԝызцәа ҽыццәа зегьынҧьара агәымшәареи ахатцареи аадырпшуан.

Хәылпԥазык, ргәырҿеанҙамкәа, излаз абна аанҵәан, амшын агәы еиԥш иказ-казуа дәеиужьдук инықәгылт. Адәеиужь анаҙара нахьхьи, зыԥсы ахәага аарла илеи-ѽеиуаз амра ԥсада иадубалон, ааԥынтәи акәыкәбаақәа реиԥш иԥсаҟьаны адәы иқәԥсаз хыбраҟәак.

Рышьҭахьҟа игьежьны ԥыҵк инаскьан, Зыхәба дымԥшҙакәа аԥшыхәцәа дәықәиҵеит. Аԥшыхәцәагьы саатк аиҳа инымхакәа ихынхҳәит.

Уи Куль ақыҵа акәын. Ирықәшәаз ажәхьча ҭаҳмада излеиҳәаз ала, мчыбжьыкгьы ҵуамызт, зыҵра ԥжәаны ипылы-пылуа рқыҵа иалажьыз анемеццәа алҵны ицеижьҭеи. Амала, иахьцаз, насгьы урҭ араҟа хықәкыла иззыҡаз ҳәа аҭаҳмада акгьы издыруамызт.

Ивенец ақалақь ааигәан, ақыҵақәа араҟа иаҳа ихтын. Уажәраанҙа ироухьаз аԥшыхәратә дыррақәа излархәоз ала, анемеццәеи аполицаицәеи абраҟа иаҳа тәарҭас-гыларҭас ирыман. Аҕа иҷамҳар ада ԥсыхәа шыҡамызгьы идыруан Даҭикәа. Убри аҟнытә, иҙбеит, абри аухаҵәҟьа, ҷыц ирыланагалаз зегьы, апартизанцәа ҭоуба дирурц.

Ацәылашьцара иаҷын. Аҙлагара ачарыцқәа шахәлаԥсо еиԥш, иаааиԥмырҟьаҙакәа ауаатәѽса рыԥсҭазаара зыхәлаԥсоз аибашьра ауп акәымзар, аԥсабара сиршәақәа иԥшҙан, ихаан: аԥсуа хәышҭаара аиԥш иԥхаҵәы-ԥхаҵәуа ишьҭаз адгьыл ачашәфѽы ахышәшәон, анапы ԥшқа ду угәы иқәшьуа, агәадыҳәа урҵысуа уарцәон абна, иҵаулан, иҳаракын, угәы шьҭнахуан ажәѽан, уи зқьы ҭыпҳа-бла иаҵәала иааҟәымҵҙакәа иуалацәҟәуан. Аха, зны-зынла аԥша-лахьеиқәҵага иаанагоз ахәшәфѽи ашьафѽи абарҵқәа зегьы бжаны иҟарҵон.

Абасеиԥш иҟаз ахәылпаз азы, Даҭикәа Зыхәба, наҟ-ааҟ еиҷаԥшуа иааиргылоит, аханатә аахыс амца ицалагылаз апартизанцәеи ааигәа рхыԥхьаҙара иацлаз рѽызцәа ҷыцқәеи. Аҷыццәа аҙәаҙәала иалҵны, рыԥсадгьыли, рыжәлари, рѽызцәеи ҭоуба рырҭон.

Раԥхьа даалҵит Семион Парфинчук. Уи апионеррахь ирыдыркыло ахәыҷ иакәын дзеиԥшыз: иблақәа ԥхашьон, иҙамѽақәа ҟаԥшьын, изнапык игәыдҳәалан, егьи инапала илахь иақәнаҳәалоз аԥхҙы ирбон:

«Сара, Асоветтә Социалисттә Республикақәа Реидгыла иатәу ауаѽы, — иаацәыригеит Зыхәба, ицҳәо иҷынеихеит Парфинчукгьы, — абелорусс жәлар фырхацәа рԥа иаша, ҭоуба зуеит, анемец-фашистцәа мпыҵахалаѽцәеи апалачцәеи рҟнытә,

сыжәлар рхы рақәиҭтәразы, сымч-сылшеи сыԥсҭазаареи акгьы сшамеигъауала. Иара убасгьы, сабԥьар шьҭасҵараны сыћам, сара сбелорусс дгьыл аҕа ԥышәмыцкьа ишьапы ыкәгыланатӡ.

Сара ҭоуба зуеит, скомандирцәеи сначальникцәеи иаасырҭо апырказкәа зегьы, ажәаҳәарада, снавала-аваланы акәымкәа, ишынасыгъо ала, ар рдисциплинеи аибашьра амаъеи сыбла аԥыц еиԥш ишысхьчо азы.

Сара ҭоуба зуеит, ирблыз ақалақьқәеи ақыҭақәеи, ҳаҳәсақәеи, ҳхәыԥқәеи, ҳанацәеи, ҳабацәеи рзы аҕа иќны сшьа шҭасмыжьуала, иаааиԥмырћьаъакәа, насгьы ԥьара акы аҽаԥхьа схы ламырћәъакәа, ианакәзаала, иахьакәзаалак, сымшәа-смырҳа, рыцҳашьарак ҳәа ћамҵаъакәа, анемец акупантцәа шынсырҵәауала. Сара ҭоуба зуеит, иахьынъазалшо схы самеигъакәа, активлаҵәћьа Ар Ћаԥшь сышрыцхрааула, убарҭ срывагыланы, афашист палачцәа иахьаасыкәшәалак ишынсырҵәауала, иара убри алагьы, ашьаарҵәыра ҳзаазгаз афашистцәа иаарласъаны, насгьы инагъаъаны рыкәцћьаара шалсыршауала.

Сара ҭоуба зуеит, аҕа бааԥсы сшиҽагылоу сҭахароуп акәымзар, схи, сҭаацәеи, с-белорусс жәлари, ашьаћәада зымћәыҵашу афашизм тәыс ишасымҭауала.

Сара сѡызцәа-апартизанцәа рҽаԥхьа сгыланы иќасҵаз аҭоуба шҵабыргиашоуала снапы аныслоит, сыԥсы ҭанаҵы еилазгарангьы сыћам.

Амала, сара сыԥсыҽереи, сшәаргәындареи, ма ԥьара разћыдараки ирыхћьаны, сҭоуба еилазганы, сыжәлар ринтересҟәа сыпсахны сћалозар, усћан, абарҭ сѡызцәа шәнапаҽы хьымъгыеиқәаҵәаала сҭахааит!»

Абас, ацәылашьцара инаркны чаннъа, абна итԥуан аҭоуба бжьы. Усћан, апартизанцәа иаарыкәыршаны, ԥсы зхоугьы, ԥсы зхамгьы рлымҳақәа кыдҵаны иъырѡуан. Ачыр-ҷырра иаћәыҵит аҵарақәа, рызхара еибашьызшәа иааиқәтәеит абыгьқәа, ицәеит аҙымѡасқәа, акәарақәа, аҙиақәа. Акзаҵәык, еиқәтәашьа змамыз аԥша-ћәанда шьҭиааны, аҵлашьапқәа иныры6жьыс-аарыбжьысуа, ишаанагац иаанагон, ахәшәыбли ашьеи рыфѡы.

Уаххьа аныр6а ашьҭахь, ашьауардын ашьапхыцкәа реиԥш, здацкәа ырхәаны. анышә иаларԥа ахыкә иқәгылаз аԥь аҵаћа еизеит апартизанцәа рыштаб аилазаара.

Абраћа, аѡымштәи рыхҭысқәа ианрылацәажәа, ахәшьарақәа анрырҭа ашьҭахь, апартизанцәа ркомиссарс дыкәдыргылеит

Васили Иаковлев, ҽыц ирыланагалаз апартизанцәа ркомандирс дҟарҵеит Семион Парфенчук.

Аҵхагәҭаны, апартизанцәа адырԝегьх рԥырсал шьҭырхит. Урҭ, Куль ақыҭа армарахь ала иианыжьны, иаха изыцәшәаз адәы иаваҵаны игаз амԝа ианыршәланы аԝада идәықәлеит.

Аныҟәара цәгьашәа имариан — арезинеи аихеи ицәдырҵәахьаз амԝа ианыжьлан, акартош-чашыла еиԥш зышьҭыбжь ухаԥыц ыҵнарԥсаауаз асаба ҟәымшәышә.

Ашара иацшанхарц иаҽыз амза иарлашон, ахәышҭарафԝы зхышәшәоз адәы, арҕьарахь, ашыкьбыжь гәышьҭыхгаха, мшынҵас изазон ииазлыҵыз абна.

Апартизанцәа ҽымҭ, ашәшьыра рҽыҵакуа инеиуан. Амза есааира иԥштәыдахон, ажәԝан ҵыккон. Аҭынчра аарла иаалԝуан арбаҕь ҽҭыбжьқәагьы.

Раԥхьа игыланы инеиуаз ркомандир дааҭгылан, ихсаала ааҭганы ифанар алашара ақәырԥхо днахәаԥшит.

— Боровики ақыҭа, — иҳәеит уи ихагылаз дԝарыҵаԥшын.

Урҭ рҵагылазаашьа азхәыцхагьы рмаҙакәа, аҭынчра хылагәыла еилаҵо, акаршәра иахибаҳәа рҽаархеит ахысбыжьқәа. Зегьы аагәыԝ-ҽыԝхеит, асеиԥш аҵагылазаашьа аныҟоу ишыҟалалац еиԥш, забҧьарқәа аазырмазеизгьы дубап.

Раԥхьаҟа, наҟ ихараҙаны, иҟалап иара Боровики ақыҭа иахыгазаргьы — ҧьоукы аидԥсылара иаҽын.

— Шәыҽшәырхиа, — акоманда ҟаиҵеит Зыхәба,

— Аԥшыхәцәа аԥхьаҟа идәықәҵаны, даргьы хара-хара инарышьҭалеит.

Ахысбыжьаҽы ахрақәа ирԝызоуп акаршәрагьы, цәгьашәа ауаԝы дажьоит: уажәы-уашьҭан иахьеиларҵо снарылагылеит шуҳәо, уара унаскьацԥхьаҙа иаргьы наскьо — уаркароит.

Аа уажәы-ушьҭан, ицон апартизанцәа абна аган рҽавакуа, рҽырмазеины. Акаршәра кьакьамсеԝ иадҧоз ахысбыжьқәа маҷк иԝхаланы, нас, анахьгьы-арахьгьы рҽыртло, ашьыжьтәи аҳауа ссир раԥцо ишырԥылац ирԥылон.

Ишеит. Ахысбыжьқәа иаҳа-иаҳа еихсыҕьуа иалагеит. Анаҟә иаҵәара аԥштәы змаз аҵәыҵлашара иналаҙыз аԥшыхәцәа рхабар ыҟамызт. Ус, абыз ҟаԥшь еимҽаԥаҙа иԝаҵкьаз амца, ихараҙаны, абна аҭҙамц иаҵәа инадырбалеит. Ахысбыжьқәагьы маҷмаҷ иааихсыҕьын, иууаҙа иаатынчрахеит.

Абри-абри ауп ҳәа, аҳәгьы акы издыруамызт. Усеиԥш иҟоу аҭагылазаашьа ауаҩы дарлашәуеит, дардагәоит, дԥаҟь-чаҟьуа дықәнархоит, аԥаҟь-чаҟьра — ашәаргәындара аҟазшьа ҷыдақәа ируакуп — ушәаргәындоушәагьы уҟанаҵоит.

— Шәаагыл! — ҭынч акоманда риҭеит Зыхәба.

Иҟарҵарар, игәыҩ-ҷыҩҳа инеиуаз апартизанцәа, абна рыҽнылакны иаагылеит.

Абна иадырбалоз амца есааира аҽеибнаҭон, иҭнаҳәауаз абызқәа, аҽееиларша алҩа иалҵәраа, ажәҩан ихәнарц иаҷын.

Дхынҳәит аԥшыхәцәа руаҳәы. Уи иҳәеит, иацы хәлаанҳа Боровики ақыҭаҷы афатә еизызгоз анемеццәеи аполицаицәеи, ианыкәҵшаз аламҵалазы, иахьаанагаз уаҩы изымдырҳауа, бџьарла еиқәных иҟаз гәыԥѿык ауаа шрыжәлаз. Згәызҽеанҳамкәа изқәылаз аҕа акыргьы деилыршьаазаап, аха, уи, хыԥхьаҳарала дшеиҳаз еиԥш, ашьҭахь, аԥыжәара иган, урҵ ауаа хыбрак иѿнеицалеит. Абраҟагьы ҕәҕәала еибашьит. Урҵ аҕа данырмыхәаҳа — изыѿналаз аѿны амца ацреиҵеит…

— Нас, уажәы иабацеи дара? — дҵааит Даҭикәа, иԥсы игәы икылаханы.

— Ивенецҟа рхы рханы идәықәлеит, — наҭеикит аԥшыхәѿы.

— Излацазеи? — даалҟьаны дҵааит Хариташвилигьы.

— Машьынала, мотоциклла, рыԥсцәа еиԥхьытта адәы ишыкәжьыз, — даақәыԥсычҳаны инациҵеит аԥшыхәѿы.

Амца зықәҵәашо изкыз аѿны, амажәа еиԥш еимытта аилаҳара иаҷын апартизанцәа уа ианнеиуаз. Уи амца ацыфа аиуцыԥхьаҳа, иаҳа-иаҳа аҽеырҵбааны игылон, цәқәырԥа-хәашьҵас зҽеиларҳә, ацԥхь зцрыдды ихалоз амца ааигәа унанашьҭуамызт, ухуҷы ыкәблаа иагон.

Апартизанцәа шаацәырҵыз аиԥшҵәҟьа, ахьшь агага ашҵа иқәызбааз акәҷарақәа реиԥш иныҵаба-аатаба ицеит, уажәраанҳа игәжәажәо аѿны иавагьежьуаз анхацәа.

Апартизанцәагьы, азныказ, иаҳзырцәозар ргәахәын, иааилагьежьит, аха узматәаз, зхышәқәа амцабз ркылҟьоз аѿны аԥшьҭҳамцкгьы ныҵакьыҷын, рҽеиқәпса ақьоуқьадра иналаҳаит.

Аѿны былуан, аха зыԥсы ҭоу аҳәы далабылуеит уҳәо иҟамызт.

«Оумашәа иубаша, — дхәыцуан Даҭикәа, илахь инапы аԥыракны амца далаԥшуа, — бџьарла ианырмыхәа, амца роурыжьзар, џьара аҳәы даадәылҟьангьы ишԥаҟамлеи, амца ҳкындаз ҳәа иԥшызма?! Ааигәа-сигәа аҳәы дкамҳаит, аҳәы иҷызбжьы мгеит…»

Азныказ, апартизанцәа ирыцәшәаны ишәаҟьаз анхацәа, ихраа-зрааруа ацәырҭра иалагеит.

— Ои, иаларблит, ои, иаларблит, арҭ агыгшәыгқәа, арҭ ауаҩжьыфацәа, ои, ои, ои, ои, сыбла иабо закәызеи! – давагьежьуан, зегьы рҽанырзозгьы, имцакәа иаангылаз аҭакәажә.

— Сан! — Даҭикәа аҭакәажә даалыдгылан, лыжәҩахыр ҭыпсаақәа инапы нарыцәкшәа, иҩыҭра даатцеикит. — Изусҭада иалаблыз, ишпаҟалеи?

Аҭакәажә лхы ҩышьҭылхын, лпынҵа хашәшәала дыцәпшны, акыраамҭа дихәаҧшуан.

— Иара уара узусҭада? — дҵааит аҭакәажә, лҿы акҵырақәа ирывҵаланы инеиуаз алаҕырз лнапы азқәала ирыцқьо.

— Спартизануп! — наҭеикит уи имзаҳакәа.

— Апартизан захьзу ҳара иаҳтәу уаҩыми, сыҷкәын?

— Нас ишпа!

— Урҭгьы партизанцәахарын. Иахьа ашамҭазы, ажәҩан иалҩрызшәа сыҩны иааҩнаҳаит... Аа, сыҩны ахьгылоу, — лнапы қыцьқыцьуа иналырххеит уи, ақды еихаҟәа дуқәа ирылхны иҟаҵаз аҩнылаҟә ашҟа. — Сымацара заҵәык сахуп, аха аҳәгьы сиеицәаҳам, сыҷкәын. Ари аҩны зтәыз нҵәахьан, ахала игылан, — лнапы ус ишьҭыхны ишылкыз даахьаҳәын, аиқәыбылра иаҿыз аҩны иаақәылкит. «Ҳара анемеццәа зшьуа уарун» иҳәеит руаҳәы, сшәаз ҷьышьа... «Бымшәан, ҳан, бымшәан!» — сдыршәыркьрацы иаҿын егьырҭгьы. Имлашьуан, исымаз зегьы рыстеит. Ишгылаз ажәжәаҳәа акрырфан, рхәы рҟырҟы илыбаанҳа, ишааиз еиҧш индәылеибаҳәа ицеит... — ҧытк лҿааныл кылт аҭакәажә. — Нас — ахысбыжьқәа, ҳгәы згахьоу ахысбыжьқәа. Сара аҳәгьы сицәшәаҳом, сыҷкәын — ахьышәт ҳәа сҿеилаҳәаны саадәылҟьеит. Амҩа абжара ааҩысшахьаны, ахысбыжьқәа сара сышҟа иаруа иалагеит. Сыблагьы мҟәысит. Ус, ирышьҭаз ирҿахысуа иласывҟьеит исҭаз аҷкәынцәа. Ишиашаз аҩнгьы иҩналеит, — адырҩегьых лнапы налырххеит аҭакәажә, арацәа еихәылшаруа иахьеиқәыжьыз ашҟа.

— Илҳәо иашоуп!

—Ҳала иабеит!

– Иалаблит, иалабыл! — аҭакәажә илҳәаз иацдыргызуан зегьы.

— Шаҟаҩ ҟаларыдаз? — уажә иаҳа зымпахь уназышьҭуаз амца дазаарагәахо дҵааит Даҭикәа.

— Фҩык ыҟан, — аҳәы илцәиҳәар ҳәа дшәозшәа, аҭак ныҟалҵеит иваҧало инеиуаз аҭакәажә.

— Сара аҙәгьы сицәшәаҙом, сыҷкәын — ишаашналаз испҳьаҙеит, нас индәылҭаанҙа рыбла сыхпшылон: рцәеи-рыбашьи еикәыршаны ишыҟазгьы, рыблақәа амца рхын… «Бымшәан, сан!» — иҳәахит реиҳабы, ашә ианынхыҵуазгьы — уажә сшәаны сқыцьқыцьуа срымҵагылоу цьушьап… Сара аҙәгьы сицәшәаҙом, сыҷкәын, — зхы алада ирха зҽеыкнаҳаны, иааҟәымҵзакәа иҷырҷыруа алса-ҵыс еипш дҷырҷыруан, дҷырҷыруан аҭакәажә. Уи, зны Зыхәба иапхьаҟа диасны, ауасҭа иҧыраҳәа еипш дааипҧыраҳауан, нас — иармарахь, ашьҭахь — иарҕьарахь. Сара аҙәгьы сицәшәаҙом, сыҷкәын…

Ашьны ахырпақәеи ауасхырқәеи ракәхап, макьана аҧыр-ҧырҳәа ирыкәҵәашоз амцабз еиқәымтәацызт? Аццышәхара иаҽыз ашьны иакәшаны игәарҭеиг Даҭикәа ишьызцәеи иареи, инеины иалапшит, аха уашьытәышьсак имҭа-ишьҭа цьаргьы ирымбеит, цәыббылфшьыкҭьы рпынҵа инҭамсит. Арахь, ишышьналаҵәҟьоз ҳалала иаабеит ҳәа игылоуп анхацәа, ишышьналазгьы збеит, ишдәылмҵызгьы здыруеит, — ҽеиқәкышьа лымамызт аҭакәажәгьы

Боровикиаа рзы ажәа — апартизан, иҽыцу ажәамызт. Урҭ рхаан ирымбацыз абарҭ ашьауцәа рзы иапырҵон алегендақәа, афырхаҵаратә ашәақәа, алакәқәа. «Ишәаҳама иҟалаз!..» абас акәын зегьы ажәабжьҳәара ишалагоз, аха, уи нахыс, досу ишилшоз атәышьақәа ахаиргылон, анапы-ашьапы аҵаиҵон, исахьаиркуан. Аира иаҽыз аҽаҧыцтә ҳәамҭа ҽыцқәагьы, дара ажәытә ҳәамҭақәа рҟны еипш, аҵыхәтәаны — ахәахәа аҵкьыс аиаша аиааиуан, ацәгьа аиҳа абзиа апыжәара агон.

Анду Ирина — иара уажәыгьы Даҭикәа иҽагьежьуа ицуаҭакәажә (ус ауп ишлыпхьо) алакә ада даҽа жанрк лхахьы иаалгаҙом. Уи, ашәҟәышьцәеи ҷьоукы-ҷьоукы ажәабжьҳәашьцәақәаки, зны ихәыцны, нас инатәаны ишыршуа, ишырҳәо еипш алакә апҵара, ҧхашьара дуны илыпхьаҙоит. «Иҟан, инхон, ма иҟан еицииз быжьшьык аишьцәа», ҳәа макьаназ лхаҽы имиц ллакә дналагоит. Нас, ашәишәикәтаҕ еипш акан зҽықәҳәҳәы, зпынҵа хашәшәала хәыҷқәа хаҵааны илыхәапшуа ахәыҷқәа аашьҭпааны, даҽа дунеик ашҟа илыманы дцоит.

Анду Ирина уажәы ааигәа лакә ссирҙак апылҵеит. Боровики ақыҭаҿтәи акритик Мишка Софонов, даҽакала иуҳәозар — Мишка «Ауасҭа» излеиҳәо ала, анду Ирина лырҽиамҭақәа иреишьаҙозаргьы ҟалап.

Алакә азкуп Боровикии Судаевичеи ақыҭақәа рыбжьара, абна иаҵәа ашәшьыра иҵаианы ицәоу аҙиа. Анду Ири-

на ахәыҷқәа изларалҳәаз ала, еициз шәҩык аишьцәа-апартизанцәа абри аʒиа аҵаҟа инхозаап. Урҵ иахьа хәлаанʒа, аʒиа аҵаҟа ирызҵагылоу ажьиракәа рҿы раҳәақәа рʒрыжәуазаап. Нас, амза акәапаҳәа рашҭа ишынҵашәалак, аʒы иҩалҵны, ажәҩан агәы кылжәжәа иқәызҵаз, адгьыл ашьа-шьҭақәа анпыҟҡала ианызҵаз раҧацәа иаарылагьежьны, рыхқәа хыҵәҵәа инышьҭарҵозаап…

Ахәыҷқәа ираҳахьоу лакәк иаларҵозаарым абри алакә, лара анду Иринагьы уи аҳәара амалахазгьы лгәы ԥнамҵәозаап.

Уажәы, анду Ирина, Зыхәба адиутантс дирҭазшәа дивагьежьуа, дахьицугьы, лхы иҭагьежьуеит, иахьатәи алакә алагарҭагьы: «Иҟан еициз фҩык аишьцәа…»

Ақыҭаҿы зшьамхы инанагоз аʒәгьы даанымхеит уҳәартәа, абри ақьаԥҭажә аҟны еизеит.

Ауаа еизганы ааигәа ирыламԥшыцыз Зыхәба иʒбеит, еилацәажәарак нарҵбааны имҩаԥигарц.

Даҭикәа ҵыԥх Старинки ақыҭаҿы данықәгылоз, хшыҳәара инеиз агәылахәыҷы иеиԥш, днапырҟәыҷы-шьапырҟәыҷуа, ииҳәара изымдыруа дықәхазҵгьы, уажәы, ибжьы рдуны аҿацаҳәа дызлацәажәаша имоуп: Маргарита Масиуковаи абду Филати иҟарҵо адырраҭарақәа, Геббельс ипропаганда ада даҽеакы змаҳац боровикиаа рзы изԥсыхәшамхарызи.

Абнеи акаршәреи ҳәаара рзызуаз, ахьаҵла быгь-ҟьаҡьақәа рыҵаҟа рҽеидыркылеит еизаз.

Даҭикәа днарылаԥшын, дааԥышәыррчеит, нас, аихацәыга ашьалашьын иаҿыҵызшәа, еикәарҳәы-еикәарҳәы иҿаз ижакьа инапы налишьит, «Шәгәы цаʒаны шәыҡазар акәхап?» — иҳәеит уи, ус баша ҟарҟҵрыцкьаарак аҳасабала. Аха ииҳәаз рмаҳаʒазшәа аʒәгьы ақәҿимҵит, зегьы рыбла ҭырхаха ишиҿаԥшыц иҿаԥшуан. Нас, иҩыҵра иҵакыз атетрадқәа руакы аахиртлан, даԥхьо иҿынеихеит…

Ишьҭахьала идҧхалоз амра, изқәа кылҵәаны иагон. Шәахәа ҟьалақәакгьы ԥхашьа-ԥхаҵо, зны ижакьа рыҽеналарԥсон, нас, ахьы цәыкәбарқәа реиԥш иалшәшәаны, бзиа иибоз анапҩымҭа зныз ақьаад рыҽенақәырԥсон.

Даҭикәа ҵыԥх уажәааны дызбаз абыржә дибар, амалахазгьы дидыруа дыҡамызт: аматәахшьыга иҵакнаҳаушәа акәын ижәҩахыр ҭбаақәа ишырхьынҳалаз иҳәагыршшаха ишәыз иблуз, илакыҵа наҟ иҵаҳацыԥхьаʒа, есааира зыҽезырхәоз иԥынҵа — ԥаса ашьауардын ац еиԥшызҵгьы, уажәы — уи ашьапхыц акәын

изеиԥшраз. Аха аапсара захьӡу издыруамызт — зхы намырԥәӡакәа, асакара иԥәланы ицо амахҿ даҩызан — мчыбжьык имфар, имжәыр изакәыз издыруамызт.

Уажәыраанӡа изԥәа кылзҭәоз амра, уажәы ихәнаны, ихагәҭа иԥәнарццеиаауеит, аха ажьаҵьырҩага аԥырԥы дкылсызшәа дшабаӡа дгылоуп — машәыршәа акәзаргьы ԥхӡык илахь иаақәнахәалом. Даԥхьо дышнеиуа, дааҭгыланы днарылаԥшуеит, даарыхәлаччоит, ажәақәак ныбжьаиршәуеит. Ус…

— Аҩыза акомандир! — Онуфри Бистров ибжьы илымҳа инҭасит.

Дымццакӡакәа итетрад неикәеиԥсан, даахьаҳәит.

— Аԥсцәа гылеит! — иҳәеит Бистров, даныццакуа ишихьлац аиԥш иҿы акуа, иаунашьҭуа.

Ишьҭахьԥа итәаз идмырбакәа, иаргәыцыста инацәа надикылан, ииаирҭәиит Даҭикәа — ухы еилагама ҳәа аанарго.

— Ихоумҭозар, аа, уԥшы! — днеиԥырҭшәа, аҩны еилаблны иахьышьҭаз ашԥа инацәа наирххеит Бистров.

Ашахта иаатҵызшәа рыбла ахьҭоу умбо арацәа иаганы, амачараб зыхьыз ауахьад реиԥш рҿырлакь ахәыз-хәызҳәа еимҳәо еилагылоуп фҩык арԥарцәа. Даҭикәа дырзааигәахо даналага иччашәагьы рузаап рхаԥыцқәа ҟәаш-ҟәашӡа днытҵадырԥшит.

— Шәабаԥаз, шәызустҵәада шәара?! — дҵааит уи, ибла иабоз ԥьашьаны.

— Нарцәынтә ҳааит!

— Ҳахьнеиз ҳрыдрымкылеит!

– Макьана шәыԥәра аҵанакуам рҳәеит.

Реимҳәара иалаҵаны, рыбжьқәа ааиларыԥсеит урҭ.

«Лиошка! Амыждаира, Лиошка!» — игәы иаатеиҳәеит Зыхәба.

— Сузымдырӡеи, аҩыза акомандир, сара зыкнаҳара уахьымӡаз Лиошка соуми! — адырҩегьых ихаԥыц ҟәашқәа аарԥшны, ирыкәшаны игылаз апартизанцәа днарыхәлаччеит Лиошка.

Ашьҭахь зегьы ауеилкаамхоз: анемеццәа аҩны амца анарартца, Лиошка иҩызцәа иманы, цаметла иҵачаԥаны аҩны аҵаԥа иԥаҵаз апогреб ашԥа дылбааны иҿеиҵәахызаап. Абна захаԥаны иԥаз анышәынҭражә еиԥш, ргәы аҩны ныкәблаа ицеит, даргьы, анемец ихымҭа иацәынхазаргьы, алҩа иахәаҿены иҧсырцаз аԥсык ауп иаарыгхаз…

Анду Ирина алакә азы асиужет ссирӡа лоуит, апартизанцәа ғәғәала изқәыӡбаз рҩызцәагьы рхыԥхьаӡара иацлеит…

«Аԥсы ихәы - абза ифоит!» — иааигәалашәеит Даҭикәа аԥсуа жәаԥҟа, иахьа аҕа ихазы еизигаз афатәқәа ааганы, апартизанцәа, раԥхьа ишьҭарҵо ианалага. Ақыҭауаа уахь инаргон: акартош, акәтаҕь, ахҷаҭ, аҳәашша, арҵәы, акакаҷ хыҳәҳәыла, ихгәарԥхагаха ирылагылан ѡбаҟа шҭоԥ ауаткагьы.

Апартизанцәа ргәырҕьара зынӡагьы аҳәаақәа ирҭытцит, боровикиаа рчеиԥьыка азмырхакәа, ашәҵеи ашьаҵеи еизырго ианалага.

— Валич! — дааиԥхьеит Зыхәба апартизан бырг.

Рнаѡсшәа зкьатеиах ԥцәааны иччоз аҳәсақәагьы ааиқәтәеит.

Валич дмыццакӡакәа, дтәаа-маауа, дахьыцәоугьы икәарианы имоу иоурыс шәақь аԥса ҵәызӡа ижәѡахыр ихшьны, Даҭикәа дааидгылеит.

— Игәаҟны иҟоуп, — иҳәеит уи, иԥаҵа азганк дықәлацәҟәышәа аҳәсақәа ахьгылаз ашҟа днаԥшын, — унацәа кылрҳәҳәаны идурбаргьы ачыхә-чыхәра иалагоит.

— Рымацара ракәхарым ус иҟоу, — Даҭикәагьы дԥышәырччо, алаф ааилихит Валич.

— Ҳаи, ушаҟәыҵра, сара ҭаҳмадак, — длацәырӡасын, даахышҷышт Валичгьы.

— Иудкыл! — инацәа наирххеит Зыхәба афатәқәеи ашәҵеи ааганы иахьышьҭарҵоз ашҟа, акы ԥхасҵахар уара узы исҵахуп.

— Ауаткагьы?

— Ауаткагьы. Уԥси унаԥхи шԥаҟоу? — иашаҵәҟьаны иҳәозшәа иҷыҟаҵаны дҵааит Зыхәба.

— Уи азы ацгәы саѡызами, — ашырҳәа аҭак ныҟаитцеит Валичгьы.

Аиашазы, апартизанцәа рыбжаѡык еилыҵны, ржьы маҷа-маҷа иаапшуа, реимаажәқәа ракәзар, рҷы раҳаны акәын ишыҟаз.

Анхацәа ирзеизыргаз амаҭәа, иара уаҵәҟьа иршеит.

Амра хыҵны, ааигәа-сигәа ажәѡан иаҵататаз аԥҭа ҷыҵ хәымбабылқәа ирылҷҷаны иԥхон, апартизанцәа абри ақыта анынрыжьуаз.

Урҭ ирыццарц еизаз жәеизаѡык рыҟнытә, Зыхәба хәѡык ирхынҳәит: ѡыцьа зынӡагьы иҭаҳмадацәан, даҷа ѡыцьа — абцьар дыркра акәым, амцажәла аажәга ҳәа рыгәра ганы агәылара иушьҭытәа иҟамызт — ихәыҷқәан.

Ахәбатәи — анду Ирина ллакәқәа ирықәнагоу ахәшьара рызҭар зылшо ҳәа иԥхьаӡаз Мишка Софонов — Мишка «Ауасҵа» иакәын.

— Иареи сареи ҳаицәажәахьеит. Ара дааныжьтәуп — зегьы ишраҳауа «дыззынҳажьуа» ҳәаны, — Кузма Лихардов дааины, Зыхәба илымҳа дынҭахәыҵхәыҵит.

«Аԥсыʒкѡы иѡыза харантә дибоит, уигьы иѡызак дибазар акәхап», — ааигәахәт Даҭикәа, аха ақәҷимҭит.

— Иахьи ушьапы? — дҵааит Зыхәба, ихьылааʒа игылаз Мишка Софонов дизааигәахо.

— Ахы алоуп, аха акгьы испырхагаʒам, исҭаххар абаагәара сахыԥоит, — дааҳәцы-мцит уи.

— Уиас арахь! — иимгоз рышҟа инацәа наирххеит Даҭикәа, — ахы қәыцмгʒам, аҵәы илоуҵар уҭахызар – зны уара иулоу улухроуп, — даахьаҳәын иҷынеихеит.

— Аѡыза акомандир, суҳәоит! — дгьаҵәы-ғьаҵәызшәа ҟаиҵан, дагьааиҷагьежьит, аха уаҳа дааҳәынгьы дихәамԥшит.

Адырѡауха апартизанцәа ԥхьеит, Ивенец ақалақь жәаверск реиҳа иацәыхарамкәа, аʒмахқәа зкәыршаны иҟаз адгьылбжьаха аҷы. Урҭ абас, уахык шаанʒа имыцәа-имтәа, аҭаҵәҟьагьы иҷагыланы имыкәԥацызт: икараха иҟаз апартизанцәа, адгьылаҷы алаʒахагьы рамраʒакәа, рыбжьы гәыԥҵәагақәа еиҵыхәхәа, рыбла иааҭапапеит акәыбырқәа. Рыбжьы ҭганы иҵәуамзт акәымзар, ԥсрак ахьыҟалаз уҳәарын — аҟьеѡчеѡ ҳәа рылахьқәа ианрыслак, ашьа ѡадшылон. Аʒәы ишьа аʒәы иҷататан, аʒә илырхыз даҽеаʒәы иларҵон акәыбры еихиаа ԥышәҵәызқәа.

Даҭикәа, жәаха боровикиаа ирҭаз амыркан харԥ ихы иакәыршаны ҷыцха даниагьы, ашшеи аԥхʒи рыла, ԥша кәармакгьы кылымшәауа ишьыхны ишәыз иблуз, аҽеыѡҳәа аʒаʒ еиԥш иалырҟьаны акәын ишьа шааргоз.

Галиагьы, макьаназ аԥьаԥьахара иахьымʒацыз лцәа-ԥшқа, мацәаз-мацәаз иѡеилбаҳҭаа-ѡеилбаҳҭаа иргеит. Уи, апартизанцәа рыматәакәа лыкәхәҳәаны дрымҵәахыр, аԥсынкәакәа зышьҭоу аҽеы еиԥш дшыѡуаз дынкаҳаны дыԥсуан.

— Ех, шәара, ан лыҷкәынцәа ԥшқақәа! — ашәи-қашьи реиԥш еилыхо еилаз апартизанцәа дырхыччон Лиошка. — Сара сеиԥш шәдақәа рдысны, шәшьа акәыбры рыцха акәым, шә-граммк зкуа ашприцҵәҟьа иазаамго иҵадыршәхьазар иабанʒашәзеиҕьыз… Аа, шәыԥши, сара сышҟа акгьы шықәымло, урҭ газаʒам, ачарыци ачахәҵәи еилдыргартә иҟоуп.

Аиашаз, раԥхьатәи акәыбрқәа, рԥыр-қьышә ҭәызқәа Лиошка иҙамҩа инадхыжәжәала ицазар акәхап, машәырнгьы, уаҳа акы иара ишћа иқәломызт.

Ус, апартизанцәеи акәыбырқәеи ҙи-маҭи реиԥш ишеикәшоз, цәгьала иаадыршеит. Ашьыжь акәыбырқәа хәыҷык ихьаҵит, аха уеизгьы, маҙа ицҳауа ала еиԥш иаакылћьаны, рхы дыдмырдырыр руамызт. Зылацәақәа ҭчаа абарбац зықәнаԥсазшәа еилбаҳҭаа иќаз апартизанцәа, еихәаԥшны иччон, алаф рылеибахуан.

— Акәыбырқәа иашоуп — ҳара ҳампыҵахалаҩцәоуп, аиааира ргеит, рыдгьыл рызныжьны ҳхьаҵроуп, — иҳәеит Даҭикәа, реидарақәа разқәынҵа еицырхәха ианаагыла.

Апартизанцәа абри аҭып еиуеиԥшымз ахьыҙқәа арҵеит, аха «Акәыбырқәа рыдгьылбжьаха» шахьҙыз иаанхеит, иара уажәыгьы усоуп ишашьҭоу.

Апартизанцәа Налибоктәи абна рхы ақәкны ишцац ицон. Ивенецтәи аихамҩа хәдаћа иианыжьны, Камень ақалақь хәыҷы иналаԥшуа илаҵсын, шьыжьымҵанк, Звежинец ақыҵа амҵаны, ԥсара мацараны инашьҭыз абнаҷы иааԥшит.

Заа раԥхьаћа идәықәырҵахьаз аԥшыхәцәеи дареи уаћа еиқәшәараны иќан. Аҙмахқәа ирхылҵуаз ахылҩа-ԥсылҩа акәу, иара ус анаћәа хчылазу — аапынрак еиԥш анаћәа хтәалан. Иара уи анаћәагьы, абажә ҙылач иахылҵыз алҩа акәын изеиԥшраз.

Амра гылеижьҭегьы акрааҵуазаарын, ахҭып еиԥш иќаԥшькылчхәыхәҙа, абна иҩахык ажәҩан хәашьы иалубаауан уи. Иаха шаанҙа аныћәара иаҷыз апартизанцәа, рыԥсы ааиҵаркын, какал ахьынҙаркуаз аԥшыхәцәагьы хынҳәит.

Урҵ иааргеит рҩызцәа ззыԥшҙамыз ажәабжь: Феликс Едмундиԥа Зержински иашьа гәакьа Казимири уи иԥҳәыс Лиуциеи рыќәшәазаап ақыҵаҷы иахьнеиз. Казимир арҵ шпартизанцәаз анеиликаа, ирыхәашаз ажәабжьқәа акыр реиҳәеит, рҩызцәа зегьы рыманы, иара ишћа имҩахыҵрацгьы дрыҳәеит.

Зыхәба идыруан ҙержинскиаа абри араион аћны ишынхоз, хыхь-хыхьла акәзаргьы, урҵ ргәалаћазаарақәагьы зеиԥшраз, аха асҵәћьа иаарласны еиҷаҳауеит ҳәа дыћамызт.

Уи, Иван Весницкии, Васили Иаковлеви, Леонид Хариташвилии, Кузма Лихардови, Иван Парфенчуки аашьҭихын уахь дцеит.

Ҙержиново ҳәа изышьҭоу аҳабла ианналагылоз, аҧсабара ҩ-каҵкны еиқәушәа акәын ишубоз: уажәраанҙа адунеи зегьы

зымпытцакны ихчылаз анаҟə, тлакашəара аҟара аҽɷышьтхны, амра ашəахəа ɷежьқəа азқəа иқəырпхо ихтəалан. Уи алахыс, тцыхəапҵцəара амаʒамкəа иҵыкка инашьтын аʒаʒа пҟышқəа зқəымбацыз акаршəра, аҭаҟəа-таҽарақəа, абна иатцəа.

Алегенда уаɷы Феликс Зержински ихəычра ахьихигаз аҳабла, иара ашьыжьтəи ашəапҵшь ахаҭа аипштцəҟьа акəын ишыпшʒаз. Апартизанцəа рхы напхьак-аапхьакуа акəымкəа, иаартны ʒержинскиаа рашта инталеит. Агəашə аҽеы дырпылеит уаɷы аукы, ииаигны, ицламҳəа иацтəараны илашьтыз ижакьа асал аипш иҵəырпсаʒа.

Уи, ипсшəаҳəара акəзааит, ишьаҽақəа реихгашьа акəзааит зегьы шəан, изан, иптҟан, ибла-ҟəыш гəытбаақəагьы иара убастцəҟьа итынчын, амшын иатцəа агəы каз-казра ухыпшылошəа ицауалаʒа унырхыпшылон.

— Сшəыхəоит шəхы ахышəымбаарц! — иҳəеит уи, урт иажəақəагьы акасыш икылхны.

Казимир ипҳəыс Лиуциа, қəрала иара иатцкыс дшеитцазгьы, акыр ажəцəа лыҟəнылахьан, аха ҳаракык, аамтала зны абзиааʒара шлымаз удырратə лыхəда тцҟəашаа, лнацəа-пақəа тхəаа-тхəаа.

Уи, аҳəынтқарцəа рҭаазшəа ауп дреихырхəаны апсшəа шралҳəаз Даҭикəараа.

Рɷыцьегьы рхырҽы ианубаалон аибашьра анацəа тыпқəа. Даҭикəа игəеиҭеит, абри ауаɷ тынч игəы шьаҟəаҟəала ишҭəыз. Егьа иҵəахырц иҽазикзаргьы, дыдраргамон, иааҟəымтцʒакəа илахьаҽы аҭрыс-трысра иаҽыз ада иатцəеи ацьуа аипш алеиɷеира иаҟəымтцуаз ихəда абаɷи.

Лиуциа иаҳа лхы ахылгозшəа ҟалтцон. Илҭаз асасцəа ишцарадамыз анылдыр, ицəырылгеит алитература аʒбахə, нас уахьынтə диасит амузыкахь, ажəақəак рхырҳəааит аҟазара егьырт ахккəагьы.

— Сеиҭеизшəа збоит, — лҳəеит Лиуциа, ахəхəа-хəхəаҳəа даақəыпсычҳан. — Сгəы аҵыҭəа ақəлеит, схы акəтаҕь аипш ишаҟəеит...

— Ҳабџьар кнаҳҳар, ароиальқəа аҟармаш рыҟənаҳхып, — Даҭикəа дааччашəа дɷагылан, асаркьа еипш уҽызнубаало игылаз ароиаль ахɷа ɷхьарҽены, иҟəашккараʒа иааптшуаз, аклавишқəа лахьхьынʒа-ɷахьынʒа инапы нырхьишьит...

Абри аҽены, Зыхəба иɷызцəеи иареи, ʒержинскиаа рҟны рацəак инымхеит.

— Ҳахьышәҭаху ҳаҟоуп, — иҳәеит Казимир Едмунд-иԥа, Зыхәба инапы ргәгәаны иаанкыло.

— Ирласны ҳхабар жәбоит, — наҭеикит Даҭикәагьы.

◦16◦

1942 шықәса ааԥынтәи аԥхынтәи амзақәа рзы, аибашьра зегьы реиҳа амца анакуаз аамҭазы, Налибоктәи абнаҿы рҿеизырго иалагеит, аҩа иигаз атерриториаҿы инхаз, аха уи ианымшәаз апатриотцәа.

Уахь инеиуан, уажәраанӡа: Заславльтәи, Жержинсктәи, Столбцитәи, Ивенецтәи, Радошкевичитәи уҳәа, араионқәа рҿтәи абнақәа рҟны зҿеидкыланы иҟаз апартизанцәа ргәыԥқәеи ротриадқәеи.

Нҵәара зықәӡамыз уи абна дуӡӡеи иаҵаҵәахны иамаз аӡиақәеи, ауаҩы джьаны дыздызпҳьалоз, нас азараҟьа цыра еиԥш зҿы дааҭаршәны дылбааздоз аӡырчрақәеи, цәгьалаҵәҟьа иакәшәон, иагьанаалон апартизанцәа рстратегиа. Иахьа уажәраанӡа, урҭ апартизанцәа, излаз абнақәа рҟны ирылымшоз, ирзыҟамҵоз, абри абна ду аҟны иҟарҵар рылшон. Абри абна ду, даҿеакала иуҳәозар — апартизанцәа рхан хьыҵәцара, еиднакылон рымчқәа, иарҭбаауан рымҿехак, иарманшәалон рнапхгара, ианаҭахугьы, ан-гәыблы леиԥш иагәыҵанаҳәҳәон, аб-гәымшәа иеиԥшгьы иахьчон.

Зыхәба ипартизанцәа, жержинскиаа рҟны ианықәҵ аҩымш рзы ахәылпаз, Березини Ислочи аӡиасқәа ахьеилалаҵәҟьо иныҿԥынгылеит. Ислоч ааиуан ихшьшьыла, аҵааҵла шьапышқәа инрыбжьыс-аарыбжьысуа, зыбзиабаҩ раԥхьа иԥыло аҭыԥҳа леиԥш иԥхашьаԥхаҵо.

Березин зыцәцәымҵа иҭагылоу арԥыс ишьа еиԥш еилашуа, ацәқәырпақәа атазчаз ҳәа еигәыдҵо, Ислоч иаԥыларц иццакуан. Иааилаҵәон аҩӡиаскгьы — арԥызбеи аҭыԥҳаи реиԥшҵәҟьа еизгәышьны. Нас, аӡәы еиҟәикәкәаар ҳәа ишәозшәа иԥыруан — Березин ауапа-хәылда аҳауаҿы иӡысуан, Ислоч ахцәгьы кьларуан — егьырҭ сыздыруам, аха, Даҭикәа ус акәын ахәлпазтәи ашәаԥшь ишалибаауаз.

Маҷк иҩаскьан, Березингьы Ислочгьы хазы-хазы ирырит. Уи нахыс верск инеиааӡа қыҵак, ма ҳаблак рԥылон, ауаа иаҳа

ирацәан, аԥшыхәцәа иҟарҵоз адырраҭарақәа изларҳәоз ала, анемеццәа уаҟа иаҳа иҽыкны иҟан.

Ожәшьҭа уахынла акәымзар, ас иаартны ҿынла ныҟәашьа амамызт. Зыхәба иҭахымызт абарҭ аҭыԥқәа рҽы аҕа иҽаҳар, дгәыѡ-ҽыѡны дҟарҵар, изызцоз абна заа илаԥшықәырҵар. Ус иагьыҟарҵеит — аамҭа акыр рцәыʒзаргьы, ʒаʒак рышьҭа анмырхалаʒакәа, лак ашыбжь мыргаʒакәа, Налибоктәи абна иазнеит.

Абна иалагеит, арахә ртәыѡа иарцәҳәхьаз ачыԥь хаԥарчқәа рыла. Ашаха амраʒакәа, урҭ зегьы рышьҭахьҟа инрыжьит апартизанцәа. Анаашоз, абҕанҵ мѡахәасҭа зҵагалаз абна лашьцара иныҵалт. Аштаб неиуан Хариташвили иотриад иашьҭагыланы.

Мра-бла зҭамԥхац аѡхаакәа ирѡызан амѡахәасҭа-па лакьлакьуа избжьаланы инеиуаз абна аҭʒамцқәа. Уажәы, аʒәаʒәала еишьҭагыланы инеиуа апартизанцәа, омашәаҵәҟьа еилыҕрааны ауп ишубо. Убла хыркуеит: иааҵәоу, ишьацԥштәылоу, иҷрыхәу аблузқәа, еиуеиԥшымкәа иʒаху акьаҷқәа, акителькәа, апилотка кьыбжытқәа, ахылпа барҵа-хьынҳалақәа, ажәытә шлиапа ҕаҕақәа. Абарҭқәа зегьы ирылубаауеит Галиа лхы ныҵырҟьа излаҵаку акасы-еицарса ҟаԥшьы.

Игәышьҭыхгаха, игәамч-ҭаҵагаха иубоит, апартизанцәа рызқәа икыду рабџьарқәа: арҕза ҭыфаақәа згәылҳәа илагоу апулемиот дуқәа ргәыцәқәа, рыгьежьқәа, анапылатә пулемиотқәа, ҳара ҳавтомат диск гьежьқәа, атрофеитә автомат цлымҳәа кьаҳәқәа, аурыс шәақьқәа, атапанчақәа, агранатқәа…

Урҭ ирыҵоу ауаа ракәзар, рхырҷқәа азԥагьоуп, иʒрыжәуп, хәыцра-шәкы ирыҵаҵәахыуп, гәыҕрала итәуп…

Аколонна ахы, зыбжак ʒырчраны, зыбжак хбарсҭаны иҟаз дәык аҷы инкылсуеит. Адәы рацәакгьы идуум, егьирахь абна иланамышьҭыз амра ашәахәақәа зегьы рҽеизганы абраҟа рыҽкарԥсама угәахәратәа илашоуп. Апартизанцәагьы иргәамԥхарыз акы рбазшәа рыблақәа ааиқәырҵеит, ргәырҽанʒамкәа алашара барақьаҭ ду ианналагыла.

Абри адәаҷы урҭ ирԥылеит, дара раԥхьаҟа идәықәырҵахьаз рыԥшыхәцәа зцыз гәыԥѡык аҽцәа. Урҭ Казаков иааишьҭыз ракәын. Ҽқәак макьаназ ргәамч шҭоу удырыртә аҕәра иацҳауа иахьгылаз икәашон, егьырҭ рҵыхәа ашьҭыхраҵәҟьагьы рылымшо, аарла амҵ аарҟәырцон. Аха урҭгьы егьырҭгьы неиѡымсрада, рԥырцәқәа апҟыз иаҵәеи аʒаѡа-шәҭы хыккәеи рылаԥан, рҵыхәақәагьы, аѡныргә иафаз аѡымсаг еиԥш ихырқәаԥны ихҵәан.

Ирыԛәтәаз апартизанцәа рыҵаҽырбон неиҩымсрыда зегьы рган иадыз ртапанчақәеи рыхәда ихшьыз рнемец автоматқәеи.

Абри аҽеынгьы, абна агәы иаханы хәылбыҽеханҳа ацара иаҽын. Ахәылԥазы, Казаков ипартизанцәа иманы дахьтәаз аҭыԥ аҽы инеит.

Казаков, Зыхәба иирдырит, иара иаԥхьа зпартизанцәа зманы уахь абнахь инеихьаз Степани Ивани Казанцеваа.

Зыхәба иҵоурых, ихы-иҵыхәа аҳәара иқәымшәеит, избан акәзар, уи уахь днеиааҳа Казаков, иҩызцәа ирзеиҵеиҳәахьан, ирдыруан. Амала, Даҭикәа, Рубежевичетәи ахҵыс анырзеиҵеиҳәауаз Ҟубантәи аказак Иван Прокофи-иԥа Казанцев, дгылац изымдырҳакәа ԥшьшьала дҩагылан, иԥаҵа-хыш ақәҳә инацәа иакәыршо, иԥьымшьқәа еихьыр-еиԥыр иҿаҵаны дизыҳҩруан.

— О це даа! — иҳәеит уи, Даҭикәа иажәабжь ҳәаны данаалга. — Абри ауп иан лкалҭ дыҵарцалеит захьҳугьы, — ибла-ԥыԥьқәа ацԥхь рхылдды, адырҩегьх ԥшьшьала днатәеит.

Еижәлантәын заҵәык акәымзар, Ивангьы Степангьы излеиԥшыз зынҳагьы имаҷын, араҟоуп иагьахьеибадырыз — аҳәы Москва ду иалиааз, иааҳаз уаҩын, егьи — Ҟубантәи акаршәрақәа.

Зыхәба иажәабжь анеиҵеиҳәоз Степан Алексеи-иԥа, зыҵаҟа итәаз аԥса ашьапы, иармарахь ала ихы надҵашәа, инапқәа игәыҵаԥса дизыҳырҩуан. Уи, Даҭикәа иажәабжь игәы ишахәоз, лоунытә дшеилнархуаз уазҳәоз, аимхәыц зхыҳәҳәыла, инкыдхала-аакыдхало иԥшуаз ибла иаҵәақәа ракәын. Егьирахь — рарґьарахь ала ииаҵәҟаҟараҳа ишьҭоу аҳиа аҟара дҭынчын.

Зыхәба ипартизанцәа иманы, Налибоктәи абнаҷы даннеи адырҩаҽены, инарҭбааны аилатәара мҩаԥыргеит. Аилатәара иалахәын ахгәыпкгьы ркомандирцәа, урҭ, рхаҭыԥуаа, акомиссарцәа, аԥшыхәцәеи аԥжәацәеи ркомандирцәа уҳәа, ирацәаҩны. Уаҟа иалацәажәеит досу рымчқәа заҟароу, гәҭакыс ирымоу, рпартизанцәа ргәалаҟазара зеиԥшроу, уҳәа, акы аанмыжькәа, акы еицәымҳакәа.

Аҵыхәтәаны зегьы еиқәышаҳаҭны ргәыԥқәа еидырҵеит. Ҷыц еиҷыркааз апартизанцәа рбригада еиднакылт хышәҩык инареиҳаны, бџьарла еиқәных иҟаз ауаа. Уи абригада командирс дарҵеит — аҩбатәи аранг атехник-интендант Иван Прокофи-иԥа Казанцев, комиссарс дҟарҵеит Иван Пиотр-иԥа Казаков, аҟәша ҷыда аначальникс — Даҭикәа Кәыгә-иԥа Зыхәба, апарткомисиа амаҳаныҟәгаҩс — Степан Алексеи-иԥа Казанцев.

Даҭикәа инапы ианырҵаз аус шуадаԝыз, ус унадыххыланы аҭып ишузыԛәымҵоз дацәымԝашьо идыруан. Аусутә рацәан: урҭ рылаԥш ааихмырсыӷьҙакәа аҕа игарнизонқәа ирхылаԥшлар акәын, еизгалатәын аҕацәа шаӄаԝы ыӄоу, абԥьарс ирымоу, асолдаҭцәеи аофицерцәеи ргәы алаӄазаашьа зеиԥшроу. Иара абри, апартизанцәа имԝаԥыргараны иҟаз аибашьратә ԥшыхәра адагьы, ақалақьқәеи, ақыҭақәеи, аҳаблақәеи уҳәа; рыӄны иҳаны ирымазар акәын агентуратә-ԥшыхәратә каҭақәагьы.

Урҭ рыла еилыркаалар акәын: иарбан архәҭақәоу зыӄны аус рымоу, урҭ рномеркәа, рхыԥхьаҙара, аеродромқәеи, ашьҭаҵарҭақәеи, арратә усбарҭақәеи шаӄа ыӄоу, ахыхьчагатә ргыларақәа иахьырҷу… Насгьы иҵалатәын аҕа инапаҵаӄа иҟоу араионқәа рҷы аполитикатә-економикатә ҭагылазаашьа зеиԥшроу.

Зыхәба инапаҵаӄа иҟаз аԥшыхәцәа ирдыруазар акәын, аоккупантцәа ауаа шындырҵәоз, ишдырҳәуаз, зыԥсы зҵиз аԥсахцәа рыла антисоветтә организациқәеи архәҭақәеи шеиҷыркаауаз. Аԥшыхәцәа лаԥшхырԥа рзыӄарымҵалар акәын амԝадуқәеи аихамԝақәеи. Рыхәнацәак реиԥш ирдыруазарц рыхәҭан, урҭ амԝақәа рыла имԝаныргоз ауааи аидарақәеи закәыз, изызкыз, шаӄаԝы, ма шаӄа ыӄаз…

Аилатәара ишаалагаҵәкьаз, Зыхәба иԥшыхәцәа ралԥшаара иҷазикит. Уи иалихит: Кузма Лихардов, Васили Иаковлев, Галиа Верховскаиа, Петиа Шалашников, Степан Чиж, Алексеи Угревич уҳәа, зегьы жәохәԝык рӄынҙа.

Апартизанцәа шьыжьы аахыс, тәамԝахә ҟамҵакәа, анышәтә ԝны хәычқәа рыӷаҵара иаҷын. Ԥьоукгьы, нахьхьи аҙиа анаԝс, иҟата-ҟатаҙа еилагылоу аԥсақәеи аҵаатԥлақәеи хыҵәҵәаны, мара-мара иааганы ишьҭарҵоит; ԥьоукых, ԥаса ажәытә, аихамԝа ыԛәганы игазшәа, абна агәҭа иагәылсны ицо ахәызқәа, наӄгьыааӄгьы акылҵәаны, акдеихаӄәақәа рыла аҭҙамцқәа хәынго, аҭуанқәа ҵӄьо, рхыбраԛәа ҟарҵон.

Даҭикәа иалиԥшааз иԥшыхәцәа иманы, иҟаҵаны изылгахьаз нышәтә ԝнык дныԝналеит. Аԝны ашә ҟьаӄьаҙа ишаартызгьы, ҳаԥык унытҵалазшәа иԝнылашьцаа, анышәаҙеи амҷаҙеи рыфԝы ԝнышәшәа, идагәаҙа акәын ишыӄаз. Ҳусура ҳзаӄәихишь, иҳаиҳәаришь ҳәа игәыԝ-ҷыԝҙа ауп даргьы ишьҭаланы ишнеиз.

— Нас ишԥажәбои ҳанхамԝа ҷыц? — илаԥш цӄьа еилнакааua ианааӄала, дычча-ччо даарылаԥшит Даҭикәа.

— Еиҕьу узыԥшаауам, — натҽеикит зегьы раԥхьа Лихардов.

— Ахацәа руахәама, — лхәеит Галиа, лыбжьы нытцакшәа.

— Иҟалоит аҳәса руахәамагьы, аҽыза Верховскаиа, — ихы налықәикит Зыхәба, — зегь ҟалоит.

Галиа иԥьашьаны, заб иқәцәҟьабжьы раԥхьаӡа изаҳаз ахәыҷ леиԥш, лыблақәа ҭырхаха Дацикәа дҽаиҭаԥшит — уи абыржәада, абас официалла длыԥхьо лмаҳацызт — «Галиа, Галиа, Галочка», ҳәа акәын енагь дышлыԥхьоз. Иаргьы игәеиҭеит Галиа дшыҟалаз, аха длыхәламччеит.

— Иҟоуп шәара шәыҽнутцҟа аԥышәа з.моу аԥшыхәцәа, — иаахцәаны иажәа дналагеит Зыхәба, — аха иҟоуп уи аус зынӡагьы иззымдыруа, иззҿыцу аҽызцәагьы. Шәара зегьы, иахьа нахыс, апартизанцәа блас ирхоу, лымҳас ирымоу, гәыс ирызҭоу ууауп — шәара шәпартизан-ԥшыхәцәоуп. Шәаргьы саргьы агәрагара ду ҳарҭеит, ҳҽызцәа рыԥсы ҳнапы ианырцеит. Аԥшыхәцәа еснагь аԥхьа игылазароуп. Иаҳҳәап, аҟәҟәаҳәа ԥьара иааиларцеит — еилкаатәуп иҟалаз. Дарбан уи ҟазцарц зыхәтоу? Аԥшыхәҽ! Апартизанцәа аԥсреи аӡреи ирыбжьоуп — абар уажәы-ушьтан рыхәцәқәа еибакны иааиҿагылараны иҟоуп — раԥхьа игыланы инеиуа дарбану? Аԥшыхәҽ! Аҕа иԥба ркит, уи ишьҭашәарыцо, — ихы-иҭыхәа деилкаатәуп — изылшарыда уи аус? Адырҽегьх аԥшыхәцәа…

Иарбан дцоу аԥшыхәҽы имоу?! Изеицәааӡарызеи, аԥшыхәҽы иԥсҭазаара арахәыц иахьынҳалоуп: иаҭахуп агәымшәара, аилҟьара, афырхаҵара. Ожәшьҭа ҳхәыҷқәам, — Галиа дналыхәаԥшын, даалҿаччеит Дацикәа.

Ларгьы лыблақәа разӡа иааҟалан, лхы лалырҟәит. Иагьа иҳәаргьы имаҷны иҳәазшәа игәы иабон, иҵегь, иҵегь реиҳәар, иҵегь ргәырҿаниҵар иҵахын. Акыргьы еидхалеит.

Анышәтә ҽны иҽнатәаз аҟәкыра хьыҥҭыҵь ашьҭахь, ахәылԥазтәи аԥсабара ласкәантраӡа, аҭашәара зҿазызкуаз амра ашәахәақәеи урҭ шьыжьы аахыс идырҭәоз амзашеи рыфҽи ахшәшәауа акәын ишыҟаз.

Дацикәа акыраамҭа дгыланы, амра зықәцә хнаблаауаз абна дахәаԥшуан. Нас, иавтомат ихәда иаахишьын, дыцаланы иҿынеихеит. Уи шьҭыбжьы рацәала иҵәын: иҵыҽуан, амҿаӡа иардагәоз ахьархьи аихеи рышьҭыбжь, здақәа зылаԥцәтәа, зҿеихыршь ишьҭалоз аҵлақәа ркаҳабжь, алафҳәара, аччара, ахаҳә иақәшәоз абаҳақәа рҿыжбжьы, аҭәыз-чызхәа адгьыл аӡа иқәҳауаз ақыдқәа рықьбжьы.

«Адацқәа аунажьҭуеит, аҕа изы ашәыр шҳамқәа зҽаларанӹ иҟоу аҵла, — дназхәыцит Даҭикәа. — Ус еиԥш иҟоу аҵлақәа иахьа ирацәаны еихаҳатәуп, еиҵааҙатәуп… Уи ииклакь имҟәыҵаԥжәо, иҟырҟы илаѡслакь зегьы шҳамны иҕрашәо, дзықәгылалак иҵабго, дзықәтәалак дрыдҷабло иаҳзыҟаҵар, уаха абри амра зыԥсы ацҭашәараны иҟоу, уаҵәы иангылогьы рбарын, иаарласны, аб иҷкәын дигәыҵаиҳәҳәарын, ан лнапы лыргьежьрын, иихьаз абзиабара агәахәтәы наҙарын, имицызгьы ирын… Саргьы Владик инап хәыҷқәа сыхәда иакәшарын, Софиеи сареи ҳшеицәажәо, акараҳәа иааҳаршаларын, Ница исзыҵәахны илымоу аҧьыԥьыхәа снацхауа, сашьцәеи ҳгәылацәеи срылатәаны, шаҟа ныҳәаҷа скрыз!..» — даатгылан, хәыцрала ихыхәхәо иҵәыз иблақәа нархигеит, абарҵ зегьы рырласра знапы ианыз ауаа.

Урҵ аҙәгьы дгәарҵо иҟамызт — иаци иахьеи зылѡаҵә кахәхәа иѡоузыжьҭыз анхаѡ гәаҟ иеиԥш, ажәжәаҳәа зегьы русқәа ирҷын.

Даҭикәа дзызцоз аҙиа ахыққәаҷы даннеи, иавтомат ахьибарҵаз ҧьара инкнеиҳан, иматәакәа ишәыхны аԥаѡ иныкәиҵеит. Раԥхьа асырҙ, нас аԥхҙы идырҙыфахьаз ишьапы хәхәа ҭыԥсаакәа рыҵа арчыхә-чыхәуан дызлагылаз ашьац. Ус, ԥытраамҭак дгылан, игәи-игәи еилаԥшуа, нас, Мҷышь аҙыжькәа руак агәы иатәа каз-казра дыхԥшылозшәа даакалан, дыпаны, дыхиаало хланҵы дынҵалеит.

Абар иҵуазеи, абас иԥсҭаҵагоу зык ацәқәырпақәа ицәаижьы иахьымсижьҭеи, инапы неиҵҳәа, ишиҭаху дымҙсацижьҭеи, зқәырха ҟаҵаны ажәѡан ҵаула даҵамԥшыциижьҭеи…

Акыр даныласкьа, дзышьцылаз Мҷышь ахаҳә шкәакәакәа рхаҭыԥан, абгьыжә ҭабааи аторф аԥштәы змаз анышә еиқәаҵәеи илаԥш иаатҵашәеит. Нас дымлаҙаҙакәа дааҳәын, аҵәыртҳәа дѡхәыҵҵәрааит. Аҙиа агәаҷыҵәҟьа днеихьан. Ус, уаҳа аҵа ишьапы ҭамыркьысҙакәа, зны жәѡаҭыхла дыҙсо, нас зқәырха ҟаҵаны дыхиаало, иҷеирхьуан.

Адырѡегьх ибла иаахгылеит ишьхақәа ршьапы иаҵѡыр, иқыҵа Уаҭҳара агәы еиѡшаны инеиуа Мчышь иаҵәа, уи аҙҭачқәа, аԥшаҳәа, уаҟа ицзызҳаз иѡызцәа: Амтуан, Арзамеҭ, Симон…

Ус акыраамҵа иҷеикәабон. Амра абна иавҵаланы, зынҙагьы аҷеаҙеит, инаҷалаз аԥша хәыҷы иҷнаршәшәоз абгьыц чымазақәа гьежьы-гьежьуа ишлеиуа, ицәа инахьысны, иԥеиԥеиуа аҙы рҷынхырпсалон.

Даҭикәа цәгьашәа аҙы дарааԥсеит — уи ҭынчуп, ахра ҭакнаҳақәа ирыбжьажьу асыршәы-хәаршы аҟара, ижәпоуп ачерни-

ла аиԥш, ууаигәа-сигәа ихыԥсалоу абҕьыцқәа уреиԥшха, аԥша нхыслар уаахпаа уагаратәа ухиаалазар — еснагь ицкьоуп, аха аҵа ушьапы шынҭаслак, ачернила аԥштәы змоу аʒы иаҵәа, алѡақ-ршьшьы иеиԥшха иааҟалоит.

Есааира иԥсыдахоз ицәа-ижьы, аʒы хьанҭа ахо ианалага, дааҳәын, изқәала дынхиаалеит. Аʒиа иахыкәыршаз аҵаатцлақәа, лаламбатәык рбазшәа рбыҕьқәа неихьшьуа, рхы хырҳәҳәаны, аԥҟышԥсыʒ еиԥш инаҳәы-ааҳәуа ршьапаҷы ʒҽызкәабоз арԥыс ихәаԥшуан. Урҭ рыбжьара дыбжьԥшны иибоз ажәѡан, акалеи ѡежь зҭыршоу ар рқәаб акәын изеиԥшраз.

Ус, афлыка амҳаԥқәа реиԥш инапқәа хагаланы иааиҵшьуа, аԥаѡ дазааигәахон. Уажәшьҭа сааизаргьы саанит анигәахәуаз дааҳәит: усҟан ауп ианидырыз, абри аʒиа, егьирахь иамаз аграқәагьы азмырхакәа, ихәаршны ишыҟаз — ихьыдшьшьы аʒы иʒааиалаз аԥаѡ хәымсҭра аҽылак, аҵыхәҵад иақәу аҟәына еиԥш ахы ԥшьыркцаʒа, ахәда ҭҳәаны, абыз ҭхәаа-ҭхәааауа аҽырхианы иԥшын амаҭ.

Даҭикәа иааицәымҕхеит, аха иҟаиҵои — аа, абар иааигәаʒаны иааиҷагылеит. Агәхьаа имкʒазшәа ҟаиҵан, аʒы зылкәкәаны илеиуаз ижакьа инапы алшьуа, иҽааирԥагьеит, амаҭгьы аҽаҵамырхакәа ахәда иаҳагьы иѡҭнаҳәеит, шҳамла ипахәʒа иҵәыз аҟаԥцә ҳаҭ-ҳаҭон, абыз еимҷаԥа иахьыкәкәаны илеиуан аиод-ԥхасҭа аԥштәы змаз ахәшә-хәынгара.

«Ҳы, аѡсҭаа уихәхааит, «Аҵыбра зцәымҕу иԥынца иҵиаауеит», ҳәа уажәы ара уабасзаанагеи», — ааигәахәт Даҭикәа.

— Шьшь, шәшә, цыхь! — ʒыкгьы ҭҟьаны иара ашҟа аҷынаирхеит, аха амаҭ аухьаҵхуаз — уи аԥара аҽазырхианы, ахәда зынʒагьы иааиҵанархәачит.

Дшәаны дахьхьаҵызгьы ԥхашьо, ишьапқәагьы, инапқәагьы аус аадирун, ԥыҵк агәахьы днаскьаны, иѡахык аԥаѡ дыѡкыдыззалеит уи. Ишьапқәа иҟәымшәышәʒа абаара инылашьшьын, ихьшәашәаʒагьы иѡыҵра акы ныҵысны изқәа иныкәлеит.

Зныкада деиҵамсʒакәа ауп уи аʒы далпаны, аԥаѡ дышнакәпалаз. Данаахьаҳә — ахы ԥсыʒак аʒы иалхәаа, аҽехыршәланы, аѡыза ахьыҟаз ашҟа илеиуан даҽеа маҭык.

— Ҳаи, шәыҵра ԥжәама, шәцәа шәықәбааит! — иҳәеит уи ибжьы ѡтыганы, ԥьара иагәыдсҭаша акы сԥыхьашәозар ҳәа, даамах-ԥсахит, аха дманшәаламхеит, иаргьы аԥаѡ икыдбааланы иаджьылаз ахәымситра иналашьшьы ицеит.

Аԥшыхәцәа ркомандирк иаҳасабала, иахьа иҟатцаны изылгаз анышәтә ԝын хәыцқәа руакы имала ирҭеит Зыхәба. Аҭзамцқәеи урҭ злаҟатцаз ақыдқәеи макьаназ аӡы рылтцуан, ихьанҭан, иԥсырмаҷган иԝнатәаз аҳауагьы.

— Алиукс аиԥш иҟалоит, аԝыза акомандир, аибашьра ашьҭахьгьы ааныжьра шәзымгәаҧуа... Уажәы маҷк ицәаакуп, аха абри сплита Чаиковски исимфониақәа аҳәо ианалагалак, аԥрақәа афырҭын ишамырбара иарбашт, аӡын иԥханы, аԥхын ихьшәашәаны... — ацәажәара даҟәыцуамызт, аҳаша зҿатата, аплита иавагьежьуаз апартизан-печкаҟатцаԝ.

Иара апечкагьы,аԥхәыс аашьалыԝнаргәы еиԥш анацәаҭыԥқәа анпыҟҟала, ихбаҟәӡа, Даҭикәа «икаруаҭ» ашьапаҿы игҿагылан.

— Шаҟа ԥхынреи, шаҟа ӡынреи ҳхаагап зугәахәуазеи абраҟа? — дҵааит Зыхәба, уи ииҳәоз игәы иаатцаххны.

— Седру, — даакәаҕ-еаҕит уи, — аибашьра иалагаанӡа ҳазлаҿхәоз ала, ожәшьҭа аҕа иҳаҭгәын амарч ыԥәиаахьазар акәын, арахь уԥшыр... седру анцәа иныс, иахысҳәаара акгьы сыздыруам... — аҳәынцәа зхатата иҟаз инапы неиҟьан, ашәахь иҿынеихеит апартизан-ԥечкаҟатцаԝ.

«Диашоуп абри. Агәыр атцкьыс аатцәа шаҟа идуузи, аха итаршәны иузытцәахуам, — дхәыцуа даатәеит Даҭикәа, уи апартизан данца ашьҭахь. — Амала, усеиԥш иҟоу ахәыцра ҳара иахьа акгьы ҳнаҭом — слымҳа акьатрацә хутцәеит, ожәшьҭа сыхгьы зыстахузеи, наҟ ихтцәа ҳәа, инаганы иҳазимтцакуам, ҳаԥсадгьыл ахы иақәиҭаҳтәроуп, лабала иҳасыз, ақды шьҭыхны ҳисроуп... Амала, агәала змоу апартизанцәагьы ыҟазаап. Аллаҳ, аллаҳ, шаҟа усутә ыҟоузеи!..» — ашырҳәа дԝагылан дындәылтцит.

◦17◦

Аибашьра зегьы рзы еибашьроуп, аха аԥсабара иаԝызоуп, зегь лахьынтцак-лахьынтцак рнаҭоит. Иара Мишка Софонов — «Ауасҭа» ибиографиагьы даҿеакала ахарҭәаара иаҿын: аибашьра ихьӡеит, иатцәала итцкьаз ажәԝан еишьыли апҭека бымба еиԥш ипашә-хәымбабылӡа итцаҟа ицәқәырпҳоз аԥҭашқәеи рыбжьара. Уахынлатәи аԥыррахьтә ихынҳәны аеродромахь иаауан аборт-механик Мишка Софонов дызҭаз аҳаирплан. Арадисти аԥырԝи митәын иҟарцоз, аха адгьыл рыцәҿнатуамызт. Аҳаирплангьы

исааира илаҟәуа, ус, амҭәыжәԥақәа алԥа жәпа нархьыӡсан адгьыл гәакьа ккаӡа иазааимҟьеит. Уажәыгьы-уашьҭангьы Софонов дхәыцуеит, деиҭахәыцуеит, аха уинахыс иҟалақәаз зегьы аҧхыӡ еиҧш ауп ишигәалашәо. Раҧхьа, аԥсҭааиԥьқәыреи аиҧш иаарыкәыршаны аҳауа иалатҟәацуан абзыр-бзанхқәа, нас рҳаирплан балы-баҭо иаалахеит, даргьы зынӡа иарлашәит, знапы ԥыз дуқәа ашыԥ-шыԥ ҳәа ажәԥан иаҭызшьуаз апрожектор. Иара убасгьы игәалашәоит, агәалашәара мацара акәым, егьырҭ асахьақәа зегьы реиҳа ибла иххаланы иҟоуп, рҳаирплан зхы ақәк иааиуаз аҕа иистребитель еиқәаҵәа хәыҷқәа. Амцабз иҿаҷҷеит — уигьы игәалашәоит, ипарашиут дшазыҭрысызгьы ихашҭӡом. Нас нахыс зегь неилашьыхаа ицеит.

Аԥымш рыҽны ахәылпазы, Уса аӡиас аԥшаҳәаҿы дааԥшит. Раҧхьа ажәԥан агәы ахы ақәшәазшәа икылчхәыхәӡа акәын аҭашәара иаҿыз амра, абна ҕар-ԥшар ишалибаауаз. Иара ажәԥангьы ҳаргьк иаҟаран, аҭлақәа — ҭәыцк. Мчыла иаахитыз ибла ҵаакәакәалақәа ирҷыдахаз иара иитәыз, иххәыцуаз махашьахак имамызт — зегьы аҵәымҕ ԥыз дуқәа рылаҵаны адгьыл иқәыркацан. Иара адгьылгьы дацәҿыхар ҳәа ишәозшәа ауаргьала данҵаны агәадыҳәа дарҵысуан. Ихы гьежьуан, игәы хынҳәуан, илымҳақәа митәын иҟарҵоз. Деиҭацәеит…

…Дааԥшит, абыржәтәи иԥҳәыс Мариа Харченко лыԥнаҿы, уи лоуп аибашьра шыҟалазгьы иазҳәаз… Мариа, илышьҭагьежьуа илышьҭаз аԥсра дахәлаччо ауп Миша ишьапы дшықәлыргылаз. Ижәтәахы ылԥрын, ишьаргәацә ашәпара иақәшәаз ахы кәараҵаны, абаԥ иаԥырхагамхакәа ишнеиуаз ишьхәа иалҟьаны ицеит. Уи закәи, хәырбҕьыцкгьы аҿарымҵакәа ахала иҕьеит. Амала, аԥсман дзырҳәаз ижәтәахы ауп — егьа изырундазгьы дымцыркьуа ирзыҟамҵеит.

Миша Софонов ишьапы дықәгыло даныҟала, аҕа Москва днеины днадтәалахьан. Уахгьы-ҽынгьы хәыцрҭас имаз афронт, амшын ихыхәхәала ицо аҕба еиҧш есааира ицәыхарахон.

Уи раҧхьа, жәаха шықәса зхыҵуаз ӡҕаб хәыҷык дылхыркьаны, немец гәагәыз дук ахуҳәа длеигӡеит, иавтоматгьы ихихт. Аӡҕаб афырхаҵара аалмырԥшыр, Миша хымпада дыкнарҳауан…

Мишка «Ауасҵа» ҳәа, боровикиаа иҙбахә рхәо иҽыҟаиҵеит уи иаарласны. Дхәыҷы аахыс рыԥны аҟыгә-чыгә агмызт — иаб знапы ахьы аԥссоз уасҵан, иашьа еиҳабы дбондарын. Урҭ азанааҭқәа рыԥбагьы инапаҿы иааигоны ауп аррагьы дышцаз.

Мишка «Ауасҭа» Гьаргь ацқьа диѡызаны акәын аҕацәеи дызлаз ақыҵеи ихы шыдирбоз: иахьа хәлааиҙа «Аҵларкәыкә абажә ианамысуа ахы ахьуеит» шырҳәо еиԥш акы даслар акәын. Иҟаиҵон: ашәқәа, аԥенԥьырқәа, ахьҵәҵәа иаѡызоу акадушкақәа, арбаҕь-ԥагьақәа наҟ-ааҟ зхы иқәгылоу амҽҭәы каруаҵқәа, аҽуардын агьежьқәа, агәыблаақәа…

Уахынла — аҵх лашә зҽалак ачашәара иҵыҵуа ацгәы даѡызан: иԥымжәаз абомбақәеи абзарбзанхқәеи ирылхны иҟаиҵоз аминақәа иѡыҵрак аихамѡақәеи ацҳақәеи дреиѡаҙон, ашьҭаҵарҵақәа руасхыр ҵишәаауан, анемец «ҳамҭас» ииҵаз иавтомат ырмазеины амѡа икуан, рыжә «Маиа» злақәҽеиҳәалоз аныцә шахала ѡыԥьаҟа аполицаицәагьы аҵх лашьца иалакнеиҳахьан.

Ажәытәҙа аахысгьы адыдра зыхҟьоз здыруаз мачҳан, аха зегьы еиԥшны иаурмаҳахуаз — Миша аҵаҟатәи ашәала даѡнашыланы, ихы ахчы аҽынҙа илеигаанҙа ақыҵақәа иаарылаѡуан: «иаха абасгьы-абасгьы, ҟалеит» ҳәа. Ҳәарас иаҵахузеи, иацырҵагәышьон, жәаѡык ишьызар — шәѡык рыхқәа хыҵәҵәаны аанда иахаирԥазшәа, аҙә дыкнеиҳазар — жәаѡык-жәаѡык иармарахьгьы, иарҕьарахьгьы иавакнаҳазшәа, шьҭаҵарҵак, ма цҳак ԥижәазар — аҳауа иалаиҵаз ашьҭаҵарҵақәеи ацҳақәеи уажәыгьы адгьыл ашҟа имхынҳәыцшәа. Гәыбҕанс ируҵозеи, урҵ ус ирҵахын.

Амала, нкылашьа-жәла змамыз анду Ирина лакәын. Миша Софонов исиужетқәа ирылхны иҟалҵоз алакәқәа ахаҳә ѡеиҟәжәа иргон.

— Мап, Анду Ирина, мап! — иҽхыршәааны даҽагылон Миша, критик-ҭҟьак иаҳасабала, — алакә зегь рыла ауаѡы инапы ԥзыртуа жанруп, аха алакәгьы заҳауа агәра игартә иҟаҵатәуп. Насгьы блакәқәа рҽы ауаа роуп фырхацәа хадақәас иҟоу, аха сара сгәанала, урҵ зыҙбахә бҳәо ахҭысқәа ѡыстаа-мусхәык рыламкәа изыҟаломызт…

Анду Ирина акритика иаҳагьы даргәгәон, даҙрыжәуан, лзыҙырѡцәа рхыԥхьаҙара есааира иацлон, лыхьыҙ-лыԥшагьы рқыҵа аҳәаақәа ирхыҵхьан…

Софонов иаха Лихардов диҵан. Уи Зыхәба иҟнытә иауит раԥхьатәи адҵа: Зержинсктәи аихамѡа аузел аҟны имѡаԥысуа ахҭысқәа зегьы разҳәалаша ауаѡы дыԥшааны дықәыргылатәын.

Лихардов данца нахыс, Миша уаҳа лацәааихьшь изыҟамҵеит. Днаҳәит, дааҳәит, иҵахын саатк иадамхаргьы иаахицәаар,

уатцәы ибла ҭакәаҳа, ауаа ахьеизо дцәырымҵыр. Аха уаҳа умпсит, ацәеи иареи ахҟа рыбжьазшәа имҩахь иқәломызт, иуада пахәҙа хәыцрала иҵәын, мчыла еихаирҕәҕәоз илацәақәа ихьуа ианалагалак иаахитуан, ихапапаны дызкыз ахәыцрақәа абгарымʒқәа реиҧш еилауатыруа алашьцара иалибаауан.

Нас, цәымҕас дышьҭызхыз ацәазы инапы иҟьан, ихәыцрақәа иҿриҵаʒеит: «Иузеф ида ҧсыхәа сымам, Иузеф, — дизхәцуан уи, аибашьра ҟалаанʒа аус ицызуаз, уажәы Ʒержинск ақалақь аҟны инхо Иузеф-Сантоцки. — Уи мѽакы сықәиҵароуп, уаҟа иҟоу аҭагылазаашьақәа уи иаҳа имдыруа дыҟам… Дсықәымшәаргьы ассир, ааҧын аахыс ихабар ҳәа акгьы смаҳацт. Усҟан снапы хырмҵәар ада ҧсыхәа ыҟам ҳәа даҿын. Уигьы аибашьра адамыҕа «ннатцеит», — ижәтәахы ааишьшьит — илгәыгәʒа, ашьацма зықәшәаз ардәына еиҧш, еилаҕьаны иҟан.

Ҧшьшьала дѽагылан, зʒара ѽахыс ахыза зқәыхны, ираҳаҭʒа ивараҿы ицәаз иҧҳәыс дмырҿыхакәа, дшьапҵыркьакьо дындәылҵит. Рашҭа хыгьежьаа хәыҷы амза ашәахәала иҵәын. Аҧхьатә шьапқәа ыргьежьуа даагәыднакылт рла «Михасгьы». Аʒаʒа ушьҭа анылартә иканаҳәахьан, иҵынчран — агәыр умпыҵшәаны икашәар ашьҭыбжь уаҳаратәы.

Миша днеин ацамахәқәа рсахьа зынпыҟҟала ашәшьыра ицәыҵагылаз иҿыуардын ахәда ѽышьҭихит, агьежьқәа днарысаарысит, аҵа днатцаҧшит — ахьҵәҵәа, амотор ақәгылам, акәымзар уаҳа акгьы агым. Нас, ргәыла аҭаҳмада Афанаси Иаким-иҧа имихыз аҿыуаара ахьҭагылаз ашҟа иҿынеихеит.

Софонов иҿыуардыни Афанаси Иаким-иҧа иҿы «Буиани» агәыри арахәыци реиҧш еиҵдан — Миша аҿы аниҭаху дымҵааʒакәа игон, иара Афанаси Иаким-иҧа аҿыуардын аниҭахугьы убасҵәҟьа ҟаиҵон. Амала, сыҧҳа илықәнагаз ахаҵа дылмоут ҳәа хәыцырҭас измоу аҧҳәыс дылѽызан Миша, иаахтны изҳәомызт акәымзар. «Буиани» иҿыуардыни шеиқәнамгоз ибон. Уи ѽажәихәба-ҿы рымч алан, ахәыц хабаа зыцрассы иҟаз ашьапы мадых, аихатәы шьаҟа ахы инықәнаргылар анышә иныҵаршьшьы иагон. Иагәаҧханы ианцоз, Миша иҿыуардын, аҵыхәа ашьаҭа иаҵатәоу аламҵ еиҧш акәын ишаҧхьаʒоз. Аха ианаагылагьы — ахәда ашәпара атрос ахаршәны атрактор аурхозаргьы иузеиҵагомызт. «Буиан» Миша шаҟантәы иҧсы иҿанаҵахьаз, дарҧхашьахьаз. Аха иарада Боровики ақыҭаҿы аҿы захьʒыз даҿа ҧстәык ыҟамызт.

Аибашьра ҟалааҳа, аҿкәа арра ианыргоз, «Буиан» «Арра маҵуразы иаԥсам» ҳәа, ашәҟәы ацҵаны инрыжьит. Анемецҵәа анааи — иара ахаҭа аҕа имчра иахамҵгылеит — ажьҭаашахақәа хәбаҟа ԥнаҵәҵәеит, кьатԝажәагьы азқәа иақәԥҵәҵәеит, патронак абылра рзымгәаҕьзар акәхап, рыԥсахы шеибакуаз наҟ иаԥырҵны ицеит…

Аҵх рацәакгьы имцацызт Софонов Зержинскҟа амԝа данықәлоз. Амԝа абжара еиԝишаанҳа, асаркьа еиԥш уҿызнубаалоз иуалырқәеи, икадушкақәеи, игәыблаақәеи амза ашәахәа рынҷчало дахьрыхәаԥшуаз игәы аздырҳауан. Аха, ашарԥыеҵәа абла цамцамуа дшынҭаԥшҵәҟьаз, амзагьы, адгьыли ажәԝани рцәаржьы инбжьалан иаакьаҭеит. Убриаҟара илашьцахеит, уажәраанҳа иҿызнибаалоз иулырқәеи икадушкақәеи ракәым, зхы зқәыжь, ацәа иалашьшьы дназго «Буианҵәҟьагьы» ибом.

Аха иаарласны аимыггара иалагеит. Абна иҵганы игаз амԝа днанысын, дықәпақәсуа, ахаҳәрдды зныжьлаз аулица днанылт. Уи, аулица аҵкар иаваршәны акыраамҭа дцон. Ишеит. Ажәԝан ихыжьлаз аԥҵақәа реиԥш аԥсабарагьы еиқәыцәаак акәын ишыҟаз. Игон ашәқәа ркыдҟьабжьы, агәашәқәа рҷыжбжьы, ажәқәа рыхәаабжьы. Мишка ҳәсақәакгьы иԥылеит, аҳәы акадушка даҳәеит, егьи — ауалыр. Аха аԥьармыкьаҷы рыхә шыҟоу сымбакәа исызшәыҵом иҳәан иримҵеит.

Уажәраанҳа, ақыҵақәа иармарахьгьы иарҕьарахьгьы иныжьуа дцозҵгьы, уажәы, ахыгәҳәа “Великое Село” ақыҵа дналагылт. Ақыҵа зынҳагьы иҷыхахьан. Агәҭаҵәкьа ааԝишоны, илаԥш иаатԥашәеит, аҿежьы иахыҵны аҭел иқәтәоу аҟәараанқәа реиԥш, еицырхәхәа игылаз аполицаицәа. «Аршра рылалааит, рҭаалымура саат сышԥақәшәеи», — ааигәахәт Миша, иагьааицәымҕхеит, аха иикзи. «Буиангьы» аҿада лымҳацәқәа ақәжьны, аҵыхәа-шәпахырқәаԥ абыққәа азқәа иаакәыжьуа ахы рзыриаша инеиуеит.

— Ауалырқәа, акадушкақәа, агәыблаақәа, дарбан изҭаху, дарбан изхашҵыз, шәеиха арахь сара сышҟа, аԥьлых, ашәлых, аҭәалых, зоурахкы шәҭаххалак, — аԥьармыкь ԥхәыс леиԥш акеԝ ааҵиргеит Софонов.

Аҳәсагьы иаразнак иааикәшеит, аха «Буиан» ауаагылахуа, авожқәа дрыхеит, тәрр иҳәеит, дылбааны аԥхьаҟа диасит, ахаҷыԝыз ду ишьышьит, аха амшын ихыззала ицоз аҕба ҟәараҕла изкырц иаҷыз диԝызахеит Миша. Ус, уаҳа изаанымкылаҳакәа, аҳәсақәа шеибарҷыжуаз, иара дшавагьежьуаз, инеин аполи-

цаицәа аҭаалым ахьыруаз раԥхьаҵәҟьа, аа, абар апартизан дышәзаазгеит аҳәашашәа иззаҙа иаагылеит.

Ақәыцьма еиԥш дҽаԥаны ахәлымшәа ҭижәар моу имамызт, деилашуан, аха урҭкәа акгьы ихиҿы ианмырԥшкәа, деихаччо, аполицаицәа ишьҭахь нареиарханы, ахәҳахәҭра далагеит.

Аҳәса зегьы, акака рхы, кны игылан:

— Шаҟа, шаҟа?

— Аа, арахь, сара сышҟа.

— Аԥхьа иааиз сара соуп, — еибарҿыҿуан урҭ.

«Ишаашәхәо сымбари!» — игәы иаатеикит Миша.

— Шәкы зкуа ауалыр ҽ-ԥуҭк аԥьыка, акадушка — ԥуҭки бжаки, асаарақәа рҽынтәызна, — рыхәқәа рыԥәҵо иҿынеихеит уи.

Аҳәса ҽеилаҕызит, иҽныҵәаазгьы дубап. Иркыз ауалырқәеи, акадушкақәеи, асаарақәеи рнапы рблызшәа ашыр-сырҳәа иааурыжьит.

— Уара шаҟа ԥуҭ аԥьыка уаԥсоуи? — лыблақәа ҭарпаҕьны, лызнапык ала лҙара кны, егьи лнапы ырмақаруа иара ишҟа лҿаалхеит аерман ҽымсаг аиԥш ихԥаԥырҙа иҟаз ԥҳәыс шьҭаҕачак.

— Ишәҭахымзар, ишышәҭаху, ажәлар ртауар ауп, сара сымацара иаустәху, — инапқәа ааихьишьит Миша, дцәыҵыԥшшәа ишьҭахьҟагьы днаԥшит.

Полицаи хаккалак деҽыхәа-еиҽыхәо иара ишҟа дааиуан.

— Абжьахәҳахәҭҽы!

— Апартизан!

Ҽыцьа аҳәса рыбжьы ҽарылҟьеит еилагылаз. Аха, ирҳәаз рҽызцәа ишранармышьаз ангәарҭа, уаҳа мҳәакәа рҿааныркылт урҭгьы.

— Иҟалеи ара? — ауалыр дҭацәажәозшәа ибжьы гәаҽаҙа иаагеит аполицаи еҽыхәа.

— Ихаҭа дырҭиуазар, ихә иаламшәашала дыхәҳахәҭыр иҵахуп, — наҵалкит знапы зырмақаруаз аԥҳәыс шьҭаҕача.

— Узуҫта уара? — дҵааит аполицаи, Миша дааидгылан.

— Сыхәҳахәҭҽуп. Ауаа ирҵаху рыҫтоит, сара иҫтаху азы, — иааҿахиҵәеит Софонов.

— Аконцлагер уҵахҙами?

— Мап!

— Иаарԥшы удокументқәа.

— Уажәаԥхьагьы иуҳәанда, — Миша, зыхәда хыфааҙа ишәыз анемец китель ҙара ҭаԥҵәа аԥьыба дынҭаԥшын, қьаад бгьыцк,

ааҭигеит. Уи иԥсы ахырԥааны ԥшьшьала иааитԥиртлан, аполицаи иниркит.

«Абри ақьаад шаҳаҭра ауеит, изцу, Михаил Иван-иԥа Софонов ахәҳахәҭра азин шимоу ала, уи аус аҟны аоккупациатә мчрагьы идгылаԥуп», — днаԥхьеит аполицаи еԥыхәа, Ивенецтәи абургомистр ибланк ианыз аԥыра. Иԥаҟь-ԥаҟьуаз ибла ҭхышаақәа ԥышьҭихын, зны ихааҙа Миша дԥеиҷаԥшит, нас инҭирлашьцаан:

— Шәусс иалоузеи аҙәы итәы ахә акәҵара, иара ишиҭаху иҭип, шәеимпы наҟ! — дԥеины аҳәса дԥарыглахәааит уи.

Сааҭбжак ашьҭахь, Софонов, Даҭикәа инапала иқәырҷҷа ииԥыз ақьаад бгьыц иԥхаҙа игәы иадҵаны, иҟамчы ԥыз ду «Буиан» инахҟьо, Зержинскҟа игаз акаҭран улица ду данылаы днеиуан. Уи, иуалырқәеи исаарақәеи злыхзи ирыгзи шидыруаз еиԥш акәын ицыз ашәҟәыбгьыц иагзгьы шидыруаз. Ааи, аполицаи еԥыхәа иеиԥш иҟоу аҙә иоуп акәымзар, зегьы иуздырбомызт уи. Ихы дахәалар акәын: иаацәыригеит ажәытә Белорусс-ашәа:

Будем лыко драти,
Будем лапти плести,
Будм деток годувати.

Ампышҭа ссақәа рыҵаԥжәжәошәа, аҙаҙа ԥҟышқкәа аулица иқәырҟьыцны ԥбаҟа машьынагьы ивсхьеит. Раԥхьатәи аидара — шьҭыхга машьына бырзентла иҵаҳәҳәаны иҟан. Аныҟәцаԥ, уи иҿыуардын шаагәеиҵаз, иааирҵәин дазиаша иҷааихеит. Иватәаз афицергьы иаргьы рыҷқәа раҳаны иччон, аа уажәыуашьҭан, «Буианыжә» қарымҿеан ажра иҵалеит, аҿыуардынгьы, акәыкәымдр иадгылоу ала аиԥш, агьежьқәа хаххала ажра инкыджьыланы илавҟьеит. Аԥбатәи амашьына хтын, азнаҵәҟьа асолдаҭцәа ақәтәан. Урҭ Миша рылаԥш дшааҵашәаз:

— Ее рус, капут, Москва, Москва, — рбыжьқәа иқәдырго иалагеит, иахьынҙарзааихҳәозгьы рыҷқәа еихҳәаны иччон. Изыхҟьаз иаргьы издыруам, аха абарҭ инеидибалаз асахьақәа зегьы реиҳа ихаҷы иаанхаз — днызҵаԥшыз рхаԥыцқәа роуп: аҙысаамҵа иампыҵркәкәааз аџьықәреилапҟьа ацқәа реиԥш акәын урҭ шеилаԥсаз — иртәыз, иртәымыз, абԥаш, ахьы, араҙны… Раԥхьаҙа ибла иаахгылеит иаб иааганы раанда иахаирԥаз аҿехыбаԥқәа, нас, амҷырҟәара еиԥш еилажьны иибахьаз ауаԥхыбаԥқәа:

рхагәҭа ашәакәа ыкәтата, рхаԥыцқәа ыҵжәжәа, рлакыҵа ҭиқәаҵәаақәеи рԥынҵа хԥсаақәеи ахәа рҭапапа.

— Даабап ҳауа капут зыхьраны иҟоу! — иҳәеит Миша, амашьына ашьҭыбжь дақәгәыгзар акәхап, ибжьгьы маҷк иѡҭганы.

Софонов дзызцоз иѡыза Иузеф Сантоцки, Зержинскии Каидановои рыбжьара иҟаз аԥьармыкь азаааигәараҵәкьа дынхон, иара уа ааигәа акәын иахьыҟаз аихамѡа аузелгьы.

Амра аҿыртлаҵәкьаны акашра иалагахьан, хәыцра дук амоушәа ахы ақәжьны, ихылҟәышь-хылҟәышьуа инеиуаз «Буиан» аԥьармыкь агәашә ианыҥталоз. Иара Мишагьы, зхәыҷра аахыс аԥьармыкь иалагылоу, иашьцылоу аҙәы иеиԥш акәын иҿыҟаҵаны дшыҟаз: аҿыуардын армарахь ала ихырҳәҳәаны иикыз ишьапқәа шьҭарҳәазо, аҵкыртҳәа ҿганла дынкажьцәо, иқьышәқәа ҭырқәацәааны иаушьҭҙаны дшәышәуан.

Аԥьармыкь иалатәаз аҟышфѡы уеихәларчны узамшьрызеи,уи аҵкыс еицәан, зыхҭыпқәа кылқәыршәааны иҟаз аблуз ѡазақәеи, ажәытә кадифа-ҟәардә шьапеи-харҳәқәеи, ачеиқәаҵәа иалхны иҙыз амгьал ԥшьыркцақәеи зҭиразы инеиз аԥьармыкь ҳәсақәа рыҟаабжьи, зхы алада ирханы, анемец ԥҳәыс еимиаа иналгоз ашьышь заҵәы аҿыжбжьи.

Миша дышналагылаҵәкьаз кадушкаки ѡ-гәыблааки иҵиит. Акадушка иаҭнихит зхахәы аныцәшашәа аҵдаз ҷьырсеи-иԥка еихьынҳалаки аваныза хәахәа аԥштәы змаз сапын ҿыҵки. Агәыблаақәа ирҵаз ауп зынʒа дзыргәыргьаз — уаԥсҵәык агьаагымхо иикыз аԥьыка акыраамҵа дахәаԥшуан. Уи зоурахкы уҵаххалак алан: антрацит ҿыҵкәа, ашьанҵа ҧеыхақәа, ашьанҵеи иара аԥьыкеи иреиԥшыз даҿа маден хыккәакгьы. Аха, уеизгьыуеизгьы уи аилазаараҿы аԥьыка шеиҳаз уаѡы ибарта иҟан.

Софонов иԥьыка ԥшьшьала ибз налшьны цырак иҿы инҭаиршәын, егьи иԥыба инҭаиԥсеит. Ахәыҷы-млашь ан лгәаҳәпы шимцәцәара ицәацәауан уи аԥьыка цыра. «Буиангьы», аҙага иақәшәаз абнацә еиԥш, ашыѡ-шыѡҳәа абыз ҭнаҳәон аҙәҙәагамыҙәҙәага фыѡ-ҟырқәа зҵаланы илеиуаз аѡаршьҭра.

«Ауасҵа» изынханы имаз егьыртгьы, асҵәкьа хәыбзиала изымҭиргьы, аоккупациатә ԥарала иаарласны иԥыригар илшон, аха нас ақалақь алалашьа имамызт аахәацәа икәшаны ишгылаз, сара склиент ишҟа сцоит, иҳәан, «Буиангьы» иаргьы еиқәышаҳаҭны амѡа инықәлеит.

— Ауалырқәа, акадушкақәа, агәыблаақәа, дарбан раахәара зхашҭыз, аԥьлых, ашәлых, аҭәалых, урҭ зыхәҳаз саркьарагьы

изыруеит! — адд заахаз аԥь-тԥла еиԥш иргыдны еилагылаз аҩны хыбжа-ҿыбжақәа идагәаҳа ирыбжьыҩуан Миша ибжьы.

Аха иалоухи, иааидгылалак, имаҕра иҵакны иикыз аҳаҙ ҩыз ду нарылеиқшозшәа, инаидкьон, ԥьоукы иԥсцәа-ибзацәа аҳәгьы дынмыжькәа ирцәҳауан, даҽа ԥьоукыхгьы ркьатеиах ԥҵәаны ииҳәоз иахыччон.

— Иузеф, дахьыкоу бдыруазар, сан, Иузеф Сантоцки? — дҵааит Софонов сантоцкиаа зыҩназ аҩны данаадгыла, зыбжа ҿырбганы иҟаз ахаҳә барҵа иқәтәаз аҭакәажә ихы налықәикын.

— Дызусҵада? — лыбжьы еиҵахәхәа дҵааит аҭакәажә ԥытрак аамҭа анца ашьҭахь.

— Иузеф Сантоцки, — аҳақьым терапевт иԥа.

— Иузеф Сантоцки? — акыраамҭа лыхшыҩаҿы акы еиллырхуан аҭакәажә.

— Аа, Иузеф Сантоцки?! — игәы нҭгәыргьааит Мишагьы.

— Мап, Иузеф ҳәа, аҳәгьы дсыздыруам. Дызҳақьымда, дызиузефда, мап сара аҳәгьы дсыздырҙауам, дыздыррацгьы сҭахҙам, усыдызцалазеи, аԥсыха зсумҭозеи?! — дыҩныкаан, лыхгьы, лнапқәагьы, лшьапқәагьы дшынеибаку аҵысра далагеит аҭакәажә.

«Ҳаи сҿахы ԥжәандаз слыднамгалакәа», — ааигәахәт Софонов.

— Узышьҭада? — ишьҭахьҵәкьа хаҵа бжьык геит.

Данааҳә, имаҕрақәа рыҩбагьы имаҟа иаавҵаҵаны, уаҩы ау дук дгылан. Омашәа иубаша, уи ауаҩ ифицер маҟа ҟьаҟьа, хәкәакьк змаз аеҵәа цаҕь-цаҕьуа иақәгылан, ихәдагьы алеитенант еиҳабы ипетлицақәа аман. Миша ииҳәара иҿамшәо, иблақәа ԥаҟь-ԥаҟьуа дихәаԥшуан, егьи дааԥышәырччеит, ахәшәблы иаҵәа иаганы иҟаз ихы-иҿы зегьы агәкыра аақәыжжит.

– Иузеф?! — Миша иҩыза ишҟа шьаҿақәак аакаитҵеит.

– Ааи, Иузеф, Иузеф анапхҵәа, уажә ус ауп ишсыԥхьо, уанҵаауагьы убасоуп ушҵаалаша. Ари аҭакәажә амалагьы лхы еилаԥсан, уара дааилоугаҙеит. Лыԥха, лмоҭацәа хҩык, лхаҵа рбыҩцацгьы лзеидымкыло абомба иҕәаԥсаны иагеит, — еишьҭаԥса-еишьҭаԥса ацәажәара даҿын Иузеф. — Сеилаҳәашьа омашәа иубозар акәхап? Есымша абас парад маҭәала сҽеиласҳәоит ахәшәтәырҵа сҭыҵиижьҭеи. Ожәшьҭа исзыруп зугәахәуеи, схы заҵәык ауп инхаз, ирҵахызаргьы ихырсааит. Уара уабаҳзаанагеи? Уаала арахь, уаала, — иаԥхьа дгыланы, ахы зыкәшәаз ауарбажә амҵәыжәҩа еиԥш, ихьынааҳа иҿаз агәҭантәи ашә ашҟа иҿынеихеит.

Софонов, иуалырқәа руак иҭаз аш-макәан ааҭиган, «Буиан» ахбаз ду инҭарпаны, Сантоцки днаишьҭалеит.

— Уцхыраара смоур смаҭәам, Иузеф, — дналагеит Миша рыҽхьакны ишаатәаҵәҟьаз.

— Акыр сумаҭәазар сыхиоуп, — наҭеикит Сантоцкигьы.

— Абраҟатәи аихамҩа аузел аҿы аус зуа, ибзианы издыруа, зыгәра уаҩы игаша аҳәы симоудароуп.

— Изакәи, ауасҭара уаҟәыҵны аԥшыхәрахь уиасма? — иҽыргызмалшәа, аха иаразнак агәадура шааилжжыз уаҩы ибартә дҵааит Иузеф.

— Рыҩбагьы! — наҭеикит Мишагьы имҳаҳакәа.

Сантоцки дҩагылан даалеи-ҩеит, нас, ишьҭахь Софонов иаирханы аҭҳамц днадгылан, акыраамҭа дхәыцуан!

— Дыҟоуп усеиԥш иҟоу ауаҩы, — иҳәеит ашырҳәа даакәгьежьны. — Чупецки ижәлоуп, сара ибзианы дыздыруеит, саби иареи ԥаса еиҩызцәан, аха уажәы еицәыхьшәашәахеит.

— Ирыхьи, ирзеимакырахеи? — днеиԥыҩланы дҵааит Миша.

— Саб афашистцәа ахьихәышәтәуа акәхап ирзеимакырахаз, — асараҟа дышьҭаԥшуа, аҭак ныҟаиҵеит Иузеф.

— Егьигьы урҭ рыматҵ иуеит, аихамҩа ҳара ҳдәыҕбақәа еицырхәхәа иауқәху, — дҩагылеит Мишагьы. — Аха агәоуп аус злоу, Иузеф, агәы! Агәы аныҟала зегьы аус днаруеит. Ихыԥаҳам урҭ раарҳәра, ахрархәара, амала аус утәуп, афашизм азы згәы ашьа ҭыкәкәо рацәоуп.

— Саб итәы сыздыруам, — даақәыԥсычҳан днатәеит Иузеф.

— Уиацәажәарц уҽазукхьоу? — Мишагьы иҟәардә даахан дизааигәаҳаны даатәеит.

— Зны сҽазыскын, аха…

— Нас иуеиҳәеи?

— Сара сҳақьымуп, аҳақьым иуалԥшьа насыгҳоит иҳәеит.

— Зынтәи ацәажәара изхом, Иузеф, ҳазҭагылоу аамҭа баапсы иҽархха иҽанаҳәар алшоит ауаҩы игәы, ихшыҩ, инапқәа — аҳәы иԥсҭазаара дацәшәоит, даҽеаҳәы ихшаз, иҵынхоу рыпсҭазаара, урҭ унарыдххыланы излаҽаҳәоу азхык улаханы иузҵыртуам, хәыҷы-хәыҷы, умццакҳакәа иԥуртлароуп.

— Ҳы, хәыҷы-хәыҷы, умццакҳакәа, — ашырҳәа деиҵаҩатҟьоит Иузеф, — уара адунеи уқәзаарым, иумаҳаҳеи Ленинград шыргаз, Москва иакәшаны ишҭаркыз, иқәҳа Кавказҟа рхы рханы ишцо, ожәшьҭа инхеи, инха?! — Сантоцки иҽы ацәа ахыԥаны ицон, иуазыруан инапҵагәа хәыцқәа.

— Уара аҵара змоу уаҩуп, Иузеф, ишҧаузымдыруеи абри Геббельс ипропаганда шакәу, — Миша днеин, Иузеф имаҟа ҟьаҟьа инапы навҵаҵаны ибла дыхҧшыло даагылт.

— Ууаи адисскусиа ҳаҟәыҵҧ, Миша. Абри иубо схәамц акыр ихәарҭазар сеигʒом, — ихаҟынтә-ишьапаҟынʒа лаҧшыла иҿааимидеит Иузеф.

— Исыхәарҭоуп!

— Игнат Чупецки асаат ҩба рзы, ҧаса Раифо ахьыҟаз аҩны аҿаҧхьа игылоу акрыфарҭаҿы днеиуеит... Уахәаҧши ссаат, — Иузеф ихы леиҟьеит иаҧхьатәи ииқәа аҧыбахь.

Миша, ахцәкәакәын ианкны Иузеф иҧыба иааҭигаз Кировтәи асаат ҧаҟьа инахәаҧшит — жәаҩа ҟалахьан.

Миша иҩыза иҿы дандәылҵ ашьҭахьгьы, ақыырмыт ҧеыхақәа днырхҟьашо, дынкыдгыла-аакыдгыло, аҭуҧьар гызмал иеиҧш иажәа ҧаршеиқәа дырмеигʒаʒакәа дыхәҳахәҭуа акыраамҭа ақалақь далан. Салҵаанʒа исызхап ззигәахәуаз ааныжьны, егьырҭ иҵиит.

Ҧаса Раифо зыҩназ аҩны, уажәы, аҧшәмацәа ҿыцқәа еиддыргәагәалаз хәҳахәҭратә организациак ҩнан, иара уи аорганизациа акәын акрыфарҭагьы зтәыз.

Софонов, иҿыуардын акрыфарҭа аладахьшәа аҭаҳараҿы инаиргылан, иара, аихамҩа аузел агәашә иҵибаҳәаны иаауаз аусуцәа дрылагыланы, акрыфарҭахь иҿынеихеит.

Ашә дшынхыҵҭәыҟьаз, илаҧш дааҵашәеит Иузеф: абуфет анаҩс акәакь игҿагылаз астол дахатәаны, ихы ларҟәны, иҧышә ʒааршьшьыла ауараш ажәра даҿын. Абуфеҭ ишьҭахь аиарханы, немец ураш-курышка ҩыз дук кны, диҿатәан акыр зықәрахь инеихьаз уаҩы еилаҭәахк.

Софонов урҭ имбаʒозшәа ҟаҵаны, абуфет днадгылан:

— Курышкак ауараш, — иҳәан изнацәак налирбеит иҵагылаз аҧхәыс. Аҧхәыс, аʒмах ихықәтәалоу адаҕь еиҧш, лҟәыҧцә ду аарҳаҭ-ҳаҭны акы лхәеит, аха Миша изеилымкааит. Нас зынʒагьы иҿааирхаан, аʒыцәа еиҧш зыхәда ҭҳәаны ауалыр иахагылаз акран ахы днас-насын, адырҩегьых изнацәак лирбеит.

Ҳбызшәа зузымдыруазеи ҳәа, акәхап лхы зыхлырҟьоз — дшуар-ууруаз акурышка рҭәны, аҟыгә хәа иаҧхьа иаақәлыргылеит. Миша акурышка иманы даақәгьежьын, иаҵшьʒаны дцыркьуа, Иузеф дахьибарҭаз дааины даатәеит. Уахьгьы дымҧшʒакәа, макьана зшәах хымбалацыз ауараш иҧышә наҵаиршьшьын, акурышка абжаҵәҟьа ыжәны инықәиргылоны, Иузеф иҧышәрчча

хааʒа иаацәыҵԥхеит, аха, зыбʒахы мырҵысʒакәа астолкәа ирыбыжьшьқьраа, афатәқәа знапы иқәыргыланы иааиуаз аʒʒаб қәыԥш хыршәац лышҟа иааиаиган дɯалыхәлаччеит. Ларгьы, ԥышәрча ҟәандак арыцҳара алыжжуа лхы-лҧы иаақәылҵан, днаивсит.

— Аҭыԥҳа, сбыҳәоит, ауаа хархьқәагьы былаԥшхаа рхыбымбаарц! — налыкәҧиҵит Софонов.

Уи иааихагылаз ахәыҵаɯ доурыс ʒʒабын. Қәрала жәаашыкәса дреиҳамызт, аха, ажьхәага иаҧнахыз ашьақарҵәа еиԥш, деидҟьаԥсла, дцәышҟаҟараʒа акәын дшыҟаз.

— Сосискики, даҽа курышкак ауараши, — иҳәеит Мишка уи дɯалыҵаԥшын.

Иажәа ɯбамтәкәа, тәан хәашьшәа акы аҵаҭәаны сосиски хәаԥалақәак лыма дааин, иаԥхьа иныкәлыргылеит.

Ааԥынтәи амра аԥхара иарҧыхаз ашьхымзатра иаɯызан акрыфарҵа: иуаҳауан аурыс бызшәа мчы, анемец бызшәа хыбжа-ҧыбжа, ажьакцафɯы зыхшәшәоз абуфетчица лаҕьыбжьы, ахәыҟаҵарҵахьтәи иаɯуаз ачанахқәа рыхәар-хәарбыжь, уажәыуажә иɯнаҧыжуан, ахы зыкәшәаз алажә еиԥшгьы иааиҵақыԥьқыԥьуан апружина иааганы икыднаҟьоз ашә.

Иузеф дзыдтәалаз ауаɯ бырги иареи, рсосискиқәа иреигʒаны инырхыкәша-аархыкәшо, ркурышка хьанҭақәа нарҧакны ҧамɯақәак налбаадо, акыраамҭа акрыфара иаҧын.

— Игнат Иван-иԥа! — иҳәеит Иузеф, ихы ɯышҭихын, уи усҟанҵәҟа, еидара хьанҭаʒак зыхәда иқәҵаны зроль зҳәоз актиор қәыԥш иакәын дзеиԥшраз.

Ауаɯ бырг ичабра аатиган, Иузеф иԥышәқәа ааирыцкьеит.

— Сара агитациа узызуеит ҳәа салагом, уи зынʒагьы имыцхәуп. Ҳазҭагылоу аамҭа зеиԥшроу убоит, ҳаԥсадгьыл, абри сара сеиԥш амахә-шьахә зегьы кыдырххаан, ахәдагьы аҳәызба аҵакны иркуп…

Ахшәаара иаҧыз ихы-иҧы аɯаʒара иаргәҵысҵаҧыҵәҟьа дак ɯынтәҟа иаатрыс-ҭрысын, аԥьыкхыш зхы иқәырҳәҳә иҧакыз икурышкагьы днаханы иныкәиргылт Игнат Иван-иԥа.

— Афронт аҧы иҟоу ибаргәызеи, — ихы мацара дацәажәозшәа, иблақәа ааихмырсыҕьʒакәа, зшәах хбаланы, иҟәызгаʒа акәрышка иҵаҭәаз ауараш-ɯежь дʒаапшыло иажәа неигʒон Иузеф, — ахы иқәшәозар — иаԥхьала иқәшәоит, дкаҳауазар — ԥхьала дкаҳауеит, иааиуа зхымҭоу дидыруеит, инаишьҭуагьы ззынаишьҭуа дидыруеит… Ҳара?! Ҳара, Игнат Иван-иԥа? — Сантоц-

ки ихы ԝышьҭихын Чупецки днаиҿаԥшит, — ԝынԝажәа градус ашоура змоу ахәыҷ иеиԥш акәын иблақәа ҭыблааны ишцоз. — Ахацәа ршьуеит, аҳәса дыршәоит, аԥсахцәа ахәша иалартәаны ирымоуп.

Игнат Иван-иԥа иаргәҭыстаҿы зҿыззеиқәымкуаз ада адыргагьх иааҭрыстрысит.

— Мап, уаҳа чҳашьа амам!..

— Ухы гызмалшәа иҟоу ужәԝахырқәа ирцәыхьанҭахазар, арласра мариаҙоуп, арԥыс, — наиаҭеикын адырԝегьх икурышка ахы аԥьыкхыш нықәырҳәҳәны, еиҭааиҿеикит Чупецки.

— Узқәиҭым ахы ухагылазар аҵкыс, аблақәа ҭаԝа-ҿаҙа, ҟәраанршәага цәаҳас ааида иахарԥазар иаҳа еиҕьуп.

— Даҿеа ԝ-курышкак, сыԥхәа! — инацәкьарақәа ԝба налирбеит Игнат Иван-иԥа, иаархагылаз ахәыҭаԝ ҙгаб. — Иааркьаҿны! — ибжьы ныҵакҙаны, ихы Иузеф еиҭанаиқәикыхт.

Сантоцки, Софонов дахьтәаз ашҟа дцәыҵыԥшшәа деиҭанаԥшит.

Мишка урҭ зынҙагьы хьаас имаҙамызшәа иҿыҟаҵаны, ивара реиарха, аԝбатәи акурышка датҵашьшьы ажәра даҿын.

— Ҳақәԥароуп!

Ахәыҭаԝ акурышкақәа рҭәны иааганы иаақәлыргылеит. Чупецки иаргәҭыста ада ԝышьҭԥа-ԝышьҭԥан, иԥышә-шьада хыԥшшақәагьы ааиқәықыць-қыцьит.

— Ҳақәԥароуп уҳәазма?! — идашнапы дуқәа рыла икурышка амаа еиларҕәҕәа икны иааидихалеит. — Уара сара, сара уара?

— Итҵегьы ыҟоуп!

— Иаҳцәыԥсхьоугьы?!

— Мап, аҕа зыҿизымҭаз, аԥсрагьы згәы иҭам!

— Исзеилкаауам.

— Иаарласны еилукаарц уҟоуп. Амала, уцхыраара ҳҭахуп, Игнат Иван-иԥа, аҳауеиԥшҭәҟьа иаҳҭахуп,— иныҳәаҿа ижәуазшәа ҟаҵаны, иккрышка амгәацәа иԝаниҟьан, иара итәы ааиҿеикит Иузеф.

Алыцәҳа реиԥш еицырхашьшьы, рбыжьқәа рхарззала иааԝнашылаз анемец солдаҭцәа, ҷьоукы адахҭа иаадибаҳәалеит, егьырҭ анемец ԥҳәыс гәагәзи ахәы рызҭоз аурыс ҙгаб хыршәаци иаархапапеит.

— Аҟарулцәа рсмена рыԥсахит, ожәшьҭа ацара иаамҭоуп, — иҳәан Игнат Иван-иԥа, аоккупациатә ԥарақәак астол инықәыԥсаны, ашәахь иҿынеихеит.

— Нас? — дҵааит Иузеф, атыҕь-тыҕь зѡназ акакал-кырҵа ишаадәылҵҵәҟьаз.

— Уаха асаат жәаба рзы, ақалакь налҵ ахәаҷы! — уи уаҳа дхьамԥшʒакәа, ауаа рхы рыкәыжь изҭалоз аихамѡа аузел агәашәқәа рышҟа иҷынеихеит.

Сантоцки данаахьаҳә, Софонов днаиҷаԥшит. Уи иқьышәқәа рбзо дааиуан.

— Оо, шаҟа ԥхынра, шаҟа ʒынра! — Иузеф инапқәа рԥаԥаʒа изеиҵымхгәышьеит акәымзар, дҕьаҵәы-ҕьаҵәуа Мишка днеиԥынххылеит…

Ашықәс аамҭақәа зегьы дара рхатәы фѡы рхуп. Урҭ афыѡқәа, аԥынҵақәа зегьы реиҳа апартизан иԥынҵа еилнакаауеит. Уи, аʒын, асы еиҵарҟәаҟәеи аҵаа хәымҕи рыфѡы ахикаауеит; аапынраз — аидара хьшәашәа иаҵыҵыз адгьыл ақәыпсычҳара иахылҵыз афыѡқәа дышрылагылоу, илаҳа-лаҳауа рҷаархоит абыҕь-ҷеи ашәтқәеи рыфѡы; ишнеиуа — аҧсабара ахәшҭаарачашә афѡы нықәчуеит — абри аԥхынра апартизан имацара итәызар, иаҳҳәап, апартизан иҷы анԥхынроу, аҕа иҷы иʒынразар иабаргәузеи, аха ииаг…

Аа, абар ожәшьҭа мызкы иазынаԥшуа иҵуеит апартизанцәа ахәышҭаара-чашәи амра ашәахәақәеи рыфѡы рмаҳацижьҭеи. Урҭ рхаҭыԥан, Налибоктәи абнаршәыра аҿылаʒа, апартизанцәа ирзааиуеит абыҕь ѡежьи аʒаʒа хьшәашәеи рыфѡы.

Аус руеит 1942 шықәса аҵыхәтәантәи амзақәа. Аҕа бааԥси ҳажәлари бҕартҳахьы еиҷагылоуп: афронт аҷы, абнаҷы, аҳауаҷы, аконцлагерқәа рҷы… Уажәаҟара Урыстәыла — Урыстәыла азырҳәо иҟалеижьҭеи фѡы-рацәа ахымлацызт. Аҧсабара иқәчуп; ашьафѡи, ацәббыл-фѡи, абаа-фѡи. Алѡеиқәара рхылѡыр иѡеиуеит: Бухенвальд, Маутхаузен, Аушвиц, Дахау, Освенциум, Биркенау уҳәа рҟны игылоу «аҧсцәаҳа ифабрикақәа», уи алѡаа хьанҭа ажәѡан ишаднакыло аиԥш ауп, ауаа ргәы иацыркәкәаны илеиуа ашьагьы адгьыл аҵашьшьы ишажәуа…

«Аҿы иазымииааиз акәадыр дасуан» шырҳәо еиԥш, аҕа афронт аҷы ишиҵаху имч анымхалак, итҟәаны имаз ауаа рышҟа аҟаҷыҳәа дыцҳауан: аԥьаҳаным ԥечқәа ирҵаижьуан, ибылуан, газла ихәаҿены, ма аʒыршы рылатәаны инирҵәон.

Жәацы Зыхәба инаскьеигаз абду Филат иааигаз, Совинформбиуро аҵыхәтәантәи адырраҭарақәагьы ирҳәоит, афашистцәа ԥасақәа иреиԥшымкәа уажәы иаҳа амца акны ишыҟоу.

Даҭикәа игәы аҵанӡа ԥьара, Ерцахә ахы иқәԥсоу ашәахәакәа реиԥш, гәыргьара хаак ааҭымҵӡакәа иҭоуп.

Иарбану, мшәан, абри ҳәа, данхәыцлак, аҳаҷаҳәа иааигәалашәоит, Совинформбиуро аҵыхәтәаны иҟанаҵаз адырратарақәа. Ашырҳәа иаацәыригоит Маргарита Масиукова иаалышьҭыз абгьыцқәа. Урҭ анбанкгьы аабжьамыжькәа ҽырҳәала ишиҵахьоугьы, иаахиртлоит иаразнак ѡ-гәахәарак: акы — иану, иѡбахаз — излаѡз анапы.

«Ноиабр мза 19 ацәыҵлашамҭазы, — агәыӷреи агәыргьареи рыла ихыхәхәо иҭәу иблақәа рыхго иҽылеихон Даҭикәа ацәаҳәа гәакьақәа, — асаат бжьбеи ѡажәижәаба минуҭи рҟны инеихьаны, асовет артиллериа, аҭынчра ацәа иҭырӡыӡаауа идырҽыхеит Донтәи акаршәра. Алада-Амраҭашәарахьтәи Донтәи афронтқәа рыр азныкала ажәылара еицалагеит. Урҭ нызкыларц иалагаз аҕа дыргәыҵҳәаны, аԥхьатәи ихырҷәгәарҭакәа ргеит, уа иаанымгылакәа ԥхьаҟагьы идәықәлеит…

Иара убас, Сталинградтәи афронт аҽтәи ар, агенерал А. И. Ериоменко инапхгарала, ноиабр мза ѡажәа рзы ашьыжь ажәылара иалагеит… Гитлераа, ҳар рынкыларазы, абџьарс ирымаз акагьы иамеигӡакәа, аҽагылара ҭәгәа ҟарҵеит. Аха, ҳара ҳафронтқәа зегьы ажәылара ишаҽыц иаҽын… Аѡымш рзы, аҳиасҷәа Дони Волгеи рыбжьара иҟаз аҕа ир ирхыкәшаны, амацәаз еиԥш иҭаркит…

Абас, ахфронтк рҽтәи ҳар, ҭәгәала рҽеимаданы, рыжәѡа еибыҭаны, изҽагыланы изакәԥоз аҕа ибгашшара ылаԥырҵәеит. Ирықәшангьы иҭаркит 22 дивизиа, егьырҭ хаз иҟаз архәҭакәа 160. Ажәакала, иахьа изыкәшаны иҭаку аҕа ир рхыԥхьаҳара наӡоит 330 нызқьѡык инареиҳаны…»

Иара аладагьы Маргарита имӡаҳакәа илѡуан ҳар ирықәымҽиақәаз, ихьамҵыр ада ԥсыхәа ахьырмоуз… Дара абарҭ ацәаҳәа еиқәаҵәақәа, ақәыцмгы аиԥш ибла ишхкьакьалозгьы, зҽыҵәахны, уажәи-уажәи зхы изырдыруаз игәы аҟәандара аԥыжәара агон Даҭикәа.

Даҭикәа данҽыхагьы, иахатәи иԥхыӡ еилахәа-еилапашьақәа дрызхәыцуа маҷк аиарҭа иҽеалеикит. «Изакәытә ԥхыӡ ҽаасҭақәоузеи, мшәан, снапыршьышьуа сызлаз?! — раԥхьа, акылаара инкылакәрыз аҳәынаԥ аҵыхәа еиԥш, аарла зцәаара ибоз аԥхыӡқәа днарызхәыцит. Аха урҭ дара-дара еимадаҳамкәа, икәакәассаны акәын хадара злаз егьырҭ иԥхыӡқәа ишрылаԥсаз.

— Ҳкәасқьа еиларбганы, ҳашҭа цәаҕәаны?.. Чынчор ихы иқәыжь ҳашҭа ицәаҕәон, егьа насҳәандаз ибла ѡеиҵыхны дысҷамҧшит. Изакәытә гәырҕьараз илымаз сан — лара акыр-кыр ҳәа лыбжьы ныхҵа-аахҵо дыччон, Дыгә, ҭәара-пара ишьҭаз ҳаѡны ахыб дықәтәаны деиҵақьуа дҵәыуон… Шаҟа исҭахыз сани сашьцәеи аасгәыдыҳәҳәалар, ишәыҵалазеиҳәа сразҵаар, аха иабаҟоу, амри иеиҧш сшьапқәа еиҷашәан, исзеиҷыхуамызт, ҳгәашә снахысны шьаҷак сзыҡамҵеит… Нас амаҭқәа, амаҭқәа… Ҭыхәаҧҵәара рымамызт, рыбзқәа ҭхәаа-ҭхәаауа… Иабасыднагалаз, мшәан, саб, ажьи Луман изыҡаиҵаз аҳәызба?! Саныхәҷыз сыҧсы ауалахымз… Амала, аус асыруҵәҟьеит — урҭ амаҭаҧшьқәа, аҭырас ҧшқа еиҧш акәын атта-ттаҳәа рыхқәа шхысыҵәҵәоз. Софиеи, Владики, саҳәшьцәеи рхабарк ҧьара исымбеит… Ех, саб иѡны рыцҳа знызаҵәык, ҧаса аиҧш ҭаацәала ҳааилатәаны, ҳахәмаруаҳаччо ҳзыҡаларушь?» — Даҭикәа иқәыз атулуп ҧха наҧхьаршәны даақәтәеит. Адгьыл аҵаҟа аҳауа цәгьалаҵәҟьа ихьанҵан.

Уаҳа араҟа аагылара уадаѡын — дѡдәылҵын, харҧзаҵәы адәы даақәгылеит. Аҵла амахәқәа наҧхьаршә-ааҧхьаршәуа, ҧшыхәра ицошәа имццакҙакәа иаауаз аҧша, есышьыжьтәи аҧшақәа иреиҧшымызт — уи иаҳа ихьшәашәан, иҷацан, иҧьбаран. Заа иҷшәаз бгьыцқәакгьы қәас-қәасуа аҧхьа игылан.

Абна дыҵаланы иҷынеихеит Зыхәба. Макьаназ, аҙаҙабырлыш цыраҷәа, изынҵәалаз абгьқәа ирымашәызшәа икәеицеиуа ирхьынҳалан, ҧьаргьы акы нҷшәаны икашәомызт. Адгьыл акәзар, есыуаха иалнаҳәоз аҧхҙы, ожәшьҭа ихышхо иалагазаап, бзиа уҙырѡыр ушьапы аҵаҟа хырҷ-хырҷ быжьқәакгьы уаҳауан.

Аҷыхара иаҷын апартизанцәа рлагер: ана-ара адырпарақәа рымгәацәа иаакылшәшәаны абна иаатҵалоз апартизанцәа, ҧьоукы — аламаз ркуашәа ихышәҭ-ҵышәҭуа абаѡрҵәыра иалагон, даҷеа ҧьоукых, ус ҵаҟатәи маҭәа-заҵә еибарѡны, уа ааигәа иҡаз аҙиахьы иѡуан. Даҭикәа, ишшапа-шшапаҙа еилагылаз аҵла шьапқәа дрыбжьибаауан апартизанцәа рбригада акомандир Иван Прокофи-ипа Казанцев. Уи зҷеибыҵаны, еиқәных иапхьа игылаз апартизанцәа адҵа риҵон.

«Ишәарҭагәышьоуп, аха лыҧхала иааша!» — иҳәан гәаныла, инапала еиҵихыз аҙыхь ихы ақәкы иҷынеихеит. Ҩ-шьаҷакгьы ҟаимҵацкәа иапхьа иаацәырҵит еицырхәха иааиуаз гәыпѡык апартизанцәа. Урҭ аҷегыла еиҧш игыланы, шьакәармак зықәкымыз рҧышәқәа абгажә рықәтәа, ҳанкаҳаны ҳаҧсындаз ҳәа акәын ишааиуаз. Даҭикәа игәы нҵыҧсааит асакаса даннахәаҧш

— ииаиваргалахьан. Зкомандир дгәазҭаз апартизанцәагьы рҽааныркылан, ԥшьшьала асакаса надыргылт.

Асакаса ианыз апартизан зегьыныԥьара дҽаҳәан, иаакылҳәҳәоз иблақәагьы еиқәыпсан.

— Дхәуп, ҕәҕәала дхәуп, аҩыза акомандир, — ихәеит Бистров.

— Ҳара иҵаҳҵаз аминала.

— Аешелонгьы агеит, аха...

— Хара ацаха имаӡеит.

Аӡәи-аӡәи хеибарҭәааua, иҟалаз ркомадир изеиҭарҳәон апартизанцәа.

Ихәыз иԥышә иатцәақәа аақәац-қәацан, иблақәагьы ԥшьаала иаацәыҵрааит.

— Аӡы! — иҳәеит уи аарла иуаҳартә.

Апартизанцәа рҩыза ибла ахьхитыз, иҽы ахьцәажәаз еигәырҕьаны иааилагьежьит.

— Дыжәга, иԥышәқәа шәырцәаакла акәымзар, макьана аӡы ишәмыржәын, — инарыдиҵеит Зыхәба.

Ихәыз даныргагьы, рҭагылазаашьа уадаҩ дазхәыцуа акыр дгылан Даҭикәа.

«Ҳгоспиталь ыҟам, ҳақьым дҳамам, ахәра инаҽаҳҭәо аиодҵәҟьа ҳазцәыргом. Шаҟа ус, шаҟа қәпара, шаҟа уадаҩра цәыҵатәаны иҳазпшузеи!» — абас дышхәыцуаз, аӡыхь дныҽԥынгылеит.

Умшәан, зегьы бзиахоит аҳәашашәа, адгьыл ацәа иалҵны, ахьыр-хьыр хәа ихәлаччо иҩеиуан аӡыхь.

Раԥхьа абри аӡыхь аниба, зхәыҷы дызцәыӡны дзыԥшааз ан лаҟара дгәырҕьеит Даҭикәа. Иара аӡыхьгьы, напы мцқьак скьысыр сҭамбозар хәа ҭouба аухьоушәа, иақәжьыз ашьац хәымбытәра аҿылаӡа, зны-зынла ахы ѡкылрҳәҳәаны, нас адырҩегь инцәыҵало аҩеира иаҽын.

Даҭикәа усҟан ажәжәаҳәа днахалан, маҽак ажәпара зманы иаҽажьыз ашьац ѡақәҳәаны, иԥхьарҵәа зымѡа инкыдижьлеит. Зҽы хтыз аӡыхь иҵаулаӡаны иқәыԥсычҳан, ишьҭыԥаны, адунеи азырбаз аԥшәма иҩигәыдхахалеит. Иаргьы дазгәышьны, аҿыѡҳәа ишьамхқәа наирсын, инапқәа рԥаԥаӡа иҿынахаижьит. Згәы атҳара-атҳара еисуаз аӡыхь шьҭыԥон, ишьҭыԥон — иаҵахын, идуӡӡаны иҵабуп, уара узы адгьыл ацәа салҵит, иахьа нахыс уара узоуп изеисуа сгәы ҳәа ианаҳәарц аҵахушәа.

Иагьианаҳәеит: зны иԥышәқәа рҽынӡа иҩаӡан аҿиларҵәаны дгәыднакылеит, нас ихьшәашәа-гәыҟаҵагаха, ихахәыц инаркны ишьаргәыҵа аҽынӡа дааимнадеит.

Аа, ассир — рыѡны авараҽыцәҟьа, ахаҳә шкәакәаҟәа знацәа иахаргьежьуа, иҵхәраа иааиуа аʒыхь ахаҭаҵәҟьа: ахьшәашәашьа, агьама, аласышьа, ахәыҵ-хәыҵбжьы, ақьиара…

Даҭикәа даханы илбааидоит, иара дацәцар ҳәа ишәаны, амаҷар еиԥш ачаҭаҳәа еилашуа ихаланы иԥышәқәа арчыхәчыхәуеит, аʒҵабаақәа згьама бжьыркхьоу иҽыҵа арԥсаҳәоит. Ус акыраамҭа, ажәѡан агәахьытә илыбааны, зымҵәыжәшақәа еиҵҳәа ашьха ʒыхь иныҽԥынтәалаз ашьауардын еиԥш иҽирхьуан Даҭикәа. Нас, ажьы ахьыр ҳәа дшәозшәа дахʒыʒаауа, иаакәыршаны ижит, дцан, ихаҳәхарц рацәак згымыз асыпсақәа ааганы аҵʒамцқәа иркыдҵа ичаԥеит, консерв банка хырҟалакгьы ахәҵәы ѡызʒа иаҭаны инхиршәлеит.

«Азыхәба иʒыхь» ҳәа ахьʒырҵеит апартизанцәа. Насгьы иаакәшәалак, ишабалак иҵтаны игар ҟаломызт: рхи рыхәшәи реиԥш еигʒаны иржәуан, рабԥьарқәа раҟара ҳаҭыргьы ақәырҵон.

Даҭикәа иахьагьы, ахаҳә сса хәычқәа еилырхуа, иҵхәраа хыгәҵә иѡеиуаз иʒыхь акыраамҭа дыҽԥынтәалан, ибанка хырҟала азнагьы ижәит, нас иацрыцны илеиуаз аʒышьтраҽы иҽы иʒәʒәан, инышәтә ѡын хәыҷы ашҟа даахынҳәит…

Адҵа зҭаны иишьҭыз аԥшыхәцәа еихышәшәа-еиԥышәшәа ахынҳәра иаҽын. Дхынҳәит Миша Софоновгьы.

— Ууалыркәеи угәыблаақәеи уҭиу? — дҵааит Зыхәба дԥышәыррчо.

— Ршьапы иқәмырсʒакәа, аѡыза акомандир. Аа ирыҵныс-хызгьы, — иԥьыба дынҭалан, уаԥсҵәык азна аԥьыка аатҭаны астол иныкәиԥсеит Софонов.

— Аʒын ҵыцындра! Аферым, ибзианы ухәҳахәҵызаап! — Даҭикәа, иаԥхьа иқәыз аԥьыка еилатата, реиҳа иҟәашыз цыраԥшьыркцак аалихын, иҽы иааҭаиршәит. — Егьирахь?

— Егьирахьгьы ҳусҟәа цәгьам, — Софонов иҽырманшәаланы даатәан, днызхысыз-даазхысыз акакала изеиҭаҳәо иҽылеихеит.

— Уи, игәра угартә дыҟоу? — дҵааит Зыхәба, Иузеф Сантоцки иʒбахә аҽынʒа данлеи.

— Схы агәра шысымгара! Дыбжагәышьоуп акәымзар илшашагьы рацәан… — Софонов дааҭгыланы, Сантоцки ихы-иҵыхәа Зыхәба изеиҭеиҳәон, иаргьы даԥырхагамхаʒакәа ҵынч дтәаны дшизыʒырѡуаз, иаб иʒбахә аҽы даннеи дааҭрысит, иқьышәгьы акы аақәыхх-аақәыххын, аха имҳәакәа иҽааникылеит.

Миша иажәа неигʒон:

— Раԥхьа, ани аихамԥа аузелаҽы иаҳҭахыз ауаԥ Иузеф дизыскит. Аԥхʒы анрылеибах ашьҭахь ауп ҳахԥыкгьы ҳанеиԥәшәаз. Ҳаиԥәшәеит ақалақь налҵ. Сара саниба дкәаҷалакны дааҳампыҵахеит. Аха, иаҳцәыԥсхьоу ҳарныԥәит, аԥсаҵла иалатәаны ҳхаҽы иҷыжь-ҷыжьуаз арашәыгақәа шаҳаҵцәас иҟаҳҵеит, бзиарамзар цәгьарак ҳгәы иҵакны ҳшимыԥхьоз ала. Аҵыхәтәаны дагьазаагеит. Абарҭ зегьы ҳшыҟоу дыҟазаап: игәы амца шҭоу иблақәа ирхубаалоит, аҕа дибаны дшаанымхо, рацәак ацәажәара шиҵахымзгьы, иҽы ԥеихихааиʒа иудыруеит. Ажәагьы ҳаиҵеит, иара аус ахьиуа аихамԥа аузел аҟнытә иаҳҭаху, насгьы ианаҳҭаху аамҵа иахымгакәа ишҳаиҭо ала…

— Игнат Иван-иԥа Чупецки? — дҵааит Зыхәба адырԥегьых.

— Ааи, Игнат Иван-иԥа Чупецки, дбелоруссуп, уаҟа дынхоит, аихамԥаҽы аус иуеижьҭеи ԥажәа шыԥәса ҵуеит, иара ԥынԥажәа шыԥәса дырҵагылоуп, дҵаацәароуп… — адырԥегьых иааркьаҽны еиҵеиҳәеит Софонов, рыԥшыхәԥ ҿыц ибиографиа.

Уи ашьҭахь Даҭикәа, ицламҳәа инапы аҵаргәаны дхәацуа акыраамҵа дтәан.

— Ибзиоуп, ишьахәуп, афырхаҵа!.. Софонов дихәамԥшʒакәа даацәажәеит. — Ишсоуҳәара, — нас даалҟьан дааиҽаԥшит, — Иузеф Сантоцки иаб дҳақьымуп уҳәазма?

– Ааи, дҳақьымуп, аҳақьым – терапевт, аус иуеижьҭегьы акраацуеит, — наҭеикит Софонов.

— Уажәы?

— Уажәы Ʒержинскҭәи араионтә хәшәтәырҵаҟны орденаторс аус иуеит.

— Афашистцәа ихәшәтәуеит?

— Даазыԥәшәаз. «Сара сҳақьымуп, аҳакьым иуалԥшьа насыгʒоит» ҳәа, иеиҳәеит иҷкәыни иареи ажәа анеимарк.

— Чупецкии ҳареи цҳас иҳабжьоу уара уоуп. Уи ҳара дышҳамадоу здыруа хԥык ҳауп. Сара, уара, Иузеф Сантоцки. Ҳахԥык иаҳҳымсроуп, ҭынч-ҭынч дналагеит Зыхәба. — Ҳахԥык иаҳҳымсроуп, — еиҵеиҳәахт уи. — Ожәшьҭа шәара шәыбжьара Сантоцкигьы дбыжьшәоит. Излалшо ала Сантоцки ихаршҭәуп Чупецкии ҳареи ҳшеимадоу. Уи игәра аамго акәым, аха ԥыцьа ирхысыз амаʒа абжакы аргамахоит, — абра данааи Даҭикәа адырԥгьх иҿааникылт, усеилыргаԥыс архәҭаҽы даныҟаз ишыҟаиҵалацыз еиԥш, жәацы, Маргарита изаалҵиз акрандашь илахь иаларкьакьо, маҷк дхәыцуан. — Иузеф Сантоцки даҿеаԥьара ҳхы даҳархәароуп, — икрандашь ахы лыҷәикшан дагьыԥагылт уи.

Софоновгьы ашырҳәа дѡатҟьеит.

— Иаб иҟны. Аҳақьым дҳамамзар ҳахәшәым, ачымазара-ахымазара (ахәцәа шыҟаз имҳәеит Датикәа). — Иҷкәын ида аҙәыр димоума?

— Мап, уаҳа адунеи уаѡ дизыкҳҙам.

— Напы илактәуп. Уара ухы зынҙагьы иумырбан, иҷкәын ила мацара. Дымццакааит, дацрамлааит, зыпсы иацәшәаз зегьы ҭацәаны, псахцәаны иҳапхьаҙо ҳалагар ҳзаралхоит. Ишәхашәмыршҭын — апсра аҙәгьы иҭахҙам, иара убас апсадгьыл апсахрагьы. Аха, ауаѡы дшақәшәо еипш… Уигьы, рапхьа игәы шыҟоу еилкаатәуп, нас пшьшьала илымҳа иҭаҳәатәуп, аус ахьиуа аиҳа ипсадгьылаз дахьхәарҭоу аҭыпҟәа шыҟоу. Иҟалап ҳара абраҟа ачашкәакәа ҳзиҿамҵар, ашьылҭа пха даҳзыламыриар аха, апсадгьыл ашьа аҵкьаса аҕәаҙа ианыкәиоу, ахәеи аҙи рыда акагьы анамам иара ахьаа ҳаргьы иаҳхьаазароуп, аԥьабаа ҳԥьабаазароуп. Аҳақьым иеипш, иара ҳаргьы, иҳамаз азанаатқәа рҿапхьа уалпшьак-уалпшьак ҳадуп. Аха, аҳақьым Сантоцки идыруазааит, хазы-хазы иҳамоу ҳуалпшьақәа ирҷыданы — ҳазегь еицаҳзеипшу уалпшьа дуззакгьы шҳамоу — апсадгьыл абзиабара!.. Иҷкәыни иареи еиужь, инапаҿы дааиуазар, арахь данаауа иааигаша иара идыруеит, рѡыԥьегьы унарапызаны абнахь иаҳзаага — уи хаала, иамуазар — мчыла, амала, иара уигьы, иҷкәын ибз ала, игәапхарала ауп ишыҟаҵатәу…

Налибоктәи абнаршәыреи уи зқьышықәсала иаҵаҵәах иамоу аҙиақәеи рыгәтаҿы ииз, апартизанцәа рбригада аҟәша ҷыда, ацәаакыра псыхәша иақәшәаз аҵиаа еипш, итәырпсаны адацқәа роужьра иаҿын. Апшыхәцәа цон адҵақәа рыманы, иаауан аѡызцәа бзиақәа рҳаны.

Иван Казанцев командирс дызмаз апартизанцәа рбригада аҙбахә уажәраанҙа издыруаз маҷызгьы, уажәы, анду Ирина леипш алакәқәа рсиужет иашьҭоу ауаа рзы итеманы, аҕа изы икьыба жьымдырны аҟалара иаҿын. Уи блас иахоу, лымҳас иамоу аҟәша ҷыдеи иара афырхаҵарақәеи рыла, аҙбахә, рапхьа Барановичтәи маҙалатәи апартиатә Комитет иаҳаит, нас Белоруссиатәи Акомпартиа Ацентр Комитет аҿынҙагьы инаҙеит.

Зыхәба ипшыхәцәа, абырфын рахәыц зыҿхәаа ахац зҳауа аҟанҷқәа реипш, Налибоктәи абнеи Белоруссиатәи ақалақьқәеи, ақыҭақәеи, аҳаблақәеи еимардон. Ирҵон ауаа ргәалаҟазаашьа, аҕа ихкыдкыларҭақәа, иазгәарҭон рапхьа аҙы иҙаар-

тәалатәу ацҳақәа, зыбҕашшара иастәу аихамԝақәа, аҳауахь ишьҭтәу ашьҭатцарҕақәа, хыла-гәыла еилатцатәу аполицаицәа ргарнизонқәа уҳәа, рымԝа иапҵшны абнаҷы итәаз апартизанцәа ирушаз, иҟарҵашаз зегьы.

Иахьа ахәылпҵазы, амра абна ахы илықәгылоны дхынҳәит Кузма Лихардовгьы. Абар, ожәшьҭа мчыбжьык иазынапҵшуа иҵуан уи дыҟамзижьҭеи. Даҭикәа амца иркны даман, иахьа Софонови иареи анеицәажәоз ауҳәан-сҳәан ҧшра зманы изеиҵеиҳәаз ажәабжь: иацы араионтә центр Столбцы аҟны дрымпыҵашәазаап ԝажәа гектар адгьыли хәнызқь марки зхазы иқәырҵоз апартизан ҧшыхәыԝ. Иашоуп, Кузма Лихардов ихазы урҭ иршәоз маҷк еиҳа еиҵан, насгьы уи жәацуха Столбцы ақалақь ныжьны, Налибоктәи абнахь амԝа дықәлараны дыҟан. Зыхәба, урҭқәа данрызхәыцлак, игәы ааҭынчхон, аха иҵшыхәыԝ иацуха дхынҳәраны дшыҟаз анааигәалашәалак акәын амца аникуаз…

— Иуулак ухынҳәит?! — иҳәеит Даҭикәа акыргьы иҷеыргәааны, Лихардов ашә аартны дшаалагылатцәкьаз.

— Сминауаҭуп, аԝыза акомандир! — ибжьы ааԥса изҭымкаауа ҷааиҭит Лихардовгьы.

— Аминауаҭхарала анервқәа узыхәшәтәуам, аԝыза аԥшыхәыԝ, — «аԝыза аԥшыхәыԝ» абзиабареи агәадуреи рылжжуа ауп ишиҳәаз Зыхәба.

— Аҭагылазаашьақәа ус иҟалеит, зегьы узеиҵасҳәоит…

— Утәа!

Уахгьы-ҷеынгьы илашьцаз ауада хәыҷы хыԥьара ишаны, хәҭак акәын иарлашоз, шамахаӡамзар иадмыркуаз, уажәы, акантузиа амоушәа абла ҭыҟаԥшьаа хәыҷы ҧаҟь-ҧаҟьо, Зыхәбеи Лихардови рыбжьара ибжьагылаз акәаҷаб. Маҷак аҟьаҟьара зҵаны, уи иахылҵны иԝеиуаз амазутлԝа еиқәатцәа, убриаҟара иаашьаны, иахагылаз атруба чышәшәы иҵалон, инахәаԥшлак ахәхәахәхәаҳәа дамырҷарҳасырц залшомызт.

— Ишҧоубо ауаԝытәыԝса аҵыхәтәантәи ихшыԝ иаӡбаз? — дҵааит Даҭикәа дҧышәырччо.

— Аԥьабаа ауп ауаԝы дуаԝны дҟазҵаз ҳәа, баша ирҳәозаарым, — наҭеикит Лихардовгьы, аҭуан ахьтә илеины акәаҷаб илахагылоз аҭанақьтәы труба дахәаԥшуа.

– Абри, алԝа ҟадыԥь убриаҟара саргәаҟт, сдақәа ирҵаланы, сшьа иацны илеиԝеиуашәа сгәы иабо аҷынӡа. Аха ожәшьҭа ишубо, иқәҳа, абри атруба иҵаланы ажәԝан иазцоит.

— Егьа ҳхәыцп, макьана ҳабаҟоу, — даақәыпсычҳаит Лихардов.

Акәаҷаби уи иахылҵуаз алѡеи ирызкны урҭ зҿыз ацәажәара бжьарқәақәа, аишәа-чара иахатәааиҙа аныҳәаѡ ирылеиҵаз агәаҵәа-сақәа ракәын изеиԥшраз. Лихардов иҵахын, дагьахыццакуан иибаз-иаҳаз зегьы икомандир иеиҳәар, иара акомандиргьы исаҳарызеишь ҳәа дыԥшын.

— Аусҟәа ҳара ишаҳҳәо иҟам, аѡыза акомандир, — дналгеит Лихардов.

Зыхәбагьы дгәыѡҿыѡҙа аԥшыхәыѡ днеиҿаԥшит.

— Сара абра снықәҵижьҭеи Столбцытәи Ивенецтәи араионқәа скәылҟьо срылоуп. Уажәрааиҙа афашистцәа рабԥьари рпропагандеи зхы ҭырҟьахьаз ажәлар, уажәы зыҥзагьы инаскьаны атыша ахы иқәгылоуп, ԥшашәшәык нарысыргьы еибакыеибашьҭуа инҵалоит. Аиҳаракгьы ишәарҭоуп уаҟа инхо аполиакцәа. Лондон икаԥсоу Польшатәи абуржуазиатә националистцәа зыҥзагьы иҿкит. Урҭ реимигрантә «еиҳабыра» иҟарҵо адҵақәа рыла, рмахәҿа еилҳәаҵәҟьаны аус руеит Краиовои напхгара зиҵо ар. Польшатәи амалуаа рыцкәынцәа, изаҟаразаалак ԥықәсыларак рымаҙамкәа, рыбз ахәы аффаҳәа иаго ауаа ирылоуп: аурысҟәа рышьҭахьҟа ихынҳәны ианыҟала «аѡбатәи аокупациа» шәазыԥшыз, урҭ анааува ишәзааргоит досу шәыхәда иазыбзиахаша ахамуҵқәа, ауҩақәа, изымуа шәызгьы аныцәтә шаха ыршақәа ҳәа.

Зегьы реиҳа ишәарҭоуп, урҭ, аполиакцәеи абелоруссцәеи ахьеичдырчо: шаҟа шәҵаху абԥьари аԥареи шәаҳҵоит апартизанцәеи урҭ рышҟа згәы кыдны ижәбо абелоруссцәеи, аурысҟәеи уҳәа иргәыдҵаны, маҙала ишәшьла, мап анакәха, дара ртәқәа шааилак, шәыдгьыл-шәтәыла аашәымхны урҭ ирырҭоит, шәҵаҳәангьы ишәылацәаҕәо рҿынархоит ҳәа рарҳәоит, — маҷк иҿааникылан, Даҵикәа иҙыхь аҿынтә иааигаз, аҙыржәтә ҿамѡақәак налбааидеит Лихардов. — Асеиԥш иҟоу апропаганда еиқәаҵәа инаваргыланы, формала еиԥшымзаргьы, ҵакыла уи аԥынҵа илкылшәаз даҿа пропагандакгьы аус ауеит аполиакцәа рыѡнуҵҟа, – иажәа нагҙо иҿынеихеит, — инибарҵәалааит анемеццәеи аурысҟәеи, урҭ шаҟа иаҕахо, шаҟа иҵибаркәкәо аҟара ҳара иаҳа иаҳзеиҕьхоит. Аибашьра ашьҭахь абраҟа ишьақәҳаргылоит, ԥаса аибашьра ҟалааиҙа иҟаз абуржуазиатә аамҵа ҳәа рарҳәоит…

Ажәакала, аҵагылазаашьа уеигәырҕьо иҟам: иҟоуп абри апропаганда хәаԥса иаашьҭнакәыцәааз — егьаумҳәан, ахатәы

бызшәа амч амоуп, аполиак ибызшәала, иԥыза аполиак илымҳа дааҟәымҭӡакәа дҭахәыҵхәыҵуа далагар, акы аҿы дкылиго-ит. Иҟоуп изура ззымдыруа, икәаны-зануа игылоугьы, ҳәарас иаҭахузеи, згәы амца ҭоу апатриотцәагьы маҷӡам…

— Ирҳәаӡозеи нас урҭ? — дҵааит Зыхәба.

— Срацәажәеит, рыгәра угар ҟалоит ҳәа зсарҳәаз аҭыԥантәи аполиакцәа гәыԥԥык. Урҭ роуп абарҭ исҳәо ажәабжьқәа ре-ҳарак сазҳәаз. Ашьҭахь, Дубки ҳәа изышьҭоу ақыҵаҿы инхо аполиак уаԥ бырг ила ҳаибадырт Польшатәи ар рафицер, Адам Свентаржецкии сареи. Ари аҵара змоу, уаԥрыла инагӡаны иҵышәынтәалахьоу, дахьыҟоу аҭыԥаҿы зыкапан маҷым уаԥуп. Рацәакгьы ҳаидымхалеит, аха урҭ аҟазшьақәа дышрылаҟоу сацәымԥашьо еилыскааит. Егьирахь, игәы иаҳәози ихы иаӡбози зегьы нҵырффаҷааны еилыскааит ҳәа уасҳәар узжьеит, — сар-гьы инагӡаны сыгәра игомызт… Иҟоу аҭагылазаашьақәа, иара ус иҳамԥатәны, ҳнарыцрас-аарыцрасуа ҳрылацәажәо ҳшааиуаз, апартизанцәа рыӡбахә аҿы ҳанааи:

«Шаҟа исҵахузеи партизанк ибла аҭаԥшра», — иҳәеит уи даақәыпсычҳан. Сыздыруам, сымԥсӡазар гәык ала иҳәазар ҳәа сыҟоуп, имҳәазаргьы:

«Убри сара исылсыршоит» — хәа иасҳәеит.

— Адам Свентаржецки, амаиор? — дҵааит Даҭикәа.

— Ааи, амаиор, аха уи иӡбахә абоудыруеи? — иԥьеишьеит Кузма.

— Апартизанцәа рбригада блак ада азҵамзар, лымҳак ада азҿамзар ирыцҳахон удыруоу, — игәарԥхаҵәҟьаны дыччеит Да-ҭикәа.

– Даа! — дпышәырччо, асааракә дышьҭаԥшуа даатәеит Ли-хардов.

Ԥаса ишәаны иԥаҟь-ԥаҟьуаз, акәаҷаб аԥина быз хәыҷы, уа-жәы, атруба акалҭ зны-зынла инҵырбзааua, нас ацәашьы еиԥш ихәхәаҳа аҿынеиҵыхуа абылра иаҿын. Абна зтәызтәхьаз алашьцара иалахәхәа, аԥшыхәцәа зыԥнатәаз анышәтә ԥны хәыҷы иазааиуан апартизанцәа рашәабжь. Ԥшакгьы зны-зынла, аԥны ашә илагылаз аԥса амахәқәа инарыха-аарыханы, ауада иааԥналалон.

— Уца, уԥсы шьа! — иҳәеит Зыхәба аҭынчра ааилеиган.

— Нас, аполиак исҵаз ажәа сеижьома? — дҵааит Лихардовгьы дԥагыло.

— Иҳаҙбап. Уара уца, ибзиаҭәҟьаны уԥсы шьа, — еиҭеиҳәахт Даҭикәа, иаргьы агылара иҿазкуа.

Лихардов иҭыԥахь данца, Зыхәба, реицәажәара дазхәыцуа, акыраамҭа иуадаҩы длеи-ѡеиуан. Нас ашә наиркын, анышәтә мардуан татақәа дрыкәԥала-рықәԥало дѡыхәнан, адәы даақәгылеит. Аҳауа омашәаҭәҟьа иласын, Хԥсы аҙы еиԥш ихьшәашәаҙагьы иҟан. Илымҳа иааҭасит аҙыхь аганахь ала иаасуаз ашәабжь:

Сѡыза гәакьа, сѡыза гәакьа,
Рацәа деиԥшуп аҿан макьа.
Шықәсык патронак ҭирҟьоит,
Ҽнак ѡ-қәабк ҭирбзаауеит.

— Амырзакан абжьыхаа иалаҙѡа, даҭаҳәҳәаҙаны иҳәон аҙәы, апартизанцәа рлафашәа.

Ашәа шԥеиҳәо, ашәа шԥеиҳәо,
Сылашара спартизан.
Аҕа дисны дышԥеиҳәынҷо.
Даницу иан…

Иааимнадон даҿа бжьык, аха абна ыҵцырцәажәааua игоз апартизанцәа рыччабжь иналаҙ ицон уи абжьы.

Даҭикәа иааигәалашәеит Старосельсктәи абна. Миша Дубанец ибжьы хаа, уи иаԥхьаҟатәи иԥеиԥш идыруазшәа ииѡыз ашәа ацәаҳәақәа… нас Рубежевиче ақыҵа, зыбжа змыхны астол иқәыз авахмаистер ихы, аԥсхыхра иаҩыз Миша аҵыхәтәантәи иажәақәа…

Изгәык гәырҕьо, егьи игәы аҵәымҕ алакьакьо, ишьҭахь инапы ҟаҵаны, амза ашәахәа шәытацәхѡежьқәа зынԥсалаз амѡахәасҭа данылаы днеиуан. Апартизанцәа рлафашәа ацәаҳәақәа шгацыз игон, еиҵақыць-қыцьны иҕызы-ҕызуан аурыс мырзакан, ампыл ахьдыргәаҟуа астадион иҭыѡуашәа, зны иҭҟьон, нас илаҟәуан аччабжьгьы.

– Уу, уу, уу! – аԥхыҙ-хьанҭа иалѡуа аҳәҳәабжь еиԥш, игәы иқәсуа иалагеит аҳаирпланқәа рыбжьы. Ихы ѡышьҭихын ажәѡан дѡаҵаԥшит: ахш аԥштәы змаз аԥҭа ҵаҕақәа рыла ихҟьаз асар рымѡаҩы иаҳа аиаҵәақәа жәпан, насгьы, ацигар бҕьыц зхаршәны акәалаԥ иҭоу ахьымацәазқәа ракәын урҭ зеиԥшраз. Аҳаирпланқәа рыбжьы есааира иааигәахон:

«Ицахуеит, алаҳәақәа зҽаҟырша! — аԥыр-ԥырҳәа игәы амца нҭалеит Дамикәа.— Шаҟаѡы рыԥсы рылоузеи, шәара хыла илеиша ишәыграгәо абомбақәа... Ахәыҷқәа ранацәа рыкәа рыҽҭаршә, рыгәқәа раҳаҵза ицәоуп; аҭабиаҽы, арԥыс, бзиа иибо лпатреҭ цәыриган, дахәаԥшуеит, игәзуеит: лылацәақәа еидҷабло, амахҽе еиԥш дышьхныԥсыланы астанок дадгылоуп уи апатреҭ зтәу... Шәара шәцоит урҭ рышҟа, рыԥсҭазаара рымшәхырц, адгьыли акәаци еилшәырхырц! Ех, шәаргьы саргьхандаз, сыбла ҭраа, снапы ҭыԥшша сышԥашәыҵагылоу!» — ихаҽыҵәҟьа иааины, асар рымѡа ааихҵәаны, ажәѡан иаҳа иахьыцқьаз, иаҳа аиаҵәақәа ахьаҕаз ианнаҵала, аҙыжь аҵаҽы иҵхыршәшәо аԥаҵакьиа зқәеиқәаҵәақәа реиԥш, илаԥш иааҵашәеит аҕа иҳаирпланқәа. Урҭ амрагыларахь рхы рханы ицон. Иара амза ганҭыфаа ѡежьгьы авараҽы ихыз аԥҭа еиқәаҵәа иаавҵагылан, зегьы реиҳа иазааигәоу апланета гәакьа ацәа иалҵыз азѡақәа ирызԥшуан.

Аҕа иҳаирпланқәа рбыжьгьы, рхаҭақәагьы ажәѡан иаҵәа инахәлапҟа ианца, Дамикәа дырѡегьых ишьи-ишьи еиқәҵо абна дныҵалеит.

Аҵх чаншьҭахь ишынахысхьазгьы апартизанцәа ршыкьыбжьы еиқәымтәацызт: ашәа зҳәоз рлафашәақәа ирҟәаҵын, рбыжьқәа еихьымза-еиԥымзо, игәырԥшаагаз партизан ашәак хҵоит ҳәа иаҽын, наскьа, ахәыҟаҵарҭақәа рганахьшәа, кәацу, мҽу изаахоз арбану здырхуада, еихак абжьгьы дагәаза иуаҳауан.

– Ара шәызгылоузеи? — дҵааит Зыхәба, Васили Иаковлеви Галиа Верховскаиеи рнышәтәѡны хәычы аҽаԥхьа еилаҕәҕәаа еилагылаз апартизанцәа данаарыдгыла.

Азныказ аҙәгьы ҽимҭит, инхьаҵ-аахьаҵқәан, уахь цәгьа ишырымбоз ирдыруа ҭынч иаагылеит.

— Иҟалеи? — Деиҭаҵааит Зыхәба.

— Галиа дхәарҭам, — аҭак ныҟаиҵеит иаарылҵыз аҙәы.

Уи, аамҭала, адәыгбақәа хыла-гәыла еилазцалоз, иара уажәгьы ззанаат кажьны иҟам Онуфри Бистров иакәын.

«Ирыкәшәазеи, иацоупеи рѡыцьегьы еибга-еизѡыда аԥшыхәрахьтә ианыхынхәыз», — Дамикәа ашырҳәа ашәахь иҽынеихеит.

Ақдеихаҟәақәа ирылхны иҟаҵаз аҵзамц иадырҷаблаз ацәаашьы хҵәаха аарла ауада арлашон. Игәыҭшьаагаха, ицәаҭырзыҙаагаха игоз ақьыбжьи аҕзы-ҕызбжьи ирылѡны иуаҳауан Васили ибжьы:

— Галиа, сылашара, бымшәан, ара сыҟоуп, маҷзак иаачҳаи, нас зегьы бзиахоит! — Зны лхахьы дыѡуан, нас – лшьапахьы, лнапы аашьҭпааны иааигәыдирҵәҵәалон, азқәа днагәзны иналываиҵон...

Даҭикәа данынеиҿаԥшы, дызҿқәаз даарҟәаҵын, цәгьарак шиуаз дақәикызшәа, дыхьчза даагылеит. Галиа лылацәақәа еиқәыԥсан, алашара ашәахәа мчыдакәа зҿаԥсаз лхы-лҿы апырпыл аиҳа иҟаԥшьын, хьаа бааԥсык шлыҵрыхоз удырратәа, зны, лхи лшьапи еидыслома уҳәартә дхәачуан, нас дҵызны, дҟатаза лҿааиҵылхуан.

— Илыхьи? — Васили ихы наиқәикит Зыхәба.

Галиа лҿахьааиҵылхыз, азныказ дзеѡза лҿаанылкылт.

— Лҿылымшьыр луамызт, сыгәнаҳа уи аҭакәажәгьы ларгьы ирымазааит, — ибжьы қыцьқыцьуа даацәажәеит Иаковлев.

— Иарбан ҽшьроу, дарбан ҭакәажәу? — Даҭикәа иҵегь дааскьаны, Галиа даалхагылеит.

— Аа, иахьыкәгылоу, — Васили астол иқәгылаз ашҭоп мгәалыҿ ашҟа инапы наирххеит. — Сышлыҳәоз, сышлашьапкуаз, сындәылҵны саааианза илжәшаз лжәит.

Адац ҟәаҟәа-чаҟәақәа зкыдтатала иҟаз ашҭоп ѡ-мацә раҟара зыхәаашьк ҭаханы иҟан.

Даҭикәа иаақәхны днахәаԥшын, дагьынҭафѡит абжьеии адацазеи рыфѡы ҭышәшәон.

— Хымз реиҳа лхыҵхьан... ишәарҭоуп баҟәыҵ, ишәарҭоуп баҟәыҵ шысҳәоз, жәаха ҳанаауаз абри аиҵаҟәаҟәа ҭакәажәык илырҟатцаны иаалгеит...

— Даҭикәа Кәыгә-иԥа! — иаагеит Галиа лыҕзыбжьы.

Даҭикәа ашҭоп нықәиргылан, ашырҳәа даалхагыланы, лгәы иқәыз лнапгьы ааникылт — амца ахҟьо абылра иаҿын.

— Саҭоумҵан! — аарла иѡеиқәылхыз лылацәақәа рынаҳара алаҕырҳ аавҵажжит. — Сара аԥшыхәыѡ иашаҵәҟьа ҳәа сзырҳәо сҟалар сҭахын, уи ауп ахшарагьы мап зицәыскыз, аха иамуит... — еихьымза-еиԥымзо ллымҳа ашьаҭа иаваланы инеиуаз алаҕырҳ цәыкәбарқәа лхахәы жәпа иналаҳ-налаҳ ицон.

— Апартизани алаҕырҳи еиҕацәоуп, еиҳаракгьы аԥшыхәѡи, — ҭынч ҿааиҵит Зыхәба. — Ас имхәыцзакәа аныҟәара аҭахымызт, аха ожәшьҭа иаҳҳәар иаагои... Илжәижьҭеи иҵуеи? — даақәгьежьын Васили диазҵааит.

— Х-саатк иреиҵам.

Ихы ааирҵысы-ааирҵысын, лнапгьы ԥшьаала иналывеиҵеит. Нас, абри агәаҟра ибла еимырбарц иҵахушәа, иблақәа еимлагәа икны акыраамҭа длеи-ѡеиуан Даҭикәа.

— Уҭрыс! — иҳәеит Даҭикәа, Васили ихы наиқәкны. — Акрыфарҭаҷы уцаны, чаиникк азнаҵәҟьа аҙырҟәанда аага.

Иаковлев, иабаҳҵаху ҳәагьы дымҵаакәа, ашә дѡдәылҟьеит…

Галиа, литрабжак зкуаз аконсерв банкала хәба лдыржәааиҙа баша аихара даҷын, лԥышәқәа иаҵәахеит, лнапқәа, лшьапқәа хьшәашәеит, зны-зынлагьы дҟыжә-быжәуа акы лхәарцаз лҷыназылкуан, аха уаѡы еилирго иҟамызт. Аҵыхәтәаны аҷырҳәа аҙы цкьаҙа аҷаанахт, нас…

Аҵх агәҭа аасҧнашон, уаҳа ԥсы лхаҙамкәа ацәа данынҵанагалоз Галиа. Лқьышәқәа ирымаз аҟаԥшьра рзааиуан, лнапы-лшьапы аԥхаԥсы рылалон.

— Ожәшьҭа, ахра дҭоуҵаргьы, акымзарак лыхьуам, — иҳәеит Даҭикәа даақәыԥсычҳан.

— Иҭабуп, Даҭикәа Кәыгә-иԥа, уара уакәымзар сара зыҙагьы сиаҭымны саанхон, — наҭеикит Василигьы дԥышәырччо.

Апартизанцәа рлагер ҭынчхахьан. Амза ласкьаҙан, асар рымѡа аҵыхәаншәа, ахәырма ҟала еиԥш иҟанҵалеиуа икнаҳан. Ицәан зегьы, ицәан ахәа зқәыҳәҳәаны ахәыҟаҵаѡ иҷеиҳәаз аԥьымцагьы. Амала, абна анаҙарахь, зыпсҭазаара меиҙаз арԥызбеи аҭыпҳаи реиԥш, иааҟәымҵҙакәа акьиутқәа ѡба еиқәҷырҭуан, тыкгьы, урҭ ирхыччарц аҭахушәа, зны-зынла иааѡрѡарлон.

Казанцев ишҟа анеира ожәшьҭа иаԥсамызт, уаҵәы ҳаицәажәап ҳәа ҙбаны, иҧнахьы даахынхәит Зыхәба.

Иаха икаххаа еилганы иҟаз акәҙамшәа, ашьыжьымҭан, аԥьымшьқәа ҭарссы, ауеимадаҳәа ишынеиманаҭәарыз иааԥшит амш.

Зыхәба Казанцев иҟны даннеи, уи, Скандинавтәи адгьылбжьахақәа руак еиԥшыз асаркьаԥеха дадгыланы, иҷы азганк ҭырчаа, идалақь мѡанҵо аԥаҵасара даҷын.

— Иаазыхо ԥшҙала изфаша! — аԥыкә-ԥыкәхәа дыччо, дааҧналеит Даҭикәа.

— Аа, уара абри уаха шаанҙа ҳазмырцәо акьиутқәа урҵкаруп ҳәа сыҟоуп, — наҭеикит Иван Прокофи-иԥагьы даахьаҳәын.

«Ашьыжь игылаз, аҷеан аҷеаба аҵеикит» ҳәа, рҳәоит ҳара ҳҷы, — Ҟәбантәи аказак игәы ааирчыхәчыхәт Зыхәба.

— Аԥсуа аҳаԥаҽы амшәцәақәа анирԥшшоз, аказак абнаҽкәа кны ибжьон, — асапын шәах-хәашьы зҽыкәкәоз идалакь ырмақаруа дналагеит Казанцев.

— Уи азакәхап асакараҽкәа зегьы надиханы изыҟалаз, — есааира амца иҵеиҵон Даҭикәа.

— Сара саб ѡынѡажәа ҽы ҭаргыланы иман, даҽа ѡынѡажәа асакара изықәын, — иҽы азганк ҷашәҙа исаны, егьи аган асапыншәах адчыла, дԥарԥалыкьха дцәажәон аказак.

— Зны уԥаҵа саны уалгеи, нас ҳабацәа рыҽкәа ҳкәадырп, — изқәа шьышьуа, диршәыкьрац даҽын уажәраанҙа ирбыжкуаз ауаѡы.

— ...Иҳаман ҽырбара ҳазлаҭыҵуаз, аицлабраҽ ҳзыкәтәоз, аҙлагара иазкыз, ахамут иазшаз... — даҟәыҵуамызт уи иԥаҵасара дахьаҽызгьы.

Зыхәбагьы игәарԥхаҵәҟьаны дыччо, длеи-ѡуеиуан.

— Салам шәымоуп, Налибоктәи аҳәынҵқарра аиҳабыра! — аныха-мѡас аиԥш амца ицырдды дааѡналеит Казаков.

— Бзиала уаабеит! — иҳәеит Зыхәба.

Иван Прокофи-иԥа ҿимҵеит.

— Иҟалеи, адәахьеиԥш аѡнуҵҟагьы ишәшьыма? — дҵааит Казаков, Даҭикәа ихы наидкылан.

— Мап, амачараб ҳахьны ҳаҟоуп, — иҳәеит Зыхәбагьы ибжьы аармаҷны.

— Ех, сыжәла иақәнагаз ҽык збан, аха... — Даҭикәа иахь длацәҟәны дналагеит Казаковгьы.

— Ужәла аҽбзиа ақәнагазаргьы, ухаҭа алымҳа ду иаҳа иунаалоит, — дԥышәырччо даахьаҳәт Казанцев. Уи, асапыншәах еизҳәҳәа ицламҳәаҽынҙа илеигахьан.

— Аки ноли! — Зыхәба изнацәак ркәеѡны Иван Пиотр-иԥа инаиирбеит.

— Иахьатәиала сҟаҭәоуп, — иҳәеит Казаковгьы даақәыпсычҳан.

Апартизанцәа рбригада акомандир иԥаҵа саны даалгоны, иаха амѡакырахьтә иҟаны, ашамҭаз ихынҳәыз, апартиа акомиссиа амаҙаныҟәгаѡ ашә даахыҵит.

— Шьыжьбзиақәа аѡызцәа! — иҳәеит уи аарла, аҭакгьы дазымпшҙакәа, ахыԥҳәа, иваракҽы игылаз ацәардаҕәы днықәтәан, аҭзамц ихы надиҵеит, ибла-гәыҕра ҭбаақәа зынҙагьы ихәыцхан, аҙыжь-иаҵәа аҵа иҭаршәу ахьҟәырҷаха еиԥш акәын аҷыцқәа шааԥшуаз. Аҳәынҵәа иаганы иҟаз имаҭәақәа, ана-ара

иҭыжәжәан, ихахәи илахьи рышьаҭаҷыцәкьа ихәхәаҙа цәаҳәа ҟаԥшьыкгьы алган. Иҭаулаҙаны ѡынтәҟа даақәыԥсычҳан, илацәақәа неиқәиԥст. Аха, апост дшыкәгылаз ихьызшәа, аҟаԥыҳәа иаахитит.

— Зны уԥсы ушьар еиҷьымзи, — иҟалаз аилкаара дшахгәаҟуазгьы, дрыцҳашьаны ҷааиҭит Иван Прокофи-иԥа.

– Аԥсшьара ҳахьҙап,—иԥсы еивахо даақәтәеит Алексеи Степан-иԥа. – Ари амѡакра аҷа хаԥыцла анышә данарцҳаит, аха иара ҳаргьы ҳбахҭәаҙа ҳзалымҭит…

Иѡызцәа рыхѡыкгьы ааикәшаны иаатәеит.

– Жәацуха, ашара хԥаҟа саат шагыз, Березина аҙы ҳныҷеԥынгылт, иҭабаратәа! Ахахьы ақәа ԥжәазаап, инышәыршьшьха, цҳагьы, ԥшахәагьы зегьы еибарганы, ихшьшьыла илеиуан. Амза иатәын — убри ауп ԥсыԥшәмас иҳауз. Иаалак аҭелцҳа ахьхыз иаҳԥшааит… Хәдацәахьы иаҳзааиуа, саатк убри ақәсра ҳаҷын: ҳабџьарқәеи ҳџьаԥҳани рыбжак бааҙеит, ҷабырҳацәкгьы иавтомат ааимкәыцәаа иагеит. Ҳаилысны, иаацәыҭлашоны, ҳҳы зықәкны ҳаззцоз, Вишневи Воложини ирбыжьгоу амѡаду ҳнангылт. Ҳахьынкылшәаҭәкьаз амѡа акра иаԥсамызт: акы — амѡаду арҕьарахьгьы армарахьгьы ишьҭаз ақыҭақәа Бомбалии Саковшизнаи зынҙагьы иааигәан, уаҟатәи аҭагылазаашьагьы ишахәҭоу иҵаны иҳамамызт. Иѡбахаз—абна аҕан, уаашәѡык ҳакәым, «абрагьра» ихәмаруа хәѡык ахәыҷқәа аҵәахыртә иҟамызт. Ҳхьаҵны Воложин шыҟаз акыр ҳааскьеит. Ҳашьтахьҟа бнаны, аҕа ҳахьизԥшыз аганахь ала хтыраны иахьыҟаз џьара ҳҿааанкыланы амѡа ҳкит, — дышцәажәозгьы илацәақәа еидҷабло ианалага, асы иҿишьуазшәа ԥытрак ихы-иҿы ирҟәыҷуан, нас дѡагылан алеи-ѡеира далагеит Казанцев. — Аԥшыхәцәа ҳрымжьеит, — Зыхәба иахь даахьаҳәит уи. — Асаат жәаѡа ҟалахьаны, раԥхьа амотоциклқәа рыҟьаԥ-ҟьаԥбжьы ҳаҳаит, нас, амашьынақәа. Напыла аҙәы иааҳхихызшәа ҳаапсарагьы, ҳацәарагьы наҳахҟьеит.

Раԥхьа иаацәырҵит амотоциклқәа ѡба, нас аидарашьҭыхга машьынақәа: акы, ѡба, хԥа… Иақәтәаз асолдаҭцәа ркаска иаҵәақәа амраҿы еилаарцыруан. Иааигәаҙаны иааҳашьҭит, нас ауп амца қьауқьад захьҙу анрыжәаҳҵаз. Амца зкыз аҭәаҟәа аҳәынаԥқәа шалппуа еиԥш, аԥхьа иааиуаз рмашьынақәа ирықәппны аҿкаԥсара иалагеит, ашьҭахь игылаз амашьынақәа иаадырҳәын рышьтахьҟа еихеит. Аха иабацоз — ианааиуаз «бзиала иаабаша!», ҳәа згәашә иҭазыжьлаз Хариташвили игәыԥ рхымца еилараа ишьҭанаҵо аҿаанахеит…

Абраҟагьы, Кремльтәи асаат аиԥш ииашахеит Дат̆икәа Кәыгәиԥа иԥшыхәцәа ражәа — урт̆, уажәада ахацара шырымкыцыз, хәышәбылфԝыкгьы рԥынтԥа ишт̆амсыцыз убартә, азныказ еинҟьа-еиныруа иԥәхеит, акыраамт̆а аҭак рзыҟамт̆еит…

Ажәа шәзасыршьрызеи, — дааиасын деит̆анатәеит Казанцев, — ԝ-саат̆к ирзынаԥшуа ҳаибашьуан, шәԝык иреит̆амкәа илаҳашьт̆зар ҳәа сыҟоуп — аԥсаатә уеихсны шаҟа хәыц алурббыз узыԥхьаҙозар, даргьы уԥхьаҙон. Џьоукгьы амԝа армарахь ала ишьт̆аз абна баара рҿарт̆еит. Амашьынаԛәа ааблит, иаҳзышьт̆хуаз аҳәаат̆ҳагьы ҳаманы ҳхьаԥит, — уа иҿаанакылан, адырԝегьых ихы аҭзамц инадит̆еит. Иубартә иҟан дара ирцәыҙыз аҙбахә аҳәара шицәыхьанҭаз.

— Шәара, шәара? — дҵааит акомиссар даалҟьаны.

— Ҳаргьы хар ҳамам, ҳхәыжә ҳалдырббит, — даақәыԥсычҳаит уи.

— Уеизгьы! — днаԥыԝлт Зыхәбагьы.

— Жәаԝык ҳацәт̆ахеит. Абна иалагаланы, иахьымԝашьашаз ҭыԥк аҟны иаажит. Ахәцәа ԥшьԝык арахь иаагеит. Даара иҭәҭәоуп, ԝыԥьа иацәынхаргьы уаԝра рылт̆уам…

Ишԥарзаауа ҳәа аанарго инеиҿаԥшы-ааиҿаԥшит рызегь.

Дат̆икәа иаха ахәылпԥазы аахыс иихәарц игәы изт̆аз иара уажәгьы изымҳәаҙакәа, иԝеибаргылан, ахәцәа ааганы рышьҭат̆ара иахьаҿыз анышәтә ԝны ашҟа рҿынархеит.

Абна ыт̆цырцәажәаауа зшыкьбыжь гоз апартизанцәа роуп акәымзар, иара ус абраҟа, аҙәы ихала мацара даат̆ахар, хымԥада игәы ҭҟьаны дыԥсыртә аҿеыҡат̆аны иҟан: еихашәы ахәлара иаҿушәа илашьцеит, абыҕьқәа хәыҭ-хәт̆уам, ат̆арақәа еиқәҿырт̆уам, ана-ара зыбла иат̆әа-хәашьқәа шҳаз-шҳазҙа иубо аҙиақәеи аҙмах фуҟарқәеи асаара ианшәылаз ақаламышь еиԥш иҭатәоуп. Зны-зынла, иара усгьы иԥсыдаха иҿоу абгьыц ԝеижьқәа раԥца рҿынкарыԥсоит, какаҷ бзиацәак иаҟароу ақәацыра ԥҟышқәа.

— Ҳамшгьы аҕа ипропаганда ихнахт ҳәа сыҟоуп, — иҳәан, ихы ԝышьтыхны ажәԝан дԝат̆аԥшит раԥхьа игыланы инеиуаз Иван Казанцев.

Зчыс ззмырсаз акьатеиқәа реиԥш аилысра иаҿын аԥтақәа, расацк иаҟараз қәацыра жыцәкгьы кәлааua ишааиуаз, апартизанцәа ркомандир илахь аҟьаҟьара иԝаахан, ацԥхь ҿыдды ибла инхыԥсалт. Ақәацырақәа есааира рҿыдрыжәпон, абнагьы иаразнак аҙырш-фԝы ахшәшәо иааҟалеит.

Ахәцәа рзы иалырхыз анышәтә ѡны, апартизанцәа рлагер аналҵ, аҳиа ахы иқәгылоу аҧсаҵла ҭоуҩанқәа ирцәыҵаҟаҵан. Ашә ишынхыҵҵәҟьаз, ахәцәа рыҕзыбжьи рыцәхабжьи раҵкыс еицәаны, иҧсырмаҷганы, иаарҿаҳаит фѡыбаапсыс иҟаз зегьы: абаафѡы, аҟыршфѡы, аҭаҭынфѡы, аҕьфѡы…

— Аҳәгьы длашәмышьҭын ҳәа шәасымҳәази, шәара аҽеада хҭыпшшақәа! — хәаабжьык акәакьахьтә игеит.

— Уарбан уара, ара акоманда ҟазҵо? — дҵааит Иван Прокофиипа, уи ианааидгыла!

— Сара акоманда акәҳам, аоперациа ауп иҟасҵо, аѡыза акомандир, — иҳәеит Лиошка иҽеаариашаны, уи ихәылҟьоз аҕьфѡгьы иҵәыҵәҳа рҧынҵа инҭасит.

Лиошка омашәақәа акәын дшеибыҭаз: иҳара ѡахыс дҳәынтазҳа деилыхын, ихылпа абыз ашьҭахьҟа ирханы ихан, анапхаз ҟапшьқәа имҕоушәа, имышьхәылҵ аҟынҳа шьала ишәыз инапқәа руакы напыла-хьархьк акын, егьи инапы иамҟәыҵаҷьгәан ашьа зылҵәҵәа ицоз касыжәқәак.

— Иаанагозеи ари?! — иибоз ҷьашьаны деиҭатҵааит Казанцев.

— Ихысҵәаргьы дыҧсуеит, ихысымҵәаргьы дыҧсуан, аха, уахь дахьнеиуагьы хҵәатәыс иауеит сҳәан, саҽуп, ихашәымҵозар шәахәаҧши, — згәы аѡада ирханы ацәырдаҕәы иқәыз ахә ишьап иақәыз акасыжә цәашьы ѡақәиҧааит Лиошка.

Уналакьысыр ишҧжәара ихаззала ичны, крем еиқәаҵәала иршәызшәа -иуаркалеиуа иҟан уи ишьапы. Ишьамхы иѡахыкны иуаҵәа ашәпараҽыҵәҟьа, ихәарны шахапак ала иҽаҳәан, илаҵак, аладагьы аѡадагьы ажьқәа хьарҵәа иаакәыршаны иҧҟан, абаѡгьы, Лиошка ихьархь ҟагәа акыр иаҽирхахьан.

Оумашәа иубашаз, иара зшьапы хырҵәоз апартизан иакәын: иалалаз амҕ алҳхуеит ҳәа днықәдыриазшәа, инапқәа рҟьаҟьа наҟ-ааҟ ихы иатҵаҵа, ҷышәырчча ҵааршәык ихы-иҽы иадшәыла ихагылаз дрыҵаҧшуан: — ган… ган… гре… гре… — акы иҟыжәбыжәрацы даҽын, аха, аҵуан ирцәықәхаз акәалаа еиҧш ибз кьакьамсаѡҳа иҽы иҵан, иххәыцуамызт, Лиошка иатҵкысгьы деицәаха, аҕьфѡы ихәылҟьаны иѡеиуан уи.

— Ишьапы гангрена шахьыз шәеиҳәарц иҵахуп, аха ибз мыжда ацәааакыра ацәмаҷхеит, — даацәажәахт Лиошка. — Литрак акәын ҳѡыцьегьы иҳамаз, — ихиҽы арыцҳаҧшра аҵаны, иҵацәкакараҳа астол иқәгылаз аҧаҵлика ашҟагьы днаҧшит. — Зарабак алагьы аҳәы игәы нсмырхеит — еиҟарахәҵәаҳа иаасшан, хәышә — иара, хәышә — сара. Уи хыжәла адымкылаҳакәа… Ахыжәла бзиа ауат-

ка арԥсыҽуеит — иахьынӡахәҭоу уазышьҭкәыцәаауам. Нас ишԥа, сара иахьа схирургуп, Макар дысхәышәтәуеит…

— Ган… ган… гре… шәи… — Макар ожәшьҭа аԥыр-ԥырҳәа ииҟьоз инапқәагьы ицирхыраарц даҽын, уажәраанӡа ишьалабаны иҟаз ихиҽы, ахылԥа-ԥсылԥа ҟәанда зыдчылаз асаркьа хьшәашәа аиԥш аԥхӡы алнаҳәон.

— Ихиҭәааит, шәиԥырхагамхан ҳәа ауп ишәеиҳәо,— Лиошка ихылԥа ааихыхны иааҽеиҳәан, адырԥегьх абз ашьҭахьҟа ирханы илеихаиршьшьын, ихьархь ааирмазеит. Макаргьы инапкәа рҟьаҟьаны ԥаса ишыҟаз ихы еиҭанаҭеиҭахт.

Ахәцәа ахьышьҭаз ауада зегь рышьҭахьӡоуп Даҭикәа ианынижьыз. Уи, зны, Лиошка диқәҭәҟьаны, дызҽыз даҟәихрацы иӡбеит, аха еиґьу акагьы шизиабжьымгоз аниба, дицхраарц иҽазикит, уаҟагьы данымцхәха, даақәгьежьын даадәылҟьеит. Ақәа кыдхаҽа, иршәшәа-рқаца иланашьҭуаз абыґьхәа ирылахәмаруа илеиуан, иаакәаымҭӡакәа имацәысуан, иаакәаымҭӡакәа иҭадыдуан амраҭашәара аганахь ала.

Зыхәба, Иван Прокофи-иԥа иҽы данааи, иԥызцәа рыхԥыкгьы рыхқәа кны инкахәыцуа итәан. Иаргьы, аӡы зцыркәкәо ихаз ихылԥа ааихыхны, иган иланиҟьа-ԥаниҟьан, дааиасны даатәеит.

— Ашьафԥы еиҳа аҭәафԥы сацәшәоит сара, аԥызцәа, шәара шәшахәаԥшуа сыздыруам, аха, — аҭынчра хьанҭа иаалԥит апартизанцәа рбригада акомандир ибжьы. — Ахәцәа рзы ҳускәа ҽеим. Анапыла хьархьи ауаткеи рыла аӡәгьы ишьапы даҳзыкәыргылом…

— Высшьа змам, зегьы раԥхьаӡагьы зҭыԥ иқәцатәу зцаатәны иааҳадгыланы иҟоуп, — иааимидеит Даҭикәагьы.

Казаков кәакьк алхны илаԥш ааихмырсыгьӡакәа дахәаԥшуан, иааԥсарақәа иииааиӡазар акәхап, аидара иархәаз аҳамал еиԥш, ихы ишьамхқәа ирбжьаҵаны ацәа иҽеиҭахьан Степан Казанцевгьы.

Даҭикәа дмыццакӡакәа иԥызцәа ирзеиҭеиҳәеит, иԥшыхәцәа: Кузма Лихардов, Миша Софонов, Галиеи Василии Иаковлеваа уҳәа иҟарҵаз адырраҭарақәа ртәы.

Аҳақьым Сантоцки иӡбахә иаҳа иарлахҿыхит урҭ.

Иагьырӡбеит, ԥахьа, Зыхәба Софонов еиҳәахьан еиԥш, иауазар хаала, иамуазаргьы мчыла, уи ахақьым абнахь дааргарацы. Иара убас, аҵыхәтәантәи амчыбжьқәа рзы досу иҟарҵашаз ианалацәажәоз, аҟәша ҷыда аиҳабы Даҭикәа Зыхәба идырҵеит аполиак маиор Адам Свентаржецкии Ӡержинсктәи аихамԥа

аҟны аус зуа Игнат Чупецкии дрықәшәарц, насгьы аҳақьыми амедикаментқәеи абнахь раагара иаарласны иалиршарц.

Зымшқәеи зытҵхқәеи зегьы шьала ишәу 1942-тәи ашықәсгьы, иаха атцыхәтәа ааиднакылан, ихьагәгәа, аҭоурых архив ашҟа иныкәланы ицеит. Декабр аҩбатәи азбжаз амш иааҟәымтцзакәа асы ауан. Аатцра итцадыршәыз аласба еиҧш уахгьы-ҽеынгьы иҟутцәыуоз аҧша хәымг атцлакәа еилнахит, аҙиакәеи аҙмахқәеи ркалт тцаала ихнарҷеит, нас ишнеиуаз, раҧхьа қәаны иалагеит, ииасит аҩсҭаатцәҟьа итцыхәа игәытцазырҽеыло ақәабаа-сабаа ашҟа, атцыхәтәаны, аҧсабара цәаматәа шкәакәала еилаҳәо иналагеит асбахтцәа.

Апартизанцәа ожәшьҭа дара рхатәы радиодкылагагьы рыман. Уи раион -цыҧхьаҙа зыҽшаны аус зуаз апартизан-ҧшыхәцәа иааргоз афронт аҷтәи адырратарақәа агәыгра ду рылжжы ицон. Абра, Налибоктәи абна агәаҷы зтып ылхны итәоу апартизанцәа ргәалаҟазаарагьы ианыҧшуан урт агәыграқәа: рхыпхьаҙара иацлон, ҩынҩажәижәаба, ханҩажәа верс аиҳа ирцәыхарамкәа иануан апартизанцәа рбригада ҷыцқәа, есыуаха, ана-ара, иҟазтцаз ҳәа аҙәгьы изымдыруа, еихьымҙа-еиҧымҙо аҳауа иалалон аға иешелонқәа, ацҳақәа, ашьтатцартақәа. Инкылахәаша, гәрыҙшашәыҙ иҙуан, гестапоаа быжь-шәындыҟәрак иртатцаны, быжьцаҧхак зҷатцаны иртәахуаз рдокәментқәа, алеи-аҧси рыла иаргамаханы иаарымпытцахон рыҧсы иатцатцаны итцәахны ирымоу рымаҙақәа.

Ари иараапкуан атыл аҷы иҟаз аға имчрақәа. Уажәраанҙа, раб иџьынџьдгьыл иқәызшәа, гәата-бгата ақалақьқәа ирылаз, ақытақәа цәзырҳәуаз, уажәы, амц рывпраар иазытҟьо, рхытҟәҟьагьы агәра рымго аҷынҙа инеины иҟан: Зержинск, Воложин, Ивенец уҳәа араионтә центрқәа рыҟны есымчыбжьа апропускқәа рҧсахуан, аорганизациақәа рҷы аус зуаз ауаа лаҧшықәтцаны ирыман. Декабр мзазы гестапоаа ауаа мачҳамкәа итаркит. Барановичи ақалақь апаркқәа руак аҷы дыкнарҳаит гестапоаа рштаб аҷы еитагашс аус зуаз белорусск. Иара убас, ахәшәқәа шәырзт ҳәа, ачымазцәеи ахәшәтәыртаҟны аус зуаз зегьы ишырбоз иааргәыдтцаны иршьит, Сантоцки аус ицызуаз аҳақьымцәа ҩыџьеи амедицинатә еиҳәшьа еиҳаби.

Зыхәба напхгара зитоз аҧшыхәцәа: Лиуциеи Казимири Зержинскиаа, Игнат Чупецки, Иузеф Сантоцки, Миша Софонов, абду Филат, Маргарита Масиукова уҳәа иахьыҟаз атыпқәа

рҽынтә, акырҙа иаԥсаз адырратарақәа шыҟартцоз еиԥш, иаарыцхауан ауаҩы ицәа дытзырԥсаашаз ажәабжьқәагьы. Даҭикәа оумашәаҭцәҟьа игәы иалсит Галиа лаб иҭахара. Уи, Галиа бзиа дызбоз ргәыла полицаик диҭизаап.

Аҭаҳмада мчыбжьык иргәаҟра иаҷын: қьыԥсықь-ршыла дшырпҟо рнапқәа анааԥсалак, ихы ларханы дыкнарҳауан, уи анимыхәалак даакныхны, инапхыц амсақәа рҽы агәыр бжьартцо иалагон: — иҳәа, иҳәа, уара аурыс ҳәамгәа, уԥҳа дабаҟоу, дызлоу апартизанцәа абатәоу?!. — дҭыртцааун урҭ.

Аха аҭаҳмада Верховски «мап» иаҷыдахаз уаҳа ажәак ихәылшәаны рмаҳаит. Аҭыхәтәаны, ихы аҧыргәал ахатцаны арххара иалагеит. Иблақәа ҭытцны ихагәтаҷы иҩаҙаанҙа ихы абаҩгьы иачҳаит, нас иҩеиҟәжәа ицеит... Иааҭынчхеит ауаҩжьыфацәа, иԥсы леиқәаҳаит аҭаҳмада фырхатцагьы.

Ари ажәабжь Лихардов аҭыхәтәантәи иԥшыхәрахьтә дыҟаны данаауаз иааигаз ажәабжьуп. Галиа усҟан, уналыҭҳәар дыхшәаны дынкашәо, аарла даныҩагылаз акәын, иларымҳәаҙеит, иара иахьагьы илыздырҙом...

Абар ожәшьҭа мчыбжьык инеиҳаны иҵуеит Даҭикәа Зыхәбеи, Кузма Лихардови, Миша Софонови Сталбцитәи Зержинскӡәи араионқәа икәылҟьо ирылазижьҭеи. Урҭ, апартизанцәа рзы ихәарҭахашаз акыр аилкаарақәа ҟартцеит, еиқәшәаны еицәажәеит Иузеф Сантоцкии Игнат Чупецкии дареи.

Даҭикәа дацәымҩашьо агәра игеит, ауаҩы еиқәтәа-еиқәгыла, шәынтә ишәаны, зны ихызцәо, изҳәо ҳәоу, изуа уу аҙәы шиакәу Игнат Чупецки. Убри иаҟарацәҟьа диқәгәыҕратә дибеит ишәаны акы аҷаԥхьа иаанымгыло, ауаҩыбжа Иузеф Сантоцкигьы.

Амала, егьа рундазгьы иҿерықәимыршәеит Иузеф иаб аҳақьым терапевт Сантоцки. Аҭыхәтәаны, Иузеф иҟаиҵаз ажәалагалала, аԥшыхәцәа иҙбаны иазышьҭырхит, ахәаша ауха, аҷаԥшьарахьтә дхынҳәны данаауа, аатцәа ихы илҭарԥа, дҳәынҷаны абнахь дыргарц...

Иахьа ҩашоуп, ахәашаҙа даҷеа хымш бжьоуп. Аԥшыхәцәа ирыҙбеит абри аамҭа иалыршаны, уажәы ааигәа Лихардов, Зыхәба зыҙбахә иеиҳәаз аполиак маиор Адам Светанржецки дахьыҡаз Ивенецтәи араион ашҟа ицарц.

Еимаҩны илеиуаз асы цырақәа, ашьхыц гәамцқәа реиԥш рыбла иҵапапон, амца зҽықәыԥхаауа иҟаз рхырҿқәа ирықәҙытуан, рыԥсыԥ иалакны илбаардон. Шьыжьы аахыс маҭәа шәырҭаҭала

зҽеилазҳәоз аԥсабара уԥсы узалымхуа иԥшҙан; иҩашьахьан зымԥахь уқәызмыжьлоз аҙбаара хәаршқәа; аҭҭәаара иаҿын аҙкәаҿқәа; ажрақәа, алаҟәырақәа; агәыҭкьа иаганы илеивкьаҩеивкьоз аҵара еиқәаҵәа кәымпылқәеи аӷҷа-ҷҷаҳәа здацқәа злаԥыцәҵәоз аҵлақәеи ирхылҵуаз ашьҭыбжь иаҷыдахаз, уаҳа акагьы уаҳауамызт.

Аԥшыхәцәа, иахьа ашьыжь, ирымҩатәны ишааиуаз, Боровики ақыҭаҿы иаакыдгылт, Миша иҩныкҟа инамгаҙакәа, иаҳа зыгәра игоз нхаҩык иҿы инымҩахиган рыԥсы ааиҭаркит, какалкгьы ркит. Амш аҽшарыцәгьаҙоз анырба, Миша уа дааныжьны, дара рҩыцьагьы изызцоз ақыҭа Дубки иазиаша идәыкәлеит. Ирымаз рпропускқәа мажәыцкәа иҟазар уи аҟара аԥьа рбомызт, Ивенец ақалақь дналаԥшыргьы цәгьа ибомызт Зыхәба, аха, Боровики ақыҭаҿы ираҳаит рԥьыба иҭаз «афурҭқәа» аҙы шыржәхьаз.

Амҩа ианыланы ишнеиуа, ианшәарҭахалак иаамҩахыҵны абна рҽарҭон, ма гәаҩак рыҿҭажьны рҽырҵәахуан. Нас еиҭаацәырҵны, рпалтакәа рытҵаҟа рҩытҵра иҵакнаҳау равтоматкәа рыдырҷәҷәала рҿынархахуан.

Иааԥсеит-икареит. Ожәшьҭа аԥсабара шәырҭаҭагьы аиқәара аахыҩуа иалагеит. Ус, раԥхьа нахьхьи ацәытҵлашьцара иналырбааит аҽеыуардынқәа ҩба. Аԥшыхәцәа ирзымдыруаз ауаа ирҿаҳар рҭахымызт, мҩахытцырҭак аабозар ҳәа иагьынаԥшҟьаааԥшҟьеит, аха рармарахьгьы, рарҷьарахьгьы, иҭаҳахьоу асы шкәакәеи аторф еилабааи рыла иҭәны инашьҭын, ауаҩы дшыҿаа-ҿаауа дылбааздо аҙмахқәа. Аҽеыуардынқәагьы ааигәахара иаҿын. Урҵ, абзиааҙара змаз ҩба-ҩба ҽеы рытҵакын, насгьы мшьамбала иҭаҙны иҟан.

— Арҭ баша нхацәак иртәым, — иҳәеит Лихардов ибжьы нытҵакны.

— Изтәызаалак ожәшьта царҭа ҳамам, иахьынҙауа — ҳабз, ианамуа — ҳабџьар! — ихы рзыриаша иҿынеихеит Зыхәба.

Еидара хьанҭак ишахоз мҩашьо, рхамуҭқәа ргәышԥы иалалаҩы, рԥынҵақәа афақь ркылкьо, иаарывалт аҽкәа. Аԥшыхәцәагьы амҩа инымҩахытцын, кьыс змаҙам ас бахҵәа ахәырд-хәырдҳәа инахеит.

— Еи, шәарбан уара, уа инеиуа?! — иаагеит беларусс быжь хәанчак, раԥхьа инеиуаз аҽеыуардын ашьҭахь анаареиаха.

Аԥхҙы зкыдшыла иҟаз Даҭикәа изқәа аакыдхьҭышьшьааит.

— Тәрр, тәрр! — аҽкәагьы уи абжьы ҳзырҳаз рҳәозшәа, рҽеимаақәа ирытҵачаԥаз асы иқәкьакьа иаагылеит.

— Шәызусҭқәада, шәабацо? — аԥхьатәи аҽыуардын ашьҭахь амшьамба даакылԝрын, дара рышҟа иҿааихеит аҳәы.

Макьана бжьба-ааба шьаҿа иузааигәоу цқьа дааилукааратәа илашан. Иаақәҵәиааит аԥшыхәцәа. Дааиуан, зхҵырԥагьы зхәамцгьы еизадаз плашь-ҭаҵуеи дук зшәыз уаԝ кьаҿк. Уи иԥьымшь цәыхҳәқәа ирыҵашанханы иԥшуаз ибла ҵашәшәалақәа хирк шиакәмыз уарҳәон.

— Ҳанхацәоуп, Ивенецҟа ҳцоит, — наҵеикит Зыхәба зынʒагьы иҽырҭынчʒаны.

– Аԥьыка, асапын, ҳхаԥсыра аабоит, — белорусс бызшәала инациҵан Кузмагьы, дааҟәара-ҟәанҽашәа иун, дааскьаны уи дааидгылт. «Абарҭ аҽыуардынқәа шаҟаԝ рықәтәоу здыруандаз», — ааигәахәын, дцәыҵыԥшшәа уахьгьы днаԥшит.

— Шәпропускқәа! — иплашь аимҟьара иаацәыҵҵыз инапы дара рышҟа иааирххеит уи.

Зыхәба ихыжәԝабжь дԝаҵасшәа иун, иавтомат зыхшьыз иармарахьтәи иԝыҵрашҟа инапы аҿынаирхеит. Лихардов иавтомат дазымҵасырц аԥсык ауп иааигхаз. Аха, Даҵикәа, иавтомат ацымхәрас ипропуск аацәырганы, ирыдгылаз ишҟа аҿанынаирха, Кузмагьы дааиқәтәан, ажәжәаҳәа ипропуск аацәыригеит.

— Шәабаанагеи шәара, ажәԝан шәалԝрыма?! — арыԥҟьаг иакыз ахьыжь еиԥш дԝнҟәыжит, апропуск зыблақәа ирыдгәаланы иахәаԥшуаз. — Ари аҳәынҵқар Николаи ихаантәи пропускуп.

— Ҟоҳ, ишԥа?! — иԥьеишьазшәа ҟаиҵеит Даҭикәа.

— Аҿҳәара цахьану?! — ибҕа нҵарс икны дҵааит Кузмагьы.

— Шәаҟәыҵ аҽырбзамыҟәра! — адырԝегьх дԝнҟәыжын уи, иплашь наԥхьаршәны, абажә иадииаз ацәымса еиԥш ибақәʒа иган иадыз итапанча днамҵасит. Ихы инаркны ишьапаҿынʒа деиқәхаԥса полицаи маҵәала деилаҳәан уи.

— Иаҵахым баша апатрон абылра, уи Германиа дуʒʒа аҕацәа рзы иҵәахыз, — адырԝегьх ҭынч-ҭынч даацәажәеит Зыхәба.

Абри ихы иархәаны, аҽыуардынқәа рыԝбагь лаԥшыла еиҵааимидахт Лихардов. Иҿажәкны иҟаз аҽқәа, аршәы зфо аҵакәажә цда-шәда леиԥш рԥышәқәа ашԝ-сԝҳәа асы илыршьуан, ари аицәажәара дара рус алаʒамшәа ихырсасуа аҽыуардынқәа рыхәда иқәтәан ақәчарцәа рԝыцьагьы. Уаҳа ԥсы зхоу аʒәгьы улаԥш дыҵашәомызт

— Германиа дуʒʒа, Германиа дуʒʒа, цәгьала уазхьаауеит сарамыжда! — ачԥаҳҳәа итапанча аҵрагьы аапиртлеит аполицаи. Иаашәырԥшы егьырҭ шәдокументқәа!

Зыхәбеи Лихардови рылаԥшқәа ԥшьшьала иааихьдырҳәазан, рнапқәа рҽынадырхеит.

Амацәыс ажәѡан агәы шахәуа еиԥш, аҭынчра агәы ахҵара анҵаны еицҭкьеит аԥшыхәцәа рѡыцьегьы равтоматқәа. Аполицаи даахаҵәин, изнапык итапанча аҭра иадкыланы, егьи инапала имгәацәа нҵарсны икны, абыққәа ҽыцха раԥхьаҵәкьа асы дѡылаҳаит. Нас аҽыуардынқәа рыѡбагьы амца қьоуқьад рыхкьаны ицан, рышьҭахь иҟаз ажра рҽыѡҭарыжьит. Ақәчарцәа руаҙәы, иѡаҵкьамҭа иақәшәазар акәхап, инапқәа хаххаҙа дышлеиуаз ҽыцха аҽқәа рыбжьара дыбжьаҳаит. Аҽқәагьы азныказ инаҭрысын, аха, раԥхьатәшьапқәа ахьгылаз рашьҭахьтә шьапқәа неииаанҙа мгәацәха асы иныла тәеит.

Даҭикәа игәы иаарыцҳанашьеит урҭ аҽқәа.

Егьи, ашьҭахьтәи аҽыуардын шьаҽакгьы азыкамҵеит. Ақәчаргьы ҭыԥх дыԥсызшәа дышьхныԥсыланы дахьтәаз даанхеит, ганха икажьыз аҽқәа руакы амитә ҟанаҵон: акәукәуҳәа иҳәҳәаны ианышьацәкьалак, иҭырбганы атәгәыбжьара ибжьажьыз акьатеиқәа еиѡҵәҵәа аҳауа иалана ҵон.

Урҭ, абас, ҟыт ҳәа рықәҽызымҭуаз аҽыуардынқәа акыраамҭа иреихысуан. Амшьамба кылжәжәа иқәырҵеит, дара еибгоу мҽык рымамкәа ирҟәаҟәеит. Азныказгьы, ицарц ҙбаны, иҳәазан, ҧытк иласкьеит, аха:

— Абарҭ ахѡык-аԥшьѡык рзы абриаҟара хысра ҭаҳҵазар ҳаԥхашьеит, — иҳәеит Даҭикәа, Лихардов данааихьҙа.

— Ууаи иаабап, уа ожәшьҭа зыԥсы ҭоу уаѡ дыҟам сгәахәуеит, иԥсы игәы икылахо даацәажәеит Кузмагьы.

Аԥшыхәцәа ишаҳә-шаҳәуа рнапы зырԥхоз равтоматқәа ырмазеины аҽыуардынқәа иаарыдпалан, алеи-аԥси рыла иааимырдеит: игәарԥхаҙаны дынкыдиаалазшәа изнапык илахь иадкыланы, егьи инапала, ауалыр ахы иқәыз ишәаӷь еимларгәгәа икны, ашьҭахьтәи аҽыуардын аҟны аԥсхыхра даҽын даҽеа полицаик. Ҽыцха аҽқәа рыбжьара ибжьажьыз ақәчари аҵалоу ихьызшәа зымгәацәа знапы ҭаԥсаны, илакьҙа ишьҭаз раԥхьатәи аполицаии рыда аѡбатәи аҽ уардын аҟынгьы уаѡы дыҟамызт.

Амала, ахҵыԥ иаганы икылжәжәа иҟаз акадушкақәа ирхьшы илеиуан ахҷат жәпаҳаҳара, ацха мцбаз-ԥштәала, еилаҟәаҟәа аиашьыкьқәа ирҵаз акәтаҕь, аҙымҵар еиԥш ипахәынцалеипахәынцалеиҙа ана-ара ауалырқәа ирылкьаса илеиуан ауатка.

«Рыбзыцәашьцәа рхәы ргагәышьон, иахьымҙеит», — ааигәахәт Даҭикәа.

Асы иарлашон акәымзар, уаԥхьа игылоу дузеилымкааyа илашьцахьан урҭ Каменкаи Даиноваи ақыҭақәа инырбжьысны, аихамҩа ианнадгылоз. Иаахкәкәахьан. Аԥҭақәагьы неилыҩрыаилыҩрны ажәҩан аҽы хаҳтуеит ҳәа иаҽын. Аԥшыхәцәа, зшьапқәа хыш-хышʒа игылаз аҵаа-ҵлақәа рҽаарываркит. Жәашьаҽакгьы набжьамкәа асы шкәакәа иалырбаауан еиваҩуа инеиуаз аԥыртә рахәыц еиқәаҵәақәа ҩба. Зеидара шкәакәа зцәыхьанҭаханы, аҷах-сах ҳәа ана-ара иԥҵәҵәоз амахәқәеи абық-чыққәа иалҩрны инкаҳалоз аси рҷыдахаз уаҳа шьҭыбжьык рмаҳаʒо акыраамҭа игыланы иԥшуан аԥшыхәцәа. Нас, иаразнак аихамҩа инахкьан, абна ҭар-ҧшар иныҵалеит. Акыр иҩны инеихьаны, игәарымҭаʒакәа гәаҵаҭара еиҵапата иҟаз асырʒ хьшәашәа инʒаашьшьылеит.

«Ҳаи, афы асааит, ҳабԥьарқәа ҳмыхәо иҟалеит убауоу!» — игәы иааҭеиҳәеит Даҭикәа, уажәрааннʒа аԥхʒы зкыдшыла иҟаз изқәеи иблузи аʒымҟатар хьшәашәаʒа ианынрбжьала.

Данаахьаҳә — аʒы ихыршәлоу ампыл еиԥш Кузма ихы кәымпылʒа днахәаԥшит — уи шәагаала иаҳа дкьаҽымзи, Даҭикәа гәаҵаҭара изааиз аʒмах, иара хәдацәахьы изҩеизар акәхап.

Ус, аʒмах ихыхәхәала акыргьы ицеит, нас ихырҽены иҵажьыз ачлаа наԥхьаҳәо, аҳәынҵәа иаханы ишнеиуаз, машәыршәа ԥьара жьашьҭакгьы знымыз дәеиужь дук иныкәлеит.

— Ожәшьҭа схы аҵыԥаҽы иааит, — иҳәент Лихардов даакәыпсычҳан.

Аторф ҭабаа афҩы ахшәшәа, ирцыркәкәааны илеиуаз аҳәынҵәа еиқәаҵәа аԥштәы аанахәахьан иаарыкәыршаны ишьҭаз асы.

— Иарбану ани ақыҵа? — дҵааит Зыхәба, адәеиужь-ҟәаш анаʒара иҵаа-маа иибоз алашара ԥсадақәа дрызԥшуа.

— Ҳааит, — адырҩегьх иҵаулаʒаны, хрыжь-хрыжь даакәыпсычҳаит Лихардов, — Дубки ақыҵа. Амала амрагыларахь ала акәын ҳазнеираны ҳшыҟаз, аха, аҭабиа иахуууаа абзарбзан-хы еиԥш амраҭашәарахь ала ҳазааит умҳәозар.

— Аҵаҟатәи ашәгьы, хыхьтәи ашәгьы зегьы акоуп ҳаазар ауп аус злоу, — наҭеикит Даҭикәа, илаԥш урҭ алашара кьоу-шәоуқәа ирҟәымгаʒакәа.

Лихардов зыʒбахә имаз аполиак бырг дынхон, ақыҵа иахьазеизыҟараз агәҭаҽы игылаз акостиол амҵаныҵәҟьа. Убри аҟнытә, аʒәгьы уимбакәа уахь анеира ус имариамызт. Лаԥшык

ҳатцамшәакәа ҳааит, оҳ гәышьа ҳәа аутра аладатәирахь ала аанда рҿааварыжьуаны, акостиол агәашә дааҭытцын, аҿехарпарҭа аиԥш дқәацә-қәацәуа аҳәы дара рышҟа иҽҭааихеит. Аԥшыхәцәа зватәаз ааида дара ракәым аҳәынтәраԥшьтәаҟьагьы азытцәахуа иҟамызт. Иҩагылан изиаша рҽынархеит.

— Дксендзуп. Ари ҳазхәаԥшуа акостиол деиҳабуп, — даацәажәеит Лихардов, Даҭикәа ишьҭахь дгыланы дахьааиуаз.

Аксендз урҭ ибо дыҟамызт, ихы шьҭацаланы аграпара дыхԥшыло, иныцакшәагьы дыгрым-шәрымуа дааиуан. Аҳкәажә лытцкы еиԥш иҳәазо ишьҭаз исутана азкалтк шьҭыхны икын, егьи иганахьала арҭмаҟ еимгәачык иҩытцракын.

Иааигәаҳаны иааиҽагылахьан аксендз арҭ ангәеиҭоз. Абаара ишылхоз ақәыцьма заҩаҳаз аҿы еиԥш дырҳаны ганха даныԥа, исутана хабаа ааишьклаҳәын, ԥышәха асы дыҩцәытцашьшьы дцеит, иарҭмаҟгьы имҟәытцҟьан, иҭаз еимхытраа иҩкаԥсеит.

Ԥытрак ашьҭахь аксендз иԥышә хатцаа ҩцәытцырҳәҳәаны адәы дныкәыԥш-аакәыԥшит, аха икаууа иҭынчран, ԥсы зхаз аҳәгьы иааигәа дыҟамызт.

«Изакәи,алаԥштцашәара саума,ма аҳә саԥхьа дгылатцәкьазу?!» — итытцны ицоз игәы дазтцаауа, дшьаҳаны дызмаз исутана ааирҽеит, деиха-еигәо дҩагылеит аксендз.

Аԥшыхәцәа зыҩны имҩахытцраны иҟаз аполиак иҩнқәа асԥычка кәалаԥқәа ракәын изеиԥшраз. Урҭ зегьы хәбаҟа ыҟан, еиҟаран, еиԥшын, ашҭа шкәакәа анаҳара, амрагыларахь ала рҿы аарханы, еиварԥшьыхаа еивагылан.

Ааида зҿавакуа урҭ ирызнеиуаз агага еиқәатцәақәа ирымариашаны, аханҳа игылаз аҩны ада егьырҭ зегьы лашарак рыдубаломызт. Лакгьы игәанамҭакәа иааин, алашара зыҩнырбаауаз аҩны ашә иаалагылт. Зны иаармаҷны, нас иаарґәґәы-аарґәґәаны ҩынтәҟа-хынтәҟа ашә иасхьаны, ԥшьшьала ирзаатит:

— Ишәҭахыдаз пане? — игәы аиԥштцәкьа ибжьгьы еитцақыцьқыцьуа дтцааит, зхамы ҩыз ду змыркан еиқәа атҳәҳзо ашә илагылаз ауаҩ бырг.

— Пан Сикорски! — наҭеикит Лихардов, сидыруазар игәахәын, иаҳа иҿааизааигәаҳатәны.

— Аа, пан Лихардов! — ашырхәа дааиасын, амҩа рытo инапы лаирххеит аԥшәма.

Иҟәыпс-ҟәыпсуа ауада иҩназ аԥхара иааимнадеит, акәашмҷы аиԥш зҿыззымдыруа ишәхьаз анартизанцәа рцәа-ржьы. Аԥхара гәыҟатцага зҿалаҳҩа иааиуаз аитцарш афҩоуп урҭ зын-

ҙагьы изырхагаз: раԥхьа рԥынҵақәа аарчыхә-чыхәны, нас ашьхацара гәхьаазгаз аҽеқәа реиԥш рҽыҵа аҙы налажжын, рымгәақәагьы ааруарчарт.

Аполиак бырг иҟаиҵара изымдыруа дхам-чамуа дыѡнан: изыкәтәарц иаарыҵаиргылаз аҟәардәқәа иркәшон, шә-зҵааратә дыргак еишьҭаххы-еишьҭаххы изхыҵны инеиуаз иблақәа рыла Лихардов дааимданы, аҭуан лаҟәы зхы аҵакьыcуа азхаз иқәгылаз Зыхәба дааиҽаԥшуан.

— Уицәымшәан, пан Сикорски, ари ҳара даҳтәуп, — дырҭынчуа изқәа днас-насит Лихардов.

— Ҳара даҳтәуп? — изыкәшаз амзаҭәы аиԥш иҭынч-хцәышааҙа иҟаз иблақәа идырхаланы уи ԥытрак Даҭикәа дихәаԥшуан.

— Свентаржецкии ҳареи зыҙбахә ҳалацәажәоздугәаламшәои? — Лихардов уи игәалаиршәарц даҽын.

— Пан Свентаржецкигьы ҳара даҳтәуп, дҟәышуп, ихараҙаны акрибоит, — илакыҵа ҭбаақәа нҭылашеит Сикорски. — Шәтәа, шәтәа, уажәыцәҟьа — аҵҙамц иадгылаз ашкаф шкәакәа днадыххылан, графин мгәалыҷк ахәцә аҽынҙа иҟас-ҟасо уаткала ирҭәны иааиган астол иаақәиргылт, унацәкьыс рҭамкьакьо фырԥьан хәыцқәакгьы аваҕгаа инаваиргылт.

— Аа, саҭамзааит, панове! — дааиқәҟьашеит уи ахаҳә зфо иаԥхьа итәаз апартизанцәа лаԥшыла еиҭанааимида ашьҭахь. Нас дныкәсын, афырԥьан мацәазқәа аакәыҳәҳәа инаганы ашкаф инҭаиргылан, шәкы-шәкы зкуаз ахпыҷ мадыхқәа ааганы иаақәиргылт.

Аԥшыхәцәа иаақәырпаан, ажәакгьы мҳәаҙакәа илхыршәҭны, иҭацәккара-ҭацәккараҙа иныкәдыргылеит. Абри аамҭазы аԥшәма, ахаафѡы ахшәшәо, ѡ-саан гәаѡак рызна аитцарш ааиган раԥхьа иаақәиргылт, усҟантәи аамҭаз изымҵоуҵозаалак аҙәы иҷы уацәыԥхамшьо иҟаз ѡ-часакгьы наганы инарывеиҵеит.

— Алашә иитахызгьы ѡ-блак ракәын, — иҳәеит Лихардов, ақьарлых чеиқәатцәа иԥышә иадкыланы дафѡыуа.

— Саҭашәымҵан, панове! — Аԥшәма дааиасын астол аҵкар даадтәалеит. — Акәац ҳәа изышьҭоу сымбеижьҭеи ожәшьҭа ѡышыкәса ирыкәуп.

— Сара сԥсылмануп, иҟазаргьы исфомызт, — наҭеикит Зыхәба.

Ирхәозгьы зларҳәаҙози уҳәартә амла иакны иҟаз аԥшыхәцәа, алеи-аԥси рыбжьара рсаанқәа рыцқьаны, рымҳаҵәқәа ахьхьаҳәа ирныԥсала иныкәдыргылеит. Даҽеа хпыҷк-хпыҷкгьы ржәит.

Абарҭқәа рышьҭахь ауп урҭ уаха идрырҳаз аксендз иҙбахә анцәыргаз.

— Аксендз? — дԥныҕзын, иԥышә хыԥшшақәа ҭыс-ҭысуа дԥагылеит Сикорски. — Арахь шәшааиуаз ибану?

— Мап, уи ҳара ҳахьцоз ибартә дҟамлеит, — иҳәеит ҭынч Датикәа.

— Шәиеихсма?

– Патрон мцхәы шьҭаҳамхит ҳанаауаз, – аҭак нықаитцеит Кузма.

Агәараҳәа длеиқәаҳан, ԥшьаала деиҭалатәеит аԥшәма:

– Шәара ишәыздыруам, сыҷкәынцәа ари дзакәытә лахшоу, — исалԥаҵа аанкыланы, ихы ааирҵысы-ааирҵысит Сикорски. — Ажьа аҟара дышшәаԥугьы, шьаԥхак ала инапы мҙәҙәакәа ихәы дахатәом… Ҳара зыламыси здини еиҟараз аксендз бзиа дҳаман. Арҭ агыгшәыгқәа анааи, учеиԥыка унапы иқәыргыланы узаҳҧымлази рҳәан, акостиол ашҭаҷы дыкнаҳаны дыршьит… Нас асутана ишәырҵеит абри аԥсахԥы. Аха ақәыԥьма ахьтәы кәадыр ақәуҵеит ҳәа иауҷехахо ҳқыҵа абжеиҳараԥык ибзшҳам иаиргахьеит… Шәеиликаартә шәимбазааит? — деиҭаҵаахит уи.

Зеиқәыхра имч ақәымхоз иблақәа мчылаҵәҟьа иаахитит Датикәа. Кузма ахәыркь ҳәа дыцәан.

Уара узгьы, ҳара ҳзгьы иахьшәарҭам ԥьара ҳашьҭаҵа, уахатәиал аҙәгьы ҳухәо ҳаҟам, — аарла даацәажәеит Зыхәба.

— Пан Лихардов, Пан Лихардов! — аԥшәмагьы даагылан Кузма ижәԥахыр днас-насит.

— Ҳахқәа хытҵәҵәаны иргазаргьы ҳазгәамҭеит! — иҳәан, ашырҳәа дԥықәтәеит Датикәа.

Дцәырҳаны дааԥшын, раԥхьа ихы инапы аақәишьит, нас ивараҷы ишьҭаз иавтомат аагәеиҭеит Лихардовгьы. Ишшарыз ишахьан, аҭәаԥа афԥы хаакәакәараҙа игон, рнапы натҵыршьыртә иааигәаҙаны изҵаиаз аԥны ахыб иавҵаҷҷаны, аҭәа илаԥсоз амра ашәахәқәа, ацгәыԥшқақәа реиԥш еибарҳәанталеиуа еихәмаруан. Зыхәба дахьылаԥшуаз ҵаҟа ибарҭан, ачыргә агәыҵамҙо, акыкмацә ҩеижьқәа ԥахә-ԥахәҙа, ачыхәчар иахагылаз ажә-ҕра ду. Асаат еиқәшәа еиԥш хрыжь-хрыжь игоз уи ажәаҳәабжьи агәыр аԥынҵа аҟара ипаны, аҭынчра агәы иалакьакьо иааԥлоз аҵарақәа рҵәитбжьи рҷыдахаз шьҭыбжь ыҟамызт.

— Сыԥсы сшьеит, сан лыкәа сыҿҭаршәны сыцәазшәа, — иҳәеит Лихардов инапы азқәала иблақәа рҟәыҷуа.

— Уаԥхьа анаука абжьы ахьаргаз сгәы иалоуп, – даацәажәеит Зыхәбагьы, — ацәа ԥсыршьагас иҟоу зегьы реиҳа ишеиґьу уи иаҳәахьеит.

— Панове, пан Зупа, пан Лихардов! — рытцаҟатцәҟьа Сикорски ибжьы аагеит.

Аԥшыхәцәа ашыр-сырҳәа рабџьарқәа инарзытрысын, иагьынеиҷаԥшы-ааиҷаԥшит.

— Сшәыҳәоит шәылбаарц!

Ашәахәақәа злаԥсаз асы еиқәтцаа акәымзар, ԥхны мшык еиԥш амра кажжы иԥхон. Сикорски исасцәа драԥгыланы, акәалаԥ ѡнқәа рышьтахь ала иааиган, иаха иахьтәаз аѡны атцаҟатәи ашә аартны илѡнеигалт. Ауадаҷы ԥсы зхаз аҙәгьы дыҟамызт, ишыԥхацыз иԥхан, хәышәтәырта бзиак еиԥштцәҟьагьы ицқьан.

— Шәара шәыҷешәырԥхала, панове, сара уажәытцәҟьа, — иҳәан аԥшәма, иахатәи играфин мгәлыҷ, адырѡгьх ахәда иѡатцагыло иртәны, ѡ-хпыҷкгьы адкыланы иаақәиргылан, аиаш аиԥш, иараҷы иҷаз ашә дынкылакәры дцеит.

— Иури имшгьы бзиоуп, аха апартизан ԥшыхәѡы имш абаҟоу? — даацәажәеит Датикәа, иахаахыс ирымоу «ақьафура» ихы ахыбааua.

— Иаха излеибаххәаз ала ҳаԥшәма ожәшьта мачк аус иухьазароуп, — натеикит Лихардовгьы ихпыҷқәа ртәуа.

Абри аамтаз Сикорски дзлаѡналаз ашә ԥшьшьала иаартны дааѡналеит арԥыс аукы, ишьнел шьацԥштәала аҙара ткәыцәаа, ижәѡахырқәа ԥеаҷеаҙа,

— Пан Свентаржецки! — иҳәеит, уи ишьталаны иааиуаз Сикорски, артисти ахәаԥшѡцәеи еибазырдыруа аконферансие иеиԥш длахырхәан.

Лихардов уи усгьы дидыруан, дшааѡнашылаз аиԥштцәҟьа дѡеихатцгылеит. Зыхәба иҷы иазикхьаз ифырџьан ымжәҙакәа иныкәиргылт, ԥшьшьала дааины дааидгылеит. Апартизан ԥшыхәцәа ркомандири аполиак афицери рхы атцәаҟьа ныкәушыртә еиҟаран. Рнапкәа рґәґәаны иианибакылт. Датикәа инапы, абаруажәы икәаны иаазхытцыз алу аиԥш иџьаџьан, егьи — абжьас ашьаргәытца аҟара итатан.

— Даара сеигәырґьоит ҳахьеиқәшәаз, пан амаиор! – дналагеит Зыхәба, ииаины ишаатәаатцәҟьаз.

— Аѡыза амаиор! — ииаирҷеит Свентаржецки, урысбызшәала, аха ицқьаҙа.

«Иаабап узакәытә ҩызахо!» — ааигәахәт Зыхәба, аха иаҿԥнимхәеит.

– Суқәшаҳаҭуп, аҩыза ажәа бзиоуп, аҩыза амаиор, аҩыза адиректор, аҩыза аминистр…

— Пан ахаҭыԥан, — инаԥиҵеит Лихардов.

— Пан, апатын, саҳ, зегьы рхаҭыԥан, — ахра ҭакнаҳақәа ирыҵажьу аʒыжь иатцәа ҭынч еиԥш, ихәаԥшуаз амаиор иблақәа дырхыԥшыло дцәажәон Даҭикәа.

— Аха, иалашәхи, аславиан жәлар ҳаҕа рацәак дақәшаҳаҭым уи, — иҳәеит Свентаржецки, ашла аалазыԥсоз иԥьымшьқәа дҩарыханы. Раԥхьа ианналагоз зхы рыццаз реицәажәара маҷ-маҷ апытлара иаҿын.

— Ишԥахәаԥшуеи аполиак жәлар иахьатәи рҭагылазаашьа? — рцәажәара зынʒагьы иаақәирҵәиаан, дҵааит Зыхәба.

— Ажәлар рхаҭаҵәҟьа жәларык шыҟац иҟоуп, — иҵауланы ахәхәа-хәхәаҳәа даақәыԥсычҳан Свентаржецки, илахьгьы ааиқәиҵеит. — Ирҵахым ашьа, апсҭбара, ауҕә; ирызгәышьуеит аҭынчра, ахақәиҵра, ихьԥшым апсадгьыл… — дҩагылан, ишьнел ааишәыхны инкнеиҳан, амаиор-чын пақәа зқәыз икитель ааирҿеит. — Шәареи сареи зынʒагьы имаҷʒаны ауп ҳшеибадыруа, сара атәым маҭәа сшәуп, атәым чынқәа ныҟәызгоит, атәым иааира схьчоит; шәара шәхацәоуп, хаҵак дышныҟәо шәныҟәоит… Амала, акы саҵәшәо ҷьышәымшьан, шәара шәыԥсадгьыл шаҟа бзиа ижәбо аҟара сара сыԥсадгьылгьы бзиа избоит, ахьчашьа сақәымшәацкәа сыҟоуп акәымзар! — алеи-ҩеира дааҟәыҵын, дааины ашырҳәа иҵыԥаҷы даатәеит. — Ахьчашьа сақәымшәеит, — еиҵеиҳәеит уи.

— Уԥсадгьыл ахьчара макьана иахыԥаʒам, — ихы наиқәикит Зыхәба. — Иқәԥоит асовет жәлар — иаха ииз аԥшқеи шәышықәса зхыҵуа аҭакәажәи иаарыбжьанакыз зегьы. Иқәпалоит урҭ аҕа ишьапы рыдгьыл иқәгыланаҵ, фашистк иԥсы ҭаны адәы дыкәнаҵа… Амала, ирластәуп, ари аибашьра хлымʒаах зыԥсҭазаара зымнахраны иҟоу ауаа рхыԥхьаʒара иахьынʒазалшо ирмаҷтәуп, абылра иаҿу ақалақьқәеи ақыҭақәеи ырцәатәуп, аконцлагерқәа ирҭанҵәо ауаа ҭыгатәуп, зыхәда ауҕә ықәиҵаз Европатәи ажәларқәа хәҵыртлатәуп…

— Ишԥа? — иҿы азганк аатрыс-ҭрысын, иблақәгьы наскьеит амаиор.

«Ишԥах, шәыжәҩахырқәа ирықәшәҵаз ачынқәа аақәхны инкаԥсаны, ишәиркыз абԥьар аарҳәны иара игәыдҵо шәҿаашәхар», — ааигәахәын, аха имҳәакәа иааникылт Даҭикәа.

— Иҟоуп аԥсуа жәаԥҟак, уи заманалатцәҟьа аҭак ҟанатцоит: «Напеилаԥса уаҩ дааҙоит, лабеилаԥса уаҩ дашьуеит», — ашоура дакын, ихәда аҳәынҵәрақәа ааԥиртит Даҭикәа.

— Абԥьари акрематориақәеи раҵкыс еицәоуп апропаганда, — даацәажәеит Свентаржецки. — Ркьыԥхьи, ррадиоқәеи, рыбзи рыла ҳажәлар рхы ҭырҟьан, иҟарҵо рзымдыруа игачамкны иԥшуп... Амала, шәгәы иаанамгааит, ҳазгаз ҳаитәуп ҳәа рызегь неины уи икәа рыҿҭарыԥсозшәа.

— Аҧа шәыԥсадгьыл игеит, шәхьыԥшымреи шәхақәиҵреи шәымихит, уигьы азмырхакәа, шәашьцәа аславианцәа шәрабашь ҳәа абԥьар наганы ишәиркит, нас абри ишҧахәаԥшуа шәыр реиҳабыра? — дҵааит Даҭикәа.

— Сара акагьы мҙаҙакәа ишәасҳәоит, избан акәзар, дааразҙа исцәыхьанҵоуп сабԥьар сыҙцоу, иааԥсеит мцымзар иашак змаҳаҙо сыхшыҩ, ирыцҳасшьоит ашәы зхьыкәкәо игылоу стәыла, — деиҵаҩагылеит аполиак маиор. — Иаагаз аиааиреи ҳахьыҙҳаԥшеи шәыжәлар ирцәышәыхьча ҳәа, ҳаидзыргәагәлаз ҳаҧацәа напхгаҩыс даааганы даҳхадыргылт амҵақьақьаҩ, ҩҿык-ҩбзык змоу, ҩ-цәак зхарԥоу Краиовои... Иҙбахә шәмаҳацкәа шәыҟам? — иҿааанкылан, иаԥхьа итәаз аԥшыхәцәа илаԥш нырыхгаааарыхго дҵааит уи.

— Мап, абыржәы иуҳәарадагьы иаҳмаҳацт, — иҳәеит Зыхәба, уи ихы-итцыхәа Ҙержинскиаа рыла инҭырффаҷаҵәҟьа ишиаҳахьазгьы. Иҵахын иара иидыруази амаиор иихәозои еиҿирԥшыр.

— Уи имацарагьы иакәым, — дҳаздыруам ҳәа Зыхәба иихәаз инагҙаны агәра шимгаз дырдыруа иажәа деиҵаналагеит Свентаржецки, — иеиԥш ихәыцкәо, имҩа иқәу рацәоуп ҳар рнапхгараҿы. Урҵ иаакәымҵҙакәа аиҧаратә неитралитет ашҟа иҳаԥхьауеит: «Шәызқәу шәҿаакәышәк, — рҳәоит урҵ. — Инибартцәалааит анемеци аурысҟәеи, рымч рылҙааит, рхы иамыхәо иҟалааит, нас ҳара ҳҩагыланы анахьгьы, арахьгьы ҳаҳәакәа ҳҟьоит, анемец ҳтәыла дыкәаҳцоит, аурыс ҩажәизеижәынҙа ххәаа ахьыҟаз аҿы днаганы, ашьаҟа лаҳарсуеит, ҳара иаҳҵаху аҳәынҵқарра ҳнапала иҟаҳцоит», — дареи ҳареи ҳамацара ҳанааизынхалак абас ҳлымҳа иҵарҳәоит. Егьырҵ рыԥшәмацәа рыбла ишынтаԥшлак, — Ҳаи Гитлер! — аҿақҳәа рышьхәакәа леидыкшаланы, салам рырҵоит. Ҳаԥсы ахьынҙаҵоу шәара шәзы иҵоуп, шәара шәанҳамам ҿенакгьы анцәа адәы ҳақәимҵааит ҳәа рарҳәоит. Уи ацымхәрас дара ироуеит аполиак нхаҩы иԥхҙы зықәҵәоу ача, иабацәа рыбаҩқәа змадоу адгьыл, ижәлар идырҳаз амал, зхы

аҕа иҵазҵар зҭахым рашьцәеи раҳәашьцәеи зларшьша абԥьар, аԥьаԥҳаны… Ҳажәлар ашьа рыҵкьаса ицоит, уи аҳәгьы ибаҳом… «Ачҳара шәымаз, шәыԥшыз, ҳаамҭа ааираны иҟоуп», — арҭ ажәакәа ҳгәы ааԥырҵәаҳеит. Сара сгәанала, уи малаҽшьроуп ҳәа испҳьаҳоит…

— Иҟоума, нас абас ихәыцуа рацәаѽны? — дҵааит Лихардов.

— Иҟоуп, иагьмаҷҳам, аха… — инапы иҟьан, дааины ихы кны даатәеит уи.

— Нас, шәара шәразҟыдарала зразҟы ҟазҵарц иаҽу изы абԥьар шьҭышәымхыр ада ԥсыхәа шәымамкәа шәҟазҵазеи? — Зыхәбагьы дҵааит.

— Уи мзызс иамоу рацәоуп, — даақәыпсычҳаит амаиор. — Ҳара ҳхы аҭыпаҽы иаааанҳа, аҕа, аҭаҭын ҕыгк еиԥш иаразнак инапсыргәыҵа ҳаақәирҟәыҷит, — шәара шәҟны еиԥш уи аҽагылара ԥьаргьы имоуҳеит. Уи нахысгьы аҳәи-аҳәи ҳаиҽапшуа, ҳагәҭакы еибаҳҳәо ҟаимҵеит. Зҽы ѽеихызхыз иҽы абԥьар лҭадырпҟон, ма аконцлагер агәашә дынҭадырпалон. Иара ҳара ҳаѽнуҵҟагьы аҧсахцәа рацәахеит, аҧсахцәа раҵкыс иаҳзеицәахеит аҕа ипропаганда иарлашәыз ауаа… Аҵыхәтәаны, егьырҵ сыздыруам, аха ҳара ԥьоукы, ҳаҧсадгьыли ҳажәлари ргәаҟраҽы абри ҳхы иаҳзархәозар ҳгәахәын, ҳақәшаҳатҳеит.

— Нас, ара шәшааитҵәҟьаз апартизанцәа рышҟа шәызмиаси? — днеиԥыѽлеит Даҭикәа.

— Ишәарҭоуп, апартизанцәа рышҟа ииасыз аславиан дарбазаалак иҵаацәа ндырҵәоит, иѽнқәа рбыуеит. Уи иазкны априказ ҽыц ыҟоуп.

— Нас апартизанцәеи шәареи знымкәа аидыслара шәоухьеит. Абарҭ аидысларқәа раан дара рышҟа шәызмиасуеи? — Лихардовгьы зҵаарак еиҭанбжьаиршәит.

— Сара усеиԥш иҟоу аманшәалара смоуцт, исоур иахьагьы сиасуеит, — иахьа абарҭ еицәажәоижьҭеи абыржәызаҵәык иблакәа аарла иааччеит Свентаржецки. — Амала, иара абраҟагьы ҳазегь ҳшеицу аиасра сақәшаҳаҭым, аҳәаҳәала, ѽыцьа-ѽыцьала, гәыԥ-гәыԥла. Мап анакәха, иара усгьы ҳара аславиакцәа ҳагәра ргаҳом, ҳаақәганы ҳаргоит, ҳҭыпаҽы анемеццәа аарышҭуеит…

Аԥшыхәцәа уаҳа зҵаара ирымҭеит аполиак маиор— еилыркаарц ирҭахыз еилкаан. Ожәшьҭа инханы иҟаз раԥхьаҟатәи русеицура алацәажәара акәын.

— Ҳара ҳииаиразы! — Даҭикәа афырԥьан аашьҭихын дѽагылт.

— Ҳара ҳхақәиҵразы! — Свентаржецкигьы дѽаҵкьеит.

Аксендз шәаргәында аухатцәҟьа ибз аус аируит. «Ала ишәаз абажә еишуан» — шырҳәо еи: ԝыцьа ауаа — шәԝыкхеит, зхы дҭамԥшʒаз автоматқәа — игәы иҵакыз пулемиотқәахеит, иԥсы ҭоуп ҳәа дызгәаламшәоз ауаа — имԝа кны, икостиол данбадәылҵуа ҳәа итәаз партизанцәахеит.

Ари злымҳа иҵеиҳәаз аполиак, аухатцәҟьа Ивенецҟа адырра ҟаиҵеит.

«Ақыҭахьинеиуа нашәышьҭла, уахьынтә аʒәгьы дышәмышьҭын ҳара ҳнеиаанʒа!» — наҟынтәгьы абжьы гәыҭҟьага геит.

— Амԝақәа ԥырҵәҵәеит. Сикорски иҟынгьы ԝыцьаҟа аполицаицәа аакыдгылт:

— Иабаҟоу апартизанцәа? — аларқача рыхьызшәа еиҵақыцькыцьуа иҵааит урҭ

– Ара иҟоуп! — иҳәеит Сикорски ҭынч.

Руаʒәы аʒаʒ наиларқшазшәа даатрысит, егьи дʒыргәаԥын, ашәишәи еԥш иҿааирчит:

– Уаҟәыҵ ахәмарра, аʒәыр убазар иаҳцәумʒан.

– Ишԥазымба, мшәан, аа иахьыҵәаху, — илымҳа аьатрацә ааникылт Сикорски.

— Ари деилагоуп, иацәажәаша дубахьоу, — иҳан раʒәы, инапы ҟьаны иҿынеихеит, егьигьы дхәаԥ-хәаԥуа днаишьҭалеит.

— Аʒәыр збозар ишәызназгоит, амала рыԥсы шҭоу акәу, ишьны акәу ишышәҭаху? — ибжьы рыԛәиргон Сикорски.

Абри аамҭазы апартизан-ԥшыхәцәа, ашьыжь Даҭикәа иҳәан еԥш, рыхқәа хыҵәҵәаны иргозаргьы рымбо, Сикорски ижәҭраҿы аҭәа иалаианы ицәан.

Аицәажәара ианалга, какал анырк ашьҭахь ауп, аԥшәма, иахатәи ахҭыс исасцәа ианырзеиҵеиҳәаз. Свентаржецки, уаханʒа иааԥшрацы рабжьеиган, иара иаразнак дцеит.

Аԥшыхәцәа илашьцаанʒа, равтоматқәа ыԛакны, иаха иахьышьҭаз абоураҿы аҭәа иалатәан, аԥшәмагьы акы иуашәа, акы иҳәошәа, дыҽхреимҳәа-ҽхреимсо ашҭа дыԛәын, ргәырҽанитцон. Ишылашьцарыз иаалашьцаны, амза агәы хахаʒа аеҵәақәа ирылаʒсо ажәԝан ианнаҵалоз, аҵаардәынақәа реиԥш ихәаԥ-хәаԥʒа ажра зыҽҭаԥсаны амԝа зкыз аполицаицәа рышьҭахьҵәҟьа иниасны, ақыҭа аанрыжьит аԥшыхәцәа.

«Ишыдыдуа еԥш ақәа ауам», – рҳәауеит аԥсуаа, уи ажәаԥҟа зырҵабыргуа маҷʒам аԥсҭазаараҿ Аа, уахагьы: аксендз ибз

иармацәысын, идырдыдит аполицаицәа, аха «қәацыракгьы» нкамшәеит – аацәылашоны, иаха ахьҭа зыԥсы иақәнарԥшыз ҭыски иац зыфатә нҵәаз иашыки рылаԥш иҵамшәазар, уаҳа ԥсы зхоу аҳәгьы имбакәа Миша Софонов иѡны ашьҭахь аҭҳамц иаадгылеит аԥшыхәцәа.

Миша жәаха, аѡныӄа инамгакәа агәылара ианымѡахигаз ааихыс, агәыѡбара иоуны дыӄан Зыхәба, аха иахиҳәаарыз издыруамызт. Иара уажәгьы, хахаҵәӄьа алеира рзымгәаҕьуа, арахь, рѡыза аԥшыхәѡ дрымбар ихәшәымкәа, илак-ѡакуа аҭҳамц иадгылоуп. Аԥсабара есааира ихцәышаахоит, аԥьыԥьыхәақәа реиԥш рхаҷы кнаҳау асаркьа шьашьалқәа рҵыхәақәа ааҷыҵәҵәаны иҵабажәҳа иӄоу рҷы иааҭарԥсоит. Уи Даҭикәа иааигәаланаршәеит иаҳәшьа Миса алаба ишьклаҵаны ашҭа дззҵылцалоз аԥьыԥьыхәа цәхаԥшь ԥсылақәа. Изыхӄьаз иаргьы издыруам ихәыҷраахыс урҵ аҵыхәақәа лымкаала дырчычан: ахәарҭа икылхҳәҳәоз ашәаҳа паӄә хәыҷқәа, зыхҵәара мыжда уадаѡз аԥьыԥьыхәа ҭыхәақәа, акәты акьымшәашәа уҳәа ҭыхәа зманы иӄоу афатәқәа зегьы. Ихәыҷра иацны иааиуаз агәалашәара хаақәа неимнарпит, идагәаҳа илымҳ инҭасыз ацәажәабжьы. Уи, иара ишиаҳаз еиԥш иѡызагьы иаҳазар акәхап, рылаԥш гәыѡ-ҷыѡқәа ааиқәшәан, рлымҳақәа аҭҳамц хьшәашәа инадырҵеит.

— Исҷҳаит, ҷысымҭит... иахьа сҳәеит, уаҵәы сҳәеит... — игон ԥҳәыс бжьы хәанчак.

— Мариа, сбыҳәоит, бҽеиқәкы... — иаагеит Миша ибжьгьы.

— Мап, мап, мап! — арҵәаа аатлыргеит Мариа. Уажәрааҳа ихәахәа-чахәаны иааѡуаз абжьы, уажәы агәыр аԥынҵаӄара ипаны, аҭҳамцқәа ирылҵәраа рлымҳа иналакьакьеит. — Сееиқәыскҳом, аԥсцәаҳа уимхны ууазган, сыԥсы ҷаҵаны уԥсы ҷысхит, ушьапы уқәсыргылт... Нас?! Нас акьаԥьа еиԥш усылахәмарны, аиарҭа снагәылажь ундәылпшша уцо уалагеит.

— Мариа!..

— Усырцәажәаҳом! — адырѡегьых дыѡныҵәааит Мариа. — Раԥхьа, ѡба-хԥа саат схы иқәскуан, гәыларак днеизар дааип ҳәа сҕәыҕәҳа сиарҭа сылатәаны сузыԥшын. Ашьҭахь, уахык, ѡаха... мчыбжьык... ожәшьҭа исзычҳауам... — Сара ахаҵа дзыстахыз схы азакәан... Бхаҵа бааихылаԥш, ԥьара дкыдхалт ҳәа ансарҳәоз ихастцомызт...

— Мариа, иазхоит! — аҕьеѡ аатиргеит Мишагьы, — иалсыршом сызлаӄам бҳәар! — акаруат аҷыж-мыжбыжьгьы геит.

— Иазхаʒом, аҩыза Софонов! — Ожәшьҭа амаҟаррашҟа дниасит, ожәраанʒа инеималҭәашашәа зыбжьы гоз аԥхәыс. — Ааигәа мчыбжьы наҟьак уҟамызт, угәаралеит шысхәоз, адырҩегьых унытцьшьшьы уцан, аа, уаха ашамҭазоуп ашә агәараҳәа уанаахҩрыз.

Аҭʒамц иавагылаз аԥшыхәцәа неихәаԥшы-ааихәаԥшит.

— Уабаҟаз, узкәашьшьы узкәаиадаз?! Абри аасоумхәакәа уареи сареи хатцареи ԥҳәысреи ҳзеилам.

— Бымш аабзиахааит! — акаруаҭ еиҭааҷыж-ҷыжит.

— Сара Мариа Харченко сакәзар умш сырлашьцап!..

Аԥшыхәцәа аҩны аҭʒамц иаадибаҳәан, афасара иларшәу ашьыршьаф шкәакәа еиԥш сы ҭаҟәа-ҭаҷала ихҟьаз аутра интысны, аутреи абнеи рҳәааҷы игылаз абора илыҩнаԥалеит.

Атцаа-ҳауа ласы ашьҭахь, абраҟа ирԥылаз ауацаʒа афҩы акыр иаарцәыхьанҭахеит. Амцыршәага цыхәа хԥаԥыр ырлакьны азқәа иныкәырҳәазо, аҷы нахьхьынʒа еихырсны ижаҳәо, иаразы адунеи мардуанны ачыхәчар иахагылан аԥшәмацәа рыжәхьа Маиа.

— Быыкь! — аҳәеит уи, ажаҳәара иааҟәыцын, аԥшыхәцәа ианынрыхәаԥш.

— Иарыхә, Иарыхә! — игәы ҟәандаʒа, азқәа ааишьышьит Даҭикәа, рыжә Иарыхә ишазиулацыз еиԥш.

Маиагьы абла гаʒақәа нҭырпыжы-аатырпыжуа ԥытрак ихәаԥшуан, нас ацламҳәақәа неиқәнаршьқьраан адырҩегьх ахәапаҳәа ажаҳәара еиҭаналагахт.

— Шәиуу! — еицыхәхәа игаз ашәышәыбжь даақәнарцәиааит Даҭикәа.

Лихардов иԥышә ашә акылаара иадкыланы, адәахьы дыԥшуа дгылан. Аʒага ишыҷԥынгылаз игәыҩ-ҷыҩхаз аԥслаҳә еиԥш, ихы шьҭкәыцәаа, днаԥшҟьа-ааԥшҟьо даатгылеит, цаҟатәи ашә ала иаадәылцыз Софоновгьы. Уи, ашәышәбыжь ахьынтәааиз изеилымкааʒакәа, акраамҭа деимдон, нас адырҩегьых амацурҭа шыҟаз иҷынеихеит.

— Шәиуу! — деиҭашәышәын Лихардов, изыбжаракгьы ашә иаавцырҳәҳәаны, инапы иҟьеит.

Софонов усҟан ауп дангәеиҭаз, деиҭаатгылахын, икәшамыкәша лаԥшыла иааимидан, уаҩы дшыҟамыз агәра анига, ашьшьыхәа уахь иҷынеихеит.

— Иаха ара ишәыршама? — Ашә дшаахыццәҟьаз дцааит Миша.

— Мап, рацәак ҭуам ҳааижьҭеи, — наҭеикит Зыхәба.

— Иҟоуи? — дҭааит Лихардовгьы, ашә ишьапы натцатцашәа, ианааиуаз еиԥш имырҷыжкәа иаакыдҭаны.

— Ацәгьеи абзиеи еиҟароуп, — надаада аҭҙамц иадгылаз амардуан аашьҭыхны, аҭәахәҭцәқәа зкылхәҳәоз аҭуан иԝадиргылеит Миша, — шәыԝхаланы уа шәаалатәа, ажә аҭыԥ иқәыстцоит, насгьы сыԥхәыс дмыҷҟәикны дсымпытцахеит, дысзырҭынчуазар дырҭынчны схынҳәуеит, — аҭуан ашҟа инапы ҷеирххеит Софонов. Уи дцәышҙа, шьакәармак иламкәа дыҟан.

— Ажәак лзымдырузароуп! — Игәиҿанитцеит Зыхәба.

— Лыгәра ганы ак ласҳәо дсымандаз, ԝызара шылсырурыз, аха… — иажәа намгҙакәа иааникылт Миша.

Иацуха излаиаз аполиак иҭәа аиҳа иԥьаԥьан Миша иҭәа, аха рыхқәа аацәыҵыҳәҳәо ишынаҕралаз аипшҵәҟьа, аԥхара рныруа аҷынанахеит. Иаацәырҵит ацәагьы.

— Софонов дхалаанҙа ацәара азин ыҟоуп, — иҳәеит Даҭикәа иблахәыцқәа ицәеилаԥо.

Ацәа аҟара ихааны ауп уи ибжьы Лихардов ишиаҳазгьы…

— Шәымгәа ашьҭыбжь ацәа шәхнацартә иҟазар, какалк шәымкуеи, — иҳәеит Софонов, ишьҭыбжь иаанарԥшыз Зыхәба ивараҷы аҭәа даалаиан.

Зыцәа намҙацыз Даҭикәа иблақәа ҟаԥшьын, еилакәаҳахыгагааҙа акәын иааикәыршаны иҟазгьы шибоз.

— Урҵгьы акала ирҭынчтәуп, аха ацгәы-ԥшқақәа реиԥш ҳаблақәа ҳазхтуам умбои, — наиаҭеикит Даҭикәа, инапы азқәала иблақәа рҟәыҷуа.

Рцәажәабжь Лихардовгьы даанарԥшит. Уи, аҵыхәтәаны дааззқәылаз ишыҟаиҵалацыз еиԥш, дцәырҳаны ашырҳәа дԝықәтәан, иабԥьаргьы дназыҭрысит.

— Какалк ҳкаанҙа иааҳараҙа! — иҳәеит Зыхәба, дԥышәыррчо.

— Уԥҳәыс улцәынхаргьы, уԝызцәа уршьуеит! — наиаҭеикит Мишагьы, аҷаб фԝы зыхшәшәоз рклионка еиҵыртланы рыбжьара аҭәа илаҵо. — Илыҵаҳәа-лыҵауны ддәықәысҵеит, аха аԝсҭаацәа лыкәтәоуп, дхынҳәыр ҳәа сшәоит акәымзар, аԝныҟа шәлазгон…

– Дабаушьҭи? — дҭааит Лихардов.

– Аԥсрахьы. Анду Ирина иаха дыпсгәышьеит.

– Ҳаи рыцҳа! — Даҭикәа иикыз ашша-ҿыҵ акәапаҳәа аклионка иныларшәеит.

– Ажәҩан ҳҭынраны илзыҟалааит! – Кузмагьы игәы-илахь ааиқәиҵеит.

– Џьанаҭ ашәқәа аӷӷа-ӷӷаҳәа илзаатит; лҽыкәаба-лҽышьшьы дахьнышьҭалаз, ҳаԥсы знапы иану амаалықьцәа аакылсын, лцәалжьы рнапала иааиқәкны, лыԥсы рыма ажәҩан иналашәкәа ицеит... Ашьыжь ахәычқәа рлакәқәа рзы иаННеи, ранду Ирина лыԥсы анцәа илҭахьан, – Миша маӷк иҽааникылан, иԥаҭлыка цхаԥштәала жәпа ахәцә ианкны аҵәца наҵеикит, аҟыл-ҟылҳәа ирҭәны Зыхәба инеииркит.

Акартош-ҭабылфҩы зԥынҵа инҭасыз Даҭикәа иаҳагьы ацәа дналнацеит.

– Лыԥсы аҭынчхаразы! – инациҵеит Миша.

– Џьанаҭгыларҭас илымазаайт! – Зыхәба иаҵәца лхьыраашәа, цәыкәбарқәак амгәацәа иахьырхәхәаны ача инаваиҭәан, иԥсы мшьаʒакәа аҟыҧҳәа ижәит.

Ауатка рымжәыргьы ицхлымуа иҟаз аԥшыхәцәа, алеи-аԥси рыбжьара аклионка хәашак ықәымкәа иаадрыцкьеит, уажәраанʒа ирзеиқәымхуаз рыблақәагьы ҭшашаʒа, ацәажәара ргәаԥхо иаакалеит.

– Иаха уабаҟаз, Миша? – дҵааит Даҭикәа днавамла-аавамлакәа.

Миша дыззыԥшымыз азҵаара џьашьаны Зыхәба дааиҷаԥшит. Уи шәара иабажәдыруеи рҳәон, аԥаҭлыка аҵа иҭахаз акартош уатка иарҵарыз иблақәагьы.

– Иаадыруеит. Ашьыжьтәи шәеицәажәарақәа зегьы ҳаҳауан, – Софонов ихиҷы иқәнаргыло азҵаара аҭак нықаиҵеит Даҭикәа.

– Ҳы, иҟамзаап маʒа! – ԥышәырчча ҭандаки џьшьара хәашьыки ихы-иҷы иаакәҵаны, ҭәахәҵәык ихаԥыц икылакшо ԥыҭрак дтәан Миша. – Иацы ашьыжь Ʒержинск сцан, иахьа ашамҭазы ауп саныхынҳәыз, – даалкьаны дналагеит уи. – Дсымбар ҟалом ҳәа исзааицҳаит Иузеф Сантоцки, сцеит.

Иаҳагьы иаалах-ҷыххеит аԥшыхәцәа.

– Ҳаиқәшәеит. Ҳара ҳаныкәҭ ашьҭахь адырӷегьх иаби иареи аицәажәара рымазаарын: аԥсман деибарҳәеит. Аҵыхәтәаны сыда царҭа змамкәа исышьҭоу дсырба ҳәа еиҳәазаап, уиазоуп саргьы дызсыԥхьаз.

– Нас? – дҵааит Зыхәба.

– Насх, сызусҵаз анидыр, даахәынгьы дсыхәаԥшит, – даакәыԥсычҳаит Софонов. – Шәеиҳабыҵәкьа дысшәырба, мап анакәха

шәареи сареи ус ҳамам иҳәан, – уаҳа ибла сҭамырԥшыкәа, дѡагыланы дцеит.

— Абас мацароу? — аҭынчра ааилеигеит Лихардов.

— Ашьҭахь Иузеф уи цәгьала-мчыла аҿҳәара имихит: асабша асаат жәаба рзы, ауриацәа рыԥсыжырҭа агәашә илагылоу ахыбражә аҿы, — иажәа ааникылт Софонов.

Акыраамҭа зегьы ахәыцра рҽеаҭаны еиқәышьшьы итәан. Ажәѡан еиҭа шышәшьыз уарҳәон иныҵаба-ааҵаба ицаз ашәахәақәа. Асыхьанҭа иардагәаз лашыбжьқәаки арбаҕьеиқәҿыҵыбжьқәаки уажәи-уажәи идагәа-дагәаҳа рлымҳа иааҭаслон…

Еибырҳәаз аҿҳәара сааҭки бжаки раҟара шагыз, иааилабыԥуаны, аԥшыхәцәа рыхѡыкгьы аԥсыжырҭаҟны инеит. Аԥсыжырҭа аѡадахьтәи аган аҿы зымахә хьыдшьшьқәа асы илакны игылаз аԥсаҵлақәа иаарымҵагылан, акыраамҭа, лаԥшыла хәыцхәыц зегьы еимырдон: акасыш зҿаршә ақьаабаҿы ишьҭоу аԥсы иеиԥш еиқәышьшьы еиқәхьаԥи иҟан ауриацәа рыԥсыжырҭа. Асы шкәакәа иѡалхәхәоз ашьаҟа еикәаҵәақәеи, иқәыкәмашәықәмаха иааԥшуаз ақьашанақәеи, иԥьабо урҭ ирхагылаз амза ҵлақәеи ирҷыдахаз уаҳа улаԥш зыдхалоз акагьы ыҟамызт.

Ишәарҭаз акагьы анадрымбала, аҳақьым Сантоцки дрықәшәараны иахьыҟаз абуткахь имнеикәа, аԥсыжырҭа иахыкәшаны, амраҭашәарахьтәи аган ашҟа ицан, кьыс-ԥыс змаҳамыз асы быбк ала ихырҷаз аихатә гәара ихыҵны иаатәалеит. Нас, ақьашанақәеи амармалташь хьшәашәақәа зыхчынҵаны ишьҭаз аҳаҭгәынқәеи рҽынрывак-аарывакуа иааин, рыҽшаны, абуткеи уи ашҟа иаагаз аграпареи иаҳа иахьырбарҭахашаз иаатәеит.

Алашьцара иаҳа-иаҳа аҽарыжәпацыԥхьаҳа, асы ахԥьаԥьа аԥштәы аанахәон. Ажәѡан златҵьаз аҵақәа уиаҟара ижәпамзар акәхарын, нахьхьи, ԥхьаншәа изымҵатәаз аԥсаҵлақәа рықәцәа иамариаша игьагьаҳа иубарҭан амза агага ѡежь. Даҭикәа дызҭатәаз ақьашана цинкла ихыбын, еиха еиқәаҵәала икәыршан.

«Аԥсра мыжда, — ааигәахәт уи, амѡа илаԥш ааҟәганы ақьашана данааҭаԥш: еивҵаҕәҕәа, рнапы еикәыршаны ицәоушәа иаԥхьа ишьҭан аҳаҭгәынқәа ѡба — акы наҳааҳан, егьи уи азбжарак акәын иҟаз. — Зегьы ҳашҵеиҟаранатәуеи. Иамази нас абри аԥшқа дымԥсыр… Адунеи аҿы иҟоу аҳаҭгәынқәа зегьы еиҟаразар, ирхчынгыло ахаҳәқәа шәышықәса иреиҵоу рыцхә рнымзар, амѡасѡы дышԥышәыррчо дрывсны дцо иҟазар!..» — еицарсаҳа, аҳаҭгәынқәа рхаҿы игылаз аранит-хаҳә аҳамѡа

хьшәашәа ааишьышьит: инацәкьара џьаџьакәа нырхьысит иҭыр-ҿҿа ианыз анбанқәеи ацифрақәеи, аха дзамыпхьеит. Ус:

— Шәиу! — аҭынчра иналѡит шәышәбжьык.

Зыхәба иҽааирмазеит, амѡахь днапшит: асы иныкәибааит агагақәа ѡба. Иаргьы илышьҭакны, иҧышә-хшәаакәа леидыџьгәала дшәышәит. Аҭак шиаузҭәкьа, иавтомат напхьакны, асапат зҿаз ақьашана ашә днахыпан, уахь иҽынеихеит.

Дырзааигәахо даналага, урҭ неиҿахәыҭхәыҭын, аҳәы аѡнылакә ашәахь иҽынеихеит, егьи иара ишҟа иҽааихеит. Актәи дышнеиуаз, аҟыгә-ҟыгәхәа аѡны ашә дасит, ашәгьы иақәырццакны иаатын, лашара ҧсадак ашәахәақәа аакылшәшәан, асы ԥҽаалархҧсеит.

«Иаанагозеи ари?! — аҭагылазаашьақәа игәамҧхакәа ихы дназҭааит Даҭикәа. — Шьацхәак ҳамкаит…»

— Ҳааины ҳаҟоуп, — иҳәеит иааидгылаз.

Уи Иузеф Сантоцки иакәын, Даҭикәагьы иаразнак дидырт.

— Ҳаргьы! — наҭеикит уи, забџьарқәа ықәк ишьҭахь икылатәаз апшыхәцәа иреиахаз изқәа ҧхаҳа.

Апсхәыстра ахьызшәа зыҭҳамцқәа хыфа-ҿыфа иҟоу ауада аарла иаарлашон, ахы хьылааҳа, араҳынтә цәашьҭра иҭагылаз акартоф-цәымза.

Ауадаҟны, аби-апеи Сантоцкиаа ирҷыданы, даҽа ҭаҳмадакгьы дыҟан. Зҧынҵа кәрыцәи зҧышә ҭқацәаақәеи зжакьа еиҧынчыла иалатәаах иҟаз аҭхмада бгаџьыҟә, аҟәардәқәа аарыҵаиргылан, уаҳа дагьрмацәажәакәа, дагьрыхәампшыкәа, аваражәы иҿаз ашә ааиртын наҟ дныѡналеит.

– Ари апсыжырҭа иахылапшуа иоп, дшәарҭам, – иҳәеит Иузеф аҭынчра ааилеиган. — Шәеибадыр, саб! – нацитцан, днапшит азхазаҿ иқәгылаз ауаѡ ау ишҟа.

Ауаѡы ау ацыҕцәа зхыз палта еиқәаҵәак ишәын ихаҵаахьаз иеиқәа-ҙырҙ анапкәа гьежьы-гьежьҙа, иаацәыҵыхәхәоз игалош цыр-цырқәа илырхагылон. Иинтеллигент хаҿ-цәыш ианаалоз ибла ҟәыш гәыҭбаақәа рыла деиҧхьишьшьаауан, апхҙи алымти рыфѡы зыхшәшәо, збымба палтеи, зыблузи, змагә ҭыхәҭагарқәеи еихыхәхәа-еиҵыхәхәо иапхьа игылаз Зыхәба.

— Сышәзыҙырѡуеит, шәара изласаҭәашәшьаз ала, сааины сыҟоуп! — иҳәеит аҳақьым даалҟьаны. Нас ашырхәа днатәан, ишьапқәа еиқәыршә, ибга аҭҙамц инадиҵеит.

Даҭикәагьы ишьи-ишьи еиқәҵо дааиасын, иҽапхьа игылаз аҟәардә даақәтәеит.

— Сымԥашьозар, ухала иугәаԥханы уааит хәа сыҟоуп? — дҵааит аԥшыхәцәа ркомандир.

— Усгьы акәзааит, амала, зҟны аус сымоу деилыскаар ҟамлари?

— Апартизан-ԥшыхәцәа ркомандир Даҭикәа Кәыгә-иԥа Зыхәба.

— Сара сызуст̌оу аҳәара аҭаххарыма? — дҵааит аҳақьым.

— Асовет ҳақьым, атерапевт Константин Абрам-иԥа Сантоцки! Усоуп ҳара ишаадыруа, наҭеикит Даҭикәа.

— Аҳақьым терапевт Константин Абрам-иԥа Сантоцки, — иааирҽеит уи, иацәажәоз ибар шиҭахымзгьы ицәаргамаханы, ахәхәа-хәхәаҳәагьы даақәыԥсычҳаит.

— Уара узыԥсоу аиҳа илаҟәума раԥхьатәи ажәақәа?

— Мап! Аха урҭ сара ститул иацыршәшәеижьҭеи акраатҵуеит.

— Избан?

— Иахьа исхәышәтәуа анемеццәа роуп, исовет уаам.

— Иуҭахҙами нас асовет уаԥы ихәышәтәра?

— Сара сзы зегьы акоуп, сара сҳақьымуп, аҳақьым иуалԥшьа насыгҙоит.

– Аԥсадгьыл ауалԥшьа?!

— Сара ԥсадгьыл сымаҙам, уи сымырххьеит, — ашырҳәа дԥаҵкьеит Сантоцки. — Ожәшьҭа сара сзы зегьы акоуп — исхәышәтәуан акоммунистцәа, исхәышәтәуеит афашистцәа.

— Мап, иҟоуп аԥсадгьыл, иҟоуп ауалԥшьа! — Даҭикәагьы дԥагылан дааигәаҙаны дааидгылеит. — Ауаԥ изанаат̌ ззиҭаху, иԥсы ззт̌оу, иҟаитцо ззыҟаитцо... Иҟоуп аԥсадгьыл — аныда ахшара дышзыҟамло еиԥш, иҟоуп ауалԥшьагьы — адгьыл амра амоур ишмаҭәам еиԥш. Ҳара уи ҳахьчароуп, ахәрақәа ҳахәшәтәыроуп...

— Иумам шузымхьчо еиԥш, иумбогьы дузыхәшәтәуам, акомандир, — даақәтцәиааит аҳақьым.

— Мап, аԥыза Сантоцки, иаххьчашагьы ҳамоуп, иаххәышәтәышагьы ҳамоуп!..

— Шәара иаҳцәыргаз шәыхьчала, сара иаҳцәызгаз схәышәтәлап, — иажәа ҵәымԓқәа дырҟәаҵуамызт аҳақьым.

— Аа, нас ихәышәтәла уҧкәын абас изызуз! — Даҭикәа инапы наирххеит, змаԓрақәа змаҟа иавҵаҵаны аҭҙамц иадгылаз Иузеф ишҟа. Ихәышәтәла умоҭацәа рхахәы зыхчы иҭаҵаны ицәо, уашьцәа рыццышә ала зыдгьыл зырҵәыуо, уанацәеи уабацәеи асапын рылзхуа, уаҳәшьцәа ржьы аҭубар алхны иузырхәҳауа афашистцәа!..

— Саб, ус аума ҳшеицәажәаз нас? — Иузефгьы ашырҳәа дара рышҟа иҿааихеит.

— Схы еилагоит, схы еилагоит, схы еилагоит! — иԥнапыкгьы рыла ихы еимлагәа икны, акыраамҭа ауада дыԥнагьежьуан Константин Абрам-иԥа. Нас, ус ихы шикыз, аҵамц ахь иҿы рханы, дҵыԥԥҵа ԥытк даатгылеит. — Исашәҳәа, нас ожәшьҭа иҟасҵараны иҟоу?! — Дыццакны даарыдххылеит.

— Ишеибаҳҳәахьоу, — ҭынч аҭак нықаиҵеит Иузеф.

— Ахәцәеи ачымазцәеи рацәаны иҳамоуп!.. — иҳәеит Зыхәбагьы, аҳақьым ижәԥахыр инапы нықәкшәа...

Ари асабша ауха акәын. Ашәахьа ашьыжь Налибоктәи абна иаалагылт аԥшыхәцәа Даҭикәа Зыхәбеи Кузма Лихардови. Урҭ ирыцын зеидараҵәҟьа ахәшәқәа ирыҵаз аби-ԥеи Сантоцкиааи афершал Евгени Рудакови, амедицинатә еиҳәшьа Зиуза Солохаи.

Аҵынгьы иара атәала апартизанцәа кәалҵра рызнауеит. Уи ирышәнаҵо ацәаматәа шкәакәа, асаркьалых харԥ еиԥш аҟаҿыхәа ишыцхауагьы, рхахәы иалыхәхәо аҵыԥсы рыкәа иҵаланы ршьаҵақәа рԥышә икылсны ишцогьы, асы ааимырттааны рԥызак анышә днамамдаҵакәа, аҕа ишьала мацара асы ырҵҭны аҵҟәаҿқәа анҵадыртәоз иаҳа еиҳан.

Усоуп ишырхыргаз 1943 шықәсазтәи аҵынрагьы Налибоктәи апартизанцәа. Урҭ, аҵх дагәеи асы шкәакәеи рыҿрылаҵԥа, амԥадуқәа рышҟа икылсны амԥа ркуан. Макьаназ, заб игәы зманы амԥақәа ирныз афашистцәа еилараа инышьҭаҵаны, зыԥсы нханы ирышьҭалоз ирҿахысуа ахьаҵра иалагон. Усҟан апартизанцәа рышьҭақәа рхала рҿеимарԥсан, асышәаба зкыдшьшьыла игылоу аҵлақәа ахымԥас иацәыхьчо урҭ ирԥырагылон, аҵбаарақәа хьаҵуан, абна акәа иҵаԥсаны иаҵәахуан зыԥсы амаздаз ауаа. Ихәыҵԥруан аҕа иавангард мчқәа: ауахьад ирыларҵаз аҟәараҕ еиԥш рҿыртла, маҟҿаҳәара асы иаханы, рыбла иху амцеи рабԥьари еицнарго ажәылара иалагон. Иара усҟангьы, еимдо аҕа ишьҭаз апартизанцәа рыхқәеи аурыс ԥсабареи дара ртәы ҟарҵон: аҳарҵ еиԥш еилашәшәаны икаҳауаз арииццәа «ршьацкьала» асыршәы дырҵыҵуан, аҵбаарақәеи аҵмахқәеи ҭдырҭәаауан, цәгьарамзар, бзиарак шырзалымго ангәарҭалак — рыԥсцәа асы нарықәыхәҳәаны, рыхәцәа разкәынҵа иаахынхәуан.

Рҿи-рнапи еиқәҵа иаутәахыз аԥшәмацәагьы. Урҭ, абла агәы аоперациа азызуа аҳақьым иаҟара иреиҷаҳаны еиҵырхун, анцәа иԥшны иԥымжәаз абомбақәа, абзарбзан хқәа, аминақәа.

Нас, дара рнапала идырхиауаз «ачеиԥьыка» хәыҷы рыма, аихамԥакәеи, ацҳакәеи, ашьҭатҵарҭакәеи иреиԥазон, ажәԥан иаларҵоз аҕа ичын хьԥеижьқәеи, арельс ҵәиқәеи, ачашыла аатҵәакәеи уҳәа адгьылахь ихынҳәаанҵа, Налибоктәи абна ахшара аагәыҵанаҳәҳәон.

Асы — игәыршышгоу хамны, аҵаа — ахәы зҵоу шьаҵаны акәын ишырзыӄаз Зыхәба иԥшыхәцәагьы. Урҭ рдацқәа планы Белоруссиатәи ақалақьқәеи, аҳаблақәеи, ақыҭақәеи есааира ирылаҵәон. «Ажьра амала аҽеаԥшаауеит» шырҳәо еиԥш, апатриотцәа, рԥызцәа апатриотцәа рыԥшаауан, иқәдыргылон, аҕа иусҳәарҭақәеи, ирхәҭақәеи, инаплакқәеи, аполицаицәа ргарнизонқәеи уҳәа, рӄны рыҭрақәа ҟарҵон. Ашьыжь аҕа ииҙбыз амаҙа, хәылԥазынҙа иаргамахон, амԥа иқәлаз аешелон, аҭыԥ аҽынҙа изынаҙомызт, иԥсы иаҵаҵа иҵәахны имоу ишәӄәы еиқәаҵәақәа нытцашәа ицәыҙуан…

«Уаҵәы ашьыжь асаат бжьба рзы Сталинградтәи афронт ашӄа идәықәырҵоит, ԥажәа нызқь СС-аа аххҵәацәа!..» «Иацы гестапоаа ршеф дыӄан, ирымаз аилацәажәараҽы иазышьҭырхит апартизанцәа рнырҵәаразы ахьырхәцәа ротриадқәа дәықәырҵарц. Шәгәышәҽеаныз», — абас еишьҭарххы-еишьҭарххы адырраҵарақәа ҟалҵон, апартизанцәа рыдҵала Зержинсктәи ажандармери рыштаб аӄны еиҵагаԥыс аус зуаз Лиуциа Зержинскаиа. Адунеи, афашистцәагьы иара итәқәагьы изеиԥшушәа иҽеыӄаҵаны, илаба еиқәаҵәа хәыш ааиҵшьуа акәын урҭ адырраҵарақәа апартизан-ԥшыхәцәа рнапы ишаиркуаз лхаҵа Казимир Зержинскигьы.

«Араион зегьы аҽынтә еизцаны иаарцеит аҳәсахәыҷқәа. Урҭ февраль 17 руха, ҳара ҳастанциаҽынтә Германиаӄа хәура идәықәырҵараны иӄоуп». «Ҳаихамԥа аузел азааигәара иргыланы иалгеит абԥьари аԥьаԥҳани ирызку ашьҭаҵарҭа дуқәа ԥба. Ҕәгәала ирхьчоит… Ҳауала еиҕьхап!»… — аката-катаҳәа, Миша Софонов ила иааицҳауан, Зержинсктәи аихамԥа аузел аҽы ирымаз аԥшыхәыԥ Игнат Чупецки.

Аполиак маиор Адам Свентаржецкигьы иажәа дамеижьеит: «Амаҷар еиԥш аилашра иаҽуп, ҳара аполиакцәеи ҳгәылара иӄоу асловакцәеи рырхәҭақәа, — иԥуан уи. — Зыԥсадгьыли зыжәлари бзиа избо, аславиан милаҭ ҳаҭыр рықәызҵо дарбанзаалак дамыргәыргьарц залшом Ар Ҟаԥшь афронт аҽы иаадырԥшуа афырхаҵарақәа. Ари ҳара ҳархәҭақәа рыԥнуҵӄа имԥаԥааго апропагандаҽы омашәаҵәҟьа иҳацхраауеит… Уажәы ааигәа

хынԥажәаԥык аполиакцәа патриотцәа ҳархәтақәа ааныжьны уахь ишәызнеит. Сеигәырҵьоит! Амала, ари, уажәраанҙагьы цқьа ҳагәра зымгоз афашистцәа араапкын лахә-лахәы иҳашьклаԥшуа иҟанатцеит…»

«Иацуха, аҙәгьы изымдырҙауа «композиторк имузыка» сазыҙыԥруан: Саагылазар, уиаҟара ихаау музыка-бжьык сгәы иқәымԥыцт — изларҳәауала, хәышәԥык асолдатцәеи афицарцәеи рыԥсы анцәа ирҵеит… Аҽены шьыжьымҭан избон арельс иахарыԥхны ишьҭаз аешелон вагонқәа… Сԥызцәеи сареи еинҟьаны иааҙәит уи «акомпозитор иныҳәаҽа!..» «Ԥаса аусуцәа зеиԥшнхарҵас ирымаз, Ивенец ақалақь амраҭашәарахьтәи аган аҽы игылоу ахыбрақәа, ипахә-пахәҙа аҕа ихәцәа рыла иҭәуп — хәнызқьԥык иреиҵам. Адгьыл ду ашҟа ицҳатәуп…»

«Шәынтә ишәа, зныкихтцәа!» — аҳәоит ажәлар ражәаԥҟа. Иахьынҙазалшоз абри дацныҟәон Даҭикәа Зыхәбагьы. Уи иԥшыхәцәа иҟарҵоз адырраҭарақәа ишәон, изон, икапануан, акиаки еиҷирԥшуан, нас акәын рҭыԥ рықәтцара иҽаназикуаз.

Зыхәба еиҳабыс дызмаз аҟәша ҷыда аусурагьы есааира аҽеарҭбаауан, адацқәа ҵауланы иаҳацԥхьаҙа амахәҭа ҷыцқәагьы ылнагон.

Аҟәша ҷыда имԥаԥнагоз аусурақәа акы еиԥшымызт ҵыхәаԥҵәара змаҙамкәа уахь инеиуаз ауаа ахраҙага ркылхра. Абнахь инеиуан аконцлагерқәа рҟнытә ибналоз ауаа, зҭаацәа ндырҵәаз ахәыҷқәа, аҳәса, аҭаҳмадцәа, зырхәтақәа казыжьуаз аполиакцәа, асловакцәа, ачехцәа, афранцызцәа, авенгерцәа, аруминцәа, дара анемеццәа рхаҭақәа.

Рызегь ирҳәоз акы акәын: «Афашистцәа ҳҭахым, ҳшәыдгыланы ҳақәԥарц ҳааит». Аха уи ажәоуп! Иҟалоит уи агәы иацрыҵны иаауазар — аҙыхь ахра ашьапы иатцхәраа ишааиуа еиԥш; иҟалоит абыз мацара иқәку ажәаны, уажәшьҭан ишнеиуа ашҳам ахьыкәкәа ицо иалагар…

Урҵ зегьы еилкаатәын, абрыцкал икылхны, рыцәгьагьы, рыбзиагьы ухы иадҵаны, инага апартизанцәа ирылоуҵар акәын, ма ԥсыцқьала абна ишьапы шылеимыргылаз еилкааны, нарцәыҟа дархатәын, усҟанҵәҟьа абарҵ аԥмԥак рыда мԥа ыҟамызт.

Зыхәба иԥызцәеи иареи уахгьы-ҿынгьы аус руан. Апартизанцәа рлагер иналганы, ачлаа зҵиааны, ҙынгьы-ԥхынгьы ҭабара зықәзамкәа ишьҭоу аҙмах ашьҭахь нылак идыргылеит «рыхраҙаг». Уахь инаргон, зеилкаара рцәуадаԥхоз, ма зыгәра рзымгартә ирбоз ауаа. Иҟан уи иԥныҵны ишиашоу апартизанцәа ротриадқәа

рышҟа ицоз, иҟан, уа ааигәа, акадифа иатцәа згәы итаршәны, итыртыруа ишьтаз аҳмах-пҫсымтә ашҟа зҿы дырхозгьы.

Абраҟа шаҟа милат ыҟаз аҟара, Налибоктәи абна тцыс-хкы ааҳаны иамамзар ҟаларын. Бызшәа хкыс иумаҳауаз иҟази. Ахтҟьа иаԥызоу аурыс бызшәа инаркны, аҟәарасақәа рыхәыт-хәытбыжь угәалазыршәо афранцыз бызшәа аҿынҳа зегьы уаҳауан.

Даҭикәа, есышьыжь еиԥш иахьагьы, раԥхьаҳа иҳыхь аҿы днеит. Аҳыхь иаакәыршаны ишьтаз асы есааира итцаҕахо, иҳытны ахьатцра иаҿын. Иаргьы, агәы еиԥш атҳара-тҳара еисуа, алԥатцә ахылзза иԥеиуан. Иҟәандаҳа иԥеиҿеитәа-ԥеиҿеитәаз аҳыхь деихыкка дааҟанатцан, иааԥсарақәагьы неихнацазшәа игәы иабеит Даҭикәа. Нас днатәан, ашамтазынҳа дзыдтәалаз, апартизанцәа рцысра аштаб ашҟа иишьтраны иҟаз атчот далгеит, дымԥшҳакәагьы, изыԥшны иҟаз ауаа рыдкыларахь диасит. Идикылеит Освенцимтәи атҟәацәа рлагер ахьтә ибналаны ииаз ԥыцьа — урт аҳәы дузбекын, егьи дерманын. Аузбек уаԥеиқәа нарҳаран, аамтала зны, ахьча-уапа ажәԥахырқәа шимаз ԥашьомызт, аха иахьа, аԥышьтпраараҭәҟьа злымшо иажәыз ашьауардын еиқәатцәа акәын дзеиԥшраз.

— Нарцәынтәи ҳааит, ҳаиҭашәышьтыр шәылшоит... — иҳәеит аузбек атцыхәтәаны адунеи зегьы изеиԥшны.

Ицыз иԥыза, Зыхәба дышкавказтәыз анеиликаа нахыс, инеимеитәан, уаҳагьы дзаакәымҵҳакәа, ибга еиԥш ихәаны иҟаз иԥынҵа еидҟьаԥсла алаҕырҳ ацыркәкәа дцәыуон.

Даҭикәа урт рԥыцьегьы, «ахраҳага» ахь идәыцәымҵакәа, ахәыҟатцарҭа ашҟа ишьтит.

Аинтерес алан, Адгьыл ду аҟнытә иаашьтыз аԥжәара азҟаза Шьчербакови Зыхәбеи реицәажәара. Даҭикәа зегьы реиҳа деигәыргьеит Шьчербаков данаауаз иааигаз арациа.

Амаиор Васили Васили-иԥа Шьчербаков, Зыхәба иатцкыс хәышыцәса рыла деитцбын, аха иқәра аиҳа иуҭартә аԥстазаара дыцәнашьхьан: илакыҵа ҭбаақәа рҿы зҿынеивҵазԥсаз акҧыра цәаҳәа-пақәа, аилашлара иаҿыз иҿафақь иналаҳ ицон. Уи данцәажәоз х-уск еилеигҳон: ҭынч-ҭынч игоз ибжьы дазыҳырԥуан, иажәақәа акасыш икылхны ираҳон, иблақәа ааихмырсыгьҳакәа дзацәажәоз диҿаԥшуа игәы иаҳәоз ихы-иҿы ианихуан.

Васили Васили-иԥа иҭоурых аҟынтә акагьы мҳаҳакәа Даҭикәа изеиҭеиҳәеит. Избан акәзар, зыҟны аус имаз апартизанцәа рхырцыхәа дара ишырдыруаз еиԥш, иаргьы идыруан.

Ар Ҡаԥшь ргенералтә штаб иреиҳаҙоу ашкол аҡны аҵара шиҵоз ауп Шьчербаков аибашьра шихьҙаз. Уи, 1941 шықәса, ииуль мза 14 руха, гәыԥҳык адесантцәа иҵаны, аҕа инапаҷы иааигахьаз Белоруссиатәи адгьыл аҡны ддыртәеит. Абар уажәшьҭа хышықәса ирықәп, аԥжәараҷы знапы ахьы аԥссоз амаиор, дыҷҡьаса, иҳызцәа иманы Белоруссиатәи абнақәа дрылазиижьҭеи. Абри, аамҭазы урҭ, рыбҕақәа ҭаԥҵәаны иларышьҭит шәкыла ацҳақәа, аҳауа иаларҵеит хыԥхьаҙара рацәала аешелонқәеи ашьҭаҵарҭақәеи, ауардын зхысыз аҙырлашә аиԥш еиҳҵәҵәа-еихыҵәҵәа иқәыртцеит жәакьылометрла аихамҳақәа…

Абас, уахынла аҕа хыла-гәыла деилаҵаны, ҷынла абнаршәыра рҷылак, арашәыга еиԥш ррациа хындыгә ырҷыжь-ҷыжьуа Адгьыл ду ашҡа адырра ҡарҵон.

Иҡалап, Боровики ақыҭаҷтәи аҭакәажә анду Ирина, шәҳык аишьцәа ирызкны иаԥылҵаз алакә абарҭ ирыххәаазаргьы…

Уи ашьҭахь, аҡәша ҷыда аначальник «ахраҙага» аҡны дыҡан. Араҡа имаҳаз ҳәа иҡоузеи: «Уара аполицаи, афашистцәа рагент!» — иҩнапык рызна аҭәа шьҭыхны дизыҵҡьеит, зыцьымшьқәа шкәакәаны, зыбла еиқәаҵәакәа гызмалҙа иҡаз ҷкәына ҳәарчк.

«Даабап ҳауа иполицаиу, афашистцәа ирагенту», — ааигәахәт Даҭикәа, аха ус еимҳәеит. «Уԥсы шьа, даҷеа ҩымш рышьҭахь Адгьыл ду ашҡа удәыкәаҳҵоит», — иҳәан изқәа днас-насшәа днаивсит.

Аҷкәын ҳәарч икакаҷ бла еиқәаҵәакәа аашанхан, иеиларгәгәа иикыз аҭәа шьыҵәракгьы имҡәыҵшәшәаны асаара икаԥсеит.

Жәаха, Минсктәи ауриакәа рлагер гетто аҡынтә ҳабналаны ҳааит, ҳмедицина иаҳәшьцәоуп ҳәа зыхҭысҟәа зеибамырҳәо, иҷыр-ҷыруа иаԥхьа итәаз аҙгабцәа нкыланы иахьрымаз ауада дныҩнашылеит Зыхәба. Руаҙәы, ҷыцха ацәырдаҕәы лҷыкәыжьны, ашыҙ лыхьызшәа деиҵақыць-қыцьуа аҵәыуара даҷын, ашә аҷыжбжьы анлаҳа, дцәырҳазшәа ашырҳәа даакәтәеит. Ишьалабаны иҡаз лҙамҩақәа ҡаԥшьын, иҙыфахьаз лыблақәа иаарҷыкәыршаны ихәаԥ-хәаԥҙа ичын. Даҭикәа уи игәы даарыцҳанашьеит.

– Быстыҳә! — дналыкәҵәҡьеит, лнаҩс ацәырдаҕәы ахы иқәтәаны аҭәахәҵәы ауқәа еилыԥшаауа, ахылпа кәамҡьа аҡаҵара иаҷыз лҩыза.

— Ҳаҭашәымҵан! — иҳәеит Даҭикәа иаархаазаны, — еибашьроуп, аибашьра агәынхара ацымзар ҡалом. Ожәшьҭа ҳаиҩызцәоуп, аиааира нагҙаны иаагаанҙа, ианаагалак ашьҭахьгьы, — днеины

рнапқәа рыҕәҕәаны иааникылеит. — Бара, — даақәгьежьын ихы налықәикит ахҧатәи ацәардаҕәы аҟны згәы ԝарханы иқәиаз, инеиҵыхʒаны, ашәа «Еҳ, бара, Галиа» ишәышәауаз аҧхәыс, — цқьа бгәы бҭахәыцыр иаҳа еиҕьуп.

— Сызҭахәыцуаз сгәы афашистцәа исымырххьан,сызлахәыцуа схгьы шәара исымшәх, — лҳәеит аҧхәыс, ашәышәра дааҟәыҵын.

Уи, Даҭикәа иусураҷы арҕьажәԝас имаз, «ахраʒага» аҟны инанагоз реилкаара ҽенак-ԝымш реиҳа ахызмырҵуаз ҧхәысын. Уа «дааныжьны», ауриа ʒҕабцәа иманы агоспиталь ашҟа дцеит.

— Аа, Давид Кәыгә-иҧа! — Ибласаркьақәа аамхны астол инықәиршәын, иԝнапыкгьы рԥаԥаʒа иҷәааихеит ахақьым Сантоцки. — Даҽеаԥьара сиаугарц ууазар исцәумʒан?! — ибла ааҧсақәагьы ччаччо инацитеит уи.

— Аибашьра ашьҭахь, арратә медицинатә Академиа ашҟа! Уажәы абарҭ удкыл, Константин Абрам-иҧа, — инапы нарықәикит, еицизшәа еиҟарахәҵәа-еиҟарахәҵәаʒа иаҧхьа игылаз аʒҕабцәа.

— Иҟалеи, ргәы бзиами? — дҵааит иҽыргызмалны аҳақьым.

— Мап, амедицина еҳәшьцәа, амедицина еиҧш апартизанцәа ираҳәшьцәазар рҭахуп, — наҵеикит Зыхәба.

— Оо, амедицина еҳәшьцәа?! — аҳақьым даарыдгылан рԝыԥьегьы иԝыҵра иаатцеиҳәҳәеит — асулфомидтә хәышәқәа реиҳа, ахирургиатә маругақәа реиҳа!

Уи ашьҭахьгьы Зыхәба акыраамҵа ахәшәтәырҵа дԝнан. Днеицыҧхьаʒа лакәс дҟаҵаны зыҟны иҷәааникылоз ахә, иахьагьы иаҧхьа дықәтәаны, алаф илхуа акыраамҵа диацәажәон. Уи, ауатка зыржәны, амҽыԥҟага напыла хьархь ала Лиошка зшьапы хиҵәаз апартизан иакәын. Уажәы, ашхырцәаҕь ицҳазшәа, ихәда хчаа дыҟан. Иара Лиошка инапала иҟаҵаны изааигаз акастильқәа иҵарсны даныҧалак, зныкала апартизанцәа ркрыфарҵа длыԝнаҧалон.

Даҭикәа агоспиталь ддәылҵны иҷанааиха ауп, ацәажәаратцәҟьа илымшо дааҧсаны дшыҟаз ангәеиҵа.

Есааира зыҷезырҭбаауаз алагер, улаҧш ахьымʒо аҳәаақәа наскьахьан. Ишьаганы, еилҕьашҵаа-меилҕьашҵаа иубоз асы-хәашь, ацашьагьы иазыманшәаламкәа, аагылашьагьы иақәымшәо ишьҭан. Даҭикәа ишьацәкьарақәа адырԝегьх ихьшәашәаʒа аʒы нарбжьажжын, ихәижьы ҽеилагылеит. «Ҷәымҕқәак идыркызар цәгьамызт» – ааигәахәын, уажәы ааигәа еиҷыркааз ашьаҵақәыршәырҭахь днымԝахыҵит. Ԓьоук ржьаҳәақәа мԝанҵо, даҽеа ԥьоукыхгьы рхацқәа роуны ашыԝ-сыԝҳәа икылдо, аусура иаҷын.

— Аԥсы дузырбзахару? — ишьапы наимҭеикит Даҭикәа рапҳьа дназыдгылаз.

Уи ижьаҳәа қьышәхырҿ аҟьара дааҟәыҵын, аӡыԥсы зҿыжжы, зҿы раҳаны иҵаԥшуаз амагә ақьышә ааидигәалан длахәаԥшҩахәаԥшит:

— Мап, аҩыза акомандир, ари зны крем бзиала ишәны, нас иршәны икажьҭәуп, — иҳәеит ашьаҵақәыршәҩы, иҿыҵакыз аҵәымҭ-ссақәа инапсыргәыҵа ианԥсало.

Зыхәба дцырга-цырго дындәылҵын, адырҩегьых аӡымҟатар дылаланы иҿынеихеит.

Кәты ҿырҳасрак иҟамыз амш шә-уск аларгӡон апартизанцәа. Џьоук аҕа иҿагыланы ианыԛәԥо аамҭазы, џьоукы икара-уараха иҵаҳәахаа ицәоуп, рыԥсы ршьоит; даҽа џьоукых, рнапы ашашәа иамашәны, есааира ирзааигәахо аешелон аҟыгәбжьи ргәы аисыбжьи идырдагәаны ианкылатәоу, егьырҭ ррациа ырҷыжьҷыжьуа Адгьыл ду ашҟа рфырхаҵарақәа рыцхауеит.

Март аҳәаш-гашра иаҟәыҵуамызт: иааихшәеит, амра хаагьы ааԥәыҵыԥхеит шуҳәо, еиҵааихәыдхашәаны, ма аҷыхь, ма ақәабаа-сабаа каҟьо аԥсабара иаақәлон, зны-зынлагьы аҳәалыҳәа, ианвар мза аиԥшҵәҟьа, асбахҵәа аҿаанархон.

Ахьча ҽнак хынтә дзыркәашаз, хынтә дзырҵәыуаз март мза цәгьалаҵәҟьа ицәымҕын Даҭикәа, агәрагьы игомызт. Уи, аҵыхәтәантәи амш иахьа шакәызгьы, шьыжь аахыс шә-хаҿык аанарԥшхьан.

Зыхәба иусҟәа маҷк ианааирҭынч акка-ккаҳәа ишәаҳәо акәакь игҿагылаз иплита даахыҵын, аԥша икыдырҕәҕәала иакыз ашә мчыла иаартны даадәылҵит. Ақәа иаланы иааиуаз асбаа ԥаҟьақәа апыҟҟа ҩеиҿдырган, иблагьы инҵаҵәаҵәеит. Уи гәҭыхас иман, иаха зыдҵахьтә ихынҳәыз Леонид Хариташвили игәыԥ ирыцны иааз асловакцәа дырмацәажәацкәа дахьыҟаз. Аԥша еикәарҵәаины игәыднаҵоз ақәабаа-сабаа ԥхьаҳәо уахь иҿынеихепт.

— Салам шәымоуп! — иҳәеит Даҭикәа, ихылпа амҳацә ианкны иган ианҟьо.

— Бзиала иаабаша, аҩыза акомандир! — иикыз амҿы иршәны аплита аихәылшаара инахәлаиршәын, дҩаҵҟьеит Леонид.

Егьырҭ итәақәазгьы ҩеихаҵгылеит.

Анхамҩатә коммуникациакәа рыхьчаразы иаашьҭны иҟаз асловакцәа рырхәҭақәа реилагара иазкын Хариташвили иԥшыхәцәа ргәыԥ. Аԥшыхәцәа ргәыԥ раԥхьатәи алҵшәа иацы

иҟалеит: еицәажәаны излаҟаз ала, асловак фицер еиҳабы Иан Тишик ивзвод иманы апартизанцәа рышҟа диасит.

Иан Тишик қәрала ԝажәихпа, ԝажәиԥшьба шықәса дреиҳамызт, ҷкәына асакы, аха ашьанҵа еиԥш дгәгәаҙа, амца ицырҟьо акәын дшыҟаз. Иҷы маҷк ишакуазгьы, урыс бызшәала аҙы кылымкәо дцәажәон.

— Нас, — иҳәеит Зыхәба, Тишики иареи наҟ-ааҟ еиҷаԥшуа ианаатәа, — аламыси ауалԥшьеи дара ртәы ҟарымҵар руам?

— Урҭ аславиан дахьцалак ицын, уи аҭоурых иадыруеит, — натҽеикит Тишик дааԥышәырччан.

Ааԥынтәи амра ацәыҵаԥхара ааигәаланаршәеит Зыхәба уи аԥышәырчча.

— Аха уиазгьы-уиазгьы шәара афашистцәа шәрыцны ҳадгьыл ахь шәааит?

— Мап, шәгәы ишаанагаҵәҟьо иҟам аусҟәа, — аԥышәырчча мырхәага иаразнак ихиҷы иныкәбеит Иан. — Иҟоуп афашизм збаны иаанымхо асловакцәа — урҭ хыԥхьаҙарала хараҙа еиҳауп, иҟоуп ҳара «ҳпрезидент» Тисо иԝызцәа, ԥшьынаԥха иҳәазаны, рԥынҵа асаба ахатата аҕа данааиуаз иԥылаз. Урҭ, анемеццәа шәара шәтәыла ианакәла раԥхьатәи амзакәа рзы, асловакцәа рдивизиакәа еиҷкааны абрахь еибашьра иаарышьҭрацы рҿазыркын, аха акагьы рылмшеит: аԥслымз раҵәаны ахаҳә узалхуазар ҳәа ҳаргьы акы рызҳалымхит — ҳаизыргацыԥхьаҙа ҳарцәеимпуан, арҕьарахь рҳәар, армарахь ҳакәгьежьуан — асловакцәа ирҭахым рашьа ишьа карҭәар…

— Аха иахьцалакь, урҭ, аԥслымз раҵәаны ахаҳә алхра акәым, иршангьы ашаха алырхит, — дааԥышәырччеит Даҭикәагьы.

— Аҵыхәтәаны, урҭ, ҳаԥсы ахьҭаҵәҟьаз иҵкааны иркит — ахәыҷқәа змаз рхәыҷқәа еидыҳәҳәала абахҭахь ирго иалагеит, измамз — ҳанацәеи ҳабацәеи ҳхыргеит, шәыҷкәынцәа Германиа дуззаматцура раҭәарымшьеит ҳәа, ашҭаҷы икылганы, зегьы ишырбоз икнарҳақәазгьы ыҟоуп, — Иан ицлымҳәа инапы аҵаргәаны дхәыцуа ԥытк иҿааникылеит. — Иара ҳаргьы иауҳавсхуаз. Абас, Гитлер иҵыхәакԝы, амҵақьакьа Тисо ицхыраарала, асловакцәа рдивизиакәа еиҷкааны абрахь ҳаарышьҭит. Урҭ мчыла ҳшеиддыргәагәалазгьы, ҳагәра ганы афронт ашҟа ҳрыздәықәымҵеит, акоммуникациакәа рыхьчаразы атыл аҷы ҳаанрыжьит.

— Нас ишԥанаргзои асловакцәа Германиа дуззаираҭәанашьаз? — дҵааит Зыхәба.

— Раԥхьа, ус цәгьам-бзиам, иҳадырҵоз ҟаҳҵон, аха асовет ууа шындырҵәоз, гыгшәыгҵас ишрызныкәоз анааба, ҳачҳара аҳәаакәа ирхыҵит — ҳнапала ешелонк бгаҳҵеит, еихамԝак, ма шьҭаҵарҵак ԥаажәеит ҳәа шәасҳәар шәызжьеит, аха урҵ хылагәыла еилазҵоз шәара шәпартизанцәа ҳарԥырхагамызт. Уаҵәы ииаины ҳара ҳхы ишасуаз шаадыруазгьы, игәаҳамҭазозшәа ҟаҳҵон. Шаҟантә апатын Хариташвили иԥшыхәцәа ҳԥынҵа инавсны ицахьази, — Тишик даахьаҳәын, ивараҽы итәаз ихааҙа днаихәлаччеит.

— Нарцәыҟа ҳцаны ҳаахьазаап! — дааччеит Леонидгьы.

— Ҳара шәаҳшьаанҙа анцәа илԥха шәыманы шәыҟазааит! — наҭеикит Иангьы.

— Ҳара ҳашҟа аиасра зҭаху рацәаԝума? — дҵааит Зыхәба.

— Сыздыруам, сара сзацәажәахьоу зегьы аиасразы ихиоуп, ишааманшәалахаз аҙәгьы даангылараны дыҟам, — ԥаса аиҳа длахҿыхҙа деиҭаналагеит Иан. — Афашистцәа рыматҵ аура зҭаху аҙә дыҟоуп ҳәа сыҟам, изымҳәогьы ишәаны ирҳәом акәымзар…

Абри аҽенытҵәкьа, асловак афицер еиҳабы Иан Тишик иихәаз зегьы рациала, Адгьыл дуи апартизанцәа рҵысра Белоруссиатәи рыштаби рышҟа идәыҟәҵан.

◦27◦

Даҽеа ԝ-саатк рышьҭахь Саша Вертински, ирҵаԝы Маргарита Масиукова лышҟа дцараны дыҟан. Иаб арра данцоз ииҭаз аԥьыбаҭаҵа саат акнопка инацәа накәыргәгәаны иԝеихирԥон уажәы-уажә, аха, ахыцкәа ациферблат иадҷаблазшәа имццакҙакәа иҳәазо инеиуан. Адулаԥ днадгылан, еиқәхьаԥи иҭагылаз агәыблаа-жыцә аатыганы астол иаакәиргылеит. Нас, еидшәыланы, еиҟәышьшьа-еиҟәышьшьа ианыз акартошжәкәа реизшара дналагеит:

— Ари Ваниуша итәуп, арҵ — мама, абарҵгьы сара исҽаҵахәызааит, — аҟәыдырԥаԝ лҟәыдцырақәа реиԥш еиҟарахәҵәаҙа ишаны астол иаакәиҵеит, иан усура данцоз ижәны ирызҭалыргылаз акартошкәа.

Ахьа-жәыеԥш хәаша-хәаша иҧы иҭаԥсоз акартош омашәаҵәҟьа ихаан, аҵаҵындра фԝгьы ахшәшәа ицон. Саша иҭаххар акы ҷаҵак алихуан, иҵегьгьы даныхәыҷыз ишыҟаиҵалацыз аиԥш иҧгьы ааҭирҭәаауан, аха иабаҟоу, усҟан иуаххьа зегьы х-ҷаҵак

роуп иалҵуа: иапҳьатәи ихаԥыцқәа рыла иааиҟәырҷҷаны, ибз иныкәырҙыҵуа акрыфара даҽуп, уажәи-уажәи адәахьы днапшуеит, ахьҵа иаргәамҵыз аҵысгракәа реиԥш асаркьа иадгырло ахәмарра иаҽуп асы цырақәа. Саша иани иареи еицхырааны иҟарҵаз аплита иахылҵуаз аур-уыр-бжьы иналѡны, зны-зынла аҟәҟәа-ҟәҟәаҳәа ииаилалоит:

«Убас, убас, адырѡегьх, адырѡегьх!» — аплита ашә ааимпҳааны, еиқәҵәашо еиқәу амца инахәлаижьуеит иаҳа ихысп ззигәахәуа аԥьмҽы ршьшьақәа.

Абарҵаҟны гәапҳәа шьҭыбжьқәак геит, иакәырццакынгьы ашә ааимпҳааны даа ѡнапҳалт Саша иашьеиҵбы, ахпатәи акласс аҽы итәааз Ваниуша.

— Уабаҟаз, уара Анцәа ижә, ахьыхәла умбаҙои?! — иашьеиҵбы днаиқәҵәҟьазшәа иун, исаат ааҭыганы адырѡегьх днахәапшит Саша.

Аиашаз Ваниуша баша Анцәа ижә ҳәа иарҳәомызт: дахьынеибарку зегьы дҟәымшәышәҙа, ициіз ахәыцқәа шкәакәаҙа, иԥынҵа хашәшәала хәыҷы, абарабулька еиԥш, акан ҟапшьқәа ақәтата акәын дшыҟаз.

— Усацәҳар узаралхоит, — иҳәеит Ваниуша, дзажәҙа иԥьыба инапы ҭакны дахьгылаз.

— Сзаралымхакәа, «Катиуша» хәҳаны исзааугазар акәхап, — наҭеикит Сашагьы, аршәы ифошәа, аҵыхәтәантәи икартош ибз ахьшьуа.

— Уапхьа, нас уаха уҭынчны уцәап, — иԥьыба иааҭигаз ақьаад бгьыц аҽаѡҳәа Саша иапҳьа илықәиҵан, ихәы шаны иахьыкәз ашҟа днапшит Ваниуша. — Сымѡашьозар абанҭ иқәу сара исызԥшуп ҳәа сыҟоуп.

— Иф!

— Мама?

— Уи лыхәгьы ыҟоуп, — Саша игәы ҭԥсаа-ҭԥсааува ақьаад аиҵыртлара даҽын.

— Ҳара дҳаҟарану?

— Мап, ԥшьба, иф!

— Иаҳа иссақәаз лзынужьзар акәхап?

— Мап, иаҳа иҟәазқәаз, иф!

— Иухоумыршҭлан, адуи ахәыҷи мгәала ишеиҟарам, аду ицәа-ижьы иаҳа акалориақәа рацәаны ишаҭаху уареи сареи ҳтәы аасҵа.

– Издыруеит, издыр!

– Насгьы иудыруаз…

– Иф, иф, наҟ усҭыҳә!

– Салгахьеит, — иҳәеит Ваниуша.

Аха, уи аҵыхәтәантәи иажәа Саша иаҳауа дыҟамызт, ақьаад бҕьыц дахыҟьҟьа даҧхьо длеиуан. Уи абасгьы аҳәон:

«Саша! Ашкол ҳанҭаз ессаат ҳаибабон, усҟан уара уҟаҧшьхон, сара сцәышхон, уаҳа ажәакгьы ҳзеибымҳәаҙакәа, аҵәҵәа зыхәда ихшьны ашҭа иқәыз тиотиа Мотиа лзы ҳгәы ҧжәо ҳаклассқәа рышҟа ҳаахынҳәуан. Уара сыздыруам, аха сара, сыбла ҭраа арҵаѡы слыхәаҧшуа, арахь илҳәо акагьы смаҳаҙо шаҟа урок цахьааз.

Абар ожәшьҭа уи аахыс маҷ аамҭа цахьоума. Ҳаицәҟьалеит. Жәаха, Игнат Никифор-иҧа (папа иѡыза гәакьа) абрагьцәа данкнарҳа, ҳааиҽаҳан, аха сумбаҙазшәа ҟаунеит. Иѡамгылаҙо иҳабжьажьу асы еиҧш ихьшәашәазар акәхап угәгьы…

Сара иахьаҵәҟьа аѡны схы сзыѡнакуам. Ваниуша ҳҧенџьыр давсны Степанраа рышҟа данцоз збон, данааиуанҙа сҳәан абри узызѡит. Ҳаиқәшәар сҭахуп. Абри шынисҭалак сцаны, афермажә аҵуан аҟны аҵәа салатәоит. Бзиала, Наташа».

— Уаҧхьама? — дҵааит Ваниуша, ибла ҭҟьышаақәа иргызмалны иашьа дихәаҧшуа.

— Уара?

— Сара ишааслыркыцәҟьаз, ттр, сылаҧш лахызгеит аҟароуп.

— Атәым салам шәҟәы аҧхьара шламысдароу узымдырҙои?

— Дарбан итәыму, уара? ха, ха, ха! — Ваниуша икьатеиах ҧцәааны дыччазшәа ҟаицеит. — Анрылагьы, абрылагьы сашьа? Атәым исалам шәҟәы, ха, ха, ха!..

— Усҭыҳә, Анцәа ижә!

— Сысҭыҳә гәышьап, асҭыҳәра баѡ алам, амала уара уагымхааит.

— Анцәа ижә! — Саша, ажәжәаҳәа иаб ипалта ааишәиҵан, ихылпа аакынҧааны дыѡдәылҟьеит.

Асы иаҳа аҽеибанаркхьан, аҵысхә еиҧш иласкәантра-ласкәантраҙа, еибархәмаруа, ацәылашәшәара иалубаауан ацырақәа.

Саша Вертинскии Наташа Савичи еиқәлацәан, аҵараҽгьы еиҟараны ицон, аха ианакәызаалак класск аҽы еицтәаны иҟамлацызт — иара «а» аҽы дыҟан, лара «б» аҽы.

Саша, амаҵә иахьынҧашаланы аҵла иқәларц иаҽу аҟармаш даѡызан — дыҧшқарахҙа, ибгахы ҳад-ҳадо аҙә игәы иабарызишь ҳәа дынцәыҵагыла-аацәыҵагыло изҳауан.

Наташа заа дыххәеит: аԥхын хымз лыԥсы шьаны Шәачатәи амра ашәахәаҟәа рыла лцәа шәны, сентиабр акы азы ашкол аҟны данааи, афбатәи акласс аҽы илыцтәаз лѡызцәа дырзымдыррац аԥсык ауп иаарыгхаз: лцәа дҭаҟаца, аҳәыҳә ԥсыла еиԥш лгәыҵа ыҵчаа, лхылҿы ана-ара амырхҟәа аҟәыԥсаны дҟалахьан. Лнапы ԥахә-кьаҽ иахаз асаат ахыцҟәа реиԥш иԥыць-қыԥьуан лыгәгьы.

Лѡызцәа аалыкәшеит иаразнак. Неиѡымсрада зегьы лыҵашьыцуан. Ԥьоукы, аҿҵыхәа еиԥш иныҵырҟьа иҽаҳәаны илыҟәыԥсаз лыхцәы иахәаԥшуан, даҿа ԥьоукых, аҳахырсҭакәа еимахха илшәыз лыблуз шкәакәеи липка еиҟәарҿы-кьаҿи рылаԥш рзырҟәгауамызт.

Саша абраҟоуп раԥхьаҳа игәы аҿеахьареиԥьыз: изҟәа адыжәҳәа ашкол агәашә анызҟьаз апружина еиԥш длаиҵаланы даангылан, иааҟәымҵҳакәа иҷыр-ҷыруа зѡызцәа рыгәҭа иалагылаз Наташа Савич длыхәаԥшуан.

Убри амш аҿены инаркны, Саша Вертински, ҿенак хәынтәфынтә дҟаԥшьхон, игәы ҭҵсаауан, ибз иҽыҵа иадҷаблон. Амала «сара сцәышхон», — ҳәа уажәы Наташа илѡуа зынзаҵәыкгьы илыдимбалацызт.

Уи иԥсы ахьынҳаҵоу ихашҵуам, ишьаҟәаҟәангьы игәы иҵоуп, аабатәи акласс аҽы иантәаз, ашыҟәс ҽыц ауха, аҟәардә згоит ҳәа арҵаѡцәа руада данылѡнаххы иибаз: асы цырақәа зҽахәмаруа адәаҽы иаркыз алашара инадибалеит, аԥенҷьыр иадгылаз Наташа Савичи агеографиа рыҭоз арҵаѡ қәыԥш Феликс Каспар-иҧеи. Феликс ишьышьуан Наташа лыҿҵыхәа, лара лыблақәа кәалы-кәаԥьо, лԥышә хыжәпаақәа ҵысҵысуа диҵаԥшуан. Саша игәы ѡышҭпан, даагаз-ҿазит, нас иблақәа акаҵа еиԥш акы аархаҳалан, акласс зегьы еилашьыхаа, ихәашьҳа днѡнаԥшит. Арҵаѡы, акласс ашә абжьы шгазгьы иаҳаит, аҳәы дшааѡнаххызгьы гәеиҵеит, аха акагьы имбаҳазшәа иҿеыҟаҵаны, иѡнапыкгьы рыла, иѡнеигалаз аҳҵаб дишьышьуан, иԥсгьы акы алакны илбааидон. Наташа аҳәгьы дгәалҭо дыҟамызт, иара лаԥхьа игылазгьы — абызкаҵаҳара иаганы, ауахәамажә аҽы икыду анцәа исахьа еиԥш акәын дыхѡабжьаа-хыгагааҳа дшылбоз.

Саша даакәкьашан, дыѡдәылҟьеит. Ашкол зегьы амузыкабжьи ачча-хәмарбжьи рыла иҵәын. Уаха, иѡызцәа гәырҵьо ашыҟәс ҽыц аԥылара иахьаҽыз ашҟа дымнеикәа, аддыхәа амардуан дналбаан, еихатәаны илеиуаз аси аҵх лашьцеи днарылашәкәа дцеит.

Абас, еиваѡуа инеиуа аихамѡа арельсқәа реиԥш, еиҟараны, аха еиԥылашьа рымаҙамкәа ишцоз, ажәбатәи акласс аҟынҙа инеихьаны, аибашьра рыхьҙеит Саша Вертинскии Наташа Савичи.

Зыҿены аибашьра иалагаз аҿеныҵәҟьа, аҳәааҿы дҭахеит Саша иаб. Мчыбжьык аатҵуаны, алыцәхҳа реиԥш афашистцәа ицрыԥсса, иқыҵа даалалеит Наташа лабгьы.

«Омашәа иубаша, — дхәыцуеит уажәы, аграпара дыхҵәраалахҵәраало, иаб ипалта ѡыз ду асы аҵарч инеиуа Саша, — сабалгәалашәеи, слымбар дмаҭәамкәа дабаҟалеи…

«…Сцәышхон… Уара сыздыруам, аха сара, сыбла ҭраа арҵаѡы сихәаԥшуа, арахь ииҳәо акагьы смаҳаҙо шаҟа урок цахьааз». Иаанагои ари?! — Ас бзиа сылбозҭгьы, дамеигҙаҙакәа ҳгеограф илҭоз аԥышәрччақәа акы иадамзаргьы изсаҭәалымшьази?» — Саша абас игәы аҭра иҭамгыло дышхәыцуаз, афермажә ашҭа дынҭалеит. Аилабыцра иаҿын. Ԥаса ауац ахькарыжьуаз аҭыпқәа ракәхап, кылгәыгә-мылгәыгәрақәак дрыхҟьашо, анышәынҭражә еиԥш зызганк ҭабгаҙа игылаз аферма днадгылеит. Аҙача ашьапҭыпқәа реиԥш ихаха-хахаҙа асы иныкәибааит, уи ахыбра иадгалаз даҽа шьҭақәакгьы. Игәы аусура иаҳагьы иаарццакит. Ахыбражә аѡнытҵҟа ииуаҙа илашьцан, аҟәкыфѡгьы ѡнан.

— Саша! — бжьык илымҳа иааҭасит.

Азныказ уи ахьгаз изеилымкаакәа днаԥшҟьа-ааԥшҟьо даақәхеит.

— Саша, арахь, арахь! — ожәшьҭа еилкка иаҳауан, ахыбражә аладахьтәи акәакь шыҟоу.

— Маҷ ҵуама сузыԥшуижьҭеи, — лхы наҭа-ааҭо аҭәа дѡагәылҳәҳәеит Наташа, Саша дааины лыварҽы иҽанаалаижь.

— Сара иаразнак, минуҵкгьы сымԥшит, — игәы ашьҭыбжь илымҳақәа ардагәаны, иԥси-иԥси еихьымҙо аҭак ныҟаитҵеит Сашагьы.

Иахьаанагаз уара идыр акәац-жәы афѡы лаҳа-лаҳауа игон.

— Саша! — аҭынчра ааилалгеит Наташа, ԥытрак ашьҭахь, напыкгьы ԥхаҙа иҙамѡа инахьыст.

— Ыы?

— Бзиа сумбаҙои?

— Сыздырам.

— Сара бзиа узбоит.

Аҷкәын зынҙагьы днеилуууаан, иѡҭыԥаны зҿыназхаз игәы, ихгьы кәлааua инашьҭалазшәа ибеит. Анапы ԥшқа иашьшьуан иҙамѡақәа, ицламҳәа, ихәда.

— Саша!
— Сҙырԝуеит!
— Сажәа аҭак сумҭаҙои?
— Аамҭа сымам.
— Узҽуи, атанкқәа ҭужьуама?
— Мап, акартош цырақәа сшоит.
— Саша!
— Сҙырԝуеит!
— Амла уакуазар?
— Мап.
— Аа, иф, — арбаҕь-ҽарақәа қәҵаны изныз ашмпахьшьы ааиҵлыртлан, иапҳьа аҭәа инылалҵеит Наташа. Уи иқәын акәац ԥхаҵәы-ԥхаҵәуа ижәны, зҙамԝақәа уаркалеиуа иҟаз напылаҙра ача, аԥьыкхыш ҟәымшәышәҙа, анашарҵәы.

Ԝба-хԥа шықәса раахыс иимбацыз афатәқәа рыфԝы хаа иԥынҵа ырчыхә-чыхәуа инҭалан, иҽыҵагьы аҙы аалыжжит Саша.

— Иф, иф, уԥхамшьан, уара узоуп изаазгаз, – есааира иара ишҟа днахон Наташа.

— Сара акәац сфаҙом.

— Нас ачеи арҵәи.

– Мап, урҭгьы сҽахьы иаазгаҙом.

– Аԥсыз-қәырҧи, ахәшеи, ачашкәакәеи ракәхап?

– Мап, акартош жәны, ԥьыкада, ацәа шахоу!

– Ууф! — даазқәыршәшәеит Наташа.

– Уи ауп уажәы аполициа иалам ирфо.

– Иаанагои ари, ҿԥныхәоума?

– Бзиала, сыццакуеит, — Саша дцарц дҳәаазаны дылҭалеит.

– Ус уҭреи-уҷаҷеи еидысло угәараз, — лыбжьы леихьылгҙеит Наташа.

— Аполициа салалаанҙа, — адыххәа дылкаԥан, ашәахь иҽынеихеит Саша.

Наташагьы, иаалгаз афатәқәа еицәхытраа уа аҭәа инагәылажьны, лымпахьшьы аашьҭпааны, Саша ишьҭарххы ашә дынхыҵит.

— Уабаҟаз, ҳахьагха умбаҙои? — лҳәеит лыбжьы ныҵакны Лена Дубиниук, Саша данаалыдххыла.

«Аа абар, арԥыс дызхыццакуазгьы дахьыҟоу!» — лхаԥыцқәа аҷҷа аарыҵган, ицәҳәны, ацәа аиҟәышьшьарақәа аҙыԥсы рбыжькәкәо игылаз аҭәатԥла лҿаавалкит Наташа Савич.

Саша днаԥшы-ааԥшын, аха икәша-мыкәша аҙәгьы димбеит:

— Баала, баала! — Лена лнапы ааникылан, ишьхәа дықәырпҵало диманы иҽынеихеит.

Наташа Савич Лена Дубиниуки, Саша Вертинскии, арҵаԝ пҳәыс Маргарита Масиукова лгәашә аҟынʒа инаскьаганы даахынҳәит.

«…Иацы, Гитлер инапала, агенерал-фельдмаршал ичынқәа наганы зыжәԝахыр инықәиҵаз Паулиус, акоманда зиҵоз анемец афбатәи ирхәҭа, аладахьтәи агәыпҵ ишынеибакыз зегьы ҳара ҳар иҵҟәаны иргеит!!!»

Абас Маргарита лԝызцәа Сашеи Ленеи, ишьапҵыркьакьо амардуан иналбааны, апогреб ианааҵашылоз, Совинформбиуро аҵыхәтәантәи адырраҭарақәа ирылагахьан:

«…Алымқәа реипш игыланы иқәпоит Сталинград ахьчацәа», – ҭынч-ҭынч игон адиктор иҧагьабжьы.

Рԝыцьегьы ааин, рыпсы ʒаны арадиодкылага иаадҟәыҟәлеит.

Абду Филат илымҳақәа ашу-шу аарҵгеит. Маргарита лгәы аҽеашеиҷьит.

«…Урҵ инарышьҭархххны рнапқәа иԝарыхеит аԝадахьтәи агәыпҵ еиднакылоз аргьы. Абри амацәаз иҵаханы иҟаз аҕа ир зегьы тҟәаны игоуп. Аибашьра агәаҽы аҕа ицәыʒит шәиԝынԝажәибжьба нызқьи ԝышәԝык исолдаҭцәеи иафицерцәеи. Иҵҟәаны игоуп ҧшьынԝажәижәеиза нызқьԝык. Урҵ рхыпхьаʒараҽы иҟоуп: ԝнызқьи хәышәԝык афицерцәа, ԝажәиҧшьԝык агенералцәа, афельдмаршал Паулиус…»

Саша дԝаҵҟьеит, акәыкәу, акәыкәу ҳәа дыҳәҳәарц маҷк ауп иааигхаз. Лена инеидлырҕәҕәалаз лқьышә ҧшʒақәа ашьа нарықәбан, лԝыза дыхьжәаны деиҵаналывалыртәеит.

— Ʒсс! — абду Филат дҳәазаны дааин, арадиодкылага абла иаҵәа ахьыҟәысҟәысцәҟьоз илымҳа надикылеит.

«…Аурыс ʒиас ҧшьа Волга ахықәан илаҧцәоуп аҕа ибҕашшара!..» – ииаиуеит иҟәыпс-ҟәыпсуа иҟоу адиктор икадифа бжьы.

Зғәырҕьа лаҕырʒы жәпақәа зҽытҵәҵәа илеиуа ацәашьы дадтәаланы, аффа-ффаҳәа аԝра даҽуп Маргарита. Уи лгәы ҧшʒақәа шьҭытҵуеит, иқыць-қыцьуеит лнапқәа, алашара ашәахәа цәышқәа злаҧсоу лхахәы жәпа шьыҵәрак лʒамԝа хнаԝоит.

«Аҕа иқьышә ҭаҧҵәоуп Кавказ ашьхақәа рҟынгьы!» — маҷк иҧсы ааивиган, уахь дниасит адырраҭарақәа ҟазҵоз.

«Даҭикәа иаҳауоушь?! Иагьа дгәырҕьап, ишьхақәа аҕа ихы шрыдҧҽылаз идырыр», — лыхшыԝ уахь ииаиҵаҧан, адиктор

иажәақәа ԥбаҟагьы ллымҳа иавшәшәан, аҳауа иналапҟа ицеит, Маргарита.

Уажәраанӡа, анхәа леишәацәгьа леиԥш хәарчарра зғымхалоз Маргарита лрадиодкылага, уаха иахшәан, ажәақәа раӡаны, абырцкал икылхны иианаго, цхагәҭанынӡа ацәажәара иаҷын. Совинформбиуро адырраҭарақәа рҷы иҟан асовет уаа рфырхаҵаратә усуреи апартизантә ҵысреи ртәгьы.

— Ус адыруеит атәым дгьыл, схәыцқәа! — абду Филат дԥагылан, ихәачны иҟаз идақәа ааиҵихит. «Асовет Еидгыла агимн» ҳәаны ианаалга.

— Абыржәоуп ауаа анаҭаху! — иҳәац изымдырӡо иааиҷыҵҟьан Саша, дҟаԥшьӡа дԥеибакит.

Лена, арадиодкылага иаҳәаз аиҳа иԥьалшьон лырҵаԥы иҟалҵоз: ахаан гәыҟаҵага ажәа мцхәык зҳәаны лмаҳацыз лырҵаԥы, уажәы, лылаҒырӡ лҷыкьаса, дааҟәымҵӡакәа лара дылгәыӡуан, дылгәыӡуан…

Уахантәарак, Совинформбиуро иҟанаҵоз адырраҭарақәа, саатк ахала-аҵыхәала илкьыԥхьит Маргарита. Нас еицхырааны еиԥдырффан, ишаны, ичаҟәа-чаҟәаӡа иаархьыргӡеит.

Саша иааигәалашәеит аекзаменқәа раан иқәихлоз аблеҭқәа. Иаԥхьа иаацәырҵит иҵакқәа згәы хнахны иҷаԥшуаз ирҵаԥцәа рхаҷсахьақәа, идызныхәалоз иԥызцәа, тиотиа Мотиа лыҵәҵәабжьы, Наташа Савич лҷеырԥагьашьа, ргеограф иблақәа…

ИбҒьыцқәа амаца еиԥш иааихишан, ԥытк ихылпа аҵкьа иҵеиҵеит, ԥытк, иаб ипалта ахәда аавҵыртланы иԥавеиҵан, ихьарҷены илақәиҵеит.

Абду Филати Ленеи рымԥақәа ирықәлеижьҭеи акрааҵуан. Маргарита илҭаз адҵа даназыӡырԥы ашьҭахь, даадәылҵын адәы даақәгылеит Сашагьы. ИааицәымҒхеит амш кәаԥӡа ихыкәкәаны иахьыҟаз. Дара аԥҵа хьанҭақәагьы, ацәаакыра зыбжьалаз асыҧсақәа реиԥш илеиҷҟьа-ԥеиҷҟьан, ана-ара, ажәԥан иаҵәа ҵамҵамуа иаарбжьыԥшит.

Уи шаҟа иҵахыз, ишьапы неихигацыԥхьаӡа, ишьҭақәа асы рҭарҳәҳәуа амш ишьҭазар, аха ииаг…

Бзиа ирҵәу ахром еиԥш акәын ас-бахҵәа аҷыж-ҷыжҳәа абжьы шгоз. Шаанӡа, дзызцоз ақытеи уи акәша-мыкәша ишьҭаз аҳаблақәеи дрыхьӡаны, абҒьыцқәа кыдырҷабланы дхынҳәыр акәын. Ашаца-шацаҳәа днеиуан. Агәашә дахьыҥтшәаз, иармарахь ала, ахәырд-хәырд ҳәа шьҭыбжьык ԥынтәҟа иааган, иа-

разнакгьы иааиқәтәеит. Даагылан, днаԥшы-ааԥшит Саша, аха, алашьцара ҭырлашаауа иаҭажьыз асы шкәакәа аҳәгьы дадимбалеит.

«Еҳ абыржәы автоматк еиқәхаԥса сыхәда ихшьындаз, уаҳа акы сҳәомызт!» — ааигәахәын уи, амҩа ааихҭәаны, ԥаса аколнхара чарҭас иамаз адәы шыҟаз иҿынеихеит.

Иаацәылашон, абду Филат иусҟәа ҟаҵаны, аҳәызбатра еиԥш ихкааны рыҩнашьҭахь ишьҭаз аутра данаатәалоз. Уи аҩныҟа дымлеикәа, дышиашаз аказарма днытцалан, рхы апашрақәа еиқәыршәаны, еиқәырԥшьыхаа ишьҭаз аԥь мҿы днадгылан, аҩныҟа даахынҳәит.

— Уаама уара! — наҟтәирахьтәи ауада иаадәылҩит Ефросини Карп-иԥҳа лыбжьы.

— Аа, Карп-иԥҳа боума змырзаканбжьы го?— алафҳәара дазцхлымуа даахыш-ҿышит абду Филат.

— Мап, Иван-иԥҳа дааины уиарҭа дылаиоуп.

— Ех, Иван-иԥҳа, Иван-иԥҳа, сыҷкәынра дахьымҙагәышьеит, ожәшьҭа сажәра абалҭаху, — аплита аҩнуцҟа еиқәыҳәҳәааз ахәа анааихәлишьшьаа, аихарш ҿыҵқәа реиԥш ишаԥ-шаԥуа иаацәыртцит аԥыргқәа. Урҭ аԥыргқәа ԥьара ҭыпк аҿы иааизиган, заа ирмазеихьаз ақыцә-мыцәқәа аҿаԥсо, дахәлатәҳәо амца аиқәтцара дналагеит. Уи раԥхьа, зҿы раҳаны изку ардәына ԥшқа иаҩызан, иахәлеиԥсалак лбаанадо, ессааира ишьҭыҵуа ишнеиуаз, амҵәыжәҩақәа еитцнахҙеит, нас аԥьтә кәаш-мҿқәагьы рыбгақәа еиҩцәҵәаны иланашьҭуа иалагеит.

— Унҵәеит уара аҩсҭаацәа зхалаз, ушәит, ухьаԥихт, ожәшьҭа аҙыршы уҙаасымҵозар уабазго,— аҵаа злашәны ишәыз ихахьтәи маҭәакәа ишәыхуа, дизгәдууа, дуар-чаруан Карп-иԥҳа.

— Бымшәан, сҵыԥҳа хымкыц, Гитлер ифельдмаршалцәагьы реиқәақәа рҟьашьуа иалагеит, исолдатцәа ракәым, — ишьапқәа еиҿаршәны длахо, исаркьалыхха ишьаз имагәқәа рышьхра даҿын абду Филат.

—Уаҩдук иакәхап,зеиқәа ҙәҙәатәыс иҟалаз? —даалахҿыххеит аҭакәажә.

— Агенерал-Фельдмаршал Паулиус! — дыкны дқәаԥуа дааз-газ иара иакәушәа ԥагьа-ԥагьа дцәажәон абду Филат. Иацы ихы ладырхеит.

— Дыршьну?!

— Дыршьында ибаргузеи, ауасажә еиԥш дкагәа дыркит.

– Агенералра аҽынӡагьы дѡеихьан?

— Дфельдмаршалын. Уи еиҳа еиҳауп.

— Ихы шѡоу исааит!

— Асаракәым, ацәа ахырымхуа ббеит!

— Уи бзиоуп, аха уара уабаҟаз, иҽахәы иҽухуазма? — ашырҳәа лажәа ааиаганы дҵааит Карп-иԥҳа.

— Ажәабжь ибаҳаз бгәы иамыхәаӡеи? — дҵааит абду Филат, еиқәҵәиашо еиқәыз амца амҽқәа ахәлаԥсо.

— Сгәы ишԥамыхәеи, сфашиступ ҳәа уарҳәама!

— Нас, абри хышәнызыкьѡык ар рхы икратәы, бара беиԥш иҟоу апатриотцәа ирасҳәарц сцан, сшыббо абыржәы ауп санаауа.

— Сара сзы агьоурым, аха амлагьы унҵәеитеи, уара аҵаҳмада ҟадыць! — Карп-иԥҳа дѡагылан агҽаѡрахьы лҽыналхеит.

Амца аԥхара иԥнаргаз аҵаҳмада, илацәакәа нҵаан, ѡынтәҟа даахырҟәысхьаны аԥыкҟаҳәа автоматқәа иааиларҵеит иааигәаӡаны.

Абду Филат дцәырҳан, ҷкәына еибагак иеиԥш, ашыр ҳәа дѡаҵкьаны ахышә днылаххын, иҟьаҟьаӡа иааиртит. Ашьыжьтәи аԥша хьшәашәа иаланы иааиуаз автомат бжьы гәкылҵәагақәеи, амашьынақәа рыбжьи иаразнак ауада аадырҵәит.

Макьаназ аӡәгьы ибжьы гомызт. Ишьҭхысаа ишааиуа, асы шьҭырбыбны иаагылоз амашьынақәа ирыкәыппны, рҽырмазеины иаагылон анемеццәа, аполицаицәа. Иҟалаз ззымдырӡакәа, азныказ, ана-ара аѡнқәа иаардәылшәшәоз: аҵаҳмадацәа, аҳәса, ахәыҷқәа, амаҭ злалаз аԥсыӡқәа аԥашә ишазыѡуа еиԥш, рышьҭахьҟа иѡуан.

Алақәа рышыбжьи рыҵәаабжьи рацәак рыбжьысуамызт — автоматқәа ирҽыҵкьоз амцабз инадубалон, рыԥшәмацәа ирԥылошәа иҵыхәыршәшәо асы иахьнылаҳауа.

Нас иго иалагеит акаманда ҟазҵоз абыжь жьакцақәа. Асолдаҵцәеи аполицаицәеи рыҽшаны, рҽеиҵыртло аѡнқәа ирыкәшон. Хәѡык раҟарагьы дара рышҟа рҽаархеит.

Абду Филат аԥенҵьыр нкыдижьлан, ихәы ацәыргара иаҽыз иҵакәажә даалыдыххылеит:

— Бласы, бласы, иҳакәшеит! — ибжьы хәанча ныҵакны ҷааиҵын уи, наҟтәирахьтәи ауада длыѡнаххын, лбамба палта аакынԥааны лыжәѡахыр иааҵаирԥеит. Нас, алѡаҵә рхызз аплита ахы иқәгылаз имагәқәа ажәжәаҳәа иѡаишьеитцан, ишанханы игылаз Карп-иԥҳа лыжәѡа дынҵарс, аҵаҟатәи ашә шыҟаз диманы иҽынеихеит.

Аҭакәажә макьаназ иҟалаз ҳәа акагьы лыздыруамызт. Дхьышьыррхо дышнеиуаз, ршьапқәа неимыҭхаа-ааимыҭхаа автоматқәа ырмазеины, иҷаҷкәыз-ҷаҷкәызҙа агәашә илагылаз арԥарцәа маҭәаҟьақәа лылаԥш иааҵашәеит.

— Ои, боже! — цқьагьы аҷыѽеихыхха ламраҙакәа, дышьҭҟьан, лыҭаҳмада дѽаиваҳаит.

— Бҳәааза, бҳәааза, сара сахьцо бсышьҭал! — иѽнапык рыла асы ԥжәо, дҳәазан, иахьа ашьыжь амҷы здәылигаз аказарма шыҟаз иҷылеихеит абду Филат. Уи, ас иҵегь дцәыҵалар, адгьыл аҷынҙа длаҙар, иауазар иара адгьылгьы наҟ далалар цәгьа ибомызт, аха, иҵааны иаҵаз асы амармалташь хьшәашәа иаѽызан, уаҳа алада дашьҭуамызт.

Уажәы-уажә ишьҭахьҟа дхьаԥшуан:

— Бласы, бласы! — асы иҷы иадгәаланы, ибжьы дагәаҙа длыԥхьон иԥшәма.

Аҭакәажәгьы, лыхцәышла ҟәымшәышә асы алатата, лнапы ҭыԥсаақәа ыҵарԥаны деихо, дҳәазаны дишьҭала днеиуан.

Аказарма акәакь аҷы даннеи даагылан, ишьҭахьҟа даахьаԥшит аҭаҳмада: абри аамҭазы ишьаҵақәа рыбжьара лҩаабжьалыжьын, имагә хьшәашәақәа аалгәыдкыланы, лхы асы инцәыҵалҵеит Карп-иԥҳагьы.

Иҭакәажә дрыцхашьаны игәы амца нҭагьежь-нҭагьежьын, дѽеилблаа-ѽеилблааит абду Филат. Нас инапы леиргҙан, длыцхрааны ивараҷы дааиган, лгәы ѽарханы днаиваиҵеит. Аҭел ианҟьаны, зымҵәыжәѽақәа еиѽҵәҵәа ашьац инылашәаз ача аиԥш, аҭҳара-аҭҳараҳәа деисуан аҭакәажә. Аԥхҙы зыдшыла иҟаз лылахь хьшәашәа иадҷабланы иҟаз лыхцәқәа ааирҽеит.

Акҷыра канҙақәа зҷыкәыршаз лыбла ааԥсақәа аахылтын, ажәѽан дѽаҵаԥшит: иказ-казуа еилганы, ҵа амаҙамкәа дынҭаԥшит, ацәыртцра иаҷыз амрагьы ахьтәы шәахәақәа ҭнаршон.

— Ои, боже! — адырѽегьых лқәыԥсычҳара ажәақәа ѽалыхәлԥхьеит. Иааимҟьаз лԥышә хԥшақәа ѽеиқәықыцькыцьын, акҷыра ҵаулақәа ирҭаланы, ллымҳа ашьаҭахь аҷынанахеит алагырҙ. Иаразнакгьы, уажәраанҙа ҵа амаҙамкәа дызҵаԥшуаз ажәѽан, ахаҳә зҭаҳаз аҙмыць еиԥш иааилагаз-газеит.

Лнапы налыргҙан, зқьышә цәыҵаҵа, зыблақәа зхагәҭахь ихәынганы заԥхьаҟа иԥшуаз лыҭаҳмада изқәа аалшьышьит: аттатҭаҳәагьы лаԥхьа ииаҟьа-ииаҟьо рҷынархеит илхылгақәахьаз зегьы — Филатгьы ларгьы зхәура иҵаз аполиак ҳкәажә ԥҳәыс

илцәыбналаны, раԥхьаҙа абнаҷы ишеиқәшәаз, ашьҭахь рыҷҙаны рҩыцьагьы Урыстәылаҟа ишааз, амлакра ашықәсазы, ҩышыкәса зхыҵуаз рыԥҳа Алионушкеи хәышықәса зхыҵуаз рԥа Иванушкеи анышә ишарҭаз уҳәа гәаҟҵәаҟрас иаазықәшәахьаз зегьы.

Алаҕырҙ аагыламҩак амаҙамкәа илеиуан.

«Ҳҭиуп, аха дарбан ҳазҭиз, аҷкәынцәа аҙәыр ркыма, ма ԥьаракыр ирамхаҳәама?! — дхәыцуеит абду Филат. — Аԥсҭазаара иаҳа иаҧыстахыз, сыҟатәкәа иаҳа иаҧырацәаха, ҳаи, шәаргьы саргьы ханда!..» адырҩегьых, мачҙак иаԥхьа асы ааибҕьатын днаԥшит: сы шкәакәала ихырҷаны иашҭа иаакәыршаз аандарҟәара еиҭанадибалеит акагьы зымҳәаҙоз ахаҷы бзамыҟәқәа.

— Бсышьҭал! — иҭакәажә лнапы кны дналыхан, аказарма ашьҭахьтәи аҭҙамц иаваршәны, асы ԥуа иҷынеихеит.

Аа, иутра аладахьтәи акәакь аҷы игылоу аказарма дахьнавшәо, агәашә хәычы ҷоуп, убранҙа знык рыԥсы рызнагар, нас ҵыхәаԥҵәара змаҙамкәа инашьҭу абна тоура рҿарҭагәышьон, аха иабаҟоу...

«Бласы, бласы, макьана аԥсра ҳаҭәам!.. Ҳаи абыржә ҳазҭагылоу спартизанцәа ирбонда!.. Спартизанцәа гәымшәақәа, спартизанцәа фырхацәа!.. Паулиус, афельд-маршал Паулиус! Макьана шәабаҟоу шәара ахаҷы бзамыҟәқәа, Гитлер ихаҭагьы инапы шьҭихраны дыҟоуп! Ах, убри сымбакәа анцәа сумшьын!» — абас ацицар арыц шышьҭнаҟәшәо еиԥш акәын игәы ажәақәа шеилнаҟәшәоз, аказарма аладахьтәи акәакь иԥышә лавҵирҳәҳәеит.

Инапы иҵарсны даҿеа ҩынтә заҵәык дҳәаазар, агәашә хәычы аҷыҙа днеиуеит. Агәашә ҵәымҕ цыракгьы алам – аалмышәзарҵәила еиқәпах иҟаиҵеит абду Филат. – иҷыжуам, ишымҷыжуагьы идыруеит уи, аха иабаҟоу.

Имагә хьшәашәақәа лшьышьуеит Карп-иԥҳа. Ихы шьҭымхҙакәа арҕьарахь иааирҳәын, изблак ала деиҭанцәыҵԥшит; игәы нҵыԥсаан, аҟаԥыҳәагьы иблақәа аарҟәигеит, зҧынҵа алҩа кылыршәшәо, аказарма аҩадахьтәи акәакь аҷы игылаз анемец солдаҭи аполицаии. Аполицаи дара рышҟа иҷы рханы дҟыжә-быжәауа анемец солдаҭ акы изеиҭеиҳәон. Абду Филат уи иаразнакҵәҟьа дидырт — Антон Савич, иаха Саша Вертински иқәмақарыз Наташа Савич лаб.

Абду Филат излаиаҳаз ала, аполицаи Савич ирҿхәон анемец автоматҟәа, иара анемец солдаҭ ахәыз-хәызҳәа деимҳәо ирԥьон афранцыз сигаретҟәа.

« — Ех, ихҟьо акы зыԥсоузеи, асы шәыласыриара сыҟан!» — ааигәахәт абду Филат.

Абри аамҭазы, аԥчхьык-аԥчхьык, ишьапаҽыҵәҟьа игеит аҭакәажә леимсабжь.

Иавтомат ырмазеины ахьшәҭхәа даакәҵәиааит анемец солдаҭ.

— Аҳә деимсеит, — иҳәеит аполицаигьы, иҭаҭынҟатца наҟ иршәны асы иныла иршәын.

Адырԥегьых, аԥчхьыкь игахт Карп-иԥха леимсабжь, уи лыбжьы дшакәԥоз удырратәы дагьаакыџь-қыџьит.

— Аа, аԥшәмацәа макьана ишьҭазаап, — рхагәҭаҽыҵәҟьа игеит асолдаҭ ибжьы. — Апатын аполицаи, саҭарымҵаратәы усызрыҳәа аҳи аҳкәажәи рыцәа ахьеиԥысҟьаз азы.

— Шьыжьыбзиакәа, апартизанцәа! — илаишьҭит аԥсахԝ Савич иатса ажәакәагьы.

— Аҭаҳмада ашьыжь акы игәалашәазаргьы ҳаиԥырхагахеит! — Ҳа, ҳа, ҳа! — аларԛача ихьызшәа деихас-еихасуа дыччоит асолдаҭ.

— Ҳа, ҳа, ҳа! — ицирҕызуеит аполицаигьы.

«Ех, аҭыџь-рҭәа ҭасырҽеозшәа сыҟанда!» — игәы еиҟәыҷҷауеит абду Филат.

— Шәгыл, аурыс ҳәақәа! — ишилшоз дхәааит анемец солдаҭ.

— Аурыс ҳәақәа! — дрықәкааит аполицаигьы.

Имышьхәылҵ ныҵеикшан, ацәҟьара деихсны дгылошәа, ԥшьаала дԝагылт абду Филат. Нас, уаҳа аҳәгьы дихәамԥшҳакәа, днеин, иҭакәажәгьы лыжәԝа данкны дԝаиргылеит.

— Шәаҳзыԥшымызт?! — ибла гызмалқәа ҵыркны дҵааит асолдаҭ.

— Шәаҳзыԥшымызт? — апапугаи еиԥш уи ииҳәаз ициҳәахт аполицаигьы.

— Аԥсахԝы! — ижьцәа еизганы, аҽеыԝҳәа аполицаи дԝеиҷажьцәеит абду Филат.

— Аурыс ҳәа! — дхәаан, иавтомат ашьхәа рхха длеизыҵҟьеит аполицаи.

— Степаан! — дыԝныҵәаан, лҽаарбжьажьаны, дкәал-кәало автомат агәыцә даахьынҳалт аҭакәажә.

— Урҟәаҵ! — иҳәеит асолдаҭ ҭынч. — Акнаҳага замана ааҳаны имоуп, — уи абду Филат иԥаҵа днамҵасын ирҭрысны длахеит.

— Аиашаҵәҟьа, акнаҳага замана ааҳаны имоуп, — дақәшаҳаҭхеит аполицаигьы…

Ковшово ақыҭа ҕьал-пал бжьыла иҭәхьан. Аҵәаабжьи, аҕызбжьи, амашьынақәа ршыкьбжьи, асолдаҭцәеи аполицаицәеи рыхәхәабжьи ирылѡны,уажәы-уажәы,аԥсабара ацәа иҭырԥсааua, апыҟҟа-пыҟҟаҳәа автоматқәеи апулемиотқәеи иааиларҵон, рыбжьы ҷахьақәа ҵәыҵәҳа, инацдырҕзуан атапанчақәагьы.

Лхы лықәжьны дхәыцуа дышнеиуа, дааҭгыланы днаԥшыааԥшуа нас, зшьапы ҕраҷкәынқәа шшәыр-шшәырҳа асы илагылоу аҵаатцлақәа лҽынрыдҵаны лыԥсы ааиҭакуа, есааира лқыҭа дазаааигәахон Маргарита Масиукова.

Уи иахьа еиԥш дзакәу лзымдыруа ахаангьы дҟамлацызт: зны уи, хәыҷгәырҕьарак аалызцәырҟьаны, жәохәшыкәса аныллхыҵуаз еиԥш дласкәантраҳа, лымҵәыжәѡақәагьы еиҵых дԥыруа Ковшовотәи абна снахаланда лҳәо даақалон. Аха уи кәтыҽырҳасракгьы ахыҵуамызт — лызқәа икәыр-кәыруа ахьҭшьра ныкәланы, лцәа-лжьы зегьы ааимнадон, нас лгәы ҭыԥсаа-ҭыԥсааua, аҳауа лзымхо даақалон.

Ус абна аҕахо, иаадмыртыц абаҟақәа реиԥш, сы-шәыбла зхызҽ̌ы ҭаҳәҳәаз ачыцьқәа аацәырҵит.

— Та-та-та, та-та! — лқыҭа шыҟаз зҽ̌аазхаз ахысбыжьқәа ллымҳа иааҭасит. Даагылан, лхы иакәыршаны лыхәда ыҵхәраа излаҽ̌аҳәаз лшьал аапҳлыртлеит. Аҽ̌еыѡ-ҽ̌еыѡ ҳәа лгәы илалнарҟьалалнарҟьан, лшьамхқәагьы аалыҵаҟәарҟәарит Маргарита. Нас, лыжәѡахыр иқәыршәыз лшьал бҕьааua дыѡны лҽ̌ыналхеит.

Ахлымʒаах быжьқәа есааира иааигәахон. Иҵааны иҟаз аграпара дыхҵәраала-хҵәраало дышнеиуа, дышъҭкьаны, ҵышәха асы дынцәыҵашьшьуан, деиханы дѡагылон, амцаԥшь уаркалеиуа изықәтәаз лхы-лҽ̌ы, аԥлакьырш ахәша шанымʒҭылара иаҟәʒытуан, ибыбшʒа иналҽ̌аҳауаз асы.

Ус, Ковшовотәи абнеи уи ақыҭеи еиѡызшоз акәараҷҷа дырт, аʒмахқәа дырхыкәшеит, Аԥьма ртыша иахчынгылаз ахәы дахысит, уаҳа лхы наԥхьак-аапхьакуа акәымкәа, афашистцәа рмагәшьхәа зымгәацәа аԥссыра иҭагылоу лқыҭа далкьа-алкьа днеиуеит…

— Мамаа, мамаа! — иҽ̌аа-ҽ̌аауеит, ашьарақәа реиԥш зшьапы ианкны аѡнқәа ирдәылрууаа асы иларԥсо ахәыҷқәа.

— Ҳазхшәырҟьозеи, ақәылацәа, ауаѡжьыфацәа! — иҕзы-ҕызуеит, рҽ̌ахьырҟьо рҳәынҵәрақәа ҷ̌ыҟьҟьаны асы илаԥсауеит аҳәса.

Ҷ̌ымҭ рыхқәа рықәыжь, рылахь-рыцьымшь ʒатәуа, иаҳфахьоу ҳазханы жәбозар, акәхап, — рҳәашашәа раԥхьа игыланы инеиуеит аҭаҳмадацәа, аҭакәажәцәа.

Маргарита азныказ, дышиашоу аҩныҟа дцарц лыҙбын, ақыҵа иагәылсны ицоз амҩа ааихҵәаны, лыԥсҭазаара зегьы змалдаз ашкол ашҵа дыҵҟьа лҽыналхеит.

«Иҟалеи, иҳаҵырхма, аҙәыр ҳаиҭиима?!.. иҵыҵны ицоз, лгәы дазҵаауан уи. — Сара сакәзар зегьы зхароу, ргәы шьҭысхуеит ҳәа сшаҽыз аисра иаҟәысхзар?! Леночка, сгәыгырҵа заҵәы, баргьы быршәны асы быладыршәхьазар акәхап, ма с-Едик иеиԥш бгәы хәыҷы аисра иаҟәырххьазар?!» — ашкол ашьҭахь илашьҭыз абаҳча дҵысит, ғьал-палла иҵәыз ашҵақәа рышҟа дымнеикәа дырхыкәшеит, аха аҩны днаҙаанҙа, ажәлар реизцара иахьаҽыз аҵыԥ ахуҳәа дладгылеит.

Ажәлар еизырцон, ԥаса аколнхара иатәыз аҟашәеиҵаҵарҵа башниақәа рҽы. Ааида лҽаавалкит Маргарита. Заамҵа ахыԥаз акәыкәбаақәа реиԥш ашәытара рхысны, ихьшьшьы-хьшьшьы асы илагылаз абашниақәа ирыкәшаны, рыҷераға, рыхәда ихшьыз равтомат цламҳәа кьаҳәқәа ырмазеины игылан анемец солдаҵцәа. Ҳзықәшәазеи, ҳазхдырҟьозеи ҳәа, лаԥшыла еизҵаауа, еилаҕәҕәаа еилагылан еизырцахьаз. Шәақьшьхәала ирысуа, шьап-ԥыкәла ирыгәҵасуа иаарцон: аҳәса, ахәыцқәа, аҵакәажәцәа, аҵаҳмадацәа.

Маргарита лылаԥш дааҵашәеит абду Филат. Ԥскәарак зхаҙамкәа, ихьати-ԥатиуа ихәда ихшьыз иҵакәажә длыҵаланы дааигон.

— Партизан? — даалҟьаны дҵәааит иаазвалаз анемец афицер.

— Дпартизануп, сара спатын! — атаххәа ишьхәақәа еидыԥсалан дҩышьҭпеит, урҵ заԥцаны иаазцоз аполицаи Савич.

Абду Филат даагылан, акы иҳәарцаз иҷеазкны, анемец фицер ишҟа даахьаԥшит. Аха аҽыҩеихыхха иамраҙакәа, Савич иавтомат ашьхәала Карп-иԥҳа лнапы зкәыршаз абду Филат ихәдаԥьалҵәҟьа дасит. Ишьҭҟьан рҩыԥьагьы асы иҩылаҳаит. Ажәлар ааилаҕызит анемец афицер икәшаны игылаз асолдаҵцәеи аполицаицәеи, аҟызқәа реиԥш иҩеибарҟарҟарит. Ҷкәына қәыԥшк ажәлар даарылҟьан, икажьыз днархаххит. Маргарита лгәы кыдҩрызшәа аку ҳәа инҵаҳан, лыблақәагьы аахәашьит — уи Саша Вертински иакәын.

Зырҟәара ааида еилаҳахьаз ашҵа есааира иҵәуан. Аҵәыуабжьы, аҕзыбжьы, агәынқьыбжьы, ахысбыжьы зегьы анеилаҙҩа, игәыҵшьаагоу бжьы мармашәагак рылҵын, ақыҵа налҵ-аалҵгьы ираҳауан.

Маргарита, данылзааигәахаҙа ауп дангәалҭаз Лена Дубиниук: лан Фениеи лаҳәшьцәа еиҵбацәа Лиубеи Валиеи раԥхьа дгыланы дааиуан.

— Шьнел, Шьнел, фрау, шьнел! — дԥныхәааны, иавтомат ашьхәа рыхха, уажәы-уажәы дларыдыххылон, зҽы еицаԥаны, амзаҿа еиԥш надаада иҿаз асолдаҭ бырг.

Ан днаҵаххуан, еибарҕызыҕызуа аҵәыуара иаҿыз аҙгабцәа хәычқәа рыблақәа ԥаҟь-ԥаҟьо иԥаҵаԥшуан, нас иавтомат лоужьны, зегьы зхароу бара боуп иҳәозшәа, Лена лыжәԥа дынҭарс диршәуан. Лыԥнапыкгьы рыла, хыхьгьы ҵаҟагьы еидыцьгәаланы илку лыҵкы анааимҟьалак, аҿеибыҭара иаҿыз лгәы хәычы пашәҙа ункыдыԥшылауан. Уи дцәыҵахх-цәыҵаххуа дышнеиуа, лыҿкамыжькәа лҿааанкыланы, лцәа хтны идылмырбарц, адырԥегьых ашырхәа инеидылыцьгәалахуан.

— Амца, амца!

— Ҳаԥнқәа, ҳаԥнқәа!

— Ҳарблит, шәанаԥьалбеит, ҳарблит!

— Иԥеилаҕзын, еилауаҭыруа иааилахеит ажәлар.

Маргарита лхы анԥышьҭылпаа — ақыҭа ана-ара амцабзқәа хәхәа-хәхәаҙа иԥалҟьахьан.

— Лена, Леночка! — дыԥныҵәаан, дыԥны хаха лҿыналхеит.

Еиқәшәы, аԥсыжырҭа хызҟьо аԥьарсахьақәа реиԥш, аанда иавҵаҕҕаа иавагылаз асолдаҭцәа зегьы, аҙәк иеиԥш лара лышҟа иаахьаԥшит.

Иааиуаз аԥҳәыс аҙәгьы дылбо дыҟамызт. Уи афицер идгылаз асолдаҭцәа данаарывала, иаҳа иԥызыз — аҙәы ишьапы аҿынаирхан, Маргарита дахырԥрны ԥышәха асы дԥылаижьит. Адырԥегьых, агәыҵшьаага быжьқәа инарылаԥхт афашистцәа рҟыз ччабжьқәа.

Аб аԥсахԥ иԥҳагьы лԥызцәа нықәыргыланы абас илҭиит: иацы ахәылԥазы, Саша Вертинскии Лена Дубиниуки, Маргарита Масиукова лышә аҿынҙа инаганы данаагьежь, лаб днаидтәалан, иҟоу абас-абасоуп ҳәа еиқәыртәа-еиқәыргыла иалҳәеит Наташа Савич.

Абарҭ абгьыцқәа кьыԥхьны ақыҭақәа ирылазырҵәоз апартизан ихазы иқәыз аԥарақәа есуаха ԥхыҙла избоз аполицаи Степан Савичгьы, аԥсыԥымпыл еиԥш дԥышьҭыԥан, дындәылҟьеит.

Ауха шаанҙа, аполицаицәеи урҭ ргарнизон иалаԥсаз анемец солдаҭцәеи Масиукова лыԥны иакәшаны итәан. Урҭ, абгьыцқәа

рыманы иандәылҭуазгьы рбеит, ԥыҭѡыкгьы дара ирышьҭаланы ицан, иахькарыԥсози иахькыдырҭози аҭыԥқәагьы рбеит.

Ковшово ақыҭаҿы инхо зегьы партизанцәоуп, инырҭәатәуп ҳәа адырра зауз афашистцәагьы ашьыжь шаанӡа иааит.

— Аа, абрагьцәа рҭыѡра! — инапы нархханы, Маргарита Масиукова лыѡны дирбеит аполицаи Савич, нас иара абду Филат иахь иҿынеихеит.

Хәышықәса зхыҵуаз Лена хәыҷы шаанӡа дааԥшын, лҭаԥкәым ԥахәқәа рыла лыблақәа рҟәыҷуа, лиарҭа даақәтәеит.

— Мамаа, мамочка! — ҿаалҭит, лхаҭа леиԥш лыбжьгьы ацәа иалашьшьы.

Аха, лан лыбжьы лмаҳаит. Уажәраанӡа зеиқәыхра лцәыуадаѡыз лыблақәа зынӡагьы рҿаадырҭбаан, лывараҿы кьыс-ԥыс амаӡамкәа еиқәҟаца иҟаҵаны ишьҭаз Маргарита лиарҭа аалшьышьит, ахыза ѡышьҭыхынгьы дынцәыҵаԥшит, аха аиарҭа ан лфѡы ахын акәымзар, иара ус еиқәыхьшәашәа иҟан.

— Мамаа, Мамочка! — еиҭаҿылҭхт Лена, аха иара усҟангьы лыбжьи лареи ааизынхеит.

Лԥышә хыҟаԥшьаа хәыҷқәа аақәац-қәацан, лԥынҵа хашәшәалагьы ашьапы наҵнахааит – ауеимадаҳәа ишеималҭәарыз дыхианы акыраамҭа лиарҭа дыкәтәан. Нас мацәаз-мацәаз еикәарҳәны иҟаз лхахәы хпапын ԥштәала ачкәыжә-чкәыжә ҳәа днапхан, лхарԥ гәаѡа ду ѡызӡа егьи ауадахь лҿыналхеит.

— Бабусиа, бааб..! — дналхагылеит ланду дахьышьҭаз.

Анду лхы-лҿаҿы ԥьара дакгьы аамқәацеит. Абаҕь аҧаҵа еиԥш икәаѡза иҟаз лыцламҳәа жьыда, аѡада ирханы, аҧсыԥ назҵачуаз лԥышә ҭашәашәарақәа уажәы-уажәы иѳеимҟьо дыцәан.

— Фиф, Бабусиа, бажәа исыбҭаз беижьахт! — лҳәеит Лена хәыҷы, аҕьфѡы ҵәыҵәматаҕьӡа лԥынҵа ианынҭас. — Дыцәаз, дааԥшыр Алик ҳәа аҵәыуара деиҭалагоит, — инацылҵан, ԥшьшьала даалхыҵт.

«Мамагьы ушьҭа уаҳа лыгәра згом, — дааҟәынд-шәындит Лена. Лԥышәқәа адырѳегьх еиҭаақәацқәацан, лыбла ҭшаша гәыккәагьы лаҕырӡыла иааҭәит. — Бкажьны ԥьаргьы сшымцо ҳәа шаҟантәы ажәа сылҭахьоузеи, аха илзынагӡом. Нас, «ибаҳама сыԥҳа, амц бымҳәан, ибҳәаз бажәа бамеижьан, бажәа аҧшәымас бамаз...». Сара дсыдтәаланы слырҟәышуеит» — днеин, зан ишылгәыдпалара зҿырхианы иԥшу аҧшқа иеиԥш, анапқәа рхахаӡа акәакь игҿатәаз лыкьаԥьа аашьҭылхит.

Акьанԥьа ʒамԝа ҭымпып кылԟаԥшьаагьы ишынеиманаҭәарыз иԟан.

— Бара бзырҵәыуахуеи, — иаалгәыдлырԟәыԟәалан, иаалырҵысы-аалырҵысын, алахьгьы днагәʒит. — Сара сан дыԟам, аха бара бан ара сыԟами... Ахьҭа сыцәбылалазар ԟалап, сара иԥсыша... Ох, хо, хо лырԥҳаԟәа митәуп иԟарҵо — атрышә иасуеит аршәаа-аршәааҳәа, аиарҭа инагәыларианы, азԟәа ллымҳа хәыҷы надылкылт, нас иаарҳәны агәгьы дназыʒрԝит.

Лена лыкьанԥьа лыманы лан лиарҭа дынцәыҵалан, ԥытрак ахыза лԥышә иадкыланы дафԝуан, нас дааҳәын ахчгьы аҵәах ааахырганы, лхы нагәылалҵеит, лылаԍырʒԟәагьы лʒамԝа иаҷыдды рҷылархеит.

— Баргьы уаҳа быгәра згом, бзиа быбозар ббап, ожәшьҭа! — лҵәыуара иалатҵаны дцәажәон уи. — Бахьцо бҳәом, бахьаауа бҳәом. Сылкажьны бцеит, анҭ ауаԝжьыфацәа иааины иаасысуа срыпԟар ишԥабыԥсыхәоу...

«...Сыԥҳа заҵәы, сылашара!» — лҳәахуеит абжьааԥны, арахь Васка еиԥш лыҷʒаны, днытҵашәкәа дцоит. Иабаҟаҵәҟьоу, мшәан иара Васкагьы? — Лена, лхы ԝышьҭылхын, ауада дныԝнаԥшыааԝнаԥшит.

Ацгәы Васка ахәыр-хәырҳәа ахәда абжьы рго, амра згәыҵаршуа амарда иаҷаршәу ажьа еиԥш, аплита ахы иԥәианы ицәан.

— Ах, уара ишыцәоу иажәыз, абыржәы мама улбондаз увырдым адлыршшаара дыԟан, аха дыԟам, уразҟы иакит, — днадххылан, ахәдацәа ианкны, ирԟат-ԟато иԝышьҭылхит рыцгәажә Васка.

Бсыдызцалазеи, ацәаха зсыбымҵои аҳәозшәа, иаҭахʒамкәа аблаԥәа аахнатит. Кәтаҷь гәыла идырчо ахьшь еиԥш аблаԥәа ԝежь-ԝежьʒа иԟан.

— Аҳәынаԥ укуам, ахш умҵуам, уцәа ҳахәарҭам, ужьы ҳахәарҭам, арахь убз ырлаԥьҭаны ҳаԝны ԝнырбзааua уԝноуп, — лан лажәаԥәа рыла дмаԥаруа, Васка аалган, аиарҭа инцәыҵаҵаны, ахыза лаԥәылгәеит Лена. Иара алымҳацәԥәа аԥәыԥсаны, аблаԥәа ԟәыс-ԟәысуа, ахы кьатрацәʒа уажәы-уажәы иԝкылнарҳәҳәон, Лена дагәҭасны аиарҭа ицәыҵалҵон, еиҭаԝкылнарҳәҳәон:

— Ахьҭа улалоит, мыжда, ахьҭа! Сааԥсара удуп акәымзар уахаҵәҟьа Аԥьма ртыша уганы уҭасыжьуан, — Лена лан деиҭалгәалашәахын, лылаԍырʒԟәа Васка иалмырбарц лҭахушәа ахчы лхы нагәылалгәеит.

Абри аамҭазы ауп аидарашьҭыхга машьына иаҵәа, асы шьҭырбыбны Маргарита Масиукова лгәашә ианаадххыла, аԥсахԝы инапы нархханы «абрагьцәа» рҭыԝрагьы андирбаз.

Иаразнак, зҽатцахәы гәазҭаз алаҳәақәа реиԥш, рҿыртла, аҩны иаахапапеит афашистцәа. Раԥхьа игыланы инеиуаз анемец солдатқардаԥ, ишилшоз шьхәала ашә данас, иара маатҙакәа, агәҭантәи аҕәқәа акы амѣьан, ишьап ҩыз ду наѣ инкылыҩрын, ашә дадыззала даадхалеит, уи аҩнаԥалара иазхианы игылаз иҩызцәагьы неибарччеит.

— Иабаѣоу, баб, бан, бҭаацәа, иҳәа, иҳәа! — лхахәы дналасын, дкәал-кәало дҩышьҭихит Лена уи анемец ҩардаԥ.

— Мамаа! — Лена хәыҷы дныҩныҵәааит.

Акагьы дышихәарҵамыз аниба, дыршәны аиарҵа днықәиршәын, игьагьо аҩны иҩназ иҩызцәа днарышьҭалеит.

Васка, атцыхәа ҩыз ду агәыҵарҿыла, итҕәыбжьара инбыжьѣьан, акаруатқәа рытцаѣа иныҵашәкәа ицеит.

— Аа, апартизанцәа ран?! — зхыза згәы-кыдҩаа надыцьгәаланы, иҕәыҕәҙа зиарҵа илатәаз аҭакәажә днылхаххит уи. — Иҳәа иабаѣоу быҷкәын, бҭаца, иаха ибҭаз абрагьцәа? — лыцламҳәа қәацә инапы натцаҵаны лхы ҩышьҭижәааит.

— Унаха, унапы шьаарҵәыра! — ажыҩхәа иааимылжәеит лыцламҳәа.

— Иҳәа, иҳәа, мап анакәха бҳәа хшыбаҩ абарҭ аҭҙамцақәа иркыдсыртаталоит, — иавтомат ашьхәа ларгәҵыста иладикылт.

— Сыҷкәын афронтаҿ дыѣоуп — афашистцәа ишьуеит, сҭаца ақалақь аҿынҙа дцан дмаацт, шәара шәыда абрагьҩы сыҩны дымҩахымҵыцт, — инеиқәылыпхьаҙеит асолдат изҵаарақәа рҵак.

— Ах, бара, алаԥынҵа икылѣьаз! — уи ишимчыз иавтомат ашьхәала аҭакәажә ларгәҵыста дасит.

Аҿыҩхәа лԥынҵагьы лыҿгьы ашьа ҩыртѣьан, аиарҵа днылаҳаит аҭакәажә.

Раҳәызба ԥынҵа хыршақәа зыҕрырҳәоз агәабанқәа, ахчқәа ҭырттаны аҩны иҩнарыжьуан, адашьма иадхәашалон ачысматәақәа, ихышәҵны агәыз-чызҳәа ицаны еилаҳауан адулаԥқәа, ашкафқәа, астолқәа, аѣәардәқәа.

Иавтомат ашьхәала адашьма дықәс-ықәсуа дышнеиуаз дԥыцҙа даагылеит уи асолдат ҩардаԥ. Нас адых ҳәа длышьамхышлан, апогреб ахь излалбаауаз аҕәышә ҩахиԥааит. Адабла исызшәа иҿы ҩеицаԥан, иавтомат ахы апогреб илҵакны инацәа аатцаирҕәҕәеит. Хрыжь-хрыжь амца ҭарҷҷо идиск зегьы аатаирцәит, нас, аҿҿаҳәа даҿакы ҩаҿеиҵан, иҩызцәа рахь инапы ѣьаны аддаҳәа дылҵалеит.

Уаҟа, убла аҵәы хырқшалозар иумбо илашьцан. Ишьхәа дықәҵәиаауа, даҽа ѡбаҟа уачарад еиҭаҭирҟьеит. Ахәшәбылфѡи аҟәыкфѡи рыла иҭәыз апогреб аарлашеит афонар хәыҷы. Уи, зкылаара зцәыʒыз аҳәынаҧ еиҧш, ихыцы-хыцуа еимдо ишнеиуаз, ачыхә зцрыс-ы иҟаз шьал дук зхаршәны акәакь игҽагылаз арадиодкылагеи акьыҧхьга машьынкеи рҽы иаагылеит. Нас: ичаҟәаʒа еиқәыз ақьаад, «абрагьцәа» зықәтәалоз аҟәардәқәа, Маргарита дызқәыѡѡуаз астол, акалам, ачернилатра зегьы «ирфѡны», инарымцклас-аарымцкласны иаархыст афонар хәыҷ алашара.

Ашьҭахь, афашистцәа реиҳабыра изларыдырҵахьаз ала, апартизанцәа «ртипографиа» цҟьа-шәҟьа иқәҵан. Уара уоуп ҳамцқәа ҳаҵызхыз рҳәозшәа, ирббаʒа идыршәыз арадиодкылага, акьатеиқәа ҭыртта асы илажьын. Лкьыҧхьга машьынка имыршәит асолдаҭ ѡардаң:

— Ари ашьацқьа зҭаныҟәо анапқәа иҟарҵеит, ҳара иаҳтәуп, иагьыҳтәызаауеит, — иҳәан, ҽыҵгас иҟаҵаны, еиқәпах ашьал илаҳәааны иҽеиҳәеит. Нас инеиган иваракҽы акабина инҭаиргылеит.

Алеи-ԥси рыла аѡны ладырҳәы-ѡадырҳәит. Агәабанқәа аҳәызба анрыҷрыршьуаз, акаруаҭ иқәҳәааны адашьма иқәрыжьыз анду дыхьшәашәахьан. Иԥҵәаны иахьынҳалаз лыцламҳәа иахьыжжны, лыхәда иҵала инеиуан аҵалʒ аԥштәы змаз ашьаҟыʒаҟы.

Лена хәыҷи Васкеи, раҧхьа акаруаҭ иахьынхәыҵалаз уаҳа иаамқәацаʒакәа, ишәаҟьаны ицәыҵатәан.

— Бымҵәыуан, бан данаауа акамфеҭ бзаалгоит, — иҳәеит анемец солдаҭцәа руаʒәы ашә данынхыҵуаз.

Абырлаш еиҧш акаруаҭ асетка иаҵыԥьԥьаауаз аблақәа адырѡегьых ишәаны иаапаҟь-ԥаҟьын,алаҕырʒқәа рцыршәшәаны рҽылархеит.

Ахәыҷы лгәы зырҕәҕәоз асолдаҭ дшнеи-шнеиуаз, амашьына акузов дѡакәпалан, ҵаҟа иҵагылаз иѡызцәа инадиркит аканистрқәа ѡба. Урҵ, аҽыѡхәа аѡны аҵʒамц абензин кыдҭәало иаахьʒан, амцагьы ѡеурыжьит.

Иқьаԥҭажәхаз аҕәтәы ѡныжә унавалар, акаркалмышәқәа цәыҵпыпны аҵʒамц ишыѡкыдло еиҧш, алѡа еиқәаҵәа раԥца, икахәхәа-кахәхәа аҵʒамц инадлеит амцабзқәа.

— Бабусиа, бааб! — иқыԥь-қыԥьуа, иѡеилаҕзыз амашьынақәа рышьҭыбжь иалыѡны иаагеит Лена лыбжьы.

Аха аҙәгьы аҭак лылымҭеит. Амцабзқәагьы, иҟаԥшь-ҟаԥшьҙа рыбз аԥенџьыр асаркьақәа иԝкыдыршьылеит.

— Бабусиа, сшәоит арахь сара сышҟа бааи! — деиҭалыԥхьан, Васка лгәыдыргәгәало икны, акәакь дыгҷалаҙеит Лена.

Урҭ амцабзқәа Лена лаԥхьа Васка игәанаҭеит. Абла ԝежьқәа ааҭнарпаҕьын, аԥаҵақәагьы ԓыԥхьҙа иааиланаргылт. Нас иакәыршаз Лена лнапы ԥахәқәа инрыбжьҵәраан, иԝны аҷынанахеит.

— Васка, сныжьны умцан, сымала сшәоит, Васка, Васиутка! — Ленагьы дҳәазаны днашьҭалеит.

Васка шнеиуаз иԥан адрымҳәа ахышәваз иԝыкәԥалт. Аха асаркьа хыла иасуа агәараҳәа иеилашуаз амцабз ианнахәаԥш, ушьҭахьтәи илкаԥан, иааиуаз анемец солдаҭ ԝардаџ ишьапы зкылԝрыз ашә икылууаан, уагьы иаанымгылаҙакәа, абарҵа иҵаҳантоз амцабз иалԥаны, ацәыббыл-фԝы ахышәшәо асы иԝылапҷалт.

Ленагьы раԥхьа аԥенџьыр днадххылеит. Убри аамҭазы аҷеԝ-аҷеԝҳәа асаркьа аԥҿыбжьы геит, амцабзгьы, аԥсы қымқымуа иаакылҟьан, иназхьысыз аԥарда ҷыблааны, иццышәха илҭанаҵеит.

— Бабусиаа! — дыԝныҵәаашан, лхарԥ ԝыз ду дашьаҳауа ланду луада длыԝнаххит ахәыҷы. — Бабусиа, Бабусиа, арахь бааԥши, сшәоит! — лҿыналхалыжьын, дааиԥхьылышьшьааит.

Андугьы амоҭа длыцхраар шылҭахыз удырратәы аарла дааҳәацы-мыцын, ашьа зықәшәны иҟаз лԥышәқәагьы аақәацқәацеит,

— Бабусиа, Бабусиа, сылашара, бҷыха! — иҕьаҕьаҙа аҭуан иаҵаԥшуаз лыбла ацәақәа дԝарыхеит, лхы-лҷы лшьышьит, аҵыхәтәаны лылахьгьы аҵәах аахлыргеит, аха уаҳа умԥсит…

— Мамаа, мамочкаа, бабушка дхәарҭам! — дԝалыхҟьан, адырԝегьх егьи ауадахь лҷаалхеит.

Ишьҭиааны адашьма иқәла иаауаз амцабз шьапҷаршә лзыҟанаҵан, акәапаҳәагьы длахәланаршәит.

Зыԥсы абнахь изызгаз, ма асы ицәыҵаланы зҿыззыҵәахыз аҙәык-ѳыцьак раамҷыдарахаз, ақыҭаҷы хәычгьы дугьы аҙәы даанмыжькәа еизырцеит, рыԥсы ҭаны инхаргьы рхы назҵаркуа хыбрак рызгыламкәа амца нароужьны рыԝнқәагьы рблит.

— Еи, шәарҭ абрагьцәа! — ихылпа быз-кәамҟьа ақә ргыланы, илакыҵа ҵшәаақәа ирҭашаҟь-шаҟьоз иблақәа рыцәгьаны

даарылаԥшит анемец афицер, еилашьшьы еилагылаз ажәлар. — Ишәаҳахьоума знык ыр ауасаԛәа еибашьын аиааира ргеит ҳәа рҳәо? Ишәхашәмыршҭын шәара шәышуасаԛәоу. Зызхара ымфаʒакәа, зызхара зҽыззеиламхәаʒакәа иԥсыз шәпролетар шәҟәыԝԝы Горкигьы иҳәахьан: «Аҳәазаразы ишоу, ԥырышьа амаʒам» ҳәа.

Дивҵиаазшәа иган зҽадырԍәԍәала иадгылаз аполиак ԛкәын хеидҟьаҟьала, дрыцклаԥшʒаны иааиҵеигеит ишеф иажәаԛәа…

— Шәара аҳәазароуп шәзызшоу, абра сшьапԛәа раԥхьа… Ҳара – аԥырразы ишоу ҳшыԥырыц ҳԥырлароуп, еилышәкаама? — адырԝегьых ахьажь еиԥш дԝынҟәжыхт уи.

Еилагылаз аʒәгьы ҷимҭит. Амала, азныказ ашшы аарылган, мышьхәылҵла аʒәы рышьҭахьҟа игәҭасуа рыжәпара дналарҵәахын, иааиԛәтәеит.

— Ожәшьҭа, ҳмыруадаԝкәа шәхала шәалҵ, абарҭ абԍьыцқәа зпаҷҟалеиз, ауаа зжьарц иаҷу, — ибжьы иаҳа иларҟәны, аха илакыҵ зынʒагьы иҵыршәааны дларылаԥшит уи, иаха Маргарита илкьыԥхьыз бԍьыцқәакгьы ԝышьҭихит.

Аʒә шьаҷак ҟашәымҵан ҳәа, блала иааибырҳәеит зегьы.

— Шәҷы аʒы ҭашәҭәеит ибзиоуп! Уажәы аҳаҷаҳәа шәысмырцәажәои, — даақәҵәиаан, рыблақәа мҟәысʒауа игыланы иԥшыз исолдаҵцәа рахь инапы иҟьеит.

— Сара!

— Сара!

— Сара!

Иԝарылҵәрааит Сашеи, абду Филати, уи зынʒагьы зус алаʒамыз даҷеа нхаԝыки рыбжьқәа.

Аха, агәырқьхәа зҷаазхаз ахы аʒәгьы деилнамхʒеит: аҭәархԝы ичаала цҳафыр мԝаниҵазшәа ирааны еилаҳауаз ажәлар ирылԝуан, аеҵәа кыдзыршәшәоз аҳәса рыхәҳәабжьқәа, ахәыцқәа рыԍызыԍызбжьы, ахацәа рыцәҳабжьы.

— Амца, амца, амца, усоуп ишшәыкәнагоу, усоуп ишәыкәнагоу! — Ишимчыз дхәаауан анемец афицер.

Автоматқәа еицҟьацыԥхьаʒа дахьгылаз дышьҭыԥон, ихьтәы бласаркьақәа ирыҵагәаҟуаз ибла цәышқәа рытра иҵҟьаны ицон аполиак еиҭагаԝ.

Ус, зегьы рҵыхәтәаны, жәахык игәы иалаґґа, ишьамхқәа уаҳа дрызнымкылазт деизҟәыҷны асы днылатәеит, ԥахьа сара ҳәа иҳәҳәоз анхаԝгьы.

«Рхабар ҟарымҵеижьҭеи акрааҵуеит, удҵа нагӡаны уаныхынҳәуа, хымпада, абду Филати Маргаритеи рҽы ункыдгыл, изҽу еилкаа ҳасаламгьы рыҵ», — иҳәеит Зыхәба, Леонид Хариташвилии иҩызцәа аԥшыхәцәеи рымҩа ианыкәиҵоз.

Мчыбжьык аҩныҵҟала Хариташвили игәып ирылдыршаз маҷӡам: урҭ еилыркааит, рсхемакәагьы ҭырхит аԥьаԥҳаны шьҭаҵарҭакәеи аеродром ҷыдакәеи жәпакы, иқәдыргылеит ԥшьҩык рҽынӡа аԥшыхәцәа ҽыццәа, ақыҵакәа рҟнгьы ауаа еизганы ирыҽцәажәеит. Русҟәа ирылганы амҩа ианыкәлоз ауха, амрагыларахьтә, иқьуа, аҕа ихәцәа зманы иаауаз ешелонк аихамҩа илыкәдырҟьан, ихәызгьы ихәымызгьы ршәаԥьҳәа зҳәара аӡәы дыҟамкәа иаандырҵәеит.

Нас имԥшӡакәа «ацәгьаура» ахьыҟарҵаз аҵып ааныжьит, иаашоны Глушници ақыҵа иаалалеит. Икараханы, уаҳа иззынеихмыркәо иҟаз аҽеқәа ршьапқәа еиҽашәаны уажәы-уажәы ицәыҵаххуан, зылацәақәа еидҷабло, ихырҟәыс-хырҟәысуа урҭ ирыцәтәоу аԥшыхәцәагьы ҷьара ҳанкаҳаны ҳаԥсындаз ҳәа акәын ишыҟаз.

Ақыҵа цәыха-жьыхо ацәа алҵра иаҽын. Амҩа агәҵаҵәҟьа ианыланы иааиуа аҽцәа гәазҵалакгьы, иаразнак ацәа нарыхҟьон, илахҽыхӡа, игәыҩ-ҽыҩӡа иааҟалон.

Хариташвили уажәада ари ақыҵа дшаланамгалацызгьы, ихәнацәак реиԥш иҵаны иман: Глушници ақыҵа полицаи заҵәык дшалымҵыз, ҷкәына напыхьараҷьки ԥшьыншәажәа шыцәса зхыцуа ҭаҳмада бгаҷьыҟәки рыда хаҵа дшыҟам, уаҟа инхоз аԥҳәысеиба Нина Папуша, мчыла илышьҭалаз анемец афицер ихы хҵәааны апартизанцәа рахь дахьцоз ишылгаз, уи иахырҟьаны хҵӡык, акьырблырҵа иҵажьны ишыбзаз анышә шрыцәрыԥсаз, аколнхарацәа анеиҽыркаауаз зегьы раԥхьаӡа абраҟа ишеиҽыркааз, аибашьра ианалагоз ақыҵаҽ, хыншәажәашьык акоммунистцәа шыҟаз уҳәа убас иҵегьгьы.

— Ари узыцәгәыгша қыҵоуп, ҳаԥсы ааиҵаҳкыргьы цәгьамызт, аҩыза акомандир, — ацәажәараҵәҟьа илымшо ибла ҭыҟаԥшьаақәа ҭыгга ҿааиҵит, иваракҽыҵәҟьа, анемец жәжәла еиԥш иҩраҷкәынӡа иҟаз аҽеы иацәтәаны инеиуаз аԥшыхәшьы.

— Аа, абар ҳахьааз, унапы наугӡар Ковшовотәи аҩнқәа рхыб иаацәшьратәы ҳааигәеит, шәыҽшәыргәгәа, — днарылабжьеит Хариташвили иԥшыхәцәа.

Амра абз ҟапҧьшьҙа Ковшовотәи абна иаавҵнаган, рапҳьа, ицәҳәны, еиқәшәы игылаз аҵлақәа рхы анапы аақәнашьит, нас — аѡнқәа рхыб, ус ишлеиуаз, зшьындырҙаа ахәыцқәа ашьашьал рхьынхәҳәа инеиуаз аҿеқәа рапҳьа инышьҭалеит.

Аҧшыхәцәа, Глушници ақыҵа рышьҭахьҟа иааныжьны, абна инылагылоны ауп Ковшово ақыҵаҟны агәақьҳәа ишааиларҵаз. Ацәа нархҟьаны, инеихәаҧшы-ааихәаҧшит апартизанцәа, рлымҳақәа леивых-ѡеивыхуа иҙырѡуа иаагылеит аҿеқәа. Иааѡуан ахысбыжьқәа абна иҵѡны, газҭанақь ҭацә дук агәаҧҳәа иааграсуазшәа еилаҙѡаны.

— Шәсышьҭал! — Леонид акоманда ныҟаҵаны, иҿеы ишьхәа наирбеит.

Уажәраанҙа изхыз аграпара ихыҵны, абна иавҵаршә асы ҧуа акыр иласкьан, илҿыжәтцны рыҿеқәа еиқәхарҧа иаадыргылеит. Ҧаса, авулкан ҧжәара иахылҵызшәа, амра ашәахәа хьыцәцарақәа ѡазвибаҳәаз абна, уажәы, алѡа еиқәара ѡавҵҵын, ихаббала ажәѡан ҵҟьо аҿаанахеит.

— Қыҵак иалгеит.

Ковшово иахгам.

— Амцагьы аурыжьит.

Рыбжьқәа ааиларҧсеит ақәабшәшәыра зҿысны еилагылаз аҧшыхәцәа.

Хариташвили дымҧшҙакәа, иҟалаз аилкааразы ауаѡы ддәықәиҵеит, иаргьы иѡызцәа уа иааныжьны, уажәраанҙа иаазлысыз ақыҵа аѡаҙара игылаз аѡны лаҟәқәа рышҟа иҿынеихеит.

Рапҳьа дназдгылаз аѡнаҿы ашә изаадмыртит. Игәы анадҧҵәала, ара уаѡ дахымзар акәхап ааигәахәын, инапы ҟьаны днадҵуаны, данаахьаҳә — ихцәышааҙа, асаркьы иадҟьаҟьала, аҧарда иаавҵыҳәҳәоз ҧынҵакы днахәаҧшит. Аха иара уигьы алаҧшхырҧага еиҧш иаразнак иныҵабеит.

«Ишәагәышьоит! — игәы ирыцҳанашьо днарызхәыцт Леонид. — Ҳара-ҳара хаицәшәо ҳҟарымҵеи, ҷьаҳаным зҵыҧхаша!» — адырѡегьых даагьежьын, уажәыраанҙа аҧынҵа здибалоз аҧенҷьыр днадгылан, аҟыгә-ҟыгәҳәа асаркьа днас-наст.

— Исзаашәырты, минуҵзак, акы сазҵаар сҭахуп, — инапқәа ргәаѡан наҟ-ааҟ иҿы инадкыланы, аҧенҷьыр дазааигәаҙангьы ҿиҵит.

Аѡны аѡныҵаҟа ҟыгә-чыгә быжьқәак геит, ахьарчҳәа ашә азарза алыршәабжьгьы илымҳа иааҵасит.

— Иуҵахдаз?— дҵааит ашә зхы аавтазырҳәҳәаз аҧхәыс қәыпш.

Уи, абыржәы аиарҭа дшаагәылҭыз удырратә, аԥхара гәыкаҭага афѡы лыхҟьа дцон.

— Дарбанзаалак, сназызҭааша, сатамзааит, аха… — ашә иԥынҭа ианҟьаны, адырѡегьых адәахьы даанлыжьыр ҳәа дшәаны иҵеирхааҙеит Хариташвили, иҟоу бмаҳауеи ҳәа аанарго, ашьыжьтәи аԥсабара ԥшҙа агәы ахы алазырґґоз ахысыбжьқәагьы днарзыҙырѡит.

Аԥхәыс ашә иҭегьгьы лхы аавҭлырҳәҳәан, ашәытара зҽыкәыршаз ллакыҵа ҭбаақәа оумашәа ирнаалоз лыблақәа рыла Леонид ихаҟнытә ишьапаҟынҙа, дкылкаатцәҟьаны дааимылдеит.

— Уара усыздыруам, исзымдыруа дышԥаласышьтри, — даалакѡакит аԥхәыс.

— Сеилыбкаауеит, зыжәлар ираґоу уаѡым.

Ашә изаалыртит.

Аѡны лаҟа хәыҷы уада заҵәык акәын иамаз. Илаԥш иаразнак зегьы иаархигеит Хариташвили: аԥхәыс даазгәылҭыз аиарҭа, аурыс плита, зкалтқәа рахәыц ҟаԥшьла иқәцаны иҟаҵаз ампахьшьы зхаршәыз арԥыск ипатреҷ, саркьа ѡабжьак уҳәа рыла акәын излахиазгьы.

— Сара аиаша аилкаара иашьҭоу уаѡуп…

— Уи иаанагозеи?

— Спартизануп! — акыр данылак-ѡак ашьҭахь иҟалалак ҟалааит игәахән инацитцеит уи.

— Ои, мамочкаа! — луатәақәа ѡтылжәаан, ахыгәҳәа днатәеит аԥхәыс. Лхалаҭ ааимҟьан лцәа пашәҙагьы днахәаԥшит Леонид.

— Сбыҳәоит бымшәарц!

— Ауатка уҭахызар? Ахьҭа улнацоит.

— Мап ацәыскуам.

Аԥхәыс дѡагылан, аплита аханшәа игылаз адулаԥ ԥаҵлыкак аатыганы дааидгылан, аҟҟаҳәа иѡалырҭәит чаиҵәыца хбыжьшәак.

Леонид ѡ-ҽамѡак рыла ижәит ачаиҵәыца. Иԥсы изеивымго дааивҵанархан, ѡынтәҟагьы дѡеихәласны даагаз-ҿазит.

— Ари Стиопа ихьҙала иҵәахны исыман. Ѡымз заҵәык роуп иареи сареи ҳанеидхалаз, — ларгьы аҵәца абжаҵәҟьа ѡыҟалҵан, аматра иҭалҭәозшәа инхлыршәҭт аҟароуп. — Ахыжәла сымаҙам… Стиопа шәиѡынѡажәижәаба килограмм икапануан, аа дахькыду, — ампахьшьы зхаршәыз апатреҷ ашҟа лнапы налырххеит. — Ѡынтә атрактор хышәтны иқәҳахьан, зны иԥынҵа ашьа аанагеит, ашьахь ишьацәхыԥ ҭнарԥеит.

«Нас бара бызланхазеи», — ааигәахән, деилԥсаа-еилԥсааua дналыхәаԥшит зоурагьы зыҭбаарагьы аѡцамыз аԥҳәыс ԥаҟьа хәыҷы.

— Ҳара аҳәсақәа цәгьа ҳагаҙом — Стиопа убриаҟара бзиа дызбон — саатқ дсымбар схагахон. Уажәы «Иԥсадгьылаз фырхаҵарыла дҭахеит» ҳәа, ашәҟәы соун, салаҙаны стәоуп…Деиҭаҳгәалаҳаршәап?

— Мап, уи ожәшьҭан, уажәы абарҭ ахысрақәа рзы ибдыруа сабҳәар сҭахуп, — Леонид идкылаз аҵәцеи аԥаҭликеи инапы азқәалагьы днарыхеит.

— Сара иахьа ашьыжь, ԥхыҙк сҳанто сшалаз, машьынақәак рышьҭыбжь сгәы иаақәсит. Ашырҳәа сѡаҵҟьан аԥарда сааханы аԥенҵьыр снылагылеит. Амашьынақәа! Ипахә-пахәҙа афашистцәа рыла иҭәны.

— Шаҟа ыҟази? — дналԥыѡланы дҵааит Хариташвили.

— Фба! Акы, ѡба, хԥа ҳәа иаасыԥхьаҙеит.

Леонид ибҕа иаатцсын, даaиасын, астол хыжәжәара хәыҷы иадгылаз аҟәардә даақәтәеит.

— Шаҟаѡ ҟаларыда?

— Ѡышәѡык иреиҵам!

— Иабацеи зыбгәахәуа?

— Сара иаразнак сыѡдәылҟьеит. Усҟан ашьҭахьҙа игылаз амашьына абна инавалон. Ковшова иахысны ԥьаргьы имцеит. Сааҭкгьы мцацкәа ахысра иалагеит.

«Ковшово, Ковшово, абду Филат, Маргарита Масиукова… Нас ирыҵырхит! Ҳаи шаҟа ирыцҳара дуузеи!..» — ауатка еиланаргьежьыз ихы иѡнапыкгьы рыла икны, ԥыҵрак дхәыцуан аԥшыхәѡы.

— Аа, иахьысхашҵхьаз, — аԥҳәыс даалҟьан, лышьҭахь иеиарханы лыкәа ажәжәаҳәа дынҵалан, лгәыԥҳәқәа рыбжьара иаабжьылхыз ақьаад бҕьыц ааилыркит.

Ақьаад еиқәыцәаак, аԥҳәыс фѡы ахышәшәо, издыз ацәеижь еиԥш иҟәыпс-ҟәыпсуа акәын ишыҟаз.

— Иахьа ашьыжь санындәылҵ, ашә аԥхьаҵәҟьа ашьаҟа иадырҷаблан, сылаԥш наахеит.

Уи тетрад бҕьыцк ааихҵәаны азбжак ыҟан, инҵырҵәааны машьынкала икьыԥхьын.

«Аѡызцәа, ҳаиԥш зеиԥшу анхацәа! — абас иалагон абҕьыц. — Ашьажәцәа афашистцәа ирҳәо хашәымҵан — урҵ ирҵахуп ҳгәы ҭырҟьарц, ҳхы еиларгарц, наҙаҙа рмагәшьхәа ҳаҵацаланы

ҳрымазаарц. Аха ҳара ҳажәԥа анеибаҳҭа, аҵәи-аҵәи ҳаицәымшәо ҳаныҟала, афашистцәа рыԥсынҭра кьаҿхоит… Иацуха аҕа ибҕашшара ылаԥҵәеит Волга аԥшаҳәаҿы: ишьуп ԥышәнызқьԥык ирзынаԥшуа асолдаҭцәеи афицерцәеи, итҟәаны игоуп шәнызқьԥык егьаарыгымхо. Урҭ рхыԥхьаҵараҿы иҟоуп хнызқьи хәышәԥык афицерцәа, ԥажәиԥшьԥык агенералцәа, Гитлер игәыҕырҭа ду афельдмаршал Паулиус. Ари ашәиқәатцәа рышәнаҵеит Гитлер иԥызцәеи иареи, изқәылаз дызусҭазгьы днардырит. Абас, аҕа иԥышә ҭаԥҵәоуп Москва амҵан, Кавказтәи ашьхақәа рҿы… Агыгшәыгқәа ҵхәыԥрны рышьҭахьҟа рҵыԥрахь идәықәлеит. Шәымшәан, иааигәахоит афашизм аҵыхәтәа!..

Нагҙара ақәзааит ҳаԥсадгьыл! **Апатриотцәа**»

Леонид иауимдырхуаз арҵаԥԥҳәыс Масиукова лажәақәа. Игәы амца акәҵәаша аҿыблаара иаҿын: «ҳазларыцхраарызеи, ма ршьа злааурызеи? — дазҵаауан ихы, — дара ԥышәԥык ыҟоуп, ҳара хәԥык…»

— Ас абҕьыцқәа лассы-лассы ишәԥыхьашәалозма? — дԥагыло дҵааит Леонид.

— Мышкы бжьах мышкы, — аҭак ныҟалҵеит уи.

— Бырцәымшәаҙои ас бгәы иадҵаны иахьбымоу?

— Мап! Исылшозар саргьы абас иҟаҵаны Белоруссиа зегьы иахьызгҙон… Арҭ арадиодкылага рымазар ҟалап, — лыбжьы итцегьы иларҟәны инацылҵеит аԥҳәыс.

— Иҟалап!

— Ҳаргьы иҳамамзи, зегьы ианрылырхуаз иаҳцәыргеит акәымзар, — даакәыпсычҳаит.

— Бзиала! — ашәаҿы даннеи даахьаҳәит Хариташвили.

— Шәахьцо сыжәгар, сшыԥҳәысугьы аҙәы ситцахауамызт, — лҳәеит уи аҭак ацымхәрас.

Леонид даагылан, лаԥшыла дааимидеит.

— Спартизануп ҳәа сумжьазар.

— Мап бсымжьаҙеит. Ирласны схабар бсырбоит. Уажәы анахь аус ҳамоуп, — инацәа наирххеит Ковшово шыҟаз.

Ахысыбжьқәа аихсыҕьра иаҿын. Акырҙа иԥаскьаны зҽаанызкылаз алԥагьы, зыҽзырдаз аԥҵа еиԥш ицәышхахьан.

— Ожәшьҭан уанаaиуа ашә уамысҙакәангьы, уԥнал, — агәашәаҿы днеихьаны адырԥегьых лыбжьы неихьылгҙахт уи.

Ажәабжь хлымҙаах ааигеит иршьҭыз аԥшыхәԥы. Сааҭыбжак ала, даргьы, Ковшово ақыҵа иналаԥшуа абна аҵкар иааины иаа-

лагылеит. Лак аҟыубжьыҵәҟьа умаҳауа иԥсны ишьҭан ақыҵа. Ана-ара алѡа рхылшәшәа иѡеиуан еиларблыз аѡнқәа.

— Аѡыза акомандир!..

Иҷеышькыл дѡангылан ашырҳәа даахьаҳәит Хариташвили.

— Аа, избаз, абна акәыкәмыдыр даваиан, — изнапык ала иҷеы аҷы ианкны, егьи инапала ӡґабк лыжәѡа кны, дгылан Степан Чиж.

Уи улыцәшәартә дыҟан; лыгәчама илахысуа илықәԥсаз лыхцәы, ачернила иӡаашәалаз арбага еиԥш лцәа-лжьы зегьы иадҷабланы иҟаз лхарԥзаҵәы, лыцьымшь хьаша-ԥашақәа ухәа дахьынеибыҵаз, аторф аҷынӡа имнаӡацыз аҳаскьын ҭабаа еиқәаҵәа лыхьтата, аӡыԥсы лыцрыкәкәа дцон.

— Бызусҵада, бабаҟаз? — дылҷеыжәԥан даалыдххылеит Леонид.

— Дызусҵазаалак ожәшьҭа уаѡра лылҵуам, — ибамба палта ааишәхиԥаан иаалыкәиршеит Шалашников.

Аӡґаб лыблақәа пахә-пахәӡа иѡаҭәын, икыдшәаз аеҵәа еиԥш рышьҭыԥқәа лӡамѡа иалданы, алаґырӡ налҷеыжжит.

—Са…Са…Ҳа…Ҳа…—лцәа-лжьы зегьы еиԥш еиҵақыцьқыцьуаз лԥышә хьиатәаақәа аарла иҩеиқәылхын, акы лҳәарц азы лҷеыназылкит, аха лыбз хылҵәо даналага инеихалырґәґәеит.

— Ковшовотәхап, индырҵәаз брыҵкархап? — итегьы дылзааигәаны даалыдгылан, деиҭатәаит Хариташвили.

Лҷы усгьы еибагомызт, лхы аалырҵысит аӡґаб, амаҭ зыхьҳәаазаз агәилшәҭ еиԥш, адырѡегьых алаґырӡқәа лҷыдды еиҭанҭалеит.

— Шьапы ҳәа акгьы лыҵагылам, урҭ уажәшьҭа ипротезхеит, — иҷеы аган иадҳәалаз арҭмаҟ, аш-магә ԥышәҳампал-дуқәак ааҭиган, лаԥхьа иааганы иаакаижьит Алексеи Угревичгьы.

Иахьа ашьыжь, амра аԥхьа, зыѡнапыкгьы шьҭыхны, афельдмаршал Паулиус заԥхьа даагылаз Ковшово ақыҵа, уажәы, адгьыл иаҟаратәны, итҟәа-тҟәо ашьа илатәоуп.

Аԥшыхәцәа раԥхьа инеит абду Филат иѡны ахьгылаз. Уи акәша-мыкәша асы ырӡыҵны, инкыдгәгәало ақыҵа иалаз аԥшазаҵә анапы агәы иаақәшьуа иццышәха ишьҭан.

Ирыцу аӡґаб леиԥш иҷаҳаи, зхылпақәа зхыхны аԥхьа игылоу апартизанцәа ажәак ранаҳәо иҟамызт, аҷыцәаара иаҷу ашла иҭаҭынжәга еиԥш, аҵыхәтәантәи алѡа зхылшәшәа иѡеиуаз Маргарита Масиукова лплита атрубагьы.

Зыҷеқәа рҷы ианкны, ҟытбжьык зыхәлымшәо, амра агылара зыԥсы ацҭашәаз Ковшовоаа зегьы рыхәда ихшьушәа инеиуа

арԥарцәа дрылагылоуп, макьана зхы-зҵыхәа рзымдыруа аҳԓаб. Уигь деихашәуп, шьа-кәармак зкәумбаауа лҳамѡақәа ирыдкьасала инеиуеит алаԓырҳ. Лбамба палта гәаѡа ду иѡаҵагыло илышьоу ахаҵа магәқәа рызбжак зҵәахуа лхарԥ ҟьантаԥс дашьаҳаны, уажәы-уажәы дынцәыҵаххуеит, аха аԥшыхәцәа рнапқәа лыхьҳаанҳа, лхала лҷеаариашаны, лаԥхьаҟа дыԥшуа адырѡегьых лҷыналхоит.

Аҟашәа еиҵаҵарҵа башниақәа! Иҵынхадоу анышәынҵра жәытә иахагылоу амҷтәы ԥьарқәа реиԥш иеихьыр-еиԥыр асы илагылоуп. Иԥьабоит! Зыԥхҳы фѡы рху, знапала изыргылаз ауаа, ршьа уажәы маҟҷаҳәара илагылоуп: ашьшьарақәа ирыбжьалеит, акылаарақәа ҭнарҵәааит, адгьыл рԥсаҳәаны ауасхыр аҷынҳа илаҳеит. Акгьы зхарам ашьа, ашьа цқьа! Раԥхьатәи абзиабара иҵнарԥсаауаз агәы ԥшқақәа аус дзыруаз, инкыдԥсаанкыдԥсааua амѡа иаԥшыз агәқәа зымражәуаз, изырҷахоз, ашықәсқәа идреиԥьхьаз, аха аԥсадгьыл ианаҵахха иҷкәынхан, ицҳафыруа агәқәа ҟазҵаз! Ашьа, ашьа!..

Апартизанцәа неины инылагылеит. Ахәрақәа ашьеи аҵааи рҷашәхьан. Еилацәашь еилажьыз аҳәса, ахәыҷқәа, аҵаҳмадацәа, аҵакәажәцәа: ԥьоукы, ухы заҳҳубаазеи рҳәозшәа, рыбла хьшәашәақәа ҕьаҕьаҳа ажәѡан иаҵаԥшуан, ԥьоукых, иргәарԥхаҵәҟьаны рхы нықәырҵазшәа ганха ишьҭан, даҷеаԥьоукых — ашьҭпрааха змаҳаз аҳәыҳә ԥшқақәа реиԥш — рымҵәыжәѡақәа еиҵых ҷыцха асы илаиан.

Аҟашәа еиҵаҵарҵа башниақәа рашҵа ишынҵалаҵәҟьаз, аҳҕаб, аԥшыхәцәа днарылҟьан, деишьклас-еишькласуа аԥсцәа днархаххит. Иаанагоз здырхуада, лнапқәа рԥаԥаҳа лаԥхьаҟа иѡышьҭылхын, ус дхаҳәха даанхеит азныказ. Лыблақәа рыҷедыртбааua, рыҷедыртбааua, изыкәшаз амза-ҭәы еиԥш иаашанхан, лаҕырҳы цәаакык рхумбаало инархбалт. Ус акыраамҵа, лыԥсы шҵаз злоудыруаз лҵышәқәа қач-қачо дгылан, нас:

— Мамаа! — дыѡныҵәаашан, ѡ-шьаҷакгьы набжьамкәа лаԥхьаҵәҟьа икажьыз аԥсы лҷеыналхалыжьит. — Мамаа, мамачка, сылашара, сыԥсы аҭыѡра, арахь баасыхәаԥши! — лнапқәа налыҵалҵан, итҟәо дызлажьыз ашьа дыламыркьысҳакәа даалырҳәын, лгәы аѡада ирханы днышьҭалҵеит.

Ан макьаназ дыԥхан. Ахаҳә зыкәшәаз асаркьа еиԥш лылахь аҟьаҟьара агәҭаҵәҟьа еиѡжәаны, ашьа зыбжьашәы иҟаз ашьшьарақәа ацрыҵны ладагьы ѡадагьы ицон.

— Мамаа, мамочка, срыцҳабымшьаӡои, сымацара сзынбыжьи, сымацара сзынбыжьи!.. — аӡгаб лыҕызы-ҕызыбжьы еиқәтәашьа амамызт.

Хариташвили дыԥшаауа дышнеиуаз, имгәа акы ааҭалазшәа иҵеырлакь дахьышьҭаз днеихагылеит абду Филат. Длаҟәан, ихы инапы аҵаҵаны дааирҳәит. Данԥсыҵәҟьоз дзызхәыцуаз здырхуада, аха ацәҟьара кыдыршәаны илазышьҭны, иаҵаххны иззымкыз иеиԥш аԥышәырччагьы, агәынамӡарагьы еилаӡѡаны ихы-иҵ̌ы иқәын уи.

Егьа еимдандазгьы, арҵаѡԥҳәыс Маргарита Масиукова лхабар ҷьаргьы ирымбеит.

Амра ԥхашьа-ԥхаҵо, ажәѡан акалҭ аҵ̌аваӡа ишнеиуаз, иаԥыларц иааиуаз аԥҵа еиқәаҵәақәа иаахырѡан, аԥсабара еиқәыхьшәашәа, ашьа иарӡыҭыз асы аԥштәы аманы иаакалеит. Аԥшаҷахьа шысуаз исуан. Уи Ковшовоаа рԥсыҵбара иахылҵызшәа, иара уа аҟашәеиҵаҵарҵа башниақәа рҷ̌ы ахы ааҵганы, уажәы, еихьымӡа-еиԥымӡо, ихәазышь-хәазышьӡа еивоу аԥсцәа ргәы анапы аақәшьны, нас, ахәышҭаара ауцышә шьҭырбыбы иама, иҟалаз арыцҳара ду ранаҳәарц аҭахушәа, агәыларатәи ақыҭақәа рышҟа ицон.

Рыцқәа еихамгыло ажьаҳәа иҵырхыз аиха аҟара идысны, еихьышәшәа-еиԥышәшәа ицәырҵуан зыԥсы нхаз Ковшовоаа. Иҟалеит жәохәѡык раҟара. Иааит егьырҵ ақыҭақәеи аҳаблақәеи рҷ̌тәи ауаагьы. Урҵ зегьы, апартизанԥшыхәцәа ирыцхрааны, иҭахаз ауаа анышә иамардеит.

Аԥшыхәцәа анцоз аԥсра иацәынхаз Ковошовоаа аӡәгьы дааныр мыжьит, ирыццеит егьырҵ ақыҭақәа рахь иааз аӡәырѡгьы. Хариташвили имѡатәны, иахьа ашьыжь дзацәажәоз аԥҳәыс лҷ̌ы дынкыдгылеит.

— Стиопа дыхәны Минск ақалақь аҷ̌ы дышьҭоуп ҳәа саҳаит, — лҳәеит уи, лцаԥхақәа лгәыла ԥҳәыс ианлылҭоз, — сцоит, дызхәыз дыхәшәтәны дсырҵаанӡа сырԥырҵуам.

— Ыы, Стиопа, Ст... — илҳәара лзымдыруа, лыблақәа ԥаҟьԥаҟьуа длыхәаԥшуан агәылаԥхәыс.

— Маԥ, уи дҭамхаӡеит, ирҳәаз мцуп, — иаалымпыҵылхӡеит.

Аҵ̌ееимадара иахыццакуаз аԥҵа аашьақәа инарывҵагылаарывҵагыло ахалара иаҷ̌ын амза, еилаарцыруан асы, аӄчаҳәа абжьы гон аԥсабара еилырхха ҳәагәыжьла иҷ̌азҳәарц иаҷ̌ыз аҵаа.

Аѡбатәи ааԥынра рхыргон апартизанцәа абнаршәыреи, аҙмах ҭабаакәеи рыгәҭаҷы, амедуза еиԥш иҭыр-ҭыруа иќаз адгьыл иқәгыланы, енагь иҙгыртцәыуаз ажәѡан хәаԥштәала иаҭаԥшуан.

1943 шықәсазтәи ааԥынрагьы, егьырҭ Белоруссиатәи ааԥынрақәа ирхылтцшьҭрам злазуҳәаша акгьы иалаќамызт: ҙыла ибеиан, мышцәгьала ибарақьаҭын, амырхәага хаа уазрыцҳанатәуан, уаѡы ишимбац уажьон, уаќаҭәон.

Аха иара ааԥынраҭәќьагьы, агызмалра зегьы аҭызххьаз апартизанцәа, русура ԥкымызт: еилаќәыбаса еилаҧон аешелонқәа, ашьҭаҭарҧақәа, агарнизонқәа, аихамѡақәа. Злымҳа кыдҭа ирзыҙырѡуаз Адгьыл ду иарҧон, аҕа иԥсы иаҭаҭа итәахны имаз имаҙақәа. «Шәымшәан, аҳаҳаи, абан, абан ҳамра ахәы иахьѡавцшәо!» ҳәа ақалақьқәеи, ақьиҭақәеи, аҳаблақәеи ирылагьежьуа ауаа ргәы дырҕәҕәон, ақәпацәа ирыԥхьон, ажәабжь ҷыцқәа рзеиҭарҳәон…

Налибоктәи абна ќалеит апартизанцәа иртәылаҷацәны, иррес публиканы. Аҕа дшымгәыҕзоз, иаҳа дахьазыԥшымыз аҭыԥ аҷы иѡатќьаз амца аҽеарҧбааua, дзықәгылаз адгьыл аршын, ихы инапы ақәикрызу, амца даҕрапаланы ирцәарызу изымдыруа дќалахьан уи ааԥынразы.

Абас, Белоруссиа амраҭашәаратәи ареспубликақәа рќнгьы ажәлар рычҳара шхыҵыз, абԥьар шышьҭырхыз, аҕа шьапҷаршә изуа, дцәыҵархх-цәыҵарххуа ишишьҭоу атәы, апартизанцәа рҵысра Ацентртә штаби ВКП(б) Ацентр Комитети рҷынҙагь инаҙахьан. Аха, 1943 шықәса, раԥхьатәи амзақәа рзынҙа, урҭ шаќаѡ ыќоу, мчыс ирымоу, иахьыкәпо аҭыԥқәа уҳәа цқьа инҭкааны, инагҙаны ирыздыруамызт.

— Иаарласны, зыԥшрак ҳәа ќамцаҙакәа, абарҭ аобластқәа рќны еиҷкаатәын апартиатә центрқәа, маҙалатәи обкомқәеи араикомқәеи. Еидкылатәын, напхгара рыҵатәын: аҙәаҙәала, гәып-гәыԥла, отриад-отриадла, бригада-бригадала зыҷшаны абна илаз ашьоуцәа.

Убри иазкны, 1942 шықәса, декабр мзазы, Белоруссиатәи Акомпартиа Ацентр Комитет ишьақәнарҕәҕәеит, апартиа Барановичтәи маҙалатәи обком аилазаара. Обком актәи амаҙаныќәгаѡыс дықәдыргылеит Васили Ефим-иԥа Чернышев.

Арҭқәа зегьы абардыруаз, згәы иаҳәози зымч иалшози ҟаҵо абнақәа ирылаз апартизанцәа.

Ус, 1943 шықәса, апрель мза 17 рыҷены Барановичтәи аобласт, Ивенецтәи араион, апартизанцәа ротриад №620 аҟны инеит Чернышеви иԥызцәеи.

Ацарагьы аагыларагьы иақәиҭымкәа, игәыпҵәагаха, абна лашьцарақәеи аҭаҳарақәеи рҽы уҳәа ишьҭаз ас-жәытә азмырхакәа, илеиз акырцх-сса, аԥсабара зегьы неибеиԥшны иаахнаршлааит, мԥабжара инаскьахьаз аҵаа гьежьын, ԥаса еиԥш иҧьыкацха изыҟамлазаргьы, илаганы, апудра еиԥш иҟәымшәышәҙа инышьҭанаҵеит.

Апартизанцәа ргәы ԥызҵәахьаз ашкәакәа ԥштәы иуарчаруа иаԥылазаргьы, иаарыкәыршаны иара атәала уамашәаҵәҟьа иԥшҙан, аҳауагьы ласкәантраҙа аҟәкыра иархьаньҭахьаз арԥҳақәа арыцкьон.

Аха урҭқәа зегьы нкабан, аԥсабара ҙылаҵәҙа ишыҟац иаақалеит, амра мсҭхәаг-шәарак иԥеиаанҙа.

Даҭикәа иҷеилымхҙакәа, изнапык игәы иқәҵа, егьи инапы асаара ишьҭасуама уҳәартә ихьынҳалаҙа дыцәан, анышәтәԥны хәыҷы ашә ԥшьшьала иаавҵрааны данааԥналоз Степан Казанцев.

Степан иҵахымхеит иԥыза дирҷыхарц. Уи идыруан Даҭикәа ԥымш раахыс Ковшово ақыҵа ашҟа дшыҟаз, иахьа ашамҭаз дкара-уараха дшыхынҳәыз. Дааиасын, дааигәаҙаны дааихагылеит. Ԥхыҙ бааԥсык дшалаз, акы дшаргәаҟуаз удырратә, ацәа ахыпаны ицон, аԓыр хҵәахақәа ирԥызаз ԥаҵеиқәаҵәала ихҟьаз ихы-иҷы.

«Дыцәаз макьана, уажә иара изы ацәа аиҳа ихаау иҟоузеи, сара сцап», — игәы иааҭеикын Степан, ашәахь иҷынеихеит. Аха дрыцҳашьаны даахьаҳәит. Ихьынҳалаҙа иҟаз инапы ԥшьшьала иԥышьҭихын, игәаҷы инеигаанҙа, дыҭрысны дааԥшын, ахуҳәа даақәтәеит Даҭикәа.

— Ус акәмызт ишыстахыз! — иҟаиҵаз дахьхәны даацәажәеит Степан.

— Аԥхыҙ мармашәага! Абри абжьарак саазқәылаз ԥсымзар бзак сиеиԥхыҙуам, — Зыхәбагьы дԥагылан, инапқәа ихәда иаҷаршәны иҷеааирххеит.

— Лабҷаба иаабо ауми ҳаԥхыҙгьы иалоу, — иаразнак дааиқәпатеит Казанцевгьы. — Аԥсцәа ҳақәуп, иҳаҵоуп.

— Ех, аԥсра, аԥсра! Ауаҩы ихы нықәҵаны аԥсыха ииҵом ауаҩы: дишьуеит мгәарҭа дшыҟоу, дбажәгәаламуа адәы дышнықәлалак, ибзиабара ахы анаатҵнаго, ма ихҭарԥа шкәакәа ижәҩахыр иқәыршәны, имоҵацәа драхәмаруа ашәшьыра данныҵатәо аамҵазы. — Даҭикәа ихәда инапқәа ахьаҷәаршәыз иаҷәымхʒакәа, иара ус длеи-ҩеиуа, ҭынч-ҭынч дцәажәон. — Дишьуеит, аха дышԥеишьуеи — ақәыцьматҵәҟьагьы иазымхәыцыц уи еиԥш агыгшәыгра... Абыржә санҷыхоз абду Филат сиеиԥхыʒуан. Иумдыруеи ижакьа шаҟа ҳаҭыр ақәҵаны имаз? Убри сахәаҵуеит, исзыркәыды ҳәа амаркатыл кны дсыдгылан.

– Ԥхыʒла иумбо иҟоузеи.

— Маргарита иара ус машәыршәагь цьара дызбом, — Даҭикәа даақәыԥсычҳан, инапы ҟьаны дааиасны даатәеит.

—Лыԥсы ҭазар акәхап.

— Иахьа иҵазаргьы, уаҵәы цәгьала иҵырхуеит, изуҵахи.

— Илыцхраатәуп!

— Узлалыцхрауеи? — Иаргьы уи ихы иҵагьежьуа ишҭаз мҩашьо, Казанцев дҩеиҷаԥшит Зыхәба.

— Раԥхьа ҳаԥшыхәра аус ауроуп, нас аʒәык-ҩыцьак ҳаԥсы ахҵнаҳҵаргьы лара лыԥсы рымпыҵаҳхыроуп.

— Дхаҵам-ԥхәысын. Ахаҵара лҷазылкыр лыблақәа ҟәысуамызт, аԥхәысрахь дурхар — ааԥынтәи амра даҩызан, зқьы шәахәа хкы лыцрыҵны иааиуан, — деиҵаҩагылт Даҭикәа. — Ашьеи алаҕырʒи роуп ҳазлагылаʒоу, аха аҵыхәтәантәи аамҵазы урҭ раҟара аʒә сгәы ҷимкаацт. Ирыцхасшьоит! Аа, уахәаԥши Маргарита илыҩуа, — Зыхәба днеин, ихчы иаатцихит, резина еиқәаҵәала иҵаʒны иҟаз зеиԥш тетрадк. — Арадиодкылагеи акьыԥхьга машьынкеи ахьыҟаз апогреб аҷы ижын. Илыхьшаз лдыруазшәа...

Атетрад иакәыршаз арезина аттаҳәа иааԥиртлеит Казанцев.

— Амшынҵа лыҩуазаарын, лыԥсҭазара еиԥш уигьы хыбжаҷыбжан инхеит умҳәозар, — даҷын Зыхәба.

Азеиԥш тетрад-жыцә ацәа амармалташь шәыта аԥштәы аман, анышәаʒа афҩгьы ахышәшәа ицон. Асаркьа адәахьала зҷенадызҵаз ақәа ашьҭақәа реиԥш, нада-аада илашьҭыз ацәаҳәа ҟаԥшьқәа еихырҵәҵәон, ииаҵәкаҟараʒа иҟаз ацәаҳәа пахәнцалеиқәа.

Казанцевгьы идырт арҵаҩ ԥхәыс Масиукова лнапҩымҵа: ацәаҳәақәа иҟарҵаз акубик хәычқәа ирҵацалан, цьоукы кахәхәа-кахәхәа, егьырҭ хыгьежьаа-хыгьежьааʒа, рхы аҵәаҟьа ныкәыршьызшәа еиҟараны.

Аԥхьатәи адаҟьа ахы кәап рацәала иқәҵан. Иас иалагон абас:

«8.2.1942. Сара иахьа ѡажәифба шықәса схыҵит. Аҳәгьы исыдимныхҳәалеит. Гәыбԥанс ируҵои, ауаа аниз рхашҵын, ҳанбаԥсуеи ҳәа иԥшуп… Иаха Алик ԥхыҳ дызбеит. Аказы дсызгәааны дыҟоуп, сзыхирҟьо сыздыруам. Леначка шьыжьымҵан сырԥәԥәаны сгәыдылкылеит, ѡынтәгьы слыгәҳит — уи хәлаанҳа исызхоит. Ишԥазури, аҵакәажә ҟадыԥь арыжәтә дысцәагоит…

Иаха иалагеит сара сыкәпара — Алик ишьоура. Сыпсы ахьынҳаҵоу срыцрыҵуам урҵ ашьажәцәа. Ирҵахызар аҳәызбақәа рыла идырԥгааит, идырдысхьоу сцәа-сжьы, сыкнарҳааит схы алада ирханы — сыцхалоит сыцқәа еихашәааанҳа сыцхалоит…

Абжьаратәи ашәышықәсақәа ррицарцәа сгәалаиршәоит иаха иаҳҵаз асас — Даҭикәа Зыхәба. Дхырхәаны снапы дагәҳит. Иблақәа ажәѡан агәы аҟара ииаҵәоуп, иеиқәкны узырхыԥшылом, ԥхыҳк уаланы укаууа уԥырны уҷынаухазшәа ууаҟалоит иаразнак. Шаҟа дрыцхаузеи абри иеиԥш ахаҵа дзыхнаганы иҟоу апхәыс».

— Степан инацәа шыбжьакыз атетрад неиҵеиԥсан, Даҭикәа лаԥшыла дааимидеит: абла иаҵәақәа ҳәа Маргарита дызҷыз инаскьаҳаны, ахьымацәаз иҵоу абырлаш еиԥш иааԥшуан, иаарҷыкәыршангьы ацәақәа ԥахә-ԥахәҳа ичын.

— Амц лҳәама нас? — дҵааит Даҭикәа, иблқәа рынаҳарагь маҷҳак иаахаахеит.

— Уи илымҳәар ихасҵомызт, — наҭеикын Степангьы, атетрад адырѡегьых иаахыртны днахәаԥшит.

Ԥыҵк дласкьахьаны, адырѡегьых илаԥш ааҟәиган, иѡыза днеизыԥшыхт: уи иѡнапык игәыҵаԥса, аҵҳамц ибга адҵаны, ииарҵа дыкәтәан.

— Аԥсуаа рысасдкылара аҳбахә Кавказтәи ашьхақәагьы ирхыҵхьан, ԥьоукы-ԥьоукы ирхадыршҵуеит акәымзар, — даацәажәахт Казанцев.

— Саҭамзааит! «Шә-ашәахкык здыруан,аха ахьшь схы ианықәс акызаҵәык аҷы сааит», — аҳәеит ажәардәына, ишԥаҟаҳҵари, — Даҭикәа дѡаҵҟьан акәакь икҷагылаз аҟәардә еихаҟәа хьыҥҭыҩ ду ааганы Степан иааиҵаиргылеит.

Казанцев атта-ттаҳәа амшынҵа бгьыцқәа еихыршәшәо даԥхьо днеиуан. Ихиҷы уажәы-уажәы аҿеиҭанакуан: зны апҵа назԥыраҳаз амра еиԥш иаахәашьхауан, даҿазныхгьы иаацәыҵԥхон, иблақәа ҭылашьцаауан, иԥьымшьқәа еихьыра-ԥыраны рыҿкыдырҵон.

Амшынҵа еиԥынкылан ихарҭәаамызт: ибжьажьын амшқәа, иҟан инеимазакны мчыбжьык, ҽеижәамш акгьы ананылымҵоз. Аха, дхьагьежьны урҭ амшқәа дрылацәажәомызт, урҭ лара лзы шьҭыбжьы рхылымҵӡакәа ихбала-хбаланы ицо асапын шәахқәа ирҽызазар акәхарын.

«27. 3. 1942 ш. Иаха, сгәыҕырҭа заҵәы срадиодкылага сшадҭәалаз иаасыршеит. Стәыла еилархха изкыз аҵаа еиҿкьеит — Ҳарҟаԥшь жәылоит, акатаҳәа ақалақьқәеи, ақыҭақәеи, аҳаблақәеи ҭадырцәуеит. Иааиуеит. Иааиуеит Ковшово ақыҭа анҭадырцәуа амшгьы. Уи Алик ибом, аха Леначка лҽызцәеи лареи ирбап. Исҵахуп лиара саргьы избар:

Иахьа аԥсахҽы аполицаи Савичи сареи ашкол агәашә аҿы ҳааиҿаҳаит:

«Аа, арҵаҽы, Маргарита Иван-иԥҳа, боума? Дыҷехырҵааит уи аматкәтаҕь иагәылҵыз, иахьа сибазшәа. — Бҷеазыҟаҵала, бҷеазыҟаҵала, сентиабр акы инаркны аматәарқәа зегьы анемец дуӡӡа ибызшәала иҵитәхоит», — иҳәеит.

Ах, шаҟа исҵаххазеи, ақәыцьма, ауаса ахәда анԥнажәо еиԥш, ихәда аапҵжәаны, ишьа сатҵаланы изжәыр. Снапқәа қыцьқыцьуан, мчыла сҷеаныскылеит.

Абыржәы Даҭикәа дааны данықала, хымпада сиҳәоит уи даҳԥыригарц. Мап анакәха, схы сзақәгәыҕуам… »

— Абри абас, қыҭак зегьы ашҳам иаиргаанӡа ҳтәаны ҳашпаихәаԥшуаз, изакәытә рыцхароузеи иҟалаз, — Казанцев адырҽегьых атетрад еиҵеиԥсан, ихы ҽышьҭихит.

— Уи длапшықәҵаны дсымазижьҭеи акраатцуан, аха иманшәаламхакәа ус иаауан, исҵахымызт абри аҧхҭ ихырҟьаны, акгьы зхараӡам ҷьоукы рыԥсы иапдырхар, — даиҵаҕәҕәа дҽагылеит Зыхәба.

— Уажә дабаҟоу? — дҵааит Казанцев.

— Зыҷены иқыҭа далгаз аҷеныҵәҟьа, иҵаацәа еидыҳәҳәала иаашьҭихын, зыматҵ иуа дрыцны дцеит, — наҭеикит Зыхәбагьы.

Казанцев атетрад еиҵааиҵиртлеит:

«15. 8. 1942. Иахьатәи ашьыжь — ашкол ашҵаҿы ииз абзиабара қан-қаша иаҽызоуп: ажәҽан ашьаб аҟара ииаҵәоуп, оумашәаӡа иҳаракуп, амра ашәахәа ҽежьқәа рыла аԥсабар қәнаҵоит, аԥша акәзар анапсыргәыҵа ҟәымшәышәқәа рыла иашьышьуеит зегьы-зегьы. Исҵахуп фырхаҵаратә поемак зҽыр. Даҭикәа Зыхәба фырхаҵа хадас днаҭаны… Бзиа дызбаҵәҟьома мшәан, сара абри ахаҵа?!. Сыздыруам, сыздыруам! Еҳ, Анцәа,

сатоумҵан — дҭаацәароуп, сҭаацәароуп. Иахьа ашьыжь ассир гәасҵеит: фархьк сыԥәшәоит ҳәа абна сахьныҵалаз, ахәацреи амыҕ-ршәыреи рыгәҭаҷыҵәԥьа, игәылпыж аптра иаҷыз гәил шәҭык шылагылаз збеит. Иҷысхрацы снапы насырххан, аха уаҳа умԥсит — снапы дырны, ашьагьы алжжуа иаасыдсхалеит…

Уи аҭаҳмадеи урҭ аҷкәыни аҙгаби аус бзиан ируеит. Иаха ф-қыҭак абгьыцқәа рхьыргзеит. Исҭахуп иҵегь аға ижьы изырцаша акы ԥасҵар: ешелонк иҵоу аууаи иареи еилырхны ишьҭасҵар, Гитлер иааишьҭыз Островскии, ма Кубеи зыѡноу аѡны аҳауа иалазҵаша акы наҵаҵаны иԥызжәар (иара уи адагьы Минск аналаԥшра шаԥа исҭахузеи), савтомат амца аҷыҵԥьо уи сивагыланы сицеибашьыр… «Маҷзак иадамхаргьы ишәарҭан ианыԥала уахыкгьы баансыжьуам», — иҳәеит уи, аҵыхәтәаны данықаз. Усԥанҵәԥьа сырҕәҕәаны саагәыдикыларгьы ажәак иасҳәомызт. Аха адырѡегьых снапы азқәа аҵәах аахиргеит! Уи ашьҭахь ѡымш снапы аҙы акьсмырсзар ԥалап — иԥышәқәа рҵып ԥхаҵәы-ԥхаҵәуа иԥоушәа сгәы иабон… Иахьа ашьыжьтәи ашәҭ — аҙаҙа лаҕырҙ пԥышқәа аҷаҳәҳәы аҵәыуара иаҷын — игәхьаанагозар акәхап анапы ԥшқақәа! Сымѡахнагеит, апоезиа ԥәымшәышәи ашьа ԥәандеи ирзеилагәышьоузеи… Сара с-Урыстәыла рыцхә! Ицахьоума инеиԥынкыланы шәышықәса удгьыл шьала имшәыкәа, уҵеицәа рыбаѡқәа ԥәашҙа инауқәымпсакәа?! Аха, енагь аиааира угон, уажәгьы иугоит!»

Уи ашьҭахьгьы Казанцев акыраамҵа атетрад еилирттауан, акы ирлас илаԥш ахигон, акы аԥны иҷээаникылон. Даҭикәа илацәақәа еиқәыԥсаны аҭзамц дадиаалан, аха дыцәамызт. «Гәрыҙ-шашәыҙ дынкылаҙ дышԥацеи, — длызхәыцун уи Маргарита. — Иҵахаз рахь дыԥам, инхаз рахь дыԥам. Дшыркыз еилкааруп, уаԥа дшырымшьызгьы дыруп, нас дахьыргаз уара идыр?!»

— Ааи, ааи ҳҭәыла адақәа хырҵәҵәан, ишьабаны ацара иаҷуп, — иԥсы изҭымкааува даақәыԥсычҳан, дѡаргылеит Степан.

Илацәақәа аахитын дѡеихеит Зыхәбагьы.

— Дахьыԥказаалак дыԥшаатәуп!

— Сыԥсы ҭазар!

— Уажәшьҭа ҳдәықәҵа аусура иахьаҷу ашԥа, — атетрад ааиҵаԥсаны Даҭикәа инаииркын, имаԥа длаха-ѡахан, ихылԥа абзгьы илахь илҵеиршьшьын, ашәахь иҷынеихеит Степан.

Ауапцәа зылач еиԥш адгьыл аҙы алжжы ицон, аха аԥсабара ахаафѡы ахылахьан.

«Ҳгәы ԝарханы шьац иатҵәак ҳнылаио, ажәԝан агәы каз-казра ҳатҵаԥшуа ҳҟаландаз знызатҵәык», — ааигәахәт Датҳикәа, уажәы-уажәы иеимаа атҵыршьы иԝахытҵәо дызлагылаз аҙымҟатар дылаԥшуа. Асы хьанҭа акәхап иҟазҵаз, рыхәда ххацаа хәычқәа хәахәаҙа, аҿыбгара иаҿаԥасан раԥхьатәи адәыкрынқәа. Датҳикәа данынрыдгыла, уҳаламкьысын, аԥсабара ҳарԥшҙаразы адгьыл ажьы ҳалтҵит рҳәашашәа инеитҵаԥшит. Иаргьы дрыламкьысит, аха дааҭгылан акраамҭа дрыхәаԥшуан. Ахаафԝы ацынхәрас, шәгәалашәарак рхылтҵны рҿаархеит урҭ абгьыц ҷыспҿр-ԥшҭәала хәычқәа: Уаҭҳареи Гарԥи рыбжьара ишьҭоу амардақәа, Саратов амҵантәи адәҳәыԥшқәа, Белостоктәи абнақәа, раԥхьатәи абзиабара, раԥхьатәи адәыкрын шьыҵәрақәа…

Абна агәҭахьынтәи иааԝуан амҿаҙа иардагәоз аихеи ахьархьи рышьҭыбжьқәа. Зыхәбеи Казанцеви неиуан, ҙынрак зхызгахьоу, иацы иҟарҵаз, уажәы изҿу анышәтә ԝнқәа инарывсаарывсуа. Апартизанцәа рлагер аԥшьганкгьы рыла аҿырҭбаауа, Налибоктәи абна илаланы ицон. Иуаҳауан ахәычқәа рҵәыуабжьы, аҳәсақәа раҕьбжьы, аҭаҳмадцәеи аҭакәажәцәеи реимҳәабжьы.

Уахгьы-ҿынгьы иааиԥмырҟьаҙакәа апартизанцәа абрахь иааргон — иахьа, ма уаҵәы анҵәара ззыԥшыз зҭаацәа, аҳаблақәа, ақыҭақәа инеидкыланы ишҳәыԥку. Абџьаркра зылшоз — абџьар шьҭырхуан, знапы акы адыруаз — аусура иалагон абџьарқәа ирыгхо ахьыҟарҵоз аҟазарҭақәа рҿы, аҳәса зәҙәон, иҙахуан иқәыршәуан, ахәы ҟарҵон, агоспитальқәа рҿы аус руан. Шәара шәеицәа иеибашьуаны ижәбадаз ҳәа ахацәа ирҿагылозгьы — абџьар рнапаҿы ирырҭон.

Иҟалеит, зхатәы закәанқәа змоу, абџьарла иеибыҭоу, зекономикатә база ашьҭыхра иазыкәԥо, ихьыԥшым абнатә ҳәынҵқарра.

Иаха иканаҳәаз акырцх еиԥшҵәҟьа иҟәашҙа, амҿаҙа фԝы ахышәшәо икажьуп ахьархь аццышә, аҟьеԝ-чеԝҳәа иааихо ицаны еилаҳауеит аиха цҳафырқәа итдырԥԥо акәаҙ. Зыхәбагьы Казанцевгьы неины инарылагылеит аргылаԝцәа.

— Иҟалом, сан, аурысшәа бзымдыруазар, немец бызшәала ибасҳәап: нихт ферштеин!

— Уи абызшәа уара иумаз, ҳлашьҭы ҳәа уасҳәеит, ҳлашьҭы!

Зшәақь аԥса ҵәызҙа зызқәа икыдыз партизанки ԥҳәыс хџыцки аибарххара иаҿын наскьашәа.

— Иаҟалази? — дҵаанит Казанцев, урҭ ианаарыдгыла.

— Аԝыза акомандир! — ахьшәҭҳәа даахьаҳәын, аструна еиԥш иҿыԝеитцихит апартизан қәыԥш, — иҟалом захьҙу лыздыруам…

— Аҩыза аначальник, сыҧкәын! — аԥхәыс лыҩнапыкгьы шьҭыхны дара рышҟа лҽаалхеит.

— Иҟалом хәа баҳҳәеит, аурыс бызшәа баҳауазар, – адыргегьых даалԥырагылт уи.

— Иарбан иҟамло? — дҵааит Зыхәбагьы.

— Аҩнқәа дмыргылои, аҩыза акомандир?

— Нас?

— Нас изздыргылода?

— Уаҩы иеиликааратәа иҳаҳәи иҟалаз, — иаархааны инаидиҵеит Казанцев.

— Мчыла дыҩналарц лҭахуп, иҟалом, аурыс бызшәа баҳауазар, иҟалом ҳҳәеит, аха ихалҵауам, даҽа бызшәак сара исыздыруам, — аурыс бызшәеи абелорусс бызшәеи неилажь-ааилажьуа дцәажәон апартизан.

— Ыы, анемец бызшәа умдыруеи? — Дԥышәырччо дизааигәахеит Даҭикәа.

— Мап, аҩыза акомандир, ҩажәа заҵәык здыруан, дара урҵгьы абри аҳәатәхамҵа илықәсырҙит, — хәычҵас ицәа дынҵаҳәыаатаҳәын, иԥышәқәагьы ааирчит апартизан қәыпш.

– Сыҧкәын! — ишьҭыхны илԥырак иикыз инапы дааҵсын, даарыдгылеит аԥхәысгьы. — Шәара шәфашистцәоу, мамзар шәуаау? — лԥышәқәагьы, ичны иҭыр-ҭыруа ихьынҳалаз лылацәақәагьы, аҳәаҩ иеиԥш иргәаҩаны ирымҵак илкыз лнапқәагьы зегьы аҵыс-ҵысра иаҷын.

— Бгәы ишԥаанагои? — длазҵааит Казанцев.

— Сыздырам, саҵашәымҵан, сыздырам, саҵашәымттан! — иргәаҩаны илкыз лнапқәа лҷы инадылгәалан, лҟәартәарақәа еихамгыло иҵысны аҵәыуара дналагеит.

— Мама, бымҵәыуан, мама! — амшәҳәарақәа реиԥш ибажәгәалеиуа иааиуаз ахәыҷқәа руаҙәы дгьаҵәы-ғьаҵәуа иан лкалҭ иҿаалаижьит, егьырҭ аҩыцьа апартизан иааидибаҳәалан:

— Аа, уара уоума, ҳан дзыпҟаз, аа уара уоума, аа, уара уоума! — ахәыҷқәа аапкын, ҭаҷкәымлагьы, хылагьы исуа, идышәшәаны икаԥсо, ианиргылалак еиҭаисуа рҷаархеит.

Аҷкәын қәыпш аԥыкә-цыкәҳәа дыччон, имҩанырҵауаз рҭаҷкәым хәычқәеи рыхқәеи ашәақь иаахар ҳәа дшәаны ишьҭыхны икын.

Казанцев днеин, ахәычқәа иҟәикрацы даарыхеит.

— Ҳаушьҭ наҟ, ҳан дипҟеит, ари афашист, ари ашьажәҩы! — зызымҵәыжәҩак ацәҟьа иакыз ардәынақәа реиԥш, иԥаҭ-ԥаҭуан рҩыцегьы.

— Шәан аҳәгьы димпҟаҳеит, шәысҭыхҩ, — иауижьуамызт Степангьы.

— Шәыҽнышәкыл, шәара ашьарақәа! — аҕьеѡ аархлыргеит ран, аҵәыуара дааҟәыҵны.

Ахәыҷқәа иаразнак аԥаҭ-ԥаҭра иааҟәыҵын, иҵыблааны ицоз рыбла хәыҷқәа ырҟәыс-ҟәысуа ран иѡалыҵаԥшит.

— Ыы нас бимпҟаҳеи?

— Шәақьшьхәала бызқәа дкыдмслаҳеи?

Рыбжьқәа еихьымҳа-еиԥымҳо иҵааит рѡыԥьегьы.

— Иабаажәгеи шәарҭ арыцҳақәа уи? — инеималҭәахт ан.

– Мама бымҵәыуан, сыбҭахызар бымҵәыуан, – адырѡегьых деиҵаалылаҳәит аиҵыбҳа.

Ахәыҷқәа рыхѡыкгьы хаҵәырԥарын. Урҭ аҟәраан-ршәага ацәаҳақәа ракәын изеиԥшраз: рыбаѡқәа злубаауаз рыблуз хьыжә-кәыжәқәа рмаԓрақәа асаара ишьҭасуан, реиҳа иқәацәыз аҷкәын иѡыҵраҷыҵҟьа иѡаганы, ԥапырхәак ала иҷаҳәан, иҵахәҭагарҳа, аиԥка еиқәырҿы еиԥш дахьыгьежьлакь ицгьежьуаз анемец галифеи еиқәа.

Ан лциган еиԥка гәаѡа зҿылаҳәаны игылаз ахәыҷы ԥшьышықәсаҟа ихыҵуан. Уи ибла ԓрыҷкәын гьежьыхәҵәақәа рыла иԥынҵа хашәшәала дықәԥшны Даҭикәа диҵаԥшуан, уажәы-уажәы иԥынҵа дахәон, иан ихы лышьшьыцԥхьаҳа дѡацәкьысуан.

«Владикгьы абас ҷьара дгылазар, ишәымкәа, ихамкәа, иҳамѡақәа чны, — игәы ахы ҷыблаауа дхәыцуан Даҭикәа. — Софиагьы дҵәыуазар, нышәтә ѡнык даҳәозар!.. Аешелон иагеит, Аԥсныҟа идәықәсҵеит. Аԥснынҳа аҕа дзымнаҳеит… Аха, иара даргьы зынамҳазар, иҵыганы сакарак иқәрыԥсазар, абас инапы данкны длыма дгәаразар? Ма иара аешелон абомба…» — ицәа дынҭыхҵшьаан, ихәыцра мчыла иааҷахиҵәеит уи.

Уажәраанҳа, Даҭикәа, абри ахәыҷ ида аҳәгьы ила дшамбоз, уи игәнысыбжьы ада даҿа бжьыкгьы шимаҳауаз уажәоуп ианидыр: иааикәыршаны абна ыҵырҵәаа еизахьан аҳәса, ахәыҷқәа, аҭаҳмадацәа, аҭакәажәцәа. Урҭ зегьы, аԥшәмаԥҳәыс лкалҭахь иналмышьҭуа ашәишәиқәа реиԥш еилауаҭыруа, бжьы еилаԥсала ицәажәон. Казанцевгьы, апартизан ҷкәынцәа хѡык раҟарагьы, урҭ ирҳәо иацмыҵҟьакәа, иацрамлакәа ҭынч-ҭынч ирацәажәон.

— Иҟоуп мчыбжьык, мызкы, мызки бжаки раахыс хыбра иаҵамиац ауаа ҳара ҳагәҭаҷы, — зегьы иѡарылҳәҳәоз ԥҳәыс абаакы лыԥсы лызҭымкаауа, ашәақь жьакца апатронақәа реиԥш,

лажәақәа еивҵахо ацәажәара даҽын. — Иван Никита-иԥа, уабаҟоу? — еилагылаз лыбжьы хыр-выр аарылалҵеит уи.

Ауаа наԥхьаҵын амҩа ирҵеит: изшьапык шьҭарҳәазо акьат иҽанҵаны, иблақәа, иԥынҵа, илымҳақәа акагьы ихиҽы иадумбало дбыҭәҙа иаацәырҵыз, ҭаҳмада кьаҽк, уи ижьгьы маҽамаҽа иааԥшуан.

— Аа, шәизыԥшы, — лнацәа наиқәылкит аԥхәыс уи аҭаҳмада ласаха. — Абри, ҩымз ҵуеит абна дылоуижьҭеи. Убра дижит иԥхәыс, дицәыҙит жәахашықәас зхыҵуаз имоҭа ҙҕаб хәычы…

— Еилкауп! — дааникылт Казанцев аԥхәыс цәажәаҩ, — ажәлар агәаҟра ишҭагылоу, урҭ ашьа рыҵкьаса ишцо зыбла иамбаз агәы зыҵам иоуп — уи шәаргьы ижәбоит, ҳаргьы иаабоит. Агәаҟра ҳзеиԥшуп — иахьа уаҵәы иаагараны иҟоу аиааира шаҳзеиԥшу еиԥш. Ачҳара, адырҩегьых ачҳара! Арҭ ззҳаргыло шәара шәзоуп, афашистцәа ааганы иауҩнаҳҵахуа.

— Санԥсалк, сыршәынгьы аҙмах салашәыжь, — еиҭагахт уаҩ изеиқәымкуаз аԥхәыс лыбжьы.

— Бҧеаанкыл!

— Бара бакәым, зқьы-зқьҩыла ауаа нҵәоит!

— Акомиссиа, акомиссиа|

Еилаҕзит, есааира зҽеилацало, амацәаз аиԥш акомандирцәа рҵакра иаҽыз ажәлар.

— Акомиссиагьы алҳхуеит, аҩнқәагьы шәаҳҵоит, ҳшәыханы шәанаага — излаҳалшо алагьы шәҳахьчоит, — ахьҭа злаланы иҟаз ибыжь-хәанча ҩарықәиргеиг Зыхәбагьы.

Аҕа ихирҵәази апартизанцәа ркомандирцәеи абасеиԥш иҟаз аицәажәара анрымаз аҽены ауп, апартиа Барановичтәи маҙалатәи обком актәи амаҙаныҟәгаҩ Чернышеви уи иполитикатә хатыԥуаҩ Армианинови Налибоктәи абнахь ианнеиз.

Апартизанцәа рлагер ахьыҟаз аҽынҙа верск аҟара шагыз, аҟарулцәа-втоматчикцәа иааныркылеит урҭ.

— «Урал» — иҳәеит раԥхьа игыланы инеиуаз ауаҩы ҳарак, иҽышькыл дҩангыланы, иаԥхьаҟа иҽенырнаашәа.

Аҵлашьапқәа зыҽерывак, зҽырмазеины игылаз аҟарулцәагьы равтоматқәа лоурышьҭын, амҩа рырҭеит.

Амра лхыҳәҳәаны, касышк аҟара иҵаҕаҙа ажәҩан иаҵаршәыз аҧҭа шкәакәа иагәылҷҷа иԥхон, Чернышевраа алагер ианааҭалоз. Алагер иугәаланаршәон ааԥынтәи ашьхагәара: еилаҙҩаны абна иҵыҩуан ауааи, аихақәеи, ахьархьқәеи, ажьаҳәа-

қәеи рышьҭыбжь; жәабжьхәара иааилатәаз аҭаҳмадцәа реиԥш, алѡаҵәқәа хәахәа-хәахәаҙа ирхылҵны иѡеиуан, аарла адгьыл иқәубаауаз анышәтә ѡнқәа, шьхаҵас икаууа-кауу иувƀьон апартизанцәа, ихьанҭыць-хьанҭыцьҙа, еидараԥсараха иаатҵалон зыдҵахьтә ихынҳәуаз рѡызцәагьы.

Иааз апартиа анапхгаѡцәа, иандәықәлоз нахысгьы иҙбаны ирыман, ишнеилакҵәƀьа, апартизанцәа реиҳабыра ааизганы, инарҭбааны аизара мѡаԥыргарц. Аха, иаразнак рыпланқәа аарԥсахит, ирзымдыруаз адгьыл-бжьаха ишықәнагалаз ангәарҭа.

Чернышев иѡызцәеи иареи алагер агәаҭара иалагеит. Урҭ ыƀан: ахәцәа рыцьбжьи рхаԥыцшьҭыбжьи ишьҭнарԥоз анышәтә госпиталь аƀны, аԥсынгьыри дысԛәа рхы амца ахьалддуаз аƀазарҭақәа рҿы аџьамқәеи ачуанқәеи ухы ахьыргауаз акрыфарҭақәа рƀны. Иара убасгьы ирбеит «ахраҙага», аҽыкәабарҭа, аҙәҙаарҭа, есымша шәѡы-шәѡыла абнахь ииаргоз ахымхәацәа ахьынхоз.

Урҭ, иахьа аргыларақәа ахьымѡаԥысуаз аҭып аҿы ианнеи, Даҭикәа Зыхәбеи Степан Казанцеви, апартизанцәа рыцырхырааны, иаха ииаргаз ԥшьышәѡык ахымхәацәа еизшаны, рҭып рыԛәҵара иаҿын. Иахьа ашьыжь еимаркуаз аѡнқәагьы, ихыбжаҿыбжаҙа игылан. Иубарын хыб зыкәҙамкәа, звакьыцқәа хаххала игылаз, зышә ҿамыз, зыҵзамцқәа ƀатҵамыз, уи акәым, акьыр зҭарыжьырц идырмазеиз жракы аиҳа аѡны аԥшра змамызгьы убарын. Аха, урҭ аханқәа зыздыргылаз аҿыц нхацәа реиԥш акәын еиханы рыѡналара ишаҿыз. Ахәычкәа ҕьаа-ҕьаауан, аҳәсақәа ƀкыжуан, аҽегылақәа реиԥш аƀаҿы-сыҿыҳәа еицҳауан ажәцәа.

Иҙара наƀ-ааƀ инҭарс икны, еихамƀәысуаз ибла иаҵәа ҭыггақәа шанханы дрыхәаԥшуан агенерал. Уи, абарҭ ахышықәса раахыс ибла зхәамԥшыцыз хлымҙаахк ыƀамызт. Ибахьан: зхазы амаша зжуаз ауаа русеицушьа, реицԥсышьа, еивакнарҳауаз еицхырааны ашахақәа рҿынҙа реицнеишьа, ахара здыз изыҳәа, акагьы зхараҙамыз ихы шиҭиуаз, аҵәѡан иахаз аԥшқацәа, азѡа дырхьны ақытақәа ирылартҵоз аҳәсақәа, ауриа ҭƀәацәа рлагерқәа, аха аибашьра иахылҵыз абри ахкы имбацызт.

Пҳәыск дышнеи-шнеиуаз, илырҭаз анышәтә ѡны ашә аҿы даннеи, дныѡныҵәаашан, лыхшаразаҵә длымкәкәааны дыргарц иаҿушәа, анацәа ҭыԥқәа хәахәа-хәахәаҙа изнны, аҳаша зҿыкәкәо игылаз аплита лыѡнапыкгьы аакәлыршан илкит. Длыкәҳәҳәон знап аҳәынҵәа ахатата игылаз аплитаƀатҵаѡ, иҕзы-ҕызуан уи аплитаҙа иаахапапаз ахәычқәа.

Васили Ефим-иԥа игәалашәеит 1941-тәи ашықәс — аибашьра раԥхьатәи амш: аҳаирплан еиқәатцәақәа, амаркаџьы аԥшра змаз абомбақәа, ана-ара ихәыцқьоз аҽԥыхәшәқәа, ибаазшәа еимытта еилаҳауаз аханқәа… Нас акаҭа еиқәатцәа зхаршәны, ақьаад џьарсахьақәа зԥенџьыр ианыз Москва… Уахьынтә, апартиа Ацентр Комитет иднатцаз адцала, аибашьра ҟалаанза, акомҷареидгыла араиком амазаныҟәгаѡыс аус ахьиуаз Полоцктәи араион ашҟа дышдәыцәлаз: дызҭаз аҳаирплан ақыџьқыџьра, знапы-ѡыз дуқәа иҷызхәоз апрожекторқәа, инаивак-ааивак аҳауа иалатҟәацуаз аҕа ибзарбзанхқәа… Ақәабаа-сабаа даланы, аҵхлашә далцәраа дазцеит ахаан дызқәнамгалацыз дгьылк. Ипарашиут аҽааикәаԥсаны ивараҷы ианнышьҭалоз, зхы дакәыхшаны длазышьҭыз аҳаирплан амраҭашәара инҭахәаша ицахьан.

Згәы ылганы иаазхыцыз аҳаҭгәын аҵаҟа аҟара иҭынчран, иагьылашьцан. Имагә хәыцәѡагақәа ирхыжжны зҷылазхаз асырҙ хьшәашәа ихаҟынтә ишьапаҷынза дѡеилнашьааит, апыҟҟаҳәа иҙамѡа ҷнаршаауан аԥшагьы еикәарҳәны иаанагоз ақәабаасабаа.

Уи ашьҭахь џьара дныҟәеит, џьара дҳәазеит, даҽеа џьарагьы имаҭәақәа хаччала дыҙсеит… Ус дыҷҟьаса акыр мзақәа абна дылан. Аҵх лашьца иалҷҷаны иуҷаԥхо қәыџьмаблаҵас шаҟантә аԥсра абла ԥыргқәа дырхыԥшылази, шаҟантәгьы уажәы-уашьҭан сзышьҭаз араион сшьапы наласыргылоит шиҳәо, амшын агәеисра ихыршәлоу афлыка еиԥш, игәы иахьҭаҙам ҭыԥк ахь дганы дҷықәнажьлази…

Аҵыхәтәаны, шьапыла афронтдхытцны Москваҟа дыхнымҳәыр амуит. Аа, абар уажәы, адырѡегьых далаԥшуеит 1941 шықәсазы иибаз ахлымҙаахқәа рѡыза. Аха усҟан ажәлар заҵәын: асқьала иадҵны ихыхәхәала амшын агәы иазцо аҕба еиԥш, афронт рыдҵны есааира амрагыларахь инаскьон, уахгьы-ҽынгьы анемец имагә ашьҭыбжь ада бжьык змаҳауаз ауаа, азныказ рхы ҭҟьан, рҽырзеидкыломызт. Уажәы, аурыс шәақь аԥса хьшәашәа аҕа изқәагьы иадкылоуп…

Уи аҽены, аҕа ихирҵәаз ԥшьышәѡык ананамгацәа, қәабаасабаак рыхәдхамсуа излалшоз ала рҭыԥ иқәҵан, аха, Барановичтәи апартизанцәа рҵысра напхгара азҭарц абнахь инеиз Чернышев иѡызцәеи иареи ҭыԥда иаанхеит.

Ахәылԥазы амш аԥша ҷыхь еиҭаҷалеит. Ажәѡангьы уажәраанза ипашәҙа иатцаршәыз аԥҵа-касышқәа «цәашьын», қәоу,

сыу, акы аҽазырхиара иаҿын. Апартизанцәа рнапхгара аизара иахьаҿыз Казанцеви Казакови рыԝн хәычы аҿы, аплита, ихагаха амца ҭан. Партизан быргк (деихачызар акәхарын), уажәыуажәы иԥынҵа длаха-ԝаханы аҵсыԥцарҭа аҭо, зны-зынлагьы, амшцәгьа зҧырхагоу арадиодкылага аиԥш, инеиԥынкыланы иршәышәуа, атта-ттаҳәа аплита амҿԛәа ахәлеиԥсон. Амҿԛәа ʒлачны ишыҟазгьы, бзиа зҽеибызҭаʒаз амца иаразнак иаакәҵәиаашон, нас аҟәҟәа-ҟәҟәаҳәа ирхысуа, иʒыларбаны, иланашьҭуан, иаргьы иаашьҭла, иаашьҭла аҳәашашәа абзԛәа ҭхәаа-ҭхәаа аҽыԝеиҵнахуан.

— Аԝыза акомандир! — ахьшәҭҳәа даахьаҳәын, аструна аиԥш иҽыԝеиҵихит апартизан қәыԥш, — иҟалом захьʒу лыздыруам…

— Аԝыза аначальник, сыԛкәын! — аԥҳәыс лыԝнапыкгьы шьҭыхны дара рышҟа лҿаалхеит.

— Иҟалом хәа баҳҳәеит, аурыс бызшәа баҳауазар, – адырԝегьых даалԥырагылт уи.

— Иарбан иҟамло? — дҵааит Зыхәбагьы.

— Аԝнқәа дмыргылои, аԝыза акомандир?

— Нас?

— Нас изздыргылода?

— Уаԝы иеиликааратәа иҳаҳәи иҟалаз, — иаархааны инаидиҵеит Казанцев.

— Мчыла дыԝналарц лҵахуп, иҟалом, аурыс бызшәа баҳауазар, иҟалом ҳҳәеит, аха ихалҵауам, даҽа бызшәак сара исыздыруам, — аурыс бызшәеи абелорусс бызшәеи неилажь-ааилажьуа дцәажәон апартизан.

— Ыы, анемец бызшәа умдыруеи? — Дԥышәырччо дизааигәахеит Даҭикәа.

— Мап, аԝыза акомандир, ԝажәа заҵәык здыруан, дара урҭгьы абри аҳәатәхамҵа илықәсырʒит, — хәычҵас ицәа дынҵаҳәыаатаҳәын, иԥышәқәагьы ааирчит апартизан қәыԥш.

– Сыԛкән! — ишьҭыхны илԥырак иикыз инапы дааҵсын, даарыдгылеит аԥҳәысгьы. — Шәара шәфашистцәоу мамзар шәуааy? — лԥышәқәагьы, ичны иҧыр-ҭыруа ихьынхалаз лылацәақәагьы, аҳәаԝ иеиԥш иргәаԝаны ирымҵак илкыз лнапқәагьы зегьы аҵыс-ҵысра иаҿын.

— Бгәы ишԥаанагои? — длазҵааит Казанцев.

— Сыздырам, саҧашәымҵан, сыздырам, саҧашәымҭҵан! — иргәаԝаны илкыз лнапқәа лҿы инадылгәалан, лҟәартәрақәа еихамгыло иҵысны аҵәуара дналагеит.

— Мама, бымҵәуан, мама! — амшәхәарақәа реиԥш ибажәгәалеиуа иааиуаз ахәыҷқәа руаҙәы дгьаҵәы-ҕьаҵәуа иан лкалҭ иҽаалаижьит, егьырҭ аҩыцьа апартизан иааидибаҳәалан:

— Аа, уара уоума, ҳан дзыпҟаз, аа уара уоума, аа, уара уоума! — ахәыҷқәа аапкын, ҭаҷкәымлагьы, хылагьы исуа, идышәшәаны икаԥсо, иаиргылалакь еиҭаисуа рҿаархеит.

Аҷкәын қәыԥш аԥыкә-ԥыкәхәа дыччон, имҩанырҵауаз рҭаҷкәым хәыҷқәеи рыхқәеи ашәақь иаахар ҳәа дшәаны ишьҭыхны икын.

Казанцев днеин, ахәыҷқәа иҟәикрацы даарыхеит.

— Ҳаушьҭ наҟ, ҳан дипҟеит, ари афашист, ари ашьажәҩы! — зызымҵәыжәҩак ацәҟьа иакыз ардәынақәа реиԥш, иԥаҭ-ԥаҭуан рҩыцьагьы.

— Шәан аҙәгьы димпҟаҙеит, шәыстыхә, — иауижьуамызт Степангьы.

— Шәыҽенышәкыл, шәара ашьарақәа! — аҕьеҩ аархлыргеит ран, аҵәуара дааҟәыҵны.

Ахәыҷқәа иаразнак аԥаҭ-ԥаҭра иааҟәыҵын, иҭыблааны ицоз рыбла хәыҷқәа ырҟәыс-ҟәысуа ран иҩалыҵаԥшит.

— Ыы нас бимпҟаҙеи?

— Шәақьшьхәала бызқәа дкыдмслаҙеи?

Рыбжьқәа еихьымҙа-еиԥымҙо иҵааит рҩыцьегьы.

— Иабаажәгеи шәарҭ арыцхақәа уи? — инеималҭәахт ан.

– Мама бымҵәуан, сыбҭахызар бымҵәуан, – адырҩагьых деиҭаалылаҳәит аиҵбҙа.

Ахәыҷқәа рыхҩыкгьы хацәырԥарын. Урҭ аҟәраан-ршәага ацәааҳақәа ракәын изеиԥшраз: рыбаҩқәа злубаауаз рыблуз хьыжә-кәыжәқәа рмаҕрақәа асаара ишьҭасуан реиҳа иқәацәыз аҷкәын иҩыҵраҽыҵәҟьа иҩаганы, ҷапырхәак ала иҿаҳәан, иҭаҳәҭагараҙа, аиԥка еиқәырҽеы аиԥш дахьыгьыжьлакь ицгьежьуаз анемец галифеи еиқәа.

Ан лциган еиԥка гәаҩа зҽылаҳәаны игылаз ахәыҷы ԥшьышыкәсаҟа ихыҵуан. Уи ибла ҕрыҷкәын гьежьыхәҵәақәа рыла иԥынҵа хашәшәала дықәԥшны Даҭикәа дитцаԥшуан, уажәи-уажәи иԥынҵа дахәон, иан ихы лышьшьыцԥхьаҙа дҩацәкьысуан.

«Владикгьы абас ҷьара дгылазар, ишәымкәа, ихамкәа, иҙамҩақәа чны, — игәы ахы ҿыблаауа дхәыцуан Даҭикәа. — Софиагьы дҵәуазар, нышәтә ҩнык даҳәозар!.. Аешелон иагеит, Аԥсныҟа идәықәсҵеит. Аԥснынҙа аҕа дзымнаҙеит… Аха иара даргьы зынамҙазар, иҭыганы сакарак иқәрыԥсазар, абас инапы

данкны длыма дгәаразар? Ма иара аешелон абомба...» — ицәа дынҭыхьҭшьаан, ихәыцра мчыла иааҿахитҷәеит уи.

Уажәраанҙа, Даҭикәа, абри ахәыҷ ида аҙәгьы ила дшамбоз, уи игәнысыбжьы ада даҽа бжьыкгьы шимаҳауаз уажәоуп иани-дыр: иааикәыршаны абна ыҵырҭәаа еизахьан аҳәса, ахәыҷқәа, аҭаҳмадацәа, аҭакәажәцәа. Урҭ зегьы, аԥшәма ԥҳәыс лкалҭахь иналмышьҭуа ашәишәиқәа реиԥш еилауаҭыруа, бжьы еилаԥсала ицәажәон. Казанцевгьы, апартизан ҷкәынцәа х-ѡык раҟарагьы, урт ирҳәо иацмыҵҟьакәа, иацрамлакәа ҭынч-ҭынч ирацәажәон.

— Иҟоуп мчыбжьык, мызкы, мызки бжаки раахыс хыбра иаҵамиац ауаа ҳара ҳагәҭаҿы, — зегьы иѡрылҳәҳәоз ԥҳәыс абаакы лыԥсы лызҭымкааua, ашәақь жьакца апатронақәа реиԥш лажәақәа еивҵахо ацәажәара даҽын. — Иван Никита-иԥа уабаҟоу? — еилагылаз лыбжьы хыр-выр аарылалҵеит уи.

Ауаа наԥхьаҵын амѡа ирҵеит: изшьапык шьҭарҳәазо акьат иҽанҵаны, иблақәа, иԥынҵа, илымҳақәа акагьы ихы-иҽы иадумбало дбыҭәҙа иаацәырҵыз, ҭаҳмада кьаҽк, уи ижьгьы маҽамаҽа иааԥшуан.

— Аа, шәизыԥшы, — лнацәа наиқәылкит аԥҳәыс уи аҭаҳмада ласаха. — Абри, ѡымз ҵуеит абна дылоуижьтеи. Убра дижит иԥҳәыс, дицәыҙит жәаха шықәас зхыҵуаз имоҭа ҙгаб хәычы...

— Еилкаауп! — дааникылт Казанцев аԥҳәыс цәажәаѡ, — ажәлар агәаҟра ишҭагылоу, урҭ ашьа рыҵкьаса ишцо зыбла иамбаз агәы зыҙтам иоуп — уи шәаргьы ижәбоит, ҳаргьы иаабоит. Агәаҟра ҳзеиԥшуп — иахьа уаҵәы иаагараны иҟоу аиааира шаҳзеиԥшу аиԥш. Ачҳара, адырѡегьых ачҳара! Арҭ ззҳаргыло шәара шәзоуп, афашистцәа ааганы иауѡнаҳҵахуа.

— Санԥсалкь, сыршәнгьы аҙмах салашәыжь, — еиҭагахт уаѡ изеиқәымкуаз аԥхәыс лыбжьы.

— Бҽаанкыл!

— Бара бакәым, зқьы-зыкьѡыла ауаа нҵәоит!

— Акомиссиа, акомиссиа|

Еилаҕзит, есааира зҽеилацало, амацәаз аиԥш акомандирцәа рҵакра иаҽыз ажәлар.

— Акомиссиагьы алҳхуеит, аѡнкәагьы шәаҳҵоит, хшәыханы шәанаага — излаҳалшо алагьы шәҳахьчоит, — ахьҭа злаланы иҟаз ибыжь-хәанча ѡарықәиргеиг Зыхәбагьы.

Аҕа ихирҵәази апартизанцәа ркомандирцәеи абас-еиԥш иҟаз аицәажәара анрымаз аҽены ауп, апартиа Барановичтәи маҙа-

латәи обком актәи амаҙаныҟәгаҽ Чернышеви уи иполитикатә хаҭыԥуаҽ Армианинови Налибоктәи абнахь ианнеиз.

Апартизанцәа рлагер ахьыҟаз аҿынҙа верск аҟара шагыз, аҟарулцәа-втоматчикцәа иааныркылеит урҭ.

— «Урал» — иҳәеит раԥхьа игыланы инеиуаз ауаҽы ҳарак, иҿышькыл дҽангыланы, иаԥхьаҟа иҿнарнаашәа.

Аҵлашьапқәа зыҿерывак, зҿеырмазеины игылаз аҟарулцәагьы равтоматқәа лоурышьҭын, амҽа рырҭеиг.

Амра лыххәхәааны, касышк аҟара иҵаҩаҙа ажәҽан иаҵаршәыз аԥҭа шкәакәа иагәылҷҷа иԥхон, Чернышевраа алагер ианааҭалоз. Алагер иугәаланаршәон ааԥынтәи ашьхагәара: еилаҙҽаны абна иҵҽуан ауааи, аихақәеи, ахьархьқәеи, ажьаҳәақәеи рышьҭыбжь; жәабжьхәара иааилатәаз аҭаҳмадцәа реиԥш алҽаҵәқәа хәахәа-хәахәаҙа ирхылтцны иҽеиуан, аарла адгьыл иқәубаауаз анышәтә ҽнқәа, шьхатҵас икаууа-каууа иувҟьон апартизанцәа, ихьынҭыць-хьынҭыцьҙа, еидара-ԥсараха иаатҵалон зыдҵахьтә ихынхәуаз рҽызцәагьы.

Ииаз апартиа анапхгаҽцәа, иандәықәлоз нахысгьы иҙбаны ирыман, ишнеилакҵәкьа, апартизанцәа реиҳабыра ааизганы, инарҭбааны аизара мҽаԥыргарц. Аха иаразнак рыпланқәа аарԥсахит, ирзымдыруаз адгьыд-бжьаха ишықәнагалаз ангәарҭа.

Чернышев иҽызцәеи иареи алагер агәаҭара иалагеит. Урҭ ыҟан: ахәцәа рыцьбжьи рхаԥыцшьҭыбжьи ишьҭнарԥоз анышәтә госпиталь аҟны, аԥсынгьыри дысқәа рхы амца ахьалддуаз аҟазарҭақәа рҿы аџьамқәеи ачуанқәеи ухы ахьыргауаз акрыфарҭақәа рҟны. Иара убасгьы ирбеит «ахраҙаг», аҿыкәабарҭа, аҙәҙәарҭа, есымша шәҽы-шәҽыла абнахь иааргоз ахымхәацәа ахьынхоз.

Урҭ, иахьа аргыларақәа ахьымҽаԥысуаз аҭып аҿы ианнеи, Даҭикәа Зыхәбеи Степан Казанцеви, апартизанцәа рыцырхырааны, иаха иааргаз ԥшьышәҽык ахымхәацәа еизшаны, рҭып рыкәҵара иаҿын. Иахьа ашьыжь еимаркуаз аҽнқәагьы, ихыбжаҿыбжаҙа игылан. Иубарын хыб зыкәҙамкәа, звакьыцқәа хаххала игылаз, зышә ҿамыз, зыҵҙамцкәа ҟаҵамыз, уи акәым, акьыр зҭарыжьырц идырмазеиз жракы аиҳа аҽны аԥшра змамызгьы убарын. Аха, урҭ аханқәа зыздыргылаз аҿыц нхацәа реиԥш акәын еиханы рыҽналара ишаҿыз. Ахәыцкәа ҕьаа-ҕьаауан, аҳәсақәа ҟыжуан, аҿегылакәа реиԥш аҟаҿы-сыҿыхәа еицҳауан ажәцәа.

Иҙара наҟ-ааҟ инҭарс икны, еихамҟәысуаз ибла иаҵәа ҭыггакәа шанханы дрыхәаԥшуан агенерал. Уи, абарҭ ахышықәса

раахыс ибла зхәамԥшыцыз хлымʒаахк ыҟамызт. Ибахьан: зхазы амаша зжуаз ауаа русеицушьа, реицԥсышьа, еивакнарҳауаз еицхырааны ашахакәа ԓ҆ынʒа реицнеишьа, ахара здыз изыҳәа, акагьы зхараʒамыз ихы шиҭиуаз, аҵәѡан иахаз аԥшқацәа, азѡа дырхьны ақыҵақәа ирылартцоз аҳәсақәа, ауриа ҭҟәацәа рлагерқәа, аха аибашьра иахылҵыз абри ахкы имбацызт.

Пҳәыск дышнеи-шнеиуаз, илырҭаз анышәтә ѡны ашә а҆ԓы даннеи, дныѡныҵәаашан, лыхшара заҵә длымкәкәааны дыргарц иа҆ԓушәа, анацәа ҭыԥқәа хәахәа-хәахәаʒа изнны, аҳаша з҆ԓыкәкәо игылаз аплита лыѡнапыкгьы аакәларшан илкит. Длыққәҳәҳәон знап аҳәынҵәа ахатата игылаз аплитаҟаҵаѡ, иԓзы-ԓызуан уи аплитаʒа иаахапапаз ахәыҷқәа.

Васили Ефим-иԥа игәалашәеит 1941-тәи ашықәс — аибашьра раԥхьатәи амш: аҳаирплан еиқәаҵәақәа, амаркаҧьы аԥшра змаз абомбақәа, ана-ара ихәытҟьоз а҆ԥыхәшәқәа, ибаазшәа еимытта еилаҳауаз аханқәа… Нас акаҭа еиқәаҵәа зхаршәны, ақьаад ҧьарсахьақәа зԥенҧьыр ианыз Москва… Уахьынтә, апартиа Ацентр Комитет иднаҵаз адҵала, аибашьра ҟалааншʒа, акомҿареидгыла араиком амаʒаныҟәгаѡыс аус ахьиуаз Полоцктәи араион ашҟа дышдәықәлаз: дызҭаз аҳаирплан ақыцьқыцьра, знапыѡыз дуқәа и҆ԓызҳәоз апрожекторқәа, инаивак-ааивак аҳауа иалатҟәацуаз аҕа ибзарбзанхқәа… Ақәабаа-сабаа даланы, аҵх лашә далҵәраа дазцеит ахаан дызқәнамгалацыз дгьылк. Ипарашиут а҆ееаиқәаԥсаны ивараԓы ианнышьҭалоз, зхы дакәыхшаны длазышьҭыз аҳаирплан амраҭашәара инҭахәаша ицахьан.

Згәы ылганы иаазхыҵыз аҳаҭгәын аҵаҟа аҟара иҭынчран, иагьылашьцан. Имагә хәыҵәѡагақәа ирхыжжны з҆ԓылазхаз асырʒ хьшәашәа ихаҟынтә ишьапа҆ԓынʒа дѡеилнашьааит, апыҟҟаҳәа иʒамѡа ҿнаршаауан аԥша-ԓьы еикәарҳәны иаанагоз ақәабаасабаа.

Уи ашьҭахь ҧьара дныҟәеит, ҧьара дҳәазеит, да҆еа ҧьарагьы иматәақәа хаччала дыʒсеит… Ус дыҷҟьаса акыр мзақәа абна дылан. Аҵх лашьца иалҷҷаны иу҆ԓаԥхо қәыцьмаблаҵас шаҟантә аԥсра абла ԥырґқәа дырхыԥшылази, шаҟантәгьы уажәы-уашьҭан сзышьҭаз араион сшьапы наласыргылоит шиҳәо, амшын агәеисра ихыршәлоу афлыка аиԥш, игәы иахьҭаʒам ҭыԥк ахь дганы д҆ԓықәнажьлази…

Аплита иҭыҷҷаауаз амцеи наскьа иқәгылаз акәаҷаби еицхырааны, ауада цәгьамкәа идырлашон. Астол дахатәаны, аффаффаҳәа акы аѡра да҆ԓын Чернышев. Уи изганк ала акәын ала-

шара ахьидыԥхалоз: иркьаҽны, игьежьыхәцәраҙа итцырффаз ихахә аҽафақькәа рҟны еилаарцыруа ашлақәа ааланаԥсахьан, зны-зынлагьы, акәаҷаб абз хәыҷы иацны иааԥаԥь-ԥаԥьуаз ибла ахәыцқәа ракәымзар, ихы-иҽы зегьы ҭынчын, игәы иаҳәоз, ихы иаҙбауаз амалахазгьы ԥьара акы аныԥшуамызт.

Иҽаԥхьатцәкьа, аԥатца гәлымжьатцә аԥшра змаз ицламҳәа инапы атцыргәан, ишьапы ау дуқәа ирзыԥсшьаратцәкьаны еиқәыршәаны. иааѡнашылалакь рханытә ршьапаҽынҙа ииааиԥхьашьшьааны иноушьҭуа дтәан Армианинов. Уи дыштәоу ауп акәымзар дѡагылар, анышәтә ѡны хәыҷы ахыб ихы ѡкылхәаны, адәы днықәыԥш-аақәыԥшып уҳәартә даун, игын, ахаҳә иқәтәарц зымҭәыжәѡақәа ааиҵазыԥсаз ашьауардын аиԥш, ижәѡахырқәа хьылаа-хьылааҙа иаԥхьаҟа иаааиаган иҟан.

Чернышев иблақәа ааԥын жәѡан агәы аҟара иҭбааны, ииаҵәааны иҟазар, уи ихаҭыԥуаѡ иблақәа амаахыр ҟала аҟара еиқәаҵәан, игьежьын, амра ашәахәақәа еизызго асаркьатә линза еиԥш укылблаа ургон ирласны иаауҟәимгар.

Аплита, апартизанцәа рраԥсодиа аҳәон, апартизан быргтьы уажәшьҭа иазхоуп анигәахә, ашә ѡаиркын, ԥшьшьала дыѡдәылҭны дцеит. Аплита еиҳагьы ихагахеит.

Чернышев икарандашь ԥшьыркца астол инықәиршәын, ибла ааԥсақәа ҭыгга даарылаԥшит. Ус, иԥхьаҙарц иҭахушәа, ԥытрак дрылаԥшуан. Алашара ашәахәаԥсыдақәа зхьымҙо анышәтә уада ѡнырҭааа, иҭынчҙа еилатәан: апартизанцәа ротриад акомандир Иван Казанцев, уи аотриад акомиссар Иван Казаков, аҟәша ҷыда аначальник Даҭикәа Зыхәба, апартиа амаҙаныҟәгаѡ Степан Казанцев, агосптиаль аначальник Константин Сантоцки, аԥшыхәцәа ргәыԥқәа руакы акомандир Леонид Хариташвили, апартизанцәа рлагер анхамѡа аиҳабы Игнат Парфинчук, иара убасгьы аԥышәа змоу аԥшыхәцәа Кузма Лихардов, Васили Иаковлев, Галиа Верховскаиа, аԥжәацәа ргәыԥ акомандир Онуфри Быстров ухәа ирацәаѡны.

Ауада аладахьтәи атҙамц рыҷекыдкыланы итәан агенерал ицыз иѡызцәа.

— Зегьы шәеизазар акәхап? — аҭынчра ааиланагеит Чернышев ибжь гәаѡа, дагьыѡагылеит. Иашоуп, аҭуан ихы кылхәаны, адәахьы дыԥшуа даанымгылеит, аха уеизгьы-уеизгьы, иркьаҽны ихырффаз ихахәы иаатцнаҫсааит.

— Зегьы ааины иҟоуп, аѡыза агенерал! — дѡатцкьан, иҷааидиԥсалеит Иван Казаков.

— Аҩызцәа! — ибҕа ырхәаны, изнапык астол акьыԥшь илыкәирҕәҕәан, егьи инапы имаԛа иавҵаҵаны дналагеит уи. — Ишыжәбо аамҭа бааԥсы ҳҭагылоуп. Иашоуп, ҳ-Ар Ԛаԥшь афронтқәа зегьы ргәыҵҳәаны ԥхьаԛа еихеит, аха уаԛа ааха ҕәҕәа зауа аҕа, абра ҳара ҳҽы дааны гәаҕс иҟоу зегьы ҳхигарц даҽуп. Раԥхьатәи ашықәсқәа рзы аасҵа иахьа иаҳа ашәарҭа иҭагылоуп, абас, уи ишьҭахьԛа иааскьаганы иҟоу ҳажәлар. Амаҷҳа иахырԛьаны иблуеит ақалақьқәеи ақыҭақәеи, рыԥсы шҭоу ижуеит акагьы зхараҳам ауаа, арахә реиԥш еизцаны аешелонқәа иртҭажь Германиаԛа хәура идәықәиҵоит ҳҽар, алҩа рхылҩуеит акрематориақәа, иҭәит атԛәацәа рлагерқәа… Ҳара аҕа итыл аҽы игылаз ашьауцәа ҳахәда иқәу рацәоуп. Уажәрааҥа: аихамҩақәеи, аешелонқәеи, ацҳақәеи, ашьҭатцарҵақәеи уҳәа ырхәашо, аҕа игарнизонқәа ҳрықәланы инырҵәо, ҳаԥшыхәцәа рыкаҵа Белоруссиа зегьы иахаршәуа аус аауазҵгьы, иахьа ҳусура ҩбаны аҿашеит — ашәарҭа иҭагылоу ажәлар ҳрыханы абнахь иаагароуп, рыԥсы еиқәҳархароуп, акрырҽаҳцароуп, еилаҳҳәароуп, иаҳҳәышәтәыроуп — даргьы ҳаргьы ҳаицны аиааира мшы ҳаицаԥыларoуп, — абраԛа иҿаанкыланы, ибҕа ааириашан, иҩнапыкгьы имаԛа илавҵеиҵеит агенерал. — Ишыжәдыруа еиԥш, аҕа итыл аҽы иҟалаз ажәлар рҵысра есымшааира аҿартбаауеит, иҟоу аҭагылазаашьагьы инақәыршәаны, абџьар шьҭызхыз апартизанцәа ротриадқәа иҩбаны рҿыршеит — иреидтәуи ҭыԥк аҽы иаангылан иеибашьуеи. Иреидтәу апартизантә отриадқәа рацәаны иҳамоуп ҳара. Урҭ хыԥхьаҳарала рыҿыррацәакәа, изшьаҳауа аҳәгьы дышьҭымхәа, инкылс-аакылсуа аҕа ишьҭоуп, ҭыԥк аҽгьы аангылашьа рымаҳам. Егьырҭ џьара ҭыԥк алхны итәоит, уи аҭып дара иртәылаҽацәуп, уахь иааргароуп, иаарыкәыршаны иҟоу араионқәа рҽы аҕа ихирҵәаз, зыԥсы ҭаны иҟоу зегьы, иагьырхьчароуп. Абас иҟоу отриадқәоуп иахьа Налибоктәи абнаҽ иҟоу аотриадқәа.

Арҭ, апартизанцәа рыкәпашьа афармақәа рыҩбагьы аҭахуп. Иҟалап шәара иалшәхыз ақәпашьа форма иаҳа иуадаҩзаргьы. Аха иҟаҳҵо зегьы ззыҟаҳҵо ауаҩы иԥсҭазаара азы ауп. Иахьынҳаҳалшо ҳаҿԛьаны убри аиқәырхара ҳашьҭазароуп…

— Аҩыза Казанцев! — днарылаԥш-арылаԥшит алашьцара хыгагаа иалибааузаз апартизанцәа.

Ашыр-сырҳәа иҩаҵибарԛьеит Казанцевраа рҩыцьагьы. Уара уакәым сара соуп иҳәашашәа Иван, Степан днаизԥшит. Егьи иҿыриашаны агенерал дихәаԥшуан.

— Сара уажәазы исҭаху апартизанцәа шәпарторганизациа амаҳаныҟәгаҽ иоуп, — иҳәеит ҭынч Чернышев.

— Сузыҳырҽуеит, аҽыза агенерал! — иҵегьгьы иҿыҽҭихәааит Степан Казанцев.

— Шаҟаҽы акоммунистцәа шәыҟада?

— Ԥшьынҽажәижәохәҽык, аҽыза агенерал!

— Ари уаҽы дзеигәырҕьаша акоуп, — иҳәеит Чернышев, уажәыраанҳа, ҭынч ирыхәаԥшуаз иблақәагь ааччан, — ԥшьынҽажәижәохәҽык акоммунистцәа ҷьара ианеицыҟала — ашьхақәа аадырҳәуеит, амшынқәа ҭадырбоит... Аҷыццәа шаҟаҽы шәыдышәкылахьада?

— Аҳәгьы.

— Избан?

— Дкылашьас иамоу ҳаздыруам, аҽыза агенерал. Насгьы ишыжәбо, адгьыли ажәҽани ҳрыбжьакнаҳауп, иҳадҳкылаҳаргьы иақәнагоу шәҟәык ҳаздыркуам.

— Изҭаху рацәоу?

— Мчыбжьык хәба-фба рзаҳал ансмоуа ыҟаҳам. «Иаҳҭахуп, ҳҭахозаргьы, ҳкоммунистцәан ҳҭахар, ҳаанхозаргьы, ҳкоммунистцәан ҳаанхар» ҳәа, арзаҳалқәа ирынҵаны иааганы ишьҭарҵоит, рыдҵақәа рышҟа ианцо, — даҷамхаҳакәа аҭак ииҵон Степан Казанцевгьы.

— Иаарласны, шәара шәотриад аҷҭәи акоммунистцәеи аком-ҷареидгылааи, — иҳәеит Чернышев, — Воложинтәи апартиа араикоми акомҷареидгыла араикоми рышҟа иҭаргаларан иҟоуп. Абар иахьа, ма уаҵәы, урҭ араикомқәа рнапхгаҽцәа арахь ҳара ҳашҟа иаауеит. Апарторганизациа ацхыраара арҵоит, иреиґьу, апартиахь адкылара иаԥсоу аҽызцәагьы шәыцалырԥшааует, — уи азҵаара атәы уажәазы иазхоуп иҳәашашәа иҿааникылан, ивараҷы иқәыз ақьаадқәа днарыхәаԥшит агенерал. — Утәа, аҽыза Казанцев! — илаԥш аарҟәанданы инаидиҵеит.

— Ҳажәлар ргәы наҳаны иҟоуп, — деиҭаналагеит уи. — Ашьабара иаҷуп, иацы зыԥсы ҭаз ауаҽ иахьа дыҟам, иахьа зыԥсы ҭоугьы, уаҵәтәи иԥеиԥш адырра цәгьоуп. Шәааи ҳаицәажәап. Араҟа шәыҟоуп аотриад анапхгара, шамахамзар, зегьы. Еибаҳҳәап, еимҵаҳкып, ҳаицхырааны рҭыԥ иқәаҳҵап раԥхьа иҟаҵатәу, зда царҭа амам азҵаарақәа. Сара сгәынала раԥхьаҳа напы арктәуп еиԥхьытта абна илоу апартизанцәа ргәыԥқәеи, ротриадқәеи, рбригадақәеи реидкылара, изыхәҭоу реидҵара, реимадара. Иара убасгьы иалыршатәуп ақалақьқәа рҷы маҳала аус зуа ауааи

ҳареи ҳаимадара, ҳус акны аҟатцара. Еиҿкаатәуп апартизанцәа рҧысра иааидкыланы напхгара азҧаша аобласттә штаб…

Иахьантәарак шәлагер ҳҧагьежьуа ҳҧоуп. Зегьы хәыц-хәыц еимаадеит, игәаҳҧеит. Афырхацәа, ишәылшәыршахьоу маҷзам, сара уиаҟара сазыԥшымызт. Амала иҟатцатәугьы рацәоуп. Зегьрапҳьаҙагьы аеродром аҟатцара напы арктәуп. Аҳаирпланқәа ҳадаҳкыло ҳалагароуп. Адгьыл ду ахьтә иаҳҧаху ҳауа иҟаҳцароуп. Зҧаацәа рхабар ззымдыруа, зхабар рзымдыруа, шәыҟамкәа шәыҟам. Шәеибаԥшааројп, асалам шәыҟәқәа шәыбжьаларопп…

Даҧикәа дахьтәаз дѡышьҧсаанит, еижәхысланы ихахьы зҿыѡазхаз ашьа иардагәеит илымҳақәа, ихнаргагаанит иблақәа, уинахыс, ацәажәаѡ иҿы ахьеихихуаз аарла ибон акәымзар, ииҳәоз хәа амалахазгьы акы иаҳауамызт.

Агенерал иажәа даналга, егьырҧ аҙәаҙәала ақәгылара иалагеит. Дасу дызхагылаз аусҷәа рҿы ирыгыз-ирыбзаз, ирҧахыз рҳәон. Дықәгылеит агоспиталь аначальник Сантоцкигьы. Уи ицәажәашьеи, иқәиргылоз азҧаарақәеи, ихымѡаԥгашьеи рыла зегьы иршанхеит.

Зыхәба иԥшыхәратә усурақәа ртәы араҟа даламцәажәеит, Чернышевгьы дазымҧааит. Аизара иалган, уаҟа ишьҭалашаз ааныжьны, егьырҧ рыѡнқәа рышҟа инеирц идәылҧны адәы ианаақәгыла, еимыгга ашара иаҿын, аѡар икыдыҙәҙәаа иланашьҭызшәа, ажәѡан акалҭ иааҿыкәыршаны ихыз аԥҵа шкәакәақәеи, урҧ рцәаԥштәхәы аазхәарц иаҿыз аиатцәа ҕар-ԥшари ирҷыдахаз, иҿыцу, уаҳа улаԥш зыдхалаша акагьы ыҟамызт. Егьирахь, есышьыжь ашара ирыцаԥыло, рымаҙа заҳауа, рымаҙа збо, зҿы аҙы ҭаҭәаны урҧ зҧәахуа рѡыза гәакьа абна акәын инашьҭыз: иԥагьаҙа, ашәышықәсақәа азқәынҧан, аԥша инхнартыр-аахнартыруа ахықәцәқәа рыла ажәѡан аатцыԥссааруа игылоуп…

Чернышев иѡызцәеи иареи Налибоктәи абнаҿ ианнеи хымш рыѡнутцҟала абраҟа аиҭакра дуқәа ҟалеит: аимадара роуит Налибоктәи абна аѡадеи, аладеи, амраҭашәареи уҳәа рҟны иҟаз апартизанцәа рбригадақәеи ротриадқәеи. Иара убас хазы аҟазаара зыхәҭаны ирыԥхьаҙаз, иахьыҟаз аҭыԥқәа рҿы иианрыжьит, еидцатәыз еидырцеит, абна аѡадахьтәи азонаҿы иҟаз 620-тәи аотриад, акәша-мыкәша иҟаз апартизанцәа ргәыԥ ссақәа адцаны еиҿыркааит Чкалов ихьӡ зху апартизанцәа рбригада. Командирс дарҭеит аԥышәа ду амаз Иван Казанцев, акомиссарс — Казаков. Иҟалеит, ѡажәижәаба нызқьѡык абџьар зкуа

апартизанцәа еидызкылоз Барановичтәи апартизанцәа реидҵа. Уи напхгара аиҵон агенерал Чернышев, политикатә хаҭыԥуаѽыс диман Армианинов, аԥшыхәреи аҭакԥшыхәреи рначальникс дҟарҵеит Зыхәба.

1943 шықәса, аԥхын раԥхьатәи амш. Аԥсабара макьаназы ааԥын фѽы ауп иаху, аха ацаҳә-цаҳәра иалагеит амра шәахәаҟәа, есышьыбжь агәылҳәҵәразы, алачашәа алымҳақәа реиԥш илхьыдышьшьлоит аԥьаԥьаха иахьымʒац абыгь-ҿа. Аʒиақәа рыбла иаҳа ииаҵәахеит, аҵыҵәагьы уажәшьҭа шьалҵара рызнауеит апартизанцәа.

Абар уажәшьҭа мызкы иазынаԥшуа итуеит апартизанцәа раеродром аҟаҵара иаҿуижьҭеи. Уи ҟарҵоит Сивица ақыҵа жәохә километр инацәыхараны, Печешьче хәа иахьашьҭоу аҭыԥ аҿы.

Аѽныргылара иаҿу аҿыц нхаѽ қәыԥш иѽны дшахымгәаҟра дахгәаҟуеит Даҭикәа абри аеродром аҟаҵара. Уи мчыбжьык ала ѽынтә-хынтә абрахь дауеит, илшо иарбанзаалак акагьы рыгмыжькәагьы дрыцхрауеит.

Иахьагьы, Адам Свентаржецки дшааидҵҵәҟьаз иҵеы ишьхәа наирбан, абна мѽахәаҭақәа рыла дынкылс-аакылсуа, аеродром ахьыҟарҵоз дааит. Ажәѽан агәы ахьазеизыҟраз иааины, ахҿақәа реиԥш ашәахәақәа лазышьҭуаз амра аҵеаацәхьакны, есааира ихьаҵуаз абна аҵкарқәа рҿаалак, рыԥсы ршьон аеродром ҟазҵоз.

Улаԥш зхьымʒо инашьҭыз адәы макьаназ еиҟаратәымызт — аҵла шьапқәа ахьыҵырхыз ана-ара аҭыжаарҵақәа, иаха илеиз ақәа акәхап, аʒҟәаҿқәа рҵатәаны иҟан. Даҭикәа дышҵеыжәыз, илахь инапы аԥыракны, акыраамҵа аеродром дықәпшуан, нас, ажәѽани иареи еимариашоушь иҳәашашәа, ихы ѽышьҭихын дѽаҵаԥшит, ибла инхыччалаз амра ашәахәақәа игәазхара идмырбеит дыззыԥшыз амѽа.

Зхыҵеарак иашьҭыбжьушәа, уажәы-уажәы иаатҟьоз ашьҭыбжьқәа даахьадырԥшит уи. Аеродром аладахьтәи аганахьтә иааѽуан урҵ. Уахь иҿылеихеит. Аҳаша аԥштәы змаз адгьыл цәыхәа ацәа ахҵәрааны ицон азы, имаҳмызқәа нагәыҵақшаны, иҵеы агәы аҵеанҵо даарылагылеит. Зцәа цәеиқәараʒа еиҟәышьшьа иҟаз аԥь жәытәқәа ирымҵатәаны рыԥсы ршьон аеродром ҟазҵоз гәыԥѽык апартизанцәа. Данырба иѽаҵибарҟьеит. Макьана зегьы рхырҿқәа аччаԥшь еикәаԥхо иқәын.

— Германиа дуӡӡа ашәы ахьыкәкәо ианашәу аамҭазы ҳаччо ҳаҟахума, аха ара ԥьоукы рҿы еихалом азы ҳмыччар ауам, аҩыза акомандир, — иклоун ԥынҵа хашәшәала аӡаз еиԥш итҽарыԥсаӡа даацәажәеит, зегь реиҳа изааигәаны игылаз аҷкәын.

— Иашоуп, афашизм ашәы шьҭнахит, — игәы иалсызшәа иҿааҟанаҵеит Зыхәбагьы. — Аҭоурых шаҟантә абжьгара ҟанаҵахьоузеи: Урыстәыла уаҟәларацы уанцо, заа ашәы ӡахны ихшьы, уаԥхьаҟа иуԥылоит ҳәа, аха иахьа уажәраанӡагьы ԥьоукы аҭоурых иаҳәо харҵом.

Зыхәба иҿеы ааимырхын, аҩәра аԥь иамҿиааны илеиуаз амахә инахадырԥеит. Иаргьы исолдаҭ ҟамчы еиҩырҿаны икны дааиасын, аҟәара иқәыԥсыз адыҩагьиа еиԥш здац шкәакәаҟәа ҭыԥсаа, итҳәаны икажьыз ашә ҟьантаз ду абҩашшара даақәтәеит.

Апартизанцәа зегьы, абни аклоун ԥынҵа змаз аҷкәын ихәаԥшны иԥышәырччоит, рылаԥшқәа ааиҟәыганы Даҭикәагьы иааиҿаԥшуеит…

— Аччара шәзаҟәыҵи, сара акыр сышәԥырхагахазар, срашь еиқәхаԥса ара игылоуп, сҧыруеит, — иҳәеит Зыхәба, иҟамчы апҵаҵа имагә ахәҵәы атаԥс-атаԥсҳәа ианҟьо.

— Аҩыза акомандир! — даацәажәеит иааигәара итәаз апартизан бырг, иԥаҵа аҩаӡарақәа, инацәкьарақәа иаарыбжьарҳәуа, — абри аҷкәын убас еиқәыршәаны дбыжәуеит, ҳара ҳакәым, Карл Маркс дизыӡырҩуазар ииҳәо агәра ихаирҵоит.

— Нас иҳәалааит, гәабзиала, хабзиала уигьы баҩхатәроуп — далеигаларц иҿыназикит Зыхәбагьы.

— Мап, аҩыза акомандир, шәахьыржьаз анцәа иаҭеимҵааит, урҭ зырччоз сара сакәӡам аԥша ауп.

— Аԥша?

— Ааи аԥша, рыкәа-рмаҩра иҵаланы рҩыҵрақәа арчыхә-чыхәын, нас зкьаф кыду ақьақәақәа реиԥш изырқәыр-қәыруагьы уи ауп.

— Аа, адырҩегьх!

— Иихәо хаумҵан!

— Абыржә данааиуаз узҿыз!

— Умагәқәа ртәы, умагәқәа ртәы!..

Аҷкәын клоун-ԥынҵа рыбзқәа иларықшон зехьынԥьарантә.

— Саргьы аҳәара ҟасҵоит, даҿеа усзар апрказ усҵон аха… — ихы наиқәикит Даҭикәагьы.

— Башак ауп, ԥьашәышьҭ уи, ажәытәра иагахьеит,— длацәырӡасын, ицәагьы дынҵаҵәи-ааҭаҵәит аклоун-ԥынҵа. — Ари 1939

шықәса рзы ауп, дналагеит ԥытрак дназхәыцшәа, — схацәкәыкәынқәа сказак хылпа илатырхәхәаны, сбырфын маҟа ачыхә ыргьало, смарзакан мыждагьы ырҟыж-ҟыжуа атыпхацәа рыԝнқәа саарывало сҟалахьан. Иахьахәлаанза алаф сҳәон, уаха шаанза сқәыпсычхауан. Сзыцәнымхашаз акы шсызцәырҭыз аниба саб, уца, уҽеилаҳәа иҳәан, зықьмаат аԥара сиҭеит. Саргьы иныкәсыршәын Ростов сцеит. Иаасымхәаз ҳәа иҟоузеи. Ахала ҳалагозар: акыц зқәу аԝнеиԥш ақә аҟаԥшь ҭаршәны ахылԥарч замана, заԥхьа қәҭаз абырфын блуз ԥшаах, хметрак аура змаз абырфын маҟа, згалифеиқәа мҵәыжәԝара руаз аиқәа, аиҳаракгьы, магәқәак ҳәа аасхәеит, аха иааилаԥьгәаны улымҳа изҭаумԥьгәахуаз: акант шкәакәа рҽыкәыршаны, англыз ҳәажәла еиԥш рԥышәқәа хырффазә... Шьшьмак сыҥтагылан, сан сшаалыхшааз еиԥш сҽааилыхны, субар сузымдыруа сҽеилаҳәаны сынҭытцит. Уажәраанзагьы сызцаҽырбоз сыматәақәа, уажәы, иахьыску иԥхасшьоит. Смагәыжәқәа раԥхьа саазыдгылаз аҳәаԝ истеит, егьырҭ сыматәақәа саб ишәиҵалап сгәахәын, еилаҳәаны иаашьҭысхит...

Сцоит ақалақь салаланы: аханқәа сырхыҳәҳәоит, абылрарцәага машьынақәа реиԥш, ақалақь уаа зегьы рцәа иҭырзызәаны иҽыжуеит смагәқәа, снацәа иахасыргьежьуеит смаҟа атыхәа...

«Аах, зынзатцәык ҳқьиҭаҽынза снаҙандаз, — ԝышә-ҽы рымч змоу аматор еиԥш, сгәы сыхауеит аԝныҟа. — Аԥкәынцәа шьыцны рыбла ашьа аарын, атыпхацәа ргәы аҽеареиԥырын», — абас сышхәыцуаз, адәыҷбақәа иахьрықәтәо астанциаҽы сааит. Ажәлар, ухцәхәыц рыхьзом! Ишсыхәаԥшуа атаз-чазҳәа шаҟаԝы ааиханы икаҳада. Аблеҭ аамсхын, газеҭкгьы аахәаны, ахы алада ирханы сахәаԥшуа саатәеит.

— Амц уҳәоит, афоуҟара!

— Хыхь иқәтәоу имаҽоуп, ууаи умшәозар ҳаисап!

Схагәтаҽыцәкьа быжьқәак аагеит. Схы анԝышьтысх, ԝыцьа ахацәа схагылоуп: руазәы иԥатца ҳәынаԥцыхәақәа руакы иԥьымшьаҽы иамоуп, егьи-иҷапанаҽы, иԝыза зынза аҽәааста, аҽан макьа уба иара дуба, ихәамц паны, ихы ихырчаа, имгәацәа палтыҟсаза.

— Уара, ус ауаԝ ицәа аԥҽера удыруеит, амзанра, иуазҳәада фба имоуп ҳәа?!

— Саб атауад-лаша Александр Фиодор-иԥа иԥсы иамаҽоуп абри ахатца ф-шьацәкьарак шамоу изшьапык, ууаи умшәозар ҳаисап, — имгәацәа иԝнапыкгьы ақәцаны, ишьапқәа неимытхаа-ааимытха дгылоуп аҽан макьа.

— Ууаи, уаб аҭауад-лаша уиԥазар!

— Ууаи умшәозар!

Атах-чахҳәа рнапқәа леибадыркит. Ажәларгьы ааҳадибаҳәалеит. Сара исҳәара сыздырам, сҽы аныѽеихысх, лада-ѽада лабак нҭадыргылазшәа еихыкка искуп.

— Дшәыҳәоит, шәара шәхаҵкы ицаша, Никифор Одесски, — игәы инапы адкыланы сара сышћа даахьаҳәит, зҭыԥ иақәымшәаз аҳәынҵәрақәа реиԥш, зԥаҵақәа еихьыр еивырʒа изҽаз, — абри ацәаҳа иҽаԥҿраҽы шәицхыраарц. Ари ус идыруеит, иеиґьу аʒә дибар ицәа злаԥысҿрызеи ҳәа далагоит.

— Уицхраа!

— Иқәшәҵо шәҳәа, иқәшәҵо!

Иҳакәшаны игылаз авокзалуаагьы рыбжьқәа ааиларԥсеит.

— Саҵаханы сћалозар, абарҭ зегьы аресторан ахь сшәыԥхьоит, абри апатын шәаԥхьа днаргыланы, — ихы аасықәикит амгәацәа ду. — Саб имҭаны исзынхаз ахьтәы ҷьаргьы Никифор итәуп.

— Сара саҵаханы сћалар, иара убас, абарҭ зегьы иреиґьу аресторан ахь шәласыԥхьоит, иара абри, ҳѽыза бзиа ахьʒ ихызҵарц иаҿугьы, сан ԥсаҵашкәакәа исзынлыжьыз ахьтәымацәааз исҵоит, — есааира сшьапахьы длаћәуан аԥаҵа кьацә.

— Уаха, уаха!

— Сара Никифор сидгылаѽуп!

— Сара — Исаак!

Адырѽегьых аґзаа ааилдыргеит итоԥуа еилаз авокзалуаа.

«Мшәан, ф-шьацәкьарак змоу шьап сыҵоума? — сназҵааит саргьы итԥышша ићаз схы. — Исымбацт! Аиашоуми иаҳҳәаша исымбацт»... — уаҳагьы ахәыцха самраʒакәа, ашыѽҳәа смагә лсышьхиҳәеит ани.

Сыбла ҭырхаха, сшьапы сназыԥшын, сшьацәкьарақәа аттаҳәа иаасыԥхьаʒеит — хәба!..

— Ааит, уара аилымга, ухаҵа ушьацәкьарақәа шаћа ыћоу уздырхуам, аʒәы итәакәызма иудыруаз! — раԥхьатәи, исышьихыз смагә рхха егьи длеизыҵћьеит.

— Уаагыл, апатын! — егьи инапы ани игәы инкыдиргылан дааникылт. — Ҳаҵыр зқәу аѽыза ѽшьапак имоуп, егьигьы гәаҳҭароуп, умццаклан, иццакыз ауаа ихирччоит.

— Егьи фшьацәкьарак амамкәа ићалар, иқәхҵаз иаҷыданы абриалагьы ухы сасуеит, — смагә ахәҵәы еиѽырҿаны икны даагылеит ани. — Ожәшьҭа иаанхаз уара уаханы ишьх, — инаидиҵеит егьи.

Сгәы еиҭанҭыԥсаахт — хьымзҕ сумырган абааԥсы сшьапы!

Ашыѡ аргеит аѡбатәи сшьатцагьы.

— Акы, ѡба, хԥа… хәба! — иԥхьаҙаны саалгоны…

— Ааит, уара, абасиавка! — Слымҳа иааҭасит ани ибжьы.

Схы анѡышьҭысх, егьи дыкәлааны дцоит, ани дишьҭоуп, рѡыцьагьы хацлакык хацлакык ркуп.

— Ихы уас, ихы уас!

— Шьапҿаршә! Шьапҿаршә!

— Думышьҭын, абааԥсы, думышьҭын!

Авокзалуаа аилатоԥра иаҿуп.

— Уи уажәыҵәҟьа дқәаԥуа дыкны дааигоит! — аҙәгьы слымҳа ихы адкыланы дынҭацәажәеит.

— Уи ҳәара аҭахума, — наҭаскит саргьы, еихьыс-еиԥысуа, ауаа рыжәпара иалакәараҵауа еишьҭаз ании егьии сырзыԥшуа.

Аҙиа иалԥо-иалԥо ишнеиуа, инҙаашьшьыла ицо ахаҳә ҟьаҟьакуа реиԥш, ажәлар инарылаҙ ицеит смагәқуа зманы еишьҭаз. Арахь санаахьаҳә, уажәраанҙа амитә ҟазцоз авокзалуаа рымҭашьҭа аҙәгьы дыҡаҙамызт… Абас сшьацәкьарақәа жәабеи сареи ҳааизныжьны, сшьатцақәа Ростов ақалақь илалапҟа ицеит…

— Ахы, бзамыҡә змоу ашьапқуа реиҳа илахьынҵадоу арбану, — иҳәеит, уажәраанҙа, ачкәын клоун-ԥынҵа арцәажәара далазгалаз апартизан бырг.

Зегьы неибарччеит.

— Блала ибаны, шьамхыла саанҙа, анцәа уимшьааит, — иҳәеит Даҭикәа излаилшоз ала еиҭаганы.

Аха уи аҳәоу аҵакы шырзеилымкааз убартә аҙәгьы ақуҿимҭит, амала, изҳәаз иаҳаҭыр азы ҏеаадырлахҿыхит.

— Даҽеакы, даҽеакы!

— Нас ҳаргьы хгылоит.

Даҽеак идырҳәарц рыбжьқәа еиҭааиларԥсахт.

— Абри, рыцхарас иҟоу зегьы сара исыхьуа, шәара акагьы шәмыхьҙауа шәышԥаҟалеи, шәаргьы акы ҳашәҳәа, — дагьыѡагылеит ачкәын.

— Ус анакәха, сара исыхьхьоу ажәабжьк шәасҳәоит, — иҳәан Даҭикәа, иҭыԥ ирманшәаларц иҭахушәа дааҳәыцы-мыцын, дагьаарылаԥшит.

Абнаҟны, аҵыс мѡас акәым, амҵ мѡас ашьҭыбжь улымҳа иавымшәартә иаразнак иааҭынчрахеит.

— Иҟалап усҟан ԥшьба схыҵуазҭгьы, ма хуба, амала, сеиҳаз ҷыышәымшьааит, — еикәарҳәы-еикәарҳәы, еиқәаҵәа самсал-

ха иҽаз ажакьа рыԥеналарԥсеит аԥышәырчча ашәахәаҟәагьы. — Ԥнак зны, ԥсразма, ма ичаразма сгәалашәом, аҭаацәа ҳҟны, сара саҵкыс иԥеиҳабыз зегьы ҭибажааны џьара ицон. «Нан Даҭикәа, — лҳәеит сан, лкасы еиқәаҵәа лхы иаақәыршәны ашҭа данынҵыҵуаз, — уҟәышыз, акәҷарақәа урхылаԥшла, ишубо ари зыблақәа аатшәшәаша сынтәа сҽы ҙәҙәаны сартәарц агәы иҵоуп — акакала иаҽаҟәшәо иаауеит».

— Арахь бгәы ҭынчыз, сан уи иаго акәым, иафахьоугьы ахәлысхып, — сҳәеит сара сҽырҟасаҙаны;

— Сара сҳабла Гарԥ ҳәа иашьҭоуп: Кавказтәи ашьха ҳаракқәа ахы нарыдҵа икыдиааланы, амшын инҙааԥшыло ишьҭоуп. Адунеи аҟны иҟоу аҳаблақәа зегьы реиҳа сара сҳабла аиаҵәақәа ирзааигәоуп, амра ҭашәарц ианцо ашәахәақәа уаҟоуп иахьаҵәахуа, уаҟа ауаԥы шәиԥынԥажәи жәабантә, ԥышәынтә ашықус ҽыц даԥылоит…

— Изалшарым?!

— Исызхаҵом, аԥыза акомандир!

Иаарыхәлҟьҟьеит џьоукы.

— Акомандир иажәа зегьы рзы изакәануп, уи алацәажәара ҟалаҙом, — иааҭирҟьеит аҷкәын клоун-ԥынҵа.

Зегьы неибарччеит.

— Аиаша, аиаша, ихашәымҵозар, аибашьра ашьҭахь зегьы шәаасыԥхьоит, шәыблала ижәбап сҳабла Гарԥ закәу: мызкы уаҟатәи аҳауа зфаз, аҙыхьқәа ирҽыхәаз, арԥашқәа рышьҭыбжь ирҵысуа иарцәаз, акаԥкаԥқәа рышьҭыбжь иаанарԥшыз — иԥсынҵры жәашықәса ацнаҵоит.

— Анцәа уаҳзеиґьх!

— Ах, мызкы иадамзаргьы!

— Уи акәмызт сызлацәажәарц исҵахыз, аҿ-хыцәгьа еиԥш сымԥахнагеит акәымзар, — сан акуҷарақәа снапы ишаныллҵаз: сан, урҵ шьыжьымҵан акрышырҽалҵахьазгьы, иубозар иубаҵәкьароуп ҟасҵан, ашҭа агәҭаҽыҵәкьа иааизганы, ашырҙ рхәыԥшқа иаларҳәҳәуа адырԥегьых акрырҽасҵеит. Уи акәхеит: амарда икыдиааланы, рыбла ԥежьқәа млашьуа рҽаархеит акәтрыхьшьқәа. Урҵ раҟара игызмалу ԥсаатә ыҟамзар ҟалап: ус баша имԥасны ицошәа рҿыкаҵаны, рызблак цәыҵырԥшны иԥшуа ишааиуа, сыкәҷарақуеи сареи иҳамариашаны аанда инаавалалалк, ахы рыкәшәазшәа иаабалыбаҭаны, нас хыла атах ҳәа иқшон. Аҟәарҵқәа ҟыжуан, сара схәаауан, ҳазегь ҳҳәы-ҳжьы еиларгыланы акәтрыхьшь ҳа-

гәыдлон. «Шәҽышәҭцәах!» ҳәа акоманда заҳҭоз акәҷарақәа еимбҕьыжәаа аанда рҽаварԥсон.

Абас акәтрыхьшьқәа иааҟәымҭӡакәа ишжәылоз, аҟәарҭқәагьы саргьы фырхаҵала урҭ шхьаҳцоз, шьыбжьы агәҳәхәҭәара ҟалеит. Ах, рɷаш хьшәашәак зҽеынҭшьны зыҽезырхьлак ибаргәузеи хәа схәыцуа, аԥхӡы сҷыҵәҵәа акәҷарақәа сышрыдгылаз:

— Даҭикәа, оо Даҭикәа! ҳәа агәашәахьтә ҷыҵбжьқәак саҳаит.

Санынаԥш, аандагьы гәашәгьы зегьы еибарга, аапынтәи ажәҵарақәа реиԥш иахаҕҕаа иахагылоуп ҳгәылацәа хәыҷқәа.

— Зҭалара уаала, зҭалара! — адырɷегьых рыбжьқәа аасыкәдыргахт.

— Мап! Шәара амш жәгоит, — сҳәеит саргьы, сыблақәа рыхәамырԥшӡакәа.

— Иҟоу аҵакар умбаӡои, ашҭа уҽықәушьуама? — иаҟәыҵуамызт урҭ.

— Акәҷарақәа сыхьчоит, цашьа сымаӡам, — ожәшьҭа сыбжьы арыцҳацәа ахьыкәкәа ицон.

— Акәҷарақәа, акәҷарақәа! — агәашә дналбаан, дмақаруа сара сышҟа иҷәааихеит, реиҳа ихбыцыз аҙәы, егьырҭгьы ицрыԥсса иааишьҭалеит. — Акәҷарԛәа хылхзар лара илбааит, лхаҵкы. Изакәызеи, ахаҵа еибга дуӡӡак кәтыхьчас дҟаҵаны, — даасыдгылан, схы аҷашәрагьы аҟьаԥс аақәиргеит уи.

Схы дахьасыз акәу, уан уцәа ԥылҽеит ҳәа, ахьсеиҳәаз акәу сыздырам, аха аҭәақьаҳәа ишынеимасҭәарыз сааҟалеит.

— Уаала, арахь уаала.

— Кәҷышьымкәа уажәы.

— Ахьшь иацәынурхаргьы, асасцәа иуцәырфоит.

Сазыҟарҵон сɷызцәа.

— Уцаны ашашәа аага! — инасыдиҵеит ҳ-атаман.

Анцәа дысзылбаапшызаргьы иудыруеи сгәахәын, сҧырны сцан хыҧьгәыгәынк ашашәа сыманы сааит.

— Ожәшьҭа акәҷарақәа шәрышьҭаланы, имырҟьалакәа икны исзаажәга, — иҳәахт уи.

Аҟәарҭқәа ҳабла шҭырхуаз ҳаақәгьежьаан, акәҷарақәа рыҟәшәара ҳалагеит. Акакала иааганы ҳ-атаман, иаҳҭон, иара маҷкмаҷк нарыбжьаҵаны, ршьапқәа еидҷаҳәаланы ирыԥхуа дҳашьҭан. Абас еидиҳәалеит ɷынɷажәи жәохә кәҷышь.

— Ожәшьҭа акәтрыхьшь рыцҳа акәым, ашьха уарбажә иазгом укәҷарақәа, — иҳәеит аҵыхәтәан уи.

Саргьы, саатцәа наганы агәараҳәа аҙлагара ашә илыласыжьызшәа, итцауалаҙаны саакәыпсычҳаит.

— Ожәшьта марш! — инацәа наирххеит ҳ-атаман.

Адунеи ҳара иаҳтәын — аб пааимбарахтцас ҳапхьа дгыланы дцон ҳ-атаман, ҳара аҙаракәа реипш атрым-трымхәа хаилапо хишьтан... Ҳара ҳашьха зырԝашқәа зымбац диихьеит ҳәа дысыпхьаҙаҙом; ашьашьалқәа кнаҳаушәа ауп ахра иалкьаны иахьлеиуа ишубо. Уҽылтушьыр — абҵы ухьызшәа, уцәа ужьы зегьы ҟапшьшьҙа иԝалнахуеит, уласкәантраҙа, сԝышьтыпрааны, схышьшьыла спыруа Уатҳара акыта снахаландаз уҳәо уаакалоит...

— Ацаҟьа ҿыцәаакәа ирыбжьаианы, абла тиатцәаакәа нкыдырхала-аакыдырхало иаҳзыпшыз аҙмыжь ҳаеҽеналаҳапсеит ҳашнеитцәкьаз. Ҳеаҳкәабон: ҳара ахамсакәа реипш ҳаилысуан, ҳ-атаман — амалагәыр еипш дҳәылмышьуа дҳалан, зны-зынлагьы ххқәа днарыгәтасны ҳанҙааршьшьылагьы ҳаигалон. Ус, ажәԝан иатцәа сатцапшуа, «зқәырха» сыҙсо сышнеиуаз, лаламбатәык сылапш иаатцашәеит:

— Уаа шәанаԥьалбеит! — ишсылшоз сыҳәҳәеит, аха сыбжьы иахьынҙасҭахыз исыҙтымгеит — уаныҳәҳәогьы узқәыгәгәаша адгьыл утахызаап — аҙы сынҙаашьшьыла сцеит.

Саныԝхәытцытц, уи алаламбатә маҷк инаскьахьан — еидара дук ишатцаз удырратә амтцәыжәԝакәа апыр-ҧырҳәа имԝаннатцон, аԥьынԥьыхәа еипшгьы акы еихьынҳәҳәа, икәлааua иашьтан.

— Укәҷарақәа пшыхьрсуеит, ахәылпаз уан данаауанҙа даргьы хынҳәуазар акәхап, — илахь инапы апыракны ажәԝан датцапшуа дцәажәон, урт абас ирманшәаланы ахьшь иазҙаз ҳ-атаман.

Сара сышьхынпсыланы, сылабжышқәа сҽыҳәҳәы срызыпшуан, ажәԝан иаларҙсо ахьшь иаманы инеиуаз сыкәҷарақәа. Усҟан урт сангьы илбозар акәхарын — убриаҟара иҳаракын...

— Аки ноли, Федиа! — аԥыкә-ԥыкәҳәа дахьыччоз, дшынеибаку дцысуа, аклоун-пынца ихы наиқәикыхт апартизан бырг.

— Ари зынҙак имыхьтәуп!

— Мап, ҟалашьа амаҙам ҳәа агәы умазар!

— Упҳәыс лгәы апрокурор инирхар уабашшуеи!

Иоушьтҙаны иччо, алафқәа ақәрпсон, ркомандир ирзеитҭеиҳәаз ажәабжь.

— Утн сыти еишьтоуп! — дрыцыччон Датикәагьы.

Амра акыр илхьылаахьан. Рышәшьырақәа ныжьны ицәаз цәыха-жьыхо, ажәабжьқәа зҳәозгьы рхырҿқәа хааҙа адырԝегьых аеродром иаақәибаҳәеит. Ԥьоукы атцлақәа адгьыл иқәкны ихыр-

сон, иҵырхуан, даҽеа ԥьоукых аҭыжаа-мыжаарақәа еимарԥсон, адгьыл еиҟарартәуан.

«Даҽеа хымш рышьҭахь аҳаирпланқәа ҳадаҳкыларатәа ҳҟалоит», — игәы иааҙбеит Зыхәба, дҽеыжәлаы данаақәгыла, зны иара лаԥшыла иааимидеит, нас ихы ѡышьҭхны, адырѡегьых ажәѡан дѡаҵаԥшит...

◦19◦

Иацы, Барановичтәи апартизанцәа реидҵа аштаб аҟны аилацәажәара ду ыҟан. Уи иалахәын апартиа маҙалатәи араикомқәа рмаҙаныҟәгаѡцәа, апартизантә бригадақәа ркомандирцәеи ркомиссарцәеи, аԥшыхәра анапхгаѡцәа уҳәа ирацәаѡны.

Азҵаарақәа рацәаны иқәыргылан. Иҟан урҭ рыгәҭаны, аполиакцәа рызҵаара еиԥш иѡарылҳәҳәоз азҵаара дуқәа, иаҳа имаҷыз, аха хымԥада иаарласны зҭыҧ иқәҵатәыз, ҽыц еиҿкаатәыз...

Аилатәара ашьҭахьгьы Армианинови Зыхәбеи аанкыланы акраамҵа драцәажәон Чернышев:

— Белоруссиатәи Акомпартиа Ацентр Комитет,— иҳәеит уи, адҵа ҟанаҵеит, апартиа маҙалатәи обкомқәеи араикомқәеи рышҟа, Польшатәи абуржуазиатә националистцәа ирҿоу асабрада рыҿжәаразы. Ажәлар идырбатәуп, идеилыркаатәуп, урҭ амалуаа рԥацәа маԥьанақәа ишыржьо, ирҳәо шбашоу, аҕа ишимадоу. Иара убасгьы иалыршатәуп, еиддыргәагәалаз «адружинақәа» реилахәара, урҭ еидыркыло ауаа рабԥьар рыманы апартизанцәа ҳашҟа иаартә иҟаҵатәуп.

Егьырҭ алегионерцәа, гитлераа ирыдгыланы ҳара иаҳҿагыланы еибашьуаз зеиҧашьара рзутәҙам, аҕа ҳшизныҟәо еиԥш даргьы ҳрызныҟәароуп...

— Уара уаҵәуха амѡа уқәлоит, — Зыхәба ихы наиқәикит Чернышев, иблақәагьы иахьнеиуаз иаакыдхало иааԥсаны, — уԥшыхәцәа еизганы урацәажәа, адҵақәа рыҵ, иахьа уажәрааназагьы ирдыруа еилкаа. Имѡԥугарц угәы изызҵоу уусҟәа рыплан ҟаҵаны, уаҵәы асаат жәаѡа рҿынҙа иаҳзааг, ҳахѡыкгьы ҳаицахәаԥшып...

Уажәы Даҭикәа, Чернышеви иареи иацтәи реицәажәара дазхәыцуа, ҷьара маҵәак иҿасыр ҳәа дшәаны иаԥхьаҟа иҿнархәашәа, иѡызцәа раԥхьа дгыланы, дҽеыжәкьакьала днеиуеит. Ицуп Кузма Лихардов, Леонид Хариташвили, Васили Иаков-

лев. Амза ахаҽы цқьаҙа, ишәны иԥажьҟаҟараҙа абна иаавҵын, ажәԥан еишьыл иалыхәхәо аҽыԥанахеит, Алыхәҵа еиҧш икылхха иҟаз абна ақә иалҷҷаны аҳәиҵәҳәа рыҽкарҧсоит, икәыркәыруа еишьҭаланы еибархәмаруеит амза ашәахәақәа. Апартизан жьаҳәақәа ирыҵыҵыз аԥыр ҽеимаақәа ирыҵаххуеит ахаҳә шкәакәа ссақәа. Уи ашьҭыбжьи абна ашыкьыбжьи ирылахәхәа, игәырҵынчгаха иуаҳаеит амаҵа рыҷыжь-ҷыжьбыжьы.

Абна есааира аҽарыжәпоит, абжьынҵи апти рыфԥы уахәаҽуеит, амԥахәасҵақәа ҭшәахоит. Ус раҧхьаҟа инаскьаганы, ақьапҵажә ианхалаз ала еиҧш, игәкы-ҵәыкуа иууеит қәыцьмак. Рывараҽы наҟ-ааҟ, раҧхьа шьаҽакгьы набжьамкәа, рышьҭахьала ирзааигәаҙаны иааиларҧсеит аԥызцәагьы.

Уажәраанҙагьы, ишырҵахҙамыз маҳмызла инарцоз аҽеқәа уажәы ашақә иасны, акы ганха иҧеит, даҽеакы адырдха еиҧш иахьгылаз авыр-вырҳәа ихаҵәиит, Даҵикәа иҽееиқәа хьышьаш икьакьаҙа ашьҭахьтә шьапқәа ирықәгыланы, нас ишамчыз ҧхьаҟа ицеит. Ажәԥанахьтә илеизшәа аԥшьшьапыкгьы аҵхаа амԥа ианныланыпалаҵәҟьоз аамҭазы, адыххәа иаакылпаны иааҽагылеит ақәыцьма. Даҵикәа уи ақәыцьма абла ҷыци итапанча ақәпшыгеи неидибалт аҟароуп, аҽеыԥ-ҽеыԥхәа амца нарыбжьаҷҷеит, абнагьы шәаны ацәа иҵаҙыҙт. Азныказы шьҭыбжьыс иҟаз зегьы еицааиқәтәан, икаууа иаатынчрахеит. Абри аҭынчра иаланы ԥынтә заҵәык игеит ақәыцьма аҕзыбжьы, алашьцара иагәылҷҷаауаз аԥырҕы блақәагьы нҽыцәааит.

Уи акәхеит, изыкәшаз аиаҵәақәа реиҧш, абна иналаҙ ицеит егьырҵ ақәыцьмақәагьы. Ашоура цәыҵаҟәк иаргәамҵуаз амаҵақәа рыбжьы азныказ иааиқәтәан, аха уи ҳара ҳус алам рҳәошәа адырԥегьых еиҵаналагеит. Абназы, атапанча ашьҭыбжь шышкамсқәак реиқәҽыҭыбжьы иаԥызан, уи абыжь гәаԥа ду шгацыз игон.

Аԥшыхәцәа зегьы ргәы шьҭнахит ркомандир еибагашьа, аха ус иахәҵаны иҟалазшәаҵәҟьа азәгьы даламцәажәеит…

Амшын Еиқәа иаԥызоуп Белоруссиатәи абнақәа – уахьылагыло иаҕоуп, илаҟәуп, ачыцьқәеи аҵлақәеи еилаҧсаны, дара урҵгьы, афырҵын иацәынхазшәа ихыфаа-ҽыфааҙа иҟоуп. Аха наҟ унаскьацыҧхьаҙа иаҳа-иаҳа иҵаулахоит, ихьшәашәахоит, уахәаҽуеит, урҧҳақәа рызхара аҳауа рмоуа, игәышгәаҵеиуа ишыҟоу ҏеынеиҵыхны аусура иалагоит — абна еиҵалаҟәуеит, еиҵаҕахоит… Урҵ абнақәа ирышьцылоу, рзакәанқәа здыруа ауаԥы компас иҵахҙам, ибла хԥазаргьы, иԥсыԥ алага-ԥагашьала

идыруеит иахьалаго, иахьынҵәо. Аха иззымдыруа, насгьы иатәазымбарц зҽазызкуа рзы уи ҵа змам мшынуп: аҵлақәа, аӡиақәа, аӡбаарақәа, амҩахәасҭақәа уҳәа зегьы еиԥшуп — уржьоит, ашьац зхышьшьыла, азныказ иуԥхьаны уздызхало, нас зҿы уаатҭаршәны улбааздо аӡмахқәа ирҩызоуп. Аибашьра раԥхьатәи амшқәа рзы абраҟа абна ззымдыруа иҟьалаз аӡәырҩгьы, аибашьра еилгааназа аимдара ишаҿыц иаҿын рҳәоит…

Иара дзааӡаз ашьхақәеи амшын аԥшаҳәеи реиԥшҵәҟьа иҵеит Белоруссиатәи абнақәа рзакәангьы Даҭикәа Зыхәба. Уи уажәшьҭа компас иҵахӡам: инапсыргәыҵа иалдоу адашьҭақәа реиԥш дрышьцылоуп амҩахәасҭақәа, ихатәы бызшәа еиԥш иҵеит абна абызшәа… Иара абнагьы ишьцылеит, бзиа дабеит, хышықәса раахыс иаҭоу ашьхақәа рԥа: уахь умцан, абри амҩахәасҭа уаныҵны егьи уаныл, амш цәгьахоит, адыд ааигәаны иқшараны иҟоуп, илымҳа иҵахәыҵ-хәыҵуа иалагоит дышныла-лалак.

Раԥхьатәи амзақәа рзы, аҭыԥантәи аҧкәынцәа иапхьаҟа ишьҭуазҵгьы, уажә мап, иара раԥхьа дгылазароуп, раԥхьатәи ақәыцьмагьы иара ихымҵа иагароуп…

Аԥшыхәцәа рыԥсыԥ алагаҩагара мариахо иалагеит, иатҵәақәакгьы зны-зынла ицәыҵԥшны инаралацәҟәлоит, амза ҩеижь ду есааира иҩаскьоит, амҩахәасҭақәа иаҳа-иаҳа ихнатуеит, аҵх лаша иалхәхәа, зыбла ҭиатҵәаақәа еиқәымпсаӡакәа ицәоу аӡиақәа, ахьӡы рыхҭәалоушәа икәалыкәацьоит.

Злымҳа ҵырӡоу иникылартә, аарла иааҩуа иалагеит алашбыжьқәа, нас аҵх иажьаз арбаҕьқәагьы рҿыҵбжьы… Иаацәыртцит улаԥш зхьымзо инашьҭыз адәеиужь. Уи, арахәи амза ашәаахәақәеи рыфҩы ахышәшәа ишьҭоуп. Аҭыԥҳа лыҵкы иатҵәа иақәыршәу арахәыц шкәакәа еиԥш, инҭыхәа-аатыхәо адәы иқәланы ицоит амҩахәасҭа.

«Омашәа иубаша, — дхәыцуеит Даҭикәа, — адгьыл ҟәапа-ҿаԥазар, еиԥшымзар, еилкаауп — ауаҩы имҩахәасҭа шьҭеиҵоит иаҳа иманшәаланы иахьизылхуа, аха араҟа асаркьа еиԥш зегьы еиҟароуп, еиԥшуп, нас ауаҩы амҩахәасҭа аналидоз абас икәараҵо изалидази?!. Ауаҩы имҩахәасҭа акәараҵара, изылдоу адгьыл амацара анапы ианымзар»?..»

— Аҩыза акомандир! — илымҳа иааҭасит дзышьцылахьоу, акыр шықәсҟәа раахыс ивараҿы иго Лихардов ибжьы.

Даҭикәа иҿы аҕәра ааҿеикит.

— Ҩыцьаҟа аԥхьа ҳцар ицәгьамызт?

— Иаҭахым, ара ԥшьԝык ҳауп иеицу, иҳахьуа еицҳахьп, — наҭеикит Даҭикәа, иаԥхьаҟа дыԥшуа.

Амԝахәсҭа ианыжьлаз асаба иардагәон аҿышьҭыбжьқәа. Амза мԝахәасҭақәа зылгоу амшын ихыхәхәала инеиуа ашхәа еиқәаҵәа еиԥшын, ԝыԥьа-ԝыԥьала еивагыланы, акаршәра иқәланы инеиуаз аԥшыхәцәа. Дубки ақыҵа есааира иаа-скьон…

Аиаш даԝызоуп пан Сикорски: иҟалап ихы идыруа дҟалеижьҭеи инеиқәкны саатк ҭыпк аҿы дымтәацзар. Иара ашкол аҿгьы, алаба ихы иқәкны ишыркугьы, дрыцәгылон. Игәаларшәаны иҳәалоит, раԥхьа ашкол аҟны даннеи, ирҵаԝы илеиҳәаз: «пани арҵаԝы, бсаат бнахәыԥшны аҵәҵәа аҟалара шаҟа агу шҳабҳәара» ҳәа.

Иара уажәгьы, ԝынԝажәижәаба шықәса дшырҵагылоугьы, ҽенак шәынтә ашҵа дахьӡоит, ауҵраҿы иара дыҟоуп, абна иара дылоуп, ақыҵа алаӡара ууаиԥырҵны, аԝаӡара уанԝеилакь, мчыбжьык аахыс уа дузыԥшызшәа дауԥылоит. Убри азоуп, иахьа ақыҵа шаҟа ҭыс ахыԥрааны ицази ҳәа уиазҵаар, даҿамхаӡакәа изуеиҳәо.

Аа, уахагьы, дыззыԥшыз исасцәа ҷьоукы — ақыҵа налҵ аӡы аԥшаҳәаҿы дырԥылеит, егьырҵ — агәашәаҿы.

Зыхәба иҿы аҕәра наҿеикын, иҟәныз иавтомат ашҟагьы инапы аҿынаирхеит. Егьырҵгьы аангылеит! Адәы аҵыхәааны нахьхьи еидыҿырбало еидгылоу аҵааҵлашьап-хышқәа ирыдырбалоит гага еиқәаҵәак. Изакәызеи шырҳәоз, уи агага, иқәацә-қәацәуа дара рышҟа аҿаанахеит. Аԥшыхәцәа хианы игылоуп, агага есааира ирзааигәахоит…

— Пан Зыхәба? — аҵынчра ааилеигеит иааиуаз хәбаҟа шьаҿа данырзааигәаха.

— Аа, пан Сикорски?! — иавтомат лоуишьҭын даақәыԥсычҳаит Даҭикәагьы.

— Шәсышьҭал, макьаназ кашырроуп, аха… — иаԥхьаҟа инапы иҟьан, даақәҵәиааны иҿынеихеит пан Сикорски.

Аспычка хыблаах гәаҕьны иузкамыршәуа ицқьаз ашҵагьы мза шәахәала иҵәын. Аҿеқәа иаразнак аборахь инаԥхьаркын, аԥшәма ишьҭалан, еиқәылашьца иҟаз уадак илыԝналеит. Зыбз ԝтызхәааз алампа иаарлашеит уи ауада. Ԥсы зхоу аӡәгьы дыԝнамызт. Аха Даҭикәа идырт дара ааиааны абраҟа ҷьоук шыҟаз: амахорка былфԝы ԝнышәшәа ицон, аҟәардәқәагьы еицәхытраа ана-ара азхаз иқәгылан.

— Шәызгылоузеи, шәтәа, пан Зыхәба, пан Лихардов, — рахәыц ҟаԥшьыла заԥхьа қәҵаз иблуз еиқәаҵәа ҭбаа ду амаҕрақәа бгьаауа, аттаҳәа аҟәардәқәа аарыҵаиргылан, егьырҭ аѡыцьа рҿы данаау, дрыхәаԥшуа даагылеит Сикорски.

— Пан Хариташвили, пан Иаковлев! — Даҭикәа инапы наирххан, аԥшәма иирдырит аԥшыхәцәа.

— Акы еиԥшымкәа сеигәырҕьоит, акы еиԥшымкәа сеигәырҕьоит! — изшьапык ишьҭахьҟа инаиҵхашәа длаҟәы-лаҟәуа дреихырхәан, урҭгьы аҟәардәқәа аарыҵаиргылт аԥшәма.

Раԥхьа ианеиқәшәоз дызлааиз абжьаратәи ашә аатын, даасҳнашылеит Адам Свентаржецки.

Уи иԥышәырчча хаа ауада иаҳагьы иаарлашеит.

— Хәлбзиақәа, аѡызцәа! — днареихырхәан аԥсшәа иҳәеит.

Свентаржецки иахьигхаз акәхап — ԥаса аиҳа даухазшәа ибеит Зыхәба. Аха ианааидгыла, ибла дшажьаз идырт. Уи раԥхьа даниба ҷьарак-ѡыцьарак шлацқәак илаԥсазҭгьы, уажәы, илымҳа ашьаҭақәа наҟ-ааҟгьы хәыц еиқәаҵәа цырақәак ракәын иалаԥсаз.

Свентаржецки ишьҭархх иаасҳнашылеит Софонови Чупецкии.

Аԥшыхәцәа зегьы еиқәшәан.

Аԥсуа ҭаца леиԥш, ашә ԥшьшьала иаартны, шьҭахьла дындәылҵит изҭаз аԥшәма. Амза, иԥсылацәаханы аҿазышьҭымхуашәа, ажәѡан акалҭ аҿадкыл-ҿадкыло инеиуан.

Сикорски раԥхьа, ихы аԥшнымҵаҙакәа ашаца-шацаҳәа агәашә аҿынҙа дцеит, днаԥшы-ааԥшуа ԥыҵрак дгылан, аҙәгьы ихабар анимба, аанда иҿавакуа ашҭа дакәшеит, нас аҭаацәа ахьышьҭаз аѡнылаҟәаҿы днеины дынкыдзыѡрылеит. Зегьынҷьара ҭынчран. Иара аԥшаҵәҟьагьы адгьыл еиԥш каҭ-каҭла еиқәны акәын ишааиуаз: зны ихьшәашәаҙа угәы ҟаҵо укәаумаҕра инҭалон, даҿа зныхгьы аҭыԥха ԥшқа лыԥсыԥ еиԥш иҟәандаҙа ухәда иныҵашәшәон. Ҷааихак ҟарҵомызт амаҵақәа, абна агәҭахьы наскьантә иаасҳуан акьиут абжьызаҵә.

Аԥшәма ила Сильва ѡагылан, ачырҳә-ҵыхәа ырша азқәа иқәыргыланы, иқәас-қәасуа, ара узгылои аҳәашашәа аѡны аган дахьадгылаз ишьапқәа аҿаарыднажьлеит.

—…Аполиакцәа патриотцәа иашақәа, рхы-рыԥсы акагьы иамеигҙакәа, ҳзеиԥш ҕа иҷагыланы иқәԥоит, — игон Зыхәба ибжьы, — ҳазгаз ҳаитәуп ҳәа рҿи-рнапи еиқәыԥсаны итәам урҭ: еиҿыркаауеит маҙалатәи аорганизациақәа, апартизантә отриадқәа. Аха абуржуазиатә националистцәа иныкәыргыланы

ирҭиуеит рыжәлар ринтересҟәа. Насгьы урҭ еичдырчоит аполиак жәлари асовет жәлари. Урҭ рхылпаҟәа аеҵәа ҟаҧшь надыркын, исовет партизанцәоушәа рҽыҡатҵаны, идырҳәуеит, ихдырҵәоит, иршьуеит абыргцәа, аҳәса, ахәыцҟәа…

Сикорски ицәа адыр-дырҳәа иҩеихыпан, иблақәагьы аахәашьит: игәалашәеит уажәы ааигәа амҩаҿ иҧылаз арҧарцәа маҵәаҡьаҟәа. Урҭгьы рхылпаҟәа аиаҵәа ҟаҧшь аман, ҳпартизанцәоуп ҳәа рарҳәон иаарыцәшәалак. Иара Сикорскигьы, Зыхәба дыжәдыруоу ҳәа дразҵаарц аҧсык ауп иааигхаз. Аха, зыблақәа еицапаны иҿаз арҧарцәа еихиаакәа руазәы, иавтомат, амгәацәа ҧсыраҵәҟьа иладыргыланы, ргәыла ҧҳәыс Сониа лыжәзаҵә шьны ианылкаижь нахыс, урҭ хир шрыҵамыз идырын, иҽааникылеит.

—…Ҳара, иахьынзазалшо еилыкка иаарҧшны идҳарбароуп, идеилҳаркааароуп, абарҭ аҩжәларк реиешьара аҧашәқәа наҡ инарҵаулазаны ишҳау, — иажәа неигзон Даҭикәа. — Аполиак жәлар ираҳҳәароуп, абуржуазиатә националистцәа ишыржьо, Польша ахьыҧшымреи ахақәиҭреи азҭараны иҡоу Тадеиуш Кастиушко ихьз зху аполиакцәа рдивизиа еиднакыло ауаа реиҧш иҡоу шракәу…

«Еҳ сыҷкәынра, уабаҡоу уаба?!» — игәы амца ҭагьежьуа аҭзамц даадҵын, иҿынеихеит Сикорски.

Зашьҭахьтә шьапала зган ачкәыжә-чкәыжәҳәа иахо иапхьа итәаз Сильвагьы хыс-хысуа инаишьҭалеит. Уи азныказ датҵаҡьаны иргьежьрацы иҽыназикын, аха: «Блак иамбо, блакы иабоит, иҡазааит» — игәахәын, иҽааникылт.

Аполиак бырг Сикорски иҩнаҿы аизара шцацыз ицон. Дыкәгылеит Свентаржецки:

— Даҽа аамҵакы еиҧшым иахьатәи ҳҭагылазаашьа, — ихәеит уи, — анемеццәа зынзагьы ҳагәрагара рцәызит, арахь ицәырҵит зыжәлар рзы цәгьарамзар бзиак зымхәыцуа абуржуазиатә националистцәа, алегионерцәа, «адружинникцәа». Ажәакала, Крылов «ифырхацәа» — аҧҡеи, аҧатҵакьиеи, адыгаҷиеи реиҧш зегьы ахьаакәшәаз иахоит. «Адружинникцәа» ҳпартизанцәоуп ахьзҵаны ауаа ндырҵәоит, уиала, ажәлар цәымгс ирырҭоит апартизанцәа иашақәа; егьырҭ абуржуазиатә националистцәа, ажәлар дырҡьаларазы рхы иадмырхәац метод ыҡазам, аха уажәы даҽа кәатак аурышьҭыхт: «аибашьра ҟалаанзатәи ашыкәсқәа рзы аполиакцәа Асовет мчра иазыруз ацәгьарақәа зегьы, уажәы, урҭ, иаарҳәны шәара шәхы ианырҡьараны иҡоуп»

ҳәа, рарҳәоит. Ари ауаԥы дкәанызануа дыԛәнархоит, иҟаиҵаша инарҟаҵом. Ҳара иахьа ҳабџьар аиҳа ҳабз аус аҳаруроуп, аполиак жәлар ирыцрыхауа рацәахеит, ҳариааироуп, арҕьарахь иҳархынҳәыроуп.

Свентаржецки ашьҭахь дааҭгыла-аатҭгыланы ирзеиҵеиҳәеит иҟаҵатәуп ҳәа, игәы иззаанагоз зегьы.

Ҭынч-ҭынч, иажәақәа акасыш икылхны дцәажәеит Игнат Чупецкигьы. Уи иаҳа хшыԥзышьҭра аиҵеит аҵыхәтәантәи амшқәа рзы, иара аус ахьиуа Ӡержинскҭи аихамԥа аузел аҿы, ԥажәа нызқьԥык ирзынаҧшуа аҕа ир, аешелонқәа ирықәхны ишдыртәахьоу атәы.

— Ари машәыршәа иҟалаз акы акәым, — иҳәеит Игнат Иванипа. — Сара излеилыскааз ала, апартизанцәа рақәпара иазкны иаагоуп урҭ…

Чупецки иҟаиҵаз адырраҭара ҿыцмызт Зыхәба изы — уи егьырҭ иҧшыхәцәа рҟынтәгьы иаҳауан, аха уеизгьы дԥеилшьаа дагеит.

Мишка Софонов уаха акы деиҵарҕәҕәа дшамаз ԥашьомызт. Зыхәбеи иареи рылаҧшқәа анааиқәшәалак, ашырҳәа ихы лаирҟәуан, ма аганахь дыҧшуа далагон.

«Иқәшәази ианаҧьалбеит? — уажәы-уажәы ихы дназҵаауан Даҭикәагьы.

Акьиутқәа рыбжьы ааигәаҳаны иго иалагеит: аҟәараҟәанҵеа еиҧш, акы абжьы еиҵыхәхәа аарла иаалгеит шуҳәо, егьи иахаҧшьны аҿынанахо иаҿын. Сильвагьы аган ахара иаҟәыҵын, иаапкызшәа, абыз ҟаҧшьы хәыҷы ҳаҭ-ҳаҵо, амза зхыччалоз аблақәа кылыҳәҳәа аҧшәма иҵаҧшуан. Сикорски ааида иалагылаз абҳәа ашәшьыра иҿыҵакны, иашҵа ибла акәиршон, аҭынчра далаҳырԥуан… Абаҳча анаҳара, аҕш зқәиааны игылоу ақьашана жәытә еиҧш акәын иқәықәма-шәықәмаха ишааҧшуаз акостиол.

Ахьҭа зцәа иҧнарҧсаахьоу аҳәы икәа ҵаа-ҧҿыхак ҵәыртәыруа еиҵанҵалар дшыҟало еиҧш даақалан Сикорски, адырдырҳәагьы даазқәыршәшәеит: «Ҳы агызмал, аԥсҭаа изқәа икыдымҳааша, уабасзаанагеи!» — ицәымҕханы дааҕрым-шәрымын, дахьгылаз аҭыҧ изнауазшәа, ашырҳәагьы иҿынеихеит. Ашҭа агәҵа ааиԥишоны, иԥны атцаҟатәи ашә аҷыжьбжьы илымҳа иааҭасит.

— Ҳалгеит, ашарагьы ааигәахеит, ишаанҳа ҳаимпыроуп, — иҳәеит Свентаржецки, аҧшәма данааидгыла.

— Арахь макьаныз иҭынчроуп, аха… — ԥасатәи ицәалашәара ицәымʒханы даацәажәеит Сикорскигьы.

Уаха ианаауаз иаазлыҵыз абна аҵкар ианнылагылоз, еимыгга ашара иналагахьан. Даҭикәа ицыз аԥшыхәцәа рыхѡыкгьы абна ашәшьыра рҿыҵак изыԥшны игылан. Иара, уаала ҳцап ҳәа иҳәарц аҭахушәа, уажәи-уажәи зхы неихьызшьуаз иҿы аҕәра ѡаҷакшо, Софонов дидгыланы диацәажәон:

— Иуҳәаз саҳаит, — иҳәеит Зыхәба, дхьылааʒа, аха ахра иалиааз ашыц еиԥш еилаҟаца иаԥхьа игылаз Софонов ижәѡахыр инапы ықәкны. — Аибашьра ианналаго аҿены иҭахаз иеиҳа, аҵыхәтәантәи амш аҿены иҭахаз иаҳа дрыцҳауп. Ишубо, уажәрааиʒа, есааира иҳадҵны ицоз афронт уашьҭахьтәи игьежьын, ҳзааигәахара иаҷуп — уи аҕа дараапкуеит, ԥаса алым ивижьуазҭгьы, уажәы амҵ дазыҵҟьоит, ԥаса ашәа ҳәо ҳтәыла дықәланы дцозҭгьы, уажәы амыткәма ҳәо ишьҭахьҟа дгьежьны даауеит. Ишәарҭоуп, ҳәаак амаʒамкәа ишәарҭоуп, аусурагьы цәгьоуп… Уажәрааиʒа ианлоумҳәа, ожәшьҭа акагьы лоумҳәан, ахыбаара лашәы ҵызгаз аԥхәыс лхаҵа — абжьас бжьаны иацхәмаруа артист иеиԥш енагь игәиҿанызароуп…

— Сара ожәшьҭа сыбаѡқәа аҵыҭәа рықәлахьазаарын Мариа лакәымзар, — дқәыԥсычҳауа ҷәааиҭит Мишка. — Уи удыруеит. Аха иҟасҵари, аҕа ишьапы сгәыдкыла сышьҭаланы сзыцәом — дызбонаҵы сиакәпаларoуп, лара уи аҭахны илыԥхьаʒаʒом…

— Акагьы лумырдырын. Иахьынʒазалшогьы лыгәшәа ҳәала.

— Ҳааиқәшәеижьҭеи лхы ашьышьра саҷыми, аха ожәшьҭаҵәҟьа акы данышәарц лгәы иҭам: иаха уабаҟаз иацы узҷызи… Абыржәы ушьапы ашә ианынхуга, акәукәуҳәа сыҳәҳәо снаушьҭалоит, лхәо далагеит уажәы даазқәылаз… Ус иагьыҟалҵауеит. Аа, уажәы снеир?!

— Абнахь уҟан, ауалырқәа злухшаз амаҭәахә уршьшьон.

— Ус сҳәагәышьап.

— Бзиала!

— Абзиараз! Аапынтәи амырхәагеи ашәҵқәа рыфѡи идырҷыхаз ашьхагәараҟны ашьхақәа шеилысуа еиԥш акәан абри абнаҷы аҵарақәа шеилысуаз. Урҭ иҷедыршәшәоз аʒаʒа пҟышқәа зʒамѡа инадхәашало, игәыаҟаҵагаха зыхәда инавеибаҳәо иҵаланы инеиуаз апартизанцәа аицәажәара иаҟәыҵны, ауаргьала ианушәа агәадаҳәа изырҵысуаз рхәыцра хаақәа рыҿырҵеижьҭеи акрааҵуан. Аԥсаатә зегьы шәаҳәон: ишәаҳәон здыргантцыхәа ззеиқәымкуа амаҵә иқәтәоу аҵыс хәдаҵҟәашаа, аҵлеи аҵлеи

рыбжьара ахац бжьыздо аҵыс еиқәаҵәа кәымпылқәа. Зхы алада ирханы икнаҳау алса-ҵыс кәыбрыцқәа, абнақәты, ацаблыкь, иара зхы дысны изхагылоу аҵларкәыкә ԥышәҵәызыҵәҟьагьы.

— Абна зтәу ҳара ҳакәу ԥьысшьон, аха изтәыҵәҟьоу аԥсаатәқәа ракәзаап, — ашәабжьы иналѡит Леонид Хариташвили ибжьы.

— Зыда аҟәара ԥшʒазар, ԥсаа змам абнагьы ԥшʒахоит, — наҭеикит Даҭикәа. Иаразнакгьы ибла иаахгылеит иқыҵа Уаҭҳара агәы еиѡызшо Зыда-ҟәара: аҕба иазеиҵамгаша, аха ҵыҵәа иаҵәак зцәа иалымҵыц ахаҳә шкәакәа дуқәа, абҕанҷ, аԥслымʒ… Амала, ишшыбажәʒа, ʒкәармак ҭаршәымкәа. Нас, рцәа иану ашәахсҭа рҵәахыр рҵахушәа ʒ҆еахарԥаны инашьҭу арақәа, амжәақәа, алқәа, урҭ ирылҷҷааруа игылоу ахьатә кәасқьақәа, зхызыԥсы ҟәыншьо, зыҭырқәа-фес хылԥақәа қәацәʒа ирывҵагылоу ақәацәқәа…

Игәы аабыл-былит, иблақәа агәхьаагара лаҕырʒы аархыҳәҳәылеит, ихәда абаѡгьы аԥьуа еиԥш иаалеиѡеит.

Ажәа еимыздаз ахацәа адырѡегьых рхәыцрақәа рышҟа ихынҳәызаап, иааҭынчрахеит. Аԥсаа шшәаҳәац ишәаҳәоит, аʒаʒақәа ҿышәшәаны ишлеиц илеиуеит, абыҕьқәа еибашьышьуеит, еибархәыҵхәыҵуеит, — цок, цок, цок, — игоит ахаҳәи ашьанҵеи ирхьысуа, амца рылзхуа аԥыр ҿеимаақәа рышьҭыбжь. Дара аҿқәагьы рхатә хәыцрақәа рзааизшәа, ихылҟәышь-хылҟәышьуа инеиуеит.

Иаха излааз амѡа аладахьы иаанрыжьит. Раԥхьа дгылаы днеиуеит Лихардов. Абраҟа, ааигәа уаѡы дшымѡамсыц удырратәы, аѡар иҵназәʒәааз амѡахәасҵа-па еималарц агьагым, ахаҳәи ашьанҵеи рхаԥыцқәа ҟәаш-ҟәашʒа иааԥшуеит. Ус еимҟьараны, Лихардов — сыздыруам акәымзар, егьырҵ ргәы ишҭаʒамыз, идәынгьы идәымкәа, иқыҵангьы иқыҵамкәа акы инықәгылеит.

«Сыбла иабо ԥьасшьоит, мшәан, ари Усценск ақыҵа акәʒами?!» — ихы дазҵаауа, иҿеы аҕәра наҿархханы иааникылт Лихардов.

– Усценск ақыҵа? — дҵааит Зыхәба.

— Усценск ақыҵа, ҵыԥхцәа декабр азы ҳахьыҟаз,— аҵак ҟаиҵеит Лихардовгьы, икомандир дихәамԥшʒакәа.

Ибла иаахгылеит декабр мза 1941-тәи ашықәс: асы бахҵәа кыдышьшьы, аԥсы ʒаны илеиуеит. Ақыҵа иагәылхәа инашьҭыз аулица ҭбаа ду иаваҕҕа иавагылоуп, аʒы цәыкәбаркәа реиԥш еиԥшу амҿтәы ѡны лаҟа хәыҷқәа, рбарҵақәа ҭырҿҿа, рхылпа шкәакәақәа рхаршьшьы… Нас, асы цырақәа рыжәпара иалашь-

шьы, амшын иатҵәа аʒыхәашь аналало еиԥш, ажәѡан иазцон алѡацәқәа, рыѡнқәа идәылшәшәаны ирԥыло иалагеит ауаагьы. Раԥхьа — иахыз ахацәа кьоу-шәоуқәа, нас — аҳәса, ахәыҷқәа, аҭаҳмадацәа, аҭакәажәцәа. Ишпартизанцәаз анеилыркаа, ркырҭа реибамҭо, рѡныҟақәа рышҟа иларыԥхьеит.

Даҭикәа, абри ауха абраҟа иижәыз ауатка еиԥш, Аԥсны дықәтижьҭеи иҷахьы иааимгацызт. Акартош аʒа афѡы ацынхәрас, афранцыз духьфѡы ахышәшәа ицон. Ахыжәлас имҵан ақьаадш иаѡызаз аҳәашша, рнапала ирʒыз ача ԥхаҵәы-ԥхаҵәуа, ачхәар еиԥш иуҷахыхуа, апырпыл зылҟьо ирҵәыз анаша. Дыҟан Софина захьʒыз ʒгаб ҟатак (лыхьʒ иахьагьы игәалашәоит), лыблақәа ааихмырсыгьʒакәа дихәаԥшуан, ѡнтәҟагьы аԥсҭазаара аҟара ихааны дихәлаччеит. Нас дызгәыладыриаз аиарҵа длагәылашәкәа дцан, икаруаҭ дшаниало дышьҭыхны дыргозаргьы имбо дшыцәаз иаашеит.

Ашьыжьымҵан, ажәѡан иаха иардаз агәы казказуа ииаԥшит. Иара ажәѡан аиԥшҵәҟьа ихтын Даҭикәа игәгьы. Ақыҵа зегьы еизан, ирцырԥсса инаскьаргон апартизанцәа. Амҷтәы уахәама ашҵаҟны Зыхәба дықәгыланы данцәажәоз, ѡынтәҟа илаԥш налхигеит Софина — араʒын саба зқәырҳәҳәы лаԥхьа ишьҭаз асы акәу, ма ауахәама иахагылаз аԥьар иацрыҵны иааиуаз амра ашәахәақәа ракәу, руа изхароу здырхуада, лара лылаԥш еиқәкны дызихәаԥшуамызт.

«Ҳаицызар иамази?!» — рҳәеит Софина лыбла иатҵәақәа, Даҭикәараа ақыҵа анаанрыжьуаз.

«Еибашьроуп, ишԥаҟаҳҵари!» — наҭаркит Даҭикәа ихьшьыцба блақәагьы.

Уажәы? Уажәы, анапсыргәыҵа иқәдырҟәыҷыз аҭаҭын ғыгк еиԥш, адгьыл иаҟаратәны ишьҭоуп ари ақыҵа.

Амарч зывҵиааны, ихәыҵламсаʒа инашьҭу амѡа қьаԥҵажә иаными инеиуеит аԥшыхәцәа: аѡнқәа рхаҭыԥан — згәы амца ықәырццеины ихыртыз анышәынҵра жәытә еиԥш еилабганы, игылоуп аплитақәа, ирцрыҵыз аццышәи ахәеи, софинараа шәаԥьҳәара рзызурц инеиз аԥшазаҵә иԥсаҟьаны иагахьеит. Иабаҟоу амҷтәы уахәама?! Уи ахаҭыԥан, ажәѡақәа хьылааʒа, иҟалаз арыцҳара ду ажәѡан ианаҳәарц аҭахушәа игылоуп амҷтәы ԥьар.

Даҭикәа идырит Софинараа рыѡны ахьгылаз аҭып. Араҟа аплита ахаҭагьы нымхеит. Ахәа уацра зызнауз амарч бзарыбзаруа, ииаҵәҟаҟараʒа ашҵа зегьы хнаҟьоит. Уи дналибааит Софина: лхы лҷы чча-ччоит, аха иахьа, ашьыжьтәи аʒаʒақәа

реиԥш, илҿыдды илеиуеит алаґырʒ, Даҭикәа акы изеиҭалхәарц лҭахуп, дгәаƙуеит-дҭәаƙуеит, аха изаƙаразаалак ԥьара бжьык налыхәылшәом.

Даҭикәа дылҿыжәҵын, ԥшьшьала ихылԥа ааихихит. Аддаҳәа илҿыжәибаҳәан, рхылԥаԛәа аархырхит иԝызцәагьы. Азбжарак ҿыблааны, егьи азбжарак ашәыр еиԛәаҵәа сымсалԛәа ҿаҳәҳәы игылаз ацашьапы акыраамҭа дахәаԥшуан Даҭикәа. Софина амарч днала ʒ дцахьан…

«Иƙалеи, абри ақыҭа шеимырҵәаз шԥаҳмаҳаи?!» — хәыцра заҵәык рхы ишҭагьежьуаз, уаƙа индырҵәаз ауаа зегьы рыхәда ихшьушәа рыхԛәа рыкәаҿ иааныжьит ақыҭа қьаԥтажә.

Ажәԝан агәаҽы иԝеины, икыдшәома анаԥьалбеит уҳәартә иԥхон амра. Ихьыдшьшьхьан ашәаԥыԥаԥ, ашәаҳәареи аилаԥырреи ирƙәаҵхьан аԥсаа, иааƙәымҵʒакәа ҵууы ҳәа игон аҭынчра абжьы. Абыржәоуп аҭынчрагьы иара ахатәы бжьы шамоу цқьа агәра анигаз Даҭикәа. Уи омашәа уарҭынчуеит, иҵауланы уархәыцуеит, уаԝы ихаҽы имааиц ƙәыш ажәақәак узааизшәагьы ухы убо уƙанаҵоит.

Иныҿԥынгылеит Сивичанка аʒиас. Акаршәра ацәа иалҵыз, абна хатәы ԝныс измоу ʒиаск шубац иƙоуп Сивичанка: агәы раҳаҵʒа, зԝызцәа ирыхьшәаз бґьыцк, ма зда зылԥсааз маҵәак ада иахьа акагьы амоургьы, ахы алагʒаны ԥшьшьала инеиуеит. Уи уʒаапшыло ахықә уқәланы уҽылоухар, зҵәымҭа иҵагылоу аҭыԥха леиԥш, аҿшеиҭанакуа убоит: абна ианыҵоу — абна еиԥшуп, акаршәрахь икылсыр — ажәԝан еиԥшуп, ааԥын ихәашьуп, аԥхын ииаҵәоуп…

Уажәы Сивичанка аԥшаҳәа иаваланы илеиуеит аҿцәа. Аҭынчреи Сивичанкеи рыбжьқәа ирылыԝны иуаҳауеит алыкь быбк иардагәаз аҿышьҭыбжьқәа. Аʒәи-аʒәи еиқәҽырҵуам, абна нҵәеит, ачыԛьқәагьы есааира иаґахоит, аʒиас ажәԝан аԥштәы аанахәт. Ус, абарҵ абжьылаƙәқәа иԝарылƙьа-ԝарылƙьаны, рлымҳа иаатасит ԥьоукы рыƙарƙарбыжь. Иааикәагылан аʒырԝра иалагеит: аа, игоит ԥьоукы ршыкьбыжь, рыччабжь, аʒы агәаԥ-гәаԥ бжьы.

— Азин сышәҭ, аԝыза акомандир! — иҳәеит Хариташвили.

Леонид дылҿыжәԥан, иҿы аґәра иԝызцәа инариҭан, ачықьқәа иҿерыва ʒо иҽылеихеит.

Рацәакгьы днымхакәа дхынҳәит.

— Анемеццәа! — иҳәеит уи, урҭ иахьада имбацшәа, иԥси-иԥси еихьымʒо, — рҿыркәабоит.

Ианыртаххо аамҭазы иманшәаланы ирԥыхьашәаратәа рыҽ-қәа наԥхьаркын, равтоматқәа ырмазеины инеин, аԥсыԥ алагаҩагараҵәҟьа иаҟәыҵны, ихәхәа-хәхәаʒа адырԥара инадиаалеит.

Ҩажәа, ҩажәижәаба метрагьы набжьамкәа, налбаа, Сивичанка гәааны ианыҟаз зны иҟанаҵаз аʒмыжь иҵеибаҳәа, аҽыкәабара иаҿын анемеццәа. Завтомат рхианы, урҭ ирыхәлаҟарҟаруа илеиҩеиуаз асолдаҭ ида, егьырҭ ран ишаалыхшааз иҟан. Ԥьоукы аԥаҩ ахь ихаланы, аԥша имҵанарсыз ауарбажәқәа реиԥш ибба-ббаʒа инҭалон, даҽеаԥьоукыхгьы, аҟыр-ҟырҳәа иччо, ʒеиқәтәа ҟарҵон, ихәыҵеибаҵон.

Зыхәба, иԥхьаʒо, илаԥш рыхга-рыхго дышнеиуаз, аҳәаашк еиԥш зԥышә абна илакны игылаз аидарашьтыхга амашьына иаҵәа инақәшәеит. Уи ҭацәын, иақәтәаз ракәхап, ас гәата-бҕата зҽеызкәабоз.

«Анцәа шәҳаиҵеит, ижәбап уажәы акәаци ахы цахә-цаҳәи ириаауа!» — иԥышә хцәышаақәа еидырҕәҕәала, иавтомат ашьхәа ахьшәашәара иʒамҩа ақәцаны дыԥшуеит Даҭикәа. Ус, акыргьы зықәрахь иааихьаз немец ҳәындаз дук аʒы дҩалҵын, иара иахь иҿы аарханы, ицацха ажәжәаҳәа дахо, аʒкаҭәара далагеит, иҵагылазаашьа омашәаҵәҟьа ишизгьамаз удырратәы аҟыр-ҟырҳәа дыччон, дыччацыԥхьаʒа, иқәжьыз ахәыц-ҟаԥшьы қымфафылқәа ирымшәшәаны икаҭәон аʒы цәыкәбарқәа.

Зыхәба иавтомат иаҵакыз инацәа ирхәарц аԥсык ауп иааигхаз. Аха игәы иқәыҩуа иалагеит ижәлар рҳәамҭа. Иблагьы иаахгылеит афархьмца зыҩнаҷҷа, икылхха игылоу аԥсуа ԥацха. Ишәақь кылакны, инацәа аарҵысра ада ус имамкәа дадтәалоуп уи аԥацха аԥшәма иаҕа.

«Уара, — игоит, зхаҵа аҳамам дҭартәаны изқәа зырҟәыҷуа аԥшәмаԥҳәыс лыбжьы, — аҕа дышумоу удыруеит, арахь угәы ырраҳаҵʒаны ҽеыкәабара уаҿуп, амшәара енагь ахаҵара ишатәым узымдырʒои?»

«Ҳы, — дыччоит аҕа ишәақь зызқуа иақәку аԥшәма, — сара акәац иеихсуа аҕа дсымаʒам, бгәы рҭынчны быҟаз!»

Ԥшьшьала илеиуеит ашьоура иазхиаз ишәақь ахы.

Даҭикәагьы иавтомат иаҵакыз инацәа ааириашан, ивараҿы ишьҭаз Лихардов днеизыԥшит.

«Ҳаззыԥшыда, иҳаҭ акоманда», — рҳәон уи иблақәа.

Абри аамҭазы, аԥшаҳәа ҭзырцәажәаауаз анемец тәаҕь-тәаҕь бжьы иҩалҟьеит ҟәыж бжьык:

— Шнел, шнел, шнел! — аҙы иҵытҵырц дрылахәаауан, ани ауаѡы ҟаԥшь ҳәандаз.

Даҵикәа инацәа адырѡегьых аҽеаархәеит. Раԥхьа инҵҟьаз ахқәа игәы иналаґґан,дыхиаало хылаҵәҟьа аҙы дазцеит,зѡызцәа ргәырґьара зыхьчоз асолдаҵ, изқәа ашьа ѡалыжжын, ѡынтәҟа даахагьежьны, иԥсы анцәа инапы ианитцарц иҵахушәа, игәы аѡада ирханы дыѡкаҳаит, уажәраанҙа зыҙкаҵәара еигәырґьаны иччоз афицер.

Еицҵҟьон ԥшьавтоматк, хрыжь-хрыжь, аҽеԥыхәшә хартәаланы итҟәацуан,ихаууала,рхы иакапануа илеиуаз агранатқәа.Иҽыхеит, иҙыҙеит аԥшаҳәа. Уажәы-уажәы аҽырҳәа аҙмыжь ихшылоз ашьа Сивичанка иаамҵанарсуан, иҟаԥшьшьҙа еиҵеиѡыхшылахуан.

— Аа, аа, аа ишәымаз! — Даҵикәа иаҳауан иарґьарахь ала иваиаз Леонид Хариташвили ибжьы.

«Убас, убас, убас сашьцәа, ҳа, ҳа, ҳа!» — игәы иқәыѡуан Софина қәыԥш лыбжьгьы.

Иѡеихалак аҽыкәабацәа аҙәы иабԥьар аҽынҙа дзынаҙомазт: ма аҙы дылҙаашьшьыла дцон, ма итәарҵа ҷаԥшьҙа, дгәыгәны иԥышә аԥслымз ашыра иныле иҵон…

Раԥхьа ахысра даҟәыҵит аԥшыхәцәа ркомандир, нас егьырҵгьы рҽааиқәыркит. Аҭынчра абжьы акәу, ма иара ус рлымҳақәа ирыҵгозу, иааиԥмырҟьаҙакәа ҵуу ҳәа игоз абжьы иалаҙырѡуа ԥыҵкгьы рҽааныркылеит. Аха иҽаҳан, идагәан ашьа ҟаԥшьшьҙа изхҵәалаз аҙмыжь, аԥсцәа ҳәындаз-ҳәындазҙа изқәыжьыз аҟәара.

Жәаба-жәохә минуҵ рышьҵахь, асаба хартәаланы, икахәхәакахәхәа еишьҵаланы инеиуаз аҽцәа-ԥшыхәцәа рышьҵахьҟа,алѡа ахылббы абылра иаҽын, ҳҽеырхьны аҙы ҳааҵытцыр, ҳаашьҵаа ҳагап ҳәа изхәаԥшуаз аидарашьҭыхга амашьына. Рцәаматәа «рзынрыжьт», аха рабԥьар рымгар ргәы иамуит.

◦20◦

Даҵикәа Аԥсныҟа иишьҭыз асалам шәҟәы згаз аҳаирплан цеижьҭеи уаха хынтәуп, апартизанцәа раеродром аҟны аҳаирплан тәоижьҭеи, аха исалам шәҟәы еицарса хәычы гәрыҙ-шашәаҙ инбжьахәаша ицеит.

Уаха асаат жәаѡа рзы адырѡегьых еиҵатәараны иҟоуп. Абыржәы, Чернышевгьы, Армианиновгьы, иаргьы рациала Мос-

ква иацәажәон. Атәылаҿы апартизанцәа рҵысра аштаб аусуцәа акырҙа зҵазкуаз аԥшыхәратә дырраҭарақәа анрыдыркыла ашьҭахь, шәара уажәыҵәкьа иаҳа шәзыргәаҡуазеи ҳәа ираззҵааит. Абна ада гәыҕырҭа змам ауаа змыргәаҡуа иҟоузеи, аха, арациа ырҷыжь-ҷыжьуа иадтәалаз аҷкәын қәыԥш ихы наиқәикын ҿааиҵит Чернышев:

— Слава, убас ҳазраҳәа, ахыҷшыга анышәаԥшь инаркны, акәырҵ еиқәаҵәеи ахәшеи рҿынҙа иааҳҭахым ҳәа акагьы ыҟам, аха асалам шәҟәқәеи, автомат ҿыцқәеи, антибиотикқәеи реиԥш уажәыҵәкьа даҽеакы ҳазгәаҡуам ҳәа.

Ашьеи ахши зқәыхәмаруаз Слава ихиҷы нықәлашан, адырраҭара дналагеит.

— Дара ирымѽуазар, аштаб аусуцәа ирымчгәышьоузеи, — иҳәеит Даҭикәа даақәыпсычҳан.

— Мап, Даҭикәа Кәыгә-иԥа, зҭаацәа зцәыҙыз ауаа рацәаѽны иҳамоуп, урҵ ашәҟәқәа аларҵеит, иахаҙгылатәуп, абԥьар ҕәгәаны изкуа анапқәа ракәҙам — агәы ауп, — длеиѽеиуа дцәажәон агенерал.

— Уара макьана иумоуҙацт? — даалҟьаны дҵааит уи, Даҭикәа ишәҟәы аҭак шимоуцыз шидыруазгьы.

— Иуоуеит, хымԥада иуоуеит, уахаҵәкьа иахымгакәа, — еиҵанацитҵеит уи.

Уи аухатәи аҵх аԥхын ҵхы еиԥшымызт. Амра нҭашәандаз ҳәа иԥшызшәа, имццакҙакәа иналагаз ақәа, ԥьара ҿааихак ҟанаҵомызт. Ус ианықоу лассы аилгарагьы уақәымгәыҕын рҳәоит. Иара Даҭикәагьы, амш еиԥштәкьа акәын игәы-илахь еиқәпата дшыҟаз. Ахаҳә еиԥш ихьынҵыԥьҙа икыдыз игәы уажәы-уажәы инҵыпсаауан, хрыжь-хрыжь дқәыпсычҳауан, зны-зынлагьы изкәа нкыдхьшьааны, илахьгьы ԥхҙык хьшәашәаҙа иаакәнаҳәалон.

«Сычмазаѽхоу, ма рыцҳарак сзыԥшу?!» — ихы дазҵааua, дѽатҟьаны даалеиѽеиуан, иҿацәигарц иҵахын, аха ацхаԥшѽы ашьхақәа шивагьежьуа еиԥш акәын уи игәалаҟазаара шиԥырымҵуаз.

Дааит Леонид Хариташвили:

— Иухьи, Даҭикәа Кәыгә-иԥа, уԥштәы сгәаԥхомеи? — дҵааит Леонид, ашә дшаахыҵҵәкьаз.

— Хыхь иҟоу сҧырхагахеит, хәыц еиқәаҵәа злам шьҭаак ԥшааны суныҳәароуп, — иҳәан Даҭикәа, дыччазшәагьы ҟаиҵеит.

— Хәмарра ҷыда?

— Иудыруоу, Леонид, хыхь иҟоу захьӡу?

— Хыхь иҟоу ҳәа аӡәгьы дсыздыруам, аха уи иазкны иршьуа ашьтәа бзиатцәҟьаны издыруеит.

— Ашша ԥасала!

— Гагра ашкол санҭаз, сԝыза Хагәышь ҷкәынак сицны, Калдахәара ақыҭаҷ сцеит, — аҟәардә даахан, аҭӡамц ибга адцаны дналагеит Леонид. — Ҳахьнеиз, ауха сԝыза иан шәышәи арбаҕьк ҳзылшьит. Агәылацәа зегьы еизеит. Ашәаҳәара, акәашара — аиԥш збахьадаз. Анцәа илԥха, аныха алԥха, ажәлар, ажьрацәара, сара сныҳәаҷа, саб иныҳәаҷа, саб иаб, уи иаб шырҳәоз, ес, саашьҭнаԥаан, ашьҭахь снапы ырцәаины цәгьала аҭәца сымырхзаап. Амала, шьыжьымҭан санааԥш, асаркьа еиԥш сгәы цкьакәакәараҳа сыҟан. Изхысҳәааууа, абраҟоуп раԥхьа хыхь иҟоу ҟарцо иахьызбаз. Абыржәы сыԥәшуашәа сгәы иабоит уи аҭып: аапынран, ашьац иатцәа кашьшьы, абаҳча зазо, ачаҭаҳәа еилашуа иԝеиуаз ӡыхьк ахыԥәан.

Иааргеит апатцашлақәа иршьаҳауа, атәыԝа ҭоуҩан дуқәа еиҷаргыланы иҟаз аб дук. Иаргьы рныҳәозшәа акәын а҆ырԥагьаны, иҭынчӡа, апатца еизышәшәо аныҳәаԝ ишимцагылаз.

Атцара сыцызцоз сԝызагьы дрылагылан иахьныҳәоз. Сара сахьаармыԥхьаз азныказ цәгьала сгәы иалсит, аха ашьҭахь иаусмаҳахуаз…

Ҭырқәцас ҳшьапқәа еиҷаԥсаны, наҟ-ааҟ ашьац иатцәа ҳаналатәа, ҳаԥхьа, ацха афԝы ахышәшәо ишьҭаз арабгьы иааларцеит акәац шша ԥасали унапы иадԥо, ибаҕьаҳа иуз абыстаԥхеи. Аӡәы акәац шьҭатцо дцон, егьи ҳбыстақәа аԥьыктәаатцәа рықәшьыхаауа дишьҭан. Иҟалап сара схаан убраҟара ԥьара гьамала акрысымфацзаргьы.

— Сумырхаган! — инапы иҟьан,дааиасны даатәеит Датикәагьы. — Амалагьы иахьа аԝныка сыхҭашәаӡаны сыҟоуп. Сашьа Дыгә иахантәарак ԥхыӡла дызбон: схаԥыц ытцшәахын, снапы иантцаны сишьҭоуп сцәыуо — усыцхрааны исыцтцатца, иумбои сшыҷаастахаз сҳәахуеит. Ашьҭахь зны Владиуша иакәушәа, нас иакәымшәа хәычык ацҳа далшәаны аӡыблара далашәахт. Саргьы сыԥаны салаԥаларц сша҆ҷыз, аӡы ааҭабахын, иеидаратцәкьа аԥсыӡ иманы даасыдгылахит уи ахәычы…

Алаҳ, алаҳ схагахоит, — деиҭаԝагылт Датикәа.

— Амала ҳ-Аԥсны еиҕьу тәыла ыҟамзар ҟалап!

— Ҳара усшәа иаабоит,Леонид,дарбанзаалак усоуп дызныцыз адгьыл шибо, — қәыԥсычҳаратцас акәын иажәақәа шихылтцуаз

Дақикәа. — Жәаха Каракәымтәи аԥслымҙра гәхьааганы иҵәыуоз аҙәы сиацәажәон. Дҵәыуан уи дҵәыуахаҵа: аҭыԥха ҽырба лыԥьымшьқәа реиԥш еицарсаҙа изҵаз иблақәа наƀгьы-ааƀгьы ирцрыкьаса илеиуан алаҕырҙ. «Иарбан уиаƀара узыҿхагахааua, уԥхәыс, ухәычқәа ракәхап?» — сиазҵааит. «Мап, уи сахьымҙеит. Аԥслымҙ!» — иҳәеит уи. «Уан, уаб узыԥшызар акәхап?»—сеиҵаиазҵааит. «Мап, урҵ сымаҙам. Аԥслымҙ!» — еиҵеиҳәахт уи, аԥслымҙ каршәрақәа рпа.

— Гагра ибар зынҙагьы дхагахозар акәхап, — даацәажәеит Хариташвили, Зыхәба иажәақәа рхы ахьцоз шеиликаазгьы.

— Уахыкгьы далаԥхьом.

— Аѽыза акомандир, аҽы кәадыруп! — иҽааидиԥсалт, ақәа ихьҵәҵәа ашә иаахыҵыз аҷкәын.

Зыхәба, Свентаржецкии иареи аѽынтә рзы ианеиқәшәа ииҵаз аплашьч ижәѽахыр иааҭарпаны, ахәдаҽы иамаз аҿаҳәагақәа анааилаиршә, имагәқәа рқьышә хбаƀә-хбаƀәҙа иаацәыҵҳәҳәон акәымзар дшынеибакыз даахнаѽеит.

Аҵхлашәын.Абыҕьқәа,амахәқәа,амызгәыҵқәа ирхьыҵәҵәаны икаҭәоз ақәа, ожәраанҙа иаҵашьшь изжәуаз адгьыл ожәшьҭа иаднакыломызт. Иплашьч ицәыҵырҳәҳәаны, уажәы-уажәы иапхьаƀа зҿынаирхоз афанар алашара хәыҷы нархҷҷалон адгьыл иаҿыжжны, ана-ара иҵатәаз аҙƀәаҿқәа. Ақәа иапƀон икьакьамсеѽхахьаз аплашьч, илеивыс-ѽеивысуаз Даҭикәа иҽы алымҳақәа, иаакылҳәҳәоз имагә-ԥышәқәа.

Асаат жәаѽа ззырҳәоз аƀаларагьы рацәак агмызт. Аҳаирплан иаԥыларазы инеиз аҽцәа ааҽыжәҵын, аеродром аусуѽцәа рзы иƀарҵаз анышәтәѽнқәа руак ашƀа инымѽахыҵит.

Дара раԥхьаƀа уахь инеихьан: ахәцәа назгаз агоспиталь аусуѽцәа, апочта мѽангаѽцәа, апартизанцәа рлагер анхамѽа знапы ианыз уҳәа, ирацәаѽҙаны. Зегьы еилашьшьы, аҙәи-аҙәи еихәамԥшуа, имеицәажәо еилатәан. Зыхәба данырба иѽеихаҵгылан, аха иаргьы рықәҿимҵакәа, иара ус итәарц инапы анындирба, асаат змаз рсаатқәа ирыхәаԥшуа, измамзгьы асараƀа ишьҭаԥшуа еиҭанеилатәеит.

Даҭикәа иԥьыбаҭаҵа швецар саат ахѽа ѽахирпан днахәаԥшит — жәаѽа ƀаларазы жәохә минуҭ ракәын иагыз. Уаҳагьы иплашьч ишәымхҙакәа даақәгьежьын, дыѽдәылтцит. Ақәа ауаƀәыҵхуаз. Ихы ѽышьҭихын, ажәѽан дѽаҵаԥшит: аҵҭақәа, даҽа аԥсык илаƀәыр, мгәацәха аеродром иныкәиап уҳәаратәы иласкьаны, ачыс зҧырхагахаз акьатеиқәа реиԥш еилысуан.

«Ас амш шеихәыдхашәоз аадырыр, идәықәшәымҵан ҳәа раҳамҳәози, — дхәыцуан Даҭикәа, иҽанаҳәало ақәа ҟәандагьы иазпымккәа ажәѡан илапш аҵаргьежьуа. — Абзиаҙа — уахьгьы ас амш цәгьазар. Аха, ара иҟоу уа ианыҟам рацәоуп — аҽаадырхазар...»

Абри аамҵазы, ақәашьҭыбжь иалахәхәа, аарла-аарла моторк абжьы илымҳа иааннакылеит. Иаагылт игәы, даҟәыҵт иҧсыҧ алага-ѡагара. Уи есааира иааскьон. Аеродром ахкәакьҭакгьы рҽы иѡхәыҵҟьеит амца, иаразнакгьы, иҙлачны, итам-тамуа ишьҭаз адәеиужь ду абжаҵәҟьа аакәлашеит.

Еилысуа зыҿҭазырцәуаз аҧҭакәа иаарылҟьеиг аҳаирплан. Аха уи, амҵәыжәѡақәа хаххаҙа ишааиуаз, иѡныҷзын, адырѡегьх, амраҭашәараҟа ахы рха, аҧҭақәа инарылаҙ ицеит.

«Изакәи ари, ҳара иаҳҭәымхарцу?!» — иҟалаз азхәыцха иамраҙакәа, уи гьежьын, аҵла ҭоуҷанқәа ѡба рыбжьара ибжьууаа илҭалеит.

Зегьы еибарсны аҳаирплан ахьтәаз ашҟа ицон, Даҭикәагьы днарышьҭалеит.

Аҳаирплан, аеродром анаҙараҵәҟьа ицаны иаақәгьежьын, аҵыхәа шьҭакны иаагылеит. Амоторқәа аҽеиқәкра иаҽын, Зыхәба уа даннеи. Аҭытырҭа хышә аартны даақәгылеит аҙәы. Уи ибжьала Гигла Оқроуашвили шиакәыз идырт Даҭикәа, ицәа-ижьгьы напы ҟәымшәышәқәак ишьышьуа иѡахысызшәа иѡеихыбзааѡеихыбзаан, игәгьы уаҳа царҭа амамкәа иааҟәандахеит.

Гигла Оқроуашвили абыржәы ѡынтәны апартизанцәа дрызтәоит. Ҷкәына-кьаҽк, аха аџыр хҵәаха еиҧш деилҟьаҙа. Даҭикәа уи иҧаҵа еиқәаҵәақәа данрыхәаҧшуа, еснагь дааигәалашәоит, рыѡны имѡахыҵлоз Ҳаџьарат Акьахьба. Раҧхьа данаа аухагьы иара иҽы дыҟан, ишцәажәоз иаадыршеит.

Аҳаирплан иаҽагьежьуаз ауаа дынрылс-аарылсуа уахь иҽынеихеит. Гигла ишьҭаланы аҳаирплан иааҭыҵит даҽеа хѡык: аштурман, абортмеханик, абортрадист.

Апартизанцәа урҭ иаарықәибаҳәан, ргәыдкылара-рхыдкылара иалагеит. Еибаҧшааит Зыхәбеи Оқроуашвилии.

Аҳаирплан ирзаанагаз аидара ақәхра иалагеит. Уи здызкылози ирызҭози рыда, егьырҭ зегьы иццакны анышәтәѡны хәыҷқәа рышҟа ихынҳәит.

— Иҟоузеи Адгьыл ду ашҟа? Шәыҧырра уадаѡзма? Афронт шәанхыҵуаз ишәмеихсҙеи? — еишьҭархху-еишьҭархху азҵаарақәа рықәрҧсон аҧырѡцәа.

— «Ақәыцьма уацәшәозар, абнахь умцан», — аҳәоит аурыс жәаԥҟа, — исахҭан палтакьаҷ аҳәынҵәрақәа ԥыртло дцәажәоит аекипаж ркомандир Гигла Оқроуашвили. — Аҕа дуеихсуеит азоуп аҕа зихьӡу, даҳмеихсуазар ҳазиабашьуаз. Уи итәы ҟаиҵоит, ҳара ҳтәгьы ҳаҷуп. Амала, сшәыҳәоит, абанҭ амраҭашәарахь ала игылоу атцла ҭоуҕанқәа рыѽбагьы хышәтцәа. Амш енагь еиԥшым, ҳлаҟәӡаны ҳанаакылҟьо, игәаҳамҭаӡакәа ҳамҵәыжәѽақәа ѽҷәыртцәтцәар рылшоит.

Зегьы аеродром аначальник ишҟа инхьаԥшит, ихыртцәтцәарц ишрыдгылаз реихақәа рымхны икеиԥсазшәа.

— Ожәшьҭан шәанаауа, урҭ рдацқәа хаххала ишәсырбап, амала, аеродром аначальник иуалафахәы иацыртцартә шәсызрыҳәа ҳаиҳабыра,— ииашаҵәҟьаны иҳәозшәа иҷеыҟаиҵан,даацәажәеит, акәакь икҷатәаз аначальник.

Зегьы неибарччеит.

Даҭикәа иԥсы-иԥсынҵра зегьы кәыр-кәыруа изҭаз, рымгәацәақәа амҳәыр еиқәатцәа иарганы, аԥошьҭамѽангаѽцәа аҳаирплан иақәхны, аҷеыуардын иақәыртцоз ашаатцәа еимгәачқәа ракәын.

Иара иеиԥш, ирыцҳа-рыцхаӡа, агәыҕреи ашәа-ӡыӡареи рхыҳәҳәыла шәыблак урҭ ирыхәаԥшуан, шәԥсык рҭан, аха, аԥошьҭа аначальник Никита Анапыхьараҷь (ус акәын зегьы шиԥхьоз) уаѽытәыѽса дихәозма: амшаԥытә ҳаԥшьа еиԥш иануаамҭаз, иахьырҭыԥыз акәын урҭ ахьхиртуаз, аӡс-хшьаала имамызт умҳәозар.

Аҳаирплан ауха ихынҳәыр акәын. Араҟа измыхәо, ғәғәала ихәыз ахәцәа, раԥхьа ихаргалан, апартизанцәа рҟазарҭакәа рҷы иҟарҵаз анасилкақәа ишрықәыз инеивадыргылт. Урҭ ирылан зшьапы, ма знапы анышә иамардахьаз арԥарцәа, иаци иахьеи ирхәыз, макьаназ зыхдырра ыҟам аҭыԥҳацәа — аӡәгьы дқьуамызт, рылацәақәа еиқәыԥсан, зхыздыруаз — рыбла цәышқәа, аҳаирплан аҭанақьтә хыб иатцадыргьежьуан.

— Угәы рҭынчны уҟаз, Даҭикәа, — иҳәеит Гигла, аҳаирплан аԥхьа инеины ианаагыла, — сара сышнеилак, адырѽегьых уаҳәшьцәа рышҟа ашәҟәы зѽуеит…

Аԥсны, ахра ҭакнаҳақәа ирааӡаз ашьабсҭа-ӡсы еиԥш ихьчоуп — аҕа ихымҭа уанӡа иазнамгеит… Амала, уахатәи ҳаидарагьы уалхәдоуп ҳәа сыҟам — урҭ аатцәақәа руакы убриаҟара иласуп!

— Адгьыл ду ҳахьынӡамадамыз иаҳа сгәы ҭынчын, – иҳәеит Даҭикәа, даақәыԥсычҳан, — уажәы зан дызхыԥсааз ахәыҷы сиѽызахеит… Рыԥсы ҭандаз уаҳа акагьы сашьҭамызт.

Ақәа хыкәкәон, илеиҿҟьа-ԝеиҿҟьаз аԥҭа ҭацәқәа иаарыбжьаҷҷеит, бзиа зҿы зыʒәʒәаз амза кьыбжыти аеҵәа кәеи-цеиқәеи. Аҳаирплан амоторқәа, раԥхьа аффа-ффа рыхга ҭынч ишхагьежьуаз, иаалырҟьаны иԝныҕызын, аҳауа ацәқәырпақәа еинҟьаны агьежьра иалагеит, ашыʒ ахьызшәа иахьгылазгьы ишьҭыпаны еиҵақыцьқыцьуан. Нас иқәас-қәасуа иларывҟьан, адәы илыкәлеит, еиҵааҕзы-ҕзит.

«Лԥхала ицаша!» — иааҭеиҳәеит Даҭикәа игәы.

Ихаббала, анҵ аҵла дуқәа инарыбжьшәан, амра-ҭашәара иналаʒ ицеит.

Иахатәи аҵх ҽаԝраҭагалантәи аҵх иеиԥшыҵгьы, иахьатәи ашьыжь ааԥынтәи ашьыжь еиԥшны иааԥшит: ашәахәақәаҵәҟьагьы ақәыршԝы рыхьдыршазшәа ицқьан, ихаан. Абҕьыцқәа иргәылапҳьаз аʒы цәыкәбарқәа ʒаʒаханы, рых ҳаҭыр ақәҵо, еишьҭаланы икаԥсон.

Уи ауха цқьа цәымҭа хаак изыҟамҵеит Даҭикәа. Уажәы-уажәы дыҵрысны дааԥшуан, илацәа ааихьишьыргьы аԥхыʒ хыбжаҽыбжақәа неихапапон: зны ажәԝан агәы далахәхәа дԥыруашәа ибон, даҽеа зныхгьы, уаха Гигла иԥырхагахаз аҵлақәа рԥԥаны иан амҽы лызирхиауашәа…

Абҕанҷ ссақәа шьҭыҟәшәаны ихалаҵо иԝеиуаз аʒыхь дныҽԥынтәалан, инапы ргәаԝаны аҽеыԝ-ҽеыԝхәа иҽаҭәо иҽеирхьын, зхыб аҵыҵәа иаҵәа ақәиааны, наскьа амза-ҵлақәа ԝба ирыбжьубаауаз аԥошьҭа дазԥшуа даатәеит. Макьана ашә ыҵарбаҟа иаркын. Агәаҟра змаз партизанцәақәакгьы еилауаҭыруа аԥхьа илеи-ԝеиуан.

Даҭикәа исаат днахәаԥшит — жәба ҟаларазы хә-минуҵк агын. Ихы анԝышьҭих илаԥш даатҵашәеит — аԥошьҭа аначальник Никита Анапыхьараҷь, уи абна дыҵаланы, ицаԥхақәа ырхьархьаруа, ишьи-ишьи еиқәҵо дааиуан.

«Ҳаи, шаҟа учынуаԝузеи, аҳәаҟьацәа ухагәҭ иқәсааит, ауаа ахьгәаҟуа умбаʒои!» — гәаныла дизаҕьуа днаишьҭалеит Зыхәбагьы.

— Аа, Никита Иван-иԥа, ҳаблақәа кьаԥшхеиг хшузыԥшыз, — иԝеилаҕызит еилагылаз, ҷьоукгьы иара ишҟа рҽаархеит.

— Асаат ныҟәумгаʒои, арԥыс? — диазҵааит Никита Анапыхьараҷь, раԥхьа даазыдгылаз ачкәын кәыԥш.

— Асаатү, асаат сымам, аха ожәшьҭа иаамҵоуп, — дааҳәыцәыҳәыцәит ачкәын қәыԥшгьы.

— Амреи аеҵәақәеи рыла аамҵа анышьақәдыргылоз иаҩсит, — иҳәан Никита Анапыхьараҷь, днарылсны, исапатқәа ыргәаргәаруа ашә ааиртит. Нас ишьҭахьҟа еиҵаиркрацы данаахьаҳә — Зыхәба дшылагылаз аагәеиҵеит. Дҧышәырччазшәа иун, инапы еиԥш ицламҳәа ҭапалагьы ааицаҟьахеит.

Даҭикәа деилашәаны, агәараҳәа деилашуа дгылан: ажәакгьы иқәымҵакәа, ишьамхы ашә инадыргыланы днагәҭасын, иаартны длыҩналеит, ишьҭаланы иааиуазгьы лыҩнеибаҳәеит.

— Макьана ҧшь-минуҵк агуп, — аарлоуп ишиаҳаз Даҭикәа Анапыхьараҷь ибжьы, уи илымҳақәа ашыҩ, ашыҩ рыҵгон.

— Иазхоит абиурократра, ирласны ауаа аҧошьҭа шаны ирыҵ! — аҕьеҩ ҩеихиргеит уи.

— Апрказ суҵоит?

— Аа, апрказ!

— Ус анакәха, «Каламла иҩу еихала иузыԥҟом», — рҳәоит, аа инеихьшьны иаасыҵ, аус аҵыхәа ҧҵәоуп, — Никита Анапыхьараҷь, қьаад бҕьыцки карандашьки даарыхан Зыхәба иаԥхьа иаақәиҵеит.

Усҟан еиԥшҵәҟьа Даҭикәа деилашәо ахаан ихы имбацызт: иааиқәлашьцан, иблақәа аҽҩа-ҽҩаҳәа амца ҩарыҵддит, Анапыхьараҷь ицламҳәа гәымжьаҵә заҵәык акәын алашьцара иалибаауаз, аха иара уигьы есааира инаскьон.

«Сиқәҙыргьы, абри акамыршша сиқәҙааит, акаҵеиԥш аҵзамц дадсырҟьыцылоит!» — игәы иааҭакны иҽынеихоны:

— Даҭикәа Кәыгә-иҧа, макьана акагьы шәмоуҙаци? — адгьыл дҩыҵиаазшәа, иаԥхьа даацәыртцны дааиԥырагылт Галиа.

— Аа, Галиа боума, мап, акагьы, — иҽааникылан, дааԥышәырччазшәагьы иуит Зыхәба.

Ауадаҽы есааира илашахон. Асаат жәба ҟалазар акәхап, Никита Анапыхьараҷь, ичақы хәыҟаԥшь рыҵшьны, аатәаақәа злаҽаҳәаз ашашәақәа рхыҵәҵәара даҽын.

Даҭикәа Зыхәба абри аҽены асалам шәҟәқәа ҩба иоуит: акы — иԥшәма Софиа илыҩуан, егьи — иаҳәшьцәа Катеринеи, Мисеи, Сашеи.

Урҵ, Никита Анапыхьараҷь ишаааиркызҵәҟьа, аҩы дашьызшәа дзазо даадәылҵит. Дахьаадәылҵыз даатгылан, аҩ-конверткгьы нарҳәы-аарҳәуа акраамҵа дрыхәаԥшуан: акы — ирымпыҵшәаны ачернила иҙаашәалазшәа ииаҵәан, арбага еиԥш ахәыԥсгьы хаххала иҟан — уи аҟаԥыҳәа иааигәаланаршәеит рахьатә кәасҟьа ашьҭахьтәи ауада злахҟьаз ақьаад, аҩбатәи цәыхәашәа иҟан,

аха иаҳа аконверт еиԥшын, — «Андижан ақалақь» — иақәыз амҳәыр еиқәаҵәа днаԥхьеит уи. Изқәа икәыр-кәыруа ахьҭшьра ныкәлан, азҵааратә дырга аиԥшгьы иҿааирхәеит.

Зыхәба иконвертқәа рыхтра изыгәаҕьуамызт. Зны иманы аѡныҟа ддәыкәлеит, аха аҙыхь днавсуаны, иааирҳәын, акыр еилыршьаахьаз алҟатара дылаланы иҿынеихеит.

«Ҳалашара ҳпапа! — иҕызы-ҕызуа акәын ишалагоз Софиеи Владики рысалам шәҟәы. — «Шә-Даҭикәа дахьца дахьаа уаѡы изымдыруа дыбжьаҙит» ҳәа, зҳәоз ашәҟәеиқәаҵәа шҳаузгьы, минуҭк иадамхаргьы уара уҟам ҳәа агәра хаҳҵомызт. Аа, абар ожәы-уашьҭан убжьы аагоит ҳәа ҳлымҳақәа кыдҵаны ҳзыргуан… Иагьгеит — адунеи иқәу абыжьқәа зегьы реиҳа ихаау, ҳаԥсы зыҿҳәароу абжьы. Сылашара, омашәа иумбан ас еихьыреиԥыр иахьызыѡуа: акы — Владик ҭаха сиҭауам, иѡбахаз — сыблақәа хыхәхәо уажәы-уажәы лаҕырҙыла иҭәуеит… Сыздыруам, руа сызлалагара. Хышықәса дуҙҙа, ҳаиқәшәар иуасҳәап ҳәа, уахгьы-ҿынгьы еизысыҟәшәоз сажәақәа сцәеилахәеит. Владик иҭахуп ишизҳаз, дшарԥысхаз, иаха ԥхыҙла ушибаз анысҵар, сара исҭахуп Белостоктәи аихамѡа авокзал аҿы ҳнаганы аешелон ҳанауҭа амш еиқәаҵәа инаркны, иахьа уажәраанҙа сгәы иҭашны иҟоу зегьы уасҳәар… Аха, иугуалашәо, аԥсуа жәаԥҟак лассы-лассы иуҳәалон «Аҵәгьы мбылуа акәацгьы зуа» ҳәа, саргьы иахьа убри сықәныҟәоит: иааркьаҿны иузеиҭасҳәоит Владики сареи еицҳхаагаз:

Иугәалашәоит Белостоктәи авокзал аҿы ҳшеиԥырҵыз— еилауаҭыруаз ауаа унрылаҙ уанца, исуҭаз аҵыхәтәантәи ууалафахәы сымҟәҵаԥьгәа, исыкәлашьцаны авагон ашҟа схынҳәит. Сара сҵәыуон, Владик сшьамхы дыкәтәаны сылаҕырҙқәа ирыцқьон… акәукәуҳәа иҳәҳәо ҳешелон шнеиуа, авагонқәа еинҟьаны, ҳаргьы хыла-гәыла ҳаилаҵаны иаагылон. Усҟан — зшьамхы инанагоз зегьы ҳаҭппны, иахьааҳақәшәаз ҳҿаҳҵәахуан. Аҕа иҳаирпланқәеи ҳара ҳпушкақәеи еиҿагыланы еиқәпон, ҳешелон ахьгылоу иаакәымҵзакәа иҵәаауан. Ус, ианҳхнагалак, адырѡегьых амѡа ҳныкәло ҳцон…

Ус уахык зны, Барановичи ақалақь аҿы ҳнаҙаанҙа, иахьаанҿасыз ҭыԥк аҟны, ҳвагон дааҭалеит арԥыс аукы, Ар Ҟаԥшь рыматәа ишәны. Уи дшааиуа-шааиуаз ихы кны аҵзамц иҿнадижьлеит. Иԥсы изеивымго дыкьуан, ишьапқәа иҵаҟәалон. Дхәыз ҷышьа авагон иҭаз аҳәсақәа ҳааиқәшеит, аха цәҟьа-жьҟьакгьы ҷьара инымызт. Днаҳартәеит. Иблақәа аахитын, днаҳалаԥшит.

«Афашистцәа, ашьажәцәа, ауаҩжьыфацәа, изыхшәырҟьозеи абарҭ ахәычқәа, аҳәсақәа… Шәан, шәаб!..» — иҧы иҭашәоз акагьы нмыжькәа дыцәҳауан уи, илагьырӡқәагьы иҧыдды илеиуан…

«Ах, уара сыԥшӡа хәыцы, срыцҳахә! — уи асолдаҭ дҩатҟьан, зыблақәа ҭырхаха иҧаԥшуа иаԥхьа итәаз Владик даашьҭпааны, дааигәыдиҳәҳәалеит. — Зегьы бзиоуп, аха уара узхдырҟьои? — Умшәан, аиааира ҳара иаагоит, уабгьы дхынҳәуеит. Умҭәыуан, аа уахәаԥши, шаҟа ибзиоу» — диманы авагон ахышә днадххылан, иԥьыба иааҭигаз афанар адәахьы ирханы аркра, арцәара далагеит.

Ари сара исгәамԥхеит. Ишьҭахь цқьа ианаасеиха, сҩдәылҟьеит… Минуҭқәак рышьҭахь, афашистцәа рагент деиқәырхха дыкны ҳвагон дыҩдәылыргеит. Уи ҳешелон ахьыҟоу аҳаирпланқәа идирбозаарын.

Усҟаноуп сара ианыздыр, аҕа иаҟәпараҧы аԥҳәыс илылшогьы шыҟоу, иагьыстаххеит, аиааира амш аҿенынӡа сабԥьар кны сувагылазаарц, аха ииаг…

Ҳцон ҳара ҳанкыдыгәгәало: зны ахҭҟьа еиԥш, даҿа зныхгьы иугәалашәоу, Гарԥ архаҟынтә аԥьыкәреи ҧыхны ианааугаз зыхәда сыкәуртәаз акамбашь уардын, убри аиԥш ԥшьшьала «ҳамццакӡакәа».

Аҕа иҳаирпланқәагьы ҳхаҟыруа иҳашьҭан, ашәаӡыӡара иреиԥьны иакын ҳагәқәа, ҳамлашьуан…

Ҩымш ҭуан, станциа хәыцык аҧы ҳешелон мҩахганы ицәыҭаргыла ирымазижьҭеи. Уаҟа ҳаангылара зыхҟьаз, шаҟа аамта ҳанхо ҳәа аӡәгьы акы аадыруа иҟамызт.Ишыҧаа-ҧаауаз ҳхәычқәа ҳцәыԥсуа ианалага, хәҩык раҟара аҳәсақәа ҳаашьҭибахын, аихамҩа лымҩахыҵ аҭаҳараҧы ҳазлаԥшуаз аѽнқәа рышҟа ҳлыбааит. Араҟа цәгьалатҷәҟьа хрыцҳашьаны ҳрыдыркылеит, афатә ҳзеизыргеит. Ҳқьыԥаха ҳаҵаланы амарда ҳѽыхәноны, арҵәааҳәа ҳешелон аҳәҳәабыжь геит, иҳәазо иаацәыҵҵын, амрагылара хь ахы рханы икахәхәа адәы иныкәлеит.

Аешелон аҵәаабыжь еиҳа еиҳазар ҟаларын ҳара аҳәсақәа ҳаилаҵәаабыжь. Иаҳкыз кажьны ҳнапқәа рхахаӡа ҳнашьҭалеит, аха узыхьӡозеи… Уи иашьҭархххны иҳавҟьҟьеит аешелонқәа акы, ѽба. Адгьыли ажәѽани рӡыӡауа иаацәырҟьахт, угәы-угәаҵәа ҭыхны ажәѽанахь ихазгало анҭ алаҳәа еиқәаҵәақәа.

— Владик, Владиушаа! — сыҳәҳәон сара, дара, аҟьашана иахагылоу аихатә ҷьарқәа реиԥш ихаххала-хаххала Владиуша дызгаз аешелон иашьҭаланы, есааира ихәашьуаз ажәѽан иналаӡ ицеит.

Сара салҭит, астанциа ашьҭахь иаҿаҟәыҟәыз ауада хәыҷы аҟны. Ахәшәфԥы уахәаҿуан.

— Владиуша дабаҟоу? — сҭааит сара, ахагацәа реиҧш саалҟьаны.

— Аԥыза акапитан! — иаҧхьа игылаз афицер ихы наиқәикит, ахалаҭ шкәакәа зышәны астол иахатәаз аҭаҳмада, — абри аҧхәыс исызлаҳәа аибашьра ишалагаз.

— Бабацо? — дҭааит акапитан сара сышҟа даақәгьежьны.

— Аешелон ахьцаз!

— Бсышьҭал! — дыԥдәылҟьеит уи, аҭаҳмада иҿеиҳәаз инапы иацрыхәҳәоз аҿыртлахақәа ихаҧыцала ихыҵәҵәо.

Аполутарка хыс-хысуа аихамԥа иаваланы ицон. Акапитани сареи акабина ҳаицҭатәан. Аҙәгьы ҿаҳҭуамызт. Ус, акыр ҳныҟәахьаны, ҳаҧхьаҟа алԥақәа аабо ҳалагеит.

— Бзышьҭада? — дҭааит акапитан, еилаҟәаҟәа, алԥа рхылшәшәо еилажьыз авагонқәа ҳанаарывала.

— Владиуша! — сҳәаахт сара, сыбжьы стәҙамкәа.

— Абра беимда, — иҳәан, имашьынагьы ҧшьшьала иааникылт уи.

— Владиушаа, Владиушаа! — сыҳәҳәон сара, аихеи, амҿи, акәаци срыхҟьашо сахьнеиуаз.

Иудыруадаз: аҙәы ишьапы, егьи ихы, аҙәы ихәамц, егьи лнапқәа…

— Владиик!..

— Еи, аҧхәыс, бара б-Владик ихәу дрылазар ҟалап, бца нахьхьи аизгара иахьаҿу, — ибжьы аасыԥәиргеит, анасилка зыхьнырҳаланы инеиуаз хаҵак.

Срылаҧшит, срылаҧшит ашьаҙа иаганы иеиваз ахәцәа, аха Владик дыҟам.

— Владиик! — сеиҵаԥныхәааит аҵыхәтәантәи ахә иҿы саннеи.

— Еи, аҧхәыс, б-Владик инхаз аешелон заҵәы дҭазар ҳәа сыҟоуп, бцеи, аа, нахьхьи иахьцәыҵагылоу, – адырԥегьых слымҳа иааҭасит, анасилка иаҵаз ани ахаҵа ибжьы.

Аешелон ахьгылаз снеиаанҙа жәантә раҟара скаҳаит, сгәы амыԥрны исыҕраҳазшәа исыхьуан… Аа, абар ҳешелон — ақәыцьмақәа ирцәышәаҟьаз ауаса еиҧш иахьцәыҵагылоу.

Авагон сышхалаз, сшыԥнашылаз ҳәа акагьы сгәалашәом. Амала, иахьагьы сыбла ихгылоуп Владиуша ибла ҭыҟаҧшьаақәа, дԥацәкьысуа акәакь дыҕәтәан…»

Даҭикәа, абра данлеи изнымкылазт, аҽырҳәа агәырҧьа лаҕырӡы леиҿашит. Ихы ҩышьҭыхны дагьынаԥшы-ааԥшит: ашьха ӡиас дӡааԥшылозшәа акәын аԥсабара газы-газуа ишибоз. Уаҩы дшимбазгьы иԥхашьаны, инапы азқәала иблақәа ирыцқьон, адырҩегьых ихыхәхәо иҭәуан, уаҳа ҭыԥ анинамҭаӡа, алра дылаланы акыр днаскьеит, нас, акынҵатҵырақәа реиԥш акәыкәбаа ссақәа зцәа иалҵны иҟаз қды-хсак дныкәтәан, адырҩегьых аԥхьара дналагеит.

«…Даҭикәа, ҳанеиԥырҵуаз иусҭаз ажәа сзынамыгӡеит — Аԥсны ацымхәрас Саратов ақалақь аҿы ҳнанагеит. Абраҟа арратә округк аҿы аусура салагеит. Саратов ақалақь, ахаан ишысымбацызгьы, исзааигәоу сыԥсҭазаара змадоу қалақьк еиԥш сахәаԥшуан – избан акәзар, уара араҟа ауми аинститут уахьалгаз!..

Аа, уажәы-уашьҭан, учча-ччо, удауы жәҩахыр-ҭбаақәа ҟьаҟьаӡа ууацәырҵшашәа сгәы иабон. Владиуша иакәын сызмыхәоз: аҳәаахьшьцәа рыматәа зышәны иааибалак, папаа ҳәа, дыҳәҳәаны дишьҭалон, уара шуакәым анидырлак, дыхьчӡа, ишьҭахьҟа даахынҳәуан…

Сылашара с-Даҭикәа, ажәа уасыршьызар ҟалап, аԥхьахатҵәҟьагьы умамзар, аха уацәажәарҭа анцәа иансиҭа, зқьыцьара ишаны хәҭак акәзаргьы, сгәы иҭакны иҟоу уасымҳәар сылшом:

1942-тәи ашықәс анҭәамҭазы аҕа зынӡагьы Саратов даззааигәахеит. Ҳаргьы ҳахганы Абжьаратәи Азиаҟа ҳдәықәырҵеит. Уажәы Андижан ақалақь аҿы ҳаҟоуп, убрантәоуп иагьахьызҩуа…

Сара аобласттә комитет аҟны аус зуеит, Владиуша ахәыҷтәы баҳчахь дныҟәоит. Сынтәа ашкол ашҟа дцоит… Ҳазҭагылоу аамҭа иадкыланы иугозар, ҳара аҳ-хәыҷы иеиԥш ҳаҟоуп… Аха уара?! Иуҩыз ашәҟәы ишаҳәо ала, зны-зынла зыӡбахә угәаларшәаны исзеиҭауҳәалоз Гагратәи апринц Ольденбургски иатҵыс уԥсҭазаара бзиоуп. Исызхатҵом!.. Сыбла ихгылоуп абна еиқәара, урҭ зыҿырыҵажь ицәоу аӡмахқәа, аҟәкыра, ацәаакыра, ахьҭа, амла… Аха исымчгәышьоит…

Уҭаацәа рзы ажәақәак: ҳара Аԥснынӡа ҳзымнаӡакәа Саратов ақалақь аҿы ҳшааҿықәнажьлаҵәҟьаз, иҳахьыз зегьы анҵаны Уаҭҳараҟа ашәҟәы зҩит. Рацәаакгьы имгакәа аҭакгьы кылхха исзааит.

«Бымшәан, уа шәынсыжьуам, шәаагаразы иахьа-уаҵәы амҩа сықәлоит» ҳәа, раԥхьатәи ишәҟәаҿы исзиҩит уашьа Дыгә.

«Ожәшьҭа ҳашьцәа рыла ҳҿы зәзәоуп, егьырҭ усгьы иаҳцәыʒхьан, аха Дыгәгьы, Викторгьы аибашьрахь иргеит», — аҩбатәи ашәкәала абас сзаарыцҳаит уаҳәшьцәа. Уахьтәи сгәыԓырҭа хәыҷгьы уаҟа аҵыхәа ааԥҵәеит...»

Даҭикәа илаԓырʒ адырҩегьых иаахажжылеит. «Иҵацәгәышьазаап ҳашҭа! — ицламҳәа иаҵаргәаз инапы илахьинаԥыреикын, ижәҩахырқәагьы ааиҵақыԥь-қыԥьит. — Ҳазхылҵыз рнышәынҭра ҿбыгак аақәызшьышазгьы днымхеит!..» — Ус маҷк аҟара, алра иаалҷҷаны иааиуаз амра ашәахәақәаҵәҟьагьы ибла ихмырԥшылаʒакәа, аҳәҳәы-ҳәҳәыхәа дҵәуо дтәан. Нас ибла хыгагаақәа ахго иҿылеихеит иаҳәшьцәа рысалам шәкәы.

Уи раԥхьаʒа иахьалагоз ицәгьамызт: адамрахьы анеиразы шьаҿак ада рыгымкәа ишхықәгылаз, иара ишәкәы анроу ишыгьежьыз, ихьшәашәахьаз рхәышҭаараҿы адырҩегьых амца ахы шеиҿаркыз, хышқәса раахыс имччацыз рыблақәа шыччаз, ожәшьҭа агәырҩа акәым, иара аԥсцәаҳа ихаҵа дааргьы шьаҿак шицкарымҭо, рашьцәа хынҳәаанʒа рынхамҩа ҵәымг-жьакцакгьы шацәдмырʒуа уҳәа, ауаҩы игәы шьҭызхшаз акыр.

Аха, егьырҭ рашьцәа рыʒбахә ашҟа ианиас, аиҳәашьцәа ршәаʒыʒара алымжжыр амуит асалам шәкәы. Ирҩуан урҭ аҩны инықәыргеижьҭеи рхабар ҳәа акагьы шыҡам, уажәраанʒа, шәымшәан абааԥсы, шәашьцәа еинддыла ашҭа ишҭало жәбахра шәыкоуп ҳәа ргәы рҷәгәо, дара рҿы итәалоз, игылалоз Уаҳҳаратәи ақытсовет аусзуҩцәа, уахь ааира ишәкәыҵыз, уи акәым, ԥьара ирҿаҳар ҳәа ишәаны рхы шырцәыртҵәахуа — ари дара шыҵанаҵо, ишыҵнахуа...

Даҭикәа дзакәу, дзеиуоу ҳәа акагьы издыруамызт иоуз асалам шәыкәқәа дрыԥхьаны данығьежьуаз. Иԥсҭазаара — аԥьам уарҳал еиԥш еилаԥсан: ԥьара ихаан, ԥьара иашан, ԥьара илакәуан, даҽеаԥьарахгьы, ишьҭыҵуан.

Шьҭыбжьы хкыс иҟоу зегьы ыҵыҩуан, апартизанцәа рлагер хыбс иамаз абна:

«Шәиа! Шәгыл! Шәиа! Шәгыл!» — ҿыц инанагаз апартизанцәа, аибашьышьа ахьыддырҵоз адәахьынтә иааҩуан акомандирцәа рыбжьы.

Ои, ҳара ҳгәыԓырҭа,
Ҳабна ҳазкәыхшаша!
Ҳиааирақәа рхыҵхырҭа,
Ишҳауҳәара аиаша...

Иааҭирԥьеит, зыдҵа нагӡаны ихынҳәауаз ракәхап, ԥшьҩыԥшьҩыла еивагылан иааиуаз апартизанцәа рахьтә аӡәы.

Иаԥшума ҳамҩа ҳаҳәсақәа,
Ма ихҵәалан иржәахьоума?
Рыԥсы ҭоума ҳанацәа.
Ма ржәаҩамш ԥарцахьоума?

Абнаҷ игоз ашьҭыбжьқәа зегьы рыҵарӡны агәырқьҳәа инеицдырғызит егьырҭгьы.

«Шәымшәан, шәыҳәсақәагь ԥшуп, шәанацәагь ыԥоуп, шәхәыҷқәагьы еибархәмаруа адәы иқәуп! Аа, саргьы убас абна сазҵаауан, адгьыл слымҳа адкыланы сӡырҩуан, сшәон, сӡыӡон, аха сыԥхашьеит, зегьы рыԥсы ҭоуп, сымҩа иаԥшуп!..» — гәаныла дцәажәо, иконвертқәа шьҭыхны икны, иблақәа гәыргьа-гәыргьо дрыхәаԥшуан, иаԥхьа ииасны инеиуаз апартизанцәа. Урҭ ҵыхәаԥҵәара рымамызт — рхы нахьхьи акрыфарҵақәа рҷы инеихьан, рҵыхәа макьана абна илан.

◦21◦

Аҵыхәтәантәи аамҭазы, Зыхәба напхгара зиҭоз аԥшыхәцәа реиҳараҩык рлымҳа Минск ақалақь ашҟа икыдын. Лиуциеи Казимири Зержинскиаа, Игнат Чупецки, Адам Свентаржецки, Софонов уҳәа, рхаҭақәа, насгьы уи ақалақь аҟнытә ирымадаз ауаа рыла аҟәша иаиуан уаҟа иҟоу аҭагылазаашьа иазкны адырраҭара ҷыцқәа. Нас урҭ адырраҭарақәа, абна иҩалҟьаз аракета иаҵәақәа реиԥш, еишьҭаххы-еишьҭаххы еишьҭаланы, Адгьыл ду ашҟа ицон, араҟагьы аҕа итып далақәырҵон.

Хнызқь бла зхаз аԥшыхәцәа рыҟәша иадыруан: Минск ақалақь иаалымҵӡакәа ишалатәоу хәнызқьҩык инареиҳаны аҕа исолдаҭцәеи иафицерцәеи, уаҟа ишыҟоу «Абвер» захьӡу афашист ԥшыхәцәа рыҟәша, аполицаицәа русҳәарҭа, арратә комендатура, апартизанцәа рнырҵәара иазку аҕа ир рыштаб, СС-аа рырхәҭақәа рацәаны. Иара убас ираҳауан иҟалоз аиҭакрақәа, шамахамзар зегьы: афронт ахь игьежьны ииаз аҕа ир шаҟаҩ ыҟоу, уахь ицоны абраҟа зҽааанызкылаз архәҭа закәу, ахыԥхьаӡара заҟароу, бҧьарс иамоу, ҷыц еиҷыркааз атҟәацәа рлагерқәа ахьгылоу, шаҟаҩы ҭаку, ргәалаҟазаара зеиԥшроу…

Убасгьы Барановичтәи аԥшыхәцәа ирдыруеижьҭеи акраацуан: афашист гыгшәыг Вильгельм Кубе хадас дызмаз Белоруссиатәи агенералтә комиссариат, агебитс комиссариат, ақалақь комиссариат, «Остланд» захьӡыз ацентртә хәҳахәҭратә гәыԥ уҳәа аоккәпантцәа русбарҭақәа рацәаны ишыҟаз.

Аха, иара ус хыхь-хыхьла акәымзар, инҵкааны ирыздыруамызт, иагьамадамызт. Минск ақалақь анырга аахыс уаҟа афашистцәа еиҷкааны ирымаз ауриацәа рлагер гетто.

Уажәы ааигәа Чернышеви, Армианинови, Зыхәбеи Минск ақалақь иазкны ирымаз аицәажәараҷы абри азҵаарагьы иазаатгылеит. Зыхәба идҵан, иҟаиҵалак уи алагер иҷамеидарацы.

Уиаахыс абар уажәшьҭа ѡымчыбжьа ҭуеит, аӡага иахылаԥшуа ашәарыцацәа реиԥш, Зыхәба иԥшыхәцәа уи алагер иахаѡауеижьҭеи. Иеилыркаазгьы рацәоуп.

Аа, Адам Свентаржецки ила, ауриацәа рлагер аҟнытә Зыхәба иауз ашәҟәы иаҳәо: «Гәыгырҭас иҳамоу, ҳѡызцәа гәакьацәа! Ишыжәбо Гитлер ҳныхра даҷуп. Уи, агыгшәыгқәатҵәкьа ираҭәашьаны рхы иадмырхәо аметодқәа, ихы иаирхәоит ҳара ҳзы: ҳаԥсы шҭоу ҳарбылуеит, ҳаржәуеит, ҳарӡуеит, анышә иарҭоит ахәыҷқәа, аҳәса, аҭаҳмадацәа, аҭакәажәцәа. Иахьа уажәрааҥа алақәеи ажьақәеи рыла имѡаԥаргоз аԥышәарақәа, уажәы урҭ, ҳара ҳарԥарцәеи ҳҭыԥхацәеи рыла имѡаԥаргоит... Абас, абри аԥьаҳаным иҭанҵәо ауриацәа рхыԥхьаӡара ԥшьынѡажәаныз-қьѡык иреиҳауп. Шәҳацхраа, зда царҭа ҳамам, ҳѡызцәа гәакьацәа! Гетто».

Дызусҭада ас зҷахәы Налибоктәи абнаҷынҵа иаазыгҵаз?

«Сара уажәы ааскьа уск аҵыхәала Минск ақалақь ахь сышьҭны сыҟан, — иѡуеит уи абгьыц хәыҷы уахьынтә иаазгаз Адам Свентаржецки. — Ѡымшҟагьы сынхеит. Инасымѡатәны абри ахаҵеи сареи ҳаибадырт — ҳаибадыршьа атәы ожәшьҭан... Иара зшьапы иакәиҵу, Минск иналҵны иныҟәаргьы зылшо, амчра маҷк зыгәра рго уаѡуп. Аха урҭ реиҳа ҳара игәра аагар ҳалшоит. Иҭахуп аԥшыхәцәа аӡәы диқәшәар. Шәымԥшҙакәа ауаѡы ддәықәышәҵа. Ицо дыԥхәысзаит. Егьи амчыбжь азы — ашәахьа инаркны асабшанҵа, аԥьармыкь агәашәаҷы, асаат 12 рзы ауаѡы дылзыԥшуп. Аибардырга: «Аҳәажьы иалху аҭоубар умоума?» Аҭак: «Аҳәажьы иалху сымам, аха аҷежьы иалху сымоуп».

Абри аамҵа аѡнуҵҟала, уи алагер иазкны аҟәша иаиуит егьырҭ адырраҭарақәагьы. Урҭ зегьы еимҵакны ианрылацәажәа,

ианыԛәырҵа-ианыԛәырх ашьҭахь ауп, Галиа Верховскаиа, агенерал Чернышев ишҟа иаиаалыԥхьа.

— Аҧыза Верховскаиа, агенерал дбыԥхьоит! — ашә дааалаххын, иҿааидиԥсалеит, аԥьшьаратә дырга еиԥш ишьапахьы дыхьԥсааҙа, аха ихы аазҟәазны, ижәҧахырԛәагьы ҧҿаҿаҙа иҟаз арԥыск.

— Ыы?! — дцәырҳазшәа дҧаҵҟьеит Галиа, лшьамхы иԛәыз Васили иеиԛәагьы лхьыҧрны, агәыр ацырҳәҳәа лшьапаҿы инкаҳаит.

— Бласы, бласы! — ашә дылҵуамызт иааиз.

— Сара? Сара еиԛәада иахьа ара стәазаауама?! — ашьабысҵа хьышьаш еиԥш, ишьаргәацә шкәакәаԛәа па-паҙа даагылеит Василигьы.

— Уара, уԥхәыс липка ааушәҵа, уи зшәу маҷҧу ԓьушьома, — аҵәы илаиҵон иааиз.

— Уԥхәыс липка уара иушәҵала.

— Зиԥка зшәысҵаша дсыманда, липка акәым даҿакгьы…

Галиа ажәжәаҳәа лхы арҿеира даҿын, Васили иеиԛәа иацрыҳәҳәоз арахәыц ихаԥыц ала иаахиҵәан, ашьаҵара дналагеит.

— Сыззиҵаху акрудыруазар? — лгәы иамукәа дҵааит Галиа, диваҳҳ-иваххуа дахьнеиуаз.

— Агенерал ииҵаху акәым, сара сгәы иаҵаху сыздырам, — наҵеикит иаарышьҭыз, иблақәа цәыҵырҟәыҷны Галиа лыгәчамақәа дрыхәаԥшуа.

«Симазҵааҙакәагьы анцәа сҟаиҵандаз», — аалгәахәт Галиа.

Чернышев иуадаҿ иара ида иҟан: Армианинов, Зыхәба, насгьы Галиа иахьада илымбацыз даҿа ҩыԓьаҟа.

— Бзиала баабеит, аҧыза Верховскаиа! — иҳәеит Васили Ефим-иԥа.

«Аҧыза агенерал, шәара шәприказ ала дааины дыҟоуп апартизанка Галина Верховскаиа!» — илҳәап ҳәа амҧахь лҿыззыҟалҵоз лажәақәа лыбз иахьықәкыз инықәбан:

— Бзиара жәбааит! — лҳәан, днарылаԥш-аарылаԥшит.

— Бтәа! — лыжәҧахыр инапы нықәкшәа днаиртәеит агенерал.

— Минск ақалақь бзианы ибдыруама? — иаразнакгьы дҵааит.

— Ицәгьамкәа издыруеит, аҧыза агенерал! — аҵак ныҟалҵеит Галиа.

— Уезгьы?

— Хәышықәса уаҟа аҵара сҵон, саб иаҳәшьа лҿы сыҟан.

— Иарбан школу? — дҵааит Галиа илзымдыруаз ахацәа руаҙәы.

— Ԝажәижәаатәи абжьаратәи ашкол.

— Октиабртәи араион? — лгәы иаакәсит Зыхәба ибжьы.

— Иашоуп, Октиабртәи араион, — лгәы зынӡагьы иаԥхәандахан, лыблакәа хааӡа Датикәа дԝеиҵапшит Галиа.

— Ҳазбыԥхьаз бдыруама, аԝыза Верховскаиа? — Васили Ефим-ипа, азҵааракәа ааникылан, даариасны даалҽатәеит. — Бара ожәшьҭа аԥышәа змоу ԥшыхәԝуп. Иааҳадгыланы иҟоуп хымпада зҭыԥ иқәҵатәу уснагӡатәык. Убри аҵыхәала Минск акалакь ахь ицатәуп. Ианеимҵаҳк, уи анагӡара бара ибылшоны иҳаԥхьаӡеит. Ишәарҭоуп, ҳәарас иаҭахузеи, ишәарҭоуп, аха инагӡатәуп. Уаҵәы ашьыжь амԝа быԛәлоит...

— Датикәа Кәыгә-ипа! — Чернышев дааҳәын, Зыхәба ихы наиқәикит.

Зыхәба атаххәа имагә ашьхәакәа ааидикшалан, иҽыԝеиҵыхны:

— Сӡырԝуеит, аԝыза агенерал! — иҳәеит.

— Егьирахь иҳәатәу, иутәу зегьы унапы иануп. Бзиала, аԝыза Верховскаиа! — адырԝегьых Галиа ихы аалықәикит агенерал. — Ақәҽиарақәа бзеиҕьасшьоит!

— Исылшо акаҽы схы сеигӡом, аԝыза агенерал! — дԝаҵҟьеит Галиагьы. Уи лыблакәа амца рхыҳәҳәыла ицон.

— Амԝа алԥха зауша! — даалыдгылан, лнапы рыгәгәаны иааникылт Армианиновгьы.

Иацы хәлаанӡа, иахагьы ашамҭазынӡа Верховскаиа лҽаԥхьа иқәдыргылаз адҵа ду аҽазыҟаҵара даҽын, ассистентс длыман лыԥшәма Васили Иаковлев: уи зны ԝынԝажәижәаба шыкәса зхыҵуа ԥҳәыс-быргцас лҽеилалҳәан, лхы-лҽгьы ишақәнагахашаз илырхиеит. Аха ега лыҟалҵандаз, лыбжьы уи ақәра ианаало илзыҟамҵеит. Нас, иахьа аконцлагер агәашә иааҭыҵыз ӡгаб қәыпшк дуба лара дуба — маҽа-маҽа икылқәыршәааз лчыҭ ҵкы, амаҭәахшьыга иахьынҳалоушәа еидҟьаԥсла, лҽеырхәаны ахәыз-хәызҳәа деимҳәо...

— Акы — аконцлагер агәашә иҵалаз аҙәгьы ушьҭахьтәы дҭырмыжьӡацт, — дналагеит Васили, инапқәа ишьҭахь иҟаҵаны длеиԝеиуа, — иԝбахаз — ачахәаҭка зыхьуа аҙәы иоуп акәымзар, инеиԥынкыланы мчыбжьык аимҳәара згәы бзиоу уаԝытәыԝсахша илшараны дыҟам. Ихԥахаз — мышкы аацәгьахар, абриаҟара ибҽабыртатаз арацәеи асақәи тыԝны идәықәлап — Минсктәи аулицақәа уаԝытәыԝса дзырнымло...

— Цəгьалатцəҟьа ирыцхасшьоит аурыс жəлар, — лхəеит Галиа усҟан.

— Иауеи? — иԥьашьаны дҵааит Василигьы.

— Аҩажəатəи ашəышықəса ирнатаз р-Белински затцəы Налибоктəи абна дахьырцəылахаз азы.

— Аурыс жəлар Белински иеиԥш Суворовгьы дырҵахуп.

— Нас уажəшьҭа? — дҵааит Галиа.

— Минск ақалакь аҿы шаҟа миллионҩык хаҭала бырдыруазеи?

— Аҳəзатцəыкгьы!

— Ус анакəха, иаабац, Галиа Иаковлева, ҳаҭамзааит, Галина Верховскаиа шбакəу быҟаз.

— Уара уеиԥш даҽаҳəгьы игəы ҷыскаар ҳəа умшəаҳои? — Галина ҩынтəҟа даахагьежьын, дҧыр-ҧыруа дшааиуаз Васили ишьамхы даақəтəеит, лызнапыкгьы: ихəда иаакəлыршеит.

— Абелорусс-ҭыԥха гəык ауп илымоу, аха зықьҩык ргəы ҷылкаауеит, нас урҭ рахьтə илҭоит аҳəы, наҳаҳагьы ихылбаауам…

— Дарбан, нас уи аиатцəа лбаашəаны зыкəа иҭашəаз?

— Сара!

Инеилатцəаны игəыдибакылеит, акыраамҭагьы рыхқəа еидцаны итəан.

Налибоктəи абна цəыха-жьыхо аҿыхара иаҿын Галиагьы Василигьы Зыхəба иҿы ианааи.

Даҭикəа ибла ҭынчқəа лыхго, зҽеидыԥсала иаԥхьа игылаз Галина акыраамҭа длыхəаԥшуан, нас, лҽеибыҭашьа игəаԥхазар акəхап, даапышəырччан даалҷаԥшит, итəарцгьы нарыдиҵеит.

— Шəгəышəҽаныз. Уаха Лихачи ақыҭаҟны шəыԥхьа. Ишеибаҳҳəахьоу — уаҟа ҳара иаҳтəу ауаҩы дышəзыԥшуп. Аха ҳара иаҳтəым ауаагьы маҷыҩзам, шəызлысуа ақыҭақəа рҟны, агəҽанызаара…

— Шəацəымшəан, аҩыза акомандир, зегьы ахəша рыхьшьушəа иҟаҳцоит, — наҭеикит Васили.

— Аполицаицəа ракəзааит, анемеццəа ракəзааит аҳəгьы илаԥш шəыцамшəароуп. Џьара шəарҭак шəоуны шəаныҟала, зегьы уара иухьурԥшыроуп. Усҟан Галиеи уареи шəеицҳам, — Даҭикəа, Иаковлев ихы наиқəикит. — Аҭагылазаашьа зеиԥшроу шəахəаԥшны ианаҭаху шəеицыз, ианаҭахымгьы — ахаан шəеибамбацшəа… Шəҳырыҩла: шəаԥхьаҟа шəымҩа шəарҭазар, Лихачи ақыҭақны ишəԥыло ауаҩы уахынланы амҩа шəыкəигалоит, иахьынҳахəҭоугьы шəнаскьеигоиҭ, ишəарҭамзар — уаҵəы ашьыжь шəымала амҩа шəыкəлоит. Падгорие ақыҭаҿы

шәаннеилак, Галина дауцрыҵны дцоит. Уаҟа улылабжьо, анс, арс цәажәарала дыхҵоумкын, амала лара акы уалҳәарц лҵаххозар, цқьа улзыʒырԝ, илҳәазгьы акы нацыстоит ҳәа уаламган, — Зыхәба иҽааникылан, алада ианиҵаша дазхәыцуашәа, ҽымҭ ҧыҵрак дтәан. — Нас, амԝа алҧха змазааша! — дԝагылан, инапсыргәыҵа ԥаԥаʒа еиҵыхны Галиа лышҟа инаирххеит.

Галиа ихааʒа дааҧышәыррчан, лнап хәыҷы днахан лкомандир инеилыркит.

Рԝыцьагьы еицырзеиҧшыз иаҷыдахаз даҽа уск даламцәажәеит Зыхәба абраҟа. Галиа иналыгʒараны иҟаз адҵа лареи лкомандири ирдыруан, уаҳа аʒәгьы, иара Василигьы — убастцәҟьа, Галиа данлыцрыҵлак имԝаҧигараны иҟаз аҧшыхәратә усураҟәа ртәы заа Зыхәбеи иареи алацәажәахьан.

Аҳаҧы лашьца иаатҵыҵны адунеи лаша каз-казуа иныкәҧшызшәа рыблакәа аахьау-хьаун, рнапы наҧыраркит Галиагьы Василигьы, абна иаалшәан, чыкьла ихырҷаз адәы ианаакәгыла. Рхаҧыц аларҧсны, адацкәаҵәҟьа ыҵыкәкәааруа иҳәуан еимша-еимыта иқәыпсаз ажәкәа. Аҵыхәа кьлар ду ҧшандагаҵас имԝанҵаны амҵқәа ааҟәцо, абна аҵкараҽы ашәшьыра ицәыҵагылан ҽанбгаҵасҳаҧкгьы.

— Ҵа змаʒам Маркс иԝымҵа «Капитал» аҟны иаҳәоит, ауаԝы раҧхьаʒа ԝызара изызурацы игылаз аҧстәкәа роуп ҳәа, — иҳәеит Васили илахь инапы аҧыракны адәы дыкәҧшуа.

— Ҧсра зқәым адоуҳатә ԝымҵа «Библиа» аҟны иарбоуп, иудыруаз, ауац ахьубаз аҵып аҳаиуангьы шацәыхарам ҳәа, — иҵаулаʒаны дхәыцуазшәа лҽыҟаҵаны даацәажәеит Галиагьы.

Рԝыцьагьы мыччакәа акыр ирчҳаит, аха, есааира алашара иашьцылоз рыблакәа цәыҵырҧшшәа ишынеихәаҧшыз, ирызнымкылазт, инеибарччеит.

— Жәаминуҵк аҧсшьара азин истоит сыхьчаԝ! — лҳәеит Галиа иаразнак лхы-лҽы аалҧсахын.

— Дышәзыʒырԝуеит, шәыхьчара иагымхаша, апартизан Иаковлев,—атахҳәа ишьхәакәа ааидикшалан, ихы инапы надикылеит Василигьы. Сапын шәахҵас иныкәбеит уи ихы-иҽы иқәыз аҧышәырччара ҧшʒагьы.

— Васиа! — наиқәҷылҵит Галиа, аамҵала зны иҵыԝрхьаз, аха уажәы зхы аҧшнымҵʒакәа ишьҭиааны азҳара иаҷыз ашә-ҟата ашьапы данаакәтәа.

— Сʒырԝуеит! — иҳәеит Василигьы дааины даалыдтәалан.

— Абри аԥшыхәцәа ахьазыҟарҵо школ ҷыда ыҟоума?

— Ишԥаҟам, афашистцәа рыԥшыхәратә школ «Абвер», Лондонтәи аполиак аемигрантцәа ршкол «Центр», Иапониатәи аԥшыхәратә...

— Уаангыл, уаангыл! — даанылкылеит Галиа, знацәаҟәа харҟәало, адунеиаҿы иҟоу аԥшыхәратә школқуа реиқәыԥхьаҙара зҽазызкыз Васили. — Удырра ахьынҙаҟоу аилкаара акәым сара сзышьҭоу, иҟоума ҳара хҿы убыс еиԥш иҟоу ашкол?

— Мап!

— Избан?

— Избахын, ҳара зхала аибашьра зҽалазгало уаам, убас аҙәы иҽеҳалеигаланы данықалагьы, амца ахьакуа адәаҿы афырхацәа шиуа еиԥш, аҕа имырбаҙакәа, иԥаҵеи ихахәи еиҵнызыԥсахлаша аԥшыхәцәагьы гылоит. Аа, абри бара беиԥш, — маԛкгьы игәадураны, маԛкгьы ишьыцраны аҵәы еиҵаналылеиҵахт Васили.

Васили аҵыхәтәантәи иажәаҟәа хьаасгьы иҟалымҵеит Галиа, уи дҭакка хәыцрак даманы ишцоз убартәы иҟан.

— Шаҟа исҵахузеи, зыхьҙ аиатцәаҟәа кыднаршәо ԥшыхәѽны сыҟазар, — қәыԥсычҳара шьҭыбжьны иаагеит ԥытрак ашьҭахь Галиа лыбжьы. — Геринг икәа сҵаланы, Геббельс имаҕраҿы сыѽкылсны, Гитлер ижәѽахыр саақәтәо... Реихстаг иѽнагылоу асеифқәа зегьы рцаԥхаҟәа снапы иакны, армарахь исырҵәир — ареихканцлерцәа зегьы нҵәо, арҕьарахь исырҵәир — Гитлер иԥсы ѽеихшәо!..

— Андерсен дыԥсит ҳәа исыԥхьаҙом!..

— Васиа!

— Ыы.

— Аԥсҵазаара бзиа иубоу?

— Бара бзиа бшызбо аиԥшҵәҟьа!

— Анбан, ахәычра гәырҕьахә, ашкол, аѽызцәа, ашьыжьтәи аҙаҙа ақара ицқьоу раԥхьатәи абзиабара, аинститут, аѽызцәа ҿыцқәа... Нас аусура, аҭаацәа, аԥшқа икьаасыбжьы... Ҳы, ауаѽы иитахҙоузеи, изшоу ихәгьы заҟароузеи!

— Абзиабара сцәыҙт бҳәама? — дҵааит Васили, Галиа леиԥш иаргьы ихааҙа дызлаз ахәыцрақәа даарылҵны.

— Абзиабара абгыҙра иаѽызоуп — ахаҳәгьы иалиаауеит, адгьыл иақәымшәаргьы ахы ашьҙом, адацқәа аларԥаны ахаҳә афатә алцәцәааны иаанагоит, — иныҵырҟьа лхы злаҵакыз лкасы еицарса хәыҷы рҽеиуа дцәажәон Галиа.

— Бымшәан, Галиа! — лыхәда инапы накәиршан лхы ааигәы-дирҭәҭәалт Васили, — абзиабареи аԥсҭазареи наӡаӡа еиԥырҭшьа рымаӡам — урҭ зназы арыцҳара еицәхнарҟьар ҟалоит, аха уигьы аамҭала, ашьҭахь абзиабара ахьыҟоу ашҟа аԥсҭазарагьы хынҳәуеит.

— Ҳдәықәтца, Васиа, афилософиеи афантазиеи ҳашрылацәажәоз ҳтәанхалеит, — лҳәан дѡагылеит Галиа,

— Шәысҭаз макьана, шәысҭаз макьана, шәысҭаз макьана! — ихырхәа-хырхәо ашәаҳәара иаҷын рхаҷы иқәтәаз ажәардәына.

Инаскьаргарц рҭахушәа, еилаҷыр-ҷыруа раԥхьаҟа рҷынархеит егьырҭ аҭарақәагьы.

Адәагәҭаҷы иааины иааҭгылазшәа, ашәахәақәа ухагәҭа кылырҭәо иԥхон амра. Уажәраанӡа акәкәыҳәа адәы иқәхоз ажәқәагьы, иара аҷеан бгә-ҭасҳаԥгьы амра цаҳә-цаҳә еимнарпызар акәхап, рхәынгагьы ыҟамызт.

— Васиа!

— Ыы.

— Абарҭ арахә ашәҭқәа зырымфозеи, ихәынгаршьоу, ирыцҳаршьоу? — дҭааит Галиа адәы агәҭа ааиѡыршахьаны, дагьылаҟәын, амцашоура иҭаршәны иамоу аԥшқа иеиԥш, рыхәда хәыҷқәа канӡаны, рыхқәа хьыдшьшь игылаз адәыкрынқәа хҧаҟа еидыԥьгәаланы иѡышьҭылхит.

— Иагьхәынгаршьом, иагьрыцҳаршьом, — адырѡегьых афилософ хаҷера иҭаны деиҭаналагахт Васили. — Адунеи иқәу зегьы иҭиааз, ихәаҷамаҷаз, аԥсабара ацәа ианалҭуаз зегьы рхы зларыхьчашаз акака рнаҭеит: ԥьоукы рыԥштәала, даҷеа ԥьоукых рыфѡала, егьырҭ ирԥыцкылҳәхәо амҭ ала…

— Иашоуп, урҭ зегьы хыхьчагак-хыхьчагак рымоуп, аха абарҭ арыцҳақәа ирымеи? — даҟәыҵуамызт Галиа, зыхқәа ныхшәааахшәо лԥышә иадкылаз ашәҭқәа дырфѡуа.

— Урҭ бара ишыбҳәо ирыцҳазар, иуацхахьазаарын.

— Уеизгьы?

— Ргьама.

— Фуф, ишԥашоу! — Галиа, ирҟәыҷны лыбз иқәыз ашәҭ кажьцәо, ашацаҳәа лҷыналхеит.

Ҟәараҟәанҷеа ҟарҵозшәа, амра ҟаԥшьшьӡа адгьыл ишлавалаз, амза ѡежьӡа иаацәырҵын, иара ашәахәақәа рыла аԥсабара кәабо ажәѡан иааҵалеит. Ихьыдышьшьы игылаз аҵиаақәа рыԥ-

сы ҭалон, шьыжьы аахыс адгьыл иахылԥрны иԥеиуаз ахылԥаԥсылԥагьы иҙы-цәыкәбарханы акаҳәҳәра иалагахьан.

Уажәрааиҙа, иҟәбаҟәшәо, аԥшқа итҵаршәқәа инадыркны, Реихстаг абираҟ ҟаԥшьы ахаргылараҽыиҙа зегьы ирылацәажәоз Галиеи Василии, уажәы, ҽымҭ-ԥсымшьа иццакы-ццакуа еишьҭаланы инеиуеит. Галиа оумашәа дааԥсеит, арахь, дҽажәкны аҙба дыԥсуеит, иахьа ашьыбжьон, ижәны, аԥьыка зқәырҳәҳәы ирфаз, акәыкәбаа хәаԥқәа реиԥш лыбз баны лҽы иҵоуп. Арԥҳа аԥштәы змаз урҭакәыкәбаа ҙылабаақәеи напылаҙыра ча-кьакьамсаԥқәеи анаалгәалашәалак зынҙагьы дхагахоит. Аха иабаҟоу, ҙынгьыԥхынгьы инеибынеиԥшны абыз еиԥш ицәааку Беларуссиатәи адгьыл, иахьа Сахаратәи ацәҳәырақәа ирԥызахеитеи…

«Ахәацаԥшьқәа пылы-пылуа изҵоу ҽышьҭак иҵатәоу ҙҭабаак акәзаргьы», — дхәыцуеит Галиа.

— Бласы, бласы, ҳаиқәшәараны ҳаныҟаз аахыс саатқ цахьеит, — дааихьыгҙаны ллымҳа дынҭацәажәоит Васили.

Ус, абна иҵакәаратԥо инеиуаз амԥахәасҵа ахы аантҷәан, иҵҳәаа илашьҭыз амԥаду илангылеит. Ашәахәа ԥежьқәа зхьыршаз амԥаду аҙамԥагьы иҵырҽҽа-ҭырҽҽа ашәахсҭақәа анын, абензини амазути рфыԥгьы ахшәшәа ицон.

Амԥа аган рҽавакуа акыр иласкьахьаны, рармарахь ала, иҩар-ԥшарҙа еилшьааны илашьҭыз абна иналырбааит, бгарымзҭыхәак иаҟараз лашарақәак.

— Ҳааит, Лихачи! — иҳәеит Васили, Галиа данааидгыла.

— Аҙә дҳашьҭоуп, — лҳәеит Галиа зынҙакгьы лыбжьы нытҷакны.

Васили иарҩьанап ахала итапанча иназыҵрысын, иблақәагьы цәыҵцырԥшшәа дааԥшит: аҙәы, ҳәарч-марч ҳәа амԥа ацәхыԥ дықәланы дааиуан, иара иеиха, иԥызҙа иваракҽ ишьҭаз игага еикәаҵәа убарҭан.

— Заславльҟа шәцозар, абра шәымԥахыҵуеит, — иҳәеит уи данаарывала.

— Мап, Минскҟа, — наҭеикит Васили итапанча ааушьҭуа.

— Шәагхеит, — ихәан уи, дааины рнапқәа аарымихит.

Аԥшыхәцәа ирԥылаз абелорусс, зықәра аиҳаракҵәкьа ҭаҳаҳа изфахьоу, аха енагь зарԥысрахь ихьаԥшуа ҭаҳмада каҽ-каҽк иакәын.

— Ԥыцьа арԥарцәа сымоуп, — иҳәеит аҭаҳмада асасааирҭаҽы ииааганы ианааиртәа, — аа, аҭзамцахь инапы наирххеит, — аҙә дԥыруеит, егьи дҳәазоит.

Рахәыц ҟаԥшьла арбаҕь-ика ԥарԥарқәа қәҵаны изныз ашмпахьшь дук ѡызҙа иахаршәны икнаҳан патреҵк. Аа, абыржәы, аҳаҷаҳәа ацәажәара иналагап уҳәаратәы, рԥышәқәа ачча аарықәыхх-аарықәххуа ианын аррамаҭәала еилаҳәаз ѡыԥьа: аҙәы дԥырѡын, егьи дтанкистын.

— Урҭ ран ѡажәи жәаѡа рзы дысцәыԥсгәышьеит, аѡбатәи сԥҳәыс — гәамк лакәын, дандәыкәыстҵа хымз схәыҷқәагьы саргьы аҟьымсаргара ҳаҿын, ахԥатәи — сара саҵкьыс ѡажәижәаба шыкәса рыла деиҵан, ҳар хьаҵны ианцоз лыкәла зыкәлаз фицарк дицны дцеит, — ианааи, Галиа илиҵаз аҙы дазгәышьны ишылжәуаз аиԥштәҟьа, ацәажәара даҿыгәҳәаауа даҿын аҭаҳмада.

«Дзакәытә парпарѡузеи ҳаззаарышьҭыз, дабацәыҵрыԥшааи, ԥшыхәѡрас илоу аҳа», — дхәыцуан Васили.

«Рыцҳа, имацара дыҟазар акәхап, дгәашоуп, дгәаша, сабгьы ус ауми иѡны дшыѡноу!» — лгәы дрыцҳанашьо, лыблақәа ҭраа диҿаԥшуан Галиагьы.

— Кәы-кәу, кәы-кәу... дзиин, дзиин! — иаалырҟьаны игеит зегьы рхәыцрақәа ԥхазырсыз шьҭыбжьык.

Ашыр-сырҳәа аҵамцахь инаԥшызар: апап иҵеиспыхә еиԥш амаиатник ҟәыбас ду ыргьало аҵамц иадкнаҳалан шәыцьара еихарҳәыз мҿтәы саат дук. Уи ахагәҭаҿы иааимҟьоз ахышә хәыҷы ахы аакыларххны рықәҿнаҭуан.

— Ари саб, иаб Фиодыр ԥсаҭашкәакәа, Пугачов ихаҵа иитаз сааҭуп. Сыҳәсақәа аҙәаҙәала иазымҵамсыцыз уаѡ дыҟамызт, аха ишыжәбо аԥьынԥьаҿы иаанханы иҟоуп, — ныхаҵас, ибла ҭырхаха исаат дахәаԥшуа деиҵаацәажәахт аԥшәма.

«Изалшарым!» — аттаҳәа ашыкәсқәа неихиԥхьаҙалеит Ваисили.

Галиа лыбла даахгылеит аҭоурых шәҟәы аҟны ианны илбахьаз Пугачов — ижакьа еиқәаҵәа сымсалҙа, ихы ԥҳәыстас иҵырффаны...

Рѡыԥьегьы рыблақәа асаатиааҟәырган аҭаҳмада инаизыԥшит: уи илаԥш адырхаланы асаат дшахәаԥшыц дахәаԥшуан — амра аԥсымҭазы ахра иаҿанаԥсаз ашәахәа ԥсыдақәа ирѡызаха, уажәыраанҙа ихиҿы хызтуаз аԥышәырчча ашьшьыҳәа иахыҵны ацара иаҿын. Уи иашьҭаланы, ашьха уарбажә агага еиԥш ихыиҿы иазааиуан: аԥагьара, агәадура, амшәара.

— Иаамҭоуп! — иҳәеит уи, иблақәа асаат мчыла иаадкәкәааны. — Уажәы рытра ԥжәаны иҟоуп, ашоура еимнарпыз аматқәа реиԥш иахьуҿаҳауа уздырҙом. Ҽынла, ианамуҙах, сара сеиԥш

иҟоу ҭаҳмада ҟәарԥк, ма ԥҳәыск роуп акәымзар, уара уеиԥш иҟоу арԥыс ныҟәашьа имаҳам. — «Бара ахыршәац боума агәылшьапқәа рыҳиа ихысырц згәы иҭоу?» — иҳәашәа Галиа лаԥшыла даашәа-заны, Васили днеиҷаԥшит аԥшәма. — Шаанҳа амҩаду аҷы ҳкылсроуп, нас амҩа алԥха зауша! — дагьыҩагылеит.

Абзиабареи, ахәыҵхәыҵбжьи, аԥышә цаҳә-цаҳәқәеи ирыҵхын уи аҵх: арашәыгақәа рыԥхьарца шадырҳәац иадырҳәон, икарахаз амшын ацәқәырпақәа реиԥш рҷеикәаԥсаны ицәан аҵиаақәа, амза ашәахәа-ҩежь рыкәыршан амҩахәасҭақәа.

Зԥацәа шәарыцара иҵызгаз алым еиԥш, аҵх далшьқьрааалашьқьрааруа раԥхьа дгыланы днеиуан, уажәраанҳа Васили игәы зыцәцаны дызхәаԥшуаз рԥыза. Уи зны-зынла даатгыланы, зхатәы бызшәала ихәыҵхәыҵуаз аԥсабара дналаҳырҩуан, ишьҭаланы иааиуаз рышҟа даахьаԥшуан, нас адырҩегьых ашацаҳәа иҷынеихауан.

Лашыбжь-заҵәык зҵынхаха, иҵахәхәа ицәоу қыҵак инавалацыԥхьаҳа, Галиа лаб даалгәалашәаны, аԥыр-ԥырҳәа лгәы амца нытҵалон: «деиба-кәеибаха имацара, сан лыматәақәа дрыхәаԥшуа!..» Илымихыз лыхцәы анаалгәалашәа, лгәы аақыԥьқыԥьын, лылаҕырҙ аҷааанахеит, аха лыԥсы иалакны ушьҭахьтәи инылбаалдеит.

— Васиа! — иныҵакны лыбжьы аалыргеит уи, ԥыҵк лҷеанааиқәылк.

— Ыы? — иҵаашьала деиҵаҵаахт иаргьы иаармаҷны.

— Абрантә ҳқыҭаҷынҳа акрыбжьахару?

— Ибжьазаалак иҳамҩагәышьам ишԥаҟаҳҵари.

— Васиа!

— Ыы?

— Саб уажәы дыцәоуп угәахәуоу?

— Уажәы аҳәгьы дыцәаҳам, анкьа иҟаҳҵалацыз ҳәа, ишьҭалоит акәымзар, — натҵеикит Васили, — «ибыздыргәышьом, рыцҳа, баб наҳаҳаз дшыцәахьоу!» — Василигьы игәы аабыл-былын, зыҷеиварҕәгәа инеиуаз Галиа лнапы ааникылеит.

Подгорие ақыҭа иаднадгылоз, амза гәыргәыл ду азбжарак адгьыл инавҵалахьан, егьи азбжарак, аҷееимаа еиԥш иҵыфааҳа, ақыҭа аҩадахьала аҷеадхала иахчыногылаз ахәқәа ирҷаԥхон.

— Ожәшьҭа, Минскҟа игоу амҩду зынҳагьы иааигәоуп, — иҳәеит аҭаҳмада, амза аҵыхәтәантәи ашәахәақәа зхыԥхалоз иблақәа кәеи-цеиуа. — Абри амҩхәасҭа ианыршәланы, ақыҭа

аладахьтәи акалҭ шәҽадкыло шәца. Нас, абзиараз! — рнапқәа рҕәҕәаны иааникылан, уаҳа рықәҽымҭзакәа днарԥырҟьеит рԥыза.

Рыхәда адақәа еибархха, акәукәу ҳәа еиқәҽыҭуа, Подгорие ақыҭа ҳарҽыхауеит ҳәа иаҽын арбаҕьқәа, ақыҭа ашамҭазтәи ацәахаа иҭаршәны иаман, агәыҳәԥы зыҽшәааз сабик икьаас-быжьыкгьы уаҳауамызт.

Амзагьы адгьыли ажәѽани рцәа-ржьы инавҵалан иаакьаҭахит, алашара зыбла ашьцылахьаз аԥшыхәцәа, ус «ԥьиу» ҟарҵауашәа, уажәы-уажәы имѽахнаганы абна иныла ло, иаалҵуа акыраамҭа ицон. Ԥыҭрак ашьҭахь ргәырҽеанзамкәа ахыгә-сыгәҳәа Минскҟа игаз амѽаду ҭбаа инангылеит.

— Абзиаразы Васиа! — лҳәеит Галиа инапгьы имымхзакәа.

— Абзиараз Галиа!

Ԥыҭрак ус, ирыбжьажьыз алашьцара еимырттааны еибаԥшаауа, ҽымҭзакәа игылан. Галиа лгәы иамузт инапы ааныл кылеит. Иара иааирҕәҕәеит.

— Васиа!

— Ыы?

— Акгьы! — лнапы ааимылхын, ашаца-шацаҳәа амѽаду иавгаз ажра ахыҷа дыҷәланы лҽыналхеит.

«Дааԥсоуп, абар ожәшьҭа ѽаха ҵуеит лацәааихьшь ҟалымҵацижьҭеи... Аматҭра дазцоит...» — иԥсы-иԥсынҵры зышьхәа иҷәԥало изышьҭаз Галиа, алашьцара дналапҟа данцагьы, акыр длызхәыцуа дгылан Васили.

Галиа дцәырҳәаны ашырҳәа дѽаҵҟьан, лыблақәа ԥаҟь-ԥаҟьуа ианаахылт, амрагыларахь ала ажәѽан аҵлашаара иалагахьан. Дзымҵатәаз аҵла цәҳәы хаххала ажәѽан иаҵәа инадылбалеит, ацәа акәа зыҽҭаршә ишьҭоу ацгәы ахәдабжьы еиԥш ахәырхәырҳәа шьҭыбжьыкгьы ллымҳа иааҭасит. Даақәҵәиааит. Ауаҕаимшхара: иҭылашьцааза аԥьаҳаным кәара дынҵаԥшит. Уаха лыршарц данаaиуаз иналыԥгыланы даанызкылаз аҵла ду адырѽегь лыҷенадылҵеит, адгьыл иазышьҭымхкәа изҵабгаз акәара аԥьаҳаным бжьы ҭахәаҽза ишгацыз игон, аԥшаҟәыкгьы хьшәашәаза иҭытҵны иѽеиуан.

Зыбжараҵәҟьа ҷыбганы, здацқәа хаххала аҳауа иалакнаҳаз лыҵла ԥсеиқәырхага лгәы иаарыцҳанашьан, лнапы аахьылшьит, деиҭаѽаҵаԥшит: иара азы ижу амаша иҭаԥшуа ишхықәгылазгьы, ахы шьҭкәыцәаа ажәѽан иаҵаргәаны, аԥшәма – чеиԥьыкауаѽ иеиԥш анапқәа рԥаԥаза игылан уи.

Галиа амѡадуахь данкылс, амра мгылацызт, аха ишшарыз ишахьан. Ана-ара иаацәырҵны, рарҭмаҟқәа рызқәа иқәҵа, ркалаҷкәырқәа рыхьныржала, аԥаҟьаҳәа аулица ианыршәла рҿылархауан ашьаҟауаа, рҟәартәарақәа еихаҟәар-ҟәаруа, уажәазы ҳара хазқәиҭу абри ауп рҳәошәа, амѡа атҷкар рҿавакуа иаалыхьʒалон ҿыуардынқәакгьы.

Илывсит анемецҷа реидарашьҭыхга машьынақәа ѡба. Лаԥхьа игыланы илеиуаз аҳәсақәа, егьа ҟарҵандазгьы, урҭ амашьынақәа рзаанымкылеит.

«Арҭ зхы иақәгәыҕуа ԥьоукы ракәымкәа иҟам», — аалгәахәын Галиа, иаарццакны днарыхьʒеит.

Аԥьармыкьа ҳәсақәа реидарақәа ирыҵан, еидшылангьы еицәажәон. Галиа данырзааигәаха, дырԥырхагамхарац ʒбаны лҿаанылкылеит.

— Ихашәҵом акәымзар, сыԥҳа илҵахымызт, илҵахыҵҷәҟьамызт, — иҵацәыз лызнапык аԥыр-ԥырҳәа иҟьо, илыцыз акы агәра дхалырҵон, Галиа илымариаша инеиуаз аԥҳәыс ау-шәпажәпа. — Раԥхьа ҳаѡны шоколадла ирҭәит, иуфара, иушәуҵара иуҵаххарызеи… Аха, ианамуʒа ауп итапанча анҵихыз… Валиа ҳрыцхалшьеит, ҳара ҳзы лхы лҵиит… Уажәы ауаа цәыҵагыланы иаҳҳыччоит, афашистцәа рҵаца, афашистцәа ранхәа…

— Нас? — дыҿехырҵааит аѡбатәи аԥҳәыс.

— Насх, напымыʒәʒәа зиарҭа шьҭазымҵоз, напымыʒәʒәа ишьҭызымхуаз сыԥҳа уахыкала дааԥсхаишьит. Амҵ ҳавԥраан ицар, иара командирс дызмаз аполк зегьы ашьҭеиҵон. Адырѡауха заа дааит, адырхаухагьы ус. Аха дышнеиуаз зны ашамҵаз дгәарло, даҿа зныхгьы зынʒа дмааʒо далагеит.

— Уажәы? — дҵааит ахԥатәи аԥҳәысгьы.

— Уажәы ԥьаҳанымтәи аполкҟәа руакы командирс дарҭазар акәхап, ихабар ҳәа акгьы ҳаздыруам.

Адырѡегьых машьынак абжьы рышьҭахьҟа игеит. Ахацәа ишныкәыԥшыз, аԥыр-ԥырҳәа анапҟьара иалагеит аҳәсақәа. Иаргьы иахаршәыз абырзент аԥша, атҷарч ишааиуаз, ианаарывала, иаанымгылаʒои шырҳәоз, абарбалқәа зегьы агьежьра иаакәыҵын, иҿыжны, аулица арезина былфѡы ыкәыршәшәа, иԥыԥʒа иаагылеит.

— Минск, Минск! — аҳәсақәа уахь инеибарсит, Галиагьы днарышьҭалеит.

Амра ҵлакашәара иахыҳәҳәахьан, анемец еидарашьҭыхга машьына Минск илалагыланы ианаагылоз. Ашофер, ԥахьа ишы-

ҟаиҵаз еиԥш атормоз аиркын, иаҟәтәаз зегьы хыла-гәыла еилаҵаны даагылеит. Нас ашәи-ԥшьира иаҿыз зегьы дрылагьежьны аԥара аарымхны, ақалақь длалапҟа дцеит.

Абар, уажәраанӡа амашьына акузов аҟнытә амшьамба илнамырбоз Минск ақалақь. Иҿыжәжәар-мыжәжәарӡа иеилагылаз аѡнқәа зегьы раԥхьа лыбла иаахгылеит аҳаша зҿыкәкәо зган лыҵаны иааԥшуаз аиҳабыра рыѡны, уи анаѡс, ажәѡан иеихсны агәы кылжәа иагарц аҵахушәа ашпиль ҵәрыԥсаӡа игылоуп, амала баша шьшьаракгьы зным акостиол. Галиа зны лгәы нҵыхьшәашәеит, нас лхаҟынтә-лшьапаҿынӡа дѡеилблаа-ѡеилблааит, лдақәа кәадахан, лгәы-аҵга ааҳадҳадеит…

«Изакәи сызҿу! — ахәыҷ иаиқәцәҟьо еиԥш лхы дақәцәҟьеит Галиа. — Аԥшыхәѡ сыхьӡуп, арахь, иахьатәи аҿыуардынқәа реиԥш сҟәартәрақәа еихамгыло еиҿышәшәаны ицоит!..» — Галиа лхы лнапаҿы иаалган, лсолдаҭ арҵмаҟ ѡаза аашьҭыхны, акыр инаскьахьаз аҳәсақәа днарышьҭалеит.

Ақалақь лшьапы ахьналалыргылаҵәҟьаз, ѡыцьа анемец ҟарулцәа дааныркылеит.

— Аусваис! — дѡалықәҟааит, ашш икылахаз ацәада-ҟаб еиԥш зхы еидҟьаҟьалаӡа иҟаз анемец солдаҭ.

— Иарбан аусваису иуҭаххаз, сара апаспорт еиқәхаԥса сцьыба иҭоуп! — аҕьеѡ ѡеихлырган Галиагьы, лчыҵ ҵкы аԥхьатәи аԥьыба иааҭылгаз лпаспорт, асолдаҭ ишҟа иналырххеит.

Иаабап шаҟа бфырԥҳәысу ҳәа аанарго, иԥсы-бла хьшәашәақәа рыла дааимидан, лпаспорт аалымижәааит.

— Быжәла?

— Иванова.

— Быхьӡ?

— Валентина.

— Баб ихьӡ?

— Пиотр-иԥха, — Галиа даҿамхаӡакәа, зҵатәқәа бзиаӡаны изҵаз аҵаѡы иеиԥш, аттаҳәа аҭакқәа ҟалҵон.

Асолдаҭ, илаԥш апаспорт иаакәиган, адырѳегьх дкылҵәаны дго деиҵаналыхәаԥшит, аха Галиа изаҟаразаалак лыгәра злаузымгашаз акы далаҟамызт.

— Бабанхои?

— Фиурерштрассе 37.

Дауишьҭыр шиҭахымыз удырратәы деиқәшәы, лпаспорт ыргьежьны иаалиркит.

Галиа агәараҳәа лыԥсы леиқәаҳаит, аха уигьы ѡнытҵкалоуп акәымзар дәахьыла зегьы лзеиԥшын, ахәхәаҳәа дааҽарҳасыргьы цәгьа илымбо дгылан. Забџьар мцы амҳәаз аҙә иеиԥш, дгәыргьаҵәа лпаспорт ааимылхын, лџьыба инҵалҵеит, нас, иҳәсуа ларҵмаҟ иҵаз егьи асолдаҵ иааимылжәан лҽыналхеит.

Авулкан зҵаԥжәаз ашьхақәа реиԥш зхы асаба ықәтата, еихьыѡры-еиԥыѡры игылаз ақалақь иамҕан, илеихыршь-ѡеихыршь еилаԥаны, амаҕ зԥыц кылхҳҳәо иҟаз аҵел. Азныказ Галиа ақалақь зынҙагьы иршьызшәа лбеит: иҵацәын аулицақәа, иҽаха-дагәаҙа иеилагылан аѡны хыбжа-ҽыбжақәа, иуаҳауамызт шьҭыбжьык. Гыгшәыг шьҭамзар шьҭа зҵагалам ҳаԥык дныҵалазшәа дааҟалан, лгәы нҵыԥсаа-нҵыԥсааны, лшьапқәагьы аахьынҵыџьхеит. Иаалгәалашәеит абраҟа илхылгахьаз лхәыҷра, лаб иаҳәшьа-гәыраз, ашкол илыцҵаз лѡызцәа, ргәылацәа. «Абарҵ зегьы ршьну, хәыҷгьы-дугьы, уаҳа аҙәгьы даанмыжьҙакәа?! — лхы дазҵаауан Галиа. — Нас ҳара ҳаззыкәԥода, адгьыли аԥсцәеи рзоума?!.» Дызныз аулица ҭшәа ахы аанҵәан, ашҭа даакәгылеит, адунеи иаҳа иаалашахазшәагьы лбеит.

Архьынақәа реиԥш иҕраҷкәын-ҕраҷкәынҙа ашҭа иныкәлааит агагақәа рацәаны. Ааи агагақәа! Галиа дырзааигәахо даналага, илдырт урҵ атҟәацәа шракәыз. Џьоукы рбаҳақәа кны инцәыҵакьакьо, иаха ҳара ҳбомбақәа иржыз ажрақәа еимарԥсон, даҽеа џьоукыхгьы, ԥшьынаԥха иҳәазо, ахаҳәқәа рыҟәшәара иаҽын. Равтоматқәа ырмазеины, ршьапқәа неимыҵхаа-ааимыҵхаа игыланы урҵ агагақәа рыхьчон СС-аа.

Галиа лгәы аҽээареиџьын, аԥыр-ԥырхәа амцагьы ѡалыхҟьеит, абни ахаҳә аашьҭхны, зыхәда аԥхҙы алҵҵа лывараҽы игылаз а-СС ихы иҵалыртәаргьы цәгьа иаалымбеит, аха лҽээиқәылкын, — «убас, убас ирыкәнагаҵәҟьаны ирзыжәуеит» ҳәа аанарго, уи диалацәкәаысны днаивсит, иаргьы уажәраанҙа еицаԥаны иҟаз ихиҽы аакәлашан, иқьышә жәпақәагьы аакәац-қәацеит.

Галиа абраҟоуп лыԥшыхәратә баѡхатәра агәра лго дахьалагаз: лыдгьыл иқәгылаз лшьыргәыҵақәа аапхахеит, лыблақәа иаҳа ирбо иалагеит, акалақь данаадагыла, амаца еиԥш зҽынеилазыԥсаз лыдҵақәагьы аӷӷа-ӷӷаҳәа аҽеилыргара иналагеит.

Ашҭа ааиѡылҵәан, уи иацрыганы игаз апроспект дыкәланы лҽыналхеит. Асаат шаҟа ыҟоу еилылкаар лҵахын, аха дзызҵаашаз ҳәа аҙәгьы дылбомызт — уигь маҷк лгәы аалымнаҟьон.

Шәкәтык знапаҵаҟа иҟоу арбаҕь ԥгьақәа реиԥш, рҽырчны илывсит ѡыџьа анемец афицерцәа. Урҵ рѡыџьегьы чынла еиҟа-

ран. Руаҙәы дгьазкны иԥыза акы изеиҭеиҳәон. Галиа излеилылкааз ала, Сталинград аҙбахә акәын ирымаз. Лара мҵык рывԥрааны ицазшәа дрыԥхьаҙеит.

Аҵх ҭынч иалыԥуазшәа, зны-зынла, апроспект нырцәтәи атротуар ахьтә шьҭыбжьқәак аагалон — урҭ аҭыԥантәи ауаа ракәхап, рыхқәа рыкәа иҵацаланы, иццакы-ццакуа, еихьышәшәаеиԥышәшәа инеиуан, «Ас акәхап сара сԥызцәа араҟа анықәара шрыхәҭоу», — аалгәахәын Галиа, лхы лалықәыжьны ашацаҳәа лҽыналхеит.

— Асаат шаҟа ыҟоу саумҳәари? — длак-ԥакуа дцааит Галиа, аԥырра злымшо иажәыз ауарбажә еиԥш ижәԥақәа хьыдышьшь, ибла ацәақәа реиԥш иԥынҵагьы канҙаҙа ахаҳә иқәтәаз аҭаҳмада.

Аҭаҳмада иԥьымшьқәа аатрыс-ҭрысын, ԥшьшьала ихы ашьҭытҵра иԥалагеит.

«Сидызцалазеи, аԥсҭаацәа сырфоит акәымзар, ари ихы ашьҭхра шаҟа дадхалаз, исаат ацәыргара егьа дадхалап», — иаалнаҭеит Галиа лгәы. Аха лызҵаара лҵихьан, ус аҭак ааныжьны цашьа лымамшәа даақәхеит.

Аҭаҳмада ихы ахьԥеишаз иԥеин, ахыз аԥштәы змаз ибла ҭҟьышаақәа Галиа иԥалыҵаирԥшит, насоуп инапы қыць-қыцьуа иԥьыба данҵалаз.

— Жәаԥа рыбжа ыҟоуп, сыԥха, — иҳәеит аҭаҳмада, инапқәа реиԥш ибжьгьы қыԥьқыԥьуа, исаат ҵәахны дкәапҙа данаатәа.

Иҭабуп шылхәарыз ԥытк данынаскьа ауп ианылгәалашәаз. Иаарццакны ддәықәлеит, аха илбахьаз амԥақәа абаҟаз: анаара иҭыжаан, аҵлақәа ытцыԥрны иаԥыражьын. — Дырхыкәшон, ахаҳәи ақьырмыти дрыхҟьашон, уажәы-уажәы лыхшыԥ ааимшәаны, илдыруаз, дзышьцылаз аҭыԥқәа аалҽагылон.

Ус, аԥьармыкь агәашә дазааигәахарц акгьы шлыгмыз, аԥша лынданы аидарашьҭыхга машьынақәа еишьҭаххы-еишьҭаххы, иакымкәа-иԥбамкәа илалывҟьеит. Амашьынақәа шнеиуаз, авагонқәа реиԥш, рыхқәа леидырҷәҷәаланы иаагылан, ирықәтәаз рықәпыпы, ҷьоукы ҏееиҵыртла акәшара иалагеит, егьырҭ агәашә илҭеибаҳәеит.

«Ауаа ркуеит!» — иаразнак лгәы иаалнаҭеит Галиа, лхаан дшақәымшәацызгьы. Днеиҭаԥан, аҵәахаҳа еиԥш зыгәтаҵәҟьа еиԥшаны игылаз аԥны ашьаҟа лҽаавалкит.

Иаразнак аԥьармыкьа аԥнуҵҟа акәу-сыкәуҳәа иааилалеит, апыҟҟа-пыҟҟаҳәагьы ахысбыжьқәа геит. Галиа илалывҟьеит

ҩыцьа аҳәсақәа, урҭ ацыцатҵхцәа реиҧш еибак-еибашьҭуа ишлеиуаз, руаҙәы лаатҵәахы аалымпыҵкьан, картошхап, иҩеин ажра иҩҭаҧсеит.

— Шәыҧсцәа!.. — дыцәҳаит уи аҧхәыс, аџьармыкь ашҟа лҷы ларха, ишлылшоз дхәааны, нас днеин, лхы кны лаатҵәа длақәтәеит.

Галиа, ашәарыцаҩ иҧба зкыз ашьабсҭа еиҧш днаҧшҟьа-аапшҟьан, лывараҷы ибжьагалаз аулица ҭшәа длыбжьашәкәеит.

Ари аҽены Галиа Верховскаиа дзықәшәараны дыҟази лареи уаҳа еиниашьа рмоуит. Дынхозар ҧхьара дымҩахыҵырц Зыхәба илиҵаз адресҁәа аттаҳәа иааиқәылҧхьаҙеит, зегьы заманалатҵәкьа илгәалашәон. Анкьа, ашколахьтә, аҩныҟа, лаб иаҳәшьа лышҟа дызлаалоз амҩа лҧшаан, аганаҷы ижны еиқәыжьыз анышә акьацәра дықәгыланы акыраамҭа данҧшылон: абан, лымҩахыҵ аҭаҳараҷы, еишьылҙа иавсны ицо аҙы ахыҟә иқәианы иахьыцәоу лышкол, амарч ахысны ишьҭоуп лҩызцәахәыҷқәеи лареи ршәырақәа ааигәыдҵо иахьыхәмаруаз ашҭагьы...

«Баб иаҳәшьа лҷы акәзааит, егьырахь бахьадырша даҽеа ҭыпк акәзааит, амалахазгьы ампҳахь бықәымлан!..» лгәы иқәҩуа иалагеит данаауаз Даҭикәа илеиҳәаз ажәақәа.

Аҙы аҧшаҳәа даваланы иаразнак ақалақь агәҭахьы дхалеит.

«Иҟасҵарызеи? — лхы дазҵаауан Галиа, — усда-ҳәысда сыхраазрааua ақалақь салахар, зылаҧш сыҵамшәашагьы рылаҧш сыҵашәап, арахь, сымҩахыҵраны сахьыҟоу усура дыҟоуп, асаат ааба рҷынҙа аѳны дҟалаҙом»... апроспект ааихылҵәан, амардуан дналбааны апарк дныҵалеит. Апаркгьы аҳәызба аҷыршьызшәа иҷаҷа-ҷаҷаҙа имгьацыз ашәахсҭақәа анын. Акыр агәҭахьы данынаскьа, зшьапқәа ҵкьыҷҙа, аҧслыш қәықәма-шәықәма иамҵагылаз аҟәардә даақәтәеит. Лцәа-лжьы зегьы хьынҭыцьҙа, адасгала уасыр шьа-кәармак алымшәо дааҧсан. Аҧсы ҙаны ихшьшьыла лаҧхьа илеиуаз аҙи уи ихиаланы ицәаз аҧслыш амахә ҟатақәеи дышрыхәаҧшуаз илызгәамҭаҙакәа дҭыкка ацәа даманы аҷынанахеит, ҧхыз ҿеиҵ-мыҵқәакгьы лаҧхьа иааилауаҭырит. Аха иаразнак дзыҙаны дааҧшын, ашырҳәагьы дѳаҵкьеит, днаҧшыааҧшит, нахьхьи апарк анаҙара ѳыцьа ахәычқәа «аҟәҟәаҳәа иеихсуа» «аибашьра» ихәмаруан. Деиҭанатәеит. «Слава + Валиа. 1940 шықәса, VIII», абас днаҧхьеит Галиа лывараҷыҵәкьа иҭырҷҷа аҟәардә ианыз аѳыра.

«Иабаҟоушь уажәы Славеи Валиеи? — днарызхәыцит уи. — Афронт, аконцлагер, абна, Германиа, ма анышә хьшәашәа?.. Аб-

зиабара иахьа урҭ роуп ҭыпс иамоу!..» — лцәа дыѡҭзыҙа-ѡҭзыҙаан, уажәраанҙа илывагьежьуаз ацәагьы налпырҟьеит.

Асаат ааба рзы Верховскаиа, Роза Лиуксембург лулицаҟны дыҟан. Иара ус лхы аԥшнымҵаҙакәа, дцәыҵыԥшшәа аномерҟәа дрыхәаԥшуа дышнеиуаз, анышәынҵра жәытә еиԥш агәҭа ҭабгаҙа, егьирахьгьы еиҟәышьшьа-еиҟәышьшьа игылаз ѡнеихагылак а҂ԥаԥхьа даагылеит.

Аѡбатәи аетаж аҟны ашә дасит. Илзыԥшу лзымдырҙауа, лнацәа ырхәаны икны дышгылаз, еиқәба-еиқәыпсы иҟаз ауада аѡнуҵҟа шьҭыбжьы хәа҂еқәак геит, иақәырццакны шәцыԥхак ғьар-ғьарын, ашә аатит.

— Сымѡашьозар ари Карузскиаа рквартира ауп? — дҵааит Галиа лаԥхьаҟа л҂еаархәашәа.

— Иаҳҳәап! — наҵалкит ииазыртыз аԥхәыс.

— Ибзаазгеит Кавказтәи асалам ԥха! — уи асалам ԥха ларҵмаҟ иҵазшәа лыжәѡахыр ала дагьѡаҵасит Галиа.

— Блеи, блеи! — лыжәѡа данкны длыѡналырпалан, лышьҭахьала ашә аакыдырҷәҷәаланы, адырѡегьх ацаԥхақәа а҂ҽҽаҳәа иѡалыркит аԥхәыс.

Иҵаулаҙаны даақәыпсычҳаит Галиа, даақәыпсычҳаит аԥшәмагьы.

Барановичтәи апартизанцәеи Минсктәи маҙалатәи аорганизациақәеи еимаздоз ируаҙәкыз Брониа Карузскаиа, аҳақьым Сантоцки иаҳәшьаԥҳа лакәын. Уи илоуп ларгьы апартизанцәа дызларымадахаз. Минсктәи амедицинатә еиҳәшьцәа ртехникум даналга, арра дцеит. Аҳәаахьшьцәа рырхәҭақәа руак а҂ҽы аус шылуаз, аибашьра лыхьҙеит. Нас ахьаҵра, ашьа, агәаҟра... Аҵыхәтәаны, ишыҟалаз ҳәа ларгьы илыздыруам — аҕа ишьҭахьҟа дшыҟаз лбеит.

Брониа Карузскаиа, амшын ихнаҵаз абакәа еиԥш аибашьра ацәқәырпақәа деигәыдҵо дышрымаз, ѡымз ааҵуаны, зыпсы ахәага аарла илеи-ѡеиуаз лыҟалақь Минск дааланагалеит.

Уажәы дзыѡноу аѡны аԥшьбатәи аетаж, аквартирақәа руак аҟны инхон лҵаацәа: лан,лаб,лашьа,лаҳәшьа.Агәылацәа изларҳәо ала, Минск иазкны Гитлер иааишьҭыз раԥхьаҙатәи абомбақәа руакы абри аѡны иақәшәеит — иақәшәеит лҵаацәа зыѡназ аквартира агәҭаҵәҟьа. Данааи, агәылацәа ирбаз еидҟәшәаланы иржхьан. Ларгьы артытра данаҟәымҵҙа, иаахәаны лаҳәшьа хәыҷы Алина илзаалҭиз аимаа ҟаԥшьқәа рызхацалакыки лаб имышьхәылҵ алахыстәи инапи ааҵылхит.

Уинахыс агәылацәа Брониа уаҳа уахь днармышьҭит. Аҩбатәи аетаж аҟны, зыпсы ҭаны ииаанхаз ҭаацәак ԥɤааиларцалан, руадақәа акы лара илырҭеит.

Аибашьра ианалага ашьҭахь хәымз анҵоуп, аҳақьым Сантоцки иаҳәшьазатцә иллахьынҵахаз анидыр. Абри аҽены иаҳәшьаԥҳа Брониеи иареи аицәажәара ҕәҕәа рыман. Уи иара аус ахьиуаз ахәшәтәырҭахь дигарц иҽазишәеит, аха Брониа «сжьы зфаз ржьы сзыхәшәтәуам», — лҳәан аԥсразгьы илымуит, лзанаатҟ нкажьны, ачаҙырҭа зауад аҟны аусура далагеит…

Рыбжьара ибжьагылаз астол еицаҟьа лыҩмышьхәылҵкгьы ыкәыргыланы, лнапсыргәыҵақәа лхы рынҵа, лыблақәа ааихмырсыҕьҙакәа длыхәаԥшуа дҙырҩуан Брониа.

Галиа акы даалгар даҽеакы дналаго, Налибоктәи атҟарақәа ирҿылҵаазшәа даакҟәымҵҙакәа дҷыр-ҷыруа абнатә жәабжьқәа реиҭаҳәара даҿын.

Уажәы-уажәы ацәа ҩахыԥон, асолдатҟ исалам шәкәы еицарса еиԥш, аибашьра амҳәырқәа ҿаҿа-ҿаҿаҙа изныла хьаз Брониа лхылҿы ԥшҙа.

— Дзакәытә уаҩуи абри шәара шәначальник, игәы маҿак ижәпамкәа дыҡам? — дҵааит Карузскаиа, Галиа лцәажәараҿы Зыхәба иҙбахә анаалалҵа.

— Избан?! — иԥьашьаны дҵааит Галиа.

— Избахын, «шәахьыҡоу шәыҡаз, уаагь ауаа ҳҭахуп, шәахьыҡоу шәыҡаз», — иаҷыдахаз уаҳа акгьы издыруам, — дҩагылеит Брониа.

Усҡан ауп Галиа дызҭаз аԥхәыс цқьа данылбаз: аукы, лҙара амацәааз илкылуршәауа ипаны, алар еиԥш илыҵагылаз лшьапқәа шшәыр-шшәырҙа.

«Ссирк лакәымкәа дыҡамызт», — аалгәахәт Галиа, уажәы, ихьыԥсааҙа лыжәҩахырқәа ирхьынҳалаз атҵкы ҭаҳәҭагар дахәаԥшуа.

Ҩышыкәса раахыс уахеиԥшҵәкьа меигҙарахда ача лымфацызт Галиа. Какал анырк ашьҭахь, аҩны абомба злакәшәаз аганахьала иҿаз ашә мчыла иаартны дцан, акыраамҭагьы дыҡаҙамызт Брониа. Галиа ари иахылҳәаара лзымдыруа, ауада атҙамц цәыжәжәарақәа дныркыдԥшыла-ааркыдыԥшыло дыштәаз, Брониа дхынҳәит. Уи еилаҳәарак чаҡәаҙа илгәыдкылан.

— Сара ажәала ибасҳәо атҟысгьы абарҭ ибарҳәоит, — лҳәан Брониа, аҡәыкфқы зхышәшәо иҡаз аклионка ааитлыртлан, газеҭқәак ааганы лаԥхьа иаакәылҵеит.

Агазеҭқәагьы агәаҟ-ҵәаҟра ду шырхыргахьоу мҩашьо аҩаза рҿысны, ихпсны акәын ишыҟаз.

«Звиазда» — днапхьеит Галиа агазеҭ ахьҙ. КП(б) Минсктәи маҙалатәи Акомитет аорган, — иаҵаҩын ҵаҟа.

Хыхь, арҭьарахьтәи акәакь аҟны нбан дула иалагон абас: «Аҩызцәа! Иахьатәи амш инаркны, Белоруссиатәи КП(б) Минсктәи ақалақьтә Комитет аорган газеҭ «Звиазда» аиҭатыжьра иалагоит».

Галиа агазеҭ анаҙаратәи атҟар днахәапшит: «Маи. 1942 шықәса» аҳәон арыцхә.

Деиҭаналагеит: «Ҳгазеҭ ахь ижәыҩла апартизантә отриадқәа рыпсҭазаара, урҭ ирҿагыланы ақәпараҿы ахаҵара аазырпшыз апартизанцәа рыҙбахә уҳәа, зҳәо астатиақәа. *Аредколлегиа».*

Уи анаҩс ицон агазеҭ актәи аномер апхьажәа: «Апартизан! — иаалагон иара уигьы. — Уара уапхьа ииасны инеиуеит асолдаҭцәеи, аџьапҳани, атехникеи зманы афронт ашҟа ицо анемеццәа решелонқәа. Умпшҙакәа иҧжәа аихамҩақәа, ацҳақәа; хланҵы илашьҭы авагонқәа — уиала уара Ар Ҟапшь пхьаҟа рцара уацхрааеит. Иубеит ателефонтә кабель — ицкьаны иқәҵа — уиала аҕа ииҳәараны иҟоу еиҵоуҟьоит, хыла-гәылагьы деилоуҵоит!

Уара иуаҳауеит утәыла иқәланы иныкәо Гитлер исолдаҭцәеи иафицерцәеи ршьапышьҭыбжьқәа! Урысны инырҵәа урҭ лаапкык еиҧш иҧхьаҙаны! Оккупант заҵәык данықәым ауп уара уҧсадгьыл оҳ, гәышьа, ҳәа апсы анашьо.

Уара иуаҳауеит, ухәычқәа, упҳәыс, уан рҵәуабжьы. Урҭ зыргәаҟуа, зыпсы зҭиз аҵымҳәҳәарақәеи, урҭ рыпшәмацәа афашистцәеи роуп. Инырҵәа урысны урҭ: аполицаицәа, аволосттә старшынцәа, ауправатә чынуаа — иҟарҵахьоу ргыгшәыграқәа рыхә рхаҭақәа ршьала иршәааит.

Ианакәызаалак уфырхаҵаз ақәпараҿы! Ҳшьоура амш ааигәахоит! Ҳажәлар ирхыргаз азы ҳшьа кәапеила иаҳтап!

Иулырша, уара уахьгылоу аҭып аҿы анемец иҟаиҵо априказқәа зегьы рхырбгалара.

Ҧсроуп ирықәу анемец оккупантцәа!

«Нагҙара ақәзааит аиааира!» — Галиа даҿыгәҳәааны, акы даалгар даҿеакы дналаго даҿын.

Агазеҭ аҟны аинформациа анын — Аџьынџьтәылатә еибашьра аорден шыҟарҵаз ала, иара убас арамкақәа ирҵакны, уаҩы илапш иҵашәартә икьыпхьын: Совинформбиуро иҟанаҵаз

адырраҭарақәа, афронт аҿы иҟаз аҭагылазаашьақәа, Белоруссиатәи апартизанцәа рфырхаҵарақәа уҳәа, ирацәаны.

Галиа лыблақәа аахәашьын, анбанқәа аџьуа еиԥш иҟьашҟьашо ақьаад иаанылеит агазеҭ аѡбатәи адаҟьа анаахлырты. Уи адаҟьа иалагон бзиа илбоз лпоет ду Иакуб Колас иҟаиҵаз аапхьарала: «Сылашара асовет дгьыл Белоруссиа! — иҳәон жәлар рпоет. — Уара адырѡегьых иуқәыѡуа иалагеит адыд-мацәыс ашьҭыбжь бааԥсы. Уара убнақәеи, укаршәрақәеи, удәқәеи еиҵа дырхынҳәуа иалагеит абзарбзанқәеи, атанкқәеи, аҳаирпланқәеи... Амраҭашәарахь еиханы идәықәлеит ҳара ҳ-Ар Ҟаԥшь — урҭ еихатәы ѡмсагла еизырҳәҳәараны иҟоуп иаапкыз афашистцәа гыгшәыгқәа!»

Галиа дрыԥхьеит «Звиазда» актәи, аѡбатәи, ахԥатәи, аԥшьбатәи аномерқәа.

— Уаҳа ԥсынҵра арымҵеит арҭ ашьажәцәа, — лҳәеит Брониа, Галиа ахәбатәи аномер дшашьҭаз анылба. — Иҵзыжьуаз ндырҵәеит...

Агазеҭ «Звиазда» иаҷыданы, Брониа иаалгаз аилаҳәараҿы иҟан агазеҭқәа: «Чырвонаиа змена», иара убасгьы Адгьыл ду ахьтә иаашьҭыз «Правда», «Известиа», «Комсомольскаиа правда», «Краснаиа звезда», «Советскаиа Белорусь», «Раздавим фашистскуиу гадзину» уҳәа, иара убасгьы абгьыцқәеи аплакатқәеи рацәаны.

Галиа бгьыц кәамкьак џьара иаанмыжькәа, анбанқәа, нас ацәаҳәақәа лыԥсы иалакны илбаадо рыԥхьара даҿын. Брониа лхы астол иқәҵаны лыблақәа нҵаауан, иаахылтуан, аҵх ҭынчҙа иқәҳа ацара иаҿын.

Зегьы данрыԥхьа, лхы ѡнапыкла икны, дыцәаны даагылазшәа деихыкка даатәеит Галиа.

«Абарҭ зегьы ршьну, хәыҷгьы-дугьы, уаҳа аҙәгьы даанмыжьҙакәа?!» — иаалгәалашәеит уи иахьа ақалақь данаалагыла илоуз агәаанагара.

«Мап ишьҙам, шьышьагьы рымамзар акәхап! Аа ргәеисыбжь ахьго!» — иҭыҵны ицоз лгәы лнапы надлыргәгәалеит Галиа. Нас ашырҳәа дѡаҵкьан, ақьаад ѡазақәа еихыршьны издырҷаблаз аԥенџьыр днадххылеит. Лыбла аҵәы хыслозар, илымбо илашьцан. Адгьыл аҵахьтә иааѡуазшәа, ихараҙаны, аха ашьха ҙыхь еиԥш еилгаҙа, илаҳауа далагеит: ақалақь иашьаз ашьамҭлаҳәқәа рхьеѡ-бжьы, афырхацәа рыхәыҵ-хәыҵбыжь, ажәлар рқәыԥсычҳашьҭыбжьы... Абарҭқәа зегьы ирылсны, ԥхыҙ бжьушәа илаҳауа далагеит ҳаирпланқәак рышьҭыбжь.

«Ицахуеит, адгьыл ада разҟы змауша!» — аалгәахәт Галиа.

Абыжьқәа есааира иааигәахон. Ақалақь агәы ирццакны аисра иалагеит, игеит адаҷқәа рԥыҵәҵәабжьы, ахәыҵхәыҵбжьқәа — ҳәҳәабыжьхеит, ақәыԥсычҳабыжьқәа — фырҵынхеит.

Ус, адыдхқәа ззлеиз абна еиԥш, ақалақь акырԥьара амца ѡалҷҷа-ѡалҷҷан, хыла-гәылагьы иааилалеит.

Ижжа-жжаҙа еишьҭаланы зҽыѡазхаз аҕа ибзарбзанхқәа инарыдылбалеит, аҳаирплан амҵәыжәѡаҽы иԥхоз хәкәакьк змаз аеҵәа ҟаԥшьгьы.

— Ҳара ҳтәқәаа, ҳара ҳтәқәаа! — лганаҽыҵәҟьа Брониа лыҵәаабжьы геит, аҟәақҳәа дзысыз аԥенԥьыргьы ааимҟьан, ашьҭыбжь хлымҙаахқәеи уажәраанҙа асаркьа иадтәалаз аԥша хьшәашәа гәыҟатцагеи рыла ауада ааҭәит.

— Убас, сашьцәа, убас, убас, сашьцәа, убас! — Брониа акәукәуакәукәу ҳәа дыҳәҳәон, лгәы хаххаҙа аԥенԥьыр дылагыланы, лыѡнапыкгьы лҟьон.

Нанҳә-хәымпалқәа реиԥш еилагьежьуан ҳара ҳҳаирпланқәеи аҕа ибзарбзанхқәеи. Аҳаирпланқәа ҵәаа-ҵәааны хыла илҭалон, абомбақәа карппы, нас иҕызы-ҕызуа хыгәҵәы ажәѡан-кыҙгыра иѡкыдлон. Ус, ицеит шуҳәо, адырѡегьх, угәы иахьҭаҙам ақалақь ахәҭақәа руак аҽы еиҭаацәырҟьон — илеиуан амаркыԥь-ҵыхәа змоу абомба мгәалыҽ-еиқәаҵәақәа, ана-ара итҟәацуан, адырѡегьых ибганы еилаҳауан, аҽҿа-ҿҽаҳәа ибылуан ибгацыз, иблыцыз аѡнқәа…

— Убас, сашьцәа, убас, акыр шәыхьраны иҟазар арахь сара исзылашәышьҭ, шәара шәықәпала! — илҳәоз аҙәыр иаҳауазшәа аҳәҳәара дшаҽыц даҽын Брониа.

Дгәырҕьон, ауада дакуамызт, аԥенԥьыр дылаҙомызт Галиагьы.

Абас, саатк иазынаԥшуа, Минск иахаланы аҿҭарцәра иаҽын ҳара ҳҳаирпланқәа, урҭ анцагьы ишәаны ахысра иаҟәыҵуамызт аҕа ибзарбзанқәа. Иааҭынчрахеит. Ақалақь алѡа еиқәаҵәа еилаҳантаны иахылѡруа абылра иаҽын.

— Галиа, сылашара, ибаҳауазу аиааира абжьы?! Убасоуп сашьцәа, слашырбагақәа, шәара сгәыҕырҭақәа! — Брониа дааины Галиа лыхәда лҿаахалыжьит. — Ҳа, ҳа, ҳа, — иахьынҙалылшоз лыбжьы ҭганы дыччеит, — ижәбома! — нас дзыѡза даагылеит. Лыхәда адақәа ҧыҵәҵәап угәахәратәы еибархханы иҟан, лыблагәқәа рыҿедырҭбааун, зегьы ҷыцха икәеи-цеиуан. — Ааҳа-ҳа-ҳа! — дыѡныҕзы-ҕызны дҵәыуо, днеин аиарҭа лыҿенықәлыжьит.

Галиа азныказ илҳәара-илура лзымдыруа дбалы-баҭо даақәхеит, лара днылхаххит, нас даалѣьан, аҙы зҭаны астол иқәгылаз аҵәаца аакәылпҵааит:

— Брониа, сылашара, Брониа, ҷамԝақәак налбаада, бҷеырҭынч, зегьы бзиахоит, аиааира ҳара иаагоит, — длывагьежьуан Галиа.

Брониа дзықәиаз акаруаҭ шьҭырпо, деиҵасны аҵәыуара даҷын, аҙәы ииҳәо лаҳауа дыѣамызт.

Галиагьы, аҙәы ллымҳа акы нҵеиҳәазшәа дӌыцҙа даагылан, алашьцара дналаҙырԝит: Ҳзеигәыргьо закәи, мшәан, «Аԝсҵаа иҵәа рхны амца ацреиҵон», — ҳәа. Ҳара ҳақалақьқәа, ҳара ҳаԝнқәа, ҳара ҳзауадқәа, ҳаихамԝақәа, ҳашколқәа??! Нас ҳара ххаирпланқәа, ҳара ҳбомбақәа... Игәыргьогьы ҳара... Исзеилкаауам, сызқәа хы-цаҳәцаҳәак алагылаанҙа схагахар ҳәа сшәоит, — лышьи-лышьи еиқәҵо днеин, икылҙахаа-кылқәыршәаа иѣаз асахҭан диваныжә днықәтәеит Галиа.

Брониа деиҵақьуа аҵәыуара даҷын.

Дҵәыуалааит, алагырҙ агәырԝа ҷнаҙәҙәаауеит, акы илыхәагәышьозар лбап, — Галиа лхы ԥшьшьала адиван инадылҵеит.

Ашьыжь Галиа дцәырҳазшәа дааԥшит. Брониа лҷеилаҳәаны дылхагылан, адиван аѣны дышьҭан, ауадаѣны иѣаз ахчбаба заҵәы лыхчнын, ԥхын-хызакгьы лықәыршәын.

— Сара усура сымцар ауам, — аԥспштәы змаз лԥышәқәа аарла иԝеиқәлырԥхьан даацәажәеит Брониа.

— Уажәыҵәѣьа! — дԝаҵѣьеит Галиагьы.

Галиа аԥхьа ддәылҵит. Усура дцауазшәа лҷеыѣаҵаны, дыццакы-ццакуа ақалақь далаланы днеиуан. Зегьы зцәа иҵаҙоз ақалақь иацы ишылбаз акәын ишыѣаз: асакара уасақәа реиԥш иргыдны игылан аԝнқәа, маҷа-маҷа еилшәытаан, ҷеыҭ-ҷеыҭ ржьы ҭжәан аулицақәа, апроспектқәа, ашәы рхьыкәкәа иршәын апаркқәа...

Амала, Галиа иахьа илԥылоз ауаа зынҙагьы идаҷеакны акәын ишылбоз: иацы еиԥш иццакуан Минскаа, аха иацы еиԥш рыхқәа рыкәа иҵамызт, рыԥштәқәа цәгьан, аха ԥышәырчча цәыҵагызмалк зегьы рхы-рҷқәа ирықәубаауан.

Ус иѣамызт иахатәи абомбақәа зызкыз «асасцәа».

— Шнел, шнел! — уаѣьан-чаѣьанбжьык ллымҳа иааҭасит Галиа, иахьа Аиааира ахьыҙ зху ашҭа давҵаланы дшааиуаз. Лармарахь данаахьаԥш, архьына аԥштәы змаз иацтәи агагақәа, ашьырҭахь ирго арахә реиԥш, еизцаны иаарцон. Галиа лгәы нкыдҳан, рыбла сзаԥырҵуазар лгәахәын, маҙала дагьынаԥшы-

ааԥшит. Аха иаапкны, шәақьшьхәеи ҟамчи акы иамеигҙаҙакәа имѡанҵо атҟәацәа аазцоз СС-аа зынҙагьы илзааигәахахьан. Лхы аԥшнымҵаҙакәа, аха лшьамхԥаа лыҵаҟәало, раԥхьаҟа диасны лҷыналхеит.

— Фрау, фраауу! — ллымҳа иааҭасит, ашҭа днаѡсны, апроспект дныԛәлоны.

Уи лара ишлызкыз лдырт, аха илмаҳаҙазшәа лҷеыҟалҵеит. Ашырҳәа лхы лалырҟәын, дара рышҟа лҷы аарханы, ажра иҭаԥсаз аконсерв банкаԛәа ааидылкылан, лкалҭ илаԥсаны уа ааигәа игылаз атачка ашҟа лҷыналхеит.

— Убас, убас сыԥҳа, бара брыламцәажәан, ирасҳәаша сара издыруеит, — длыхәамԥшҙакәа даацәажәеит атачка зтәыз аҭаҳмада. — Бызгылоузеи бҷаббаҙа, бласы, бласы, шнел! — нас даалҟьан дѡалыԛәхәааит уи аҭаҳмада.

Галиа дыԛәгьежьааны, илбоз агәам-сам шьҭыхәҳәа атачка иаԛәлыжьуан.

— Иих шәарҭ апартизанцәа, аҙәаҙәала ҳаҟәыҵны шәѡышәѡыла шәеицкнаҳара ҳалагоит, — дхәааит СС афицер, атротуар ахыԛә аҷыҵәҟьа агәам-сам еизызгоз аҭаҳмада данааивала, ашиҵә-ашиҵәҳәа маҟаҵас иааиԛәҵәашеит аҟамчгьы. Зныкоуп даныҕзыз аҭаҳмада, Галиа амца ѡалыхҟьан, дзыԛәгылаз адгьылгьы аалыҵагьежьит.

— Иҭабуп, саб! — лхәеит Галиа данцоз.

— Бхы гәаҭала, сыԥҳа, — наҭеикит аҭаҳмада деиҵаҕәгәа.

Асаат жәаѡа рзы Галиа аԥьырмыкь агәашә аҟны дыҟан.

«Аҵла иалыѡрыз амаҭгьы ицҳаит», — шырҳәо еиԥш, иахьхьаз азмырхакәа, Галиа иацы дызвагыланы лҷеылҵәахыз аѡныбжа иахагьы абомба еиҭаԛәшәазаап, ахаҳә иадҟьацылаз акәтаҕь шаҟәа еиԥш ацыԥхьԛәа акәша-мыкәша икатата ишьҭан.

Иацы абраҟа аҳәҳәара-аҟаара иҟаз рхаршҭны, аԥьырмыкь агәашә ауаа ҭалон, иҭыҵуан, ѡыцьа-хѡыкҟагьы — ибжьахәҳахәҵцәахап, ацицарԛәа реиԥш, рыхԛәа, иаарывалоз инрыдкыланы инырҷахәыҳхәыҵуа, агәашә аԥхьа илеи-ѡеиуан.

Хаҵа ԥаҵа кьакьак Галиа дшибаҵәҟьаз ашырҳәа лара лышҟа иҷааихеит. Галиагьы уи дгәалҭон: «Иара иоуп, хымԥада иара иоуп», — аалгәахәын, лыгәгьы маҷк инҭыԥсааит.

— Аилаԛь ссирԛәа сымоуп, иҟәыԥс-ҟәыԥсуа, бара бзыҵәҟьа иҙахуп, — иблаԛәа ркьаҳәны лыгәгьы дынкыдыԥшылеит ахаҵаԥаҵа кьакьа.

— Мап! — лхәеит Галиа диԛәымчны.

— Анемец карсетқәа, аиапон трусикқәа, афранцыз шьапхаҵа резинақәа, — дылԥыртцуамызт уи.

Даҽеа хаҵа аукгьы ѡынтәҟа даарҧагьежьын, нас ишьҭахь реиарханы иҧынеихеит. Галиа афақьаҳәа уи днаишьҭалеит.

— Аҳәажьы иалху аҵубар умазар? — дҵааит Галиа данааивала.

— Аҳәажьы иалху сымам, аха аҽежьы иалху сымоуп, — наҭеикит ахаҵа даақәгьежьны. Азныказгьы уи дзыѡза даанхеит, Галиагьы ари лхы иалырхәан, лҽеырҟасаҙаны, аԥышәа ду змоу ԥшыхәѡык иаҳасабала, ирмаҙаны ихаҟынтә-ишьапаҧынҙа лаԥшыла дааимылдеит.

— Цытрак ашьҭахь сдәықәлоит, хара-хара бсышьҭал, — иҳәан уи, наҟ дналԥыртцит.

— Сара снапала ибшәыстцоит, аҵәаҟьа аиԥш бцәа иадшәало иҟамлозар, абарҭ спаҵақәагьы амыркатыл нарыҵшьны иаахыстцәоит, — ажьымҵ еиԥш дгәыԥҵәагаха дылҧагьежьуан егьи ахаҵа.

Данаахьаҳә, дзышьҭалараны дыҟаз, ишьаҧа дуқәа еихҳәаеихҳәо дықәланы днеиуан, ларгьы ашацаҳәа днаишьҭалеит.

Збагьырқәа хьынҳалаҙа ихыз ацҳа иқәсит, аибашьра ианалагоз зыҟаҵара иаҧыз апарк ду иҵысит, аулицақәеи амѡа бжьахалақәеи акыр еихырҵәҵәеит...

Ус, апроспект ахь ихаларц рацәак шрыгмыз, аԥхьа инеиуаз иааирҳәын, уаҳагьы дхьамԥшкәа, иацухатәи лытԥла еиԥш, аихатәы дацқәа хаххала, ишынҵкьыҧра игылаз аѡны цәыггар дныѡналеит. Галиагьы лакѡакрак ҟамҵаҙакәа днаишьҭалеит.

Абри адгьылҵысра бааԥсы ҟалаанҙа, аҵыс-хшы ада акгьы зғымз ҭаацәак ишыртәыз ѡашьомызт абри аквартира. Аха уажәы, аарѡара иқәнакыз адәаҙа еиԥш ҽиҟәышьшьа-еиҟәышьшьа иҟан аҵзамцқәа, аҵуангьы ана-ара икыдыѡрны илеихьан, аҟауар ршьшьа ҷаԥшьшьҙа иааԥшуан.

— Сара Кастелианц сыжәлоуп, Сергеи сыхьзуп. Абра сиит, абра сааҙеит, даҽеаԥьара сыԥсыргьы сҭахым, — иҳәеит уи ахаҵа, ашә азарза ѡыларшәны данаахынҳә.

— Сара Галиа сыхьзуп, Галиа Верховскаиа, ақытаҧы сиит, абнаҧы сынхоит, сашьцәа ҵѡа рымам, саҳәшьцәа узыԥхьаҙом, — дԥышәырччо аҵак нықалҵеит Галиагьы.

— Иацгьы бысзыԥшызар акәхарын? — дҵааит Сергеи, еиҧаԥшуа, наҟ-ааҟ, азхаз иқәгылаз астол ианаадтәала.

— Мап, аԥшыха сахьымзеит, снаҙаанҙа ахынҵа-ѡынҵа ҟалеит...

— Облава! — дналԥыѡлеит уи. — Бшымнеиз еиԍьуп. Саргьы аарла сшьапқәа сыргеит. Иҟоуи абнахь? — дҵааит, ихиҽы, иблақәа дшынеибаку дыгәкы-ҵәыкуа.

Галиа, иҳәатәуп ззылгәахәуаз акы аабжьамыжьʒакәа, изеиҵаҳәара далагеит. Кастелианц аҵх лашьца иаҵаианы ицәоу амшын еаиԥш иҭынчʒа иҟаз иблақәа лыхмырԥаʒакәа длыхәаԥшуа, илҳәоз лажәақәа акы неивмыжьʒакәа иԥсы иалакны илбаадо дылзыʒырѡуан.

— Иҟоузеи шәара шәышҟа? — дҵааит Галиагьы лажәабжьқәа рҵыхәа анааидылкыла.

Сергеи,дʒаакәкәала,зыҵаҽы длаʒахьаз ихәыцрақәа дыѡрылҵәраан, ашырҳәагьы дѡагылеит. Еиҽартәашьала, иаха Галиа дызҵаз аҧхәыс длашьоушәа акәын дшыҟаз. Амала, иарма напы аиҳа иарԍьа напы иаҳа ишкьаҽыз удырратәы, иблуз ԥхьақәҵа амаԍра ҭбаа ду аарла икылҳәҳәон, иагьхьараԥьын.

«Сара ԥшыхәыѡрас исылҵуа егьыҟам, — аалгәахәт Галиа. — Ҳанеиқәшәаҵәҟьа инапы шхьараԥьыз сызгәамҵазаргьы, ара ҳанааи, ианимсхуазгьы исызгәамҵеитеи».

— Минск анырга аҿены аиҳа иахьа аҵагылазаашьа еицәоуп, — дааины деиҵаалҽатәеит Сергеи. — Иацы дыҟан, аус ҳациуан — иахьа дыҟаʒам — акула аҽы раҳаны, иааԥыхьашәаз зегьы аҽаҟәшәо аокеан ишҵоу еиԥш ауп ақалақь ишалоу. Афронт аҽы рхы ианаслак иааҳәны рышьтахьҟа аҟаҽыҳәа ицҳауеит. Уиала ҳара ҳарзыршәо, ма ҳрызнырҵәо ԥьыршьоит. Уажәы иаазқәылаз аҭабиа жәытәқәа ррыцкьара иалагеит, аѡнқәа рыҵʒамц кылжәжәаны рабԥьарқәа ркылакырҵа ҟарҵоит, ишыббо ҳақалақь аихатәы маҟа амԍоуп… Ожәшьҭа даргьы агәра ганы иҟазар акәхап — изхысыз ашьаарҵәыра-мѡа еиҵақәымлар шамуа. Рыгәгьы иҵоуп ашьажә ашьаҽа нақәымҵәакәа имцарц. Акыр рбозар зегьы еизыҳәҳәа рышьҭахьҟа идәықәырҵоит. Еимдыршәшәоит ҳзауадқәа, ҳфабрикақәа, идырҳәуеит абелорусс жәлар рдоуҳатә культура, — арҵқәа зегьы реиҵаҳәара шицәыхьанҵаз удырратәы, деиҵацәгәа деиҵаѡагылт Кастелианц. — Амала, иахатәи амузыка базыʒырѡуан ҳәа сыҟоуп?—даалҟьаны дҵаан, ихы-иҽы лашалашо дааины даалхагылеит уи.

— Аиҳабыра рложаҽы стәаны! — наҵалкит Галиагьы, уи иажәа ахы ахьцоз анеилылкаа.

— Ҳара ххаирпланқәа абомба ларышьҭуа ианалага — иахатәи ахҵысқәа реиҵаҳәара дналагеит Сергеи зынʒагьы даҽыгәҳәааны, — усгьы дара хыла-гәыла иауеиламлахыз, акинотеатр „Sol-

datenheim” аҟны афильм цон, азалгьы пахәҙа асолдатцәеи афицерцәеи рыла иҭәын. Агәакьхәа еижәыланы адәылтцра иалагоны, ашьҭахьтәи атәарҭақәа рҟны «цәигкқәак» амина наганы иҵарҵахьазаарын — иԥжәеит.

— Ԥаса Ар Ҟаԥшь Рыѡны ахьыҟаз? — днеиԥыѡланы дҵааит Галиа.

— Ааи! Иҟаҳҵарызеи, зны-зынла, сыѡны акаҵақәа иркит ҳәа амца ацраҵаны изблыз ҳаиѡызоуп, — даақәыԥсычҳаит Сергеи.

— Издыруеит, шаҟа иԥшҙаны иҟаҵази, шаҟантәгьы ҳааны ҳақәгылахьааз, лыгә-лылахь ааиқәылҵеит Галиагьы. — Егьаурым, иаҳцәақәзуазаала дара нҵәалааит, рышьҭамҭа ҳаԥсадгьыл ианыҙҙаар, еиҕьугьы ҳаргылоит.

— Уаҟа инҵәашаз нҵәеит, иаадәылппуазгьы ҳбомбақәа иршьаҟьон. Ааигәаҵәҟьа усеиԥш ѡ-хҭыск еиқәшәаны еицыҟамлацт, — иажәа неигҙон Кастелианц…

Уи еиԥш ахҭысқәа рацәаны илзеиҵеиҳәеит Сергеи. Галиагьы, ажәак ллымҳа инавмыршәакәа, амхалдыз аихаҷа-маҷа шеизнаҟәшәо еиԥш лыхшыѡ аҿы реизыҟәшәара даҿын, даннеилак Зыхәба ишизеиҵалҳәашазгьы дназхәыцлауан.

Абарҭқәа рышьҭахь ауп урҭ, иззеиқәшәаз аус хадахьы ианиасыз.

Кастелианц аҳәара изымгәаҕьуазшәа акыраамҭа длеи-ѡеиуан, Галиа лҽеиқәырԥшьыхаа дтәаны дизыԥшуан.

— Сыбдыруама сара, Галиа? — даалҟьаны дҵааит уи анахьгьы-арахьгьы иҟамкәа, ашырҳәагьы дааин, дааигәаҙаны даалҿатәеит.

— Сергеи Кастелианц, Минск ииз, иааҙаз, абраҟада даҽеаԥьара иԥсыр зҭахым, — еиҵалҳәеит Галиа ианааи илеиҳәаз ажәақәа.

— Иацсҵоит иҵегь: аибашьра ҟалаанҙа сара атрактортә зауад аҿы еиқәыршәаѡыс аус зуан. Аҕа данааи, имчра «санышәеит». Уажәы ауриацәа рлагер гетто аҟны рхы садырхәоит — уца ахьырҳәо сцоит, иаага ззырҳәо аазгоит. Уажәшьҭа ԥасақәа раасҭа иаҳа сыгәрагьы ргоит, — маҷк иҽааникылан, иажәақәа шаҟа лгәаҿынҙа инеиуа еиликаарц иҵахушәа Галиа дылҿаԥшуан уи.— Аха уи акәым аус злоу, — деиҵаацәажәеит, — абарҭқәа зегьы ахы иархәатәуп. Ауриацәа рлагер ауаа ҭанҵәоит. Уажәраанҙа жәаѡы-жәаѡыла еицыржуазҭгьы, уажәы аихамѡа ашпалқәа реиԥш шәѡы-шәѡыла еиқәҵаны ус хыхь анышә аарықәрҳәәоит ауп… Ԥшьынѡажәа нызқьѡык — ҳәынҵқарра хәыҷык. Урҭ зегьы рыԥсы аиқәырхара хәшәы змам усуп. Аха шәаргьы ҳаргьы ҳаиц-

хырааны иҳалшо ҟаҳҵароуп. Уажәы иаазқәылаз, рцәа ҳахәом, ржьы ҳахәом, инҵәаанҙа ҳхы иаҳархәап ҳәа рыҙбазар акәхап — зшьапы инанагараны иҟоу усура иҵыргоит. Убас, рацәак хара имгакәа, шаҟаҧы сырҭо сыздыруам, аха Ивенецтәи араион ашҟа картошҵхра ҳдәықәырҵараны иҟоуп. Иалзпшаауа, рсиа ҟазҵо сара соуп. Шәара шәуаҧи сареи ҳанеицәажәоз излеиҳәаз ала, еиуеиԥшым азанааҭқәа змоу ауаа шәҭахуп — излалшо ала иалсԥшаауеит, иагьазыҟасҵоит. Мчыбжьыкгьы ҵуам уи араион ашҟа сыҟаны сааижьҭеи — акартошҵхырҭа аҭыԥқәа гәасҭон, — Сергеи имаҕра икылхәхәоз инап-кьаҿ ала иԥьыба дынҭалан карандашь еиқәаҵәала иҵыхыз ахсаала ааиҵыртланы раԥхьа астол иаакәиҵеит. — Абарҭ адыргақәа ахьгылоу ауп аус ааураны ҳахьыҟоу, — аԥьарқәа ахьаныз инапы нақәикит уи.

«Дубки, Сивица, Погорелка...» — днаԥхьеит Галиа — илдыруаз ақыҭақәа.

— Башьцәа ҳԥыларoуп, ҳзыхьчарц иҳацырҵогьы маҷҧхашам, аха уажәшьҭаҵәкьа уаҳа чҳашьа амам, — уажәыраанҙа иҵынчҙа иҟаз иблақәа ҭыблаауан, инапқәа уазыруан, дҭынчны дызтәауамызт Кастелианц.

— Зегьы ҟаҵахоит! — лхәеит Галиа, Барановичтәи апартизанцәа ркоманда хадаҟаҵаҧ лара лакәушәа.

◦22◦

Абасеиԥш иҟаз аицәажәара ашьҭахь, Кастелианц, Галиа лпаспорт аалымихын инарҳәы-аарҳәуа акыраамҭа дахәаԥшуан. Уи идырт зныкымкәа ишибахьаз, аҙәырҧы рыԥсы ҷыззхьаз Вера Зубкова лнапҧымҭа. Зубкова, абар уажәшьҭа шықәсык инеиҳаны иҵуеит Минсктәи ақалақьтә комиссариат иатәу апропускқәа рбиуро аҷы аус луеижьҭеи. Уи лҟнытә, маҙала аус зуа апатриотцәа ироуеит: ихарҭәаау, ихарҭәаам аусваисқәа, апаспортқәа, амҳәырқәеи аштампқәеи рыхсаала, афашист начальникцәа рнапы зқәу ақьаадқәа уҳәа документс иаауҭаххалакь.

Кастелианц жәацы уи дибон: ача еиԥш зцәа иҵыԥхааны ицоз аҙгаб дыҙҭын, лцәеи-лыбаҧи еизынханы, лыбла жәҧангәыԥштәалақәа ашәыта рҷыкәыршаны акәын дшыҟаз.

«Налибоктәи абнаҷынҙагьы инаҙама бнапкымҭа, ах афырԥхәыс, ах афырԥхәыс!» — Сергеи иԥсы изаҟәыгомызт Галиа лпаспорт. Нас уи ааимҵеиҵан, ишаныҵәкьаз иакәыршәаны аусваис

абланк цқьа хаирҭəааит, афашист начальник, ихаҭа ибаргьы изымдыруа инапы ҷыгəҙа иҩаҟəитцеит.

— Аҩыза Иванова! — ихы аалықəикит Кастелианц. — Бара ишыбдыруа, Минск ақалақь аҟны бынхоит, иахьа аџьыка афатə иаҭныбыпҵсахларц Ивенецтəи араион ашҟа бцоит.

— Аџьыка?! — атомтə бомба акартош иаҭныбыпҵсахлоит ҳəа леиҳəазшəа, иџьашьаны дҵаайт Галиа.

— Ааи, аџьыка, аџьыка цқьаҵəҟьа, бхьымацəаз азы анемец афицер ибиҭаз аџьыка, — Кастелианц дҩагылан, Галиа ларҭмаҟ иманы, ауада агəҭаҷы иҷаз аџьтə ашə хьанҭа ду ааиртын дцеит.

Кастелианц, ауриацəа рлагер иҭигоз атҟəацəа рыпсеиқəырхара инапы иантҷан Леонид Хариташвили. Уи ипланкəа иеиҳабыра ианырзеиҵеиҳəа — ажəакгьы ахы иныкəымскəа иаакəшаҳаҳхеит, ҳашəԥылараны ҳшыҟоу абас ауп ҳəа Кастелианц ишҟагьы адырра ҟарҵеит.

Амш хьыркəа-сыркəон: зны иааихəдхашəаны, ажəҩан зегьы аҙаҙ ала икылҵəҵəа иқəырҵазшəа, ахаҷеаҳəа акəа аҷыланахон, ожəшьҭа уаҳа еилгашьагьы амам ҳəа аазхəыцха уамраҙакəа акалҭ ҩцыккон, зыҷезырдаз аҧҭақəа зны иааиҟəышьшьа-ааиҟəышьшьон, нас хылҩа-ԥсылҩаҵас ажəҩан инаҵабаны, амра ашəахəақəа аҳəитҵəҳəа рҷаархон.

Аҧсабара ахаш-хəашра адгьыл ацəа ишҭаҙоз аиҳа апартизанцəа рцəа иҭаҙон: ажəҩан еихашьшьит ҳəа дара ргəы хəашьуамызт, ибааҙар — адгьыл аҧхьа ибон, ихьҭакыр — адгьыл аҧхьа иԥхон, адыд еиҳа икылкааны ихысуан, амацəыс еиҳа иласуан, гəалашəарацас акəын иумбаҙакəагьы ишузааиуаз.

Иахаахыс Хариташвили ипартизанцəа ргəыԥ иакəшаны «ирыхьчоит» Ивенец араион аҷтəи нхаҩы ҭаҳмадак икартошҭра. Уи уахьҭаԥшуа рацəак ыҟам — четвертк аҵкысгьы еиҵазар ҟалап. Аха рыхəцə аҷынҙа анышə рыдыхəҳəаланы, алар ыкəыртцазшəа ишшəыр-шшəырҙа инашьҭу ариадкəа убар — зыԥхҙы ҭаҭəоу анхаҩы дрыцҳашьаны, уныҳəа-ныԥхьа наҟ уаԥыртцны уцап.

Иара аҭаҳмадагьы, изԥшу ицəа иалашəазшəа, уажəы-уажəы дҟəара-ҟəанҷео дааҭаххны, зҷеыззышьҭымхкəа, наҟгьы-ааҟгьы ихыргьырны ахбалара иаҷу акартош хəыҵəқəа еидкыланы иҩышьҭихуеит, маҷк иаабгьаҭны ршьапы днаҵаԥшуеит, инеимаҧсаны днаԥыртцуеит.

Леонид дахьтəоу аҭыԥ аҟнытə арҭқəа зегьы инапсыргəыҵа иангылоушəа ауп ишибарҭоу. Иахьа ашыжь дшыччоз дызрар-

гамашаз сценак далаԥшит уи: макьаназ иҽышәшәарц ргәы иҭамкәа, ашьхараԥь ҟала еиԥш еилԥхаа-еилыԥхаауа иаԥхьа икнаҳаз аҳаҳа-цәыкәбарԛәа иԥсы рылаханы дышрыхәаԥшуаз, дыргәаҕьны дааргәылшәазшәа днарыдибалеит, катилокк кәлааua икны иааиуаз аԥҳәыс қәыԥш. Уи дшааи-шааиуаз даангылан, зѡыза аҭәық-бжьы заҳаз аԥслаҳә еиԥш даанаԥшҟьа-ааԥшҟьан, уаѡы данылымба, аѡны аган лҽаавакны днеиҳәҭҟәыҟәлан днатәеит. Леонид ибла аԥыцькәа ирнырдаз аԥша иҽнаршәшәоу, иара ус ираамҭаны икаԥсоу издыруам, аха анҭ ашьхараԥь цәыкәбарԛәагьы ҽышәшәан, иԥынҵа ахҭәра, илахь иѡарыдҟьыцыла ицеит.

Ибла иазымчҳашаз акы нхыччалазшәа ашырҳәа иаалҟәиган, иѡызцәа ахьиртәаз аҭыԥқәа рышҟа днаԥшит, аха ԥсы зхоу аҙәгьы дубо иҟамызт. «Ргәы ԥҭәаны ицама, мышрак иақәшәаша?» — ааигәахән, адырԛегьых игәы иамукәа аԥҳәыс дахьибаз ашҟа деиҭанаԥшит. Уи уажәы, картош шьапык дадтәаланы еимырттаауа иҵхны акателок аҭаԥсара даҽын, уажәы-уажәы ашҭа ашҟагьы дѡаԥшуан.

«Ҳамаҙақәа аалырԥшра дыҟоуп, инҵәаша», — ааигәахәт Хариташвили.

Ус, аныха-мѡас еиԥш амца ицырдды, лабахәа дук кны аѡны аҵкар даавшәеит, зкартош шьапқәа рышьышьра згәы ԥнамҵәаҙоз аҭаҳмада.

— Ааит, бара акаҳԥы! — лара лакәым, дара икартошқәаҵәҟьа шәаны иҵегь алада иҵаларатәа дхәааит аҭаҳмада. — Латцан шәыцәоуп, рашәан абна шәылоуп, ҭагалан ауп шәанаауа…

Аԥҳәыс дшәаны ашырҳәа дѡаҵҟьеит, Леонид, уи, аҭаҳмада дзылхимшьаахуаз — лыгәчама аҭапаларақәа дахьрыхәаԥшуаз ихы еилагьежьуан.

Аҭаҳмада илаба рыхха длалзыҭрысит. Аԥҳәыс днеиҭамԥар, лхахәы еиқәаҵәа аѡшараҵәҟьа алаба ақәшәон. Ишлеиуаз, лывараҽы игылаз акателок иаахеит: иара ибжьеиԥшҵәҟьа имырмашәаганы игеит акателок абыжьгьы, иҵҟьҟьаз акартош ѡежь-ҽақәа, алаҳарҭ еиԥш рцәақәа рыхҵәраа иѡеины ариадқәа иѡарыбжьаԥсеит.

Аԥҳәыс дышҵәыуоз убартә, лхы ныҵырҟьа излаҵакыз лкасы амҳацә аалҽшьуа далҵны лҽыѡалхеит. Аҭаҳмада агәаԥҳәа иҽынкаижьын акартошқәа реизгара далагеит.

«Аца иҵоу зымфаша алаҕәра иқәу дахыбаауан», — Леонид иааигәалашәеит, иѡыза Наҳар Хагәышь лассы-дассы иихәалоз

аԥсуа жәаԥҟа. «Дабаҟоушь Наҳар уажәы?», — игәы хьу-хьууа дагьынаизхәыцит.

Ԥшьшьала, имццакʒакәа агылара иаҿыз амра, Леонид дахьтәааз аҭып аҿынʒагьы иааʒан, зегь рцәаԥштәахәы ааԥсахит. Хәаша-хәаша ашьац илаԥсаз ашьхараҷь ԥеыхақәа, иҟәаҭ-чаҭны сапын шәахҵас ихбалон, алѡаҵә-хьанҭа зхылзза абара иаҿыз адгьылгьы аʒафѡы ахҟьа ицон.

Аҭаҳмада длаʒар ҳәа дахьшәоз аҭып ашҟа дымнеикәа, дуарчаруа икартошқәа иманы данца, Леонид илаԥш акартошҭра иаахиган, иаха ахәылԥаз иҭып анылихуаз, инапы азқәа иқәдоу ада иаҵәа еиԥш ибарҭаз амѡахь длаԥшит. Еисины, бажә-ʒылачҵас ихьынҭыцьʒа иҵаз ишьапы аиҵыххагьы иамраʒакәа, лахьхьи, акаршәра иаҵәа илакьы-лакьуа иқәганы иаагоу амѡаҿы машьынак ахацәа дныкәԥшит. Ибла ахәамԥшуазар абжьы имаҳаргьы ҟаларын, аха ашьыжьтәи аҳауа цқьа иалахәхәа амоторқәа рыбжьгьы илымҳа иааҭасит.

— Акы, ѡба, хԥа, ԥшьба!.. — иԥсы игәы икылаханы иԥхьаʒон уи, инхаҵәи-аахаҵәиуа, инеишьҭымшәо еишьҭаланы иааиуаз аидарашьҭыхга машьына шьацԥштәалақәа.

— Шәыҿшәырмазеи! — ибжьы лыҵакны, иааигәара итәаз игәы иҿеанитҵеит Хариташвили. Уажәраанʒа адгьыл иқәбаны иибоз аҭыԥқәагьы ааҳәыцы-мыцит, акомандир иажәа ааида иаваланы инеиуан.

Кастелианц, аԥхьа игыланы, егьырҭ асаба рҿарчы иѡеиуаз амашьына дақәтәан. Ихырсысуа, акгьы ргәы иҭаʒамшәа, наҟааҟ еиҿатәаз атҟәацәеи иареи лаԥшыла иааицәажәан, изблак аҵкар ала, акабина ахы иадгылаз асолдаҵцәа рышҟагьы дынцәыҵыԥшит. Урҭ усҟантҷҟьа иара дырбо иҟамызт — зыхьʒ рыбаѡқәа еиҿнаршәшәоз апартизанцәа ирыцәшәозу, ма ус ашьыжьтәи аԥсабара рыԥсы алаханы иахәаԥшуазу здырхуада, рхырҿқәа газа-газаʒа, равтомат кьаҿғәыгәқәа рцацха иақәҵаны, ихарахаԥшуа игылан.

«Ара инымкылакәа ҳавигароуп ассир», — ааигәахәт Сергеи Кастелианц, аҭаҳмада икартошҭра ианаавала.

Аха аԥхьа инеиуаз амашьына уаҳа хара имцакәа, аулица ахы иқәгылаз ахьаҵлақәа аҿырыҵакны иаагылеит, аки-аки еидҳәалоушәа, иашьҭагыланы иаарауазгьы амѡахыҵра иаҿын.

— Шнел, шнеел! — ашәыра иҭартәаны аԥьырмыкь ашҟа идәықәыргалаз аҟыз аиԥш ихәда ҵәыʒза акабина иаакылҳәҳәеит

акартошҵхырҭақәа аназгәарҭоз Кастелианц ицыз анемец интендант афицер.

Минуҭқәакгьы цқьа имцацкәа, аҭаҳмада нхаԥы иаанда мгәацәха еизырҟәҷы ашьац иныларианы, икартошырҭа зегьы рҿахьыгҙа иаарымпыҵаркит ауриа ҭҟәацәа, ирхыкәшаны иаагылеит, змахәарқәа ԥхьарҵәа, забԥьар ахы еиԥш злакыҵа ҭылашьцаа иҟаз асолдаҭцәа.

«Аҙәы, ԥыԥьа, хԥы, ԥшьԥы…» — инапыла пулемиот адиск гьежьы иҙамԥа ақәҵаны рыԥхьаҙара даҿын Хариташвили, ашьыжьтәи амырхәага ԥежь зҵыршаз ажәԥан иадибалоз асолдаҭцәа. «Ԥажәаԥык асолдаҭцәа, афицерцәа ԥыԥьа, зегьы — ԥажәи-ԥыԥьаԥык. Ҳара ԥынԥажәаԥык! Амцхәгьы ҳаҟоуп»…

— Шнел, шнел, шәара алақәа! — ишрылшоз, ахәы иқәгыланы иҟаауан афицерцәа рԥыԥьегьы.

— Шәласы, шәласы, шәарҭ ажидцәа! — урҭ ирҳәоз рыцирҵызуан Кастелианцгьы, агәҭантәи ариад дыбжьаланы дахьнеиуаз.

Хариташвили уи иахьада дшимбацызгьы дидырт. «Давсра дыҟоуп, ҿыц ицәыҵрппы иахьыҟоугьы имбаҙои», — игәы иааинаҭауаны, Кастелианц ашырҳәа длаҟәын, картошшьапык ааибгьаҭын, цырақәакгьы иааҵәа инҭеиԥсеит, акгьы икәа инҭеиҵет. Ихьаԥш-кәаԥшуа рыкәахь рнапы дәықәырҵон агәҭантәи ариадқәа ирыбжьаз егьырҭ аҟәацәагьы.

Ахбалара иаҿыз акартоши, амреи аҙи рыла ижәыз анышәи, ауриа ҭҟәацәеи ԥштәык акәын ирымаз азы зегьы еилашьыхаа иубон.

Афашистцәа, аҙыршы рыҵалазшәа, иахьгылаз ихәаауан, атҟәацәа, аҭаҳмада дзыхҙыҙаауаз икартошшьапқәа, акартош рхьынҳәҳәы иҵҳәаны, ирыцқьа, иршәшәа-рқаца еиқәрыжьуан.

Ус, аҕьал-пал бжьы геит — ршәыкьшьа имамкәа иааиԥырагылоз зегьы дырзыҵҟьо, иахьатәи илабахәа ихарззала, аԥнқәа рыбжьара даабыжьшәеит аҭаҳмада аԥшәма.

— Шәара афашистцәа, исыхшазгьы шәфахьеит, ишәзымхакәа, аҵыхәтәантәи сҧьабаагьы алақәа реиԥш шәахалама?! — ибжьы ҭцаны дҟаауан уи.

Ани аҟыз-хәда змаз афицер иара ишҟа иҿынеихан, аха иԥыза афицер дмышьҭыкәа дааникылеит.

«Дыршьуеит, зкәакәылах нҵәаша, икартош иԥсы ақәиҵоит убоу!» — игәы иааҭеикит Хариташвили.

Аҭаҳмада ишьҭахьгьы аареиахеит — уи атҟәацәа икартошырҭа иалицарц днеиуан. Зԥыза днызкылаз анемец афицер итапанча

ԥшьшьала иааҭигеит, ԥшьшьалагьы аҭаҳмада изқәа инақәкны дааҭхеит. Зызқәа ахқәа налаґґаз аҭаҳмада ѡынтәҟа даахагьежьын, аҭла иалшәаз ардәына еиԥш дынҭалеит.

Абри иазыԥшызшәа еицҭҟьеит ѡынѡажәа бџьар. Хариташвили ипулемиот ақәԥшыга иадибалоз анемец афицерцәа руаӡәы, изнапык ала игәы днамҵасны иааникылан, егьи инапы ѡышьҭихит, нас иаадихын, иџьашьаны дшахәаԥшуаз, дыхбыкьны, аҭаҳмада ишьапаҷы дынкаҳаит.

«Угәы усырхьзар ҟалап, иԥсыша сара!» — ааигәахәт Леонидгьы.

Егьи афицер, анхацәа рҷаҵахәы рҷыхра иазкыз иакәын. Хариташвили ихымҭа дазышьҭамккәа данынеиҭаԥоз, Кастелианц акартош ацымхәрас анышә итихыз атете инацәа аатцаирґәґәеит. Мцы амҳәеит апартизанцәа ртапанча: афицер ҟызхәда зны дѡышьҭыԥеит, нас ихы ааирҳәын, уара анапыхьараџь уаума зыԥсы сазҭаз иҳәозшәа длаиҷаԥшит, Кастелианц аҟәҟәаҳәа дхысуа ариадқәа дрыбжьаланы днеиуан.

Апартизанцәа рыхқәагьы аҳәиҵәҳәа амарда икыдланы иѡеиуан. Раԥхьа итҟьаз иамгакәа зыҷезызкажьыз анемеццәагьы ихагаханы ахысра иаҷын. Иара уиадагьы акартошырҭа иацәаԥштәахәыз аҭҟәацәа адгьыл рҷаналарса зынӡагьы иеиԥшхан, ауаѡи акартош шьапи узеилмырго иҟалеит. Амала, ана-ара акартошырҭа иѡалҟьалон амца — ихысуан, апартизанцәа анышә иҵарҵаз абџьар зԥыхьашәаз аҭҟәацәагьы.

Ԛ-саатк еихсыґьуамызт абџьар-мца. Аԥсы аӡеит уи ақыҭа, иҷыхеит, еигәныѡит акәша-мыкәша ишьҭаз егьырҭ ақыҭақәагьы. Амала, иҟалаз абриами ҳәа аӡәы акгьы издыруамызт.

Зыԥсы згаз фашистцәақәак, амашьынақәа рыҷерықәрыжьын, икәлааны ишнеиуаз, амѡа кны итәаз апартизанцәа иаарылаҳан, ршәаԥьҳәа зҳәашаз аӡәзаҵәыкгьы Минскҟа дцо изыҟамлеит, рмашьынақәагьы рыблит.

Ахысрақәа ааихсыґьит. Леонид Хариташвили илымҳа ҵуу арго, ицаҳә-цаҳәуа ишыз ипулемиот ашьхәа иӡамѡа адҵаны ԥыҵрак дыԥшын.

Нас акоманда ҟаиҵан, иаразнак рҷееиҵыртла ашҭа зегьы иаакәшеит. Аха, зыԥсы мцацыз аӡәык-ѡыџьак роуп акәымзар, егьырҭ афашистцәа зегьы нарцәыҟа амѡа иқәлахьан.

Иҵахеит ацәҟьара еиԥш амардаҷы икыдыз аҭҟәацәа аӡәырѡы, хәѡык апартизанцәа, иацәынхарым уҳәартә ихәын Кузма Лихардови Лиошкеи.

Абри аҽены апартизанцәа, рхы иаҟәиҭыртәит шәиԝажәаԝык аҭҟәацәа, иргеит аҳәатҳа маҷзамкәа. Иҭахаз рԝызцәеи, аҭҟәацәеи, зҧьабаа иаҟәзыз аҭаҳмадеи абна иныла галаны иржит, ашьҭахь инхаз ахәмашьынак иԝарыҟәтәан, иахьынҷауаз ирылацеит, нас абензин рыҟәтәаны амца ԝарцрарҵан, шьапыла амԝа иҟәлеит.

Зыхәба жәацы Зержинскиаа рахьтәи ашәҟәы иоуит: «Ҳашьцәа апартизанцәа! — адырԝегьх ргәырҽаннаҵахуан уи ашәҟәы. — Амраҵашәара иҧыҵыз аҧҵа еиҟәаҵәакәа есааира рҽыдраҵәоит, есааира илаҟәуеит. Зержинсктәи, Ивенецтәи, Воложинтәи араионҟәа рҧы аҽееизгара иаҽуп шәара ишәыкәшаны шәҭазкырц згәы иҧоу афашистцәа хыхҵәацәа. Уи аекспедициа «Герман» ахьҷуп, напхгарагьы аиҵоит СС-и аполициеи рыр агенерал-маиор Фон Готтберг. Шәгәышәҽаныз! Шәҭыхәтәа анызхрацы зҽазыҟазҵо ирыхәҭоу ала шәырҧыл!.. Излалшо ала адырԝегьых ҳхабар шәҳарҳауеит»,

Уи аҵкыс игәыҭҟьагаз ашәҟәы иауит Даҭикәа иахьа ашьыжь Адам Свентаржецки иҟнытәгьы. Уигьы иԝуеит: «Ивенецтәи аихамԝа астанциаҽҧы иааины игылоуп ԝажәанызкъԝык ирзынаҧшуа СС-ааи СД-ааи рырхәҭакәа. Иҟоуп атанккәа, артиллериа, акәалҙтә машьынакәа, аҽеаланархәуеит авиациа. Идәыкәлараны ианыҟоу амш сзеилымкаацт, аха абри амчыбжь иахгахом. Ирҭахын абри аус ҳара аполиакцәеи ачехцәеи уҳәа ҳархәҭакәа аладырхәрацы, — ҳшьа ҳаибадыржәрац, аха ҳгәалаҟазаашьакәа анырба акәхап наҟ иаҳҟәаҵит... Ҳашьцәа! Абржәашәоуп, шәгәы кашәмыжьын! Афронтахь зынҷагьы ирыҵабго ианалага арахь ғәғәала ицҳарц рыҙбеит Аха агәра ганы сыҟоуп урҭ рҭып Налибоктәи аҙбааракәа рҧы ишырыҧшаауала...»

Хариташвили игәыҧи анемеццәеи анеибарҧсуаз аамҭазы, агенерал Чернышев иуадаҽы аизара иашыкьымҭаны ицон. Еизаз апартизанцәа рнапхгара алацәажәон, афашистцәа Налибоктәи абна иахадыршәрацы ргәы изҙтаз аҟәараҕ хацәгашьас иамоу атәы. Агенерал ирылеиҳәеит Белоруссиатәи КП(б) апартиа аобласттә Комитети Воложинтәи араикоми дара рҵагылазаашьа иазкны ирыдыркылаз ақәҵарақәа ртәы.

Апартизан командирцәа аҙәаҙәала иқәгылон, ажәа-лагалақәа ҟарҵон, еимаркуан-еиҽаркуан, ирхыргақәахьоу акы иеиҧшым ахымшҭҟәыл-мшы шырзааигәахоз шырбозгьы, гәкаҳарак аҙәы ибла ихны дубомызт, иажәагьы иалаиршәуамызт.

Иршеит абригадақәа, аотриадқәа, агәыпқәа, аҳәаҳәала. Ирыҳбеит аҕа иаҳа дааип ахьыргәахәуаз аҭыпқәа рҿы аминақәа шьҭартцарц, ажракәа жны ихѡаны ирҭәахрацы, аҟарулцәа еизшаны иқәдыргыларц, ааигәа-сигәатәи аҭыпқәа рышҟа аԥшыхә-цәа дәықәырҭарц ухәа иҟарҭашаз рацәаҳаны.

Даҭикәа данындәылҵ, ашьханаҟәа еиԥш иѡамгылаҳо дызлатәаз аҭаҭын лѡа акәу, иаха аахыс чаҕьажәла ахьиҿамшәацыз акәу, ма зҵыԥ иқәҵатәны ихәда илхаҳаз аус ҿыцқәа ракәу издыруам, аха, ишьапы дзықәымгыло аѡы ыжәны ашьапҵа дааҵыҵызшәа, ихы гьежьуан. Зыкәша-мыкәша зегьы ҿыблааны илашьҭуа аҭашәара иаҿыз амра дазԥшуа, аҵла ихы адҵаны акыраамҵа дгылан уи.

Рыԥшандагақәа лашьҭны ахәылпҳазтәи аԥша хьшәашәа афырфырхәа инырдон аҵла рымахәқәа, «шәымшәан, ишыдыдуа еиԥш ақәа ауам!» — аҳәозшәа иаҳауан, зҟыԥцә ѡежь ҳаҭ-ҳаҭо ихаҿы иқәтәаз аҵыс ҵыхәа-ѡежь.

Амра ибла ишабоз аҭашәара иаҿын. Адырѡегьх ѡынтәҟа илиаҟьа-ѡиаҟьаны иаԥхьа иаагылеит иҳабла Гарԥ: хаҳә шкәакәала ичаԥаны, ашьац иатҵәа ркыдышьшьыла иѡашьҭу амардақәа, урҭ ирылҟьа, абырлаш цыԥхьқәа кардды илеиуа арѡашқәа, аҷҷа-ҷҷаҳәа рда ссақәа рылаԥыҵәҵәо ихьырхәаны игылоу аԥсуа ҵәахаҳақәа, амра ашәахәала ишәны, аԥырра злымшо зҿеыҟазҵаз ашьхыц зықәтәоу ажьымжәа кнаҳа дуқәа. Арҭқәа зегьы дырхыԥшны дынхыԥшылеит амшын агәы казказра — уи ауарҳал аиԥш ҿеыҭ-ҿеыҭ еилаԥсоуп, иҳаашьшьыла илеиуа амра иаршызшәа ахәараҳәа еилашуеит.

Даҭикәа азныказ Налибоктәи абна дшылагылаз зынҳагьы ихашҭит. Абарҭқәа зегьы иԥсы рыларҵәаны дышрыхәаԥшуаз, рахьатә кәасҟьа абарҵа дықәиоушәа даақалан, илацәақәагьы нхиѡеит. Аха, аҿуаптцаршә зҵам аҿеы азқәа акәадыр шалакьакьо еиԥш, ижәѡахырқәа ирылакьакьоз аидара хьанҭеи игәы иҵыхоз аус нагҳатәқәеи иаразнак даадырлахҿыхит.

Макьаназ ихы агьежьра еиқәымтәацызт, ус, ишьапи-ишьапи еиҿашәо иҿынеихеит акрыфарҵа шыҟаз.

— Аѡыза акомандир, аи, аѡыза акомандир, асҵәҟьа ауаѡы ддырпшуа убахьоума! — иҳәеит ахәыҟатцарҵа ахышә зхы аакылзхәаз ахәыҟатцаѡ бырг, Даҭикәа акрыфарҵа ашә дшынхыҵцәҟьаз.

— Аа, Иван Митрофан-иԥа? Салам, салам! — ихиҿы аапсса маҷк иаалашан салам иитеит Зыхәбагьы.

— Уара узы хазҵыдала ахәы сырхиан, шьыжьхьа, шьыбжьхьа, уаххьа зегьы еиқәҵаны иҵәахны исымоуп, — ахәыҡатцаѡ избжаракҵәҟьа ахышә иаакылиҳәан, Даҭикәа илымҳа дынҭахәыҵхәыҵит.

— Быспак еиларҵәиуа исзуузар акәхап, — дааихыхәмарит иаргьы.

— Унеины утәеи, унеины утәеи, иуоулак убап, — ахәыҡатцаѡ бырг, ашамыхьажь даѡаҙозшәа, дшьапҵыркьакьо ишьҭахьҟа днагьежьит.

Акрыфарҵа игьажьуа иѡназ афатәқәа рыфѡы, зынҙагьы ихы аргьежьит Даҭикәа, икьатеиқәа аилысра ишаҷызгьы, усҟан ауп иангәеиҵаз.

— Аа, сара скомандир: хышықәса раахыс згьама умбац, уцәар уҧхыҙ иалоу, уааҧшуазар зыҙбахә умоу уапсуа-чыс — ахәыҡатцаѡ инапы иқәгылаз ачанах иахаршәыз асаан гәаѡа ѡахиршәан, алѡатцә ахылззуа иаҧхьа иааганы иаақәиргылеит абыспа.

Даҭикәа зны абыспа днахәаҧшит, нас Иван Митрофан-иҧа дѡаиҵаҧшит.

Ахәыҡатцаѡ усҟанҵәҟьа — раҧхьа, згәы иҵамкәа, зхы иҵамкәа Америка аазыртыз Америго Веспучи диеиҧшын, Зыхәба — уи атәыла ҳамҭас изиҵаз Европаа.

Абыспаҷахра х-катқны еиқәын, ахәыҡатцаѡы ишиҳәаз еиҧш: шьыжьхьа, шьыбжьхьа, уаххьа зегьы уа иҟан, кәац-ҿыҵ жыцә бзиакгьы иҙны аган иаван.

— Ахәыҙ шыла ауп излысхыз, аха сатамзааит, — нациҵан ахәыҡатцаѡ, Даҭикәа дыршанхакы, иҵабуп ҳәа аҳәахагьы иамраҙакәа, даақәгьежьны дцеит.

Ахҷат еиҧш аҕәаҕәа ҷаҕа зхалара иаҷыз абыспа даламкьыскәа дѡагылан, инапы иҙәҙәарц аҷапара ашҟа иҷынеихеит Зыхәба.

— Аѡыза акомандир! — илымҳа бжьык аатасит. Данаахьаҳә, Леонид Хариташвили дааиуан.

— Леонид?! — ашырҳәа иара ишҟа иҷынеихеит. — Шәеибгоу, шәышҧеилгеи? — инапы имхуа дҵааит.

— Ҳацәгьамкәа ҳаилгагәышьон, аха... — ихы лаирҟәит Леонид.

— Нас?

Хәѡык ҳацәҭахеит, Лихардови Лиошкеи ҕаҕәала ихәуп... Ҳазцазгьы рыпсы ҿаҳхит.

— Ахәацәа абаҟоу?

— Агоспиталь аҷы иааган ишьҭоуп. Зыхәба акрыфарҵа дыѡдәылҟьеит.

Агоспиталь аҽы данааи, Лихардов иблақәа аарла иаакылхәаҳәо дҽарҳәахьан, ихы идыруагьы дыҟамызт.

— Нас, иԥсы нхару, Константин Абрам-иԥа? — Даҭикәа игәы иԥсы икылаханы аҳақьым Сантоцки диазҭааит.

— Дыҕәҕәоуп, аа, — астол иқәгылаз асаан шкәакәа ашҟа инапы наирххеит аҳақьым.

Ашьа рыҵажжы, бԥьарк агәыцә иҭымҟьаҙацшәа иҩежь-ҩежьҙа асаан ианԥсалан ф-хык.

— Зегьы илаҳхит, ари игәы-игәаҵәа еибгоуп, иитаху ахәшәқәа иоур акгьы имыхьыр ҟалоит, аха... — ашьаҙа игәыдшыла аԥкарҵа уадахь иҽынеихеит Сантоцки.

Даҭикәагьы Леонидгьы ишьҭаланы илѡнаххит.

Лиошка иҙара аѡахыс деилыхны, иблақәа еиқәыԥсаны астол дықәын. Иарҕьарахь ала, абахҵа асахьа ҭыхны иахьаныз игәыԥҳәы илаҵакны, хыцьараны, ашьа-шәах хаччала-хаччала иѡеиуан. Иааиз ангәарҵа, ихагылаз аҳақьымцәеи амедицинатә еиҳәашьцәеи рҽынарыстха-аарыстхақәеит.

— Иаԥхьала иқәшәаз аххыкгьы ишиашаз илҟьҟьаны ицеит, ишьҭахьала иқәшәаз аѡ-хык роуп иѡнуҵҟа иҕратәоу, — ибжьы аармаҷны даацәажәеит Сантоцки.

— Дыԥҟатәыми? — дҵааит Зыхәба.

— Хымԥада дыԥҟатәуп, аха иҵегьгьы аԥышәа змоу ҳақьымк, сара схирургымызт умбои, — ашьа злашәны иҟаз инапқәа изеиқәкуамызт Сантоцки.

— Аѡыза акомандир! — ихы аарылеикит Хариташвили, — иаагаз аҭкәацәа жәохәѡык аҳақьымцәа рылоуп рҳәоит, ҳрыԥхьар ишԥаҟалари?

— Узԥши, нас, ирлас, ирлас! — даагәашгәаҭеит Зыхәба. Даагәыѡҽыѡхеит Сантоцкигьы.

Иааѡнашылеит, уажәы астол иқәу Лиошка ианиааз еиԥш згәамч ҭоу аҙәы днарыҵәҳәар, аҵысхәқәа реиԥш еилагьыжьуа иааилалап ззугәахәшаз хѡык. Ѡыцьа кьаҽқәан, аха раԥхьа игыланы иааиуаз ууаицәшәартә дауын, ишәыз илагер маҭәа ҕракәеи, ихьаԥсса иҟаз ишьаргәацәқәеи, иара итәҙамшәа игьало ихьынҳалаз инапқәеи, дахьынеибыҵаз, аҭәарҵа иѡалпрааз амцьа-хьа акәын дзеиԥшраз.

— Абар ҳааит! — иҳәеит уи, ибласаркьақәа ирыҵаҵынчҙа иааԥшуаз ибла-ҙыԥштәалақәа реиԥш ибжьгьы цқьаҙа.

«Сишьҭ, уаагылшьҭ, уаагылшьҭ, иабасаҳахьоу, дабазбахьоу??!» — инеилууаа ицаз ихы дазҵаауан, игәы дҵахәыцуан аҳақьым Сантоцки, илаԥш ааихмырԥаҙакәагьы дихәаԥшуан.

— Ҳахьышәҭаху ҳахиоуп, иҿызхыз шәзы иҭоуп ҳаԥсы, — дцәажәон уи ауаѡоу.

«…Апрофессор Гофман! Самуел Исаак-иԥа! О, Анцәа ҳрыцҳашьа, о, Анцәа уаҳзеиҧьха, сыбла иабо закәызеи! – аҳаҷаҳәа илектор дааигәалашәеит Сантоцки. Еицырдыруаз ахирург, апрофессор Гофман».

— Аа, Костиагьы ара ӄоума? Аферым, аферым. Џьоук аҵақәа акрырҿаҳҵон, џьоукы апатриотцәа шәхәышәтәуеит, — апрофессор Гофман днеин, аслан аԥышә еиԥш изнапык Сантоцки иааикәиршеит. — Ахә дсырбеи, — диманы, Лиошка астол дахьықәыз ашҟа иҿынеихеит.

◦23◦

Мчыбжьык ахы-аҵыхәала, Сергеи Наум-иԥа Кастелианц — Панченко Захар Николаи-иԥа иакәны даақәгылеит, аусгьы иуеит Минсктәи аторф аусадуларҭатә зауад аҟны…

— Сара изуасҳәарызеи, уара ибзиаҵәҟьаны иудыруеит Минсктәи аихамѡа аузел ҳара ҳзы изакәу, — длеи-ѡеиуа ацәажәара даҿын Зыхәба. — Абраҟа мчыбжьык ус баша имцацт, ешелонк аҳауа иаламлакәа, адәыҕбақәа ргрофик еилаганы, аҭыҕьқәа реиԥш дара-дара хыла имеисыцкәа, аҕа изқәа ахы цахә-цаҳә аламҟацацқәа. Аха «Диадиа Ваниараа», шаҟа аҕа ицҳауа аҟара, даргьы ржьы рцоит. Ҳара иахьынӡазҳалшо урҭ реидара ҳарласларoуп, — Даҭикәа, Кастелианцгьы дтәарц наиирбан, иаргьы днеины астол даадтәалеит. — Иахьа шәахьоуп, еилкааны излаҳамоу ала ахаша аҿены ашьыжь, асаат жәаба рзы Минсктәи аихамѡа авокзал аҿы иқәцуеит аҕа иешелонк. Уи аашәѡык инареиҳаны афицерцәа мацара ҭоуп, иаауеит ҳара ҳашҟа, ҳҭакра зҿазыҟазҵо архәҭақәа напхгара рырҭаразы. Иахьа аҭагылазаашьа злаҟоу ала, аихамѡа аусзуѡцәа ҳрывсроуп — индырҵәаз рхаҭыԥан уажәоуп аѡызцәа анаақәгылаз, ҳаԥжәацәагьы ҳашьҭуа иҟам — шәыблак зхәамԥшуа рельс хҵәахак џьара ишьҭам. Ус анакәха, иаҳзааyа «ҳасасцәа» ишрыхәҭоу рԥылара ҳара иҳалҳаршароуп — бџьарк ҟыԥ амырҳәакәа, уи азы даҿеаӡә ихы хәыцк алмыршәакәа, — Даҭикәа иҿааникылан, деиҭаѡагылеит.

«Ишԥа, уи ҟаҵашьас иамоуи?» ҳәа, аанарго, Зыхәба диҵаԥшуан Кастелианц.

— Уазыʒыѡр ҳара ишааʒбаз, — Зыхәба иҟәардә даахан дааигәаны дааидтәалеит, — урҭ ашьыжь уа ианықәтцуа акаҳуа ржәуеит — абарҭ акаҳуа ҽамѡақәа дара рзы иҵыхәтәаны иҟаларуп. Иуоуеит изгаша ахәшә. Егьирахь зегьы унапы иануп, уазхәыц, хәылпазынʒа аҿҳәара умоуп…

Иаха шаанʒа икыдҵәҵәа илеиуаз ақәалааҿы ʒәʒәаны, ацәа иалҵуан ақалақь чмазаѡы, Кастелианц данналалоз. Аѡнқәа, аулицақәа, ашәапыиьап, иԥылоз ауаа кьоу-шәоуқәа зегьы, ақәапсата иарқәақәаз ахәа аԥштәы акәын ирымаз. Урҭ ԥьара-ԥьара иццакуан, гәтыхак-гәтыхак рыман, дара-дара шеихәамԥшуаз еиԥш иара Кастелианц ихаҭагьы аʒәы дааҳәны дихәапԥшуамызт.

Ус акәмызт уи игәы ишаанагоз. Сергеи игәы иаанагон Минск ақалақь аҟны дара рыʒбахә ада ʒбахә ыҟамшәа, абарҭ-абарҭ рыпсы шҭоу икны иқәаԥуа ҳапхьа иаазыргылаз, абриаҟара-абриаҟара маатҭ шәаҿа иануп ҳәа ирыҵаѡны, рпатреҭқәа тыхны икыдушәа, иреиґьʒоу аґа иагентцәа, рхылпақәа рылахь иҵаршьшьны, ртапанчақәа ырмазеины рԥьыбақәа иҵакны ирышьҭоушәа. Кастелианц ари ада акгьы еиҿимкаацкәа дауҟахыз, насгьы иара ихаан уи аҵкьыс иеиҳау ахҭысқәа шаҟа ҟалахьази, аха изыхҟьа иаргьы издыруам абас игәы иаанагон.

Уажәы, иԥсы ҭац аʒәгьы ишигәаламшәоз аниба, иҵаулаʒаны дқәыпсычҳан, ашьыжьтәи аҳауа хьшәашәа налбааидеит, аʒаʒа зҿылшь зҿыкәабаны иаауаз амра ашәахәақәагьы ибла еиҵыхны дѡарыҵаԥшит. Мчыбжьык аахыс ишьапы зхьымсыц иулица даныланы днеиуан. Шьыжьбзиақәа ҳәа аʒәык-ѡыцьак аԥсшәа нареиҳәаргьы цәгьа имбо даатҟалеит уи азныказ.

«Мап, афашистцәа рныртцәара, ҳара абнахь ҳцара, ари зегьы цьоукы еилнамырхкәа иҟам, ҳара ҳарԥыхьашәаргьы, афырхацәа, иҟашәҵаз бзиоуп ҳәа ҳарымҳәозаргьы акәхап, — дназхәыцит Сергеи. — Кашыррам, иаҭахуп агәҿанызаара, ҳапхьаҟа иҵегьгьы ақәпарақәа ҳазԥшуп…»

— Оо, господин Костелаанц! — изқәаҿыҵәкьа шьҭыбжьык геит, еихатәы ҳәасаг дук леины ижәѡахыр иқәсызшәа иагьылхьѡааит.

Сергеи азныказ аҿыпҳәа амца ѡеихҟьеит, иԥьыба иҭакыз итапанчагьы ачақ ҳәа абжьы геит, дамкамшьҭзакәа даақәҵәиааит.

— Сымѡашьеит ҳәа сыҟоуп, господин Костилаанц? — иҿырҟьара илымҳа аҿынʒа инашьҭны, дԥышәырччо дгылоуп анемец патруль.

— Мап, умҩашьеит! — Сергеи инапы ахала иԥьыба аҭытҵра иаҿын. «Фридрих Клауз, ауриацәа рлагер гетто аҟны ҟарулс иҟаз, ашьақар ҙаны иахьиҭиуаз азы иқәганы иргаз», — атта-ттаҳәа дигәалашәон уи.

— Ишԥаҟоу ужидцәа, ахьтәы каҳуеи ашоколади еидкыланы иҳашәҭ ҳәа иқәгыланы имҳәҳәаҙои уажәыгьы? — диҟәаҵуамызт Клауз.

— Аҟит зыхьыз акәҷарақәа реиԥш анҵәара иаҿуп, анцәа иԥьшьаны, — уигьы ԥысшәап игәахәт Сергеи.

— Ҳара ҳафиурер ду адунеи ирыцкьоит...

— Ҳаи Фиурер! — дҟыжын, ампыл еиԥш дҩышьҭпеит, Клауз ицыз иҩыза асолдаҭ.

— Ҳаи Фиурер! — дышьҭыԥаҙеит, зажәа анагҙаха змаҙаз Фридрихгьы.

— Ҳаи! — дахьынҙахалаз игәалашәом, аха дреицәамкәа дҟаан, инапыхьараԥьгьы ҩышьҭикәыцәааит Сергеи.

— Уабаҟоу, уаҩы уибаҙом, акы неиҭаҳарс-ааиҭаҳарслауан? — деиҭаҵаахт Клауз, рхагарақәа анааиқәтәа.

— Ара сыҟами, ажидцәа сырԥырганы сабаугагәышьо, — аҭак ныҟаиҵеит Кастелианц. — «Ари ақәыхәла акгьы имаҳацзаргьы иудыруеи», — маҷзак иҿааиқәикын, итапанчагьы ԥшьшьала илоуишьҭит уи.

— Дызусҵада ари ацәыбзахша? — дҵааит егьи асолдаҭ, Кастелианц идҵны рҿанынарха.

— Аа, ари иԥырхагоу уаҩым, бжьахәҳахәҭѡуп, иумазар иуҭар ахә ыҵхны иузааигоит.

— Мап, сара уи дысгәамԥхеит, иареи уареи шәеихааҙалоушәа шәцәажәон акәымзар, анҭ ихаԥыц уаарақәа иуадышххыраха иҿы иузҭасыԥсон.

— Ушиҟәаҵра, ҳара ҳагага ҳацәшәаны ҳцәа ҳашәхыҩрны икаҳауеит акәымзар, урҭ зегьы ача ацымхәрас агранатқәа аулбаардахуа.

— Мап, сара, иаха ииз аԥшқа инаиркны уаха иԥсуа аҭаҳмада иҿынҙа урҭ аҙәгьы игәра сызгом — зегьы рхырҿқәа апартизан, апартизан ҳәа иҿаҿа-ҿаҿаҙа иҩны ирнуп.

— Урҭ, дара аурысҷәа ишырҳәо аиԥш, «Адыгаҷиақәа аҙынра ахьырхыргоз шәдырбеит» ҳәа сыҟоуп?

— Исгәалоумыршәан, аршра рылалааит рыбнақәагьы даргьы, наҟ ҳаԥсы ҳзыкәгондаз, уаҳа акы сшамыҳәарыз.

Сергеи урҭ дшаарыдҭызҭәҟьа, ҭыпҳ иԥсыз аҿы ахаԥыцқәа реиԥш змардуан ҟәашʒа иааԥшуаз ахан еилабга аҵаҟа дныҭашәкәан, даҿа дунеик аҿы днанагазшәа, ашьҭахьала даацәырҵит, абызкаҭаҳара иҽатата. Араҟа иаҳа амра ашәахаәақәа рацәан, ҳәыҳәқәакгьы, аԥшқа инапсыргәыҵақәа реиԥш, рымҭәыжәԥақәа еинҟьо, иԥыр-ҧыруа ажәԥан иаҵаланы иааиуан.

«Аԥҭека» днаԥхьеит Сергеи немец нбанла, аԥны-лаҟә алахь аҿы ианыз аԥыра. Дымԥшʒакәа, иҿыжуа, анахьгьы, арахьгьы иаатуаз ашә длагәҭасын, длыԥнашылеит.

Асаркьатә хышә хәыцқәа рҟнытә, иҟәаш-ҟәашʒа иааԥшуаз аʒгабцәа рхылпақәеи иара Сергеи ашә злааиртыз инапи инадыркны зегьы ахәшә афԥы рыхшәшәа ицон.

Днаԥшы-ааԥшын, аха амаҵ зуаз рҟнытә ԥҳәысымзар уаҳа аʒәгьы данимба, дааиасын, ихәаԥалаʒа акәакь игҽатәаз аҭакәажә даалыдтәалеит.

«Аригь, ахәшә иазылуазеи ожәшьҭа, аԥсы мыжда ҭəра ақəʒам акәымзар», — ааигәахән уи, дагьыналзыԥшит.

Аҭакәажә лылацәақәа еиқәыԥсан, лҿы убриаҟара наҟ иҭашәашәан — лыцламҳәеи лпынҵеи еидысларц акагьы рыгмызт.

— Таиса Никифор-иԥҳа! — Кастелианц хаҵа бжьык иаҳаит. Аҭакәажә илаԥш аалхиган данынаԥш — ҭаҳмада хырмыгәк, ишәыз амаҭәақәагьы ихиҿгьы иеиԥшны, аҵаҟатәи ашә аартны дааиуан, хәшәқәакгьы ларҳәы-ԥарҳәуа дрыхәаԥшуан.

«Хымԥада абри иауп Зыхәба зыʒбахә сеиҳәаз», — игәы иааҭеикын Сергеи дагьыԥагылеит.

— Ибааʒоу амса ахәшә шәымазар? Сшьапы цәгьашәа саргәамҵуеит, — дҵааит Сергеи, ахышә ихы надкыланы, аҭаҳмада иикыз ахәшәқәа Таиса Никифор-иԥҳа илыҵаны данааивала.

Аԥҭека аиҳабы ԥшьшьала даагылеит, нас даақәгьежьит:

— Ибааʒоу ҳамам, аха ахьшьҭәы ҳамоуп, — иҳәеит уи, ибласаркьақәа хыхьла дырхыԥшны Кастелианц дитҵаԥшуа.

— Сшәыҳәоит!

— Уааԥшы, — аԥҭека аиҳабы, адырԥегьх аҵаҟатәи ашә ааиртын, дцеит.

Ахашаҿены ашьыжь, асаат ааба рзы, Кастелианц Минсктәи аихамԥа авокзал аҟны дыҟан. Уа днеиаанʒа жәаԥьара ажьаҧьырԥага дкылырхит: «Аусваис!» — иҳәҳәон ԥьара, «упаспорт!» — ихәаауан даҿеаԥьара, «усс иумоузеи уахь!» — ииаиҿагылон даҿа ԥьоукыхгьы. Аха, Панченко Захар Николаи-иԥа идокументқәа

убас еиқәшәан, ишырҳәо еиԥш «Акәыбрытҵәҟьагьы аԥынҵа рызрывҵамыркьакьо».

Сергеи иԥьыба инапы ҭакны, абраҟа, аҭынчра амшқәа рзы иԥҳа Иза данылзыԥшлауаз ишыҟаитҵалацыз аиԥш, длеи-ѡеиуан, лҭакәажә лхаԥыц еиԥш, изынханы имаз иԥҳа заҵәы, усҟан, Киевтәи аконсерваториаҟны аҵара лҵон. «Папа, аҵыхәтәантәи аԥышәара уаҵәы исҭиуеит, уиалагьы, ишудыруа, ахԥатәи акурс асыркуеит. Иаарласны усзыԥшыз. Угәыдыскылоит, узыгәзуеит! Иза».

Абас аҳәон, уаҳа зда имоушаз ателеграмма. Уи ауха Сергеи Наум-иԥа ателеграмма игәы ишықәыз дыцәеит. Ашьыжь адиктор иҭыцьбжьы даанарԥшит — иалагахьан аибашьра.

Нас, уаха шаанза аѡнқәа рхыб дыкәгыланы, ажәѡан ҵаула дузза дахылаԥшуан, аҳарҭ еиԥш еишьҭалан зҽылазхоз афашистцәа рбомбақәа, аԥжәаха рымҭакәа аԥслымз илагәаны ирцәон, ма адәахьы иршәуан..

Ашьыжь, дышныҟәо дмыцәарц, зыхьшәашәак иҽы инакәҭәааақәҭәаны, адырѡегьых авокзал ашҟа иҽынеихон.

Иааиуан адәыҕбақәа, ирҭытҵуан ауаа, аҵәыуара, алаҕырз, зны-зынлагьы, ауаа ирхашҭхьаз — агәыргьара, аччабжь... Иза дыҟамызт. Адәыҕба Киев — Минск аара иаҟәытцит, уи аҭыԥаҽы иааины иаагылеит: Берлин — Минск...

Иахьа аҟара абри авокзал аҽы ауаа рацәаны имбацт Сергеи. Ахылѡа-ԥсылѡа аперрон иқәырчны, қәыцьмаҵас иҳаш-ҳашуа, амраҭашәарахьтә иааины иаагыло адәыҕбақәа иаарҭыппуеит, «уааи агәы змоу» зҳәо аблақәа зхоу, абыбыц зқәыршәым афицерцәеи асолдаҵцәеи. Урҭ ҷаҕь-ҷаҕьуеит, иргәамԥхаз — рмагә цырцырқәа рышьхәа дрыҵадырҟьацуеит.

Даҽа дәыҕбақәакгьы — амрагылара шыҟоу ԥшьшьала иаацәырҵуеит. Урҭ ақәыцьмақәа иреиԥшым, зыбзиабара амшын ихызлаз аҭыԥҳа леиԥш, ахәхәа-хәхәаҳәа иқәыԥсычҳауа, хындыгә-чындыгә ҳәа иааины иаагылоит. Урҭ адәыҕбақәа рышҟа рҽынархауеит: злабақәа зыҽрынҵаны, атрым-срымҳәа иԥо, змаҕрақәа еидҟьаԥсла наҟ-ааҟ змаҟа иавоу, ма аҟараш-шәыргәында еиԥш зыблақәа сахҭан еиқәаҵәала иҵазу аҕа иафицерцәеи исолдаҵцәеи.

Сергеи иаразнак дидырт фрау Луиза: лыгәчама хаччалақәа амедуза аиԥш иҭыр-ҭыруа, лгәыԥхәы шкьа-шкьақәа лыхәда кьаҽ аарыбжьыхәхәо. Ауарашзмах ԥштәалеи асосиски хәаԥалақәеи ирытнылхыз ракәхап — дааҟәымҵзакәа, днаскьазгоз лсолдаҭ

цәыбзацәа илдыркуаз ачемоданқәа ԥхьаҙаны атта-ттаҳәа авагон иҭалҵон, ҟәрышькак ауараш ҳәа хьтәы хаԥыцк анлоулак, лыблақәа шыҟалалоз еиԥш амцагьы рхын.

Кастелианц зынҙагьы дааигәаҙаны дналывсит, аха уи дылбо дыҟазма фрау Луиза.

«Шәцала, шәцала, уахьгьы ҳнеираны ҳаҟоуп!» — абасгьы дхәыцуа, ауаа дышрылаԥшуаз, дзызԥшыз иѡыза Васили Иаковлев илаԥш даатцашәеит. Уи аҟарулцәа иҷерымпытҷжәааны, дызԥылараны иҟаз адәыгьба цахьаны дааизшәа иҷеыҟаҵаны, дхарахаԥшуа дааиуан:

— Сагхама?

— Мап, ианаамҭаҵәҟьаз ууаит.

Еивагыланы рҷынархеит.

Аихамѡа авокзал иаваланы ԥытк ианыласкьа, Кастелианц иблақәа Иаковлев инаиирбан дааникылеит, иаргьы ашацаҳәа акрыфарҭа шыҟаз иҷылеихеит.

— Нагҙара иқәзааит сара сѡыза гәакьа Отто! — ибжьы аархааҙаны, аха рацәак ишьтымхкәа инаиргеит Кастелианц, асетка зҭасаз ашә ихы аавҵырҳәҳәаны.

Отто, чамсҟәыл цырцыр дук ахәҵәы ѡызҙа икны, ибак дахагыланы, акаҳуа аилырхра даҷын. Ицәа ѡеихыԥан, ихәда хчаа ду аарла иааирҳәит:

— Аа, абрагьѡы уоума икылсыз? — Отто иҷыҵәҵәоз аԥхҙы ихалаҭ акалҭ ала ирыцкьо, иара ишҟа иҷааихеит.

«Иҟалаз идыруама, ԥьаҳаным хыла иасша!» — иаразнак иара ишҟа дшыԥарыз иҷааирмазеит Кастелианц. — Дакрушь?» — игәахәын, ахәараҳәа еилашуаз абак ашҟагьы днаԥшит, аха иара абакгьы шә-ведрак аѡы зҵыҵуа ачана иаҟаран.

— Сыԥшуп, сыԥшуп, иахьа уҟам, уаҵәы уҟам, арахь зегьы еиқәылеит, — иара акаҳуа аԥштәы змаз инапы хәаԥқәа рҷааирхеит Отто.

Кастелианц идақәа аакәадахан, адырѡегьых ихы-иҷы ааихеирччеит:

— Аамҭа, аамҭа, сѡыза гәакьа, Отто.

— Ѡ-аатҵәак ашьақар сызгҷагылоуп, акаҳуа анакәха — уажәы зынҙак ассир сзаарышьҭит — ахьы лаганы, ахьы!.. Ишыҟаҳҵалац — иааҭныҵуа хԥьара ишаны хәҵак уара уԥьыбахь, егьи, сара сԥьыбахь.

— Сылашара, Отто! — игәы-илахь ааиқәиҵеит Сергеи, — амал зҭахым — зхы зҭахым иауп, аха сара исышьклаԥшуа иалагеит,

маҷк схы нахызымгар ҳԥыцьегьы аконцлагер ҳҭашәоит… Уажәазы урҭ узеиҭазырсыша ауаԥы дузаазгеит, уиацәажәа, — Иаковлев дахьгылаз ашҟагьы дԥаҧшит Сергеи.

Уажәрааҳҙа амза-ҭәы еиҧш игьамгьамуа Кастелианц ихәаҧшуаз акаҳуаршԥы ихы-иҷы аахәашьит.

— Уи игәра угартә дыҟоу? — зыҳҙагьы ибжьы имҭҙаны дҭааит Отто.

— Схы агәра шысымгара, зегьы сара сыхәда иқәзааит. Шәеицәажәа, шәеицәажәа! — Кастелианц дзықәгылаз адгьыл амца акын, аха инмырҧшҙакәа, Отто ижәԥа ааникылан, Васили дахьгылаз ашҟа диманы иҷыԥеихеит.

Иаковлев иҷехықәымҭа, акәандырбаҭ абыжьгаразы изыҳәо абжьахәҳахәҭԥы ҟаза иеиҧштҷәҟьа иҷеыҟаҵаны анемец каҳуаршԥы дилахәҳахәҭуан. Сергеи акаҳуаршырҭа уада давсны, ачанахқәа ахәхәа-ғьғьаҳәа иахьеилаз акрыфарҭа аҷеынҙагьы длаҙеит. Данаақәгьежь — акаҳуаршԥы изқәа ҟьаҟьаҙа дынкыдыҧшылеит, рԥыцьегьы еидшылаҙаны акы еимаркуан.

«Абыржәашәоуп!» — дамк-амшьҭҙакәа, атрымҳәа акаҳуаршырҭа длыԥнаҧалеит.

Иаковлев, Кастелианц даныԥналоз ибеит — усҟан, аа абар-абар акаҳуаршԥы инапаҷы дааишашәа иҷеыҟаиҵеит, иара анемецгьы игәы нҭгәырғьааит. Аха…

— Мап, апатын Отто, — дааиҭашәеит Васили, Сергеи ддәылҵны дшааиуаз ангәеиҭа, — исзаҧсам, уи аҵкыс аџьыка еиҭасырслар иаҳа исзыфеидоуп.

— Иҟашәҵеи? — дҵааит Кастелианц, ибжьы изаҟаразаалак акы анмырҧшҙакәа, аха ахәаҧштәы иҧштәны.

— Исзаҧсам, абзиараз! — иҷынеихеит Иаковлев.

— Сара схабар убахуеит, бзиала! — днаишьҭалеит Кастелианцгьы.

Ақаҳуаршԥы, имгәацәа иԥнапыкгьы ақәҵаны, дыззаҙа дгыланы дырзыҧшуан.

◦23◦

Аҧхын ацәцәымҭаҵәҟьа иҭагылан. Амра анԥаҵшәа инаркны, акәапаҳәа илҭашәааҳҙа, ашәахәа мцаҧшьқәа рыла аҧсабара еилархха иакын: иканҙаны, алабз еиҧш иҳадҳадо иҟанаҵон абғьқәа, еиԥышьшьа-еиԥышьшьа, рцәақәа рықәыҷҷа иааҧшуан иҭабаз аҙмахқәеи аҙҟәаҷқәеи рытҵақәа, ишыҷыжь-ҷыжьуа

иҕьазкуан арҭуқәеи арашәыгақәеи. Ирыцхашьаны уҵәыуарын анхаѡ инапы гәхьаазгоз Белоруссиатәи акаршәрақәа: ухәхәаʒа уныкәианы, ачашә аазкәахны иргаз ахәышҭаара еиԥш иԥхаҵәыԥхаҵәуа иќоу адгьыл уаназыʒырѡлак, иуаҳауан, уи агәынқьбжьы, аҕзыбжьы, ақьыпшәып-бжьы; уаҳа ҳалшом, ҳашԥшыз ҳкарахеит рҳәошәа, ԥша-шәшәык аасыргьы ҽеытҵгас иќаҵаны, ираа инышьҭалон ачалаа иазхьуаз аҳаскьын иаҵәа.

Адгьыл еиԥшҵәќьа аҕа ргәы изынханы иќан ахәаҷақәагьы. Рхәы аарыхны ирызҭалоз анхаѡ инапы анҷаҳәаха — ԥьоук адгьыл инасын, аʒахыга машьына ахысызшәа, икылҵәҵәа-кылҵәҵәа иныкәырҵеит, егьырҭ ашәаԥыцьаԥ иныркьынҵәаҵәалан, ирзыфоз рфеит, иаанхазгьы злархьчашаз акаҭақәа рҳаит, ацхаԥштәала змаз аҷабқәа ќарҵеит…

Зегьы акака ирҷын, СС агруппенфиурер, афашист хыхҵәаѡы фон Готтберггьы, хынѡажәижәаба нызқьѡык ахьырхәцәа иманы, Налибоктәи абна дакәшаны дтәеижьҭеи абар ожәшьҭа жәохәымш ҵуан. Зтәыѡақәа ашьа рыбжьашы, уаҳа нарылымшахуа икараханы, аха адырѡегьых ақәпаразы зымчқәа еиззыркәкәо абҕаԥьмақәа реиԥш, наќ-ааќ еиҷаԥшуа еидтәалан апартизанцәеи анемеццәеи. Урҭ изныкымкәа ҕәҕәалаʒа еидыслахьан. Иабаҭаху абарҭ аҳаирпланкәа, атанк хьанҵақәа, абзарбзан ԥынҵа ҵәызқәа — абас дхәыцуан, змахәарқәа ԥхьарҵәа, зыцламҳәа гәамжьаҵә ҭырԥаны, Налибоктәи абна зхы ақәк инеиуаз аҕа исолдаҭ шьаќауаѡ; ҳара ҳада зегьы араќа имцхәуп, ҿнакала хгәаҵа иаатҵаҳарќәыҷуеит, акәаци, амҷи, анышәаʒеи реилырхра иахьа иаабама — илбааԥшны излаԥшуаз ршьаќаууаи, ртанкқәеи, ркәалʒтә машьынақәеи мцхәшьо, изызцоз апартизанцәа ќәыншьо, ихышьшьыло инеиуан аҕа иԥырѡцәагьы.

Аиашаз, Налибоктәи абна амаʒа ззымдыруаз, уи илаҵәахыз амчқәа аҕа ицәа-ижьы ианырҵахьаз ахәрақәа зымбацыз, еихызымԥхьаʒалацыз ус иҳәартә иќан: ашьхақәа зыхчынҵа, анаќәа зыҵаршәны, аԥҭақәа зықәҵа аҵх лашьца иалаиа ицәоу амшын акәын изеиԥшраз уи харантә. Уанахәаԥшуа — агәы кыдгылаʒаны ишыќазгьы иҳәҳәомызт, иќаауамызт, ахьааҷәгьа шамазгьы, иқьуамызт, иҕзуамызт, хатәѡныс измаз апартизанцәа кәалʒны иршәын, имлашьуазар — какал днаркуан, ирхәыр — рыхәра хәырбҕьыцны иаҷалон, меилҳамны аҷахьнашьуан, иҵахозгьы — алаҕырʒ пќышқәа аҷыкәкәа, анапы ргәы иаақәшьуа ирхагылан.

Фон Готтберг арахь даанʒагьы идыруан Налибоктәи абна дшацәымҕыз, ибла ихгылан уи иаҵаианы ицәоу аʒмах-хәаршқәа,

азараҟьа еиԥш уаазыхәлазыршәуа акадифа-ʒиаҟәа, здалаҟьԥатԥа уԥнарссало ацәлаа еижьага, аиҳаракгьы — аԥшәмацәа ԥатԥа дуқәа, абла ԥыргқәа, абԥьар-хы ҭылашьцаақәа… Арҭ зегьы данрызхәыцлак — заа издырмазеиз акәыба дҭаианы дыцәоушәа акәын иԥхыʒқәа шыҟалоз: дцәырҳаны даақәтәон, инапы хәымсыс ҭыԥсаа ихчы инатԥаиршьшьуан, Фиурер ҳамҭас иитаз атапанча хьшәашәа данынакьыслак, дышҷыхара дааҷыхон, нас, иаԥхьа иаҟьҟьаны рҷынархон: ахьтәы ԥьарқәа, ахьтәы чынқәа, ахьтәы хан-ҵәцара, ахьтәы ҳәсақәа… Ахьы, ахьы, ахьы! Дɯагыланы алашара ачақҳәа инаиркуан, асаркьа днадгыланы, зышьҭақәа шәыта-шәытаʒа, икат-като иҵагылоу ихьтәы хаԥыцқәа акыраамҭа дрыхәаԥшуан: «Абарҭ хьы-цқьақәамзар, аҟаб еиԥш ихы ихыссоит!» — урҭ изыҵазыргылаз Берлинтәи ахаԥыцчаԥаɯы дышизхәыцуа ацәа даашьҭхны дагон фон Готтберг.

Уажәы?! Иаха дахьнышьҭалаз, ҳәынаԥ дуʒʒак аҵыхәа ɯызʒа иаацәырҵын, ихьтәы чынқәа акы аақәпааны, акылаара иама инкылакәры ицазшәа, нас уахьынтә, ахаԥыц ҵырхәҵәақәа хырԥьаԥьаны ихыччозшәа ԥхыʒла ибеит. Усҟан ауп, уажәраанʒа иаарԥшра ззымгәаҕьуа ихагылаз иафицерцәа абри ажәабжь хлымʒаах анизеиҭарҳәаз: Налибоктәи абна, аладеи амраҭашәареи иахьрыбжьанакуаз аҭып аҟны иртәаны имаз, зегь реиҳа сзыкәгәыҕуаз ирхәҭеи апартизанцәеи ҕәгәала еидыслазаап. Аҵәы зҭаркшаз «аԥсынкәаҭра» аҟәҟәаҳәа иҭахысуа апартизанцәа ахьаҵра ианалага, абна аҭʒамц шәадҳарҟьыцылап, шәара аԥаҵа-қамсақәа рҳәан, идыркәрит рпулемиоткәа, иргәҭасит рыбзарбзанкәа, даргьы рыбла амца хыланы, урҭ иɯеи иɯарышьҭалазаап. Апартизанцәа хьаҵуан, егьырҭ, 1941 шықәсазы, ақыҵақәеи, аҳаблақәеи, ақалақьқәеи ргәыцҳәаны ԥхьаҟа ишцоз аиԥш, иара уажәыгь, абна ргәыцҳәаны идәыкәлаʒазаап. Ус, шаҟа ицаз здырхуада, амала, саатк ахала-аҵыхәала, абна аҵуубжьы ада уаҳа шьҭыбжьы ыҟамкәа, иагьаатынчрахазаап…

Уажәы?! Уажәы, апартизанцәа абна аҭʒамц иадзырҟьыцыларц ицоз афашистцәа ɯ-нызқьɯык ирзынаԥшуа, рабԥьар, дара, ртанкқәа, рыбзарбзанқәа еиқәныхла, фон Готтберг абрахь даанʒагьы дызмырҭынчуаз акадифа-ʒиаҟәа руакы аҵаҟа ицәоуп, рыԥсы ршьоит, урҭ зхьырԥшны изгаз апартизанцәа рԥаҵа иалаччо ныршә ахыкә иқәтәоуп.

Фон Готтберг ихыхҵәацәа, акамбашь-аашкқәа реиԥш аʒмах иҵалт ҳәа Даҭикәа Зыхәба иаииаҳа, иɯнапыкгьы еихыршь имгәа

иҭаԥсаны, иҽырлакь акыраамҭа дыччон. Ашьҭахь, игәырґьа лаґырзқәа инапы азқәала иааирыцқьан:

— Усоуп ишыҟоу, «Аԥшәма иҩны аҵзамцқәагьы дрыхьчоит» ҳәа, рҳәонгьы рмаҳаҙаци! — иҳәеит уи.

Иахьатәи рҵагылазаашьеи, иара, ахәыҷы зыҙымк иеиԥш иччашьеи анааидихәыцла, — иаразнак ихиҽы иқәыжжуаз ахаара нықәбан, амра ашәахәақәа зцәыҙыз ахра еиԥш еиқәшәы иаақалеит.

«...Уеизгьы-уеизгьы хабар ҟаҵашьак шԥармоуи, — ԥахьатәи ахәыцрақәа рышҟа даагьежьын, адырҩегьых дрылахәхәа иҽынеихеит. — Свентаржецки наҳәы-ааҳәышьа имамкәа акалапот дҵаханы дыҟазар акәхап, аха ирыхьи: Чупецки, Софонов, Зержинскиаа... Ҩнызқьҩык аԥшыхәцәа?! Ҩнызқьҩык! — тәыла хәыҷык знапаҽы иаазгаша ар! Ҳара ҳҵарақәа уахь инарышьҭуам, дара рҵарақәа ҳара ҳашҟа иаарышьҭуам — усоуп рҽыҟаҵаны ишыҟоу иҳакәшаны итәоу. Аха ус ега иҟазаргьы — Налибоктәи абна дуҙҙа, бџьарк ахы зкылмыҳәхәо кылаарак џьара инханы ишԥаҟам?! Афырхацәа Кастелианци Иаковлеви! — ихәыцра уахь еиҵааицәымҩахыҵит Даҭикәа. — Аашәҩык! Афицерцәа мацара аашәҩык! Ааба, жәаба нызқьҩык ар хадара рзызушаз!.. Аҳәыԥшьыга зларԥсаз акәҷарақәа реиԥш, Минсктәи авокзал аҟны иқәҵны, Коиданово илаҙаанҙа илеиқәчкатар ицеит. Аа, агәымшәареи, ахшыҩеилгеи, аԥсадгьыл абзиабареи аԥсабара ҳамҵас изнаҵаз ҩыџьа ахацәа рымацара шаҟа рылшаз!.. Иахьа хәлаанҙа уахьтә аҙәы ихабар аныҟамла, уаха, сҳәынаԥхаргьы џьара скылкәарауеит. Схала сцоит. Уи азы Васили Ефим-иԥа сиҳәоит, мап шԥасцәикри... Чернышев данааигәалашәа, Зыхәба исаат аатиган днахәаԥшит — агенерал иуадаҽы иҟалараны иҟаз аизара аҽынҙа даҽа саатк иазынаԥшуа инханы иҟан. Даҭикәа иԥсы ааиҵеикрацы иҙбан, днеины дыхәхәаҙа ицәарҵаґәы днықәиеит.

Иҵахын,арадиодкылага абла ҭиаҵәаа хәыҷы аҷакҳәа ирцәаны, иууаҙа ишааныркыло еиԥш, ихшыҩгьы аусура иаҟәыхны, ицәаижьы зегьы иацны ираҳаҵҙа аԥсы аиршьар, еилыргашьа-жәла рымаҙамкәа, еилахәа-еилапашь ихы иҵапапаз ахәыцрақәа наҟ иҵицар, дҭынчҙа дыцәар, драҳаҵҙа дааԥшыр... Аха иабаҟоу — игәы аисра иаҟәыхны аԥсы изаршьозар ихшыҩгьы иаиршьоит — иххәыцуам. Уԥсы рымпытцысхит, ҽеааиқәк, уарамыжда, ҽеааиқәк шиҳәо — нанҳәа-хәымпалқәа реиԥш иааикәыршаны еилагьежьуа ахәыцра ҷыґрақәа атта-ттаҳәа иаднаҟәшәалоит,

нас иаманы игьежьуеит, ихынҳәуеит: акы акапануеит, акы азоит, акы ашәоит…

Ахшыԥ рыцҳа — зегьы зхьаау, зегьы ирыҵоу, зегьы зҵәаҵәо, излаго!.. Нас: ушпажә, ушпаҭыпшшеи, аҟәыджәыга, уара, аҟәыджәыга! Ҳаузаҕьуеит — ҳара уаҳҵахызар, ҳаухыччоит — даҽеазәы уитәызар — иулҵыз ҳамазааит, иухугахьоу иашьҭада!..

«Хьымзг ҳамгакәа знызаҵәык абри аибашьра ҳзалҵыр, — ихы аԥсы аиршьаҙазшәа, адырԥегьых аусура иналаиргахт Даҭикәа, — сыпсы ҭанаҵы саҵаломызт абри абԥьар, — зхы алада ирханы, зыцламҳәа гәымжьаҵәҙа аҵзамц иадкнаҳалаз анемец автомат ашҟа днаԥшын, иган иалакьакьоз итапанчагьы ааирманшәалеит. — Абарҵ наганы, саб икьарахәи иаҳәачаԥеи ахькнаҳаз ирывакнасҳауан. Исшәысхуан, ԥхҙыла ижәу, ҵаала ирԥшшоу абарҵ сыматәажәқәагьы.

Сзанаат! Ех, шаҟа бзиа ибаны исҵази уи, нҵыра амоуит умҳәозар. Уи абзиабара Гагра ақалақь аҟны исызцәырҵын, аха Белосток иалаҳауаз абомбақәа ирхәаҽеит. Аибашьра ҳшаалгаз, адырԥегьых уи ашҟа схынҳәуеит… Исҵахуп, абри, сшьеи, сыпхзи, сылабжышқәеи зықәҭәоу Белоруссиатәи адгьыл аҷы саагылаы, уи аҷапырхәа нахаршәны аҭиразы, аҭоурых ахаангьы иамбацыз ацәгьара ҟазҵаз ауаа рус аҙбара салагар, аҭыԥра итало ҭысцар, асабрада зҷазҵо ирҷызжәар, ҳажәлар ршьа адырԥегьых кәапеила истар. — Еидҟьаԥсла иҟаз имгәа иаҳагьы инҭашәашәан, игәышпы ԥышьҭытҵ-ԥышьҭытҵны дқәыпсычҳаит Даҭикәа. — Зыҽены абна ҳалҵуа аҽеныҵәҟьа, Софиа лышҟа адырра ҟасҵоит. Владикгьы ларгьы Минсктәи аихамԥа авокзал аҷы сырзпшуеит…

Ах, шаҟа исҭахузеи сашьцәеи саҳәашьцәеи рыбла анҭаԥшра! Нас Аԥсны, Гарп, уахьтә амшын агәы казказ ахпшылара!

Шәабаҟоу, уара сашьцәа: Дыгә, Чынчор, Виктор?! Шәаргьы абас шәхәыцуазар акәхап, шәыхшыԥқәа рыпсы дшәыршьар рымуазар акәхап? Ма?!.— ицәа дынҭыхьҭшьаан, игәгьы аҽеашеиԥьит Даҭикәа.— Знызаҵәык, ҳаикәша, ҳаныхәыҷқәаз ҳаб иаҳзыҟаитҵаз аишәа-хьча гьежьы ҳаадтәало ҳзыҟаларушь?!.— ибла аԥхьаҵәҟьа авыр-вырҳәа ихагьежьуаз даҽа нанҳәа-хәымпалк алшәаны, акәапаҳәа ахәыцрақәа рҙыблара иналашәахт: — Бабаҟоу, Маргарита?! Быхьз еиԥш сахьцалакгьы исыцуп быгәнаҳа. Иҟаларын бареи сареи ҳаиқәымшәар абри аҵаамԥа ҵәыр-ҵәыруа банымларгьы?! Мап, бара бфырпҳәысын, уеизгьы-уеизгьы буалпшьа бышьҭахь аиабырхомызт», — Маргарита дышлызхәыцуа, Даҭикәа,

абра данаилак, игәырԥа иԥбаны аҽаашон, игәы иадыҕәҕәалоз ахаҳәгьы ааласхон.

Исаат деиҭанахәаԥшын, ашырхәа дԥатҟьеит.

Амра ласкьаʒаны, абна ажьы иалԥхон. Иахьа ашьыжь аахыс адгьыл иахылҭуаз ахылԥа-ԥсылԥа хьанҭа аԥада рацәак аҽазышьҭымхызт — иԥсырмаҷгаха, игәырмаҷгаха, иҳанто, адгьыли атҵлакәа рыԥаʒареи ирыбжьатәан. Даҭикәа икәа аԥхʒы нҭашын, ахылԥа-ԥсылԥа назыдчылаз асаркьа хьшәашәа еиԥш илахьгьы иаакәнаҳәалеит.

«Аԥшатҵәҟьагьы зымаайуа иршәаҳама шәиԥхьыʒ зғымхаша! — даақәынд-ҟәындит уи. — Ҳархәаҽырц ргәы иҭоуп, аʒәиаʒәи ҳжьы еибафо аҷынʒа ҳнаргарц... Мап, уи рлымҳакәа саркьада ирбара аиҳа ирбашам! Ианаму аҽены, иҟалазеи рҳәо иҟаҳҭароуп: уаԥытәыԥсажәла ҳаизеилмырго, ҳара ҳхәамцкәеи дара рыхкәеи еиваны, ашьацкьеи ашьаҟьашьи рыла алаҟәрақәа ҭырҭәааны!.. Уажәазы амчра шәара ишәтәуп, аха абна ҳара иаҳҭәуп...» — Зыхәба иблуз амаԓра илахь «аахьишьын, аԥхʒы ныкәаирбеит.

Илахь инапы анааԥырих — аԓьармыкьахь амԥа иқәуациганцәа реиԥш абна ҭырцәажәаауа иҵаланы иааиуан гәыԥԥык аҳәсақәа. Даҭикәа урҭ дахьыҷҳаҳаз ааицәымыԓхеит. Изыхҟьаз иара ихаҭагьы издыруам — жәаԥык аҳәса урацәажәа ҳәа иоуҳәар аҵкыс, абахҭа ахышәқәеи аҳәызба ԥынҵа харшалақәеи ҭыхны зғәышԥы аҟьаҟьара иану зқьԥык ахацәа урацәажәа, унапаҷгьы ииаг ҳәа иауҳәар иаҳа деигәырԓьаны даақәшаҳаҭхон, алҭшәагьы аиуан.

— Аа, абар дахьыҟоу, зшьауардын мҵәыжәԥақәа ҳрыҵазкырц ҳаазгаз руаʒәк! — лыԥсы лыʒҭымкаауа ҷаалҭит, зиԥка еицрыжәжәа-ҭбаа ду илҭапҵало раԥхьа игыланы иааиуаз аԥхәыс. — Аа, дуст҂еит, уара думаз, уаҷа дануп, дышьны дыф, иуҭаху изу... — лнапы қыць-кыцькәа дрықәҵаны иара ишҟа даалырххеит хышыкәсаҟа ихыҵхьазар ҟалап ззуҳәашаз хәычык.

Ахәычы ашьха дырфазшәа, ибла ахьҭоу умбо, ихиҷы тамтамуа ичын, ихәда кәапеи-хәҵәык иаҟаран, ицәа-канʒа уалԥшны ивакьыцқәа уԥхьаʒон.

Даҭикәа адырԥегьых икәа аҽырҳәа аԥхʒы лҭашит, ус, гәыԥжәароу, ма рыцҳашьароу изреицьыз изымдыруа, игәгьы аҽаареицьит.

— Аа дга, аа дга, сыбла даумырбан, дсымхны дга... Аʒәгьы абна акәыкәымдырқәа ршьапаҷы дышьҭоуп! — лыбла ацәа канʒа

хьынҳалақәа қач-қачауа дышихәаԥшуаз, — ааҳа-ҳа-ҳа! — дҩеиԥақьы-ҩеиԥақьын, лхәыҷы дшылкыз ҷыцха лҵынкалыжьын, аԥәыуара далагеит.

Ԥша-шәшәык нарыԥасыр, аԥысхәқәа реиԥш ибба-ббаʒа аҳауа иналалашашәа илхагылаз аҳәсақәагьы аалхапапеит. Даҭикәа длаҟәын, аԥҳәыс лыжәҩа данкны дҩалыхоны:

— Аҩыза акомандир! — наскьа ҷыԥбжьык илымҳа иааԥасит.

Ихы анҩышьԥих, Хариташвили дааиуан: уи ақьаад аҟара дцәышын, асынаҟә аҟара дыхшәаан.

— Иакәымз ҟалеит!

Иҟалахзеи хәа аанарго Даҭикәа уи дааиҷаԥшит.

— Аҿешьра!

— Уи акәын иҳагыз! — аԥҳәыс лыхәҷи лареи егьырԥ аҳәсақәа рнапы инанԥаны, ашацаҳәа Леонид днаишьԥалеит.

— Саԥамзааит, нас саԥамзааит, ԥьабаала исааʒан, ирыцҳасшьоит... Егьаурым, уахь зегьы иҳамҩоуп, иаарласны ҳаихьʒоит... — уажәраанʒа игәы дызлакыдсылоз аҳаҟьа атқьыс ихьанԥаны, уажәы иааины, адыжә-адыжәҳәа изқәа икыдсылон аԥҳәыс лажәақәа.

«Изахьʒузеи абзиа, нас ацәгьа? — мацәыс еимҟьарак еиԥш иааизцәыргьын, дназхәыцит Даҭикәа. — Абзиа лаҳԥан — ацәгьа ааҳрыхит...»

— Шәеимпы, наҟ шәеимпы ҳәа шәасымҳәеи, изакәызеи ауасақәа реиԥш шәеилаҕәҕәаа шәзеилагылоу, ишәымбацзар акәхап аԥсцәа! — аʒәы иҟаабжьы дырԥрысны ихәыцрақәа даарылнахит Даҭикәа.

Ауаҩы иагьа гәаҟра дҭагылазаргьы игәыҩ-ҷыҩра аԥыхәтәа аунԥәахуа — зурыс шәақь ырҟырҷмырҷуа икны ирылаҟаауаз ауаҩы цәыггара иҷаԥхьа,ашьақар мыцхәы зырԥацәаз ашьаҳариа еиԥш илеилԥәраа-ҩеилԥәраауа еилагылан ауаа, анышәтә ҩын хәыҷы ашә илԥны ацара рҭахымызт.

— Еи, уабацо ухәыԥҩорны, ари уара уаԥанамкʒеи?! — ишәақь надаада Зыхәба иааиԥыреикит ани ауаҩы цәыггара.

— Доужь наҟ, аилымга! — дааицрашәаны, аха ибжьы нытқакны дааиқәымчит Хариташвили, аԥхьаҟа дааиасын.

— Ҟоҳ, саԥамзааит, аҩыза акомандир, арҭ ауасақәа зынʒагьы схы еиларгеит, — ишьапқәа неидикшалазшәа ҟаиԥан, ибга ҩеиԥихит уи.

Ауадаҷы ахәшәбылфҩи ашьафҩи анеилала, иахьа уажәраанʒа уаҩытәыҩса иԥынԥа иҭамсыцыз фыҩ-ҷыц бааԥсʒак

рылҭын — ухәаҽынгьы уамхәаҽуа, аха угәы аҭга ҷҭәаны иаго, иҟәызгаҙа иԥнатәан.

Ихьча уапа ицәкьаҷхазшәа деиҷьыпҳа, изнапык ала шьыҭәрак ихахәы кны, егьи инапы ашьа злыҭны иааиуаз иаргәтыста иадкыланы, азхаз аҷыҭәҟьа дышьҭан, ашәишәи кәтаҕь еиԥш, акан цәхаԥшьқәа зҷықәыхәхә иҟаз ҧкәына қәыԥшк. Иҽеызлеишьыз акәхап — шәақькгьы ԥызҙа иважьын.

Уи инаԥс, аҭҙамц иадчаԥалаз ацәарҭаҕәы дахьыгҙаны, дҟатаҙа дыкәын ҧхәызбакгьы. Уи лхы-лҷи ауада иԥнатәаз афыԥ ҷыци еиԥшын: иҟалап бзиа илбоз напқәак дшыршьышьуаз, ажәа лыпшаахқәа агәадыхәа дышдырҭысуаз, лыблақәа еиқәыпсаны, лԥышәқәа шыпшыз иҟалазар абри арыцхара: лармарахь ала лгәыпхәы иԥахыкны, аҭла иалаҕьаз аҭәымҕ-жьакца еиԥш, ҳәызба хәышк ашьа аҷашәы иалхәхәон.

— Еибагеижьҭеи рацәак ҭуамызт, урыҭашьыцратәгьы бзиа еибабон, — қәыпсычҳара бжьы-ԥсадак аанԥыԥит ауада.

— Рхы зыхдырҟьазеи? — дҭааит Зыхәба.

— Ваниа игәыҕрақәа заа иҭабеит, — гәыҕрадагьы аҧсҭазаара ҟалашьа амамзаап, — адырԥегьых иаагеит уи ақәыпсычҳарабжьы. — Иага иаххәандазгьы, ихеимҭеит, иага даххьчандазгьы, имуит — дцон, дахьцоз бзиа иибозгьы дигеит.

Даҭикәа аԥсцәа илаԥш аарҟәиган, иацәажәоз днаиҷаԥшит: амцабз заԥаҙоз абыҕь-ҷа еиԥш деикәаԥсаны дгылан ҷкәына ҳаракык, инапқәа асаара ишьҭасуама уҳәартә иауны, ижьа-лымҳа ҭаҕақәа цәыш-цәышҙа.

— Аҙәгьы арахь длашәмышьҭын, аԥсцәа ганы маҙала анышә иамажәда. Аҽешьра — шәаргәындароуп, чарҳәароуп, абас агәаҟра ҳанҭагылоу аамҭазы ҳәаа змаҙам ламысдароуп... — ихы дацәажәо, маҷк ауада дыԥнагьежьуан Зыхәба. — Аҙәы имаҳароуп, аллаҳ, аллаҳ! — дааикәагьежьын ашәахь иҷынеихеит уи.

«Ахьшьыцба», «Ахьшьыцба!» «Ашьауардын» соуп изҳәо, «Ахьшьыцба!» — арадист Слава ибжьы адгьыл иҭԥны аарла иаҳауа далагеит Даҭикәа аштаб даназааигәаха.

«Ҳы, аԥсҭаа уихәхааит, усзыԥшны ара уабацәыҭатәаз!» — ирҟьаҟьаны илахь дызласыз инапы анаатиртла, кәыбрык ашьа иаларҟьыцны, аԥышә ҭәызи ашьапы бызкаҭаҳарақәеи рсахьа инапсыргәыҭа ианын Даҭикәа. «Кәыбрык азхара ашьа сылазаргьы сыцәгьам», — ааигәахән, ибызбызуа ихьуаз илахь аарыцқьаны, аштаб амардуан длаҷалеит.

«Ахьшьыцба», «Ахьшьыцба», «Ахьшьыцба!» — ишыҕьатҷэыҕьатҷэыц иҕьатҷэыҕьатҷэуан Слава ибжьы.

Зыхәба раԥхьа арадист қэыԥш изқәа дынкыдыԥшылеит: уи атҳамц ахь иҽы рханы, зтәыѡа заҵҷэы кат-като изхагылаз арациа дадгәаҟлон, ижәѡахыр ҭыԥсаақәа ирхьынҳалаз ачықәа блузагьы ҟьантаԥсҳа ибааҳан.

— Иауам, Даҭикәа Кәыгә-иԥа! — арадист дааихыҵын, ашьамҭлаҳә ишьоушәа, ихьанҭыԥь-хьанҭыԥьҳа ѡбаҟа шьаҽа аакеиҵеит Чернышев. — Егьырҭ зегьы рыбжьы ҳақәдыргоит, аха изуҭахи, «Ахьшьыцба» аҽаҳа ахәлашәеит.

Даҭикәа иауимдырхуаз Чернышев «Ахьшьыцба» ҳәа, дызҽыз — уи ѡынѡажәа километр аштаб инаҷэыхараны иҟаз апартизанцәа рыбригада акәын.

— Ма ҳаиҭанеиааиуа ҳаҟандаз — аҳымшын хышхыҵәа зыбжьаҳаз ҳарѡызахеит — аҕа иҽҳабжьаижьит, — даақәыԥсычҳаит агенерал.

Абыржәаҟара уи игәы каҳаны дцәажәо имаҳацызт Зыхәба. Иаргьы, ахы дацәыхьчо иԥырагылаз абаагәара хыԥхыԥны, акыдхәашара иналагазшәа даатрысын, деиҵаҕәҕәа игенерал днаизыԥшит.

— Москваа ҳҽаԥхьа иқәдыргылеит высшьа змам адҵа. Аа, уаԥхьа! — Чернышев, Зыхәба ишҟа иааирххеит қьаад кәамҟьак.

«Иаадыруеит шәҭагылазаашьа зеиԥшроу, — аҳәон ақьаад кәамҟьа, — аха шәахьыҟоу аҭыԥ аҟнытә еиҵаҵшьа шәымаҳам. Ишәылашәҵа агәымшәара, агәкамҳара, иҟашәҵа ахшыѡ ду... Ҳалаԥш шышәхыц ишәхуп... Аҕа цәыгьхәыцгьы иҭыԥ дыкәҵахоит...»

— Уаҳа ҳәашьагьы рымам, — иҳәеит, аҭҳамц зхы адҵаны акәакь игҽатәаз Армианинов.

— Изларымоузеи, арҭ алыцәхар аҳауагьы еиладырѡынтын — аҳыхәашь аԥсыҳ алагәаны ианыркуа еиԥш, ҳажәақәагьы аҳауа иалагәаны иркуеит, — натҳеикит Чернышев. — Урзыҳырѡи иҟоу уаҳап, — Даҭикәа ихы наиқәикит уи.

Аҳырѡыга хьаԥшьа хәычқәа илымҳа ишнадлаҵәҟьаз еиԥш, даҽа дунеик изааимҟьеит Зыхәба:

«Аурысцәа, аукраинцәа, абелоруссцәа, абарҭ реиԥш ижьоу егьырҭ амилаҵкәа! — аҳауа цқьа афѡы ҷыда ахызҵоз абжьы жьакцақәеи, абжьы ҷаҕь-ҷаҕьқәеи, абжьы дагәақәеи ирылѡны, лашбыжьҵас аақ-аақҳәа игон, славиан ажәас иҟоу зегьы неилажьааилажьны ирылху бжьы еилырххаак. — Акоммунистцәа ирҳәо

амалахазгьы ихашәымҭан. Урҭ шәыԥнқәа шәырдәылкәкәааны абрахь абнахь шәзааргаз аӡмахқәеи, агыгшәыгқәеи, алаҳәақәеи ҷаҵахәыс шәрырҭаразы ауп. Иаашәырҳәы шәабџьар — ахаан аахысгьы ҕацәас ишәымоу аҟаԥшьқәа иргәыдышәҵа. Шәиас ҳара ҳашҟа, еиқәҳархоит шәыԥсы, ишәаҳҭоит адгьыл, аусурҭа бзиа, ахақәитра, аџьанаҭ ԥсҭазаара...»

«Аурысцәа, аполиакцәа!..» — уи ааиқәымтәацт шухәо иналагон полиак бызшәала...

«Аурысцәа, ачехцәа, асловакцәа!..» — иаабжьаԥалон даҷа бжьык.

Шәбызшәак, шәбжьык, ахҷақәа реиԥш, еилаԥынтуаз аҳауа иагәыдырҭон. Иара аҳауагьы — ақьаадыжәпа цәаакы еиԥш икылжәжәа-кылжәжәааны, адгьыл аҵаҟа иҟоу апартизанцәа рыштаб иазааиуан урҭ ахҷа хаԥагәақәа.

— Ақәыџьмақәа анууа амш бзиа иатәуп ҳәа рҳәоит ҳара ҳҷы, — иҳәеит Зыхәба, илымҳа иадшәаҟьаланы иадыз ахьаԥшьақәа аадхуа.

— Знымзар зны амш бзиахоит, ақәыџьмақәагьы рҭыԥрахьы еихашт, усҟан ашәарыцацәагьы рхы рзаанкылашам!.. Абнақәа ҭацәып, ақалақьқәеи ақыҵақәеи ҭәып... Ахәрақәа зегьы ҕьоит, иахьатәи амш ԥырԥыруа инеины, аҭоурых абгьыцқәа инарыншәалашт... Аҭоурых! — аԥсҭазаареи аԥсреи еинзыршәо, ашьа зыдшәылоу абгьыци ашәақәа рнота зну абгьыци еиқәызҭо аҭоурых!.. Амала, аусура иаҟәыҵыз агәы адырԥегьых аусура иузаларгом!.. — ауадаҷы иара ида уаԥ дыҟамкәа ихы дацәажәозшәа, аҭӡамц иҷадҵаны, илацәақәа еиқәыԥса, иԥышә ааԥсақәа аарла иԥеихырԥхьа-ԥеихырԥхьо дцәажәон Армианинов. Аџьы-гәаԥшь аԥштәы змаз ихиҷы-ау, акыр зхы иқәсхьоу ашыц-сал акәын изеиԥшыз.

«Ахьшьыцба!», «Ахьшьыцба!», «Ахьшьыцба!» сымҳәеи!» — иԥналоз рышьҭыбжьқәеи инеимырда-ааимырдоз раԥсшәеибыҳәара хыбжа-ҷыбжақәеи иԥарылҵ-ԥарылҵуан Слава ибжьы.

Зыхәба, инышәтә ԥны хәыҷи аштаби дрыбжьысаанӡа ибла иабаз асахьақәа иԥырҵуамызт, иҷаԥыр-ҧыруан, иҷагьежьуан, зныныхлагьы иҳәарцаз иқьышәқәа иаарықәыхх-аарықәыххлауан, аха иҟаз азеиԥш ҭагылазаашьа хлымӡаах иадкыланы данахәаԥшлак акы — афырҭын зҵалаз аокеан иаҟараны, егьи — аԥарқәа идырхәашьыз кәараҷҷак иаԥызаны ибо далагон. Иҷагьааникылон.

Аҵыхәтәаны, Аџьынџьтәылатә еибашьра дуӡӡа амузеи длеиԥеиуа дыԥнаны, аекспонатқәа дрыхәаԥшуашәа, иԥнапыкгьы

ааихыршь игәыҭаԥсаны днатәан, иҩналоз рхырҿқәа рыԥхьара далагеит:

Агәи ахшыҩи цҳаражәҳәаҩыс ирыбжьоу зегьы иреиґьзар акәхап ахаҷы! Иҩналон — унарысыр шьа-кәармак злымшәоз, аха изҙбашаз зҙбахьаз ахаҷы хшәаакәа, агәыҩҷыҩқәа, азҵааратә дырга аԥшра змаз, аҵх лашьца агәы кылзҵәо, акәыцьмабла зызҭоу уҳәа зоурахкы уҭаххалак. Насгьы иҩналалак иҷыдаз фыҩ ҷыцк ицны иҩналон: аԥхҙыфҩы, аҙмахфҩы, асабафҩы, ауаткеи абна-шәырқәеи рыфҩы…

Даҭикәа ивараҷы дааины, абґа чымазара даргәамҵуазшәа, заа инапқәа лоушьҭны, нас дрықәыґәґәо днатәеит Иван Казаков. Уи, иԥаҵа цәхаԥшьқәа иҷыпны зҿаарылазыԥсаз акагьы иаламҩашьаҙо иԥышәырчча хьҟәырҷахақәа роуп акәымзар, даҿакала дудыруа ҳәа дыҟамызт. Иԥынҵа зынҙагьы аҿарҵәаҳәын, акәты ашԥы еиԥш аарла иԥаҵа иалубааует, ихьшьблақәа наскьеит, иаарҷыкәыршаны икычит. Иҩнапыкгьы неиган, ижьы ҷаԥшьҙа иахьаапшуаз ишьамхҭақәа инарықәиҵеит.

— Ақьафазы ушԥаҟоу, Даҭикәа? — дҵааит Казаков ибжьы ихы-иҷы ласаха иузадымкыло ицкьаҙа.

— Абрыскьыл ирашь саҩызоуп, агеи ашьхеи срыбжьыԥоит, ԥырла счоит, — наиаҭеикит Даҭикәагьы, иқәпсычҳара иалаҵаны.

— Зашәа Гитлергьы иқьаф ҭалаша! — иҳәеит Иван, Даҭикәа дызҷыз алегенда аҙбахә шизымдыруазгьы.

Иаабац еизарак шыхдыртлац еиԥш акәымкәа, иара ус иаалырҟьаны, аха ԥшьшьала иналагеит:

Агенерал Чернышев азхаз даақәгылан, зны иааикәыршаны итәаз днарылаԥш-аарылаԥшит, нас, аҷаҟәарсҭа шәытақәа анҵаанҵаны жәантә еиҭеигахьаз имаҟа инапы лавҵеиҵан, Москвантә ироуз ателеграмма дырзаԥхьеит. Убасҟан ауп, шәуалафахәы лаҳарҟәуеит ҳәа, зарҳәаз адокерцәа реизара ианеиԥшхаз, апартизанцәа рыштаб аилазаара реилатәара:

— Мап, мап, шәынтәгьы мап! — дҩаҵҟьеит аҙәы.

— Ҳанҵәозар ақәпараҷы ҳанҵәааит, ҳжәылоит! — уи дааиԥырагылеит даҿаҙәы:

— Иԥсыда, инхада рҳәароуп!

— Атәара ҳгәы ԥнаҵәеит!

— Ҳшьаҿит!..

Ахрақәа ирыбжьаланы, ажәҩан ҵамҵам иаҵаԥшуа ицәоу аҙиаҟара дҭынчны, абас сҧычкаҵас ачԥхь-ачԥхьҳәа, еибакуаз акомандирцәа дрыхәаԥшуан Чернышев.

«Изламысдақәада, уара абарҭ?! — Зыхәба иԥсы ҩаԥаны ихәлымшәа ааннакылан, ашырҳәагьы дҩатԥьеит. — Рхада хы рҭахʒамкәа, рԥынҵа иахԥшны акагьы рымбаʒо!..» — абас илырҷаирххрацы иҷеыназикын, аха, агенерал аҭак аԥатҵара иҷешазирхиауаз ангәеиҭа, иҷееаникылеит.

— Аҩызцәа! — иҳәеит уи, ибыжьгьы иара иеиԥш иҭынчʒа. — Шәара заманалатҵәԥьа ижәдыруеит, ҩажәижәаба нызқьҩык ахымхәацәа абра ҳабнаҷы ишыԥоу. Нас ишсашәҳәара, шәара акомандирцәа ццышәқәа, шәыцыԥхьаʒа аʒәаʒәа ахәыҷқәа шәыхәда иқәыртәаны, ахәцәагьы аʒәаʒәа шәызқәа икыдҵаны, ҭакәажәык, ма лагажәык рнапы ианкны, знацәкьарақәа зегьы абԥьарны иҭыԥькьо, иааҳакәыршаны итәоу аҭа дшьаганы шәихыс шәызцару?!. Шәызцозар — азамана, ҳдәықәышәҵа, иара саргьы, аҵыс мҩас иацыршәаз ҵәасса гәаҧьны ара скаршәу ҷьышәшьозар, агха шәымоуп. Исҭахуп, ҳажәлар зегьы ашьоура иахьаҷу саргьы кәапеик аԥара ҭыстар, акаршәрахь скылсыр, иʒлачыз сцәа-сжьы амра инатҵакны исырԥшшар. Абзиа ауаҩ иакәым ахәаҷамаҷагьы ирҭахуп. Аха, ижәдыруаз — ԥсҭазаарак х-ԥсҭазаарак ахҭынҵаны ишаҳзаамхәо, уи ахә цәгьацәоуп! Абри рбоит азы ауп ателеграмма ҳзаазышьҭызгьы ирҳәо зхырҳәаауа…

— Иашоуп!

— Ҳахьԥсуа ҳаицыԥсыроуп!

— Жәылашьа ҳамаʒам!

— Уи амала аҷешьра ауп ианаго!..

Иаҳа зычҳара ыԥказ, иаҳа хара ихәыцуаз, иахьтәақәаз ҷырҭуан.

«Амалаҷешьра» анырҳәа, Даҭикәа иахьа ибла злаԥшыз асахьақәа атта-ттаҳәа адырҩегьых иаԥхьа иниаԥьеит.

«Аԥсахҩы, иаҳа имариаз амҩа иԥшаеит, адунеи иадыруаз аегоистцәа зегьгьы ираԥигеит — бзиа иибоз дҭаимырхаргьы имуит», — ихы адақәа еилԥсаратәа ихаԥыцқәагьы аҷҷа аадыргеит.

Чернышев иқәгылареи уи иацзырғызыз акомандирцәа ражәақәеи аус руит: ҳжәымлар ԥалом, ҳаԥсы абна иҵаԥәкит, ҳәа иҳәҳәоз аʒәырҩы рҷееаиқәыркын, рыхқәа ҩнапыкла икны инатәеит.

— Иаҳҳәаргьы — игәыҭԥьагоуп, иаҳҵәахргьы — азҩа зʒаз ҳаиҩызахоит, — дналагеит Игнат Парфенчук, ибға еиҵыхны данышагыла. Аҭаҭынлҩа иашәызшәа ихҩабжьаа-хҩабжьааʒа иҧаз иҧьымшьқәа ирыдҷаблама уҳәартә ибла шкәакәақәа уажәы-уажәы иаашанхон. — Ҳафатә ега еиԥәҳарҷҷаргьы, даҷеа мчыбжьык еиҳаны иҳазнагом, — иҷееаникылан, ҵаԥатәи ихаԥыцқәа иԥышә

иаларҕәҕәа, иԥыба иааҭигаз аблокнот акыраамҭа еилирттаауан. — Ачашыла, акартош, ақьар, аԥ уҳәа зегьы ааидкыланы иҳамоу ԝажәижәаба тонна иреиҳам...

— Зык ыршланы, ԥсымшьҭыгак аҳасаб ашҟа ҳаиасроуп, — адҵа ҭәҕәа ныкәиргылеит агенерал.

— Ҳабнаҷы иҳамоу ашьамаҟарахә ԥхьаҙаны ҳалгеит, иахьа ииаанхаз хәышә хы иреиҳам,

— Акәац зынҙагьы мап ацәаҳкуеит — ахыкә ҳныкәыххаанҙа акы хәыцк алшәаны иҟамлароуп!

— Иаанханы иҟаз ацәамаҭәеи ашьаҵеи иацы изыхьҙоз ишаны ирахҭеит. Еилыҵны иҟоу иаҳа еиҳауп, акы зышәхаҳәҳәашәа иҟоу реиҳа.

— Уажәы ԥхынроуп, хьҭала аҙәгьы ҳаԥсуам, абра абнаҷы итәоу ҳҷееаилыхны, абԥьар кны, ҳазхьчо инаганы ираҳҭоит иаҳшәааҳхуа! — абарҭ адҵақәа рышьтахь, агенерал, ихы лаирҟаын, имагәқәа днарыхәаԥшит: аарԝара иҵанарбаз аҙмах аҵа еиԥш еиҟәышьшьа иҟан, зныкымкәа амԝасԝы иҷаҷҷаны дхьазырԥшхьаз ашьагрын магәқәа.

Еилатәаз акомандирцәа зегьы, иахьа ашьыжь дара рнапала ирышьарымҵаҙазшәа, ашыр-сырҳәа ршьаҵақәа иларыхәаԥшит. Инарыхәаԥшит, аха аҙәгьы ихы зхибаашаз маҭәа ишәымызт.

Апартизанцәа рнапхгара зегь реиҳа еиҵазырҕәҕәаз, агоспиталь аначальник Сантоцки иқәылара ауп:

— ...Ахәцәа ҳхы иқәаҳкрын, — даҷын уи ихы наҵа-ааҵо, — аха ԥсыхәажәла змам иара ус ичмазаԝхо ауаа роуп. Аиҳаракгьы амгәахьаа — жәаԝы-жәаԝыла ҳгоспиталь иԝнаргалоит... Ишыжәбо ихәынгамшьакәа, уацәымшәакәа уҷы ианукылаша аҙы ҳара ҳзы ихәшәхеит, афатә злаҟаҳҵо, иаажәуа аҙҵабаақәа хәац ххыс ирылам иҟоузеи... Иаҳҳәахьеит, еиҵаҳҳәахуеит — аҙы иамеигҙакәа ианыршымха — аҕа ихы ҳацәынхаргьы, амикробқәа ҳаргоит. Ахәшәқәа ртәы усгьы иҳәатәҙам, иҳамам ахәцәа злаҷаҳҳәаша, иазхом аҳақьымцәа, амедицина еҳәшьцәа... Нас ишыжәбо ҳгоспиталь «аматҟәагьы» ҳцәыԝнало иалагеит...

Даҭикәа, хылаҵәҟьа иара изкыз ажәа илымҳа ианааҭас, аҙаҙ неилакшазшәа дааҭрысит. Иблагьы даахгылеит, уажәы ааигәа, рнаԝс, аҵыҵәа иаҵәа зхышьшьыла ишьҭоу аҙмах ԥсымҭа аҵашҟа идәыкәиҵаз аҳақьым шпион Свенухов: иҙыцәа шьапқәа дырхакьакьа, ихы калакәыт ыркәаталеиуа. Уи данырктәҟьа, ихы-игәы ишҭаҙамыз адыд хы заԥхьа иҵасыз аҙәы иеиԥш иҷеыҟаиҵеит: ибла хьшәашәақәа ааҭиршашан, изнапык ала иҙара нҵарс ик-

ны, инацәа ркәеҽ иаргәцыста иаларкьакьаны, аԥшыхәреи аҭакԥшыхәреи рначальник Даҭикәа Зыхәба иирбеит.

Аԥышәа ду змаз аԥшыхәҽ, асеиԥш иҟаз аҽырҽашьа-ҽыргызмалра иахьа иауибахыз…

Нас, аҳақьым шпион Свенухов, ихиҽы имаха-шьахеи аусура иааҟәихын, ибз ашҟа диасит:

— Агенерал… Апартизанцәа рҵысра агенералтә штаб… Москва… — ишилшоз, абарҭ ажәақәа ҳәааны дхәаауан уи — уахь сузашшуеит ҳәа иҳәарц иҭахызар акәхарын.

Аҵыхәтәаны, уаҳа злоу иԥсра убеит ҳәа иҟоу аҳамал ҭаҳмада иеиԥш, ихы калакәыт лаганы итәгәыбжьара илбжьеиҵан, игәылшьап лаҕырӡқәа ҭҽр-ҭҽры, ибгахәыҷы жәҽахырқәа ҭрыс-ҭрысуа аҵәыуара далагеит.

Абри еиԥш, зышҳам зҟырҟ-ҷыда иҭаҵәах, иҳәазо абнахь иааиуаз: ашпионцәеи, агентцәеи, аԥсахцәеи аумаҷхыз. Урҭ еихьысеиԥысуа иаԥхьа ииаҟьаны, аӡмах рхы ақәк ишцоз, адырҽегьых игәаҽаӡа иаагаз агенерал ибжьы даарцырнагеит Зыхәба.

Абраҟа иқәгылеит: аҕа иҽагыланы абнахьдаазмышьҭуаз апартизанцәа ркомандирцәа, кылаарак ахьырбаз инкылкәарааны, аҕа итыл ашҟа ацара иашьҭаз аԥшыхәцәа, акомандирцәа, аеродром аиҳабыра уҳәа ирацәаҽны.

Иагьазырӡбеит: агоспитали, ашьҭаҵарҭақәеи, аҟазарҭақәеи, иара убас зхы иамыхәо аууаи зегьы ахганы, наҟ иҵегь абна агәҭахьы, иаҳа уаҽы илаԥш иахьыҵамшәаша иргарц. Абԥьар зызкуаны иҟоу дарбанзаалакгьы, иахьыҟоу аҭыԥқәа рҽы рҽааанкыланы, абнахь иааргаз ауааи дареи рхы рыхьчарц.

◦24◦

Фон Готтберг ҽажәижәаба шықәса ихыҵаанӡа аԥхыӡ хеиҵаӡомызт: «Ах, шәшаҟәыҵра, урҭ зегьы адәы ҳанықәу иҳауа алаԥшҵашәарақәеи ацәалашәарақәеи роуп изылҭшәоу», — иҳәауан уи. Аха, ихы аҟара зыгәра игоз иҽыза гәакьа, азоологиатә наукақәа рдоктор, апрофессор фон Шпигель, уи агәаанагара ааимхны, еицәажәо изхықәтәалаз Одер аӡиас иаиҵеижьҭеи, аԥхыӡ баапсы амаҭ аҟара дацәшәон, абзиа — ахәмарга ҷыц ззаархәаз ахәыҷ иаҟара деигәыргьон. «Иҟәышу, зцәанырра ҵару ауаҽы, мчыбжьык иаԥхьаҟа дзықәшәараны иҟоу уаха ԥхыӡла ибар илшоит, аԥхыӡ гызмалуп», — иҳәогьы далагеит уи, ԥаса ииҳәоз ахаҭыԥан.

Фон Готтберг ахьы деиԥхыʒыр — хымԥада дзеигәырҕьашаз, игәы шьҭызхшаз акы изыӄалон, алақәа дырфозшәа, ма икәшаны аақ-аақҳәа иаишуашәа ибар — уаҵәы аиҳабыра ҭәҕәала дыкәрыкшон, ма иацәҳауан; акәтаҕь, акакан ԥхыʒла ибеит — агрипп хлымʒаах ихьны, аҵыкь-аҵыкьҳәа деимсо дааԥшуан.

Урҭ зегьы ԥишәахьан абни, аҩар еизнаҳәҳәаз агәам-сам еиԥш, ихпаш ашьҭахь инханы иӄаз ахәыцқәа шаӄа ыӄаз шидыруаз еиԥш, абарҭгьы идыруан. Аха ачын мҵазырсуаз аҳәынаԥ ахаангьы ԥхыʒла имбацызт. Уи даргәаҭеиуан, иаанагоз издыруамызт, аблокада аҵыхәтәантәи амш аҿынʒа:

Мап, СС агруппенфиурер ихаҭа ишьапқәа дыргеит, аҭʒамц иадԥаз ампыл еиԥшгьы, Минск иҽеизнымкылаʒакәа давнаган, Берлинынʒагьы днаʒеит. Иара уаӄоуп, Налибоктәи апартизанцәа рныртҵәара напы аналаик ауха иибаз аԥхыʒ шанагьы ахьҵабыргхаз — фиурер инапала изқәиҵаз ачынқәа, инапала иаақәихын, акәукәуҳәа дагьиҵаҳәҳәеит.

Фон Готтберг ачын ицәыʒзаргьы иԥсҭазаара изынхеит. Зчынгьы, зыԥсҭазаарагьы Налибоктәи абнаҿы изцәыʒыз, агруппенфиурер ир рхыԥхьаʒара ҩажәижәаба нызқьҩык иреиҳауп.

Ахи, амлеи, ачымазареи еилыршьааит апартизанцәагь. Азныказ иӄарымҵар ада ԥсыхәа ҟамлеит, ар реиҿкаара асистемаӄны зеиԥш ҟамлацыз — апартизанцәа-ԥсыжцәа рвзвод. Абнагьы иамбацыз абеит: анышәынҭра ҿыцқәа, аԥсыжырҭа ҿыцқәа, агәкаҳара, аиҿагылара, аԥсахра — аибашьра хәаршы иарҳараны иӄаз зегьы-зегьы…

Аха, Налибоктәи абна иакәыршаны аҕа еиқәиҵаз амца ааҿыцәааит, агәҭаҿы ахәараҳәа аилашра иаҿыз ақәабгьы хыҵны аганқәа ирхьымʒсакәа аҽааиқәнакит…

Уаха ныҳәоуп — даҽеа ҩ-саатк рышьҭахь, ахаҿы сы-шәырҭаҭала иҭаҳәҳәаны, ахәшәбли ашьеи рыфҩы ахшәшәо, ихахаʒа иҩагылоит 1944-тәи ашықәс ҿыц.

Иаԥылада, изаԥымлада?!

Уи азҵаара дшаазхәыцлак, Даҭикәа, игәыҳәԥы илаҵакны, аӄырҵә-аӄырҵәҳәа, аʒаʒ еиԥш иаланаҵо иалагоит, аҳауагьы изхом — дааҵӄьаны даалеиҩеиуеит, днықәианы илацәақәа неиқәиԥсоит… Аха иԥырҵуам ашықәс ҿыц зыԥсы ахьымʒаз иҩызцәа: ҷьоукы рыгә-рылахь еиқәуп, рԥышәқәа ҵыстцысуелт, акы рҳәарц шырҭаху ҩашьом, аха уаҳа умԥсит…

Ашықәс ҩыц иаԥылом Казимири Лиуциеи Зержинскиаагьы.

Зыхәба сентиабр мзазы Ивенец ақалақь акны дыҟан. Ақалақь налҭ, абна зкәыршоу адәҳәыԥш аҩы, ашьац иаҵәа агәы иҵаршәны ишьҭоуп, рацәакгьы зхымҵуа нышәынҵра заҵәык — уи Казимири Лиуциеи рнышәынҵра ауп. Иканҙахьаз, ихԝаахьаз ашәҭшьыҵәрақәа инаган инарылаиҵеит, злабжыш пҟышқәа зҩыкәкәа иҵәыуоз иара ишәҭ шьыҵәрагьы. Анышәынҵра агәы знапы нықәызшьуаз аԥша ҟәанда иарҵысуан ашәҭыцқәа, иара убарҭ реиԥшҵәҟьа иқыць-қыцьуан Даҭикәа игәгьы. Илабжышқәа иԥаҵа иалкәкәа, иԝнапыкгьы ааихыршь игәыҵаԥса дҵәыуон, Даҭикәа уахь дназгаз абелорусс ҭаҳмада.

Ашьҭахь уи аҭаҳмада, Зержинскиаа рҵахашьа ҳзеиҵаҳә ҳәа аҙәгьы ишидимҵазгьы, ахәхәа-хәхәаҳәа дқәыԥсычҳауа, алымԝанык аиҵаҳәара даҩын:

— Изыхдырҟьаз ҳәа ирҳәауа зқьы-ххы рыла иалацәажәоит. Ԥьоукы — аҕа дырҭахымызт, иматҵ руазшәа рҩеықатҵаны ицәгьа еиҵаганы апартизанцәа ирарҳәон рҳәоит, даҩеа ԥьоукых — абԥьар рыдырбалеит ҳәа иалацәажәоит, егьырҭ — Феликс Едмундиԥа иашьа гәакьеи иҵацеи шракәыз анеилыркаа, ирылгеит рымшуп… Шаҟа ххы уҭаху. Изыхдырҟьазаалак иҟам Казимири Лиуциеи. Иацтәи амш еиԥш рхәычра сгәалашәоит, схышә аԥхьа еиҵаҳау аԥслыш еиԥш рызҳара здыруеит, нас рчара, реицынхашьа, рылабжьага ажәакәа, рыцхыраара… ишәцәызҙом — аҕа данааи, рхы намариашаны аус ицура иахьалагаз зегьы ҳгәы иалсит, ҳашьит. Аха ашьҭахь иауаҳамдырхуаз…

Сыбла ихгылоуп, наҟ нарцәыҟа иҵазгалозаргьы акәхап: иахьа ирылгоит ҳәа инхәыцԝ-аахәыцԝны ианҳаҳа, ашьыжь — уи август мза жәохә рыҩны акәын, ачарҭахьы инармышьҭуа ажьақәа реиԥш ана-ара ҳԥышәқәа аакылҳарҳәҳәеит. Казимир зны аԥхьа дгыланы днеиуан, аха Лиуциа лҩеихьыгҙаны дааивагылеит. Ишыжәдыруа, Казимир ажәԝан хыла иҵызԥссауаз уаԝын, лара Лиуциагьы уи рацәак иааиглыжьуаз егьыҟамызг. Рԝыцьегьы рыхқәа шьҭкәыцәаа иԥшуан. Заа ирыздырмазеихьаз ажра ахыҟә ианнықәдыргыла:

— Ԥсроуп ишәықәу анемец фашистцәа! — дыҳәҳәеит Лиуциа дара рыбызшәала.

Еиҵагаԝыс длыцырҵазшәа, аттаҳәа аурысшәахь иааиҵаганы дацыҳәҳәеит Казимиргьы.

Уи акәхеит, игеит ахысыбжьқәа — Лиуциагьы Казимиргьы адгьыл иааҩанаҟәшәеит…

Абри ашьҭахь уи аҭаҳмада адырԥеғьых ҧытрак дқьыпшәыпуа дҭәыуон.

Зержинскиаа рҭахашьа, изызҭахаз, иантахаз аҭоурых, аҭаҳмада иеиҳа жәаба Даҭикәа идыруан азы ихшыԥ иҭатәаҟьангьы дзизымзырԥит, зҭаарагьы иимҭеит.

Уи аахыс, абар ожәшьҭа, хәымз ирықәуп. Ахәрагьы аҕьарахьы ахы архар алшон. Аха, мап: ҳара ҳар аиааирахь шьаҷак ҟарҭацыҧхьаза, зегьы зызҧшу амш есааира иааигәахацыҧхьаза, Даҭикәа иҧшыхәцәа-иԥызцәа игәы ианыртаз ахәра есааира иҧтлауан, дыччацәар ихы ахибаауан, гәыргьарак иаургьы — сԥызцәа шәабаҟоу иҳәашашәа днаҧшааҧшуа даанхон.

Аа, уахагьы, ашықәс ҷыц идырныҳәаларц рҭахушәа, аҙәаҙәала еишьҭагыланы инышәтә ԥны хәыҷы «иԥналоит» инапала иеиқәикыз Мишка Дубанец, ачарҳәаԥ иҧс иеиҭаз абду Филати Маргарита Масиуковаи, ҳаҭгәын ҭшәак еицҭаҙаз Казимири Лиуциеи Зержинскиаа, анышә хьшәашәа ззуаарахаз Васиа Иаковлеви Гигла Оқруашвилии, абна нылтц аҙиа ахықәаҷ ицәоу адауаҧшь Лиошкеи, аҕа импыҵашәаз, иахьагьы злахьынҵа изымдыруа Адам Свентаржецкии уҳәа, блас ихаз, лымҳас имаз, арҕьажәԥатас изгылаз аҧшыхәцәа. Дрылҵны дцар иҭахым. Исаат днахәаҧшит — 1944-тәи ашықәс ҷыц азшьапык ишә ихнагахьеит. Дыԥдәылтцит.

Рышьтыбжь мыргаҙакәа, нбарақьаҭ-барақьатҙа, аҵлақәа реимкьара аҳәылыҳәа ибжьысны иааиуан асы цыра хәымбыбылқәа. Џьоукгьы ихьшәашәа-гәыкатцагаха, икарффа исаз ихиҷы рҽаадырҧсалан, амца еикәаҧхара иналаз ицеит. Аҧҭақәа лаҟәҙаны, аҵлақәа рыхәда рыҽхшьы ишыркызгьы, асы шкәакәа иҵнарлашаауан абна.

Аграпара-мԥахәасҵа даныланы иҷынеихеит Даҭикәа. Ихәыижьы еиланаргыло иҷыжуан ишьапы иаҵаҟәыцуаз асы бахҵәа хцьаџьа ҧштәала. Зеидара есааира изцәыхьанҭахоз аҵлақәа рқьыбжьы дагәаҙа иуаҳауан, рымахәқәа лаҟәуан, аҷҷа-ҷҷаҳәа рда-ссақәа рылаҧҵәҵәон. Уажәы-уажәы, абри аҭынчра дагәа ҧшатлакәҵас иаалагьежьны иааилнархлоит, анышә итԥны зҷәазхо аччара хыш-хытҵәа, иааимкьо ашәқәа иркылҷҷаны, аҧшәмаҧҳәыс лхьыруа чуан иҭыршаны икалҭәаз хьыҙԥошәа иҷыпны асы рыҽеныларыҧсоит алашара шәахәа ҧсадақәа.

Даҭикәа дызныз амԥахәасҵа-грапара, анапсыргәыҵа иалдоу адақәа реиҧш аҽеахьашоз даннеи, дааҭгылан, ҧытрак даалак-ԥакит, нас гәхьаагара-рыцҳашьарашәа акы хьоухьоууа игәы

инҭалан, армарахь игаз амҩахәасҵа-грапара даныланы иҽынеихеит.

Аблокада амшқәа рзы, ҩажәа километр рлагер иаҟәыганы, абна агәҭахьы иганы ирҵәахыз агоспиталь, уажәы зынʒагьы аҿеырҭбааны, ажәытә иахьгылаз аҭыԥ аҽы игылоуп. Иқәацәʒа асы иалибаауаз аҟарули иареи бызшәала ианеибак ашьҭахь, агоспиталь ашә аартны длыҩналеит Зыхәба. Аԥштәы шкәакәақәа, ахәшәқәа рыфҩы, зны-зынлагьы абарҭқәа аҿерыларҩашьаны, Даҭикәа иԥынҵа инҭашәшәалон аҭәеи ашьыҟ-ʒыҟи рыфҩгьы.

Акыр зкыдҷҷа иҟаз ақды еихаҟәақәа рытʒамцахь лҽы рханы, лԥышә ахчы иагәылаҵа дышьҭан Галиа Верховскаиа.

— Галиа! — илыцшьҭаз ахәцәа рҭынчра даԥырхагахар ҳәа дшәо ҿааиҭит уи данаалхагыла.

Галиа, дҭакка дызманы зҽыназхаз ацәа хаа дампыҵыҵызшәа дааҭрысит, аха дахьыҟаз лҿааныλкылеит.

— Аҩыза Верховскаиа! — еиҭаналықәҿиҭит Зыхәба, уажәы иаҳа ибжьы аарымчшәа иҿеыҟаҵаны.

Галиа ашырҳәа дҩықәтәан, Даҭикәа дҩаиҵаԥшит: лыбла аԥыцьқәа ирымшәшәаны, лʒамҩа цәышқәа ирыдкәараҵало илеиуан алабжышқәа, ақәаԥсата шлеиуа амырхәага хааʒа иаанаацәыҵԥхо еиԥш ԥышәырччакгьы хааʒа лхылҽы иаакәлеит.

— Ашықәс ҿыц быдсныҳәалоит, Галиа!

— Иара шәаргьы убасҵәҟьа!

— Бышԥаҟоу? — дҵааит Даҭикәа ашьҭахь.

— Шәара, Даҭикәа Кәыгә-иԥа, шәара? — аҭак ацымхәрас ларгьы дҵааит.

— Аɣьараҳәа: ԥаса сызҵысуаз, уажәы сахыԥоит, инхаз амшқәа рхыԥхьаʒара ожәшьҭа снацәкьарақәа рымацарагьы рызхоит. Бара? — деиҭаҵаахт.

— Саргьы убасҵәҟьа! Амала, инхаз амшқәа рыԥхьаʒараҽы снацәкьарақәа ахьазымхо сгәы иалоуп — лызнапык ахыза иааҵылган, иԥагәаʒа хыхь инықәылҵеит — аҟәартәра аҽыҵәҟьа инҿакны ихҵәан.

Даҭикәа анапы аʒбахә ахьиҳәаз цәгьалаҵәҟьа ицәымɣхан, дагьааиҵанарɣәɣәеит.

— Васиа ихабар ҳәа ԥьара акы ҟаиҵом, — ицәыҵԥхаз аԥышәырчча хаа лхылҽы инықәбан, лыхгьы лалырҟәит Галиа.

— Бымшәан, Галиа, ихабаргьы ҟалоит, иаарласынгьы шәеиқәшәоит, — ишиҭахʒамыз урҭ ажәақәа ҩаилирҩааит Даҭикәа. — Дыɣәɣәаны дхәымзи, насгьы дгьыл харак ашҟа ддәы-

қәырҵазар акәхап… Ишыббо, аблокада, агәаҟра-ҵәаҟра. Дара аҳаирпланқәагьы еснагь иԥыруа иауҳхаху, мызкала акык-ѡбак кылшәашәа иаҳзаалоит акәымзар, — абраҟагьы амц иамхаҳәагәышьеит уи. — Арҭ зегьы; анеицыла — ахабарҟамлара захьӡугьы уи акәхеит, — дихәаԥшыр ихы-иҷы акы анылхыр ҳәа дшәаны, наҟ зымѡа дыԥшуа, ҭынч-ҭынч дцәажәон уи.

Зыхәба идыруан, Галиеи Васиеи анеицырхә, Васиа иаҳа дыгәгәоуп ҳәа дыԥхьаӡаны, Адгьыл ду ашҟа дызладәықәырҵаз Гигла Оқроуашвили иҳаирплан, афронт ианхыҵуаз иҟәыбаса ишыларышьҭыз. Аха уи Галиа илцәырӡон — иҵахаз — ҭахеит, ргьежьышьа имам, аха зыпсы ҭоу агәыгракәа имхтәым ҳәа ирыԥхьаӡон…

Даҭикәа, Галиа лҷы акыраамҭа дыҟан, дандәылҵгьы асы еибакны ишлеицыз илеиуан. Ицдәылҵыз аҳақьым Сантоцкии апрофессор Гофмани иареи иеиманы, апартизанцәа рыштаб аҷы ианааи, ашықәс ҷыц саатбжак агын, агенерал Чернышев Москва иҷамаданы, адырраҵарақәа рыҟаҵара далагахьан:

…— Ҳазну ашықәс аѡнытҟала, Налибоктәи абна аѡадахьтәи аган иамоу апартизанцәа ротриадқәа ааба рымацара 668 ешелон ҟәыбаса иҵарҵеит, 14 нызқь рельс ықәрыцҟьааит, 653 цҳа аӡы иӡаадыртәалеит, 700 ирзынаԥшуа автомашьынақәеи, акәалӡмашьынақәеи, атанкқәеи ԥырххаит, х-ҳаирпланк хланҵы иларышьҭит. Абри аамҭазы ишьуп 46.120-ѡык гитлераа… — Шәара шәызусҭада — адунеи знапсыргәыҵа иангылоу сара соуп ҳәа аҷырԥагьа иааԥшуа Ерцахә ашьха деиԥшнушьалон убасҟан, абарҭ адырраҵарақәа ҟазҵоз агенерал Чернышев.

Рхырҷқәа ԥагьан, агәадура рылжжуан, рыгәқәа ҭгәыргьаауан ииаикәыршаны итәаз афицерцәагьы.

1943-тәи ашықәс аҵыхәтәантәи аминуҭ. Чернышев идырраҵара дшаалгаз аҷақҳәа арадиодкылага надыркит: иаахәарчарт, абла ҭиатҵәа неиқәнаԥсеит, иаахнатит… Итәаз рҟәардәқәа инарықәхьшәашәеит, игылаз шьхныԥсылеит. Зегьы аԥсыԥ лагаѡагара иаҟәыҵит. Ус акеѡ-сеѡҳәа ииаиларԥсеит Кремльтәи акәырантқәа рыбжьы…

«Ҩаанбзиала, аѡызцәа! — арадиодкылагақәа шьҭзырԥоз Левитан ибжьы ԥхыӡ быжьҵас ауп ишраҳаз Белоруссиатәи апартизанцәа рнапхгара… — Аԥьынҵьтәылатә еибашьра иамоу ахьанҵара аиҳараҳак наҟ ҳашьҭахьҟа иныжьуп — ҳанылеит ашықәс ҷыц — аҕа шьаҵанкыла ҳаԥсадгьыл данықәцахо ашықәс! Фронтс иҟоу зегьы рҷы ҳар ажәылара иаҷуп, аҕа иҵыхәа игәы-

ҭарҽыла, деиханы иҵыѡрахь дцоит. Шәис афашист — ҳажәлар ашьаарҵәыра илазыргылаз, ҳҳәыҷқәа рхәыҷра рымызхыз, аҳәсақәа еибацәаны изыртәаз, ҳанацәеи ҳабацәеи алаҕырʒ иазыргаз!.. Ажәлар шьоуцәа-апартизанцәа! Шәшықәпац шәықәпала! Иаарласны ҳари шәареи шәеиԥылоит, шәҽазыћашәҵала уи амш лаша!..» Адиктор абра данааи Даҭикәа Зыхәба зынʒагьы илымҳақәа еихашәит, ҵысхәк аћара дласхеит, дгылац изымдырʒо дагьыѡагылеит, иѡызцәа днарылаԥш-аарылаԥшит — урҵгьы агылара иаҽын.

АЗЫ АҧСРА

◦ **Аповест** ◦

Лукман иазҭааит:
– Узырҟәышзеи уара абриаҟара?
– Алашәцәа, – аҭак ҟаиҵеит уи. – Урҭ, ршьапы ахьдыргылаша аҭыҧ гәарҭаанҙа, ршьаҿа еихыргазом.
Саади

Ицәан амшын. Даҿа ҧытрак абас ицәар, уаҩаимшхара, ихәаршны, аҧҟызра ахашьшьы, иара ашҟа илбаагоу амҩақәа еималаны, ахьҙи ажәлеи еидкыланы уаҩы имҳәо иаашьҭахон. Дхәахәачахәаны дыҟан арҧысгьы, алапҟьа згәыдҵо мацара иларышьҭыз аҵәахаҳа даҩызан, игәгьы аҧхьарца еҭым абжьы еиҧш иҧшаа-ҧшаауан.

– Ицәоуп! – еихьымҙа-еиҧымҙо даақәыҧсычҳаит уи, иваракәы ишьҭаз хаҳәыкгьы иҿааиқәикит. – Валиа ҩахьхьи дыҧшуп!.. – «Амшын, амшын!..» – Ари ада адунеи акагьы лзаламкәа дҟалеит... «Ижәдыруазеи, – иҳәеит аҳақьым, – амза атыҩ иакыр, шәиакынтә еихсуеит, шәкы рнаҩстәи ахы уанҙа инеиуеит ҳәа иҧхьаҙаны...» Ҳара ҳзышьҭоугьы убри ахы акәхап... Аха иалоухи, аҵыхәтәантәи апатронагьы еибамгарц агәы иҭоуп, умбои! – арҧыс хаҳәқәак ааидикылан, ажьы аирцар ҳәа дшәозшәа, иара ашҟа акакала рҿынаирхеит. Валиа илҳәо иаҳахьан: «Амшын урҿыхарц уҭахызар, иазалҧшаа зегь реиҳа ицқьоу, зегь реиҳа ишкәакәоу ахаҳәқәа!..»

Иҟалап, убасҟан аччиа ихылпа иҭаҧсо аҧара еиқәаҵәақәа реиҧш иҿыпны, акакала амшын иҭаҧсоз агәыр ҩақәа, урҭ ахаҳә цқьақәа, ахаҳә шкәакәақәа раҧхьа аҵаҿы илаҙазар – иалпыҟҟа иҟаз адаш шәпа еҵәақәа ааилашьқьрааит, абираҟ жәҩан-

ԥштәалақәа иреиԥшха, калмаҳ ԥагьатԥасгьы ҏеырҭынчны. Уи имагнитофонгьы дназытрысит, изгәамҭазакәа ихалаз илаҕырзқәа ҽышәшәаны аԥслымз иҩылаԥсан, амимоза агәаҕьқәа реиԥш икәымпыл-кәымпылза ҏеааикәарԥсеит…

Аҽыхара иаҽын амшын: иакәыршәыз ахыза иатԥәа ԥхьанаршәҭуан, аиатԥә жьышә еиларԥәиқәа аҽҽа-ҽҽа рылгон, ацәаԥхара иахылԥуаз ахылҩа-ԥсылҩагьы аҳауа ацәқәырпақәа еиннаћьћьон…

– Итԥегьгьы, сдауаԥшь, итԥегьгьы, сыбла иатԥәа?.. Валиа убжьы дазпшуп, уаха лгәы ианыкәымс дзыцәазом!..

– Ее, арԥыс!

– «Ее, арԥыс!» – аԥслымз згәыԥаҳәҳәа ихьатԥуаз ацәқәырпа абжьы иалакны, абри абжьгьы ааикәанарҳәит, ԥшьшьала зҽыназхахьаз амагнитофон.

Арԥысгьы ихы ҩышьҭиԥааит.

– Шьыжьбзиа!

– Бзиара збаша!.. Аха шәара шәсыздыруамеи?!

– Иузымдыруа зегьы уаҕацәоума?

– Мап! – ихагылаз аҭаҳмада изԥаара шԥьеишьаз удырратәы, иблақәа ҏеаадырҭбааит уи.

– Нас, дад, аныҳәаԥхьыз азәгьы ихумбаалан, аԥсшәаҳәарагьы ныҳәаԥхьызк иаҩызоуп!

Арԥыс иааигәаԥхеит: аҭаҳмада ицәажәашьа, ишьацәкьара ауқәа зкылҳәҳәоз иеимаа ҭырћћақәа, иҷықәа еиқәа хԥарҭхьал, иблуз иакәыз араҙын маћа пан, нас, аҽыхара иаҽыз амшын аћара иԥагьаз, аха ашьыжьтәи ашәахәақәа реиҳа игәкыз ихы-иҽы, аиҳаракгьы – ашықәсқәа рнапы ҭәҭәала излыршьхьаз ихахәы еилышлаа.

– Иахьа саԥхьа уҳәынҷеит, сара сакәын ари есышьыжь изырҽыхалоз, – ацәқәырпа хышқәа зцәа иалнаҳәахьаз амшын агәы ршьышьуан аҭаҳмада ибла ҭынчқәа.

– Адәыҕба сшаатыҵыз арахь сҽаасхеит, ҩаха-ҩымш амҩа сыкәын… Валиа цәгьала дыћоуп!.. «Амшын, амшын!» – дахьԥсуагьы абри ажәоуп илҽаку…

Аҭаҳмада иблақәа амшын иаақәиган, ԥшьаала уи инизирхеит: «Нас ићоуҭарц угәы иҭоуи?» – итԥааит урҭ.

– Дурҭысуа дыћам…

– Амшын зы хәшәуп рҳәама?

– Мап, абжьы!.. Илзаагеит аокеан абжьы, зда ыћам азхыҽеақәа рыбжьы, аха зегьы башоуп: – «Сара сымшын, сара сымшын!..»

– Диашоуп, дад, уара у-Валиа – ари абжьы здыруа, даҽеа бжьык иалаирԝашьаҙом, аҟазшьагьы даҽеакы иаҟазшьам!..

– Валиа абраҟа диит... Лареи сареи ҳаиразҟхаанҙа, уи ашьҭахьгьы, есԥхынра, абри шәара шәымшын ашҟа даалон...

«Шәара шәымшын» акәхап аҭаҳмада знапы ԥшԥақәа ихьызшьыз:

– Ахәра унылар – хәырбԍьыцс ҳаузыҟалоит, ублыр – мелҳамс!.. Ҳараҵәҟьа иаҳԝызоуп ҳамшынгьы.

– Сшәоит уаҳа аҽснамҭар ҳәа – абжьы ҭнагом, шәымбои!

– Ҳы, – иара иеиҳа зхыҵуаз ԥышәырчча ҟәышҙак ихы-иҿы ааимнадеит аҭаҳмада, – амшын аҟара зҳәахьада, аҟара зҳәарангьы иҟада!..

– Уахаҵәҟьа амԝа иԥәсҵароуп, абжьы лмаҳакәа цәашьа лымаҙам.

– Ара утәаазар акәхеит, сыҷкәын!

– Избан? Ԝымш, иаҳа ихагахар – хымш... Нас, абри аамҭазы знык ишԥамҿыхари...

– Ҳы! – иеиҵааԥеишьахт аҭаҳмада. – Амшын аагылазар, иахьа иаҳәаз уаҵәы еиҵанаҳәо иҟамлаҙацт, иахыҵхьоу аҟара даҽеа шәкы ахыҵыргьы – иабахьоу нагҙаны иазеиҵаҳәом.

– Сара исҵахым ажәабжь, сара абжьоуп исҵаху, абжьы! – имагнитофон шьҭԥаа, иреиҳашәа зҿаазхаз ацәқәырԥақәа руакы днаԥыххылеит арԥыс.

– Ҳы, бзиак иаҟәшәаша, макьана дцәалоуп умбои! – аҷкәын изқәа аҟьаҟьара дкыдԥшыло, ихы дацәажәон аҭаҳмада. – Аԥсабара иахылҵуа ԥьишьоит акагьы зымҳәо бжьык!.. Макьана дцәалагәышьоуп... Еи, арԥыс!

Иеиқәа анапқәа хабаа, иҿаҵәаз амшын ацԥхьқәа иблахәыцқәа ирхьынҵәҵәала, аҭаҳмада ишҟа иҿааихеит Саша.

– Уара уеиԥш уԥшәма хәычгьы абжьы мацара лызхозар, ирласны аԝныҟа ухынҳәуеит.

– Ааи, абжьы, абжьы!..

– Ус анакәха, иуабжьызго умбои, – иблуз амаҕра ҭбаа ду иҵыҳәҳәоз инапы кахәхәа, амшын иаваҵаны иԝаирххеит аҭаҳмада. – Ара амшын аҽунаҭом – ижәылоит – иамгац агарц иаҿуп... Аха уԥши ԝахьхьи – абаажә хыҿҽарақәа ахьҭажьу, убра уҩеины, иаҳа иҳараку акы уаақәтәа... Уаҟа ари иҟанаҵашаз ҟанаҵахьеит, насгьы даҽеакала ицәажәоит!..

– Абжьы! Иаҳа абжьы ҕаҕәаны иахьго, сшәыҳәоит!..

– Узсыҳәагәышьои, дад, амшын абжьы ахазҵаз сара аусакәху.

– Валиа цәгьала дыҟоуп, деилаҧсеит ҳәа ауп ирҳәо!..

– Ҳаиҭ дылзылыҧхааит! Хәшәы змам егьыҟам! Уца, дад, уца, уа иаҳа еиғьуп, – иблуз иҭыҳәҳәоз инапы, аҧшаҳәа иаваҵаны, ишикыц икын уи.

Иарғьарахь ала амагнитофон иҩыҵрак, иармарахь ала – иеимаақәа, ишьыргәацә шкәакәақәа хьаҧссаа, аҧшаҳәа даваланы дцон уи.

– Ибаргузеи бжьыда акагьы змаҳауа!.. Ее, арҧыс!

Арҧыс даахьаҳәит.

– Иухьʒузеи, уара?

– Саша! – еиларҟәыцны инаимҵаиршәызшәа ауп ишиеиҳәаз Саша ихьʒ.

– Ахаҳә хьшәашәа уқәымтәан, дад, Саша!

– Иҵабуп!

– Узхаҵабуазеи, суапа еиҵыхны иаууҵасыршәых, – аҵаҳмада инапы, ашлагбаум аиҧш, ҧшьшьала аҷылаирхан, аха атахҳәа даҷеакы ааигәалашәан, иҩышьҭиҧааит: – Ее, Саша!

Саша дааҵгылеит ааҵгыларазы, аха ҷимҭит, инагʒангьы аҵаҳмада ишҟа дмааҳәит.

– Ашьыбжьышьҭахь нахыс амшын гәаараны иҟоуп – анаскьашьа уҷеақәыршәа, дад, Саша.

– Иҵабуп! – еиҵеимҳәар игәы иамуит Саша.

– Узхаҵабуазеи, Ҳаиҭ дыззылҧхахьоу рашәа дышәзылҧхааит!.. Амарҧьа, дад, Саша, имгәаакәа иаанхом – ацәажәашьа усшәа исаҳауеит...

Аҵыхәтәантәи ажәақәа аарла-аарлоуп Саша иҷынʒа ишааʒаз.

«Ацәажәара, ацәажәара! Шьҭыбжьыс иҟоу зегьы цәажәараны иаҳауеит ари аҵаҳмада, – дхәыҵхәыҵуан уи, ацҧхь иаҵәақәа ишьклаҳәҳәы дахьцоз, – сара ашьҭыбжь сашьҭоуп – ашьҭахьтә шьапқәа ирықәгыла, ацәқәырпҳа аҟәара ианасуа, иахылҵуа ашьҭыбжь! Валиа уи даназыʒырҩуа – Лхы лнапы аҵаҵа, лылацәақәа еиқәпса дахьиз аҧшаҳәаҷы аҧслымʒ ашыра дылаиоушәа лгәы иабалап... Уаҳа исымчуи?! Дурҵысыр ҟалом, арахь илзаага амшын иҳәеит аҳақьым... «Амшын, амшын!..» иадырбалаз сыздыруам абарҭ абри амшын... Аҵаҳмада уи иҷакуп, адгьыл анаʒара, аҧҵақәа иргәылаҧхьо аҩны ақәацәаҷ ишьҭоу – ада ҳәатә лымам!.. Сара усазҵаауазар – ари сара сзы иʒуп, ицәаакыроуп... Аʒы зумҳәарагьы иҟоузеи – ари ҧьыкаʒырʒуп...»

Амшын есааира иҷыхон. Уажәрааныʒа алаапк абз аиҧш иҳаҵхаҵо, ацаҟьа ҧьаҧьақәа нкыдырбзааyа ирыбжьаз ацәқәырпҳа

ԥсадақәа, уажәы ахагара рзаан, аки-аки еигәыдыззало, аки-аки хьибажәжәаауа, Саша днармышҭырц иаҿын.

– Амарч уҭиааны узбааит! – иҳәеит Саша, аџьыкаҙырҙ цәыкәбарқәа кәыркәыруа ицәа иадланы рҿаныларха. – Валиа лакәымзар ураҭцәкьагьы усылахәмаруа сҿыкасцомызт... Лара лакәзар – сара сзы аҙыршы дҙаагылоит, – ацәқәырпақәа ажәжәаҳәа ишицрыхоз, деиханы дѡарымпыҭцыҭцын, аҭаҳмада иирбаз абаажә хыҿеара иҿенадижьлеит...

Ацәқәырпақәеи ашықәсқәеи иршьалашьынхьаз абаажә ԥҿеыха ҿеыҭ-ҿеыҭ, кәамкьа-кәамкьа еиласан: ѡашьара зқәым ахаҳә шкәакәа, ацакьа шәыта, ашьаршәы ԥштәы змоу ақьырмыт сақәа, аҭыхәтәаны, арҭ зегьы шәышықәсала еилацаланы изку акьыр ршьышьы.

– Џьоукгьы адынҵәалахьан! – аҙы зыцрыкәкәоз инапала абаажә-ԥҿеыха аҙамѡа ааишьшьит Саша.

– «Џьоукгьы сҭанҵәахьан! – аҳәеит абаажә, аха Саша иауиаҳахуаз.

– Уажәы ацәқәырпақәа идырбзоит?!.

«Иқасцарызеи, амшынҙ аиҳа ашьа ҵаахеит!..»

– Анышәаԥшь акәымкәа – ашьаршәы иалхушәа ауп ишықоу! – абаажә иаласаз қьырмытк инапхыц ала иааиґьгьеит Саша.

«Умѡашьеит!...»

Абаажәи Сашеи реицәажәара иҵегьгьы иаухозар акәхарын, нахьхьи, амшын агәы наҙарантә, ацәқәырпа ссақәа зҿақәшәо иааиуаз ацәқәырпа-рҿеыра ду илаԥш иааҵамшәар:

– Иҵегьгьы, сдауаԥшь, иҵегьгьы, сыбла иаҵәа! – Саша ацәқәырпа ибжьы аақәирган, абаажә ахы иҿеаақәижьит, имагнитофон акнопкагьы инацәа лақәикшеит...

Уи аҙґаб иахьагьы аԥшаҳәахьы данаауаз, амреи, амшыни, ааԥыни рыда аҙәгьы дгәеимҭаҙеит, ашацәа дшаны, нас хьтәы мардуанла ахьхьа-хьхьаҳәа адгьыл дазыларышьҭызшәа, ақәара даақәпалеит, днаԥшы-ааԥшит, аха илаҭәаз аҙәгьы длымбеит, акагьы лылаԥш иҵамшәеит... Иҿыхеит, ииаԥсасит ахаҳәқәа, ҟәарагҵас еилышьқьрааны рҿаархеит ашәахәақәа, агара изгарамгылоз аԥшқа иеиԥшын ацәқәырпақәагьы – иҵыззон – икаҳауан, иҵыззон, – икаҳауан... Зегь раԥхьа аԥша налыдххылан, атта-ттаҳәа иааԥнартлеит лҳәынҵәрақәа, анапгьы нылхьнашьит, аха...

– Иубама?! – иҵааит амра, аԥыкә-џьыкәҳәа иччо, хыхьтә илбааԥшны. – Сара снапқәа роуп раԥхьа илхьысыз, сара снапқәа

роуп уажәыгьы дызшьышьуа… Еиқәпсоуп лыблацәақәа, илалгаҩалгом лыԥсыԥ… Улыхәаԥш, улыхәаԥш, ушьыцра уԥсы иалакны илбаадала!..

Ахра ақәцә иаақәпалаз ашьабсҭа аиԥш дкалаҙа, аха лыблацәа гәыккәа лашьҭны, лԥышә ԥшҙакәа еикәаԥса дгылоуп аҵыԥха. Иуазыруеит, иԥсылмыткуеит ашәахәақәа: ԥьоукы иршьышьуеит лшьыргәацә шшәырқәа, егьырҭ маҟаҵас лҙара рҿакәдыршоит, насыԥ рымоуп лыхәда ҵҟәашаа заҭәоу, зегьы рыҵашьыцуеит лхы-лҽы ԥсырмаҷга заҙаз…

– Улыхәаԥш, улыхәаԥш, ушьыцра уԥсы иалакны илбаадала!

Еилашәеит амшын, аԥсыҙкѡы икаҵа аиԥш иаршәит ацәқәырпҙа – убасҟан аҵхарцәхәа иаахылтит аҵыԥха лыблақәа, лшьапқәа ирбжьахәмаруаз ашәах иаҵәагьы дназыԥшит. Уиакәхеит – ашәахәақәа дрымҟәыҵҵәраан, дыхиааланы ацәқәырпқәа дрызцеит.

– Уааԥшла, уааԥшла! – мшын бжьыла иччеит амшын. Усҟан аҵыԥха аԥсыҙқәа днаскьаргон, ацәқәырпақәа рнапы дыкәҵаны дыркын…

Амра халацыԥхьаҙа амшын иаҳа ацәа иҵыҵуан, ицәыртаҕаны иеиларыжьыз адәаҙеиԥш аҿеыҟаҵаны, иҵазазон, иҵабылгьон аҵра, ишьҭыхны еиннаҟьон ацәқәырпақәа, нас иршәны, аԥшаҳәа иагәыднаҵон, иԥыххаасагьы иагәыҵаҳәҳәа иаанагон.

– Иҵегьгьы, сдауаԥшь, иҵегьгьы, сыбла иаҵәа! – идиԥхьалон Саша ацәқәырпақәа. Амца зыкәҵәиашо абылра иаҿу абажә икақәхаз ашышкамс даѡызан уи усҟан: зны абаажә ашьапахьы деихон, аха ацәқәырпақәа данԥхадырслак, аҙпсы ицрыкәкәа, ахыққәаҿы дцон. – «Амшын, амшын!..» Уахаҵәҟьа амѡа улзыкәыстоит. Убжьы дазыҙырѡуа, дыцәап дҭахәхәа. Иудыруеи, ԥрашәа лымаҙамкәа, деилкка дааԥшыр, раԥхьа данызбаз аиԥш ҳаиниар!.. Усҟан днартәаны, бзиа дшызбо ласҳәоит… Бзиа дшызбо? – убасҟан Саша игәы омашәаҵәҟьа иԥшаа-ԥшааua иааҟалеит, амшын иаманакуа иѡныҵҟа илаҕырҙгьы ааилашит. – Урҭ рԥьабаа сара ашәиҭышәи снанашьҭуам!.. Аҵыс гәма аиԥш, атәым хышәқәа санрыдгьежьылоз – снаганы, рыкәа сҵаҵа сдырԥхеит… Аҙәгьы дансымамыз, исымазгьы санырҭахымыз…

Исгәалашәоит сԥаршеи цәажәарақәа руакы:

«Саша, бзиа ҳумбаҙои?» – исазҵааит Валиа лыблақәа ԥхашьаԥхаҵо.

«Нас ишԥа, нас ишԥа?» – ҳәа аанарго, схы сырҭысуан саргьы.

Валиа лылаԥш сыхьшьшьы ишлеиуаз, уажәраанҙа шьапԥықәла анышә иҵаскәаҳауаз адәыкрын хәахәажьахәақәа инарылашәеит:

«Нас ишԥа, нас ишԥа!» – схы аҟьара сшаҽыц саҽын.

«Саша!»

«Исмаҳауеи, Валиа!» – шаҟа исҭахыз, иара уаҵәҟьа адырган ршы ианшәалаз хәша цәаҟьаҵас, сналымҟәыҵаҙыҵ сцар...

«Уара, абарҭ ашәҭқәа ргәаҭс иумои?»

«Ашәҭқәа?!»

«Ааи, ашәҭқәа!»

Валиа лхы анышьҭылымхҙа, саргьы схы аҟьара саҟәыҵын, лылаԥш ҟәымшәышә ахькаршәыз ашьац иаҵәа снылаԥшит:

«Бара бымсааит, ус исызгәамҭаҙакәа!..»

«Ирыкәнагоуп, ирыцҳашьатәҙам!..»

«Бара бымсааит!..»

«Иахьырҭыԥмыз изгылеи!»

«Адәыкрын адәы иҟәмиаакәа уаҳа иабацарыз... Амала, сыбныкәуеит..»

«Адәыкрынгьы шышәҭу ахамшҭуазароуп!.. Ашәҭ ҳаракны иҽазароуми иахәҭоу...»

«Ибымдыруеи, Валиа, сара санцәажәо сшьапы мыждақәа шысзеиқәымкуа?» – иара уажәгьы шәҵыц ахьгылам ҭыԥк сшьапқәа ирзысыԥшаарц саҽын.

«Ма ашҳам зхьыкәкәо ажц рылҳәҳәозароуп».

«Ажц?!»

«Ааи, ажц!»

«Ашҳам?»

«Ааи, ашҳамгьы!»

«Валиа! – даасгәыҵасҳәҳәон усҟан сара. – Нас ашәҭ шәҭрас иалоузеи?!»

Лнапы насыдыргылашәа, хара слыцәцарҳәагьы дшәаԥырҳаԥуа, днасыхон Валиа.

«Ажц?!» – сыԥьымшьқәа хьыраԥыра иҽаҵаны, сеиҵаҿхырҵаахуан сара.

«Ашҳам амацара азхом!..»

Дыччон Валиа, слыцыччон саргьы, лара сара дсыхәаԥшуан, дсыхәаԥшуан, сара зны – лара, нас ихәахәа-чахәаны ҳшьапаҿы икаԥсаз ашәҭқәа, аҵыхәтәаны – зсапын шәахқәа аҳауа иалаҵаны ирзыԥшуа ахәыҷы иеиԥш, сыччабжь аҳауа иалаланы иахьцоз сазԥшуан.

«Саша, уаныччо сара узсыхәамԥшуеи?» – дҵааит Валиа усҟан, иаалырҟьаны.

«Схаԥыц мыжда!..» – сҳәеит сара, раԥхьа иаасхҭашәаз снақәбахны.

«Иауеи, Саша, ухаԥыц?»

«Ибыжькатҵаами Валиа, саныччо иубар ҳәа сшәоит...»

Уажәы ишьыргәацә шкәакәаҟәа хьаԥссаа, иеиқәа анапқәа харбаа, абаажә ԥҽыха ахы дахьықәтәаз игәалашәон Саша абарҭқәа зегьы. Инапы ҵаахәҵәа аамѡаниҵан, усҟан «иԥхеишьоз» ихаԥыц быжькатҵәара аагәеиҭеит. Аха иабаҟаз абыжькатҵәара – иԥхеи-ԥхеиуа иҵагылан Валиа лмацәаз иалырхыз ахьтәы хаԥыц.

«Лангьы ларгьы рыгәнаҳа ашәи-ҭышәи снанашьҭуам!..»

– Саша, дад!

– Дымцаҙаци ари уажәыгьы?! – аҙыча аиԥш ихәамц мырҵысҙакәа, ихы анааирҵәи, нахьхьи, имаԓра ҭбаа ду кахәхәа, инапы ажәѡан иатҵакны, дышгылац дгылан аҭаҳмада.

– Амшын гәаараны иҟоуп, дад, Саша!

– Уца, уца!

– Хәылԥазынҙагьы иазнагом.

– Усцәымшәан, уца.

– Арахь иааилак зегь зѡаҷкык-зѡаҷкык ныжьны ицон... хәыҷгьы-дугьы: акаҳуа, акаҳуа ҳамшуп!.. Нас, амжәеиқәатҵәа ада акагьы злахьынҵамхаз абгахәыҷы аиԥш, ҳԥышәқәа хшәшәаа, ақалақь ҳалоуп, – асаси амшыни ас иеизныжьны дахьцоз иҭахҙамкәа, ихы дацәажәон аҭаҳмада.

– Аҭаҳмада диашазаргьы ҟалап – ауаѡы бызшәа акуашәа избоит амшын: убас, убас, сдауаԥшь, убас, сыбла иатҵәа! – ацәқәырԥақәа абаажә икыдыззалоит иахыѡрны ицаны, абақ-чақҳәа амшын иалаҳауеит, афырфыр, афырфыр, акәараҷҷа иҭагылоу аҙлагара хәыҷы аиԥш, ацәқәырԥақәа рышьтыбжь иарлагоит амагнитофон. Амра ѡаскьа-цыԥхьаҙа, уи ашәахәақәа ирхьынҳаланы, ишьҭытуеит амшын.

– Аа! – илбааԥшны, аблақәа ацԥхь рхаддыла иччоит амра. – Снапқәа урхьнымҳалакәа гылашьа умаҙам?!.

– Сара уара уҷы саунеих, сара сҷы иааиз уара уоуп!

Зегьы дара ртәы рҳәоит: амра, амшын, аҭаҳмада, асас ҷкәын Саша...

Ааԥынгьы иара атәы ҟанатҵоит.

Амра ашәахәақәа рхәы-ржьы еиларгыланы, амшын ацәқәырԥақәа рыпсы рҷатҵаны ирыцәцаз аҭыпҳа, уажәы ааԥыни лареи еиҷахәыҭхәыҭуа, ацәқәырԥақәа рнапы ахьзынамҙашаз, ашәахәақәагьы ршәахәара ахьырцәыҙшаз, шьха ҳаракҙак ашәшьыра дыҵатәан.

– Шаҟантәы, сышәҭқәа бырфԝхьеи, аҭыԥҳа? – лцәа иахьысны, ацара зҭахымыз ацәыкәбарқәа лымыршәшәаны икаԥсо, иҵааит аапын.

– Жәаа, иауеи?! – лгәы ахы амца ԝалҟьа-ԝалҟьеит аҭыԥҳа.

– Еехь! – хрыжь-хрыжь, аапнык ишақәнагахашала иқәыԥсычҳаит аапын. – Жәаа ансхыҵ ауп саргьы аапын ҳәа сзырҳәо санықалаз. Ҽнак – шәышықәса ирыԥсоуп, шықәсыкгьы – амиллион!

– Суҳәоит маҷк унаскьа! – аапын ақәыԥсычҳа-фԝы ҟәандаҙа иааныналхьыс, лцәа ԝылхыбзаа-ԝылхыбзааит аҭыԥҳа.

– Сара снаскьап, аха жәаа?!

– Сыздыруам, сыздыр, – сыԥсы рацәахазшәа збоит!

– Быгәгьы ҭыҵны ицошәа иҟами? – лыцьымшьқәа ааиқәнарԥшҙеит аапын.

– Сыгәгьы!

– Уажәы-уажәы бцәа бхымбзаауеи?

– Сцәагьы!

– Бхы бԝахи, бхы бԝахи, – ацгәы гәыбзыԓ аҵыхәа аиԥш, лыхәда аҿыҵнашьуан аапын, – абанҵ ашьхақәеи бареи ишәеиҳада?

– Зны-зынла – сара!

– Амреи бареи шәеиҳа иҳаракыда? – уажәшьҭа лыжәԝахыр хыгьежьаақәа ирхьышьшьы, лҙара-кала шыҟаз иҵаланы илеиуан аапын.

– Суҳәоит, суҳәоит!..

– Ишсабҳәара, сышәҭыц, нас амреи, амшыни, сареи ҳаиҳа ихаада?

– Уара!

– Еиҵашыбҳәара, нас амреи, амшыни, сареи иҳаиԓьабшьода?

Ари ақәҿылымҵит аҭыԥҳа, избан акәзар, лылаԥш дааҵашәеит – аҙԥсы ицрыкәкәа, ишьыргәацәқәа хьаԥссаа, абаажә ахы иқәтәаз ауаԝы.

Ирҳәоит, абарҵқәа раан ауаԝи ауаԝи рыгәқәа рыбжьара амацәыс арахәыцқәа рҿынбжьарԥсоит ҳәа. Сашагьы, ихәамц мырҵысҙакәа, ихы анааирҳә – амреи, амшыни, аапыни еимаркуаз аҭыԥҳа дналыхәаԥшит. Уи дгылан, лыварақәы ишьҭаз лыгагаҵәҟьа игәаԓьны узаԓрамԥаларатәы.

«Ҳы! – ихиаҵәаахахьаз иԥышәқәа инеиқәиршьқьраан, ицәқәырԥақәа рахь деиҵаахьаҳәт Саша, – аригьы, амшын санцәахәуп, ма иара Ҳаиҵ иҧхаҵәҟьа соуп лҳәозар акәхап... Дааит, умбои, амшын агәы иалоу еилылкаарц, лабжьага ажәақәакгьы

нахәлалԥхьаʒарц… Усоуп, арҭ зегьы рхы шырԥхьаʒо… «Амшын аагылазар иахьа иаҳәаз уаҵәы ирҽыцны еиҭанаҳәо иҟамлацт», – иҳәеит уи аҭаҳмадагьы… Арҭ ишырҳәо иҟазар – ауаԝ рыцҳа ушьҭа деилагахьаазаарын, аха аԥсабара гаʒам – зегьгьы ажәа рнаҭом… Валиагьы игәахьаалгом узҳәом, аха асеиԥш иҟоу ажәа усгьы илҽшәо исмаҳацт…

Иахьеиԥш исгәалашәоит раԥхьатәи амш…

Мшаԥы-кәтаҷь аиԥш, иҟаԥшьы-уаркалеиуа ишәын счемодан. Уи иҵан ашкол сызлалгаз ала шаҳаҭра зуаз саттестат, (ақьаадқәа ртәы ҳаналагах) аибашьрахьтә изымхынҳәыз сашьа исалам шәҟәы еицарсақәа ҽаҳәарак, актәи акласс саналга, сан рыцҳагьы дақәыршәаны исырҵаз «Адырраз арҽхәаԥхьыʒ», »Абна аԝыза гәакьа» агәыԥ сызлачленыз ала шаҳаҭра зуаз ақьаад кәамҟьа. Абарҭ зегьы, «Шәас афашизм« ҳәа хьʒыс измаз агазеҭ рыҵаршәны, ачемодан аҵаҽы иҵан. Хыхь исзахан сцәа иадлахьоу маҭәак иаласымҵоз сышеиқәа. Уи саб иаҳәшьа Аглаиа, дықәны агәра зласхалырҵоз ала иуҳәозар, егьа дгызмал-цәыҵыԥшыԝзаргьы, ʒҷабклылаԥш иҵамшәаратәы иқәыршәын, нас амахәыд цырақәа иреиԥшыз акәаԥ сса кәымпылқәа зықәԥсаз сҷықәа блуз, арбаҷь ԥагьақәа наҟ-ааҟ зхы ианыз қәны мпахьшьык, ачабрақәа ԝба (урҭгьы саб иаҳәшьа ԥсаҭа бзиа илымҭагәышьан, лыдагьы исымадаз). Уаҳа? Уаҳа акагьы!..

Арахьгьы сгәы аҭра иҵагыломызт, уигьы азмырхакәа, схы адақәагьы ԝалаԥҵәҵәа иагеит, аиха цәырҵәа ʒҽаларԥсны, иҟыжҟыжуа иаагылаз атрамваи.

«Ашәҵқәа рбаҳча!» – аарлаʒоуп ишсаҳаз атрамваи ныҟәцаԝ ибжьы.

Сышьҭахь иааиуаз санымԝанырҵа, саԥхьа инеиуаз рызқәа сынкыдиаалан, сманшәалаʒа атротуар снықәдырԥалеит. Аха иабаҟоу, ачемодан ҟадыць аҷы ԝеихԥан, «Шәас афашизм» ҳәа сеиҭанаԥхьеит сгәы ԥызҵәахьаз агазеҭ ахьʒ…

«Шәас афашизм!» Ҳа-ҳа-ҳа!..»

«Иасшазгьы аʒә дрыԥшааит, ҳа-ҳа-ҳа!..»

Агәылшьапқәа реиԥш рыҷқәа еихҳәаны исхыччон ԝыцьа ахацәа.

Атрамваи аанҷасырҵа иахьʒызи, иара ахаҭа зеиԥшрази, сара сыштыргази, сыматәакәа хара-бгьара ишкаԥсази, исхыччоз ахацәеи анааидыскыла, саргьы сыбжьы ныхҵа—аахҵаны аччара салагеит, сыччон, сылагырʒқәагьы сҷыдды илеиуан.

Схы иҭоу зегьы лаҕырҙушәа акәын уажәы-уажәы ирыцҳахәрыцҳахәҙа иҟаз сыблақа хыхәхәа-хыхәхәо ишҭәуаз. Абас иҭәны ианхыҵуаз зны, ашьхараԥь гәаҕь аиԥш днаргәылзбааит жәԥан ԥштәыла ҵкы еизадак зшәыз ҙгабк. Уи лхы ларҟәны, ҽымҭԥсымшьа, сыматәа хәыҷқәа асаба рымыршәшәаны, счемодан рҭаҵара даҽын.

– Баала, ахагацәа ракәын зыматҵ бымуцыз, баала арахь, баала!..

Уи зԥыза илыхоз аҙгаби сареи ҳалаԥшқәа шааиқәшәаз, аҳаҷа сыхәлашәазшәа, сыччара сааҟәытцит, силаҕырҙқәагьы нҭаба ицеит.

Иҭабуп егьи ҳәа акы ласҳәарцаз сҿыназыскын, аха сыбжьы ашәишәи абжьы ианеиԥшха, уигьы уаҟа иааҽахҵәаны, нацәала дасны асаба зыкәлыршәшәоз сышеиқәа аалымсхит, ажәԥан ԥштәала аҵкы еизада зшәыз аҙгаб.

– Амарԥьа, наҟ иҭ! – деиҭааҳабжьаԥалеит лԥыза.

– Софа-а!..

– Софа акәым, аха Софина... Баала, баала!..

Сара, амзаша аиԥш амца скны, аҽҿа-ҿҽаҳәа абылра саҽын.

– Ацаԥхаркырҭа қьаадк авҵаҵаны иҟоуҵар иаҳа еиҕьхап, – лҳәеит, сыматәаақәа еидыкәшәаланы, счемодан исызҭазҵаз аҙгаб данцоз.

Уи Валиа лакәын...

Алыцәҳа реиԥш еиҽашуа, рымҵәыжәԥа аашьа ҽыԥсақәа еергьҳәа инымԥанҵо, аԥсыз мԥас рышьҭа ихыланы иааиуан аԥнышқәа.

«Абарҭгьы амшын зтәу ҳара ҳауп рҳәозар акәхап!» – ихәыцра аԥнышқәа рышҟа иааиеигеит Саша. – Шәаргьы ишәтәыз, рыцҳа, изеимаҳкрызеи, ҳазегь иҳазхоит... Шәара – иҭоу аԥсыҙқәа, сара – ашьҭыбжь, ани аҙгаб – агәамч, аҭаҳмада иакәзар – ихьҙ ахызар, уаҳа акагьы иҭахҙам... Амала, иара ахаҵа шаҟа идуу аҟара ираызҭгьы, уажәы шәбақьа-бақьаҙа, ацәқәырпақәа шәыргараианы шәыцәаазаарын, ҷан-ҷаны шәеибакны шәыблақәагьы ҭибахларымызт. Шәара шәакәым, сара сышуаԥугьы, ари ишыстаху исыххәыцуам. Абжьы! Аҙәгьы ииҭахҙам баша аҳауа иналаҙ ицо абжьы! Аха иааг, схагәҵа инаркны сшьапҽынҙа скәытрабаахеит, арахь цәқәырпаҵас иҟоу цәқәырпак абжьы сзацәымгеит. Аҿхыцәгьа аиԥш иԥаны, ашьҭахьтә шьапқәа ирықәгыла, нахьхьи, ажәԥани иареи рышьхәа

ахьеивҵоу аҽынтә аҽааанахоит, анцәа иҳәар, абри Валиа илызшахоит шысҳәо, ацәқәырпҧа сса-мыссақәа ѡагыланы, хыла агәы илкыдсыло, ихәахәажьахәаны, абжьы ахәларбаны, акасыжә баа аиҧш икантҳаиуа, сара сҽы иаакылсуеит. Аа, уашьҭа иантца, агәыр-гәырҳәа еилашуа, ауада атҳамцқәа архыцхыцуа, Валиа ишылҭахыз ала!

«Игәаараны иќоуп», – иҳәеит уи аҭаҳмадагьы. Агәаара мацара акәым – имыхьтәха, иҽаҳәатәха, ацҧхьқәа цаны амра иаҽатәогьы иќаландаз!.. Ахаҳә хьшәашәа сыцәҧсит...»

Иаҳазар акәхап амшын Саша иашшыҧхьыз, нахьхьи, ажәѡани иареи рышьхәа ахьеивҵоу, еиҭаѡаҵќьоит даҽа цәқәырпак. Уажәы уи азы иќамлеит абҕа зкыдпҵәалашаз ладара-ѡадара, иазышьҭалеит амѡа ќатаҙа, ацәқәырпа ссақәагьы ѡагыланы, хыла агәы икыдымсылеит – иалаҭәеит, рҽаларыҙѡеит, идырбеиеит, агәы шьҭырхит!.. Саша дгәырґьеит, ибылгьо иааиуеит иаргьы... Ус акы, ус ѡба, хпа!..

«Аҭаҳмада диашазаргьы ќалап! – игәгьы маҷк инеиҭапҧеит Саша. – Игәааҵәќьарц агәы иҵоуп убауоу!.. Игәаангьы – иҽаҳәатәымхондаз, иҽаҳәатәхангьы – имыхьтәымхондаз!.. Игәааҵәќьарц агәы иҵоуп убауоу!..»

– Ее, Саша, дад!

– Ее-е! – иҽеирхаҵазшәа иуит Саша, аха алашәарыцақәа икақәырцалаз ацыҕ акәын дзеиҧшраз.

– Агәаара иалагеит, дад, Саша, ахьаҵшьа уҽақәыршәа.

Ацәқәырпа ссақәа рыжәѡахыр иқәыргыланы иааргоз цәқәырпа дук, ишамчыз, абаажә агәышҵа шыќаз икшан, иќәыбаса, ацҧхь ҵаақәа ѡеиҽаҭәеит Саша.

– Дад, ахьаҵшьа уҽақәыршәа!..

– Уҽақәыршәа, уҽақәыршәа, скаианы срыҳәарыма нас? – дрыцҳаҙа, зны аҭаҳмада днаизыҧшит, ашьҭахь – алыцәха реиҧш иҵагьежьуаз ацәқәырпақәа рышќа.

– Дара анхьаҵуа, дад, Саша, дара анхьаҵуа, аа, абыржәы, аа, абыржәы!.

Амшыни аҭаҳмадеи рыбжьы иалыѡны, акыр-кыр, акыр-акыр, еиқәтәашьа амаҙамкәа игон амреи, амшыни, аапыни иеимаркуаз аҙґаб лыччабжьгьы, аха уи лаха змадаз.

Саша итәарҭа шыќаз цәқәырпа хьанҭак ҭәґәалашәа иасын, иҧышә апслымз ататара иылашьшь ицарц апсык ауп иааигхаз, аха ачықәа блуз амаґра ҭбаа ду иҭыхәхәоз аҭаҳмада инапы дѡахьынпашалан, ақәара даақәпалеит.

– Убааҙахьан убауоу!

– Шәысхыччоит?

– Ари учықьмаԥьагьы ԝаны амра ицәуҵар, уажәыҵәҟьа ауанҭарада ус амамкәа иаашьҭухуеит! – аԥкәын амшын дахьацәцаз игәы иахәаны, алаф илхуа, дцәажәон аҭаҳмада, ицәа иадҳәаҵала, ишәыҵыр зҭахымыз иматәақәеи иареи еибарххо, аҿеилыхра даҿын Сашагьы.

Акыр-кыр, акыр-кырҳәа дыччон аҙгаб.

«Еихашәны избааит!» – амала, ишәиԥхьыҙ аԥхьа илаԥш налгәыдхахалан, иаҭахҙамшәа аҿыҟаҵаны, даагәыднакылеит аҙгаб.

– Ари, аҭуԥьар Ҳафиз имоҭа иԥа иԥҳа лыԥҳа лоуп, – иҳәеит аҭаҳмада, аҳауа иаларԝаны, аҟамчы аԥҵаҵа аиԥш аҟьеԝ-аҟьеԝ-ҳәа ԝынтәҟагьы иҟьаны, Саша иеиқәа амра ианынцәиҵа.

– Аҭуԥьар Ҳафиз иакәым, Алеқсандр Македонскигьы диԥҳазааит.

– Алықьсандр ҳәа узҿу, ани амза зсахьа ану иакәхап?

– Амза исахьа занымлазаргьы, абни ацәаҳа лабду Ҳафиз иаҵкыс деиҕьхарын уеизгьы, – асгьы иҳәеит Саша, аха дцәыҵԥшны деиҭалыхәамԥшыр игәы иамуит.

– Ее, ус умцәажәан, дад, Саша, аҭуԥьар Ҳафиз ианиааз, геишьхеи рыбжьара дыззымдыруаз сабикгьы ԥьара агара дгарамызт, аҕба изхын, аԥьыбаҭаҵа сааҭгьы ныҟәигон ҳәа иалацәажәоит… Уара, Алықьсандр ҳәа узҿу иҙбахә жәынгьы-ҿангьы аҙәы иҿшәо смаҳацт.

Аҭаҳмада ииҳәаз ақәҿимҵит Саша. Цәаԥшь маҭәала деилазҳәаз амра ашәахәақәа дрылахәмаруа, лшьаргәыҵа ацәқәырԥа гәыбзыҕқәа ирымҵак аапын иаҿахәыҵхәыҵуаз аҙгаб илаԥш аалҟәиган, ахәыц хыш ҕарԥшарқәа зқәыпсаз ицәа шкәакәа днахәаԥшит уи.

«Аҿеыбылра багьанбахьҙеи, бара аԝсҭаак, макьана ашәахәақәаҵәҟьагьы рыц еихагыломеи!..»

Саша ихы анԝышьҭих, аҭаҳмада маҷк дԝаскьахьан.

– Ироуҳәо раҳауам, абри анцәахә дуҙҙа рҿаныршәоит!.. – абзырбзан агәыцә аиԥш, амаҕра ҭбаа ду иҵыхәхәоз аҭаҳмада инапы дықәпшны ибон Саша, ԝахьхьи ԥьара, ԥьоукы еилауаҭыруа аҿеилыхра ишаҿыз.

– Иадыруазеи, иаҳагәышьозеи, иабозеи – абасоуп ишеилыркааува, раԥхьа рҿанҭарыжьуа!.. Нас!.. Урхылаԥш, ргаҙара иа-

ҭоумҵан!.. Сара сцеит, дад, Саша... Амарԥьа, уаҳа ааигәара снеиуеит ҳәа уаламган, игәаарц агәы иҵоуп умбои!..

– Ибзиоуп, ибзиа! – еиқәкыҷы ишәыра иҵигаз егьи иеиқәа анапы изакәмыршәо, изшьапык ала ашьҭыпҳара даҽын Саша. – Дсыдызцалазеи?!

– Ироуҳәо раҳауам!.. Сцеит, дад, сцеит...

«Уи сҳәеит ҳәа, ажәѡан салѡрызшәа аҟәара сыкәгылоуп»... – Саҭамзааит, аха ишәыхьӡу сашәҳәар ҟамлари?

– Сароу? – инапы аҳауа – сара Ҳаиҵ ҳәа исыԥхьоит саагылазар.

– Шәаб ихьӡ? – ишьап ҟәаш хшәаақәа иеиқәа еиқәкаҷы икылыҳәҳәо, иҽееаиҵцихит Саша.

– Саб дабоуҭахгәышьоу?

– Ԥхашьарами, ҳаиқәлацәоушәа шәыхьӡ амацара шпасҳәари.

– Саб иоума, нас иаҳа узыкәлоу?! – аҷкәын игәы нирхар ҳәа дацәшәа-цәырҳауа, хыркы-хыркы, пату акәҵаны дыччеит Ҳаиҵ.

– Исзеилкааум?!

– Зегьы еилызкаахьоу ҳәа аӡәгьы дҟамлацт, дад... Сара сцеит, – иутра иҵалаз аҳәарақәа ҭицарц дцозшәа, дыҭҟьаны иҽыѡеихеит аҭаҳмада Ҳаиҵ.

Омашәа еиларҟәыҷны иҟаз Саша иҽыԥсахга маҭәақәа аҵысхә аҟара иԥхан, игәыҟаҵаган, ахаафѡгьы рхышәшәо ицон.

– Ишсашәҳәара, шәыххь, дыжәбахьоума зныкыр абас дааигәаны аԥшӡацәа рынцәахәы Венера?! – ибжьгьы мӡаӡакәа, тәамбашақә иԥышәқәа ѡтырқәацәааны, ҽааиҵит Саша, уи аӡгаб данлывсуаз.

Аԥша ҽыхьшәашәа иашьышьуаз аӡгаб лцәа-лжьаҽы ԥьара дакгьы аамкәацеит: ацәаҟәа аԥштәы змаз лыԥьымшь еинышәшәылақәа кыдырххала, агызмалра зқәыхәмаруаз лԥышәқәа еиқәаԥса, асаара ишьҭасуама уҳәартә иауз лнацәақәа ҵаҟа илашьҭны дгылан уи.

– Ишсашәҳәара, шәыххь?!. – анхьаҳәҵәҟьарагьы ихы иаҭәамшьо, ижәѡахыр дыкәԥшны длыхәаԥшуа дааҭгылеит Саша. – Ишсашәҳәара, шәыххь! – еиҵеиҳәеит аҧхәыс лылаԥш хаазы ианакәзаалак ирыцҳаны зхы зымбацыз аҷкәын... Аԥшатлакә зласыз абгьыжәқәа реиԥш, игәахаҽы гәаґкгьы ааилашит, – Венера, Клеопатра, Нефертити, ма Суламиф?! Руа дарбанушь лара?!.

Лыгәчама ахқәа нҵапала-нҵапалеит аӡгаб, лшьапы анынеихылга.

– Ишсашәҳәара, шәыххь!.. – Саша иажәақәа уи илыхьҙоу, илхьымҙоу издыруам, аха лара зҽынлыхьшьыны иааиуаз аԥша иаҳа лымкаала ишҟәандаз, дацәымѡашьо агәра игеит. – Ибмуҙахт!..

Аҙгаб лнапқәа анѡышьтылх, амра инаԥыракны иаалырхәашьыҙшәа игәы иабеит аԛкәын, ԥшьшьала данѡышьтытц – дныҵапҟа дцар ҳәа ишәаз игәгьы нҵыԥсааит... Аха мап, уи дызҽыз даҽеакын, зны дкахәхәа аҳауа дналалеит, нас аҙиас ашҟа илбааз ацәаҟәа аиԥш лҽеаалырхуан, цәыкәбаркгьы нҵымҟьаҙакәа, инибарҵәоз ацәқәырԥақәа днарылаҙ дцеит.

– Ишсоуҳәара, дыԥсыҙны – дыԥсыҙым, дуаѡны дуаѡым?! – иматәа бааҙақәа зҵаз ишәыра нышьҭеиҵан, ԥшьшьаалашәа дааватәеит иаргьы. – Лымҳала быԥсып лабымга-ѡабымгозар, иахьазны бцәырымҵыр бабацари!..

Амшын агәы ҭытцны ицон, ацәқәырԥақәа еинҟьацыԥхьаҙа ацԥхьқәа цаны амра иаҽаҵәон, аха аҙгаб дыҟамызт.

– Ҳы, Ҳафизгьы уаҳа иуҙомызт. Ани, аҕба амшын ихыхәхәала изызхыз, аԓьыбаҵаҵа саат нықәызгоз, геи-шьхеи рыбжьара илкашәалак ахәыцқәа зыхьҙ иахьҵәуаз аҭуԓьар Ҳафиз!.. Бцәырымҵыр бабацари! – азныказы иҽееаирбабеит Саша, аха иара уаҵәҟьа ижәѡақәа лхьыдышьшьит. – Ибзиоуп, аха иласҳәои, абыржә саԥхьа даацәырҵыр?! Ара дангылаз: «Ишсашәҳәара, ишсашәҳәара!..» апластинкажә аиԥш ахагьежьра саҽын!.. Ах, уи лѡызцәа агагақәа егьаѡ адунеи иқәуп!.. Валиа дыԥшуп! – имагнитофон ахѡа ѡахиршәан, акнопка инацәа накәиргәгәеит Саша; уажәы-уашьҭан инеѡҵәашашәа иаҳад-ҳадоз аплионка па цәхаԥшь аҟны, хәыцы-хәыцы, ԥшьшьала-ԥшьшьала аҽыхара иалагеит, Саша ашьыжь ацәа иалихыз амшын. Уи ашьҭыбжь иалан: аҵаҳмада иажәақәа, Саша иитоз аҵакқәа, абаажәи иара Сашеи реицәажәара... Ажәакала, еибакны инибарҵәоз аӷнышқәеи аҙы аҵаҟа еиҽахәыҵхәыҵуаз аԥсыҙқәеи инадыркны, акы аанмыжькәа еиднаҟәшәалеит Саша имагнитофон.

Амырҵеѡ инапѡыра иаркараз аредақҵор иеиԥш, ибла аапсақәа ҭыгга, ихы-иҽы рыцҳаҙа, ицламҳәа инапы аҵаргәаны даатәеит Саша – аусутә рацәаны иаԥхьа ишьҭан...

Дгьыл ѡаҙарак ԓьара – уахынла аеҵәақәа зхышәаҽы иарку, ҽынла аԥҵақәа ԥшьшьала изҽысны ицо аѡнаҽы ишьҭоу Валиеи, уи дыззыԥшу абри анҵамҵа еилаҟәаҟәеи, уажәы абанҵ ацәқәырԥа цхлымқәа инарылаҙ ицаз абни аҙгаб «гагеи», руа дзызхәыцрыз изымдыруа, рыгәҭа дҵагьежьуа, днарымцклас-аарымцкласуа дтәан Саша. Аиашауми, раԥхьа Валиа лахь игәы наирхон уи,

аха иалоухи, зызхара ҟалацәаз аҭырбел аиԥш ихьыдышьшьы, макьаназ амра цаҳәцаҳә иазрыцҳаз аԥслымҙра инылаҳауан. Еиҭаѡыҭыззон Саша игәы, имах-ԥсахуа аҿынанахон ивараҿы игылоу Валиа «лыхәшә» ашҟа, аха уигьы амаша аиԥш иҭацәҙа ианынхыԛәгылалак – ихьагәгәа иаагьежьуан. Нас – амшын ахь, ари аҙгаб «гага» ацәԛәырԥаԛәа дахьылбаардаз амшын ахь.

– Анцәа иныс, абри дышуаѡым! Аҭуԥьар Ҳафиз егьи ҳәа аҭаҳмада дызҿу башоуп, аҙәы дылцәхѡашьалеит... Зызлан! Аха уи уҳәаргьы лшьапқәа лышьҭахьҟа ихамызт, лыхцәгьы алаҳәахҙеиԥш еиқәаҭәоуп!.. Мап, дҙызланымзаргьы, даѡысҭахуп, ма аԥсыҙқәа реиԥш, ллымҳала лыԥсыԥ лалга-ѡалгоит... Егьоурым, аԥсыҙгьы ҿенак зны иадамхаргьы, аҙы иѡалԥаны, ҳауак ааҿнамырсыр агәы иауам,дцәырымҵыр дабацари! – адырѡегьых аԥырра зҿаззырхиауа ашьауардын аиԥш имҵәыжәѡаԛәа ѡышьҭихыхт Саша. – Дцәырымҵыр дабацари!.. Сара сзы уи ала аганаҿы аԥьыба азҿоуҵар акыр иаҭахызар – дыҫтахуп, аха сара сзакәу налырдырны, лара дзакәугьы налаҳәаны сымцар, уаха сгәы ԥжәаны сыԥсуеит... Бцәырымҵыр бабацари! – ацәԛәырԥаԛәа рҿеикәаԥсарҭа дыбжьаԥшуан, аԥшаҳәа хәыц-хәыц еимидон, аха аҙгаб дыҟаҙамызт. – Дцәырҵуеит шысҳәо! – ламхра ахьиқәшәоз акәу, иара ус дрыцҳаишьаҵәҟьоу здыруада – игәы нҵыхьшәашәа-нҵыхьшәашәаан, дагьѡаҵҟьеит Саша. Убасҟан ауп илаԥш данаатцашәаз. Аҵаа-ҵла хьышьаш заҵәы аиԥш, амшын агәы дынхибалеит аҙгаб, уи дхыцәҙа зшьапыкла дыкәгылан уажәраанҙа иара итәарҭа ацәԛәырԥаԛәа асны дахьылбаарцаз абаа-ԥҿыха хыжәжәараҿ. – Ари хымԥада акы дақәтәоуп! – зны ԥшьшьала ҵаҟа днатәеит Саша, нас ижәѡаԛәа еиҭалхьыдышьшьын, ивараҿы ишьҭаз имагнитофон аашьҭыхны, дыцраԥ-цраԥуа аҟәара днықәлеит.

Дара рхаҭаԛәа, абымба аиԥш иԥха-ҟәымшәышәҙа иҟазшәа ргәы иабозҭгьы акәхарын асцырақәа, избан акәзар, адгьыл хьшәашәаҿы илаҙаны ашьҭалара рҭахымкәа, аԥенҵьыр асаркьа иадхәмарлауан урҭ.Аԥенҵьыр дадтәалан ангьы – Валиа лан – Екатерина Фиодор-иԥҳа, лара зегьы реиҳа бзиа илбо лҭаца хьҙала иуҳәозар – Шьашьна. Амала, уажәазы дабаҟагәышьоу Шьашьна – аҭаца Шьашьна?!. Асаркьа иадхәмарло асцыра ласкәантрақәа реиҳа ишкәакәоуп, акасыш аҟарагьы иҵаҕоуп лыхцәы, лылахь аҿы – нада-аада, лҙамѡаҿы лада-ѡада рҿеикәаԥсаны ицәоуп, илыциз ашьана аиԥшгьы иҵынчуп акҧыра ҵаулақәа.

Иҟамзар ҟалап ауаҩы ицәа-ижьаҿы даҿакы, абла аҟара агәы аҿахәы нҵкааны изхәо, уажәгьы агәырҩа зҵыкәкәаны икаҵәо ллакҵа аҵахьынтә, рыԥштәы рхыгга, наӷәацарак ҳәа рымаӡамкәа иааԥшуеит лыблақәа. Арахь зынӡа ишыҟаӡамгьы, лгәы иацны, дгьыл харак ашҟа ицаны, гәалашәара гәлымҵәахқәак ишрылоугьы, анаҟәа еимыггара иалылбаауеит лыҵаҟа инашьҭу ахыбқәа, ашьыршьаф шкәакәа рхаршәушәа инеибеиԥшны, ргәаҵахьтә иҩеиуа алҩаҵәқәа кахәхәа-кахәхәа.

«Ихы ҩнапыкла икны астол дадтәалан, санааҩнашыла», – лхәыцра далан Шьашьна.

– Иҟалаз уаҳау?!.

Ихы ҩышьҭихын, ихааӡа даасыхәлаччеит, ԥхарак ҟәандаӡа илахьшит сцәа-сжьы, сгәы ахы еиларҕәҕәа изкыз ахьаагьы налԥшшан, азныказ, адунеи кашырраны, абзиабареи ашәҭқәеи рыда даҿакы ыҟамкәа снықәԥшит... Исхашҭит сызиазҵааз – аибашьра ишалагаз!... Иара ихы-иҿы уи аԥышәырчча ыкәҵуамызт, аҿаҧбаангьы аҿаҧбаауамызт, иара ус, ааԥынтәи ашәахәа зхыршәлоу аӡиа аиԥш, иҵынчӡа иааԥшуан.

– Иҟалаз уаҳау?! – сеиҵаҵаахт ԥыҵрак ашьҭахь, сҿахы иамҳәартә. Уиакәхеит, наӡаӡа исцәыӡит сара уи амырхәага цәыҵаԥхара...

Адырҩаҿены шьыжьымҵан ҳаиԥырҵит. Аԥшатлакә аиԥш аҿеикәарҳә иҟәланы иаауан аибашьра... Ҳара усҟан, Амшын еиқәа аԥшаҳәаҿы ҳанхон... Ҳгәылацәа зегьы пасма еиқәаҵәала иҷабыз асалам шәҟәы еицарсақәа рауан, ҳара – акагьы!.. Хәымз аатҵуаны: «Быԥшәма Н. ақалақь аҿтәи агоспиталь аҟны дышьҭоуп», – ҳәа исоуит раԥхьаӡатәи ашәҟәы, ашьҭахь уи иагьҵахәтәхеит. Ишәарҵан – ухала унеины агыгшәыг аҿы уҵалозар аҟара ишәарҵан, аха акагьы ҳаннамкылеит Валиеи сареи – ҳааит абрахь, иара дахьышьҭаз ашҟа.

«Валиуша дааӡа сара сааигәара», – иҳәеит Миша, илацәақәа анеиқәиԥсоз. Иԥсадгьыл ахь дганы, инышәнап дамоудартә иҟамызт аамҵа, уи иаргьы идыруан... Миша ииҳәаз назыгӡеит – Валиа дсааӡеит абраҟа...»

– Мама!

– ара сыҟами, сыԥха! – лгәы иҵажьыз агәырҩахәыцрақәа наҟ икамыжькәа, ԥшьшьала рҵыԥаҿы инкыланы, Валиа даалхагылеит Шьашьна.

– Амшын ахь ҳамцаӡои!

– Ҳамцои, соуԥшәыл!

Валиа лылацәақәа еиқәыԥсан, маҷзак иаартыз лԥышә хәылԥшшақәа ирбжьыччаауан лхаԥыц ҟәашқәа.

– Нас?

– Саша ҳаизыԥшыми, абилеҭқәа ааигаразы дымцеи.

– Саша! – аарлаҙа еиҭаакәацеит Валиа лԥышәқәа, иааҭрыстрысит лылахь иалдаз ада иатцәа. – Амшын! Ҳазхара ҳҭалап!.. Амала, иаҧыцәоу сҭахҙам!.. Мама!..

– Исмаҳауеи, сыхаара! – Шьашьна лгәы ацигарбгьыц аҟара итцаҩан.

– Папа ашәҭқәа изааҳамгаҙои?

– Изааҳамгои, сыԥҳа!

– Ирацәаҙаны, ҳаанҙа изхартә!

Лыԥҳа лыцьымшьқәа еиқәзырԥшҙоз, лнапы ҭыԥсаа-хиатцәаақәа аақыцьқыцьит Шьашьна.

«Адырԝегьых! – уи днеины аԥенцьыр днадгылеит. Аҭаҳмадцәа реиԥш еилашьшьы еилагыланы, алԝатцә шыԝарышьҭыц иԝарышьҭуан аԝнқәа. – Ԍнак шәынтә – ашәҭқәа, ашәҭқәа!.. Иабаҟоу ашәҭқәа?!.»

– Мама!

Шьашьна ҷылымҭит, ашәҭ шәыцәрақәа рцымхәрас дызхәаԥшуаз алԝа еиқәара кахәхәақәа лылаԥш аарҟәылган, лыԥҳа даалхагылеит. Азныказ игәоуҭартә даатрысит уи, амра агыламҭаз иузгәамҭо – аҭашәамҭаз игәоуҭозаап: «Лаб ихаҭа!.. Сышрыцҳау убоит!.. Аб иеиԥшхаз ахшара аразҟы имоуп, рҳәон!..»

Аиашазы, Валиа лаб ихы аахцәа илхагылан, аиҳаракгьы – уажәы, илыгхо далагеижьҭеи: лылахь аҟьаҟьашьа, зԍееаимаданы, нас аԥсаатә амцәыжәԝақәа реиԥш хаз-хазы ицоз лыцьымшьқәа, лԥынҵа шшәыры, зыгәҭа маҷк инҭашәашәаз лыцламҳәа…

– Мама!

– Ара сыҟами, сыԥҳа! – лнапы қыцьқыць шнеиуаз, раԥхьа, иҭашәашәаҙа иҟалахьаз лыхәда аатцнашьшьааит, нас лыцламҳәа, лԥышә хԥшшаақәа, еикәаԥсаз лылацәақәа, есааира иԥшҙахоз лыцьымшьқәа, лылахь, ахпапын ҷа аԥштәы змаз лхахәы…

– Мама!..

Шьашьна дырзԥшын лгәы быжьрабыжьтцәа иганы изжуаз ажәақәа, аха иаартны иаанхаз Валиа лԥышәқәа уаҳа иқәацомызт.

– Исмаҳауеи, соуԥшәыл! – днышьҭшәаан, лшьамхқәагьы налытцаҟәарҟәарит Шьашьна. – Нас, сылашара, нас, сыпсы, исмаҳауеи, исмаҳауеи! – длыцхраарц лҭахын, ишәаны аҭысра иалагаз лыхгьы есааира илаҟәуан.

– Уажәы уахынлоу, ҽынлоу? – лан дрыцҳашьаны, лгәы иҭазамыз дазҵааит Валиа.

– Ишҧаҽынлам, сыпҳа, уажәааигәами ианшаз… Адунеи шаҟа иҧшзоу ббазшәа быҟандаз.

– Адунеи?

– Асцырақәа адгьыл ахь ацара рҭахым, абра бҧенџьыр иадгьежьылоит.

– Асы?!.

– Ааи, бзиа иббалоз асы!.. Быбла аахти, срыцҳами, сымацара аѽны сахьыѽнахаз бымбазои?!.

– Шаҟа исҭахузеи!..

– Маҷзак исырцәаакыр?..

– Атсоуп излыху! – лҧышәқәа неидҷаблан, иҟәашзаиааҧшуаз лхаҧыцқәагьы нықәбеит лхы-лҷы.

Асасааирҭа «Кавказ» абарҵа дықәтәаны, иахьатәи иусумҭа еилаҟәаҟәа арҽеира даҷын Саша. Икыдҵыз хыцәхәыцушәа, еиқәырчаҟәа иаҧхьа ишьҭан аҭаҳмада Ҳаиҵи иареи ражәақәа, аҷнышқәа рнибарҵәара уҳәа аплионка ҧшқарах иаҟәшәаз, ацәқәырпақәа рышьҭыбжь иацәтәымыз зегьы.

Амра иаҭахымызт амшын аҙаалара, анап ѽежь дуқәа рыла ажәѽан икыдхон, иахылѽруаз ахылѽа-ҧсылѽа мцаҧшь шәырҭаҭала зхы-зҷы ҭаҳәҳәаз ашьхақәа ирҷаччон, аҧҭа црышқәагьы ҷыблааны, еихьымҙа-еиҧымҙо иланашьҭуан.

«Абри адуҙагьы мчыдоуп! – иахьада амра амшын иҙаало изымбацыз Саша, илаҧш адырхаланы дахәаҧшуан. – Мчыла авагон иҭарцало аслан ауп изеиҧшроу, ахы иагәҭасны амшын иҙаадыршьшьылоит аиҳа зымчу аҧсабара азакәанқәа!.. Нас, ҳара ҳазуста да, мшәан?!. Валиа илҳәалон, аха асцәкьа ишаноуп ҳәа сыҟамызт: аира аиҳа иҧшзоу аҧсрагьы ыҟазаап!.. Аҧсра?! – ихәы-ижьы ѽеиланаргылеит Саша. – Мап, аҧсра иахьугалак иҧсроуп. Адгьыл аҵаҷы иҵәаху ахьтәы кәыба аиҳа аччиа ихылпа иҭаршәу аҟәрышь иаҳа ихәарҭоуп… Ари уаҳа имгылар ауп ассир анҳазнауз – зыбла хымтыц ацгәыҧшқақәа реиҧш, ҳпатматуа, алашьцара ҳаалахоит… Уаҳа имгылар?!. Иазхәыцхьада абри? «Иҭашәазар игылап, иабацари», – иҳәашт зегьы ирышьцылахьоу ауаѽы – ари ҧсны, аҭыпаҷы даҽеак иизар ҳәа ахаангьы дазымхәыцҙацт… Уаҕоу иибара – амра дуззагьы аҧсра алахьыншазар?!. – Ибла ишабоз маҷ-маҷ инҷыцәааит, ари амшын иѽалҳәҳәоз амра ахәынга акәын. Саша адырѽегьх ицәа

дынҭыхьҭшьааит, уажәраанӡа маҷ-маҷ зхы ааигәалазыршәалоз амлагьы неихкьан, ашырҳәа дҽатҟьеит. – Валиа дыҧшуп!..»

Саша, деигәыдҵо атроллеибус данылбааргa ашьҭахьгьы, акыраамҭа, дмадаҕь-мадашәо, амашьынакәа реилыхара далан, аҳәаса ҵәыҵәы еиҧшыз быжь ҷахьакгьы, раӡнышла ишәыз арепродуктор иҵыбҕьыжәааны, иара имацара изкызшәаҵәкьа, илеины ихы иқәыҧсон. Аӡҕаб лажәақәа ирылаҧсан қалақьқәак рыхьӡ, аха макьаназ уаҟа иҟамызт иара иқалақь ахьӡ… – Аперрон аҟны иаҳа иҵынчран, ицқьан, аӡҕаб лыбжьгьы даҽеакала иуаҳауан. Наскьа, аҽеыҽқәа реиҧш иазыҟаҵаны, рыбҕақәа еиҵҳәа иеилагылан амҽа ду ззыҧшыз адәыҕбақәа. Урҭ адәыҕбақәа руакы амгәацәаҿы нбан шкәакәала ианын Саша иқалақь ахьӡгьы. Игәы ааҧшаа-ааҧшааит Саша, уи даннаҧхьа. Иблагьы иаахгылеит уажәы ацәылашәшәыра иалагылоу урҭ аханқәа руакы аҽаӡараҿы, зылацәақәа еиқәыҧсаны, ишьапышьҭыбжь анбагари ҳәа аҭынчра иалаӡырҽуа ишьҭоу Валиа, агәынамӡарақәа зегьы зыпсы иалакны илбааздахьаз – ианхәа Шьашьна…

«Мап сцәыркыр ауп акаршәраҿы иансықәхәлаз! – апружина рыҵоушәа, ишьапқәа дрықәыҕәгәа-рықәыҕәҕәо, адәыҕба дазааигәахон Саша. – Валиа дыҧшуп!.. Амшын ашьҭыбжь дазҧшуп!.. «Ацәажәабжь!..» Рыцҳа, ианаамҭаз дазкызҵгьы, дпоетхон уи аҭаҳмада!.. Сиҳәап ахаҵа, ахаҵа дахьугалак дхаҵоуп!» – игәы аиҧштцәкьа ихаҭагьы иҿерыҧшқаны, адәыҕба амардуан иаҿагылаз ауаҽ дааиҵагылеит Саша:

– Иҟалозар аказы суҳәоит!..

Ихы аарла иааирҳәын, атыҧшқа аашьа аиҧш иблақәа цәышӡа, иҵагылаз длаихәаҧшит амҽангаҽ:

– Ну!

«Аӡы уҵалааит, шаҟа ушамзи!» – ааигәахәт Саша.

– Ну!

«Напынҵак усҵар сҵахуп, шаҟа иласу умбои!» – иҳәаршәа, иикыз иеилаҳәара хәыҷы инапсыргәыҵа иқәҵаны иааикапанит Саша.

Абла аашьақәа зны Саша ишьапаҿы, асараҵәкьа инышьҭаҧшит, нас, аҟанҷхәац аиҧш ихьшәашәаӡа, ицәа иақәланы ишҽеиуаз, ихаҿы ианыҽаӡа:

– Ну? – деиҵаҟыжхт амҽангаҽ.

– Сыҧшәма цәгьала дыҟоуп… Абри аарласны ианлықәымшәа, дысцәыҧсуеит!.. Лхьаа анааилак, аҭӡамц дкыдлоит, абжьааҧны дтаҕсаны дықәуп… Амшын!..

– Урҭқәа уцаны уанду илаҳәала, арԥыс! – Саша иажәақәа неиҿаирбеит амԝангаԝ. – Ухаҭа уцозар, даҽеакы иамусуп…

Ишьапы хьынҭыцьқәа аарла иааихго днеин, наскьашәа изԥшны игылаз аҭыць ћәардә иатцәа даақәћәыћәит Саша. Раԥхьаҙа ихыгагааҙа иибоз иқалақь ахьҙ деиҭанаԥхьеит, иааингьы, ирыцҳарыцҳаҙа иаԥхьа иаагылеит иԥшәма Валиеи ианхәа Шьашьнеи.

«Умшәан, Саша, сыбзиахоит!» – иахьатәиала ххәа зымбацыз ихахәы лнапы налылшьит Валиа.

«Шәхаҭыԥан сара сыћоуп, шәара шәеигымхааит, срыцҳауп!» – изқәа аалшьышьит ианхәагьы.

Ибжьы ҭганы, дқьызқьызуа дҭәуар, акагьы шимчым, акагьы инапы ишаным, ихы ижьарц дшаҿу ауаа иреиҳәар иҭахны дааћалеит Саша. Амахә анаҙараҿ иҿахаз ҽаԝраҭагалантәи абгьыц аиԥш иқыцьқыцьуан игәы, мчыла илбааидон илаҕырҙқәа, изеиқәкуамызт адәыҕба «иацәыхьанҭахаз» аилаҳәара хәычы зкыз инапқәа.

«Аԝызцәа апассаџьырцәа!» – иеиҭцыхәхәа, адырԝегьх аперрон иқәланы аҿааанахеит уи аҙгаб лыбжьы. Дԝышьҭшәааит Саша, иқалақь ахьҙ шаалҿытцшәаз. Дԝатћьеит:

«Ићалалак ћалааит!.. Иамур, иамур!..» – иамургьы ићаиҭашаз ахәыцха дахьҙаанҙа, даалыдпалеит аҵыхәтәантәи авагон амардуан иаҿагылаз аԥхәыс. – Сылашара, сыхаара! – даалҿагьежьит уи.

– Билеҭда ацара акәзар, ҳаибарԥхашьарым?!.

– Мап, сыхаара, мап, сылашара!..

– Ну?

«Адырԝегьых – «Ну!» – азныказ дааиҭаҕәгәеит Саша.

– Ићалазеи, сҵаауеит? – аԥхәыс лыблақәа ирхылдды алашьцара иалаԥсон акьиара ацԥхьқәа.

– Сыԥшәма Валиа цәгьала дыћоуп!.. Абри… – инапы иқәҵаны, адырԝегьх «иааикапанит» иеилаҳәара хәычы.

– Валиа дычмазаԝуп, абри лызгатәуп?..

– Ааи, ааи, сылашара, ԥошьҭала идәықәсҵар, мчыбжьыкгьы илыкәшәом!

– Абри лыниар дыбзиахоит?

– Имгәыҕкәа иԥсхьада!

– Ихәшәуп?

– Ус акәхоит, – даалак-ԝакит Саша.

– Нас ари аћара аҳәара заҭахузеи, – икаҭәо акы акәу џьышьа, лыԝнапыкгьы наҵаҵаны, ԥшьшьала иааимылхит аилаҳәара. – Аҵыхәтәанынҙа?

– Ааи, уа ишәԥылоит, уажәыҵәҟьа ателеграмма ҟасҵоит.

– Адәыгба 150, авагон 13. Уаҵәашьҭахь ашьыжь уа ҳҟалоит.

«Уаҵәашьҭахь ашьыжь, – дхәыцуан Саша, дласкәантраҳа, иеилыхоз ауаа дрылҟьа-рылҟьа дахьнеиуаз. – Уаҳа исымчуи?! Сыԥсы сара сақәиҵуп – акыр илзыхәшәхозар… Анцәа ибоит – ахаан аахысгьы ус сылзыҟоуп Валиа, анхәа ҳәа акәымкәа, аныс дсыԥхьаҳоит лангьы. Дара? Алаҳәа аҟара нысҵыргьы, исызшәом рѡыцьегьы рҳақ!.. Валиа бзиа сылбаҵәҟьоит… Бзиа дызбоит саргьы… Ыы, бзиабараҳами, мшәан, ари? Лара лзы сыԥсы згәаҕьуазар, снапҵыршәар дыгәхьаазгозар, дрыцхашьаны сылаҕырҳ сызнымкылозар?!. Мап, мап, Валиа бзиа дызбоит, сыгәнаҳа даҵалоит уи дубом зҳәаз!.. Уаѡы дсымаҳамызт!.. Ианаахьшәашәарахалак – алѡа ԥхаҳа изхылҵуаз атәым трубақәа сыбла ҭраа срыхәаԥшуан, аҵәҵәа шаақалалак, сѡызцәа еивасны акрыфарҭахь идәыԥәлон, сара саатҵәины – ихьҭамзар, сыцраԥ-цраԥуа абаҳча снытҵалон, ихьҭазар – иҭацәу аудитораик снытѡналон, арадиатор саадҟәыҟәлон…»

Амашьынақәа ирхылҵуаз алашара нап ѡежьқәа еилыхон, еихәыдхашәон, нас аҟәараҕ аиԥш еилышьқьраауан, иҭырбҕыҷаазшәа иѡнытҵәаауан акы, уца, уца узаагылазеи, ақәҷнатуан егьи. Азныказы, дхьаԥш-кәаԥшуа ашҭа агәҭаҵәҟьа даақәхеит Саша. «Ача», «Ашәҟәы», «Аба» амашьынақәа рымгәацәа ианыз аѡырақәа илаԥш иҭшәшәаны ицон.

«Ауаѡы мыжда, – ихы дназхәыцит Саша, ҭәыцк ҳаҟароуп, арахь ҳаԥсы ажәѡан аиҳа иҵаулоуп – иаажәгала, иаажәгала!.. Ҳаматҵ заҳмыруа иҟоузеи?!. Амшын абжьы инаркны!.. Амшын абжьы?! – адырѡегьх игәы нҵыблааит. – Иудыруеи, Валиа илзыхәшәхаргьы! – ари агәыҕра амҵәыжәѡақәа инаҭазшәа, адыххәа атротуар днықәпалеит уи. Уаҟагьы еилысуан ауаа, урҭгьы, анҵ амашьынақәа реиԥш, ирхылҵуан, ублала иумбоз, аха арентген ашәахәақәа реиԥш угәаҵа иҭаԥсоз алашара нап ѡежьқәа. – Иабаанагеи абриаҟара ауаа?! Аҭаҳмада Ҳаиҵ ида абри ақалақь аҿы аҳәгьы дахым шысҳәоз! Аа, исхашҭыз – аҭуԥьар Ҳаниф имоҭа иԥа иԥҳа, лыԥҳагьы дыҟами, мшәан, – лафшәа, днахыччаргьы цәгьа имбо ауп ишигәалаиршәаз Саша, иахьатәи аҳҕаб лыҳбахә. Ларгьы иаразнак ихшыѡ ааимшәандаз ҳәа дыԥшызшәа, адрымҳәа иаԥхьа дылкаԥеит:

«Ара сыҟами ацәқәырԥақәа рысас!»

«Ҳы, аѡсҭаа!» – иԥынҵа хылжәар ҳәа дшәаны ихы ааиҟьеит Саша.

«Уаҵәгьы уа ҳаиқәшәозар акәхап?»

«Ҳаиқәымшәакәа, рацәа хьаас бсымоуп!»

«Ухьзҵаҟьагьы соумҳәеит!» – дааиасны иармарахь ала дааивагылт аҳгаб.

«Сыхьз засҳәашаз иласҳәахьеит!»

«Схынҳәаанҳа ууапҵшыр, амшын сагозаргьы узымдыртеи!»

«Амшын егаѽы агахьеит».

«Нас сыблақәа акагьы уарымҳәаҳеи?»

«Урҭ рыда ус сымамызт».

«Уаҵәгьы, уаҵәгьы – амра ахыза ԥхьанаршәтаанҳа амшын алацәақәа шеиқәпсоу, аапынгьы апшаҳәахьы инеиаанҳа», – апошьта алахь аҽы ихәмаруаз анбан иаҵәақәа днарылаз дцеит аҳгаб.

Аҧсабара, абас цасҳәа ауаѽы изныкәо, Саша иахьада иауимбацхыз. Егьараан, заҳәра зрымҭо аҿ хыцәгьа аиԥш, ихы икәа иҭанацалахьан, илаҳырҳқәа ҵаа ҟәырҷаханы, ахьхьа-хьхьаҳәа иланашьҭхьан, дҧеиԥеиуа, дҭәыцушәа, зы-мшынкгьы даухнамҵахьаз, аха иахьа!..

– Шьыжьыбзиа, дад, Саша! – апсшәа иҳәеит аҭаҳмада Ҳаиҭ, дагьыѽеихаҵгылеит.

«Ҳы, иахьагьы сапхьа дааит, анцәа-ауаа абри акы дшақәтәоу!» – игәы иааинаҭеит Саша, аха…

– Сабду Ҳаиҭ, – иажәа даҽеакахьы инаирхеит уи, – исзеилымкааура акыҟоуп…

«Акада зегьы еилукаауазар, хар умаҳам», – иԥышәқәа иаарыцәххит Ҳаиҭгьы, аха имҳәакәа иааичҳаит.

– Иаанагозеи абри ажәа «дад», «дад» умшуп?

– «Дад» – ламыс ажәоуп, ажәа хьарԥшгоуп…

– «Ламыс ажәоуп?!» – еиҭеиҳәеит Саша, инапсыргәыҵа иқәушәа, еиҵыхны иикыз инапгьы днанԥшылеит, – «ажәа хьарԥшгоуп?!» Нас, ауаѽы дышьны инеиуагьы «дад» ҳәа изҽыҵноума дышхьашәырԥшуа?

«Ҳы, ақәыцьма-гызмал! – гәаныла даахыш-ҽышит Ҳаиҭ, – ихны иҽоуп убауоу!»

– Аиаша, аиаша?!.

– Ҳаи, узымцеит! – ашәақь аиԥш иҵҟьеит аҭаҳмада ибжьы, ампыл аиԥш дѽышьҭԥеит Сашагьы.

– Абри даҽеакуп! – ахьшь ҵәҵәа абжьы ихаҵаны дыччон Саша, аԥыцә-ԥыцәхәа иацирҵызуан Ҳаиҭгьы. – Абри даҽеакуп, изеиҵоуҵарызеи иара абԥьаргьы!..

Аҟаԥшьхара иаҿын ашьхақәа рықәцә, аҳамԥақәа уаркалеиуа иҟалахьан ажәԥан акалҭгьы, аха сҿыхап ҳәа агәы иҭамызт амшын. Улымҳа кыдҭаҳаны уазыҳырԥыр, иудыруан аԥсы шҭаз – ахәырхәыр-ахәырхәырҳәа аԥсыҳқәа рышьҭаларҭахьтә иааԥуан ахәда абжьы, еилԥхаа-еилԥхаауан иацы хәлаанҳа еихьнашьуаз ахаҳәқәа, ииаҵәан ашьаб аиҳа, шьха-ҳыхьшәагьы ицқьан.

– Иахьа аԥсшьара умоуп, дад, Саша! – ишьамхы хәахәацәқәа адырԥегьх ихы нарбжьеиҵан, ишьаргәацә ахәыцқәа рырбаа-ҳараҵәҟьа злымшоз амшын дҳааԥшыло даатәеит аҭаҳмада Ҳаиҵ.

– Избан?

– Иахьа амшын иаԥсшьара мшуп!

– Исыҳҭада сара аԥсшьаха?!– игәы ԥаиҵасит Саша. – Валиа дыԥшуп… Аа, санхәа иаалышьҭыз ателеграмма.

Ажәа «санхәа» игәы иналакьакьеит Ҳаиҵ.

– Аа, сабду Ҳаиҵ!– Саша иԥьыба иааҭигеит, ԥшь-ԥьараны ирҿеыз, қьаад жәпа цәыхәак.

– Ҳаиҵ ҳәа саҳәала, дад, иабаҭаху «сабду».

– Санхәа ԥба зҳәо ԥҳәысҳам: – Сашенка сыҷкәын! – уи абасоуп зыҷены ҳаибадырыз аҿены аахыс ишсалҳәо, саргьы анык леиԥш дсыԥхьаҳоиҵ, – ителеграмма ааиҵиртлеит:

«Иаашьҭыз аплионка ҳақәшәеит. Ҷык-бзык ала ҳәашьа амам амшын абжьы Валиа дшыҟанаҵаз… Иацы хынтә акрылфеит, иаха дҭаҳаны дыцәан, лҳамԥақәа ашьа аарықәлазшәа збоит. Амала, иахьа иаахҵәаны мап ацәылкит иацы лыпсы зыҵаны дыззыҳырԥуаз. Аҿыц, Сашенка, аҿыц! Иахьатәи амш шааҳхааго ҳәа сыздырҳом.

Екатерина Фиодор-иԥҳа».

«Ианхәалыхьҳаҿгьыдаанымгылеитубауоу,ақәыцьмагызмал!» – адырԥегьх ԥшьшьала ихы ишьымхқәа иаарбжьихын, Саша дԥаиҵаԥшит аҭаҳмада Ҳаиҵ.

– Иаанагои арҵ ирҳәо, сабду Ҳаиҵ?

– Иаанамгакәа, дад, адунеи азна аанамгои, – аҿыртбаара иалагахьаз аԥышәырчча цәыҵагызмал нықәбан, иаразнакгьы аҿаарԥагьеит Ҳаиҵ ихы-иҿы.

– Уеизгьы?

– Ари иабахьоу збахьада, аҟарагьы ҳәатәы змада, дад, Саша.

«Адырԥегьх далагеит».

– Ааи, дад, ааи, идагәоу изы иҽаҳауп умҳәозар… Уԥшәма хәыҷы илацәажәеит ацәқәырԥақәа… Ирҳәо лмаҳакәа дыӄам ларгьы… илзыхәшәхааит, абз аӄара ихәшәу иӄоузеи!.. Амала, умбои, дад, Саша, ажәа анҽыцу иласуп, аха инықәсыр – ихьанҭахоит. Уиакәхап, уанхәагьы «аҽыц, аҽыц» зылҳәаз, – «анхәа» ибжьы нақәырҕәҕәаны иҳәеит Ҳаиҭ, аха Саша уигьы изгәамҭеит…

Дааиуан уи аҭыԥха – лыгәчамақәа нҭапала-аатапало, ахаҳә ҙамѡа-хьшәашәақәа рхықәцә дықәгыланы… Ишыцәац ицәан амшын….

«Ибмуҙахт, Суламиф!.. Аҭуԥьар Ҳафизгьы уаҳа!..» – иаатцкапт Саша игәы.

– Уи лтәгьы иамуит иахьа, – Ҳаиҭгьы дгәеиҭеит иааиуаз аҙҕаб, – амшын алацәа неихьнашьыр, иҽыхарц иӄаҙам – днеихашәа дцоит…

– Уигьы лацәажәозар акәхап?! – Саша аҵәы шалеикшаз изгәамҭакәа даанымхеит аҭаҳмада Ҳаиҭ, аха инимырԥшит.

– Бзиа илбоит игәааны иануӄоу, ацәқәырԥақәа рыхәцә ыҵеибакаа еиҽагыланы ианеиқәпо.

– Лара деимаркуа ԓьылшьозар акәхап?!.

– Усҟан мыдаҕьцәак аѡыҵраҽыҵәҟьагьы маҙак цәыҵахашам – зегьы аартны еибырҳәоит ацәқәырԥақәа!.. Агәаара закәу умдыруеи, дад, Саша?

– Абри лзыҵәҟьа сѡыза игәы сызнырхом…

Убасҟан ацәқәырԥақәа идырѡызхьаз хаҳәык днықәҵәраан, ахьшь аиԥш даабалыбатеит аҙҕаб, игәы нкыдыԥсааит Сашагьы.

– Даԥсамзар илылаҳхузеи, дрымазааит ацәқәырԥақәа? – излак аҵкар ала Саша дихәаԥшуан аҭаҳмада Ҳаиҭ.

– Дрымазааит! – дақәшаҳатхеит Саша, аха игәиҽанҙамкәа ауп уигьы шыӄалаз – иҵаулаҙаны даақәыԥсычҳаит. – «Игәеиҭамашь?!» – Ҳаиҭ ишӄагьы даахьаԥшит. – Илыхьзуи зышәхәаз, мшәан, исхамышҭи?

– Лыхьз атәы макьана ҳаламцәажәацт… Насгьы, иабаздыруеи сабик лыхьз… Уажәы хьыҙқәак гәароуп, сара сакәым, иара аллаҳ ихаҭа игәалашәом!.. Иуасымҳәахьеи лабдуҙа ихьз?..

– Суламиф лыхьзуп! – деиҭаақәыԥсычҳаит Саша. – Акәымзаргьы – иахьанахыс илыхьҙзааит Суламиф!

– Исаҳақәахьеит! – даақәыԥсычҳаит иара аҭаҳмада ихаҭагьы. – Ҳаниф, Хьфаф!.. Оо, рҙарақәа амацәаз илкылуршәаратәы, рыҵккәа асаара ишьҭасуа!.. Руаҙәк лыхцәы ԥыртланы, инибарҵәоар инарылалыжьыр уаа-зқьѡык ашьаҳауан. Исгәалашәоит, дад,

Саша, исгәалашәоит! Уигьы аамҭан. Ауқәынра – ааԥынроуп, уи ааԥынразы ахаҳәгьы шәҭуеит, – зназы иныкәлашеит аҭаҳмада ихы-иҷы, иԥьоушьаратәы иагьааԥагьахеит, ахәарахьы иаҳа зхы кыдыз ибга шшәырҙа иҩеиҵихын, ираҙны маҟапагьы ааирҷееит. – Исгәалашәоит, дад, исгәалашәа – Ҳанифраа, Хьфафраа!..

Суламиф дааҭгылан, лхы ҩышьҭылхит –ларгьы игәалҭазар акәхап ауқәыни аҭаҳмадеи. Амрагьы абла ҭхаха аԥсабара иныкәԥшит, ашәахәақәа шааиуаз, раԥхьа, иҭахәхәа ицәаз амшын агәы рҷенықәрыԥсеит, нас игәкы-ҵәыкуа дааршьышьит Суламиф, иагьырдырит иахьатәи ала ацәқәырԥақәа рнапы шылхьымсыцыз.

«Ҳара ҳаҟара ихаау аԥсабараҷы даҷеакы ыҟоу, аҭыԥха?!» – иҵааит урҭ.

Усҟан Сашеи лареи рылаԥшқәа ааилатәеит.

«Суламиф боуми бара?» – раԥхьа игәаҕьит Саша.

«Усгьы акәзааит, аха уара узусҭада?»

«Сара Саша соуп, Саша, сҩадатәуп!»

«Еиқәшәамзар ҟалап, Саша, ухы?»

«Изхыбҳәааи, Суламиф?»

Еилашәаны иҟаз рылаԥшқәа неилышьқьраан, сынтәатәи ааԥынразы инагҙаны зҷеибызҭаз лыгәчамақәа нықәҵа-аақәҵо, лҷыналхеит Суламиф.

«Сулами-иф!»

Аҙҕаб уаҳа дхьамԥшит...

– Иахьа аԥсшьара умоуп, дад, Саша...

Мчылаҙоуп Саша илаԥш аҙҕаб ишаалҟәикәқааз.

«Иауеи схы зеиқәшәам?... Аҭак злысымҭеи Суламиф?.. Дабацеи уажәы?.. Дызусҭада лара?» – зны ихаҷы иааилагьежьит зҵаара шәкы, нас, еишьҭаххы-еишьҭаххы, лара илышьҭаланы рҷыҩархеит.

– Иахьа аԥсшьара умоуп, дад, Саша, – арҵқәа акагьы гәеимҭаҙошәа иҷеыҟатәаны, еиҵеиҳәеит аҭаҳмада Ҳаиҵ.

– Нас, ари ателеграмма иаԥсыхәои? – ибжьы каҳаҙаны дҵааит Саша.

– Иахьа амшын иаԥсшьарамшуп, дад!..

– Ачымазаҩ, сабду Ҳаиҵ, ачымазаҩ?!.

– Шәеицәимырҙааит амшын анцәахәы, иаашәычҳа. Ахы нықәнатәеит.

– Ианбанҙа, сабду Ҳаиҵ, ианбанҙа?!.

– Уатцәы ашацкыразы, ашарԥиатцәагьы аҭашәаха амҭакәа… Игәааираны иҟоуп!..

– Игәааираны, игәааираны!.. – иҭаԛкәымкәа шьҭыхны дназыцҟьеит Саша, – иҭабар зегьы хҭынчын!..

Дѡышьҭшәааит аҭаҳмада, игәы ахаԛы иааилашит гәаґк, уи ѡеины ихәлымшәагьы иѡаҭаҭәа-ѡаҭаҭәеит, аха мчылаза иҿааникылеит.

– Абригьы ахахә ылнахит, хҭынчын иҭабар!.. Шәаргьы, ҳаргьы, зегьы-зегьы! – Саша ихы иѡнапыкгьы рыла еимлагәа икны, имагнитофон авараԛы аԥслымзра даалатәеит.

Ишьи-ишьи еиқәцо, аԥшаҳәа даваланы иԛыѡеихеит аҭаҳмада Ҳаиҭгьы.

Амшын азы зегьы еиԥшын – аԥсызкәа рышьҭаларҭахьтә иааѡуан ахәда абжьы…

– Саша, дад!..

Ашырҳәа ихы дѡахеит Саша. Имаґра гәаѡа иҭыҳәҳәоз инапы ау амшын агәы ихкыланы икын Ҳаиҭ:

– Игәааираны иҟоуп… Уатцәы ашацкыраз!..

– Игәааны, зегь ҳеибаго убеит! – дмақарит Саша, ибжьы лыҵакны.

– Ухы гәаҭа, дад, ари мшынуп!..

Машәыршәагьы даахьамԥшит Суламиф «зхы еиқәшәамыз» аԛкәын ишҟа, лнацәа анаҙарагьы лмырцәаакит, иҟәызгаҙа ицәаз амшын аҙала аԥшаҳәа иаваршәны дцеит, дцаҙеит уи, иара убас Саша уаҳа димабжьеит аҭаҳмада Ҳаиҭ ихаҭагьы, уигьы иман иахьа аԥсшьара – амшын шәарҭамызт ауаа рзы!…

Ихаан абыржә аҟара дзатцәны ихы имбацызт Саша. Иҭахын днатәаны, уаѡ дшымцәуац дцәуар, иԛыкьаса илеиуа илаґырзкәа рышьҭақәа ҭхәаа аԥслымзраԛы иантцаны, ицаны амшын иалалар, игәынкьра ишьҭнарԥо ахаҳәқәа рышьҭыбжь Суламиф дхьанарԥшыр, аха иааг.. Ус дшабажәҙа дтәан акыраамҭа – мшынгьы, ԥшаҳәагьы, шьхагьы еилашьыхаа избоз иблақәа рыцхаҙа, нас дѡагылан, идысхьаз ишьапқәа шьҭарҳәазо, аҟәара дықәланы иԛыѡеихеит.

Аиашоуми иаххәаша, аҭаҳмада Ҳаиҭ иқәра, иқьиара, иԛынцәажәарала уҳәа, ихы аҟара ҳаҭыр рықәитцон Саша, аха егьа иундазгьы, абри амшын азцаара аус аԛы дызиқәшаҳаҭмызт уи: «Иҟалап бзиа иахьибацәо инарҳәозар, ма иажәра акәзаргьы ауеит. Ауаѡы данажәлак, ичалаа шьҭыхны, амзахь ҭәархра

ддәықәлоит рҳәогьы саҳахьеит. Мап анакәха, изакәызи аԥсы рхеиҭарц дызҽеу?!. Амшынгьы – зуп, адгьылгьы – нышәуп».

Абриазоуп Саша иахьагьы амшын даԥыртцны ԥьаргьы шьаҿак зыӄаимҭаз. Амала, абра дааижьҭеи, шаӄантә иҭаххахьоузеи, амахҿе иатцәакәа реиԥш еикәашьшьы, ажәщан агәаҿы еикәагылоу абанҭ ашьхақәа рышӄа дхалар, аԥҭақәа инапы аарылишьыр, аӄәкы фщы енагь изхышәшәо, аҙыцәыкәбарқәа зҭоу дара ракәу ракәму еиликаар, амахҿе иатцәакәа рцәа иалтцны илеиуа аҙиасҟәа акаршәра ҿыҵ-ҿыҵ ишыршаз гәеиҭар… Аха уахь дшыӄоу амшын ҿыхар?! Аҭаҳмада Ҳаиҭ иҳәашьа «игәаар?!» «Арахь Валиа дыԥшуп!..» «…Иаха дҭаҳаны дыцәан, лҙамщақәа ашьа аарықәлазшәагьы збоит?.. Аҿыц, Сашенка, аҿыц!..»

Мап, Саша амшын даԥыртцны цашьажәла имамызт, арахь иара, ихаацкәакәараҙа, ахәдабжьы шгацыз игон – ицәан. Амра ашәахәақәагьы ирызмырҿыхеит уи, урҭ шьыбжьаанҙа уа ихиааланы,апӄышԥсыҵқәа реиԥш инаҳәы-ааҳәуа рыҿдрыхьуан,рыԥсы ршьон, нас, амра ажәщан агәаҿы иантеи, еибарсны, хланҵы аҵа иазцеит. Уи хытцны иҭалаанҙагьы, аԥшалас злахәмаруа аԥсаҵла щежьқәа реиԥш, рҙарақәа нхытыр-аахытыруа, амшын иалагылан, ашьҭахь, бзиа нагҙа ыӄам рҳәозшәа, изхылҵыз иашьҭаланы имцар рымуит умҳәозар.

Мап, Саша амшын даԥыртцуамызт. Иҭашәеит амра шҭашәац, аеҵәакәа аҙы аҵаҿы иааилауаҭырын, ашьхақәа рықәцә иаакәагылаз амза ду ауапа щежьгьы нхнаршәлеит.

Дыхнымхәит аҭаҳмада Ҳаиҭ, аҿенытәиала дцеит, дцаҙеит Суламифгьы, урҭ аҽыцьа ракәын Саша араӄа иидыруаз, егьырҭ зегьы иара изы итәымын.

«Адунеи азна дрыцхасшьоит Валиа!.. Дыԥшуп, дыԥшуп!.. Лгәы анбзиаз дыԥшын, данчмазащха дыԥшуп!.. «Амала, иахьа иаахҵәаны мап ацәылкит, иацы лыԥсы зҭаны дыззыҙырщуаз!..» Исзеилкааум!Валиагьы ари аҭаҳмада дикәалха даақәгылеит: амшын цәажәоит, ахаҳәқәа рцәартәым, адгьыл шныӄәоз ашьапқәа ҵхааит – ичапатәуп рҳәозар акәхап ишнеиуа!.. Исзеилкаауам арҭ ауаа зҿеу!..» – абаҳча дҭаланы днеиуеит Саша, иуадахь дцоит, уахатәиала уашьҭа уаҳа амшын шымҿыхо идыруеит. Ихәыҵхәыҵуеит ишьыргәыҵа иатцакәашо ахаҳә шкәакәақәа, иџьаршьаша акы рбазшәа, рнапсыргәыҵа иатцәақәа еихьыршьуеит ихаҿы аԥша иарзазо абгьыцқәа…

Дааҭгыланы дщаҵаԥшит асасааирҭа, ахьшь бла щежьқәа ҭԥхаа-ҭԥхаауа ииаиҿаԥшит иаргьы. Аха урҭ ирхылҵуаз ашәахәа-

қәа игәы аҵаҽынʒа изымнаʒеит, ԝызара рзымуит, даагьежьын, абаҳча иҽынагәылахалашәа, иҵацәыз ҟәардәык даақәтәеит.

Акыраамҭа ана-ара игон ахәыҵхәыҵ быжьқәа.

«Ацәа аҟара шәхаауп, аԥхыʒ аиԥш шьеижьагагәышьоуп акәымзар!» – иааҭеикит Саша игәы, нас, иахьантәарак амшын иахылаԥшуаз ибла карақәа, ԥшьшьала инеиқәиԥсан, инапқәагьы еиҵыхны аҟәардә ахы иныкәиҵеит.

«Ацәқәырпақәа рысас уоума?!»

«Суламиф?!» – игәы нҭаҳаит Саша.

«Ааи, Суламиф соуп!.. Шаҟа ибзиоузеи ари ахьʒ!.. Ҳа-ҳа-ҳа, шаҟа иссирузеи ари ахьʒ!..»

«Бабасцәыʒыз, Суламиф?»

«Сцеит ашьхаҟа: арԝашқәа ацаҟьа рҽанҟьаны рҽахьыршьуа, абқәа тәыԝала ахрақәа рҿы рҽахькнарҳауа – ашьхаҟа!»

«Амшын, Суламиф, амшын аныжьра злабгәаҕьызеи?!»

«Ҳы, иабаҟаз иахьа амшын – иԥсыз акаршәрақәа егьаԥьара ишьҭоуп!»

– «Иԥсыз?!» – ицәа дԝҭʒыʒааит Саша.

«Ааи, абни адуʒʒагьы ианаҭаху ҽырԥсы ҟанаҵоит!»

«Исзеилкаауам?!. Баргьы?!»

«Исҵахуп, ах шаҟа исҵахузеи! – Суламиф, апҟа аиԥш дыхиаалахиаало дааины, Саша дааидтәалеит, – урҭ ацәқәырпақәа ажәԝанаҿы ианкнаҳау!..Усҟан рыкәа унаганы уҭадыршәуеит, уеигәыдырҵоит, ухаууала урыбжьоуп!.. Зны-зынлагьы улаганы ахаҳәқәа урыларҳәоит, аԥслымʒ укәырша, унгараҵа удырҵысуеит!.. Рымаха-шьаха аҿҿа-ҿҿа рылгоит, ирхылҵуа ацԥхьқәа цаны амра иаҿаԥсоит!.. Еҳ, убасҟан амшын шаҟа сыԥсы алоузеи? – Суламиф Саша зынʒагьы дизааигәахаʒеит. – Уара?! – инапы азқәа аалшьышьит. – Шаҟа иԥсадоузеи, мап, ахаҳә рзылагом арҭ! – есааира дааскьоит, ихәда иныҵашәшәеит лыԥсыԥ ҟәандаʒа. – Ужәԝахырқәа ракәзар – икнаҳауп, ԥшашәшәык аасыр – инхшәоит ухәдагьы!.. Мап, мап, арҭ аԥхәыс дырзышьҭыхуам!..»

– Ишԥаа? – ибжьы имҵит, дыҭрысынгьы иблақәа аахитит Саша. Суламиф дабаҟагәышьаз, аиқәтәара иаҿын ахәыҵхәыҵ быжьқәагьы. Урҭ рхаҵыпаҿ ахьарԥ-ахьарԥ, ахьарԥ-ахьарԥҳәа, аҵх ҭынч агәы кыдыгьгьааауа игоит аԝмсаг ашьҭыбжь.

– Исҭоубоуп, аԝсҵаа идгьыл сшыкәнагалаз! – ибжьгьы имʒаʒеит Саша. – Иҵахым слеиԝеиуа сахьыкәу... Мап анакәха, ас убахьоума?! Зегьы лаԥшҵашәараны, зегьы лаԥшхырԥараны!... Сара сыда, изыхәҭоугьы изыхәҭамгьы, зегьы рыԥсы ҭаны ишԥа-

ҟалеи?! «Суламиф!» – игәы акукуҳәа иҳәҳәеит Саша, аха дабаҟахыз Суламиф...

– Ахьарԥ-ахьарԥ... – аѡмсаг абжьы есааира изааигәахоит. Уи ац хахақәа ирхарԥаны иаршәуеит, ихәыҵхәыҵуаз ауаа ирҵахымкәа абри абаҳчаҷы инрыжьыз зегьы.

«Суламифгьы дцеит!.. Амзаатә сзаазшәа сыҵымҟьар, дымцаргьы ҟаларын! – игәы ԥшаа-ԥшааua, дааины деиҵаатәеит аҷкәын. – Ишылҳәаҵәҟьаз иҟоума, мшәан? – инапы, ижәѡахырқәа, ихәда – иаагәеиҵеит. – Ишылҳәаҵәҟьаз иҟамзаргьы, илҳәаз аҟара рылшом! – дақәшаҳаҵхеит Саша. – Мамзаргьы уи зылшахьада?!» – илацәақәа ԥшьшьала еиҵанеиқәиԥсеит. Аҭынчра агәы иалакьакьо, аскьара иаҷуп аѡмсаг абжьы. Иаскьаҙеит.

– Аѡныҟа, нан, аѡныҟа! – иан лыбжьы ахаҵаҵәҟьа бжьык изқәа аашьышьит уи.

Аҟаԥыҳәа деиҵаақәтәеит: усҟан, ихатәалаз асаба дналибааит, зыцнапык ала зҙара еиларҷаҷәа икны егьи знапала аѡмсаг хәыҵә ѡыз ду зҿеанҵа игылаз аԥхәыс бырг:

– Аѡныҟа, нан, аѡныҟа!..

– Сцоит, сан, сца!

– Ани аб рыѡны иацызго иҟоузеи!

Игәы ааԥшаа-ааԥшааит Саша.

– Ауаа ирҵахым ауп араҟа инрыжьуа!.. – Ахьарԥ-ахьарԥ, – адырѡегьх абҕанҷ агәы аԥьаԥьара еиҵанкыдхылахт аѡмсаг, – зегьы цоит – дареи сареи ҳааизынхоит!..

– Бгәы ԥымҵәаҙеи, сан?

– Ишԥауасҳәари, сыҷкәын?..Ауаа ирыздырҙом рҟәыхк ахьынрыжьыз рыԥсҭазаара аҟәырҷахакгьы адкыланы ишынрыжьуа...

– Нас, сан?

– Насх, сыҷкәын, абарҵ аҟәырҷахақәа сара срацәажәоит, сырзыҙырѡуеит, иччар – сыччоит, иҵәуаргьы – сҵәуоит... Абар уажәшьҭа жәохә шықәса ҵуеит аууаи сареи ҳаиқәымшәацижьҭеи, аха рымаҙа, рыргама салахәуп... Мап, сыҷкәын, ауаѡы иҟәырҷаха ахьыҟоу, иԥсҭазаарагьы ыҟоуп!.

Ахьарԥ-ахьарԥ, ачхьарԥ-ачхьарԥ!..

– Са-ан! – ибжьы иара ихаҵагьы даршәаратәы ҷиҵит Саша, ԥыҵк аабжьысхьаны.

– Ачхьарԥ-ачхьарԥ! – абаҳча агәҭахьтә иааѡуан аѡмсаг хәыҵә ѡыз ду ашьҭыбжь.

«Суламиф дахьынхо лдыруазаргьы иудыруаз, ма лымаҙак?.. – игәы иҭажьҙази ҷкәына мыжда уҳәартә дқәыԥсычҳаит уи. –

Уатцәы имҽыхар, сҽаҳәатәхозар акәхап!.. Уахь дықәлараны дыҟаҳам Суламиф!.. Иԥхалшьоит, ихәынгалшьоит, иҟәнылшьоит амышәкәан илаҳәоу ацәқәырԥақәа!.. Урҭ аныцәоу – иҭацәуп аҟәарагьы. Суламиф уахь дықәлараны дыҟаҳам!.. Уашьҭа уаҳа иззыстахыда «игәааны» зыцәқәырԥақәа еигәыдызцо амшын?!. Уашьҭа уаҳа иззыстахыда?!.

Арахь ари асасааирҭагьы сара сзы ибахҭахеит: санааи ихырхәаны испылаз ауаа, уажәы рԥышә сықәцаны сдыршәуа иалагеит – ирыԥхьозар акәхап ателеграммақәа... Ашхырцәаҕь ирҽызоуп аҳәсагьы – дара ирзеиԥшу акы ушалакьысуа уақәыркыр – ишуцҳауа мацара, узхылцыз урбар урзымдыруа уҟарҭоит... Аа, уажәгьы, ахаан еибамбац, еибабарангьы иҟам аҳәса, адгьыл ахи аҵыхәеи рҟны игыланы еиқәҽыртуеит: «Днеит, абаақәа днеит!» «Дааит, ара дыҟоуп, аха дымҽахҟьарц даҽуп!..» «Нас, ари мҽахҟьароума?» – адырҽегьх илацәақәа неиқәиԥсеит Саша, аха Суламиф иара ишҟа дыхнымҳәит. Илашьцан, иҭынчын аԥсабара.

Иахьа ашьыжь акы, ҽба ҳәа иаанҵәеит Саша имызк. Ҽаҽраҭагалантәи абгьы мчыдақәа реиԥш иҽышәшәаны илеиуаз акалендар абгьыцқәа раԥхьа ихиаала-хиаало ицаны, Валиа дахьышьҭаз аиарҭа рҽыларԥсон, ашьҭахь – лшьапы дықәгыло даналага, урҭ лхала иҽыҟәшәаны, рхәы-ржьы хаххала иҟалаанҳа илшьышьуан: «Шәқьаадынгьы, ақьаад шәеиԥшым, шәымшынгьы, амш шәаҟарам!..»

– Дарбан, нан, бзацәажәо!– абасоуп дшыҟоу Шьашьна – Валиа лхәыцрақәеи лареи ааизынхар зуп ҳәа лгәы иҭаҳам, зны ушылзыԥшҳам, лыхцәы ҟәашшҳа, зыԥсы ҳаны иааиҽшәаз ашәқәа иаарбжьыҳәҳәоит. Даҽа зныхгьы – агәырҽа иланашьҭыз лыжәҽахырқәа хьԥсааҳа, уаԥхьа дышгылоу убоит.

Иара уажәгьы!..

– Ачаи алимон надкыланы?.. Ашьыжь игәырԥсаҳәагами!..

– Мап, сан, истахызар саргьы исмыршуеи!

Лшьацәкьарақәа лыҽрынҵаны, лаԥхьаҟа лҽаархәашәа дгылоуп Шьашьна.

– Акаҳуа, акаҳуа иаҳа бгәы иагар?.. Ахҷат ҟәымшәышә маҽак ихҵаны!.. Инақәсырххит, иҟалеит ауп!

– Иабахәа, сан, хьаас иҟабымҵаша зыҟабҵозеи!..

Шаҟа хкы рыла илызцәыртуазеи Валиа лан лрыцҳашьара... зны иԥхҙы хьшәашәаны лцәа-лжьы зегьы илахьшуеит, даҽазныхгьы – лгәы ахытцәкьа нҽырбаҟа иакуеит, нас, иахьа хәлаан-

ҙа, ахәхәа-хәхәаҳәа дшықәыԥсычҳауа, лангьы, аҳәаѡ леиԥш, деиԥьыԥҙа лыбла дышхгылоу иаалхылгоит…

Арҭқәаҵәҟьа гәалымҭо дҟаларым Шьашьна, аха…

– Абгыҙра иалху аварение? – лшьаҵәкьарақәа дышрықәгылац дрықәгылоуп Шьашьна. – Хымԥада, уи Аапсы аԥшаҳәа҆ҷы ирҟәшәеит, мыжда ақәлааит, ѡашьашьа шԥақәым – амсахәыр аиԥш иԥхоит, ацәа иҵаҟаца, иага уԥсы бжьазаргьы у҆ҷыҵа аҙы налмыржжыр ауам!..

Изакәтәы блақәоузеи Валиа усҟан лан иаалыҵалырԥшыз: ани – ахшареи, ахшареи – ани, уаҳа ѡыԥьа ирыбжьаларцны ишам уи аѡыза алаԥш!

– Зегьы-зегьы, сан, акагьы аансыжьуам! – Валиа дыччоит: лыблақәа, лԥышәқәа, лыԥьымшьқәа ирхы҆ҷ҆еаны аѡны иѡнаҵәоит аразҟы ацԥхьқәа, аԥсҭазаара ашәахәақәа, – зегьы, зегьы!… Агәил шәҵы аиԥш, дшылбо агәылҵра да҆ҷуп ангьы. Ааи. Зегьы!..

– Акәты ҟаԥьшьҙа иҙны?! – илықә҆ҷиауазшәа ианылба, ашырхәа, иаҳа зыԥсы злаз ашҟа дааиасит Шьашьна.

– Акәытгьы! Амала, акаҵахәыр а҆кара иҟаԥшьызароуп!.. Ҳа-ҳа!..

– Ҳа-ҳа!– лыԥҳа длыцхрааны дыччоит Шьашьнагьы. – Бан бара бзы дыҟоуп!.. Уажәыҵәҟьа, инақәсырххит – иҟалеит ауп! – Шаҟа игәаѡахази Шьашьна лхалаҵ, зхәыжә ада акагьы зызнымхаз а҆кәарҵ деиԥшхеит…

Акы еиларҕәҕәа еиҵааннакылеит Валиа лгәахы, аѡадагьы иѡанашьҭуам, аладагьы иланашьҭуам ашьа, иҳәыԥыҙыԥуеит… Иабахәа, шаҟа ирыцҳаузеи агәы: арыцҳашьара, агәырѡа, ахьаа, аԥьабаа, гәхьаагара, агәыкра – зегьы рнапқәа рхаха иара иашьҭоуп, ауаѡытәыѡса уаҳа да҆еакы далабзамшәа!..

– Саша дҳахьҙаргьы ибдыруеи! – ауадеи ахәыҟаҵарҵеи рыбжьара ашә амыркҙакәа иаанлыжьзаап Шьашьна. – Адырѡегьх ателеграмма исҵеит: «Ҳаԥшуп, ҳаԥшуп, ҳаԥшуп, ҳаԥшуп!»

– Ажәак аԥшьынтәхәы зыбшәагәышьои, – срыцҳалшьазаап ателеграмма здызкылоз аԥҳәыс.

– Акы мнаҙаргьы, да҆еакы шԥамнаҙари, – налаҵаскит сара.

– Ишԥаа?! – шаҟа деицрашәаз ббазшәа быҟандаз уи. – Ҳара ҳажәақәа ракәну имнаҙо?!.

– Исзеилкаауам, ауаѡы ихы инапы ақәкны ианбанҙеикызаауа, мшәан, абас?!. Валиа-а! – лажәақәа рҵак анылмаҳаҙа, ҷылҵит Шьашьна.

– Ара сыҟами, сан!

– Ҳакәты иҟанаҵо ббазшәа быҟандаз!

Аиашазы, зԥыҵраԛәа еиҷыҟьҟьахьаз акәты кәымпыл иацрыҵыз ахәша ԥежь адырганаҷы иааныжьны, иара ахаҵа аныҵны ицарц иаҷын.

– Ахы ааигәара иҟабымҵааит, сан!

– Избан, сыԥҳа! – Валиа лгәы иамгашаз акы ҟалҵаз ԥьышьа лцәа дыԥҵыԥсааит Шьашьна.

– Ибцәыбналар алшоит!

– Ҳы, агызмал, ҳы, аԥсҵаа! – иаразнак аҵуан дԥаҵакьысит Шьашьна, иԥҵҭәааит лхалаҵ гәаԥагьы. – Алаф?!. Ее, срыцҳауп, сзаҵәуп! – ахәыҵхәыҵрахьгьы дниасит уи.. Абраҟа иааилаҵәеит, ашьха ʒыхьи аԥарʒи реиԥшгьы иааибархәашьит адгьыл аҷы ахаан аахыс еигәылацәоу, аха ацгәи аҳәынаԥи реиԥш еишьҭоу: агәыгьреи, ашәаҙыʒареи, агәырԥеи.

Еилкаауп агәырԥа ахьынтәаанагаз, уи аԥшәымоуижьҭеи акрааҵуеит Шьашьна лгәаҷы. Абас, зны-зынла мацәыстас гәыргьарак анаалызцәырҟьалак, иара аҭып ԥха иааҭыҵны, ацқәа хырԥьаԥьа иаапырагылоит… Аиашоуми, лара Шьашьнагьы агәыргьара мацара дахаанхар ҳәа дшәоит, илҵахыҵәҟьам уи, ахаҳә хьшәашәа згәы иқәҵаны, абри атәым қалақь амҵаҷы ишьҭоу Валиа лаб илымкаа…

Нас иабаацәырҟьеи уажәы ашәаҙыʒара – Шьашьна лгәахы нҷырбаҟа изкыз ашәаҙыʒара!!. Арахь зегьы маншәалаʒа иаауеит. Валиа лшьапы дықәгылеит, аа, уажәы-уашьҭан Сашагьы ашә даахыҵраны дыҟоуп?!

– Ашәҵқәа, ашәҵқәа, ашәҵқәа!

Уажәы еилыкка адырԥегьх лгәы еиҵанықәԥит, ашьыжь ааxыс ҭып лызымҵо аҵакәажә лыбжьы, ахаҳә зҵаҳаз аʒмыжь аиԥш, лцәа нылхыбзаа-нылхыбзааит Шьашьна, даамах-ԥсахит, даагәашгәаҵеит, аха уаҳа умԥсит!..

– Ашәҵқәа, ашәҵқәа рнагара зхашҵыз уарбану? Ашәҵқәа!

Усҟан азныказы лгәы нҵгәыргьаа-нҵгәыргьааит Шьашьна.

«Шәабаанагеи, рыцҳа, аʒын-жәԥанха?! Уахьтәқәахап, ма, аҵааи ашәҵқәеи ирзеилагәышьоузеи… Валиа ега дсыргәыргьап!»

– Ашәҵқәа, шәымԥа иаԥшу шәхашәмыршҵлан… Ашәҵқәа!

– Ашәҵқәа?! – амармалташь шьаҟа хьшәашәақәа ирбжьаҟәыҟәыз аҵакәажә даалхагылеит Шьашьна.

– Ааи, сыԥҳа, ашәҵқәа ракәгәышьоуп! – илымгар ҳәа дшәозар акәхарын, ашәҵқәа зҵаз акаҵкәыр аиԥшҵәҟьа, лада-ԥадагьы, на-

даадагьы акҧыра ҭаулакәа рыла еилышьыз лхы-лҧы рыцхаҙа, Шьашьна длыҭаԥшуан аҭакәажә.

– Шьыҭәрак! – длакѡакуа лнапы налырххеит Шьашьна.

– Аа, сыԥха, шьыҭәрак? – аҟәартәракәа еиҧшәшәап уҳәартә иқыцьқыцьуан аҭакәажә лнапкәа. – Аѡны акәгәышьазар – ашьапахьы иқәҵа, наҟ – зегьы ҳамѡа ахьхоу ашҟа ибгагәышьозар – рхы ларханы иҟаҵа – иқьаад лыхми, ақәа рҭалар, иаразнак ибжьысуеит…

Ашәҭқәа еиқәаҵәан, иҭацәын, аԥхә нымѡа ғыгк аиԥшгьы рыхәархәаржьы гон… Усҟан ауп ианылдырыз Шьашьна лыԥха илзызгоз ашәҭқәа зыскыз:

«Избан, избан! – иҳәҳәеит икыдгылаҙаны иҟаз лгәы. Ашьыжь ацгәы еиқәаҵәа зыспыларыз»?! – дагьыналыдҟьеит.

– Банҧас, сыԥха, баанҧас, сыԥха!..

«Уахь изгахьоу маҷума?!. Исзымхаҙои уашьҭа?!. Уахь изгахьоу маҷума?!.»

–Амалаҳәа ибысҭауеит,акагьы сҭахҙам,амалаҳәа ибысҭауеит!.. – илхьынҳалоит, илхьыѡрны икаҳауеит, еиҭалхьынҳалоит адамра аҵахьынтә иааѡуа аҭакәажә лыбжьы.

Ауаа дрынҟьоит, жәыртроушәа дрылхоит, дгәазҭаз наскьоит, дгәазымҭаз аҕьуеит, дара урҭгьы гәааны лышьҭаҧыртуеит.

«Баанҧас, аԥхәыс, баанҧас, ахҭҟьа, амалаҳәа ибаҳҭоит, акагьы хҭахҙам!..»

Ателеграмма ҟалҵараны дахьыҟаз аҭып давсны, акырҙа дѡаскьеит Шьашьна. Дрыцхаршьазар акәхап – ашәҭ еиқәаҵәақәа кны илышьҭаз ауаа лыцрытцит, аха лыбла ихытцуам уи акатцкәыр еилыршь, неилшәара рымам ихырҕьырны иакәжьу ашәҭ еиқәаҵәақәа…

– Амалаҳәа ибысҭауеит, акагьы сҭахҙам, амалаҳәа ибысҭауеит! – еиқәтәашьа амам аҭакәажә лыбжьгьы…

Абарҭқәа рышьҭахь ауп Шьашьна ажәак аԥшьынтәхәы аныл-шәаз: «Ҳаԥшуп, ҳаԥшуп, ҳаԥшуп, ҳаԥшуп!»

Ателеграмма здызкылоз аԥхәыс баша амала «лхы лнапы ақәлымкуазаарын» – ажәакгьы рцыршәаны, ахы зыхьҙаз апҟамѡас аиԥш, икәлааув адгьыл ахь аҷыланамхеит. Иԥси-иԥси еихьымҙо данықаз, ишьапы адашьма иқәгылоу, аԥҵа быбышқәа ирылагылоу анизымдыруаз, аԥшьажәакгьы ааины иапхьа еиҭаагылеит Саша.

– Ателеграмма узаахт, арԥыс, ателеграмма! – ауаѡы игәы акәым, амармалташь еиԛәатцәа иахьысыр иԥнарссаратәы ауп ишгаз уи абжьы.

– Уи уашьҭан, уи уашьҭан!– раԥхьа ашәарыцаѡ инаидххылаз ажьа аиԥш, даакәаратцеит Саша, нас иаԥхьа игылаз аԥхәыс диршәарц иҭаххазар акәхап – иԥьымшьԛәа лаишьҭын, ихәы-ижьгьы ѡеилаиргылеит, атцыхәтәаны – ирччеит, ирхааит, ирҟәымшәышәит ихы-иҷы, аха иара усгьы, ҳәаԥарак иҟамыз акоридор бжьырҭәаа ибжьагылаз аԥссаѡ ԥхәыс данызлывымс, иаалымиԥаан, лѡыҵра иҷекылгәаа, аԥхзы ҵәыҵәфѡы ихҟьо дынбжьалеит.

– Аламысда! – ганлашәа, ԥшьшьала-ԥшьшьала дааҳәит аԥхәыс, лыбжьы зхәаҷуаз афымца ԥссагагьы аҕәыр-ҕәырра иаҟәылхит, – нахьхьи ԥьоукы аҕызыҕызра иаҷуп, иара ара, ихы ыршәны илгәыдҵо, ҙызлан длышьҭоуп!..

– Аламысда! – иршәны, лапҟьаҵас иѡаишьклалцеит зҷырмазеины астол иахатәааз иахьатәи аҿаԥшьаѡгьы.

– Иаҭәашьангьы, ибла ԥхамшьақәа лхимгеит!

– Иаха уҵаацәа леикәанҵәа ицеит ҳәа ианызаргьы издыруам!

– Аҵаацәа бҵахым!..

– Рызегьы анык ишԥалыхшеи, мшәан?!.

– Уу, хаҵажәла дыҟамкәа ианыхтәуп! – лҵаҷкәым ҙыфақәа ѡеиқәылкшеит. Уи илыкәшаҳаҵхазшәа ҟарҵеит егьырҭ аҳәсақәа, аха инкыдԥсаа-нкыдԥсааит рыгәқәа…

Абасоуп ишыҟоу апровинциа қалақьқәа рҿтәи асасааирҭақәа. Ашә ушьапы шынхугалак, аҭзамцқәа аилацәҟәра иалагоит, рлымҳақәа аакьацәхоит, иузаатыз ауада иѡнагылоу зегьы, рхы неиҷаркуеит афымца ԥссагақәа, нас алабораториахь амѡа иқәлоит какал анукуаз иаашьҭухыз уфырԥьан, усалам шәҟәқәа ԥсуеит, утелеграммақәа цәышхоит… Аҵыхәтәаны, уанааи, уԥхашьа-ԥхаҵо, маҷкгьы ушәаԥырҳаԥуа, ахышә икылганы инадуркыз упаспорт ласкәантра, ашә ала идәылгатәха, ихаччала иааумпыҵахоит.

Ус ихьит Сашагьы.

Иахьа ашьыжь, асасцәа гылақәааанҙа, аԥшәмацәа бзиақәа ишрыхәҵоу ала иааинырсланы, аха ахәараҳәаҵәҟьа еилашуа, еилацәажәарак мѡаԥган абраҟа. Аилацәажәара мѡаԥысит аԥссага-рыцқьагатә мыругақәа ахьыртәахло аконспективтә уадаҷы. Зҵаарасгьы иқәгылан: «Мызкы аахыс абраҟа инхо, аламысда Саша ихымѡаԥгашьа алацәажәара».

Араҟа ирҳәаз зегьы аҩра иахәарҭада, иара шәҟәи-бгьыци иаурынҙалахуа. Амала, аҭыхәтәаны иҙбаны иазышьҭырхызаап: «ауаҩытәыҩса илахьынҵа ахьчацәа Ргәыԥ» ахаҭарнакцәа ҩыџьа асасааирҭа адиреқтор ишҟа амҩа иқәырҵарц. Ус иагьыҟарҵеит.

– Мадлен Франкьыл-иԥа, – иаахлыртлеит аԥссацәа реиҳабы, иааҳаҭҳаҭеит лгәыҳәԥқәа.

Асасааирҭа адиректор Мадлен (Мада) Франкьыл-иԥа ихгьы дымҩахеит, уиакәым, шьҭыбжьык аҳауа иалахар зымуа, иԥынҵа иқәгылаз антенна-канҵаҵырагьы џьара иаамқәацеит. Уи каамеҭла деилахан – иаҳасабтәқәа арап ихцәхәыц аиԥш ицәеилахәан, рхи-рҵыхәеи изеилыргомызт.

Иҟалазгьы уи ауп: ҵыԥхтәи ашықәс азы, асасааирҭа иаднакылаз ауаа реиҳа, ицаз рхыԥхьаҙара хҩык рыла еиҵахеит!.. Ахԥеыга, ашьаус, ажәымҭацәгьара!.. Аа, абри ауми, апенсиаҿынҙа уԥсы мнеиааит ззырҳәогьы!.. Арахь, «ауаҩытәыҩса илахьынҵа ахьчацәа Ргәыԥ» ахаҭарнакцәа ааины ихы иқәгылоуп...

– Аа, Мадлен Франкьыл-иԥа! – илырхааҙеит аԥссацәа реиҳабы, илгәалалыршәеит ҵыԥх зны ажәа ҟәымшәышәқәак шлеиҳәахьазгьы.

Усҟан ауп ианҵысыз антена-канҵаҵыра – ицәа-ижьы зегьы ашҟагьы адырра ҟанаҵеит: «Мада, Мада, Мада (уи аканҵаҵыра аиԥш изааигәаз зегьы ус акәын ишиԥхьоз), уаԥхьа иааины игылоуп «Ауаҩытәыҩса илахьынҵа ахьчацәа Ргәыԥ» аделегациа!.. Ргәыԥ аделегациа!.. Ухы уҩаха, ухы уҩаха – ишәҭахузеи, шәзыргәамҵуазеи ҳәа унаразҵаа, блакы иамбо блакы иабоит!..»

Аиашоуми, Мадлен Франкьыл-иԥа, иара хылаҵәҟьа дызду иеиҳабы гәлымҵәах иеиҳагьы, уи антена агәра игон, бзиагьы ибон – ихы шьҭыҵцыԥхьаҙа, ихьыдышьшьы илеиуан ибласаркьақәа, илеины аканҵаҵыра илақәгылеит, игәы ишҭаҙамыз, аха дзышьцылахьаз илнамыршакәа, ацәҟьа иакыз ахьыжь аиԥш дҟыжит:

– Уаҳа амца абаки?!

– Уаҳа?!– дшынеибаку дыԥсыԥханы дҵааит аԥссацәа реиҳабы.

– Уаҳа?! – дааиҵаҷҳәеит лҩызагьы.

– Нас ишԥа, ибжьаҙит ауаа!.. Ижәдыруама шәарҭ аҿабырҳацәқәа, ауаа захьҙу?!. Даҙәым, дҩыџьам!..

– Ауаа?!

– Ауаа?!

– Ааи, ааи, ааи! – иаамиԥааит ибласаркьақәа. – Ҵыԥх иҳадаҳкылаз асасцәа реиҳа, ицаз рхыԥхьаҙара хҩык рыла еиҵоуп!..

Сажәымҭа аҳахәа ахарҵеит!.. Аамз ракәын исыгыз... – дҩатԥьеит Мадлен, даагазҽазит, ихахәы кыдикәкәаарц азы акәхап, инапқәа рҿыҩеирхан, аха уахь иикша акагьы шыԥамыз анааигәалашәа, илахь аԥьеҩ аахиргеит.

– Хҩык ауаа?!

– Хҩык ауаа?!

– Ааи, ааи, ааи!..

– Ҳа-ҳа-ҳа! – изцәымҭу даарыҵашьыцратәы, изҭахугьы дреигәырґьаратәы, рыбжьқәа еиқәыршәаны, еицыччеит аделегациа ачленцәа.

– Еиқәаҵәахааит шәыччаԥшь!

– Ҳа-ҳа-ҳа!..

– Шәдылцқьа!

Ишалагаз еиԥш еиқәыршәаны, рычча ааҿахырҵәеит аделегациа ачленцәа.

– Ҳаицхыраап!

– Ҳаицхыраап!

– Ишԥаа?!. Ианбыкәу шәара сусқәа аныԥашәҵахьаз?!

– Ҳара иаадыруеит урҭ ахьыԥоу! Ус ауми, Марфа? – дҵааит аԥссацәа реиҳабы, лҩыза длыхәамԥшҙакәа.

– Иаҳзымдыркәа иҳахьи!

Иаақыцьқыцьит Мадлен иԥышәқәа, урҭ ирықәыршәаны иааиҵаԥәарԥәарит иамҷьахьа шьапқәагьы, иԥәардә тата дналашәкәеит, ихьыдышьшьы илҵалеит ибласаркьақәа.

– Нас, сҳәыҳәқәа?! – иԥсыԥу ибжьу узеиҩымдрааура иҩаихәылпхьеит Мадлен.

– Хыхь иқәтәоу иҳамҵала зегьы рыԥсы ҭоуп, – дацәаашьаны дынҵәо, ԥышьала даахьаԥшит аԥссацәа реиҳабы лҩыза лышԥа.

– Мадлен Франкьыл-иԥа иҳамҵалагьы! – лцәа дылҵашьшьит Марфа.

– Аа, абар аҙә дахьгылоу, – Марфа лоуп, Марфа – ҵыԥх, «асасрахьтә аԥссарахь диагазааит» ҳәа зарзаҳал ианубаз.

– Араԥа аҳауа иаҳа иснаало ианызба саагылеит, – лыбжьы аашәаԥырҳаԥит Марфа, – ашәых даламҵакәа силҵит схаҵагьы!..

– Аиашаҵәԥьа изыбуит. Уашьҭа даханы ижәлааит, ихәымҷьаргьы ԥыртланы дгәараз! – Мадлен дҩатԥьаны, Марфа дырґәґәаҙаны даагәыдикылар цәгьа иааимбеит азныказы. – Егьырҭ?!.

– Самвел дкачегаруп, Сима дҷаԥшьаҩуп...

Иԥсы агәараҳәа илеиқәаҳаит, зцәыз збаз асасааирҭа адиреқтор:

– Самвели Симеи шԥаҟақәоу, аҳауа рнаалоушь?

– Аҭәахаҳақәа!..

– Амаалықьцәа!..

– Сима ѡынтә хаҭа дцахьеит, Самвел иакәзар, ахан аргылара даҷуп.

– Ицалааит, идыргылалааит!.. Ҳаи, рхаҭкы, ҳаи, рыԥсаҭкы!..

– Ҳаззаарышьҭыз? – иандәылҭ дҭааит аԥссацәа реиҳабы.

– Ҭшьшь, ҷыбымҭын!.. Уи уашьҭа бхалагьы дыԥхабҭоит – амчра, амчра!.. Изакәтәы мчроу ибгаз бымбаӡои?!

Усҟан, зегьы зыҭаҟа ишьҭоу ашьауардын ахаҷы еиԥшхеит аԥссацәа реиҳабы лхы-лҷы.

– Иҟоу бдыруама, аѡыза?!

– Мап, гәышьа!

– Ибыдаҳҭо аус ишахәҭоу инагӡала, ари жәгәараӡам, исасааирҭоуп!..

Асасааирҭаҷы «ибжьаӡзи», «иламысдахази» уҳәа рызҭаара баагьы-ԥсгьы еимыррхо ианалацәажәоз аамҭазы, ҷыц иԥшқарахӡа иааинылоз имҭәыжәѡақәа нымѡанҭо, дышьҭпраа днеиуан Саша. Иахатәи ақәаршѡы иаӡәӡәаз ашьыжьтәи аҳауа цқьа иалабылгьо, абжьы ааѡуан амшын.

«Иацы амшын ҭынчын, аха уигьы иазԥымккәа днасыхәлаччеит Суламиф! – амыргәыргьара ихы иҭала, иацтәи амш игәалаиршәон Саша.

– Ушԥаҟоу, Саша?

– Адунеи сара истәуп!

– Уиашьа, утәашьа, уфашьа?

– Ашьалҭа сылаиоуп, арашь сақәтәоуп, баѡлашала счоит!

– Еҳ! – даақәыԥсычҳаит усҟан Суламиф.

– Ибыхьи, Суламиф?

– Ухы уақәиҭны усмаӡеит, Саша!

– Ишԥа, акы бгәы иаанамгааит, Суламиф!.. Исараӡа!..

– Ус анакәха – сара исҷыдахаз даҽеаӡәы?!.

– Аԥсраҽенынӡа!..

Ҭоубагьы зуит, слаҟәӡаны лшьапахьы хаҳәык саақәтәеит. Ҳаи, шаҟа иԥхази, акәата-кәатаҳәа згәы еисуаз уи ахаҳә!.. Иага ҳаицәажәарын Суламифи сареи, урҭ ацәқәырпа мыждақәа ракәымзар!.. Шаҟа иаашьозеи, шаҟа иаашьозеи – аматҷә иннакылаз акасыжә баа аиԥш икантҳаиуа ахаҳәқәа дырбзон!..

«Шәызхылҭшьҭрада, шәара? – дразҵааит Суламиф урҵ, слымҳа ишаҳауаз. Аҭакгьы рылҭеит: «мап, амра ҷыззәзәаало, амшын ацәқәырԥақәа шәырхылымҵит шәара!.. Ипит шәара шәан аҩны аҵаҟа… Шәыблақәа шхҩазгьы шәаанхеит!..»

Шаҟа иԥхалшьозеи, шаҟа ихәынгалшьозеи, шаҟагьы лгәы рзыԥжәоз Суламиф усҟан урҵ ацәқәырԥа касыжә канҭҳаиқәа. Амца ркуазҭгьы, лыблақәа ирхаддыла илеины иҵаԥсоз ацԥхьқәа рыдагьы рҵахымызт, илеимгәабыл илгон…

Данцоз адырҩегьх деиҵаасыхәлаччеит:

«Бзиала, Саша!» – рҳәеит лыблақәа.

«Даҷеа маҷк аҟара бааԥшыр?!» – иааҕьаҵәыҕьаҵәит сгәы.

– Сырхәынгар ҳәа сшәоит ацгәыԥшқақәа!

– Баанҷас, Суламиф, урҵ иаарласны рыблақәа хтуеит.

– Ҳы! – иԥьалшьеит исҳәаз, – арҵ ииз ракәзам, иԥсуа роуп!..

– Иԥсуа-а?! – сыблақәа убриаҟара рыҽдырҭбааит – аԥсабара зегьы ҙымҟатрха сналԥшит, Суламифгьы, аԥҵа цыжәжәаха аиԥш, дқақаҙа, ахрақәа рынаҙара ҧьара дыхшьын. – Иԥсуа-а?! – еиҵасҳәахт, аха усҟан сыбла аҷыцқәа аҷеырхәычра иалагахьазаарын, аԥсабарагьы – ԥсабарахеит, Суламифгьы – дынцәахшаха деиҵааҟалеит… Амала, уи сара иабасыхәарҭагәышьаз – акыр дҩаскьахьан лара. – Суламиф! – сыхәҳәҳәеит ишсылшоз, аха дхьамԥшит Суламиф… Ашьхақәа иаасҷырԥааит уи лыхьҙ, еимхардеит, еимаркит, ахра ҧҷеыхақәа еигәыдырҵеит… Инарымпытцԥшша, аԥҵақәа иргәылсны, аеҵәақәа рышҟа ианца, сара сеиԥш даргьы шьхынԥсыланы иаанхеит…

Уи иацы акәын.

Уажәы, наҟәаҵас ихтәалаз ацԥхь ҵаахәҵәара дналибааит-Суламиф: нахьхьи, Саша раԥхьа абрахь данаai, ацәқәырԥақәа дыԥхарсны дахьылбаарцаз абаажә ҧҷеыха аикаҷы, аҙыцәа аиԥш, лызшьапык ала дкьацәҙа дықәгылан, ацәҵыхәа икылнажәаз ажәҩан қәабшәшәырагьы лсахьа ҭыхны ианын.

– Суламиф! – игәгьы-ихгьы, иԥсгьы-иԥсынҵрагьы зегьы ишрылшоз дыҳәҳәеит Саша. – Сааины сыҟоуп!

– Узбоит, Саша, узба! – иара ишҟа дааҳәит Суламиф, ацԥхь ҵаахәҵәара, наҟәа-еимыггара днагәылԥхаа-нагәылԥхааит уи. – Умцаԥшьны сгәы уҵалеит, ахаан лацәааихьшь сзыҟамҵо сурҷеыхеит!.. Уааи сара сышҟа, асасра уахьымҙазаргь, уахьҙап аԥшәмара, дгьыли-жәҩани, мреи-мшыни сара истәызар, сара схаҵа уара сутәуп!.. Уааи сара сышҟа, уааи сара сышҟа! – Саша дацәымҩашьо Суламиф лыбжьы иаҳауан, лнапқәа есааира

ишеиҵылхуазгьы мцымҳәарада ибон… Нас, игәы зларзнымхарызеи, шәсыҵашьыцны шәынҵәоит ҳәагьы зларзимҳәарызеи зегьы збарҭоу ашьхақәеи зегьы заҳауа аҭаҳмада Ҳаиҵи.

– Мап, – рҳәеит урҵ, – Суламиф уара ушҟа дхьампшзеит, анаҟә ҵаахәҵәарагьы шәахәак нагәылпханы иҳамбазеит,дцәажәазаны дыҟазаргьы – драцәажәон ацәқәырпақәа, лнапқәа еиҵылхны дҟалазазаргьы – иѡышьҭыхны иаалгәыдылкылар лҭахын амшын..

– Шәшьыцуеит! – ажәжәаҳәа иҿеилыхны, ахаҳә ҟьашь, ахаҳә хьшәашәа заҭәеимшьоз имаҭәақәа ркнаҳара даҽын Саша. – Шәарҭ ашьхақәа – аҿхәа ишыҿхәатәаз иажәыз… Шәыҿхәоит, шәыҿхәоит – дыҿхәоит аҵангьы, ишәагаа инапынҵаны дызкажьцәар… Уара аҭаҳмадагьы, сгәы ԥнаҵәеит уабдура: «Аа, дад, аа, дад!» Суламиф бзиа сылбоит сара!.. Саргьы!.. Апслымзқәа раҳҭынраҽы иҵхәраа иѡеит аҙыхь, ацәымзаркыра азылацәҟәит имѡахҟьаз аҕба!.. Суламиф бзиа сылбоит сара!.. Саргьы!.. Апсраҿенынҙа!..Амшын абжьы ҳамҭас Валиа илыстазар,иара ахаҭа бара ибыстоит,Суламиф!..Суламиф! – аҳауаҽы зҿыкназҳаз ацәқәырпа иаҵәа хьыѡрны илеиаанҙа, иѡнапыкгьы шьҭыхны, иблақәа гәаҟ-ҵәаҟуа дгылан Саша. Адырѡегьх ажәѡан қәабшәшәыра маҷәыстас деиҵанадибалеит Суламиф – Суламиф!..

– Сашаа! – Саша иаҳаит аҙгаб лыбжьы ахаҭа.

Ашьхақәа – апсцәаҳа ибжьы!

Аҭаҳмада – амшын анцәахәы!

Ирҳәоит, досу иитаху абжьоуп иаҳауа ҳәа. Иҟалап Саша диашазаргьы.

– Баанҽас, Суламиф, снеиуеит, снеиуеит! – иѡышьҭихыз инапқәа ажәѡан аатырпссеит, иҵирҟьаз ибжьгьы, амшын аҭра иҵнацан, ацәқәырпа уапарҳәыреи иареи бгартахьы иааиҽагылеит.

Саша зны ԥшьшьала дѡышьҭытцит…

– Аа, дад, Саша! – дныѡныҵәааит аҭаҳмада Ҳаиҵ.

Нас, дыхиаала-хиаало дааҳәит Саша…

– Аа, дад, аа, дад, аллах ицәымгу ҟоумҵан!..

Аҵыхәтәаны, акьа аиԥш иҿеикәапсаны, ацәқәырпа хыла дасит Саша, иагьааимеиѡмѡаҵәеит…

– Ҳаи, абааԥсы, ҳаи, абааԥсы!.. – инапқәа ахьѡышьҭихыз, дшьаҳаитха даанхеит аҭаҳмада Ҳаиҵ.

«Ҳаԥшуп, ҳаԥшуп, ҳаԥшуп, ҳаԥшуп!..»

Иԥшуп Валиеи Шьашьнеи – аамҭала зны Шьашьна лыԥшәма Миша дшизыԥшыз аиԥш. Аԥсабара гәыкы-ҭәыкуа амра агылара ишазԥшу аиԥш… Аха:

– Иԥсит рыцха! – луанытә даақәыԥсычҳаит Валиа, ларгьы дыԥсыԥха азныказы дааикәшеит, нас, абыржәыҵәҟьа зыԥсы назыхшәаз аӡы ахылԥа-ԥсылԥа дацны днышьҭуааит, даԥнахынҳәит ауада…

– Нан, нан, срыцхҳауп??.

– Иԥсит, сан! – лнацәа нақәылкит, зыхԥа зхыршәаны амца иақәгылаз ачаиршыга.

– Иарбан иԥсыз?!

– Аӡы, сан, аӡы!.. Сыбла ишабоз иԥышьҭԥа-ԥышьҭԥан, агәеисра ааиқәтәеит, нас ԥшьшьала аҿааиҵнахит – алахьынҵа иатҵагылагәышьеит, аразҟы ианышәеит… Амала, узлатҵашьыцшагьы акы ыҟоуп – аԥсы, амаалықьцәа иаамҵадырсын, ажәԥан ахь иргеит…

– Аԥсы ахьынӡаҭаз, ауааи аԥсабареи рзы цәгьара ҟанамҵацзар акәхарын?! – лажәақәагьы, лызҵаарагьы лара илтәӡамкәа, аха лыԥха лгәы анмырхаразы мацара дҵааит Шьашьна.

– Иҟанатҵахьаз ацәгьара аиха, иалшахьаз абзиабара еиҳан, сан!..

АХҚӘА

Абна амаҙа. *Ароман* 5

Аҙы аԥсра. *Аповест* 409

Алықьса Камыгә-иԥа Џьениа

ИҨЫМҬАҚӘА РЕИЗГА

Хә-томкны

Аҩбатәи атом

Аромани аповести

Алексей Камугович Джениа

СОБРАНИЕ СОЧИНЕНИЙ

В пяти томах

Том второй

Роман и повесть

На абхазском языке

Аредактор Марина Тәанба

Акорректор Ирма Џьениа

Асахьатыхҩы Руслан Габлиа

Компиутерла еиқәлыршәеит Наира Гәынба

Аформат 84х108 $^{1}/_{32}$. Атирж 300.
Иҟаҵә. акь. бгь. 12,25. Иныҟә. акь. бгь. 23,9.
Аҽаҵапҟа №

Отпечатано в ООО «Флер-1»
350058, г. Краснодар, ул. Уральская, 98/2